

100_{LAT}
SOCJOLOGII

**w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim
Jana Pawła II**

TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO
JANA PAWŁA II

Źródła i monografie | 467

ISTNIEJE OD ROKU 1934

100 LAT
SOCJOLOGII
w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim
Jana Pawła II

IDEE – TEORIE – BADANIA

Redakcja
WIOLETTA SZYMCZAK

Lublin
TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO JANA PAWŁA II

RECENZENCI

Dr hab. Wojciech Misztal, prof. APS

Dr hab. Krzysztof Wielecki, prof. UKSW

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Barbara Grodzieńska

SKŁAD I ŁAMANIE KOMPUTEROWE ORAZ INDEKS

Grzegorz Misiura

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH

Szymon Strużyński

© Copyright by Towarzystwo Naukowe KUL 2018

ISBN 978-83-7306-824-7

TOWARZYSTWO NAUKOWE

KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO

JANA PAWŁA II

ul. F. Chopina 29/11, 20-023 Lublin

tel. 81 525 01 93, tel./fax 81 524 31 77

e-mail: tnkul@tnkul.pl | www.tnkul.pl

Dział Marketingu i Kolportażu tel. 81 524 51 71

Druk i oprawa: ELPIL, ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Wprowadzenie

W roku setnej rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości mija również 100 lat od utworzenia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II¹. W gronie dyscyplin naukowych nowo powstałej Uczelni znalazła się socjologia, uprawiana najpierw na Wydziale Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, w dobie zakazu władz komunistycznych na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej, a od 1981 r. na Wydziale Nauk Społecznych. Wraz z rozpoczęciem jego funkcjonowania utworzono kierunek studiów, rozwijano i intensyfikowano badania naukowe. Po przemianowaniu Sekcji Społecznej na Instytut Socjologii w 1996 r., nastąpił okres dalszego rozwoju struktur Instytutu, nowych dyscyplin socjologicznych i oferty dydaktycznej. Obecnie Instytut Socjologii KUL należy do najstarszych ośrodków socjologicznych w Polsce.

Rocznica 100 lat socjologii w KUL-u to tytuł do świętowania oraz inspiracja do naukowej refleksji, której wyrazem jest m.in. niniejsza praca zbiorowa, poświęcona uprawianym w KUL-u dyscyplinom socjologicznym oraz stanowiącym ich ideowy fundament i wchodzącym w interdyscyplinarny dialog: filozofią społeczną i katolicką nauką społeczną. Publikacja nawiązuje zarazem do obchodów 80-lecia i 90-lecia oraz organizowanych w Instytucie Socjologii jubileuszowych konferencji, których pokłosiem były opracowania pod redakcją Elżbiety Hałas (1998) i Stanisława Fela, Janiny Zabielskiej oraz Jana P. Gałkowskiego (2009). Poświęcono je osobom i dokonaniom profesorów uprawiających socjologię od pierwszych lat istnienia Uniwersytetu, historii i instytucjonalnym początkom dydaktyki i badań naukowych, kierunkom rozwoju katolickiej myśli społecznej w jej relacji do ówczesnych, głównych nurtów socjologii i nauk społecznych, nowszym dziejom Instytutu, działalności naukowej i dydaktycznej pracowników².

---

¹ Do 1928 r. – Uniwersytetu Lubelskiego; od 2005 r. – Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

² *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999; *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.

Ideą przewodnią i celem tekstów zamieszczonych w tomie z okazji 100-lecia jest ukazanie wkładu socjologii uprawianej w KUL-u do rozwoju socjologii jako nauki, poprzez omówienie dorobku naukowców zajmujących się teorią i badaniami empirycznymi przez pryzmat klasycznych subdyscyplin socjologicznych oraz integralnie związanych z socjologią od początku istnienia Uniwersytetu, dyscyplin filozoficznych i normatywnych: filozofii społecznej i katolickiej nauki społecznej z etyką społeczno-gospodarczą. W publikacji przedstawiono również osiągnięcia i prace badawcze w ramach subdyscyplin nowych, które stanowią wyraz podążania socjologów z KUL-u za zmianami społeczno-kulturowymi oraz uczestnictwa w rozwoju dyscypliny w Polsce i w świecie.

Na strukturę książki składają się teksty socjologów związanych z Instytutem Socjologii KUL poprzez aktualne lub wcześniejsze zatrudnienie (w jednym przypadku wraz z absolwentką studiów doktoranckich, Ewą Sikorą-Chołody), socjologów związanych wcześniej z Katedrą Socjologii Kultury, a obecnie pracujących w Instytucie Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej (Justyna Szulich-Kałuża, Dariusz Wadowski) oraz z Instytutu Teologii Pastoralnej i Katechetyki (Kazimierz Świąś). Opracowania osadzone są w kontekście historycznym, a także w ramach instytucjonalnych, w powiązaniu z funkcjonowaniem katedr, w których poszczególne dyscypliny były lub są nadal uprawiane. Z pełną świadomością, że nie jest możliwe zdanie sprawy z całości dorobku naukowego i wieloletniej historii poszczególnych dyscyplin socjologicznych i związanych z nimi, filozoficznych i etycznych, teksty łączy dążenie do jego syntetycznego ujęcia oraz prezentacji tematyki aktualnych przedsięwzięć naukowych. Adekwatnie do specyfiki poszczególnych dyscyplin, ich usytuowania w polskiej socjologii i w stuletniej historii KUL-u, Autorzy w stosownej formie i zakresie prezentują ich koncepcje, procesy instytucjonalizacji, przedmiot, założenia teoretyczne i metodologiczne, pola badawcze i główne osiągnięcia, czy polemiczne aspekty refleksji naukowej, ukazując tym samym odniesienie do aktualnych dyskusji w ramach nauk społecznych i filozoficznych. Odnoszą się do dorobku myślicieli, którzy współtworzyli socjologię w KUL-u i uczestniczyli w debacie na temat jej tożsamości i naukowej autonomii. Niektórzy sygnalizują również dydaktyczne aspekty pracy naukowej.

Publikację otwiera tekst Arkadiusza Jabłońskiego, ukazujący tradycję i stan obecny filozofii społecznej uprawianej w Instytucie Socjologii KUL. Klamrą spinającą zawarte w nim rozważania uczyniono wielostronne związki między filozofią a socjologią, które współcześnie przybrały kształt socjologii filozoficznej silnie osadzonej w dziedzictwie chrześcijańskiego namysłu nad życiem społecznym. Teza główna artykułu, na rzecz której argumentami są dokonania naukowców uprawiających

filozofię społeczną w KUL-u, wskazuje na znaczenie dociekań filozoficznych nie jako dodatku do analiz socjologicznych, ale jako pierwszorzędny i podstawowy warunek racjonalnego i naukowego uprawiania socjologii.

W części dotyczącej katolickiej nauki społecznej, Stanisław Fel, Marek Wódka i Maciej Hułas przedstawiają stan aktualnych badań naukowych prowadzonych w Katedrze Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej. Koncentrują się na głównych obszarach problemowych, w ramach których publikowane są monografie i artykuły oraz promowane rozprawy doktorskie. Autorzy opisali ważniejsze badania eksplorujące obszar społeczeństwa i gospodarki oraz ich wzajemne oddziaływanie. Analizy dotyczą podstawowych kategorii życia gospodarczego: czynnika pracy, kapitału i przedsiębiorcy, a także rozwijanych w Katedrze badań nad sprawiedliwością społeczną, sferą publiczną, społeczeństwem obywatelskim, zrównoważonym rozwojem, społecznym i gospodarczym znaczeniem kapitału moralnego oraz społeczno-kulturowymi uwarunkowaniami innowacji.

Z kolei Jan Szymczyk, w artykule na temat makrosocjologii, omawia główne obszary badań skoncentrowane na przedmiocie zainteresowania makrosocjologii, czyli makrostrukturze społecznej wraz z istotą wielkich aktorów społecznych, czynnikami, determinantami i konsekwencjami zmian społecznych. Kształt makrostruktur zależy od różnego rodzaju czynników, np. ekonomicznych, demograficznych, geograficznych, ustrojowych, ideologicznych, kulturowych, historycznych, zaś na pozycję podmiotów w makrostrukturze wpływ wywierają takie uwarunkowania, jak: wykonywany zawód, zajmowane stanowisko, sytuacja materialna, zakres posiadanej władzy, uczestnictwo w kulturze, możliwość internalizacji wartości i norm społecznych, prezentowane postawy i aspiracje, wyznawana religia i aplikowana ideologia itp.

Dwa kolejne teksty, autorstwa Janiny Zabielskiej oraz Sławomira Partyckiego i Ewy Sikory-Chołody, poświęcone są rozwojowi mikrosocjologii, ujętemu w kontekście historycznym, oraz działalności pracowników Katedry Socjologii (1968-2003) oraz Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych. Autorzy podkreślają znaczenie dorobku znamienitych przedstawicieli polskiej socjologii z ich wszechstronnymi zainteresowaniami, m.in. kategoriami grupy społecznej, więzi społecznej, socjologii miasta i wsi czy interakcjonizmem symbolicznym, wskazują na specyfikę mikrosocjologii i kierunki jej rozwoju w obecnej konstelacji zainteresowań naukowych i prac badawczych realizowanych w obszarze mikrosocjologii. Te koncentrują się na problematyce społeczeństwa informacyjnego i sieciowego, a także na zagadnieniach z zakresu socjologii gospodarki i Internetu, którym poświęcono odrębne teksty w niniejszym zbiorze.

Rozwojowi socjologii kultury dedykowany jest artykuł Dariusza Wadowskiego, który prezentuje najważniejsze zagadnienia z badań przeprowadzonych w zakresie socjologii kultury w KUL-u. Teoretyczne i metodologiczne podstawy dla rozwoju tej dyscypliny stworzył o. Leon Dyczewski. Przedmiotem eksploracji były zagadnienia teorii kultury, aksjologii kultury, tożsamości społeczno-kulturowej, kultury narodowej i etnicznej, regionalnej i lokalnej, grup mniejszościowych, popularnej i konsumenckiej, rodziny jako twórcy kultury, wielokulturowości i globalizacji kultury, symboli i mitów w kulturze, tradycji i dziedzictwa kultury, stylu życia i wzorców osobowych, komunikacji personalnej. Artykuł porusza wybrane zagadnienia z szerokiego zakresu badań: kwestie rozumienia relacji pomiędzy społeczeństwem a kulturą, tożsamości kulturowej, roli komunikacji w kulturze, funkcjonowania wartości, symboli i mitów w kulturze, kultury regionalnej i lokalnej oraz roli religii i chrześcijaństwa w budowaniu kultury.

Niemal od początku uprawiania socjologii rozwijało się w KUL-u zainteresowanie zagadnieniami rodziny i życia rodzinnego, na co zwracają uwagę Małgorzata Szyszka i Dorota Gizicka. Jakkolwiek obecnie socjologia rodziny nie ma swego instytucjonalnego umocowania, to analizy i badania prowadzone przez socjologów z KUL-u mają swoją ugruntowaną pozycję w historii tej subdyscypliny w Polsce. Obejmują m.in. zagadnienia o charakterze interdyscyplinarnym, związane z przemianami małżeństwa i rodziny, tematykę obyczajowości przedmałżeńskiej, małżeństwa i rodziny w systemie wartości młodzieży, kohabitacji jako nowej formy życia wspólnotowego, wpływu migracji zarobkowych na życie małżeńskie i rodzinne, rozwodów i polityki rodzinnej. Jako takie, są odzwierciedlaniem aktualnych zmian zachodzących w społeczeństwie w tym obszarze.

Kolejne opracowanie dotyczy uprawianej w KUL-u socjologii religii. Janusz Mariański, Wioletta Szymczak i Kazimierz Święs szkicują zarys dorobku naukowców pracujących w Katedrze Socjologii Religii oraz poza jej instytucjonalnymi ramami. Znajdują się wśród nich uważani za jej współtwórców nestorzy dyscypliny, tacy jak ks. prof. Władysław Piwowski i współautor opracowania, ks. prof. Janusz Mariański. Opisane w tekście zainteresowania, badania i teoretyczne propozycje autorstwa poszczególnych socjologów ukazują jednocześnie kolejne etapy instytucjonalizowania socjologii religii, konstytuowania się jej tożsamości, wyodrębniania spośród innych dyscyplin socjologicznych, poprzez precyzowanie przedmiotu i zakresu badań, określanie właściwej dla dyscypliny metodologii, sposobów definiowania i operacjonalizacji podstawowych kategorii pojęciowych, budowania instrumentarium badawczego. Autorzy referują również kluczowe wątki dyskusji ze współczesnymi

paradygmatami z zakresu socjologii religii, przedstawiają stanowiska i aplikacyjne tezy socjologów związanych z KUL-em, omawiają szeroką tematykę i znaczenie realizowanych w KUL-u badań empirycznych.

W Instytucie Socjologii KUL uprawiana jest socjologia moralności, której początki i rozwój prezentuje Grzegorz Adamczyk. Autor podkreśla, że podobnie jak religia, moralność jest przedmiotem refleksji socjologicznej od samych początków istnienia tej dyscypliny naukowej. Emil Durkheim, Georg Simmel i Max Weber nie szczędzili miejsca w swojej twórczości analizie zjawisk moralnych. Niemniej, socjologia moralności jako odrębna subdyscyplina socjologiczna zaistniała dopiero po II wojnie światowej za sprawą Marii Ossowskiej, która na łamach kolejnych publikacji z lat 1947-1973 stworzyła nie tylko teoretyczne podwaliny pozytywnej nauki o moralności, ale również przekazała znakomite wzorce prowadzenia socjologicznej analizy zjawisk moralnych. Jednym z kontynuatorów tego dzieła jest ks. prof. Janusz Mariański, twórca Katedry Socjologii Moralności na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i wychowawca kolejnego pokolenia lubelskich socjologów moralności.

W kolejnej części tomu Jadwiga Plewko prezentuje rozwój, zakres tematyczny i metodologiczny socjologicznych badań polonijnych (jako części szerszej rozumianych badań etnicznych) i migracyjnych prowadzonych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim głównie przez dwie agendy uniwersyteckie – Katedrę Socjologii Grup Etnicznych w Instytucie Socjologii oraz Międzywydziałowy Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym. Omówione zostały podstawowe dziedziny badań realizowanych w tym środowisku, takie jak: wieloaspektowe badania roli i działalności Kościoła katolickiego wśród Polonii w Kanadzie, USA i w krajach Europy Zachodniej oraz wśród Polaków żyjących na terenie byłego ZSRR, badania nad przemianami tożsamości etniczno-kulturowej Polaków i osób polskiego pochodzenia za granicą, problematyka integracji społecznej i kulturowej zbiorowości polskich ze społeczeństwami krajów osiedlenia, współczesne masowe ruchy migracyjne z Polski do państw Unii Europejskiej i ich społeczne konsekwencje (problemy zachowania więzi ze środowiskami pochodzenia migrantów, znaczenie kapitału społecznego i kulturowego w zbiorowościach polskich migrantów, skutki migracji dla funkcjonowania rodziny i społeczeństwa wysyłającego). W szczególności zwrócono uwagę na pionierskie badania terenowe parafii polskich w Kanadzie w latach osiemdziesiątych XX wieku oraz szeroko zakrojone badania społeczności polskich za wschodnią granicą, zainicjowane w początkach lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia przez ks. prof. Romana Dzwonkowskiego i realizowane później w ramach Katedry Socjologii Grup Etnicznych, oraz na najnowsze etniczne badania socjologiczne

(ilościowe i jakościowe) realizowane w KUL-u, a koncentrujące się na procesach migracji poakcesyjnych z Polski, m.in. do Irlandii i Wielkiej Brytanii.

W tekście, poświęconym uprawianej w KUL-u antropologii społecznej, Adam A. Szafranski przypomina najpierw, że od lat dziewięćdziesiątych XX wieku klasyfikuje się ją na pograniczu etnologii i socjologii, a jej przedmiotem jest człowiek i jego kultura. Ta ostatnia wybrzmiewa coraz wyraźniej dzięki badanemu, a nie antropologowi. Natomiast rolą antropologa jest uczestniczyć w życiu badanego i być tak blisko wydarzeń, jak to tylko jest możliwe. Dzięki temu zdanie sprawy z tego, jak się „sprawy mają”, staje się bardziej realne, i taki właśnie kierunek obrano w uprawianiu tej dyscypliny w Instytucie Socjologii KUL.

Opracowanie Krzysztofa Motyki przedstawia – z perspektywy prowadzonych w Katedrze Socjologii Prawa i Moralności KUL badań – polską socjologię prawa, w szczególności jej powiązanie z koncepcjami Leona Petrażyckiego. Mimo że Petrażyckiego koncepcja prawa była programowo jednopłaszczyznowa – psychologiczna, to właśnie dla niego, na jego własne życzenie, utworzono pierwszą w Polsce katedrę socjologii (1919), i to jego bezpośredni i pośredni uczniowie w największym stopniu ukształtowali socjologię prawa w Polsce, sam zaś Petrażycki, po części za sprawą swoich słynnych petersburskich uczniów: George’a Gurvitcha, Pitirima A. Sorokina i Nicholasa S. Timasheffa, zyskał status klasyka socjologii prawa. Jak podkreśla Motyka, związek badań prowadzonych w Katedrze Socjologii Prawa i Moralności KUL z petrażyckańską tradycją socjologii prawa wyraża się nie tylko w badaniach nad tą tradycją, za których początek można uznać artykuł na temat teorii prawa J. Landego opublikowany w 1958 r. przez wieloletnią kierowniczkę poprzedniczki instytucjonalnej katedry, filozofa prawa Hannę Waśkiewicz, ale też w sformułowanym przez nią w 1986 r. postulacie socjologicznych badań nad prawami człowieka. Wkrótce zagadnienia socjologii praw człowieka, w tym te, o których pisała Waśkiewicz, podjął Podgórecki, a następnie Maria Borucka-Arctowa oraz ich bezpośredni i pośredni uczniowie, których można zaliczyć do kolejnych generacji kontynuatorów Petrażyckańskiej tradycji socjologicznoprawnej.

Z kolei artykuł Mariusza Zemły pokazuje główne przedsięwzięcia realizowane w Instytucie Socjologii KUL w związku z socjologią wiedzy. Autor wyróżnił cztery zasadnicze obszary, wokół których koncentrowały się inicjatywy badawcze, oraz opisał efekty podejmowanych działań. Są to: badania nad światowym i polskim dorobkiem socjologii wiedzy, przedsięwzięcia wzmacniające empiryczną stronę dyscypliny oraz wysiłki zmierzające do konsolidacji uczonych z różnych ośrodków akademickich (także z poza Polski) wokół rozwoju dyscypliny. W tekście

znalazły się także informacje osadzające dorobek ośrodka kulowskiego w kontekście tego, co jest realizowane w kraju (i nieco szerzej) w dyskutowanym obszarze naukowego namysłu.

Następna część publikacji, autorstwa Wioletty Szymczak i Jana Szymczyka, odnosi się do socjologii partycypacji społecznej i nowych ruchów społecznych, jako wyodrębnionych obszarów przedmiotowych w ramach problematyki socjologii życia publicznego i społeczeństwa obywatelskiego. Autorzy ukazują główne kierunki badań prowadzonych w tytułowych obszarach w ramach dwóch katedr w Instytucie Socjologii KUL, przyjmowane założenia teoretyczne i metodologiczne, a także poddawane analizom zagadnienia szczegółowe, np. teorie społeczeństwa obywatelskiego i ich aplikacje w warunkach polskich, aksjologiczne aspekty partycypacji społecznej i nowych ruchów społecznych, czynniki determinujące rozwój zaangażowania społecznego, struktura partycypacji społecznej jako doświadczenia podmiotu działającego wraz z jej indywidualnymi oraz społecznymi funkcjami, struktura organizacyjna nowych ruchów społecznych, teoria i problemy badawcze w zakresie socjologii Nowych Ruchów Społecznych.

Justyna Szulich-Kałuża w opracowaniu dotyczącym socjologii komunikacji i mediów prezentuje wkład pracowników Katedry Socjologii Kultury w rozwój zagadnień młodej subdyscypliny – socjologii komunikacji i mediów. Przedłożono m.in. koncepcje ujęć definicyjnych, cech i funkcji komunikowania społecznego i medialnego w nurcie socjologii humanistycznej. Komunikowanie społeczne, a wraz z szybkim procesem mediatyzowania społeczeństw – komunikowanie medialne, rozpatrywane są w modelu funkcjonalnym jako działające (lub mogące działać po spełnieniu określonych warunków) na rzecz integracji, ciągłości porządku społecznego, zaś wytworom działalności medialnej, praktykom, użytkownikom i twórcom oraz oddziaływaniu mediów przypisywano istotne znaczenie kulturowe. Scharakteryzowane zostały także paradygmaty metodologiczne i instrumentarium badawcze wykorzystywane w realizowanych projektach badawczych pracowników Katedry oraz wiodące tematy badawcze: relacja tożsamość i komunikacja, rola i funkcje mediów w nowoczesnym społeczeństwie, kompetencja medialna i kompetencja komunikacji medialnej.

Tekst Urszuli Soler poświęcony jest zagadnieniom związanym z rozwojem socjologii gospodarki w Polsce oraz jej uprawianiem przez pracowników Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych KUL. Autorka zwraca uwagę w szczególności na problematykę terminologiczną socjologii gospodarki oraz trudny do wyrazistego określenia przedmiot tej subdyscypliny. Opisuje zainteresowania i osiągnięcia pracowników Katedry dotyczące kwestii społecznej

gospodarki rynkowej, roli Internetu i nowych technologii w gospodarce, bezpieczeństwa w gospodarce sieciowej oraz znaczenia bezpieczeństwa w gospodarce.

W artykule Aliny Betlej przedstawiona została historia formowania się nowej subdyscypliny socjologicznej – socjologii Internetu. Autorka ukazuje, w jaki sposób zmiana socjologicznego podejścia do badań technologicznie zapośredniczonej rzeczywistości społecznej doprowadziła do wyłonienia się socjologii Internetu na świecie i w Polsce. Szczególna uwaga poświęcona została rozwojowi tej subdyscypliny w ramach prac Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych. W artykule opisano główne kierunki badań podejmowanych przez jej pracowników na przestrzeni ostatnich lat.

Wśród najnowszych zainteresowań naukowych pracowników Instytutu Socjologii KUL znajdują się socjologia ciała, sportu i turystyki. W opracowaniu ich dotyczącym Jan Szymczyk podkreśla, iż wymienione subdyscypliny są komplementarne, a podstawą ich interdyscyplinarnej kooperacji jest kategoria aktywności fizycznej. Korelacje między nimi współcześnie stają się coraz bardziej wyraziste, a przykładem płaszczyzny, na której idea ciała jako kapitału biologicznego bywa urzeczywistniana, w ramach różnych postaci aktywności fizycznej, jest m.in.: turystyka sportowa, różne formy prozdrowotnego stylu życia, organizowane imprezy sportowe w regionach turystycznych itp.

Autorzy publikacji wyrażają nadzieję, że jubileuszowy charakter tomu, ukazujący się w połączeniu perspektywy historycznej, podsumowań i syntez merytorycznych oraz wątków instytucjonalnych, przyczyni się do uzyskania szerokiego oglądu specyfiki, tożsamości i dynamiki funkcjonowania środowiska socjologicznego KUL. Widoczna w publikacji różnorodność ujęć rozwoju, charakteru i dorobku poszczególnych subdyscyplin socjologicznych odpowiada stułetniej historii socjologii w KUL-u, z szerokim spektrum zagadnień eksplorowanych przez kolejne pokolenia socjologów, oraz różnym stylom uprawiania nauki, a także zmieniającym się w kolejnych dekadach funkcjonowania Uniwersytetu uwarunkowaniom instytucjonalnym.

Introduction

The year of the 100th anniversary of the regaining of independence by Poland also marks the 100th anniversary of the establishment of the John Paul II Catholic University of Lublin.¹ The sociology at the Faculty of Law and Socio-Economic Sciences, in the era of the prohibition of the communist authorities at the Faculty of Christian Philosophy, and from 1981 at the Faculty of Social Sciences, was included in the group of scientific disciplines of the newly founded University. With the start of its operation, the field of study was established, research and development was developed and intensified. After re-naming the Social Section to the Institute of Sociology in 1996, there was a period of further development of the Institute's structures, new sociological disciplines and didactic offer. Currently, the Institute of Sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin (KUL) is one of the oldest sociological centers in Poland.

The anniversary of 100 years of sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin is an opportunity to celebrate and an inspiration for scientific reflection, which is expressed by, among other, this collective work entitled *100 Years of Sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin. Ideas – Theories – Research*, devoted to the sociological disciplines practiced at the John Paul II Catholic University of Lublin and constituting their ideological foundation and entering into an interdisciplinary dialogue: social philosophy and Catholic social thought. The publication also refers to the celebrations of the 80th and the 90th anniversary and jubilee conferences organized at the Institute of Sociology, the results of which were editions by Elżbieta Hałas (1998) and Stanisław Fel, Janina Zabielska and Jan P. Gałkowski (2009). They were devoted to people and achievements of professors practicing sociology from the first years of the existence of the University, history and institutional origins of didactics and research, directions of development of Catholic social thought in its relation to the then major trends in sociology and social sciences, newer history of the Institute, and scientific and didactic activity of employees.²

---

¹ Until 1928 – the University of Lublin; from 2005 - the John Paul II Catholic University of Lublin.

² *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*,

The main idea and purpose of the texts included in the volume on the occasion of the 100th anniversary is to show the contribution of sociology practiced at the John Paul II Catholic University of Lublin to the development of sociology as a science, by discussing the achievements of scientists dealing with theory and empirical research through the prism of classical sociological subdisciplines and integrally associated with sociology from the beginning of the existence of the University, philosophical and normative disciplines: social philosophy and Catholic social thought with socio-economic ethics. The publication also presents research achievements and research within new sub-disciplines, which are an expression of following sociologists from the John Paul II Catholic University of Lublin for socio-cultural changes and participation in the development of discipline in Poland and in the world.

The structure of the book is composed of texts of sociologists associated with the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin through current or previous employment (in one case together with a graduate doctoral student, Ewa Sikora-Chołodny), sociologists previously associated with the Chair of Sociology of Culture and Religion and currently working at the Institute of Journalism and Social Communication (Justyna Szulich-Kałuża, Dariusz Wadowski) and the Institute of Pastoral Theology (Kazimierz Świąż). The studies are embedded in a historical context, as well as within the institutional framework, in connection with the functioning of departments in which particular disciplines have been or are still practiced. With full knowledge that it is not possible to describe all scientific achievements and the long-term history of particular sociological and related, philosophical and ethical, disciplines, the texts combine the pursuit of their synthetic description and the presentation of the subject of current scientific ventures. According to the specifics of particular disciplines, their location in Polish sociology and in the 100-year history of the John Paul II Catholic University of Lublin, the authors present their concepts, processes of institutionalization, subject, theoretical and methodological assumptions, research fields and main achievements, or polemical aspects of scientific reflection, thus showing a reference to current discussions in the social and philosophical framework. They refer to the achievements of thinkers who co-created sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin and participated in the debate on its identity and scientific autonomy. Some also indicate the didactic aspects of scientific work.

---

ed. E. Hałas, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1999; *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, ed. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009.

The publication begins with the text of Arkadiusz Jabłoński, showing the tradition and current state of social philosophy practiced at the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin. The multilateral connections between philosophy and sociology have become the unifying factor, which now took the form of philosophical sociology strongly rooted in the heritage of Christian reflection on social life. The main thesis of the article, for which the arguments are the achievements of scientists practicing social philosophy at the John Paul II Catholic University of Lublin, points to the importance of philosophical inquiry not as an addition to sociological analyzes, but as a primary and fundamental condition for rational and scientific sociology.

In the part concerning Catholic social thought, Stanisław Fel, Marek Wódka and Maciej Hułas present the state of current scientific research conducted in the Chair of Catholic Social Thought and Socioeconomic Ethics. They focus on the main problem areas, within which monographs and articles as well as promoted doctoral dissertations are published. The authors described major research exploring the area of society and the economy and their interaction. The analyzes concern the basic categories of economic life: the labor factor, capital and entrepreneur, as well as research on social justice, public sphere, civil society, sustainable development, social and economic importance of moral capital and socio-cultural determinants of innovation.

In the article on macrosociology, Jan Szymczyk discusses the main areas of research focused on the object of interest in macrosociology, or social macrostructure, along with the essence of great social actors, factors, determinants and consequences of social change. The form of macrostructures depends on various types of factors, such as economic, demographic, geographic, systemic, ideological, cultural, and historical factors, and the position of entities in the macrostructure is influenced by such conditions as: occupation, position, material situation, scope of power, participation in culture, the possibility of internalizing social values and norms, presented attitudes and aspirations, religion and applied ideology, etc.

The texts by Janina Zabielska and Sławomir Partycki and Ewa Sikora-Chołody are devoted to the development of microsociology, included in the historical context, and the activities of the employees of the Department of Sociology (1968-2003) and the Department of Social Microstructures and Modern Sociological Theories. The authors emphasize the significance of the achievements of distinguished representatives of Polish sociology with their versatile interests, including categories of social group, social ties, city and village sociology or symbolic interactionism, indicate the specificity of microsociology and directions of its development in the current

constellation of scientific interests and research work carried out in the area of microsociology. These focus on the problems of the information and network society, as well as on the sociology of the economy and the Internet, which are devoted to separate texts in this collection.

The development of the sociology of culture is described in the article by Dariusz Wadowski, who presents the most important issues from research carried out in the field of cultural sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin. The theoretical and methodological basis for the development of this discipline was created by Father Leon Dyczewski. The subject of exploration were issues of cultural theory, axiology of culture, socio-cultural identity, national and ethnic culture, regional and local, minority groups, popular and consumer, family as a creator of culture, multiculturalism and globalization of culture, symbols and myths in culture, tradition and cultural heritage, lifestyle and personal patterns, and personal communication. The article discusses selected issues from a wide range of research: the issues of understanding the relationship between society and culture, cultural identity, the role of communication in culture, the functioning of values, symbols and myths in culture, regional and local culture and the role of religion and Christianity in building culture.

From the beginning of practicing sociology, there was a growing interest in the issues of family and family life at the John Paul II Catholic University of Lublin, which is what Małgorzata Szyszka and Dorota Gizicka emphasize. Although at present family sociology does not have its institutional legitimacy, the analyzes and research conducted by sociologists from the John Paul II Catholic University of Lublin have their established position in the history of this sub-discipline in Poland. They include interdisciplinary issues related to the changes of marriage and family, the subject of pre-marital customs, marriage and family in the youth value system, cohabitation as a new form of community life, the impact of labor migration on family life, divorce and family policy. As such, they are a reflection of current changes in society in this area.

The text by Janusz Mariański, Wioletta Szymczak and Kazimierz Świąt presents the sociology of religion practiced at the John Paul II Catholic University of Lublin. The authors describe the achievements of scientists working in the Chair of Sociology of Culture and Religion and outside its institutional framework. Among them we can find doyens of discipline, such as Fr. Prof. Władysław Piwowarski and co-author of the study, Fr. Prof. Janusz Mariański, considered to be its co-creators. The interests, research and theoretical propositions of individual sociologists described in the text simultaneously show the successive stages of institutionalizing religion

sociology, constituting its identity, separating it from other sociological disciplines, specifying the subject and scope of research, determining the methodology proper for discipline, ways of defining and operationalizing basic conceptual categories, and building research instruments. The authors also refer to the key topics of discussion with contemporary paradigms in the field of sociology of religion, present positions and application theses of sociologists associated with the John Paul II Catholic University of Lublin, and discuss the broad themes and significance of empirical research carried out at the University.

At the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin, the sociology of morality is being developed, the beginnings and development of which is presented by Grzegorz Adamczyk. He emphasizes that, like religion, morality is the subject of sociological reflection from the very beginning of the existence of this scientific discipline. Emil Durkheim, Georg Simmel and Max Weber devoted special attention to the analysis of moral phenomena. Nevertheless, the sociology of morality as a separate sociological subdiscipline developed only after the Second World War thanks to Maria Ossowska, who in the subsequent publications from 1947-1973 not only laid the theoretical foundations for a positive moral science, but also set the standards for sociological analysis of moral phenomena. One of the continuators of this work is Fr. Prof. Janusz Mariański, founder of the Chair of the Sociology of Morality at the John Paul II Catholic University of Lublin and educator of the next generation of Lublin sociologists of morality.

In the next part of the volume, Jadwiga Plewko presents the development, thematic and methodological scope of sociological Polonia research (as part of wider ethnic research) and migration at the John Paul II Catholic University of Lublin mainly through two university agendas – the Chair of Ethnic Groups at the Institute of Sociology and the Inter-faculty Institute for the Study of Polish Community and Its Ministry. The basic areas of research carried out here were discussed, such as: multi-aspect studies of the role and activities of the Catholic Church in the Polish community of Canada, the USA and Western European countries and among Poles living in the former USSR, research on the transformation of ethnic and cultural identity of Poles and Polish people of origin living abroad, issues of social and cultural integration of Polish communities with the societies of settlement countries, modern mass migration movements from Poland to European Union countries and their social consequences (problems of maintaining ties with migrants' environments, the importance of social and cultural capital in the communities of Polish migrants, effects migration for the functioning of the family and the sending society).

In particular, attention was drawn to the pioneer field research of Polish parishes in Canada in the 1980s and extensive research of Polish communities behind the eastern border, initiated in the early 1970s by Fr. Prof. Roman Dzwonkowski and later realized as part of the Chair of Ethnic Groups, as well as the latest ethnic sociological (quantitative and qualitative) research carried out at the John Paul II Catholic University of Lublin, and focusing on post-accession migration processes from Poland to countries such as Ireland and Great Britain.

In the text devoted to social anthropology practiced at the John Paul II Catholic University of Lublin, Adam A. Szafrński first recalls that since the 1990s, it has been classified on the borderline of ethnology and sociology, and its subject is man and his culture. The latter sounds more and more clearly thanks to the subject of the research, and not the anthropologist. However, the role of the anthropologist is to participate in the life of the subject and be as close to the events as possible. This allows us to realize how “things are,” and this is the direction in which this discipline was practiced at the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin.

The study by Krzysztof Motyka presents – from the perspective of research conducted in the Chair of the Sociology of Law and Morality of the John Paul II Catholic University of Lublin – Polish sociology of law, in particular its relation to the concepts of Leon Petrażycki. Although Petrażycki’s concept of law was programmatically one-dimensional – psychological, it was for him, at his own request, that the first chair of sociology was established in Poland (1919), and his direct and indirect students shaped the sociology of law to the greatest degree in Poland, and Petrażycki himself, partly due to his famous St. Petersburg pupils: George Gurvitch, Pitirim A. Sorokin and Nicholas S. Timasheff, gained the status of a classic of sociology of law. As stressed by Motyka, the relationship between research conducted in the Chair of Sociology of Law and Morality of the John Paul II Catholic University of Lublin and Petrażycki’s tradition of sociology of law is expressed not only in research on this tradition, the beginning of which can be considered an article on the theory of law of J. Lande published in 1958 by a longtime manager the predecessor of the institutional chair, the legal philosopher Hanna Waśkiewicz, but also in the postulate of sociological research on human rights formulated in 1986 by her. Soon, the issues of human sociology, including those that Waśkiewicz wrote about, were taken by Podgórecki, followed by Maria Borucka-Arctowa and their direct and indirect students, who can be counted among the successive generations of the continuation of Petrażycki’s sociological and legal tradition.

The article by Mariusz Zemło shows the main projects carried out at the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin on the sociology of knowledge. The author distinguished four main areas on which research initiatives focused, and described the effects of the activities undertaken. These are: research on the world and Polish achievements of sociology of knowledge, ventures strengthening the empirical side of the discipline and efforts to consolidate scholars from various academic centers (also from outside Poland) around the development of discipline. The text also includes information about the achievements of the sociological center at the John Paul II Catholic University of Lublin in the context of what is being done in the country (and somewhat more widely) in the discussed area of scientific reflection.

The next part of the publication, written by Wioletta Szymczak and Jan Szymczyk, refers to the sociology of social participation and new social movements as separate subject areas within the sociology of public life and civil society. The authors present the main directions of research conducted in the aforementioned areas in two chairs at the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin, adopted theoretical and methodological assumptions, as well as detailed issues subjected to analysis, for example, theories of civil society and their applications in Polish conditions, axiological aspects of social participation and new social movements, factors determining the development of social involvement, the structure of social participation as the experience of the entity operating together with its individual and social functions, the organizational structure of new social movements, and theory and research problems in the sociology of New Social Movements.

Justyna Szulich-Kałuża, in her study on the sociology of communication and media, presents the contribution of the employees of the Chair of Sociology of Culture and Religion to the development of the young subdiscipline – the sociology of communication and media. Among others, concepts of definitions, features and functions of social and media communication in the field of humanistic sociology were presented. Social communication, and along with the rapid process of mediatizing societies – media communication, are considered in the functional model as working (or able to work after meeting certain conditions) for integration, continuity of social order, and media activities, practices, users and creators, and impacts have been considered crucial to culture. Methodological paradigms and research instruments used in the conducted research projects of the Chair staff as well as leading research topics were also characterized: the relationship between identity and communication, the role and functions of the media in modern society, media competence and the competence of media communication.

The text by Urszula Soler is devoted to issues related to the development of the sociology of the economy in Poland and its practice by employees of the Department of Social Microstructures and Modern Sociological Theories of the John Paul II Catholic University of Lublin. The author draws attention in particular to the terminological problems of sociology of the economy and the subject of this subdiscipline that is difficult to express. She describes the interests and achievements of the Department's employees regarding the social market economy, the role of the Internet and new technologies in the economy, security in the network economy and the importance of security in the economy.

In the article by Alina Betlej, the history of the formation of a new sociological subdiscipline – the sociology of the Internet – is presented. The author shows how the change of the sociological approach to the research of technologically mediated social reality led to the emergence of Internet sociology in the world and in Poland. Particular attention was devoted to the development of this sub-discipline as part of the work of the Department of Social Microstructures and Modern Sociological Theories. The article describes the main directions of research undertaken by its employees over the last years.

Among the latest scientific interests of the employees of the Institute of Sociology of the John Paul II Catholic University of Lublin are the sociology of the body, the sociology of sport and the sociology of tourism. In his study, Jan Szymczyk emphasizes that the mentioned subdisciplines are complementary, and the basis of their interdisciplinary cooperation is the category of physical activity. Correlations between them nowadays are becoming more and more expressive, and examples of areas in which the idea of the body as biological capital is implemented, as part of various forms of physical activity, include: sports tourism, various forms of healthy lifestyle, organized sports events in tourist regions, etc.

The authors of the publication hope that the jubilee character of the volume, appearing in combination of historical perspective, summaries and substantive syntheses as well as institutional themes, will contribute to obtaining a broad view of the specificity, identity and dynamics of the sociological community of the John Paul II Catholic University of Lublin. The diversity of development, character and achievements of individual sociological subdisciplines, presented in the publication, corresponds to the century-long history of sociology at the John Paul II Catholic University of Lublin, with a broad spectrum of issues explored by successive generations of sociologists, and different styles of practicing science, as well as institutional conditions changing in subsequent decades of the University's functioning.

Translated by Karolina Jurak

Arkadiusz Jabłoński

Od filozofii społecznej do socjologii filozoficznej

Filozofia społeczna jest z jednej strony teoretycznym i spekulatywnym, a z drugiej praktycznym i normatywnym namysłem nad życiem społecznym, sięgającym swoimi korzeniami do klasycznej myśli greckiej i dzielącym swój materialny przedmiot badań m.in. z socjologią. W Katolickim Uniwersytecie Lubelskim filozoficzne rozważania nad życiem społecznym uprawiane były od samego początku jego istnienia, ale Katedra Filozofii Społecznej powstała dopiero w 1984 r. w ramach Wydziału Nauk Społecznych (od 1981), a jej pierwszym kierownikiem był ks. Stanisław Kowalczyk (1984-2007). Wcześniej filozoficzna myśl społeczna związana była głównie z Wydziałem Społeczno-Prawnym oraz z Wydziałem Filozofii Chrześcijańskiej. W ramach pierwszego z wydziałów miała ścisły związek z katolicką nauką społeczną oraz socjologią katolicką, w ramach drugiego rozwijana była jako pochodna antropologii i części etyki. Odniesieniem dla niej były ideały filozofii chrześcijańskiej, stanowiącej racjonalny fundament światopoglądu chrześcijańskiego, umożliwiające sformułowanie całościowej wizji świata, przekraczającej specjalistyczny wymiar poszczególnych nauk. Nawiązywała do dokonań tradycji filozofii wieczystej (arystotelesowsko-tomistycznej), które łączyła z wynikami współczesnej filozofii i nauki, a tym samym zespałała metodę spekulatywną z historyczno-pozytywną. Dominacja tomizmu egzystencjalnego zakładała, iż pierwszeństwo istnienia przed istotą domaga się pytań o podstawowe warunki egzystencji społeczeństwa. Refleksja nad społeczeństwem była z jednej strony pochodną ustaleń metafizycznych i wynikających z nich sposobów pojmowania człowieka, a z drugiej – analizami etycznymi mocniej zakorzenionymi w konkretnych odniesieniach do historycznego tu i teraz życia społecznego Polaków.

Filozofia społeczna uprawiana jako etyka społeczna związana jest z jednym z jej pierwszych rektorów – o. Jackiem Woronieckim. Autor *Katolickiej etyki wychowawczej*

uznawał etykę społeczną za część etyki szczegółowej powiązaną z etyką indywidualną, gdyż „obu tych punktów widzenia nie da się całkiem rozdzielić, bo postępowanie jednostki rozwija się zawsze w ramach społecznych, a życie społeczne opiera się na wartościach osobistych jednostek. [...] Jak z jednej strony społeczeństwo żyje wartościami osobistymi swoich członków, tak ci ostatni żyją wartościami społecznymi otaczającego ich środowiska”¹. Takie powiązanie wymiaru jednostkowego i społecznego życia człowieka, jako wzajemnie uzupełniających się perspektyw mających swoją realność, stanowić będzie trwały punkt rozważań filozoficzno-społecznych w KUL-u. Ponadto Woroniecki dokonuje bardzo szczególnego powiązania etyki, filozofii społecznej i socjologii, które Elżbieta Hałas nazywa socjologią filozoficzną, a sam autor socjofilozofią²: „Etyka badająca podstawowe idee moralne: godności, cnoty, obowiązku, sprawiedliwości, zaufania, lojalności, solidarności itp., stanowić by miała integralną część tej filozoficznej już socjologii”³.

Filozofia społeczna w KUL-u już przed II wojną światową rozwijana była w ramach komentarzy do społecznego nauczania Kościoła. Jeden z pionierów jej uprawiania w Polsce – ks. Antoni Szymański, zwrócił uwagę na fenomen, iż „tak różnorodne i nawet sprzeczne między sobą myśli występują w imieniu katolickiej nauki społecznej”⁴. Dlatego uznał, że tylko „szczerze i pokorne przyswojenie prawd, zawartych w pismach Stolicy Apostolskiej i dziełach św. Tomasza, skłoni do skromniejszego szafowania katolickością, wzmocni katolicką działalność społeczną, którą dzisiaj hamuje umysłowa anarchia katolicko-społeczna i niezgoda”⁵. To nawiązanie do myśli św. Tomasza i potrzeba jej właściwej wykładni stanowi zobowiązanie podejmowane przez kolejne pokolenia filozoficznych badaczy społeczeństwa w KUL-u. Szymański

¹ J. WORONIECKI, *Katolicka etyka wychowawcza*, t. II: *Etyka szczegółowa*, część 1, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1986, s. 11.

² Termin „socjofilozofia” pochodzi najprawdopodobniej od Władysława Mieczysława Kozłowskiego, który ukuł je na potrzeby powiązania etyki z filozofią społeczną, określając w ten sposób naukę czystą, spełniającą „zadanie podwyższenia i upowszechnienia godności i szczęśliwości ludzkiej”; M. MILCZAREK-GNACZYŃSKA, *Humanizm Władysława Mieczysława Kozłowskiego a transpersonalizm Gustawa Radbrucha*, w: *Studia z filozofii polskiej*, red. M. Rembierz, K. Śledziński, t. V, Wydawnictwo Scriptum, Bielsko Biala–Kraków 2010, s. 116.

³ E. HAŁAS, *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 18.

⁴ A. SZYMAŃSKI, *Katolicka myśl społeczna w uchwałach synodu*, Naczelny Instytut Akcji Katolickiej, Poznań 1938, s. 5.

⁵ Tamże, s. 7.

wskazywał więc na konieczność uprawiania socjologii katolickiej⁶, a w swojej pracy *Katolicyzm a kultura i cywilizacja* zwracał uwagę, że człowiek „jest podmiotem działania, ale żyje i doskonali się w społeczeństwie, które jest funkcją jego działania, a nie samoistnym, substancjalnym bytem. Społeczeństwo jest wyższe od człowieka, dobro powszechne jest doskonalsze, według wyrażenia św. Tomasza z Akwinu, bardziej boskie niż dobro jednostkowe, ale jest ono środkiem dla istnienia i doskonalenia się człowieka. W zakresie cech społecznych człowiek podlega podporządkowaniu społeczeństwa, w zakresie praw osobowych, ludzkich jest wyższy od społeczeństwa, które jest dla niego środkiem. Katolicka cywilizacja tworzy harmonię życia jednostkowego i zbiorowego”⁷.

Równie ważnym wskazaniem, wpisanym w ówczesne programowe działania KUL⁸, jest przestroga przed zwodniczymi tezami bolszewizmu, któremu należy przeciwstawić konkurencyjny projekt chrześcijański: „Rewolucja, zwłaszcza rosyjska ma charakter wybitnie antychrześcijański. Z tego powodu należy jej przeciwstawić afirmację chrześcijańską, oczywiście w zakresie praw moralnych i społecznych. Tu nie może być ustępstw ani niejasności. W walce zwyciężają tylko ludzie zdecydowani. Zatem należy skupić siły chrześcijańskie do wspólnej akcji, aby podnieść jej napięcie i skuteczność. Charakter tej akcji ma polegać na szerzeniu prawdy, zwalczaniu błędów i na organizacji ludzi”⁹.

W okresie powojennym bolszewizm przestał być jedynie zagrożeniem, ale stał się codziennością PRL-u. Przez kolejne dekady myśl społeczna poddawana wpływowi ideologii marksistowsko-leninowskiej była zagrożona podważaniem wartości ludzkiej osoby przez redukcjonizm materialistyczny oraz deterministyczne prawa społeczno-historyczne. Realia PRL-u dodatkowo wprowadzały cenzurę, która doprowadziła do tego, że wszelkie poważne dysputy filozoficzno-społeczne były znacząco

---

⁶ „Ówczesną socjologię katolicką należy wiązać [...] z odrodzeniem filozofii scholastycznej, tj. empirycznej, realistycznej, intelektualistycznej, a zatem ze sposobem ujmowania ontologicznych kwestii w pojmowaniu społeczeństwa, wynikającym z filozofii klasycznej, a nie (w każdym bądź razie nie w punkcie wyjścia) z katolicką doktryną wiary” (E. HAŁAS, *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, s. 17. Zob. A. SZYMAŃSKI, *Zagadnienie społeczne*, Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, Włocławek 1916).

⁷ A. SZYMAŃSKI, *Katolicyzm a kultura i cywilizacja*, „Miesięcznik Prąd” (Lublin) 1936, s. 24.

⁸ „Od Uniwersytetu Lubelskiego od samego początku jego istnienia (1918 r.) oczekiwano skutecznego oddziaływania antybolszewickiego. Podjęto tu więc studia nad socjalizmem proletariackim z punktu widzenia personalistycznej etyki” (E. HAŁAS, *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, s. 22).

⁹ A. SZYMAŃSKI, *Bolszewizm*, Nakład Księgarni Św. Wojciecha, Poznań–Warszawa 1920, s. 88.

ograniczone. Uczeń Szymańskiego, którym był Czesław Strzeszewski, swoje monumentalne dzieło *Katolicka Nauka Społeczna* musiał pod pseudonimem Stanisław Jarocki wydać zagranicą¹⁰. Tom ten zaczyna się rozdziałem *Elementy filozofii społecznej*, który zawiera określenie pozycji nauk społecznych wśród innych nauk, ukazanie związków między prawami przyrodniczymi, ekonomicznymi, socjologicznymi i moralnymi, rozważania o naturze człowieka i naturze zjawisk społecznych, a na zakończenie omówienie tomistycznej koncepcji społeczeństwa. Zarysowana koncepcja filozofii społecznej wychodzi od ustaleń metateoretycznych i metodologicznych, a kończy na przedmiotowych rozważaniach dotyczących człowieka i społeczeństwa. Strzeszewski nadał filozofii społecznej charakter wiedzy pierwotnej i poprzedzającej socjologię i ekonomię: „Nauki społeczne korzystają więc z pomocy filozofii, ale jest to pomoc tego rodzaju, że nauki społeczne zostają podporządkowane filozofii, gdyż uzależniają się od rezultatów jej dociekań. Więcej nawet, konsekwencją wpływu filozofii na nauki społeczne jest powstanie działu filozofii, który można nazwać filozofią praktyczną. Nosi on nazwę filozofii społecznej i odpowiednio – filozofii gospodarczej. Te działy filozofii badają naturę społeczną człowieka i naturę zjawisk społecznych i gospodarczych nie jako zjawisko empiryczne związane z czasem i miejscem, to znaczy z pewnym środowiskiem historycznym i cywilizacyjnym, ale jako zagadnienie teoretyczne, problem filozoficzny, którego punktem wyjścia jest byt społeczny”¹¹. Stwierdzenie, że filozofia stanowi grunt, na którym stoją nauki społeczne, rozwija Strzeszewski wiążąc socjologię z określonym systemem pojmowania człowieka. Działalność społeczna badana jest zgodnie z pryncypiami filozofii chrześcijańskiej, rozumianej jako odniesienie do nauki objawionej, ale także opartej o wskazania filozofii odwiecznej.

Odniesienie do nauki objawionej jest ważnym ukierunkowaniem badań, pozwalającym znajdować oparcie w wojnie ideologicznej, która jawnie była prowadzona z Kościołem przez władze komunistyczne. Natomiast pryncypia metafizyczne są bardzo ważnym ukierunkowaniem formalnej strony badań nad społeczeństwem, co ma wpływ także na socjologię. Nie zawsze są one w socjologii przyjmowane w sposób jawny i jednym z istotnych zadań filozofii społecznej jest dostarczanie analiz ukazujących często ukryte i nieuświadomione metafizyczne, ontologiczne, epistemologiczne i etyczne przedzałożenia socjologii. Ponadto w realistycznym podejściu do życia społecznego chodzi o to, aby nie skupiać się jedynie na odkrywaniu istoty porządku

---

¹⁰ S. JAROCKI, *Katolicka Nauka Społeczna*, Société d'Éditions Internationales, Paris 1964.

¹¹ Tamże, s. 11.

społecznego i zachodzących w nim procesów, ale o to, aby odkrywać warunki konieczne do istnienia tego porządku. Filozofia społeczna jest zatem nie tylko dyscypliną filozofii praktycznej, jako etyka społeczna, ale przede wszystkim dokonuje podstawowych ustaleń o charakterze metafizycznym, ontologicznym i epistemologicznym. Jako dyscyplina teoretyczna pyta o warunki konieczne, czyli podstawy ontologiczne tych czynności, tak aby miały one walor społecznych. Jako dyscyplina praktyczna zajmuje się czynnościami moralnymi człowieka i jego konsekwencjami w sferze społecznej.

Źródłowo rzecz biorąc, rozważania w ramach filozofii społecznej wiążą się z podkreśleniem powinności moralnych obywatela wobec wspólnoty politycznej oraz zobowiązań tej wspólnoty wobec obywateli. Jest to główny wątek filozofii społecznej w ramach klasycznej greckiej i rzymskiej myśli szukającej uzasadnienia dla doskonałego porządku społecznego. Takim uzasadnieniem stało się odniesienie do sfery duchowej człowieka, co powiązane było z istnieniem świata idealnego, który według Platona był całkowicie oddzielony od wszystkiego, co doczesne, pozorne, materialne, będące cieniem i grobem prawdziwej rzeczywistości. Prawda, dobro i piękno istnieją zatem ponadczasowo, a wraz z czasem rozpoczął się proces ich degeneracji. Porządek ziemski nie jest zatem skutkiem istnienia porządku idealnego, ale przejawem zwyrodnienia i wynaturzenia materialnego. Proces degeneracji może być powstrzymany jedynie przez aktywność intelektualną człowieka, który dzięki poznaniu dialektycznemu odnajduje źródła duchowego bytowania wszechrzeczy. Dotarcie do prawdy jest równocześnie wyzwaniem metafizycznym, poznawczym i moralnym, przekraczającym jednostkową kondycję, możliwości i powinności, dlatego domaga się systemowego rozwiązania wydobywającego ludzkość z rzeki zapomnienia (*Aletheia*). Republika rządzona przez mędrców tworzyłaby warunki czyniące z porządku społecznego podstawę realizacji celów poznawczych i metafizycznych. W ten sposób doszło do połączenia idealizmu ontologicznego z utopizmem polityczno-społecznym, co jest propozycją uczynienia z mędrców nie tylko elity władzy, ale nowych bogów politycznych kierujących ludzkimi zwierzętami dla zachowania natury porządku rzeczywistości. „Król jest pośrednikiem pomiędzy boską rzeczywistością Idei a ludźmi; jest Zeusem przynoszącym młodość porządkowi, który się zestarzał; jest lekarzem, który leczy dusze, sprawiając, że rodzą się one ponownie w rodzaju boskim (*en daimonio genei*), oraz zapewniając polis, dzięki owym ponownym narodzinom dusz, nową duchową wspólnotową substancję (*homonoia*)”¹².

---

¹² E. VOEGELIN, *Platon*, tłum. A. Legutko-Dybowska, (Teologia Polityczna), Fundacja Świętego Mikołaja, Warszawa 2009, s. 263-264.

Na sytuację tę zareagował Arystoteles¹³, według którego człowieka nie można czynić ani Bogiem, ani tylko zwierzęciem, gdyż jest *zoon politicon*. Oznacza to, że człowiek dla swojej egzystencji potrzebuje społeczeństwa i nie może żyć jak człowiek poza społeczeństwem. Arystoteles, który wyznaczył ten sposób myślenia, podkreśla, że człowiek nie jest samowystarczalny w osiąganiu przyrodzonych jego naturze celów. Aby zatem móc je skutecznie realizować, zobowiązany jest do podtrzymywania i kształtowania wspólnoty, która ma możliwość osiągnięcia statusu samowystarczalnej. Nie czynił tego jednak w oderwaniu od historycznie występujących form życia społecznego. Dlatego Paweł Rybicki uznał, że dorobek Stagiryty polegał na przesunięciu rozważań spekulatywnych na poziom realistyczny czy wręcz empiryczny, który pozwolił ujmować rzeczywistość społeczną, jako „wyjątkowe bogactwo strukturalnych i organizacyjnych odmian życia społecznego”¹⁴.

Filozofia społeczna rozwijana w KUL-u czerpie z klasycznej myśli greckiej skupienie na odkrywaniu porządku społecznego umożliwiającego pełny rozwój człowieka w danych warunkach historycznych. Odnosi się do wyznaczonych ram ustrojowych społeczeństw, w których dominować powinny reguły i prawa pozwalające osiągnąć człowiekowi pełnię rozwoju gwarantowanego realizacją dobra wspólnego. W klasycznym ujęciu życia społecznego podkreśla się najpierw powinności wobec społeczeństwa/państwa. Powinności jednostki wobec wspólnoty stanowią konsekwencję społecznej natury człowieka. Przez kolejne wieki filozoficznej refleksji nad życiem społecznym poszukiwano takiej jej formy, która pozwoliłaby realizować nie tylko cele immanentne, ale także cele transcendentne społeczeństwa. Tak postrzega się kwestie rodziny, gminy, miasta, państwa, prawa, ustroju, władzy, gospodarki, kultury, wiążąc je z budowaniem twierdzeń o charakterze aksjologicznym. Punktem odniesienia dla tych twierdzeń są obowiązujące w danych społecznościach – polis, republiki, królestwa – hierarchie wartości. Mają one różny kształt, ale w ramach cywilizacji łacińskiej wiążą się z tym, co z punktu widzenia chrześcijańskiego nazywamy cnotami kardynalnymi – sprawiedliwością, umiarkowaniem, męstwem i roztropnością. Kształtowanie zachowań i postaw w życiu społecznym wymaga określe-

---

¹³ „Platon rozumiał, że natura i powaga kryzysu wymagały pozakonstytucyjnego rządu ludzi; ta intuicja czyni go lepszym filozofem polityki i historii od Arystotelesa, który – niekiedy z niepojętym samozadowoleniem – mógł opisywać naturę i porządek helleńskiej polis i dawać błyskotliwe przepisy radzenia z rewolucyjnymi niepokojami w czasie, gdy dokoła niego świat polis zaczął się walić, a Aleksander rozpoznał wiek imperium” (tamże, s. 252).

¹⁴ P. RYBICKI, *Arystoteles. Początki i podstawy nauki o społeczeństwie*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 190.

nia powinności moralnych jednostek wobec wspólnoty i wspólnot wobec jednostki. Chrześcijaństwo wraz z ideą Boga-człowieka znacząco zmieniło wyobrażenie o życiu społecznym, jego podstawach i celach. Św. Augustyn uczynił z każdego porządku społecznego, który nie jest nakierowany na realizację celów transcendentnych przekraczających doczesność, jedynie pozór dążenia do doskonałości. W polemice z koncepcjami m.in. Cycerona podkreśla, że tak jak niczym jest cnota moralna bez łaski wiary, tak niczym jest *politea bez civitate dei*. „Chociaż prawdziwa sprawiedliwość i miłość może istnieć tylko w państwie chrześcijańskim, nie wynika z tego, że wszystkie państwa pogańskie były złe, bo w niektórych w nich można dostrzec pewne przejawy względnej sprawiedliwości i dzięki temu były one państwami w ścisłym tego słowa znaczeniu”¹⁵.

Augustyńskie widzenie rzeczywistości społeczno-politycznej w kontekście transcendencji Bożej rozwija i uzupełnia św. Tomasz z Akwinu, dla którego porządek społeczny regulowany jest prawem naturalnym pochodzącym od Boga. W tym sposobie myślenia społeczność państwowa i narodowa nie posiadają same w sobie waloru doskonałości. Jak zauważa Woroniecki: „Etyka chrześcijańska stała zawsze na tym stanowisku i można by u św. Tomasza wskazać na bardzo głębokie spostrzeżenia co do konieczności tolerowania zła w życiu społecznym i nie wymagania od społeczności ludzkiej w jej całości doskonałości, która jest jej niedostępna”¹⁶. Doktor Anielski pojmuje społeczeństwo jako byt relacyjny o słabszej racji istnienia niż substancjalny byt ludzki, którego naturalną skłonnością jest życie we wspólnocie¹⁷. Buduje jednak podstawy rozumienia osoby ludzkiej, jako najdoskonalszego tworu bytującego samoistnie w rozumnej naturze. Na tej podstawie filozofia społeczna rozwijana w duchu klasycznej myśli zreinterpretowanej w duchu chrześcijańskim reaguje na dwa zasadnicze błędy o charakterze ontologicznym – indywidualizm i kolektywizm. Pierwszy z nich wynika z odrzucenia społecznej natury człowieka na rzecz egoizmu jednostek. Drugi z podporządkowania subiektywności indywidualium jakiejś formie obiektywności społecznej, najlepiej ponadpaństwowej.

Pojęcie osoby ludzkiej daje podstawy wielkiemu nurtowi myśli antropologicznej i społecznej. Personalizm, ze swoim programem wyrażonym głównie przez J. Maritaina

---

¹⁵ J. MAJKA, *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*, Fundacja Jana Pawła II, Rzym 1986, s. 92.

¹⁶ J. WORONIECKI, *Quaestio disputata de natione et statu civili – O narodzie i państwie*, tłum. R. Maliszewski, Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2004, s. 68.

¹⁷ K. KACZMAREK, *Prasocjologia świętego Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 1999, s. 67-77.

jako „humanizm integralny”¹⁸, został twórczo włączony w myśl społeczną KUL¹⁹. Jego siła polegała zarówno na uczynieniu z godności ludzkiej kryterium oceny wartości porządku społecznego, jak i na uczynieniu z niej punktu docelowego w kształtowaniu tego porządku. W tym duchu poczęli tworzyć naukowcy związani ze wszystkimi dziedzinami nauk – od teologicznych i filozoficznych po humanistyczne i społeczne. Stało się to szczególnie za sprawą Karola Wojtyła²⁰, który upowszechnił i rozwinął filozoficzne rozumienie człowieka jako osoby, a już jako papież Jan Paweł II uczynił personalizm punktem odniesienia kolejnych dokumentów papieskich dotyczących problematyki społecznej. Pisma Jana Pawła II były jednym z najważniejszych odniesień ustaleń filozoficzno-społecznych w KUL szczególnie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Trafiały ona na podatny grunt, przygotowany przez prace badawcze myślicieli, którzy bezpośrednio²¹ tworzyli w ramach dyscypliny filozofii społecznej, takich jak Joachim Kondziela, Józef Majka i Stanisław Kowalczyk.

Joachim Kondziela wiązał istotę życia społecznego z dążeniem do realizacji dobra wspólnego. Uważał, że ontologicznie rzecz biorąc, życie społeczne daje się ujmować jako relację: „Z filozoficzno-społecznego punktu widzenia, stosunek społeczny to rodzaj międzyosobowej relacji, polegającej na odniesieniu do siebie co najmniej dwóch osób, przy czym to odniesienie nie może być jednostronne (relacja osoby A do B), lecz by mogło zasłużyć na określenie stosunku społecznego, musi to być odniesienie wzajemne (stosunek osoby A do osoby B i odwrotnie)”²². Relacja stanowiąca podstawę stosunku społecznego, określana jest mianem kategoryjnej, co nadaje realne istnienie stosunkom społecznym, ale nie wpływa na naturę podmiotów w nie wchodzących. Relacja kategoryjna nie stanowi zatem o naturze porządku społecznego, o której decydują relacje transcendentale²³. Tkwią one w samej naturze społecznej człowieka, co jest ontologicznie ważniejsze, niż wspólność natury stanowiącej o predyspozycji ludzi do życia społecznego, podobieństwo sposobów działania, wzajemna zależność

---

¹⁸ J. MARITAIN, *Humanizm integralny*, tłum. J. Budzisz, Wydawnictwo KRAĞ, Warszawa 1981.

¹⁹ S. KOWALCZYK, *Wprowadzenie do filozofii J. Maritaina*, Redakcja Wydawnictwa KUL, Lublin 1992.

²⁰ Chodzi szczególnie o dzieło K. Wojtyły *Osoba i czyn*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1969.

²¹ Pośrednio tematyka filozoficzno-społeczna w duchu personalistycznym podejmowana była w ramach katolickiej nauki społecznej (Franciszek Mazurek), filozofii kultury (Adam Rodziński) czy etyki szczegółowej (Jerzy Galkowski).

²² J. KONDZIELA, *Normatywny charakter „bonum commune”*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1969, nr 2, s. 51-81.

²³ „Jest właściwością relacji transcendentnej, że jej bytowość przejawia się nie tylko w „*esse ad aliud*”, lecz tkwi ona w naturze bytów pozostających we wzajemnym do siebie odniesieniu” (tamże, s. 52).

czy wspólność potrzeb. Jednak relacje transcendentalne, aby móc być rozpatrywane jako właściwe przyczyny życia społecznego, muszą być ujmowane nie tylko z punktu widzenia ontologicznego, ale też etycznego. Z tej perspektywy człowiek w swoich duchowych aktach rozumu i woli dokonuje dwóch podstawowych czynności społecznych poznania i wartościowania. Czynności te zawierają w sobie zarówno stwierdzenie faktów, jak i określenie porządku dobra i zła moralnego. „Dobro wspólne poznaje człowiek jako ideał. Ideał ten poznawany bywa nie jako coś dowolnego, do czego można, choć niekoniecznie trzeba dążyć, lecz jako nakaz etyczny”²⁴.

Filozofia społeczna w ujęciu Kondzieli przede wszystkim wskazuje, „iż w oparciu o personalistyczną koncepcję dobra wspólnego można zbudować teorię społeczną wyjaśniającą zarówno istotę życia społecznego jak i jego dynamikę”²⁵. Po drugie, z koncepcji tej wyprowadza postulat integralnego i harmonijnego rozwoju społecznego i gospodarczego, który jest niejako „normą wykonawczą dobra wspólnego społeczeństwa”²⁶. Na koniec wreszcie uznaje, iż personalistyczne ujęcie dobra wspólnego pozwala przezwyciężyć redukcjonizm indywidualistyczny w kierunku uzyskania nowego wymiaru moralności, wynikającej z „poczucia powinności moralnej wobec nadrzędnego porządku wartości”, która może służyć wzbogaceniu i wzmocnieniu odpowiedzialności społecznej, „rozciągającej się coraz wyraźniej na skalę światową”²⁷.

Bardzo wysokie wymagania teoretyczne stawiał filozofii społecznej Józef Majka, zwracając uwagę na specyfikę jej rozważań, których podstawową trudnością jest zmierzenie się z pytaniem „o odrębność bytu społecznego”²⁸. W swoich badaniach dążył do pogłębienia ogólnych twierdzeń o społeczeństwie, jako pewnej kategorii bytu czy kategorii stosunku, „o dokładniejszą specyfikację rzeczywistości społecznej, o wewnętrzną strukturę tych relacji, o to co stanowi jej podstawę, oraz co ją upodabnia i różni od innych relacji bytowych”²⁹. Zależało mu też bardzo, aby nadać tym refleksjom charakter filozoficzno-metafizyczny odrębny od ustaleń z jednej strony socjologii, a z drugiej etyki. Starał się także uchronić filozofię społeczną przed pozbawieniem jej charakteru naukowego przez różne presje ideologiczne. Zdecydowanie

---

²⁴ Tamże, s. 57.

²⁵ J. KONDZIELA, *Filozofia społeczna. Zagadnienia wybrane*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1972, s. 119.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 120.

²⁸ J. MAJKA, *Filozofia społeczna*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982, s. 6.

²⁹ Tamże.

natomiast podkreślał chrześcijański charakter proponowanej filozofii społecznej, w odróżnieniu od laickiej, która jedynie częściowo wyjaśnia rzeczywistość społeczną „za pomocą jednego, często łatwiej dostrzegalnego czynnika, co prowadzi do uproszczenia obrazu i jego niejako spłaszczenia, pozbawia go prawdziwej filozoficznej głębi”³⁰. Taką pogłębioną wizję dawało według niego dopiero oparcie na przesłankach filozofii tomistycznej, co pozwala na chrześcijańskie ujęcie natury bytu społecznego, które prowadzi nas ku transcendencji, w co najmniej trzech znaczeniach: „1) W tym sensie, że relacja do dobra wspólnego ma charakter transcendentny, to znaczy kształtujący społeczność w jej wewnętrznej strukturze; 2) W tym znaczeniu, że analiza dobra wspólnego prowadzi nas do wartości transcendentnych, gdyż dobro to implikuje istotne odniesienie do nich; 3) Ale także w tym znaczeniu, że każda osoba ludzka jako podmiot społeczności przekracza samą siebie w procesie oddania i w ten tylko sposób może uczestniczyć w dobru, do którego zmierza we współdziałaniu z innymi”³¹.

Dalszą kontynuacją i rozwojem tych ustaleń była myśl Stanisława Kowalczyka, który dokonał daleko idącej ich syntezy³². W swoim namyśle filozoficznym łączy tradycję myśli tomistycznej z augustynizmem³³, ubogacając je szerokim kontekstem analizy najważniejszych koncepcji życia społecznego rozwijanych od czasów antycznych po współczesne. Na jego podejście do filozofii społecznej wpłynęło niewątpliwie szerokie zajmowanie się problematyką metafizyczną³⁴, epistemologiczną³⁵, światopoglądową³⁶. Kwestie społeczno-kulturowe ujmował zatem jako przejaw szerszego rozumienia natury Boga, świata, człowieka oraz dominujących światopoglądów.

Wyrazem jego równoległego przywiązania do tradycji tomistycznej i augustyńskiej jest rozwijanie oryginalnej perspektywy personalistycznego oglądu społeczeństwa³⁷. Nawiązując do myśli takich autorów, jak Friedrich Schleiermacher, Charles

---

³⁰ Tamże, s. 8.

³¹ Tamże, s. 10.

³² S. KOWALCZYK, *Człowiek a społeczność. Zarys filozofii społecznej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.

³³ S. KOWALCZYK, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

³⁴ S. KOWALCZYK, *Metafizyka ogólna*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.

³⁵ S. KOWALCZYK, *Teoria poznania*, Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz, Sandomierz 1997.

³⁶ S. KOWALCZYK, *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1986.

³⁷ Zaliczany jest do nurtu realistyczno-dynamicznego lub tomistyczno-augustyńskiego, znajdujących się w twórczej relacji do m.in. nurtu augustyńskiego (J. Hessen, F. Sawicki, F.M. Sciacca), tomistyczno-

Renouvier, Wilhelm Stern, Bordon F. Bowne, Immanuel Kant, Søren Kierkegaard, Gabriel Marcel, Karl Jaspers, Max Scheler, Romano Guardini, Emmanuel Mounier, Jacques Lacroix, a zwłaszcza Jacques Maritain, łączy w sposób bardzo twórczy substancjalne rozumienie człowieka z ujęciem teleologicznym jako ludzkiej osoby. Pozwala to czynić z personalizmu zarazem system, doktrynę i fundamentalną kategorię interpretacji rzeczywistości, jak i praktyczny program, postawę i podstawę ludzkiego działania³⁸. W pismach Kowalczyka personalistyczny obraz społeczeństwa wyartykułowany jest w postaci dyskusji z całym dorobkiem myśli filozoficznej, teoretyczno-społecznej i ideologicznej.

Kowalczyk dokonuje krytycznego przeglądu wszystkich ważnych koncepcji życia społecznego, zwłaszcza od strony ich redukcjonistycznego podejścia do natury Boga³⁹ i człowieka⁴⁰. Redukcjonizmy te przedstawiane są przede wszystkim jako przyjmowanie skrajnych i uproszczonych stanowisk, w których nie dostrzega się złożoności i wielowymiarowości rzeczywistości⁴¹. Tak jest z uproszczeniami wobec Boga od agnostycyzmu po ateizm, wobec świata – od idealizmu po materializm, wobec człowieka – od spirytualizmu po biologiczny organicyzm. Nakładają się one na redukcjonistyczne pojmowanie społeczeństwa, sprowadzającego go do przeżyć lub zachowań jednostkowych (psychologizm, behawioryzm, indywidualizm), lub do całości społecznych (socjologizm, kolektywizm)⁴². Dalszą konsekwencją tych redukcjonizmów

---

-egzystencjalnego (J. Maritain, M.A. Krąpiec, M. Gogacz), tomistyczno-fenomenologicznego (K. Wojtyła – Jan Paweł II), fenomenologicznego (M. Scheler, L. Lavelle, R. Guardini, R. Ingarden, J. Tischner), tomistyczno-aksjologicznego (T. Ślipko, T. Styczeń), chrześcijańsko-społecznego (E. Mounier, J. Lacroix, J. Piwowarczyk, Cz. Strzeszewski, J. Majka), realistycznego/universalistycznego (C. Bartnik). S. KOWALCZYK, *Polski personalizm współczesny*, w: TENŻE, *Z refleksji nad człowiekiem. Człowiek, społeczność, wartość*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995, s. 23-43; K. GUZOWSKI, S. Kowalczyk: *personalizm realistyczno-dynamiczny*, w: *Nurty personalizmu. Od Augustyna do Wojtyły*, red. S. Kowalczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 235-246.

³⁸ S. KOWALCZYK, *Wprowadzenie do filozofii J. Maritaina*, s. 38-45.

³⁹ S. KOWALCZYK, *Bóg w myśli współczesnej. Problematyka Boga i religii u czołowych myślicieli współczesnych*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982.

⁴⁰ S. KOWALCZYK, *Człowiek w myśli współczesnej. Filozofia współczesna o człowieku*, Wydawnictwo Michalineum, Warszawa 1990.

⁴¹ S. KOWALCZYK, *Współczesny kryzys ideowo-aksjologiczny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

⁴² Podejmuje on dyskusję m.in. z oświeceniowym materializmem mechanicystycznym (m.in. „człowieka-maszyny” J.O. de La Mettrie), fizykalizmem (m.in. A. Comte’a, O. Neuratha), materializmem dialektycznym marksizmu, materializmem witalistyczno-biologizującym (m.in. H. Spencera, F. Nietzschego, Z. Freuda), psychologizmem (m.in. G. Tarde’a, G. Le Bona), behawioryzmem (m.in. I. Pawłowa, W. Wundta), strukturalizmem (m.in. Cl. Lévi-Straussa), socjologizmem (E. Durkheima), liberalizmem (m.in. T. Hobbesa, J.J. Rousseau), egzystencjalizmem (m.in. J.P. Sartre’a,

jest przenoszenie ich do sfery aksjologicznej, etycznej i politycznej. Polemika autora *Podstaw światopoglądu chrześcijańskiego* z utrwalonymi koncepcjami współczesnego antyhumanizmu dodatkowo wzmocniona jest dyskusjami ideowymi z trzema najważniejszymi ideologiami XX wieku – marksizmem⁴³, liberalizmem⁴⁴ i postmodernizmem⁴⁵. Personalizm odrzuca redukcjonistyczne traktowanie człowieka jako przypadkowego tworu ewolucji biokosmosu, konstrukcji społecznej, semantycznego wytworu przednowoczesnych narracji kulturowych. Opowiada się natomiast za rozumieniem człowieka jako osoby posiadającej trwałą i uniwersalną strukturę bytową. Takie podłoże ontologiczne stanowi punkt widzenia, z perspektywy którego Kowalczyk rozpatruje m.in. kwestie narodu⁴⁶, polityki⁴⁷, demokracji⁴⁸, sprawiedliwości⁴⁹, wolności⁵⁰, kultury⁵¹ czy sportu⁵².

Jeżeli filozofia społeczna w KUL-u była przez dekady rozwijana przede wszystkim w kontekście filozoficznym, to współcześnie większy akcent stawia się na jej powiązania z socjologią. Poszukiwanie filozoficznych podstaw socjologii, po wyczerpujących ustaleniach dotyczących natury człowieka i społeczeństwa, relacji między jednostką a społeczeństwem, znaczenia dobra wspólnego w tworzeniu społeczności, aksjologicznych podstaw życia społecznego, ideowego i ideologicznego zaplecza najważniejszych koncepcji życia społecznego, przyjmuje obecnie charakter metarefleksji

---

M. Heideggera) i postmodernizmem (m.in. J. Derridy, J.-F. Lyotarda, M. Foucaulta). S. KOWALCZYK, *Człowiek a społeczność*, s. 10-80.

⁴³ S. KOWALCZYK, *Z problematyki dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego*, ODiSS, Warszawa 1977.

⁴⁴ S. KOWALCZYK, *Liberalizm i jego filozofia*, Wydawnictwo UNIA, Katowice 1995; TENŻE, *Liberalizm – jego dylematy i zagrożenia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

⁴⁵ S. KOWALCZYK, *Idee filozoficzne postmodernizmu*, POLWEN, Radom 2004.

⁴⁶ S. KOWALCZYK, *Naród, państwo, Europa. Z problematyki filozofii narodu*, POLWEN, Radom 2003.

⁴⁷ S. KOWALCZYK, *Zarys filozofii polityki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.

⁴⁸ S. KOWALCZYK, *U podstaw demokracji. Zagadnienia aksjologiczne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2001.

⁴⁹ S. KOWALCZYK, *Idea sprawiedliwości społecznej a myśl chrześcijańska*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.

⁵⁰ S. KOWALCZYK, *Filozofia wolności. Rys historyczny*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999; TENŻE, *Wolność naturą i prawem człowieka. Indywidualny i społeczny wymiar wolności*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2000.

⁵¹ S. KOWALCZYK, *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.

⁵² A. JABŁOŃSKI, *Elementy filozofii i teologii sportu*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2002.

nad naturą nauk społecznych⁵³. Już Strzeszewski pierwszy aspekt swoich rozważań w rozdziale filozofia społeczna poświęcił określeniu pozycji i relacji między socjologią a innymi naukami. Socjologia jako nauka musi się zmierzyć z analizami sytuacji, w których refleksyjność podmiotów oparta na uzasadnianiu typu naukowego kształtuje życie społeczne w dobie późnej nowoczesności. Filozofia społeczna coraz częściej staje się filozofią socjologii rozpatrującą, w jaki sposób ustalenia naukowe, a zatem i socjologiczne, legitymizują określone kształty życia społecznego.

Filozofia społeczna w KUL-u zyskuje nowy wymiar refleksji o charakterze syntetycznym, łączącym analizy metodologiczne i metasocjologiczne z ustaleniami socjologów na temat zachowań podmiotów społecznych w ramach struktur i procesów społecznych⁵⁴. Jest to przesunięcie zainteresowań na poziom filozofii nauk społecznych, a w tych ramach filozofii socjologii⁵⁵. Odniesieniem dla tego typu ujęć są trzej znaczący filozofowie, którym poświęcono odrębne monografie – Peter Winch⁵⁶, Józef M. Bocheński⁵⁷ oraz Karl R. Popper⁵⁸. Wybór tych myślicieli podyktowany był łączeniem przez nich określonego analitycznego podejścia do kwestii poznania, wiedzy i komunikacji językowej z analizą porządku społecznego, cywilizacyjno-kulturowego i politycznego. Ich dorobek podlegać może różnym interpretacjom, jednak tym, co szczególnie badane było w ich koncepcjach, to rozumienie natury nauk społecznych jako rodzaju refleksji nad ludzką refleksyjnością, łączącą podmioty życia społecznego z historycznie ukształtowanym porządkiem społecznym. Tym samym w sposób

---

⁵³ A. JABŁOŃSKI, *Stanisława Kowalczyka personalistyczna koncepcja społeczeństwa*, „Roczniki Nauk Społecznych” 40(2012), nr 1, s. 9-36; TENŻE, *Personalizm podstawą realizmu w socjologii*, w: *Godność osoby w społeczeństwie i gospodarce*, red. S. Fel, M. Wódka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 151-165.

⁵⁴ A. JABŁOŃSKI, *Prawda społeczeństwa jako cel krytycznych badań wiedzy. Socjologiczna analiza wiedzy a kształtowanie rzeczywistości społecznej*, w: *Między unifikacją a dezintegracją – fenomen wiedzy we współczesnym społeczeństwie*, red. A. Jabłoński, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 97-120.

⁵⁵ D. LITTLE, *Philosophy of Sociology*, w: *Philosophies of the Sciences: A Guide*, ed. F. Allhoff, Wiley-Blackwell, Chichester 2010, s. 293-323.

⁵⁶ A. JABŁOŃSKI, *Filozoficzna interpretacja życia społecznego w ujęciu Petera Wincha*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998; TENŻE, *Perspektywa moralna życia społecznego w interpretacji Petera Wincha*, „Roczniki Nauk Społecznych” 25(1997), z. 1, s. 185-199.

⁵⁷ A. JABŁOŃSKI, *Status teoretyczny i funkcja techniczna wiedzy o społeczeństwie. Wokół myśli Józefa M. Bocheńskiego i Karla R. Poppera*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.

⁵⁸ A. JABŁOŃSKI, *Budowanie społeczeństwa wiedzy. Zarys teorii społecznej Karla R. Poppera*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006; TENŻE, *K. Popper's method of trial-and-error as basis sociological analysis of knowledge*, w: *Critical Realism and Humanity in the Social Sciences*, red. K. Śledzińska, K. Wielecki, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2016, s. 73-87.

jednoznaczny podważali skrajności zamykające socjologię już to w pozytywistycznym modelu uprawiania socjologii na wzór nauk przyrodniczych (nomotetycznych), już to w uproszczonym sposobie traktowania jej jako nauki humanistycznej (rozumiejącej, idiograficznej).

W pismach Wincha wydobyte zostały podstawy służące do analizy ludzkich zachowań w duchu wittgensteinowskiej⁵⁹ koncepcji języka jako formy życia i rodzaju gry, prowadzonej zgodnie z regułami ustalonymi w ramach różnych wspólnot. Celem takiego podejścia, które rozwijane było także przez odniesienie do ustaleń językoznawców i semiotyków, jest zbadanie możliwości istnienia wspólnej „gramatyki” dla wielości przejawów życia społecznego ujawniających się w poszczególnych zachowaniach i wydarzeniach. Winch skutecznie podważał strukturalistyczno-psychoanalityczne ustalenia wskazujące na istnienie głębokich struktur determinujących zewnętrzne przejawy życia społecznego. Uznawał, że każde zdarzenie społeczne należy rozpatrywać w kontekście kulturowo i historycznie ukształtowanych ludzkich motywacji, które nie dają się ująć w żadne prawa ogólne⁶⁰. Za największą słabość tej koncepcji uznano jednak nieuprawnione powiązanie idiograficznego charakteru nauk społecznych z relatywizmem poznawczym i moralnym.

Nawiązanie do myśli Bocheńskiego pozwoliło łączyć logiczne podstawy filozofii⁶¹ z analizami uproszczeń⁶² i zabobonów⁶³, mających wpływ na kierunki rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw zachodnich⁶⁴. Autor *100 zabobonów*, opracowując metodologiczne założenia poznania naukowego, wskazywał na różne jego rodzaje i sposoby odnoszenia się do rzeczywistości, które podważają pozytywistyczną koncepcję jedności nauk, ale bronią koncepcji jedności logicznej. Jedność ta zakładała

---

⁵⁹ Nawiązywał do L. Wittgensteina (II) jako autora *Dociekań filozoficznych*.

⁶⁰ P. WINCH, *Idea nauki o społeczeństwie i jej związki z filozofią*, tłum. B. Chwedeńczuk, Oficyna Naukowa, Warszawa 1995.

⁶¹ J.M. BOCHEŃSKI, *Logika i filozofia. Wybór pism*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

⁶² J.M. BOCHEŃSKI, *Sens życia i inne eseje*, Wydawnictwo Philed, Kraków 1993.

⁶³ J.M. BOCHEŃSKI, *100 zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Wydawnictwo Philed, Kraków 2004.

⁶⁴ Zob. A. JABŁOŃSKI, *Ontologiczne i metodologiczne podstawy rozumienia społeczeństwa jako systemu w ujęciu J. M. Bocheńskiego*, w: *Pomiędzy etyką a polityką*, s. 241-259; TENŻE, *Co to jest społeczeństwo sprawiedliwe?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1998, nr 3-4, s. 185-199; TENŻE, *Etyka biznesu a mądrość, bogobojność i autorytet*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 1999, nr 2, s. 85-95; TENŻE, *Zmiany wizji podstawowej rzeczywistości w procesie globalizacji*, w: *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. B. Fijałkowska, A. Żukowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2002, s. 259-266.

konieczność traktowania podstawowych praw logicznych jako powszechnie obowiązujących, pod rygorem zakwestionowania obiektywności twierdzeń łamiących te prawa. Ponadto naukę rozumianą obiektywnie traktuje jako konstrukt kierujący się swoją logiką, niezależną od nauki rozumianej subiektywnie jako czynności i mniemania jej twórców. Z ustaleń metodologicznych wyprowadza jednak wnioski o charakterze filozoficzno-społecznym, które nakazują szukać rozwiązań w środowiskach naukowych podzielających wspólną wiarę w moc racjonalnego myślenia. Według Bocheńskiego: „Wiedza i rozum są dzisiaj tak zagrożone, jak to się niegdyś rzadko zdarzało, a wraz z nimi zagrożone jest także to, co ludzkie po prostu; być może samo istnienie człowieka. Tylko autentyczna filozofia, która do poznawania używa *wszystkich* środków, mogłaby przyjść z pomocą w tej sytuacji. Nie zaś nauki szczegółowe i podobne im upraszczające systemy, które jako związane z jedną metodą, nie są w stanie ogarnąć całości”⁶⁵.

Największy wpływ intelektualny na kierunki współczesnych badań filozoficzno-społecznych rozwijanych w Katedrze wniósł Popper, ze swoimi ustaleniami dotyczącymi związków wiedzy i życia społecznego. Wiedeński myśliciel nie uznawał za sensowne zajmowanie się subiektywnym wymiarem wiedzy i nauki, jako procesem dochodzenia do prawdy⁶⁶. Interesował go efekt tego procesu w postaci konkretnych dokonań, który można rozpatrywać jako wyraz czynności ludzkich. Nauka zyskuje wtedy charakter instytucjonalny i jest w ujęciu Poppera najlepszym wyrazem cywilizacyjnego rozwoju społeczeństw w duchu kultury racjonalizmu krytycznego. Dlatego analizy dotyczące społeczeństwa otwartego są u Poppera powiązane z rozumieniem wiedzy przez wskazanie na dualizm faktów i kryteriów⁶⁷. „Stanowi to dla

⁶⁵ J.M. BOCHEŃSKI, *Współczesne metody myślenia*, W drodze, Poznań 1992, s. 138.

⁶⁶ K.R. POPPER, *Logika odkrycia naukowego*, tłum. U. Niklas, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977; TENŻE, *Nędza historycyzmu*, tłum. S. Amsterdamski, Wydawnictwo KRAĞ, Warszawa 1989.

⁶⁷ Popper, analizując sposób występowania tych przeciwieństw, uważa, że w filozofii greckiej dualizm faktów i norm występował pod postacią dualizmu natury i umowy, a ponadto „jako przeciwieństwo między ‘przyrodą, naturą’ i ‘prawem’ (lub ‘normą’ czy ‘konwencją’), czasem jako między ‘naturą’ a ‘ustanowieniem’ lub ‘ustaleniem’ (tzn. praw normatywnych), a czasem między ‘naturą’ a ‘sztuką’ lub ‘naturalnym’ i ‘sztucznym’” (K.R. POPPER, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, tłum. H. Kraheńska, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 257 przyp. 3). Popper tłumaczy, że posługiwanie się dualizmem faktów i kryteriów, czy też faktów i polityk, jako mniej mylące i jaśniejsze, niż posługiwanie się dualizmem faktów i decyzji czy też twierdzeń i propozycji. Zastosowanie dualizmu faktów i decyzji pozwoliło mu jednak wyrazić różnice między hipotetycznym (po dyskusji i tymczasowo) przyjęciem polityki lub kryterium a przyjęciem faktu. „Można bowiem powiedzieć, że propozycja przejścia jakiejś polityki czy kryterium postępowania, dyskusja nad nią i wreszcie decyzja jej przyjęcia – tworzy tę politykę, czy kryterium postępowania. Natomiast decyzja przyjęcia

niego podstawę rozumienia sytuacji człowieka w świecie oraz pozycji świata wobec człowieka. W takiej wykładni posługiwanie się narzędziami kulturowymi czyni człowieka wolnym mimo uznania niezależności faktów od jego decyzji. Nie jest to bowiem przeciwstawienie faktów kryteriom, tego co niezależne od człowieka, temu, co może od niego zależeć, ale jest uznanie trwałego napięcia między nimi. Uznając fakty za naturalne i niezależne od człowieka, a kryteria za sztuczne i stworzone przez człowieka, podkreśla Popper wagę tego dualizmu dla zrozumienia ludzkiej wiedzy i mechanizmów ją kształtujących⁶⁸. Nie chodzi jednak o to, aby odrywać fakty od kryteriów, opisy od dyrektyw, ale wyciągać wnioski z tego, że każde ludzkie działanie społeczne zawiera element opisowy i normatywny. Banalność tego stwierdzenia znika, gdy zrozumiemy, iż na tej podstawie ufundowany jest sztuczny podział nauk – m.in. na ogólne i szczegółowe. Zaklasyfikowanie socjologii do nauk szczegółowych bez względu na to, czy jest dalej rozumiana jako uprawiana na wzór nauk przyrodniczych lub też przynależna do nauk humanistyczno-rozumiejących, podtrzymuje błąd zatrzymywania się na faktach bez uwzględnienia kryteriów – wartości, punktów widzenia – ich doboru⁶⁹.

Rozważania na poziomie filozofii nauk społecznych prowadzą do wskazania istnienia w socjologii dużego obszaru tzw. socjologii filozoficznej (*philosophical sociology*)⁷⁰. Wyzwania, jakie stoją przed socjologią jako nauką, związane są z kryzysem zaufania do ważnych instytucji społecznych, takich jak media, władze polityczne, nauka, kościoły, banki itd. Ten brak zaufania wiąże się z podważaniem norm, reguł i zasad życia społecznego, oczywistych jeszcze w rozwiniętych społeczeństwach nowoczesnych. Dlatego zainteresowanie socjologów zaczęło budzić zjawisko nie tylko braku ochrony, ale i podważania wartości przez instytucje powołane do ich zabezpieczania. Nie wystarczą już dotychczasowe wyjaśnienia uznające je za przypadki

---

jakiejsz hipotezy, podjęta po przedyskutowaniu danej propozycji, nie tworzy faktu w tym znaczeniu” (tamże, t. II, s. 394).

⁶⁸ A. JABŁOŃSKI, *Budowanie społeczeństwa wiedzy*, s. 93.

⁶⁹ K.R. POPPER, *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, tłum. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992; TENŻE, *Droga do wiedzy. Domyśły i refutacje*, tłum. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

⁷⁰ „The idea of philosophical sociology seeks to elucidate the relationships between implicit notions of human nature and explicit conceptualizations of social life within sociology and argues that a normative vocation for sociology emerges out of implicit presuppositions about the shared humanity of human beings to be found inside sociological theorizing” (D. CHERNILO, *The idea of philosophical sociology*, „The British Journal of Sociology” 2014, nr 2, s. 340 (338-357). Zob. TENŻE, *Debating Humanity. Towards a Philosophical Sociology*, Cambridge University Press, New York 2017).

anomalii, dyferencjacji czy żelaznej klatki racjonalności⁷¹. Zainteresowanie usytuowaniem sfery normatywnej w życiu społecznym wynika chociażby z tego, że trudno bez niej conceptualizować to, co społeczne. W wyjaśnieniach socjologicznych łączy się uchybienia funkcjonowania instytucji z działaniami i praktykami ludzi ulegającymi pokusom łamania norm i reguł. Tym razem filozoficzne kwestie dotyczące wartości i natury ludzkiej zyskują socjologiczną wykładnię w postaci problemowych pytań o źródła powinności w życiu społecznym (*the sources of the normative in social life*) oraz o podstawy człowieczeństwa⁷².

Człowieczeństwo w rozważaniach o społeczeństwie nie jest odkrywaniem przy czynowego wpływu określonego kształtu natury ludzkiej na konkretne społeczeństwo, ale uchwyceniem sposobu, w jaki idea ta jest artykułowana w normatywnych zobowiązaniach ważnych środowisk społecznych. Tak rozumiana socjologia przywraca kwestiom filozoficznym należne miejsce, co można za D. Chernilo nazwać filozoficznie poinformowaną formą socjologii (*philosophically informed form of sociology*)⁷³. Wśród autorów uznawanych za prekursorów socjologii filozoficznej wymieniana jest Margaret S. Archer⁷⁴. Autorka *Człowieczeństwa* jest prominentnym przedstawicielem realizmu krytycznego uprawianego w ramach ontologii społecznej. Czyniąc punktem wyjścia swoich analiz morfogenetycznych dualizm między strukturą a działaniem, nie zmierza do jego zatarcia w postaci równoległych

---

⁷¹ A. JABŁOŃSKI, *Knowledge in Forming the Public Sphere*, „Roczniki Nauk Społecznych” 31(2013), nr 3, s. 151-163. Problemom tym poświęcone są współorganizowane przez Katedrę Filozofii Społecznej konferencje z cyklu „Studia nad wiedzą”, których pokłosiem jest siedem tomów monografii, w tym m.in.: *Między unifikacją a dezintegracją. Kondycja wiedzy we współczesnym społeczeństwie*, red. A. Jabłoński, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008; *Kontrowersje dyskursywne – między wiedzą specjalistyczną a praktyką społeczną*, red. A. Jabłoński, M. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012; *Kreowanie społeczeństwa niewiedzy*, red. A. Jabłoński, M. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.

⁷² D. CHERNILO, *The idea od philosophical sociology*, s. 339.

⁷³ Tamże, s. 342.

⁷⁴ *Critical Realism: Essential Readings*, ed. M.S. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson, A. Norrie, Routledge, London and New York 1998; M.S. ARCHER, *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. A. Dziuban, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013; TAŻ, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1995; TAŻ, *Culture and agency: The place of culture in social theory (Revised edition)*, Cambridge University Press, Cambridge 1996; TAŻ, *Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action*, „The British Journal of Sociology” 2010, vol. 61, s. 225-252; *Conversation About Reflexivity*, ed. M.S. Archer, Routledge, Cambridge and New York 2010; TAŻ, *Social Origins of Educational Systems*, Routledge, London and New York 2013; TAŻ, *Morfogeneza – ramy wyjaśniające realizmu*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2015, nr 1, s. 16-46.

wzajemnych zależności, ale do jego rozpisania na trzy zasadnicze sekwencje procesów społecznych⁷⁵. Wyznaczone w ten sposób kierunki analizy łączą strukturalne i kulturowe uwarunkowania czasowo poprzedzające działania jednostkowe, które przekształcają się w późniejsze interakcje podmiotów dokonujących instytucjonalnego przepracowania struktur społecznych i dominujących wartości kulturowych w nowe formy i konstelacje. Analiza struktur i procesów instytucjonalizacji czynności podmiotów ludzkich, zmierzająca do przekształcania strukturalnego i kulturowego społeczeństwa, może być prowadzona w odniesieniu do szeregu ważnych obszarów życia społecznego. Może dotyczyć to kwestii rozwoju sfery badawczo-rozwojowej⁷⁶, kapitału społecznego w polskiej administracji⁷⁷, pozycji i znaczenia intelektualistów w okresie transformacji w Polsce⁷⁸, przemian szkolnictwa wyższego⁷⁹,

---

⁷⁵ A. JABŁOŃSKI, *The review regarding the motion to confer on Professor Margaret Scotford Archer the title of doctor honoris causa of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw*, w: *Margaret S. Archer doktor honoris causa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, red. K. Jutkiewicz-Kubiak, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2017, s. 27-38.

⁷⁶ *Zarządzanie wiedzą i społeczna odpowiedzialność w sektorze B+R*, red. A. Jabłoński, Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, Lublin 2009; *Regulacje prawne i otoczenie finansowe sektora B+R*, red. A. Jabłoński, Lublin 2009; *Naukoznawstwo i ewaluacja w procesie kształcenia pracowników sektora B+R*, red. A. Jabłoński, P. Kawalec, Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, Lublin 2009.

⁷⁷ A. MAREK, *Kapitał społeczny powiatów a kultura organizacyjna starostw powiatowych w Polsce. Studium socjologiczne*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2013 (mps).

⁷⁸ T. PEZIAKOWSKI, *Intelektualiści polscy. Analiza pola intelektualnego po 1989 roku*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2016 (mps).

⁷⁹ A. JABŁOŃSKI, *Kontrowersje wokół rozszerzania autonomii uczelni w Polsce*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości: idee a praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 87-109; TENŻE, *Uniwersytet w Polsce – od „sukcesu” ilości do „sukcesu „jakości”*, w: *Dostojny uniwersytet, red. M.S. Szczepański, A. Śliz, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2014, s. 140-155; TENŻE, Akademia i Agora. Kształcenie woli i wola kształcenia*, w: *Lublin 2020. Cztery oblicza miasta*, red. M. Sagan, K. Żuk, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 27-36; TENŻE, *Ograniczone zaufanie w działalności uniwersytetu*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 287-309; TENŻE, *Kształcenie na potrzeby gospodarki i rynku pracy – mity i rzeczywistość*, w: *Rynek pracy – uwarunkowania ekonomiczne, prawne i społeczne*, red. T. Huńka, S. Lis, P. Maciaszczyk, Wydawnictwo PWSZ w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 2015, s. 163-179; M. LIPNICKA, *Implementacja Procesu Bolońskiego w europejskim szkolnictwie wyższym. Instytucjonalna analiza porównawcza na przykładzie Polski i Niderlandów*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017; N. KOPEĆ-PANEK, *Rozumienie i realizacja idei społecznej odpowiedzialności uczelni*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2015 (mps); E. PYZIK, *Czynniki warunkujące pozycję kobiet w szkolnictwie wyższym. Socjologiczna analiza porównawcza Polski i Szwecji*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2015 (mps); A. TRAWIŃSKI, *Przemiany instytucjonalne lubelskich Uniwersytetów w świetle postanowień Procesu Bolońskiego. Socjologiczna analiza porównawcza*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2015 (mps).

procesów kształtowania społeczeństwa wiedzy⁸⁰, a także rodziny⁸¹, dyskursu czy literatury⁸².

Klamrą spinającą niniejsze przedstawienie głównych założeń uprawiania filozofii społecznej w Instytucie Socjologii KUL pragnę uczynić nawiązanie do myśli ks. Franciszka Mirka⁸³. Ten pionier naukowej socjologii w Polsce wprowadził bardzo wyraźne oddzielenie socjologii od dociekań i analiz związanych z doktryną katolicką, filozofią społeczną czy etyką. Uznawał jednak, że „socjologia badając czynności międzyludzkie napotyka między innymi i na takie, które *noszą w sobie wyraźną cechę powinności*’, ‘*musu*’, ‘*przymusu*’, ‘*obowiązku*’. [...] I te właśnie czynności we współżyciu wytwarzane przez ludzi, które są owym *podmiotowym przymusem nacechowane*, są przedmiotem badań socjologicznych. A że ów podmiotowy przymus czynności świadomych – bo świadoma jest każda czynność społeczna – wytwarza się *w sumieniu*, więc możemy powiedzieć – posługując się tymże pojęciem zaczerpniętym z etyki – że: *jakość sumienia jest podstawą, czy rodnią, stosunków społecznych*”⁸⁴. Jest to świadomy projekt socjologii filozoficznej, a nawet socjologii teologicznej, wskazującej na potrzebę uwzględnienia normatywnego wymiaru życia społecznego, który zawarty jest w stosunkach międzyludzkich opartych na czynnościach społecznych. Tym samym przy okazji rocznicowego powrotu do źródeł odnajdujemy świeże myśli dotyczące naukowego uprawiania socjologii, zrywające z uproszczeniami wielkich koryfeuszy socjologizmu, podkreślających istnienie niezależnych od podmiotów faktów społecznych: „Ale nie łudźmy się tą pozorną ‘niezależnością’ – jak łudził się Durkheim przypisując ‘faktom społecznym’ istnienie ‘pozo’ [sic! ‘poza’ – JA] i ‘ponad’

---

⁸⁰ A. JABŁOŃSKI, *Społeczno-etyczne uwarunkowania zarządzania wiedzą w organizacji*, w: *Praca – więź – integracja*, t. I: *Przedsiębiorczość, gospodarka oparta na wiedzy*, red. U. Swadźba, B. Pactwa, M. Żuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 237-248; A. JABŁOŃSKI, A. MAREK, *Przedsiębiorczość czynnikiem kształtowania relacji osobowych w zarządzaniu firmą*, w: *Nowe tendencje w zarządzaniu*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 155-171; D. ROZPĘDOWSKA, *Założenia i efekty realizacji programów rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce. Analiza socjologiczna na przykładzie Stalowej Woli*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2017 (mps).

⁸¹ *Współczesna rodzina polska. Wyzwania, dylematy, zagrożenia*, red. A. Jabłoński, D. Gizicka, M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.

⁸² A. JABŁOŃSKI, *Zarys realistyczno-krytycystycznej koncepcji socjologicznej analizy literatury*, „Roczniki Nauk Społecznych” 45(2017), nr 4, s. 67-95; A. JABŁOŃSKI, P. ĆWIKŁA, *Problem socjologii literatury*, „Roczniki Nauk Społecznych” 45(2017), nr 4, s. 7-18.

⁸³ Był rzeczywistym, według E. Hałas, „twórcą socjologii w KUL, w znaczeniu nauki wolnej zupełnie od światopoglądu i ideologii [...]” (E. HAŁAS, *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, s. 30).

⁸⁴ F. MIREK, *Zarys socjologii*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1948, s. 460-463.

ludźmi. Sumienie jednostek, członków grup społecznych, czuwa, gdy stosunek społeczny, sformalizowany prawnie, zmieniony w instytucję grupową, przestaje działać tak jak tego oczekuje sumienie członków, *okazuje się od razu etycznie-indywidualne jądro tych stosunków*⁸⁵. Socjologia nie ma zastępować etyki czy filozofii, ale powinna być rozwijana z uwzględnieniem refleksji filozoficzno-społecznej, która czyni z niej naukę praktyczną, służącą za podstawę dążeń do budowania sprawiedliwego społeczeństwa minimalizującego zło i cierpienie.

Bibliografia

- ARCHER M.S., *Culture and agency: The place of culture in social theory (Revised edition)*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- ARCHER M.S., *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. A. Dziuban, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.
- ARCHER M.S., *Morfogeneza – ramy wyjaśniające realizmu*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2015, nr 1, s. 16-46.
- ARCHER M.S., *Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action*. „The British Journal of Sociology” 2010, vol. 61, s. 225-252.
- ARCHER M.S., *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- ARCHER M.S., *Social Origins of Educational Systems*, Routledge, London and New York 2013.
- BOCHEŃSKI J.M., *Logika i filozofia. Wybór pism*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- BOCHEŃSKI J.M., *Sens życia i inne eseje*, Wydawnictwo Philed, Kraków 1993.
- BOCHEŃSKI J.M., *100 zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Wydawnictwo Philed, Kraków 2004.
- BOCHEŃSKI J.M., *Współczesne metody myślenia*, W drodze, Poznań 1992.
- CHERNILO D., *Debating Humanity. Towards a Philosophical Sociology*, Cambridge University Press, New York 2017.
- Conversation About Reflexivity*, ed. M.S. Archer, Routledge, Cambridge and New York 2010.
- Critical Realism: Essential Readings*, ed. M.S. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson, A. Norrie, Routledge, London and New York 1998.
- GUZOWSKI K., S. Kowalczyk: *personalizm realistyczno-dynamiczny*, w: *Nurty personalizmu. Od Augustyna do Wojtyły*, red. S. Kowalczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 235-246.
- HAŁAS E., *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999.
- JABŁOŃSKI A., *Akademia i Agora. Kształcenie woli i wola kształcenia*, w: *Lublin 2020. Cztery oblicza miasta*, red. M. Sagan, K. Żuk, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 27-36.
- JABŁOŃSKI A., *Budowanie społeczeństwa wiedzy. Zarys teorii społecznej Karla R. Poppera*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.

⁸⁵ Tamże, s. 464.

- JABŁOŃSKI A., *Co to jest społeczeństwo sprawiedliwe?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1998, nr 3-4, s. 185-199.
- JABŁOŃSKI A., *Etyka biznesu a mądrość, bogobojność i autorytet*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2(1999), nr 2, s. 85-95.
- JABŁOŃSKI A., *Filozoficzna interpretacja życia społecznego w ujęciu Petera Wincha*, Redakcja Wydawnictwo KUL, Lublin 1998.
- JABŁOŃSKI A., *Knowledge in Forming the Public Sphere*, „Roczniki Nauk Społecznych” 41(2013), nr 3, s. 151-163.
- JABŁOŃSKI A., *Kontrowersje wokół rozszerzania autonomii uczelni w Polsce*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości: idee a praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 87-109.
- JABŁOŃSKI A., *Kształcenie na potrzeby gospodarki i rynku pracy – mity i rzeczywistość*, w: *Rynek pracy – uwarunkowania ekonomiczne, prawne i społeczne*, red. T. Huńka, S. Lis, P. Maciaszczyk, Wydawnictwo PWSZ w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 2015, s. 163-179.
- JABŁOŃSKI A., *Ograniczone zaufanie w działalności uniwersytetu*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 287-309.
- JABŁOŃSKI A., *K. Popper’s method of trial-and-error as basis sociological analysis of knowledge*, w: *Critical Realism and Humanity in the Social Sciences*, red. K. Śledzińska, K. Wielecki, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2016, s. 73-87.
- JABŁOŃSKI A., *Ontologiczne i metodologiczne podstawy rozumienia społeczeństwa jako systemu w ujęciu J. M. Bocheńskiego*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w KUL (1918-1998)*, red. E. Hałas, Lublin 1999, s. 241-259.
- JABŁOŃSKI A., *Personalizm podstawą realizmu w socjologii*, w: *Godność osoby w społeczeństwie i gospodarce*, red. S. Fel, M. Wódka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 151-165.
- JABŁOŃSKI A., *Perspektywa moralna życia społecznego w interpretacji Petera Wincha*, „Roczniki Nauk Społecznych” 25(1997), nr 1, s. 185-199.
- JABŁOŃSKI A., *Prawda społeczeństwa jako cel krytycznych badań wiedzy. Socjologiczna analiza wiedzy a kształtowanie rzeczywistości społecznej*, w: *Między unifikacją a dezintegracją – fenomen wiedzy we współczesnym społeczeństwie*, red. A. Jabłoński, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 97-120.
- JABŁOŃSKI A., *Społeczno-etyczne uwarunkowania zarządzania wiedzą w organizacji*, w: *Praca – więź – integracja*, t. I: *Przedsiębiorczość, gospodarka oparta na wiedzy*, red. U. Swadźba, B. Pactwa, M. Żuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 237-248.
- JABŁOŃSKI A., *Stanisława Kowalczyka personalistyczna koncepcja społeczeństwa*, „Roczniki Nauk Społecznych” 40(2012), nr 1, s. 9-36.
- JABŁOŃSKI A., *Status teoretyczny i funkcja techniczna wiedzy o społeczeństwie. Wokół myśli Józefa M. Bocheńskiego i Karla R. Poppera*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- JABŁOŃSKI A., *The review regarding the motion to confer on Professor Margaret Scotford Archer the title of doctor honoris causa of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw*, w: *Margaret S. Archer doktor honoris causa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2017, s. 27-38.
- JABŁOŃSKI A., *Uniwersytet w Polsce – od „sukcesu” ilości do „sukcesu „jakości”*, w: *Dostojny uniwersytet*, red. M.S. Szczepański, A. Śliz, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2014, s. 140-155.
- JABŁOŃSKI A., *Zarys realistyczno-krytyczystycznej koncepcji socjologicznej analizy literatury*, „Roczniki Nauk Społecznych” 45(2017), nr 4, s. 67-95.

- JABŁOŃSKI A., *Zmiany wizji podstawowej rzeczywistości w procesie globalizacji*, w: *Unifikacja i różnicowanie się współczesnej Europy*, red. B. Fijałkowska, A. Żukowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2002, s. 259-266.
- JABŁOŃSKI A., MAREK A., *Przedsiębiorczość czynnikiem kształtowania relacji osobowych w zarządzaniu firmą*, w: *Nowe tendencje w zarządzaniu*, red. M. Pawlak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 155-171.
- JABŁOŃSKI A., ĆWIKŁA P., *Problem socjologii literatury*, „Roczniki Nauk Społecznych” 45(2017), nr 4, s. 7-18.
- JAROCKI S. [C. Strzeszewski], *Katolicka Nauka Społeczna*, Société d'Éditions Internationales, Paris 1964.
- KACZMAREK K., *Prasocjologia św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 1999.
- KONDZIELA J., *Normatywny charakter „bonum commune”*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1969, nr 2, s. 51-81.
- KONDZIELA J., *Filozofia społeczna. Zagadnienia wybrane*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1972.
- Kontrowersje dyskursywne – między wiedzą specjalistyczną a praktyką społeczną*, red. A. Jabłoński, M. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- KOPEĆ-PANEK N., *Rozumienie i realizacja idei społecznej odpowiedzialności uczelni*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2015 (mps).
- KOWALCZYK S., *Bóg w myśli współczesnej. Problematyka Boga i religii u czołowych myślicieli współczesnych*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982.
- KOWALCZYK S., *Człowiek a społeczność. Zarys filozofii społecznej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.
- KOWALCZYK S., *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- KOWALCZYK S., *Człowiek w myśli współczesnej. Filozofia współczesna o człowieku*, Wydawnictwo Michalineum, Warszawa 1990.
- KOWALCZYK S., *Elementy filozofii i teologii sportu*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2002.
- KOWALCZYK S., *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.
- KOWALCZYK S., *Filozofia wolności. Rys historyczny*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1999.
- KOWALCZYK S., *Idea sprawiedliwości społecznej a myśl chrześcijańska*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.
- KOWALCZYK S., *Idee filozoficzne postmodernizmu*, POLWEN, Radom 2004.
- KOWALCZYK S., *Liberalizm – jego dylematy i zagrożenia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- KOWALCZYK S., *Liberalizm i jego filozofia*, Wydawnictwo UNIA, Katowice 1995.
- KOWALCZYK S., *Metafizyka ogólna*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.
- KOWALCZYK S., *Naród, państwo, Europa. Z problematyki filozofii narodu*, POLWEN, Radom 2003.
- KOWALCZYK S., *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1986.
- KOWALCZYK S., *Polski personalizm współczesny*, w: *Z refleksji nad człowiekiem. Człowiek, społeczność, wartość*, red. tenże, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995, s. 23-43.
- KOWALCZYK S., *Teoria poznania*, Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz, Sandomierz 1997.
- KOWALCZYK S., *U podstaw demokracji. Zagadnienia aksjologiczne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2001.
- KOWALCZYK S., *Wolność naturą i prawem człowieka. Indywidualny i społeczny wymiar wolności*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2000.

- KOWALCZYK S., *Wprowadzenie do filozofii J. Maritaina*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1992.
- KOWALCZYK S., *Współczesny kryzys ideowo-aksjologiczny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- KOWALCZYK S., *Zarys filozofii polityki*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- KOWALCZYK S., *Z problematyki dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego*, ODiSS, Warszawa 1977.
- Kreowanie społeczeństwa niewiedzy*, red. A. Jabłoński, M. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin, 2015.
- LIPNICKA M., *Implementacja Procesu Bolońskiego w europejskim szkolnictwie wyższym. Instytucjonalna analiza porównawcza na przykładzie Polski i Niderlandów*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.
- LITTLE D., *Philosophy of Sociology*, w: *Philosophies of the Sciences: A Guide*, ed. F. Allhoff, Wiley-Blackwell, Chichester 2010, s. 293-323.
- MAJKA J., *Filozofia społeczna*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982.
- MAJKA J., *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*, Fundacja Jana Pawła II, Rzym 1986.
- MAREK A., *Kapitał społeczny powiatów a kultura organizacyjna starostw powiatowych w Polsce. Studium socjologiczne*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2013 (mps).
- MARITAIN J., *Humanizm integralny*, tłum. J. Budzisz, Wydawnictwo KRĄG, Warszawa 1981.
- Między unifikacją a dezintegracją. Kondycja wiedzy we współczesnym społeczeństwie*, red. A. Jabłoński, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- MILCZAREK-GNACZYŃSKA M., *Humanizm Władysława Mieczysława Kozłowskiego a transpersonalizm Gustawa Radbrucha*, w: *Studia z filozofii polskiej*, red. M. Rembierz, K. Śledziński, t. V, Wydawnictwo Scriptum, Bielsko Biała–Kraków 2010.
- MIREK F., *Zarys socjologii*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1948.
- Naukoznawstwo i ewaluacja w procesie kształcenia pracowników sektora B+R*, red. A. Jabłoński, P. Kawalec, Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, Lublin 2009.
- PECIAKOWSKI T., *Intelektualiści polscy. Analiza pola intelektualnego po 1989 roku*, Wydział Nauk Społecznych 2016, Lublin (mps).
- POPPER K.R., *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, tłum. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- POPPER K.R., *Społczeństwo otwarte i jego wrogowie*, tłum. H. Kraheńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, t. I-II, Warszawa 1993.
- POPPER K.R., *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, tłum. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- PYZIK E., *Czynniki warunkujące pozycję kobiet w szkolnictwie wyższym. Socjologiczna analiza porównawcza Polski i Szwecji*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2015 (mps).
- Regulacje prawne i otoczenie finansowe sektora B+R*, red. A. Jabłoński, Lublin 2009.
- ROZPĘDOWSKA D., *Założenia i efekty realizacji programów rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce. Analiza socjologiczna na przykładzie Stalowej Woli*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2017 (mps).
- RYBICKI P., *Arystoteles. Początki i podstawy nauki o społeczeństwie*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
- SZYMAŃSKI A., *Bolszewizm*, Nakład Księgarni Św. Wojciecha, Poznań–Warszawa 1920.
- SZYMAŃSKI A., *Katolicka myśl społeczna w uchwałach synodu*, Poznań 1938.
- SZYMAŃSKI A., *Katolicyzm a kultura i cywilizacja*, Lublin 1936.
- SZYMAŃSKI A., *Zagadnienie społeczne*, Włocławek 1916.

- TRAWIŃSKI A., *Przemiany instytucjonalne lubelskich Uniwersytetów w świetle postanowień Procesu Bolońskiego. Socjologiczna analiza porównawcza*, Wydział Nauk Społecznych, Lublin 2015 (mps).
- WINCH P., *Idea nauki o społeczeństwie i jej związki z filozofią*, tłum. B. Chwedeńczuk, Oficyna Naukowa, Warszawa 1995.
- WOJTYŁA K., *Osoba i czyn*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1969.
- WORONIECKI J., *Katolicka etyka wychowawcza*, t. II: *Etyka szczegółowa*, część 1, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1986.
- Współczesna rodzina polska. Wyzwania, dylematy, zagrożenia*, red. A. Jabłoński, D. Gizicka, M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- VOEGELIN E., *Platon*, tłum. A. Legutko-Dybowska, (Teologia Polityczna), Fundacja Świętego Mikołaja, Warszawa 2009.
- Zarządzanie wiedzą i społeczna odpowiedzialność w sektorze B+R*, red. A. Jabłoński, Wydawnictwo Lubelskiej Szkoły Biznesu, Lublin 2009.

Stanisław Fel, Maciej Hułas, Marek Wódka

Społeczeństwo – gospodarka – etyka

Perspektywa katolickiej nauki społecznej

Aktualna działalność naukowo-dydaktyczna z zakresu katolickiej nauki społecznej wpisuje się w stuletnią tradycję jej uprawiania na KUL-u. Choć w okresie międzywojennym funkcjonowała niekiedy pod innymi nazwami, m.in. socjologii katolickiej, zasadniczo niezmienna pozostała jej idea przewodnia¹. Jest nią przekonanie, że najwyższą wartość szeroko rozumianego życia społecznego stanowi osoba ludzka, jej godna egzystencja i możliwości jej optymalnego rozwoju. Realizacja ostatnich dwóch elementów jest warunkowana kształtem życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Nie oznacza to jednak opowiedzenia się za jedną preferowaną koncepcją zarówno wizji całościowego społeczeństwa, jak i poszczególnych jego obszarów. Ponadto powyższa idea wyznacza poniekąd interdyscyplinarny charakter katolickiej nauki społecznej, gdyż diagnozowanie, opis, etyczna ocena, formułowanie rekomendacji i propozycji rozwiązań aplikacyjnych wymaga współpracy różnych dyscyplin naukowych, m.in.: socjologii, ekonomii, psychologii, etyki społecznej i gospodarczej oraz polityki społecznej. Współpraca ta dokonuje się przy pełnym poszanowaniu autonomii tych dyscyplin, zwłaszcza ich metodologii. Przy czym badania prowadzone w Katedrze Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej (KNSiESG) zmiernają nie tylko do ustalenia aktualnych problemów społecznych, ale też poszukiwania w społeczeństwie potencjału rozwojowego, służącego optymalizacji warunków życia każdej osoby ludzkiej. Badania te, realizowane także w ramach projektów doktorskich, a dotyczące wzajemnego oddziaływania społeczeństwa i gospodarki, stanowią ważny nurt badawczy Katedry KNSiESG wpisujący się w subdyscyplinę socjologiczną nazywaną najczęściej socjologią gospodarki.

---

¹ *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, passim.

W ramach badań nad współczesnym społeczeństwem informacyjnym w Polsce, realizowanych przy wykorzystaniu paradygmatu *digital divide*, ustalono czynniki warunkujące jego sprawiedliwy kształt oraz na ich podstawie sformułowano rekomendacje². Z kolei wyniki badań dotyczących społeczno-kulturowych uwarunkowań innowacyjności pozwoliły wykazać, że o innowacyjności tak społeczeństw, jak i poszczególnych jednostek poniekąd przesądza wyznawany przez nie system wartości oraz ukształtowana na ich podstawie kultura³. Potwierdzono także tezy niektórych teorii z zakresu socjologii gospodarki o silnym społecznym zakorzenieniu działalności gospodarczej człowieka⁴.

Także inne badania eksplorujące obszar społeczeństwa i gospodarki oraz ich wzajemnego oddziaływania dotyczyły podstawowych kategorii życia gospodarczego: czynnika pracy, kapitału i przedsiębiorcy. Prowadzono je jednak w kontekście nauczania społecznego Kościoła, a w szczególności sformułowanej w nim zasady pierwszeństwa pracy przed kapitałem. Zostały one opublikowane w monografii⁵ oraz serii rozpraw poszerzających jej zakres. Głównym przedmiotem badań było ukazanie znaczenia czynnika ludzkiego w procesach gospodarczych. Badając relację podstawowych czynników procesu produkcji – pracy i kapitału, wykazano słuszność tezy o priorytetowym znaczeniu pracy dla gospodarki, a zwłaszcza dla jej innowacyjności. W teorii ekonomii zostało to pośrednio potwierdzone przez teorię kapitału ludzkiego sformułowaną przez Garego S. Beckera i Theodora W. Schulza. Analizie poddano różne modele organizacji pracy w przedsiębiorstwach. Okazało się, że rozwiązania organizacji o charakterze partycypacyjnym dowartościowujące zdolności kreatywne nie tylko kadry zarządzającej, ale też każdego pracownika, ujawniają większą efektywność ekonomiczną⁶. Wynika to z kreatywnego potencjału tkwiącego w każdym z pracowników. Stąd też rozwiązania pozwalające wyzwolić ten potencjał wykazują się niejednokrotnie o wiele znaczniejszą efektywnością.

---

² A. FURTAK, *Sprawiedliwość społeczna w społeczeństwie informacyjnym*, Lublin 2014 (rozprawa doktorska, arch. KUL).

³ M. ZDUN, *Innowacje. Perspektywa społeczno-kulturowa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

⁴ K. GRZESIUK, *Zakorzenienie społeczne gospodarki. Koncepcja Marka Granovettera*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.

⁵ S. FEL, *Kapitał – praca – demokracja. Konsekwencje praktyczne zasady pierwszeństwa pracy przed kapitałem*, Wydawnictwo KUL, Lublin–Stalowa Wola 2003.

⁶ S. FEL, *Społeczny aspekt teorii shareholder value i sieciowej organizacji pracy*, w: *E-gospodarka – E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 325-334.

Analiza propozycji alternatywnych modeli ładu gospodarczego tzw. laboryzmu (model Alfreda Berchtolda i Oty Šika), uzurpujących sobie urzeczywistnienie priorytetowego znaczenia czynnika pracy, doprowadziła do sfalsyfikowania tego modelu jako realizującego zasadę pierwszeństwa pracy przed kapitałem⁷. W modelach laborystycznych przyjęto bowiem błędne założenia: niepełne rozumienie pracy, ograniczające ją tylko do pracy najemnej, oraz niewłaściwe rozumienie praw własności, ograniczające prawa właścicieli na rzecz pracowników najemnych. W Katedrze KNSiESG prowadzono także badania nad bezrobociem, jego wieloaspektowymi skutkami i sposobami jego przewyżczenia. Punktem wyjścia przy badaniu problematyki bezrobocia jest wielodymensjonalne ujęcie pracy. Nie ogranicza się w nim wartości pracy jedynie do jej wymiaru gospodarczego, lecz dostrzega się też inne wymiary jej wartości: antropologiczny, społeczny, moralny, kulturowy oraz religijny⁸. Ustalono, że dostatek pracy przyczynia się do rozkwitu potencjału tkwiącego w poszczególnych osobach, a w konsekwencji do dynamicznego rozwoju społecznego i gospodarczego. Posiadanie pracy warunkuje m.in. udział w życiu społecznym i kulturalnym oraz realne korzystanie z wolności. Jej brak natomiast jest przyczyną marnotrawienia najcenniejszej wartości w nowoczesnej gospodarce – kapitału ludzkiego, oraz wielu problemów przenikających wszystkie wymiary funkcjonowania człowieka. Zwraca się także uwagę na konieczność osiągnięcia równowagi i harmonii między rozwojem gospodarczym, społecznym i ekologicznym⁹. Zakłócenia w którymkolwiek z tych zakresów powodują daleko idące, negatywne konsekwencje we wszystkich pozostałych wymiarach.

Analizowano również możliwości rozwiązywania problemu bezrobocia. Niektóre modele przewyżczenia bezrobocia bazują na skracaniu czasu pracy poszczególnego pracownika oraz uelastycznianiu sposobów organizacji czasu pracy. Wykazano, że pozytywne efekty w tym obszarze przynoszą różnorodne modele, polegające na zatrudnianiu w niepełnym wymiarze godzin i próby wprowadzania ruchomego czasu pracy. Istnieją także modelowe propozycje, bazujące na skróceniu czasu pracy pra-

---

⁷ S. FEL, *Laboryzm – zasada etyczno-społeczna czy ustrój?*, „Roczniki Nauk Społecznych” 25(1997), nr 1, s. 311-327.

⁸ S. FEL, *Społeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia gospodarczego*, red. J. Kupny, S. Fel, Wydawnictwo św. Jacka, Katowice 2003, s. 25-54.

⁹ S. FEL, Ł. MARCZAK, *Powstanie i status zasady zrównoważonego rozwoju*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(44)2016, nr 2, s. 185-205; Ł. MARCZAK, S. FEL, *Sustainable development policy as a strategy for combating social exclusion, based on the example of unemployment*, w: *Meaning of resources in social inclusion*, ed. J. Chwaszcz, Natanaeum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy, Lublin 2015, s. 33-40.

cowników przy jednoczesnym wydłużeniu czasu pracy maszyn. Model ruchomego, czterodniowego tygodnia pracy Lothara Schneidera łączy w sobie kilka elementów: skrócenie czasu pracy, ruchomość czasu pracy i racjonalniejsze wykorzystanie maszyn. Pozwala to stworzyć nowe miejsca pracy, możliwe do sfinansowania przez wzrost efektywności pracy i lepsze wykorzystanie często bardzo kosztownego czynnika narzędziowego produkcji¹⁰.

Prace badawcze dotyczące obszaru społecznego i gospodarczego oraz ich wzajemnego oddziaływania obejmują również związaną z tym problematykę systemu zabezpieczeń społecznych. Jest on reformowany w ramach procesów transformacyjnych w Polsce, ale także w innych krajach europejskich. Badania te, uwzględniające oddziaływanie inspirowanych religijnie systemów wartości prowadzono w szerszym, międzynarodowym kontekście, w ramach zespołu badawczego z kilkunastu krajów¹¹. W przypadku reform w tym obszarze w Polsce badano zwłaszcza cztery podstawowe rodzaje zabezpieczeń społecznych: emerytalno-rentowego, ochrony zdrowia, bezrobocia i opieki społecznej. Podejmowano próbę nie tylko ich opisu, ale też teoretycznego przyporządkowania w ramach najszerszej upowszechnionej typologii Gøsty Espinga-Andersena. Ustalono, że obecny kształt systemu ubezpieczeń społecznych ma charakter mieszany. Zawiera elementy zarówno rozwiązań typowych dla elementu liberalnego, jak i korporacyjnego. Tego rodzaju hybrydowe rozwiązania występują w wielu krajach, zwłaszcza będących na etapie transformacji¹².

Wobec postępujących w szybkim tempie procesów globalizacji, które odciskają swe piętno na wielu dziedzinach życia społecznego, gospodarczego, politycznego i kulturowego, podjęto badania dotyczące możliwości sterowania tymi procesami. Odwołano się przede wszystkim do teoretycznych ujęć tych procesów przez waszyngtońskiego politologa Jamesa Rosenau oraz Helmuta Willke, socjologa z Bielefeld. Głównymi podejściami są tutaj: ujęcie empiryczno-deskryptywne i polityczno-strategiczne. Zaletą empiryczno-analitycznego podejścia na bazie *grand theory* jest otwarcie nowych perspektyw dla zrozumienia globalnych struktur i ich niekiedy

¹⁰ S. FEL, *Die Arbeitslosigkeit in Polen unter sozialetischen Gesichtspunkten*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1999, nr 32, s. 149-158.

¹¹ S. FEL, *Religion und Wohlfahrtstaatlichkeit in Polen. Zwischen Sozialkatholizismus und Marktwirtschaft*, w: *Religion und Wohlfahrtstaatlichkeit in Europa. Konstellationen – Kulturen – Konflikte*, red. K. Gabriel, H.-R. Reuter et al., Mohr Siebeck, Tübingen 2013, s. 278-305.

¹² S. FEL, *Zwitterhafter Charakter des Sozialstaates in Polen*, w: *Der fraglich gewordene Sozialstaat*, red. M. Schramm i in., Verlag F. Schöningh, Paderborn 2006, s. 154-159; S. FEL, *Eine 'paternalistisch-marktwirtschaftliche Hybride'? Vom Schutz zur Aktivierung – Die Reformen des Sozialstaates in Polen*, „Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften” 2005, s. 309-321.

skomplikowanych relacji. Jednak podejście to wydaje się niewystarczające, gdyż zatrzymuje się ono na etapie opisu i interpretacji globalnych procesów, a tylko w znikomym stopniu dostarcza wskazówek do ich kształtowania. Ustalono, że powinno być uzupełnione o ujęcie zwane polityczno-strategicznym. Teorie wpisujące się w to podejście akcentują o wiele mocniej konieczność poszukiwania strategii odpowiednich do zdiagnozowania i rozwiązania globalnych wyzwań. Zwykle zawierają one mniej lub bardziej wyraźne założenia o charakterze normatywnym lub też celowościowym. Znaczącą rolę w procesach globalizacyjnych odgrywają działające globalnie korporacje oraz podmioty pozarządowe. Badania wykazały, że ich działania nie są objęte regulacjami prawa międzynarodowego. One same zaś preferują regulacje bazujące na dobrowolnych zobowiązaniach¹³.

W ten nurt badawczy o nachyleniu politologicznym wpisują się badania zainspirowane nasilającymi się zagrożeniami terroryzmem. Badano m.in. uwarunkowania społeczno-gospodarcze sprzyjające werbowaniu jego zwolenników i związanych z tym zagrożeń dla pokoju, wskazywanych w dokumentach nauczania społecznego Kościoła¹⁴.

W Katedrze KNSiESG prowadzi się również badania dotyczące modeli całościowego ładu społeczno-gospodarczego, zwłaszcza społecznej gospodarki rynkowej. Jest ona przedmiotem analiz wielu badaczy w różnych aspektach. Pomimo kryzysu, który przechodzi w ostatnich latach, jest ciągle modelem, od którego nie chce odstąpić wiele krajów, podejmując co najwyżej próby jej reformowania. Jest ona dziełem zbiorowym, w które największy wkład wniosła ordoliberalna szkoła fryburska. Nie dziwi zatem, że myśl członków tej szkoły jest najpełniej opracowana. Natomiast w znikomym stopniu zbadano myśl i zaangażowanie innych jej współtwórców, do których należy m.in. Oswald von Nell-Breuning. Jego koncepcję analizowano na tle myśli innych współtwórców społecznej gospodarki rynkowej, jak Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke, Walter Eucken, Alexander Rüstow czy Ludwig Erhard, co pozwoliło wydobyć oryginalność ujęcia¹⁵. Zrekonstruowano wypracowaną przez Nell-Breuninga koncepcję szerokiego upowszechnienia własności. Wymagało to ukazania znaczenia własności zarówno dla jednostek, jak i dla całego ładu społeczno-

---

¹³ S. FEL, *Podmioty pozarządowe w „global governance”*, w: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w obliczu regionalizacji i globalizacji*, red. M.G. Woźniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006, s. 183-195.

¹⁴ S. FEL, *Pokój, terroryzm i „sprawiedliwa wojna” w nauczaniu społecznym Kościoła*, „Wojsko i Wychowanie” 2003, nr 5, s. 16-24.

¹⁵ S. FEL, *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

-gospodarczego oraz odwołanie się do ekonomicznego mechanizmu dystrybucji zysków przedsiębiorstwa. W koncepcji współdecydowania stwierdzono analogie do wyników badań Jamesa Burnhama, wykazujących rozerwanie funkcji posiadania i dysponowania własnością. Do socjologicznej analizy Nell-Breuninga dynamicznej koncepcji związków zawodowych wykorzystano wyróżnione przez Michela Croziera aspekty: genetyczny, funkcjonalny, ideologiczny oraz aspekt ich wpływu na zmianę społeczną. W przekonaniu Nell-Breuninga to związki zawodowe, ewoluując wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi, powinny być czynnikiem przekształcenia ładu społeczno-gospodarczego w postulowanym przez niego kierunku. Wskazano, że proponowana przez niego koncepcja ładu spaja system społeczny, gospodarczy i polityczny. Jednak podkreślanie nieodzowności ładu nie oznacza w najmniejszym stopniu ograniczenia wolności ani na poziomie wprowadzania rozwiązań ustrojowych, ani też na poziomie funkcjonowania poszczególnych podmiotów życia społecznego i gospodarczego. Nell-Breuningowi obca jest więc myśl o wtłoczeniu człowieka w „żelazną klatkę” (Max Weber). Wręcz przeciwnie, ład ten ma mu umożliwić poszerzenie przestrzeni wolności we wszystkich obszarach jego funkcjonowania, jakkolwiek koncentruje się on głównie na wymiarze gospodarczym społeczeństwa.

Wobec kryzysu, jaki obecnie przechodzi model ładu, oraz konieczności reform gospodarki i państwa socjalnego – pojawiają się różne propozycje reform funkcjonującego ładu społeczno-gospodarczego. Wskazywany m.in. przez Franza-Xavera Kaufmanna kierunek reform w wielu punktach zbieżny jest z myślą O. von Nell-Breuninga. Wydaje się więc, że prowadzone badania wniosły nie tylko wkład do opracowania myśli społecznej Nell-Breuninga, która współkształtowała ład społeczno-gospodarczy jednego z najbardziej znaczących gospodarczo państw świata, ale także włączają się w dyskusję na temat postulowanego nie tylko w Niemczech modelu społecznej gospodarki rynkowej¹⁶.

Istotnym rysem uprawianej w Instytucie Socjologii KUL katolickiej nauki społecznej jest jej uniwersalny i interdyscyplinarny charakter. Lubelscy uczeni w wyniku prowadzonych analiz nie tylko korzystają z metod i wyników badań socjologii, ekonomii, psychologii czy prawa, ale proponują nowy paradygmat tej dyscypliny naukowej: fundamentalnym motywem potrzeby budowania ładu społeczno-gospodarczego jest przysługująca każdej jednostce niezbywalna godność osobowa jako *norma normans*, która z kolei jest podstawą praw człowieka. Szczególny wkład w te

¹⁶ M. ZDUN S. FEL, *Wkład katolickiej myśli społecznej w powstanie i kształt społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce – postulat czy rzeczywistość?*, red. S. Fel, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 65-90.

badania wniósł uczeń Czesława Strzeszewskiego – Franciszek Janusz Mazurek; po jego śmierci kontynuował je Stanisław Fel. Mazurek wskazał możliwość zbudowania systemu katolickiej nauki społecznej na założeniach, co do których istnieje wspólny konsensus różnych środowisk. Już nie prawo naturalne, jak u Johannes Messnera, czy solidarność międzyludzka, jak u Heinricha Pescha, jest tym, co uzasadnia ostatecznie wymogi ładu społecznego, ale wrodzona i niezbywalna godność osoby będąca podstawą praw człowieka. Prawa te stanowią współcześnie jedno z centralnych zagadnień zajmujących rządy państw oraz organizacje międzynarodowe, państwowe i samorządowe, zaś wobec pluralizmu aksjologicznego stanowią one dość powszechnie akceptowane, uniwersalne kryterium oceny rozwiązań społecznych, gospodarczych, a także ideologii i strategii działania¹⁷. Wyjątkowość tego ujęcia tkwi przede wszystkim w tym, że swoistą „mapą” katolickiej nauki społecznej Mazurek uczynił nie tyle jej zasady, jak dość powszechnie przyjmuje się, ale – nie pomniejszając znaczenia tych pierwszych – prawa człowieka. Z praw trzech generacji (wolnościowych, społecznych i solidarnościowych) oraz ich korelatywnych obowiązków jest możliwe wyprowadzenie niemal wszystkich istotnych dla ładu społeczno-gospodarczego treści. Same też zasady społeczne, rozumiane jako nakaz rozumu do tworzenia wartości wspólnych służących celom osobowym, znajdują głębsze uzasadnienie i swoją celowość, gdy bierze się pod uwagę właśnie prawa człowieka, których respektowanie odpowiada wymogom integralnego rozwoju jednostki. Przez przestrzeganie tych praw w różnych przestrzeniach egzystencji ludzkiej, a więc społecznej, gospodarczej, politycznej, kulturalnej i religijnej, dokonuje się rozwój jednostki we wszystkich możliwych obszarach. W Mazurka metodzie interpretacji praw da się zauważyć stosowanie zasady teleologicznej: wskazuje ona na celowość wszystkich praw człowieka – ochronę osoby ludzkiej ze względu na jej godność i zagwarantowanie jej integralnego rozwoju, to z kolei stanowi kwintesencję katolickiej nauki społecznej.

Mazurek przez prawa człowieka rozumie wszystkie te prawa, które są bezpośrednio odczytywane z przyrodzonej godności osoby ludzkiej, chronią tę godność i z tej racji odznaczają się powszechnością, nienaruszalnością i niezbywalnością¹⁸. Swoje prace badawcze prowadzi on w kluczu trzech aspektów: podstawy (źródła) praw człowieka, treści tych praw oraz sposobów ich ochrony. W kontynuowanych przez Stanisława Fela badaniach utrzymany jest podział praw człowieka na trzy

---

¹⁷ S. FEL, *Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej. Osoba w społeczeństwie i gospodarce oraz jej prawa*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 215.

¹⁸ F.J. MAZUREK, *Godność człowieka a prawa człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(1980), s. 24.

generacje, przez co autorzy ci zgodnie nawiązują do ujęcia praw przez Karela Vašaka, który rozwinął teorię praw trzech generacji: prawa wolnościowe („prawa pierwszej generacji”), społeczne („prawa drugiej generacji”) i solidarnościowe („prawa trzeciej generacji”) ¹⁹. Trzecia ich grupa staje się w ostatnich dekadach przedmiotem intensywnego zainteresowania m.in. w związku z koncepcją zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*). Koncepcja ta została opracowana w Katedrze w ramach prowadzonych w latach 2014-2018 badań, które niebawem zostaną opublikowane w formie monograficznej. Planowana publikacja będzie wypełniała dotychczasową lukę, jeśli chodzi o genezę i status zasady zrównoważonego rozwoju w katolickiej nauce społecznej.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju koresponduje z trzygeneracyjnym ujęciem praw człowieka m.in. z tego względu, że jedną z jej znanych interpretacji jest strategia równoważenia trzech obszarów: społecznego, gospodarczego i ekologicznego. Obszarom tym odpowiadają poszczególne prawa człowieka, których treść formułowana jest w ścisłym stosunku do generowanych szans i zagrożeń występujących w każdym z wyżej wymienionych obszarów. Tak też np. w obszarze środowiska naturalnego jednostka odnajduje szansę zaspokajania swoich licznych potrzeb, ale też zagrożenie, stąd niezbędne jest równoważenie rozwoju poszczególnych obszarów w taki sposób, by nie doprowadzić do dysproporcji w nim tak rażących, że zamiast służyć jednostce uderzą w jej godność. Zagrożenie naruszalności praw człowieka w obszarze społecznym, gospodarczym i środowiskowym jest realne, stąd w interpretacji tych praw w ramach Lubelskiej Szkoły Katolickiej Nauki Społecznej wypracowano modele ich ochrony. Wyróżnia się dwa jej sposoby: ochronę prawną i pozaprawną. Zagadnienie to doczekało się szerokiego opracowania ²⁰.

Powyższa koncepcja katolickiej nauki społecznej w ujęciu Mazurka opublikowana została w formie monograficznego opracowania, które jest wynikiem prowadzonego przez Marka Wódkę w latach 2011-2015 projektu badawczego. Wyniki tych badań przedstawione zostały w książce *Między moralnością kamieni a prawami człowieka*.

---

¹⁹ S. FEL, *John Paul II and Human Rights*, w: *De revolutionibus orbium populorum Ioannis Pauli II. The Pope against social exclusion*, ed. by K. Pilarczyk in cooperation with G. Sokołowski; transl. by J.M. Głogoczowski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2015, s. 115-137.

²⁰ S. FEL, *Prawa człowieka – rozwój idei, podstawa, treść i ochrona*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Księgarnia św. Jacka, Wrocław 2007, s. 74-75; F.J. MAZUREK, *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1991; TENŻE, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2001; TENŻE, *Ochrona praw człowieka przez międzynarodowe prawo rozwoju*, „Roczniki Nauk Społecznych” 12(1984), s. 67-98.

Franciszka Janusza Mazurka koncepcja katolickiej nauki społecznej, która ukazała się nakładem Wydawnictwa KUL.

W książce tej autor zwrócił uwagę na nowy, dotąd nieeksplorowany w katolickiej nauce społecznej obszar, jakim jest społeczne i gospodarcze znaczenie kapitału moralnego (*moral capital*).

W polskiej literaturze socjologicznej i ekonomicznej problematyka kapitału moralnego jest dość nowa, zaczęto nią zajmować się dopiero w ostatnich latach. Na Zachodzie jest ona również względnie świeżym obszarem badań, najstarsze opracowania sięgają zaledwie początków obecnego stulecia. Pośrednio jednak problem ten zajmował uczonych lubelskiej socjologii znacznie wcześniej. Już Czesław Strzeszewski pod koniec lat sześćdziesiątych minionego wieku uzupełnił komponenty kapitału ludzkiego o jego ważny składnik – kondycję moralną jednostki. W ten też sposób, nie używając wprawdzie pojęcia „kapitał moralny”, zapoczątkował nad nim badania w ramach prowadzonej przez siebie Katedry Katolickiej Nauki Społecznej. Po latach zwrócił na to uwagę Mazurek przy okazji rekonstrukcji Strzeszewskiego koncepcji pracy ludzkiej, stwierdzając, że uczony ten poddając krytycznej analizie wspomnianą już koncepcję kapitału ludzkiego w ujęciu G.S. Beckera i T.W. Schultza uznał, że na tenże kapitał składają się niewątpliwie: wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, zdrowie fizyczne i psychiczne, ale uzupełnił jego komponenty o właściwą kondycję moralną jednostki²¹.

Sam Mazurek, jako kontynuator badań zapoczątkowanych przez Strzeszewskiego, wydaje się przekonany do tej oceny kapitału ludzkiego, gdy pisze o jego niepełnym, a więc zredukowanym ujęciu: „Wprawdzie zwolennicy koncepcji kapitału ludzkiego wskazują, że stanowi on najistotniejszy czynnik wzrostu gospodarczego i nie można go oddzielić od jego właściciela, ale nie postawili wyraźnie tezy, że podmiotem i twórcą rozwoju gospodarczego jest osoba ludzka. Redukcjonistycznie też, to znaczy w kategoriach ekonomicznych, oceniają oni czynnik ludzki, pomijając również znaczenie moralnego rozwoju człowieka dla rozwoju gospodarczego”²². Stanowiska tych uczonych upoważniają do postawienia odważnej tezy, że w Instytucie Socjologii KUL zapoczątkowano badania nad kapitałem moralnym znacznie wcześniej, niż zajęto się nim w ośrodkach zachodnich. Słuszność zaś intuicji Strzeszewskiego i Mazurka

---

²¹ F.J. MAZUREK, *Praca ludzka w eksplikacji Czesława Strzeszewskiego*, w: *Czesław Strzeszewski – współtwórca i świadek katolicyzmu społecznego w Polsce w XX wieku*, red. E. Baławajder, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 159.

²² F.J. MAZUREK, *Inwestycje w człowieka i znaczenie pracy wykwalifikowanej w życiu gospodarczym*, „Życie i Myśl” 44(1996), nr 5, s. 17.

w tym względzie wydaje się potwierdzać ogólna obserwacja gospodarek państw zachodnich początku XXI wieku. Znakomite wykształcenie menagerów, ludzi biznesu bez tzw. kręgosłupa moralnego nie gwarantuje sprawiedliwego zarządzania i sukcesu ekonomicznego, przeciwnie – często prowadzi do malwersacji finansowych, oszustw na olbrzymią skalę, czy szkodliwego społecznie i ekonomicznie obchodzenia prawa²³. W znanej encyklice społecznej na wielki kryzys ekonomiczny XXI wieku papież Benedykt XVI wskazał na te właśnie zachowania jako na jego główną przyczynę.

Współcześnie wiodącym badaczem kapitału moralnego jest Alejo Jose G. Sison, uczonec z Uniwersytetu Navarra w Hiszpanii. W swojej pracy *The Moral Capital of Leaders* dowodzi on, że wąsko rozumiany kapitał jest tylko jednym z czynników prowadzących do rozwoju gospodarczego. Kapitał w tym zawężonym ujęciu jest rozumiany tylko jako produktywna część bogactwa zachowana na przyszłość i jest przeciwstawiany konsumpcji. Sison zwraca uwagę, że tak rozumiany kapitał, sam z siebie nie przynosi nowego przychodu, gdyż nie wystarczy mieć zasoby, aby je pomnażać. Do tego trzeba jeszcze posiadać zdolność do ich kapitalizowania. Zasoby – w jego przekonaniu – powinny podlegać pewnemu procesowi transformacji, zanim będą funkcjonować jako kapitał w pełni tego słowa znaczeniu. Ta transformacja jest wynikiem działania ludzkiej myśli i ludzkiej prawości czy też cnoty (*virtue*), stanowiących pewną zwartą całość (*integrity*)²⁴.

Kapitał moralny jest przedmiotem dalszych badań prowadzonych w Katedrze przez Marka Wódkę, który analizuje jego społeczne i gospodarcze znaczenie, a więc prowadzi pogłębione analizy nad tą nową kategorią w obszarze socjologii gospodarki. W ostatnich opublikowanych rozprawach przedstawia on „rodowód” kapitału moralnego oraz jego relację do kapitału ludzkiego i społecznego.

Kolejną ścieżkę badań realizowanych w Katedrze KNSiESG wyznacza problematyka dotycząca sfery publicznej, autonomii moralnej i obywatelskiej, klasycznej teorii sfery publicznej, zakorzenienia i przynależności w warunkach uniwersalizacji kultury i globalizacji funkcjonalnych systemów społecznych: polityki, ekonomii, nauki, kultury i innych²⁵. Podjęcie badań na tym polu wyznaczały potrzeby praktyczne: (1) niesłabnące zainteresowanie normatywnymi aspektami autonomicznej podmio-

²³ M. WÓDKA, *Między moralnością kamieni a prawami człowieka*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 171.

²⁴ A.J.G. SISON, *The Moral Capital of Leaders: Why Virtue Matters*, E.E. Pub, Cheltenham 2003, s. 7-11. Por. M. WÓDKA, *Kategoria moral capital w etyce społeczno-gospodarczej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 19(2016), nr 3, s. 63.

²⁵ N. LUHMANN, *Systemy społeczne. Zarys ogólnej teorii*, tłum. M. Kaczmarczyk, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2012, s. 58n, 189, 193n, 220, 355, 349-351.

towości w życiu publicznym; (2) potrzeba budowania etosu świadomego i odpowiedzialnego obywatelstwa oraz jego wdrażania w społeczeństwie przechodzącym „terapię” wychodzenia z syndromu obywatelskiej apatii spowodowanej zawłaszczeniem przez opresyjny ustój polityczny prerogatyw, które w warunkach prawidłowo funkcjonującego demokratycznego państwa prawa przypadają szeregowym obywatelom; (3) potrzeba odnajdywania w rezerwuarze klasycznej myśli obywatelskiej odniesień sprawdzonych, by na podstawie zawartych w nich kryteriach móc ustalać niezmienny, uniwersalny sens normatywny i aplikować go do ustawicznie zmieniających się warunków życia społecznego oraz funkcjonujących w jego obrębie instytucji; (4) potrzeba praktyczna, która formalnie podyktowała konieczność podjęcia opisywanych badań (wprowadzenie w Instytucie Socjologii KUL w 2010 r. nowej specjalizacji: socjologii życia publicznego; od roku 2016 to specjalizacja na studiach II stopnia pod nazwą organizacja i analiza przestrzeni publicznej).

Jakie idee i koncepty treściowo profilują opisywane badania? Założeniem fundamentalnym opisywanych badań jest przeświadczenie, że w warunkach wzrastającej technicyzacji podnoszącej funkcjonalność systemów społecznych, które jednak oponują i kolonizują wiele obszarów tradycyjnego świata życia²⁶, czynnik ludzki – choć marginalizowany – pozostaje wciąż unikalny i niezastąpiony. Rozumienie znaczenia własnej egzystencji osadzonej w konkretnej temporalności, powstające na bazie nieskrępowanej refleksji; decyzje dotyczące porządku priorytetów, podejmowane w poczuciu odpowiedzialności za egzystencję obecną i przyszłą; potrzeba kształtowania teraźniejszości jako kontynuacji cywilizacyjnego dziedzictwa Zachodu, którego rozwój w dużej mierze dokonywał się siłą uruchomionego w przełomach osiowych²⁷ dziejowego procesu emancypacji z ograniczeń natury i opresyjnych instytucji społecznych – wszystko to rodzi się w obrębie ludzkich ambicji pokonywania wszelkiego rodzaju ograniczeń, aspiracji osiągnięcia wyższych form i poziomów życia oraz charakterystycznych dla danego czasu wyobrażeń samospelnienia. Docieranie do tego czynnika ludzkiego, wsłuchiwanie się w głos unikalnej podmiotowości, kreowanie warunków

---

²⁶ J. HABERMAS, *Können komplexe Gesellschaften eine vernünftige Identität ausbilden?*, w: J. HABERMAS, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M 1976, s. 112-121.

²⁷ K. JASPERS, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Artemis-Pieper, Zürich-München 1949; J. ASSMANN, *Cultural Memory and the Myth of the Axial Age*, w: *The Axial Age and Its Consequences*, eds. R.N. Bellah, H. Joas, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MA 2012, s. 366-407; S.N. EISENSTADT, *The Axial Conundrum: Between Transcendental Visions and Vicissitudes of Their Institutionalizations: Constructive and Destructive Possibilities*, „Análise Social” 46(2011), nr 199, s. 201-217; R. BELLAH, *The Heritage of the Axial Age: Resource or Burden?*, w: *The Axial Age and Its Consequences*, s. 447-467.

sprzyjających jej wybrzmiewaniu, składa się na fundamentalne założenie prowadzonych badań. One też wyznaczają cele oraz instrumentarium metodologiczne.

Wprawdzie opisywane badania nie stanowią bezpośredniej kontynuacji badań prowadzonych wcześniej przez pracowników Katedry, niemniej zagadnienie autonomii obywatelskiej czy problematyka partycypacji politycznej wpisują je w polityczno-państwowo-prawny dyskurs katolickiej nauki społecznej – interdyscyplinarnej dziedziny badającej normatywną warstwę instytucji społecznych oraz różnych urządzeń życia społecznego w perspektywie realizowanych przez nie celów, wypełniania spoczywających na nich zadań, oraz ich lojalności wobec moralnego imperatywu, w którym integralne dobro istoty ludzkiej traktowane jest jako cel nadrzędny i ostateczny. W swej warstwie normatywnej wpisują się one w prowadzone od dziesięcioleci badania nad pokojem (Joachim Kondziela), godnością osoby ludzkiej (Franciszek Mazurek); czy w aktualne badania nad humanizacją życia gospodarczego (Stanisław Fel) i kapitałem moralnym (Marek Wódka).

Założeniem drugim, będącym dookreśleniem pierwszego, jest afirmacja paradygmatycznej autonomii indywidualnej jako uniwersalnej wartości ludzkiej, nieodzownej dla odpowiedzialnego kształtowania rzeczywistości życia w demokratycznym państwie prawa. Autonomia w takiej transkrypcji oznacza nie mniej, nie więcej, jak dyspozycję osobową, której uświadomienie i interioryzacja dokonywały się stopniowo w dziejowym procesie budzenia świadomości. Tak rozumiana autonomia wyposaża jednostki i zbiorowości w instrumenty decydowania o sobie według przesłanek wolności negatywnej (*self-sufficiency*), oraz do odpowiedzialnego kierowania biegiem własnych spraw, według deontologicznych przesłanek wolności pozytywnej (*self-governance*)²⁸. Drugie założenie tłumaczy, dlaczego w studium autonomii i sfery publicznej nieodzownym elementem jest historiozoficzna eksploracja tych okresów historii globalnej, w których swoistego przyspieszenia doświadczała refleksja nad jednostką i indywidualnością. Oprócz wspomnianych przełomów osiowych, jako czasu uwolnienia krytycznej racjonalności, przedmiotem analizy historycznej jest szeroko rozumiana latencja „zaczarowanego świata” wieków średnich, oraz humanizm europejski i nowożytny racjonalizm z jego programem artykułowania autonomii we wszystkich możliwych obszarach życia, ukoronowany oświeceniową apoteozą autonomii moralnej wygłoszonej przez Kanta²⁹. Celem analizy genealogii

²⁸ I. BERLIN, *Two Concepts of Liberty* (1958), w: I. BERLIN, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969, s. 24, https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/wiso_vwl/johannes/Ankundingen/Berlin_twoconceptsliberty.pdf [21.03.2018].

²⁹ I. KANT, *Odpowiedź na pytanie: czym jest oświecenie?* [1784], w: I. KANT, *Rozprawy z filozofii historii*, tłum. M. Żelazny, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2001, s. 48.

autonomii jest uchwycenie specyficznych *momentów* jej artykułowania i uzasadniania, a zatem wskazanie na okoliczności oraz towarzyszące im specyficzne konstelacje i układy społeczno-polityczno-moralno-światopoglądowe. Nowożytność i emancypujący program moderny traktowane są jako szerszy dziejowy kontekst dorastania do autonomii oraz jej kanalizowania w sferze publicznej, która w teorii społeczno-politycznej definiowana jest jako nowożytny *topos* budzenia, wypowiedzania i cyrkulacji indywidualnych sądów na temat kluczowych spraw codzienności, na bazie których formuje się opinia publiczna, najwyższa i jedyna instancja uprawomocniająca funkcjonowanie instytucji demokratycznego państwa prawa.

Prowadzone przez Macieja Hułasa badania nad autonomią obywatelską i sferą publiczną skupiają się na czterech aspektach: historycznym, normatywnym, socjologicznym i krytycznym. W historycznym spojrzeniu na autonomię i sferę publiczną przedmiotem badań jest społeczeństwo obywatelskie w swych różnych historycznych odkryciach (Kant, Hegel, Marks, Arendt, Cohen/Arato, Habermas), oraz instytucje, które powstają z potrzeby jego formowania i konsolidowania: antyczna *polis*, kluby dyskusyjne, kawiarnie, salony literackie i artystyczne, koła naukowe, kluby dziennikarskie i polityczne, środowiska radykalnych reform społecznych, zrzeszenia obejmujące inicjatywy społeczeństwa cywilnego itd. Wszystkie one powstają wymuszone wzrastającą świadomością autonomii jednostek jako aktywnych podmiotów życia publicznego, oraz potrzebą znalezienia najbardziej optymalnych form pozwalających możliwie najskuteczniej kanalizować i urzeczywistniać autonomię jednostek w szerokim spektrum życia społecznego. W perspektywie normatywnej autonomia i różne postacie sfery publicznej poddawane są skrutynium w aspekcie możliwości ich realizacji. W przypadku autonomii będącej dyspozycją osobową, normatywność bada osobowe zdolności predysponujące do racjonalno-krytycznego oglądu i oceny rzeczywistości społecznej, w jakim stopniu ich brak lub występowanie zależy od jednostek, a w jakim od czynników niezależnych. W przypadku sfery publicznej normatywność koncentruje się na praktycznych możliwościach udziału w dyskursie publicznym nad istotnymi problemami wspólnego życia konkretnej zbiorowości, w której to debacie określa się priorytety interesów społecznych, szuka porozumień w sposób nieskrępowany w warunkach wolnych od stosunków władzy: polityki, ekonomii, oraz wpływu powiązanych z nimi programów ideologicznych. W socjologicznym spojrzeniu na autonomię, sferę publiczną oraz kondycję szeregowego obywatelstwa chodzi o uchwycenie procesów zmieniających formuły życia społecznego w ogólności. I tak obrona wolności transakcji rynkowych w warunkach merkantylizmu prowadziła do ukonstytuowania sfery publicznej jako zbiorowości

osób prywatnych, publicznie formułujących krytyczne stanowisko wobec polityki państwa; zorganizowanie sfery publicznej w postaci debat parlamentarnych nadało formalnego porządku debacie publicznej, usuwając z niej spontaniczność i czynnik autentycznej deliberacji; interwencjonizm państwa zmienił charakter i przedmiot debat publicznych³⁰. Wszystko to powodowało strukturalne przeobrażenia modelu państwa i polityki, instytucji gospodarki i rynku, obszarów rodziny i prywatności. Autonomia i sfera publiczna w ujęciu krytycznym kieruje uwagę na szeroko rozumianą emancypację szeregowych obywateli, kreowanie przeświadczenia o nieodzowności odpowiedzialnej partycypacji w życiu politycznym, demaskowanie sił opresji ograniczających autonomię szeregowych uczestników życia publicznego, określanie celów dla inicjatyw i programów działań obywatelskich oraz ruchów społecznych.

Namacalnym owocem opisywanych badań były m.in. publikacja na temat socjologii publicznej Michaela Burawoya w „Rocznikach Nauk Społecznych”, zaliczona do literatury krytycznej przez twórcę tego konceptu³¹; publikacja na temat solidarności w warunkach transformacji ustrojowej w Polsce³²; praca zbiorowa na temat patriotyzmu z rozdziałem przedstawiającym nowatorskie ujęcie patriotyzmu jako lojalności wobec utrwalonego planu życia³³ i inne³⁴. Program prowadzonych badań nad autonomią obywatelską i sferą publiczną przedstawiony został w ramach sympozjów naukowych na Uniwersytecie Łódzkim i na Uniwersytecie Sydnejskim³⁵. Obecnie, w ramach prowadzonych badań, przygotowywana jest monografia „Decydować samemu. Sfera publiczna jako *locus* autonomii w myśli społecznej Jürgena Habermasa”.

---

³⁰ B. WHEELER, *Democratic Pluralism or Pluralist Democracy: Jürgen Habermas's Theory of Constitutional Morality and its Institutions*, „German Politics & Society” 13(1995), nr 3(36), s. 68.

³¹ M. HUŁAS, „Public sociology” jako nowa subdyscyplina naukowa według Michaela Burawoya, „Roczniki Nauk Społecznych” 3(39)2011, nr 3, s. 29-67.

³² M. HUŁAS, *Solidarity according to The Polish Project*, „Et-Studies” 2012, nr 3/1, s. 41-61, http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=issue&journal_code=ETS&issue=1&vol=3 [dostęp: 21.03.2018].

³³ *Intricacies of Patriotism. Towards a Complexity of Patriotic Allegiance*, eds. M. Hułas, S. Fel, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2015; M. HUŁAS, *Patria as Biography. An Argument for Biographical Patriotism*, w: *Intricacies of Patriotism*, s. 187-225.

³⁴ M. HUŁAS, *Życie publiczne i moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 966-973; TENŻE, *Transformation of Morality in Poland*, w: *Secularization and the Development of Religion in Modern Polish Society*, red. L. Dyczewski, The Council of Research in Values and Philosophy, Washington DC 2015, s. 63-88.

³⁵ M. HUŁAS, *Habermasian public sphere as a “locus” of civic autonomy*. Wykład dla pracowników naukowych School of Social and Political Sciences, The University of Sydney, Australia, 14 września 2015 r., http://rp-www.arts.usyd.edu.au/arts/arts/arts/arts/arts/ssps/news_events/events/index.shtml?id=3933 [dostęp: 21.03.2018].

Reasumując, należy zaznaczyć, że przedstawione w zarysie główne obszary pracownikó Katedry KNSiESG i wyniki naukowych dociekań są nie tylko upowszechniane w publikacjach i na konferencjach naukowych, ale też znajdują zastosowanie w konkretnych, modelowych rozwiązaniach dotyczących ważnych problemów życia społecznego i gospodarczego. Dokonuje się to m.in. za sprawą realizacji dwóch innowacyjnych projektów badawczo-aplikacyjnych z zakresu inkluzji społecznej byłych więźniów, kierowanych przez Stanisława Fela³⁶. W ich ramach, na podstawie wyników badań przeprowadzonych wśród pracodawców, instytucji pośrednictwa pracy, instytucji penitencjarnych oraz osób zagrożonych wykluczeniem, wypracowano innowacyjne rozwiązania służące powrotowi na rynek pracy osób po odbyciu kary pozbawienia wolności³⁷. Przy tym realizacja tych przedsięwzięć dokonuje się w ramach interdyscyplinarnych zespołów, niekiedy przy współudziale partnerów zagranicznych, jak w przypadku projektu *Employment Bridge to the Future*, którego kierownikiem jest Stanisław Fel.

Bibliografia

- ASSMANN J., *Cultural Memory and the Myth of the Axial Age*, w: *The Axial Age and Its Consequences*, eds. R.N. Bellah, H. Joas, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MA 2012, s. 366-407.
- BELLAH R., *The Heritage of the Axial Age: Resource or Burden?*, w: *The Axial Age and Its Consequences*, eds. R. Bellah, H. Joas, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MA 2012, s. 447-467.
- BERLIN I., *Two Concepts of Liberty* (1958), w: I. BERLIN, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969, https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/wiso_vwl/johannes/Ankuendigungen/Berlin_twoconceptsofliberty.pdf
- CHWASZCZ J., NIEWIADOMSKA I., FEL S. [i in.], *Innowacyjne narzędzia do diagnozy potencjału readaptacyjnego osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i zawodowym*, PWN, Warszawa 2015.
- EISENSTADT S.N., *The Axial Conundrum: Between Transcendental Visions and Vicissitudes of Their Institutionalizations: Constructive and Destructive Possibilities*, "Análise Social" 46(2011), nr 199, s. 201-217.

---

³⁶ S. FEL, M. WÓDKA, *Social principles in the inclusion of young ex-prisoners*, w: *Inclusion – psychosocial aspects*, red. I. Niewiadomska, W. Augustynowicz, Natanaelum Association Institute for Psycho-prevention and Psychotherapy, Lublin 2016, s. 17-27.

³⁷ J. CHWASZCZ, I. NIEWIADOMSKA, S. FEL [i in.], *Innowacyjne narzędzia do diagnozy potencjału readaptacyjnego osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i zawodowym*, PWN, Warszawa 2015; M. ZDUN, S. FEL, *Innovation as a tool for social policy and welfare*, w: *Meaning of resources in social inclusion*, red. J. Chwaszcz, Lublin 2015, s. 114-121.

- FEL S., *Die Arbeitslosigkeit in Polen unter sozialetischen Gesichtspunkten*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1999, nr 32, s. 149-158.
- FEL S., *Eine 'paternalistisch-marktwirtschaftliche Hybride'? Vom Schutz zur Aktivierung – Die Reformen des Sozialstaates in Polen*, „Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften” 2005, s. 309-321.
- FEL S., *Kapitał – praca – demokracja. Konsekwencje praktyczne zasady pierwszeństwa pracy przed kapitałem*, Wydawnictwo KUL, Lublin–Stalowa Wola 2003.
- FEL S., *Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej. Osoba w społeczeństwie i gospodarce oraz jej prawa*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 213-223.
- FEL S., *Laboryzm – zasada etyczno-społeczna czy ustrój?*, „Roczniki Nauk Społecznych” 25(1997), nr 1, s. 311-327.
- FEL S., MARCZAK Ł., *Powstanie i status zasady zrównoważonego rozwoju*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(44)2016, nr 2, s. 185-205.
- FEL S., *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- FEL S., *Podmioty pozarządowe w „global governance”*, w: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w obliczu regionalizacji i globalizacji*, red. M.G. Woźniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006, s. 183-195.
- FEL S., *Pokój, terroryzm i „sprawiedliwa wojna” w nauczaniu społecznym Kościoła*, „Wojsko i Wychowanie” 2003, nr 5, s. 16-24.
- FEL S., *Prawa człowieka – rozwój idei, podstawa, treść i ochrona*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia społecznego i politycznego*, red. S. Fel, J. Kupny, Księgarnia św. Jacka, Wrocław 2007, s. 57-75.
- FEL S., *Społeczny aspekt teorii shareholder value i sieciowej organizacji pracy*, w: *E-gospodarka – E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 325-334.
- FEL S., *Religion und Wohlfahrtstaatlichkeit in Polen. Zwischen Sozialkatholizismus und Marktwirtschaft*, w: *Religion und Wohlfahrtstaatlichkeit in Europa. Konstellationen – Kulturen – Konflikte*, red. K. Gabriel, H.-R. Reuter et al., Mohr Siebeck, Tübingen 2013, s. 278-305.
- FEL S., *Społeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej*, w: *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia z życia gospodarczego*, red. J. Kupny, S. Fel, Wydawnictwo św. Jacka, Katowice 2003, s. 25-54.
- FEL S., WÓDKA M., *Social principles in the inclusion of young ex-prisoners*, w: *Inclusion – psychosocial aspects*, red. I. Niewiadomska, W. Augustynowicz, Natanaelum Association Institute for Psychoprevention and Psychotherapy, Lublin 2016, s. 17-27.
- FEL S., *John Paul II and Human Rights*, w: *De revolutionibus orbium popolorum Ioannis Pauli II. The Pope against social exclusion*, red. K. Pilarczyk in cooperation with G. Sokołowski, transl. by J.M. Głogoczowski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2015, s. 115-137.
- FEL S., *Zwitterhafter Charakter des Sozialstaates in Polen*, w: *Der fraglich gewordene Sozialstaat*, red. M. Schramm i in., Verlag F. Schöningh, Paderborn 2006, s. 154-159.
- FURTAK A., *Sprawiedliwość społeczna w społeczeństwie informacyjnym*, Lublin 2014 (rozprawa doktorska, arch. KUL).

- GRZESIUK K., *Zakorzenie społeczne gospodarki. Koncepcja Marka Granovettera*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.
- HABERMAS J., *Können komplexe Gesellschaften eine vernünftige Identität ausbilden?*, w: J. HABERMAS, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M 1976, s. 92-126.
- HUŁAS M., „Public sociology” jako nowa subdyscyplina naukowa według Michaela Burawoya, „Roczniki Nauk Społecznych” 3(39)2011, nr 3, s. 29-67.
- HUŁAS M., *Habermasian public sphere as a “locus” of civic autonomy*. Wykład dla pracowników naukowych School of Social and Political Sciences, The University of Sydney, Australia, 14 września 2015 r., http://rp-www.arts.usyd.edu.au/arts/arts/arts/arts/ssps/news_events/events/index.shtml?id=3933 [dostęp: 21.03.2018].
- HUŁAS M., *Patria as Biography. An Argument for Biographical Patriotism*, w: *Intricacies of Patriotism. Towards a Complexity of Patriotic Allegiance*, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2015, s. 187-225.
- HUŁAS M., *Solidarity according to The Polish Project*, “Et-Studies” 2012, 3/1, s. 41-61, http://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=issue&journal_code=ETS&issue=1&vol=3 [dostęp: 21.03.2018].
- HUŁAS M., *Transformation of Morality in Poland*, w: *Secularization and the Development of Religion in Modern Polish Society*, red. L. Dyczewski, The Council of Research in Values and Philosophy, Washington DC 2015, s. 63-88.
- HUŁAS M., *Życie publiczne i moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 966-973.
- Intricacies of Patriotism. Towards a Complexity of Patriotic Allegiance*, eds. M. Hułas, S. Fel, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2015.
- JASPERS K., *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Artemis–Pieper, Zürich–München 1949.
- KANT I., *Odpowiedź na pytanie: czym jest oświecenie? [1784]*, w: I. KANT, *Rozprawy z filozofii historii*, tłum. M. Żelazny, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2001, s. 44-49.
- LUHMANN N., *Systemy społeczne. Zarys ogólnej teorii*, tłum. M. Kaczmarczyk, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2012.
- MARCUK Ł., FEL S., *Sustainable development policy as a strategy for combating social exclusion, based on the example of unemployment*, w: *Meaning of resources in social inclusion*, red. J. Chwaszcz, Lublin 2015, s. 33-40.
- MAZUREK F.J., *Godność człowieka a prawa człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(1980), s. 19-47.
- MAZUREK F.J., *Inwestycje w człowieka i znaczenie pracy wykwalifikowanej w życiu gospodarczym*, „Życie i Myśl” 44(1996), nr 5, s. 13-21.
- MAZUREK F.J., *Praca ludzka w eksplikacji Czesława Strzeszewskiego*, w: *Czesław Strzeszewski współtwórca i świadek katolicyzmu społecznego w Polsce w XX wieku*, red. E. Baławajder, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 143-181.
- Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999.
- SISON A.J.G., *The Moral Capital of Leaders: Why Virtue Matters*, E.E. Pub, Cheltenham 2003.
- WHEELER B., *Democratic Pluralism or Pluralist Democracy: Jürgen Habermas’s Theory of Constitutional Morality and its Institutions*, “German Politics & Society” 13(1995), nr 3(36), s. 66-80.

WÓDKA M., *Kategoria moral capital w etyce społeczno-gospodarczej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 19(2016), nr 3, s. 59-72.

WÓDKA M., *Między moralnością kamieni a prawami człowieka*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.

ZDUN M., FEL S., *Innovation as a tool for social policy and welfare*, w: *Meaning of resources in social inclusion*, red. J. Chwaszcz, Lublin 2015, s. 114-121.

ZDUN M., *Innowacje. Perspektywa społeczno-kulturowa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

ZDUN M., FEL S., *Wkład katolickiej myśli społecznej w powstanie i kształt społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce – postulat czy rzeczywistość?*, red. S. Fel, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 65-90.

Jan Szymczyk

Instytucje, procesy i systemy społeczne

Makrosocjologia

Makrosocjologia to jeden z podstawowych działów socjologii i jednocześnie specyficzny typ analiz socjologicznych. Bada ona zjawiska społeczne dużej skali; zajmuje się przede wszystkim analizą wielkich procesów i zjawisk społecznych oraz budowaniem na tej podstawie ogólnych teorii socjologicznych. Szczególny przedmiot jej zainteresowania stanowi pojęcie makrostruktury społecznej, które stosowane jest na uchwycenie złożonych całości, funkcjonujących dzięki określonym wzorom relacji, zależności, jakie istnieją między ich składowymi częściami, komponentami. Obejmuje ono problematykę wielkich zbiorowości społecznych, instytucji, systemów, procesów rzeczywistości społecznej. Dzięki makrosocjologii możemy poznać ich naturę, konsekwencje rozwoju, identyfikować różnych wielkich aktorów czy czynniki i determinanty zmian społecznych¹. Makrostruktura to jednocześnie układ, który wyznacza ramy i kierunki życia społecznego, także w odniesieniu do mikro- i mezostruktur. Charakteryzuje się złożonością, skomplikowaniem powiązań jego elementów, względną odpornością wobec procesów i zjawisk o charakterze ingerencji i dezintegracji. Poczucie więzi emocjonalnej między jednostkami w wielkich strukturach opiera się na uznawaniu wspólnych symboli, znaków, podstawowych wartości. Do innych specyficznych przymiotów makrostruktur zalicza się: brak interpersonalności w procesie komunikacji społecznej, relatywną samoistność, samoreferencję (układem samoodniesienia jest określona struktura), samowystarczalność². Społe-

---

¹ J. SZYM CZYK, *Struktury społeczne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, kol. 1050-1051.

² T. PARSONS, *System społeczny*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Krakow 2009; S.F. Nadel, *The Theory of Social Structure*, Free Press, Glencoe, Ill. 1957; P. RYBICKI, *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, PWN, Warszawa 1979; H. DOMAŃSKI, *Struktura społeczna*, PWN, Warszawa

czeństwo rozumiane jest w makrosocjologii w sposób globalny; analizowane w takich kategoriach, jak: ład społeczny, system społeczny, statyka i dynamika społeczna, organizacja społeczna, naród, państwo, struktura klasowo-stratyfikacyjna itp.³ Tak ujmowane formy życia społecznego stanowią przedmiot refleksji pracowników Katedry Makrostruktur i Ruchów Społecznych (KSMiRS), jaka istnieje w Instytucie Socjologii KUL.

Rudymtarne dyskursy socjologiczne w relacji do makrostruktur społecznych

W początkowym okresie swego istnienia socjologia interesowała się głównie zjawiskami i procesami społecznymi zachodzącymi na poziomie makrospołecznym⁴. W odniesieniu do struktur i zbiorowości tego poziomu podstawową kategorią analityczną było społeczeństwo, a przedmiotem rozważań jego części składowe, ich wzajemne relacje, czynniki decydujące o spójności i dezintegracji całości, jak również mechanizmy jej zmian. Z tej racji kategoria makrostruktury społecznej jest i obecnie nierzadko rozpatrywana w relacji do pojęcia systemu, całości społecznej czy społeczeństwa. Jeśli chodzi o postrzeganie makrostruktury w kontekście pojęcia społeczeństwa, to nieraz je rozdzielano, a innym razem utożsamiano⁵. Z tej racji pojawiały się w dyskursie socjologicznym różne dylematy, a mianowicie, czy społeczeństwo jest prostą sumą jednostek, czy też czymś więcej, jakościowo inną całością, odmienną od składających się na nie części (spór między nominalizmem a realizmem czy indywidualizmem a holizmem). Inne spotykane w makrosocjologii stanowiska, a dotyczące natury społeczeństwa, to m.in. tzw. fikcjonizm. Oznacza on pogląd, iż społeczeństwo nie jest faktem realnym, obiektywnym, ale jest nim subiektywne przekonanie ludzi, iż społeczeństwo istnieje, zwłaszcza jeśli wpływa na ich zachowania. Z kolei zwolennicy modalizmu genetycznego utrzymują, że wprawdzie realnie istnieją jedynie jednostki, ale są one obdarzone takimi właściwościami, iż mają świadomość wspólnoty czy faktu istnienia ponadindywidualnego bytu

---

2007; E. WNUK-LIPIŃSKI, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008.

³ J. SZYM CZYK, *Socjologia struktur społecznych*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 493-494.

⁴ Tamże.

⁵ J. SZYM CZYK, *Społeczeństwo*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 692-694.

społecznego. Współczesne próby przewyciężenia zasygnalizowanych dychotomii upatruje się w poszukiwaniu wspólnej płaszczyzny dla owych stanowisk, bądź w eksponowaniu tzw. perspektywy morfogenetycznej⁶, przyjmującej, iż społeczeństwo jest kształtowane i przekształcane przez zamierzone i niezamierzone działania podmiotów⁷. Zasygnalizowane kwestie są analizowane w różnych publikacjach pracowników KSMiRS, jak i podczas prowadzonych przez nich zajęć dydaktycznych.

Poza tym możemy jeszcze wyróżnić m.in. dwa stanowiska zajmujące się relacjami: struktura–społeczeństwo. Pierwsze z nich podkreśla dużą analogię między nimi, a więc brak klarownych rozgraniczeń pojęciowych między strukturą społeczną a społeczeństwem (to ostatnie definiowane jest w terminach biologicznych, np. jako organizm). Po drugie, dostrzega się różnice pomiędzy strukturą a społeczeństwem (akcentuje się, że pierwsze z tych pojęć reprezentuje statykę, natomiast społeczeństwo jest dynamiczną całością, które podlega transformacjom). Przy czym należy zauważyć, że ten dynamiczny aspekt niektórzy dostrzegają również w odniesieniu do koncepcji struktury społecznej. Takie podejście występuje np. w tekstach m.in. Norberta Eliasa⁸ (jest on autorem pojęcia „figuracji”, oznaczającego, iż formy społeczne są w nieustannym procesie powstawania, kreowania oraz rozpadu), a także Anthony’ego Giddensa⁹ (zajmuje się pojęciem „strukturacji”, które oznacza, że cechą istotną wszelkich społecznych układów jest procesualność).

Pracownicy KSMiRS zajmują się także różnymi zasadami i kryteriami strukturalizacji świata społecznego. Z tej racji przedmiotem ich refleksji jest m.in. rozwiązanie, jakie w tym względzie zaproponował Stanisław Ossowski. Wyróżnił on trzy idealne modele ujmowania struktury społecznej¹⁰. Pierwszym z nich jest model dychotomiczny – społeczeństwo jest tu podzielone dwubiegunowo na przeciwstawne grupy, a występujące relacje to zależności asymetryczne (np. bogaci – biedni). W schemacie tym – określanym jako struktura klasowa – mamy do czynienia z eksponowaniem kategorii konfliktu. Drugim modelem jest schemat funkcjonalny, w którym elementy struktury społecznej traktowane są jako części pewnej całości. Różnią się one między sobą pełnionymi funkcjami, ale zarazem potrzebują siebie nawzajem. Dlatego

⁶ M.S. ARCHER, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

⁷ J. SZACKI, *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa 2002.

⁸ N. ELIAS, *O procesie cywilizacji: analizy socjo- i psychogenetyczne*, W.A.B., Warszawa 2011.

⁹ A. GIDDENS, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, Zysk i S-ka, Poznań 2003.

¹⁰ S. OSSOWSKI, *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, w: TENŻE, *Dziela*, t. V, PWN, Warszawa 1968, s. 85-256; TENŻE, *Zagadnienia struktury społecznej*, w: tamże, s. 9-82.

występują tu relacje-zależności wzajemne, które wynikają ze społecznego podziału funkcji zawodowych (np. pracodawca–pracobiorca). W modelu funkcjonalnym – definiowanym jako struktura społeczno-zawodowa – dominuje kooperacja. Trzecim schematem jest model gradacyjny, w którym społeczeństwo traktowane jest jako hierarchiczny układ grup ludzi wyróżnionych ze względu na stopień natężenia cech ich położenia społecznego: np. wykształcenia, dochodów, majątku, prestiżu. Pomiędzy podmiotami społecznymi mogą zachodzić tu różne typy relacji-zależności: więzi, dystanse, hierarchie i antagonizmy społeczne. W schemacie gradacyjnym mamy do czynienia z uwarstwieniem (stratyfikacją społeczną)¹¹.

W ramach publikacji i zajęć dydaktycznych pracownicy rzeczonyj Katedry zwracają uwagę, iż przez niektórych autorów kwestionowany jest status ontologiczny makrosocjologii. Krytyka ta oparta jest na założeniu, iż socjologia powinna się zająć przede wszystkim dynamiką życia społecznego i podmiotowością sprawczą różnych aktorów, a nie strukturami. Wydaje się jednak, że problematyka struktur społecznych (w tym i makro) należy do istoty socjologii, a opozycyjne tezy oparte są na braku rozumienia istoty owych kategorii. Struktura społeczna nie jest tylko i wyłącznie układem statycznym. Istotną jej cechą jest dynamiczna równowaga: jawi się ona jako układ będących „w ruchu” różnych form życia społecznego, które podejmują konkretne działania, a jednocześnie podlegają modyfikacji. Bez znajomości i aplikowania w badaniach i analizach owych rudymenarnych przymiotów struktury społecznej trudno jest sobie nawet wyobrazić uprawianie tzw. socjologii ogólnej czy jej subdyscyplin. Z tej racji socjologia struktur społecznych (w tym i makro) stanowi bazę wyjściową dla działów czy dziedzin socjologii, ale jednocześnie korzysta z dorobku tych ostatnich¹².

Zajmowanie się wiedzą na temat istnienia i funkcjonowania wielkich tworów życia społecznego to w dorobku zarówno Instytutu Socjologii (czy wcześniej Sekcji Społecznej), jak i KSMiRS ważny segment analiz i badań. Niewątpliwie istotny element tej aktywności naukowej stanowią publikacje Jana Turowskiego, a zwłaszcza jego podręcznik: *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*¹³. Jest on dobrze znanym opracowaniem nie tylko w IS KUL, ale i w wymiarze ogólnopolskim, często wykorzystywanym

---

¹¹ S. OSSOWSKI, *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, s. 174 nn; por. J. SZYM CZYK, *W świecie ludzkich kreacji. Stanisława Ossowskiego koncepcja rzeczywistości społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 452 nn.

¹² Ch. CROTHERS, *Social Structure*, Routledge, London–New York 1996.

¹³ J. TUROWSKI, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994; zob. TENŻE, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993.

przez prowadzących zajęcia z zakresu makrosocjologii. Turowski w swojej publikacji podejmuje rozważania nad takimi kwestiami, jak: istota i rodzaje zjawisk społecznych; społeczeństwo ogólne i jego struktura (główne koncepcje struktury społecznej); zagadnienia rozwoju społecznego (pojęcia zmiany społecznej, rozwoju i postępu; typologia społeczeństw; ruchy społeczne jako czynnik rozwoju społecznego)¹⁴.

Kolejny segment kategorii będący przedmiotem refleksji lubelskiego socjologa stanowią takie zagadnienia, jak: analiza socjologiczna państwa (jego koncepcje, funkcje, fazy kształtowania się, pojęcie władzy państwowej i jej modele, typologie państw); partie polityczne i warunki demokracji (pluralizm polityczny a system monopartyjny, samorząd terytorialny jako podstawa demokracji)¹⁵. Z refleksją nad wspólnotą polityczną korespondują rozważania Turowskiego dotyczące kwestii narodu. Z tej racji traktuje on naród jako społeczność ideologiczno-kulturową i omawia: wielość form życia narodowego, genezę i koncepcje nacji, kształtowanie się kultury i świadomości narodowej, oraz relacje między narodem i państwem¹⁶.

Ważny blok zagadnień w podręczniku Turowskiego zajmuje tematyka odnosząca się do klas i warstw społecznych. Przedmiotem jego rozważań są w tym względzie m.in. koncepcje klasowo-stratyfikacyjne, pojęcie i sens zróżnicowania społecznego, przemiany struktury klasowej i warstwowej w społeczeństwach współczesnych, również w Polsce. Turowski analizuje także znaczenie podziału społeczeństwa na zawody (ich klasyfikacje), proces profesjonalizacji społeczeństwa oraz transformacje struktury zawodowej¹⁷.

W ostatnich częściach swojej publikacji lubelski socjolog podejmuje refleksje dotyczące: społeczności lokalnych (ich różnych koncepcji teoretycznych); pojęcia, rodzajów i form procesu industrializacji; określenia procesu urbanizacji (jego uwarunkowań, przebiegu, np. w okresie PRL-u)¹⁸.

Kontynuacje i nowe perspektywy w dziedzinie makrosocjologii

Pracownikom KSMiRS bliskie jest takie pojmowanie makrostruktury społecznej, gdzie przyjmuje się, że całość nie jest redukowalna do jej składników, ale jest

---

¹⁴ J. TUROWSKI, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, s. 33-104.

¹⁵ Tamże, s. 105-140.

¹⁶ Tamże, s. 141-166.

¹⁷ Tamże, s. 167-196.

¹⁸ Tamże, s. 211-265.

swoistym układem części. Społeczeństwo stanowi całość *sui generis*, a nie sumę jednostek. Kategoria makrostruktury społecznej jest pewną immanentną konstrukcją, „kręgosłupem” dla społeczeństwa jako bytu dynamicznego; jego „wewnętrzny” elementem. Z tej racji zarówno w publikacjach, jak i dydaktyce Katedry – makrostruktura rozumiana jest jako, z jednej strony, abstrakcyjno-statyczna kategoria, a z drugiej – jako reistyczno-dynamiczny i obiektywny byt. Ten pierwszy aspekt jest poniekąd „oderwany” od życia konkretnych ludzi, rzeczywistości społecznej, nie uwzględnia on dynamiki, przemiany życia społecznego. Makrostruktura jawi się tu jako analityczno-teoretyczna perspektywa, będąca narzędziem badawczym socjologa, pewnym typem idealnym, służącym do uporządkowania i eksplikacji zgromadzonego materiału empirycznego; wyjaśnienia i zrozumienia realnego życia społecznego. Perspektywa ta nawiązuje do starożytnego, filozoficznego rozróżnienia na: formę i treść. Struktura społeczna jako tzw. czysta forma nie jest jeszcze realnym przedmiotem, obiektem. Autorem, który do socjologii wprowadził kategorię „czystych form społecznych”, był Georg Simmel. Oznaczają one, że można je analizować niezależnie od konkretnych, realnych kontekstów, w których występują, czy treści, którymi są wypełnione. Socjologię opartą na takich abstrakcyjno-statycznych czy czystych formach nazywamy socjologią formalną.

Z kolei reistyczno-dynamiczne i obiektywne ujęcie makrostruktury implikuje, że określona całość społeczna jest tu realnym i empirycznym bytem, zbudowanym z faktycznych elementów, a więc jest nie tylko tworem (schematem, modelem) badacza-socjologa, lecz rzeczywistością społeczną. Kategorii tej (nazywanej nieraz „życiem społecznym”) nie można utożsamiać z pojęciem struktury społecznej jako czystej formy, bo jest to kategoria empiryczna, która odnosi się do zjawisk realnych, obserwowalnych i obejmuje wszystkie przejawy ludzkiego zbiorowego istnienia, działania.

Studia nad makrostrukturami społecznymi, prowadzone w KMiRS, mają na celu określenie fundamentalnych form życia społecznego i analizę występujących między nimi strukturalnych i funkcjonalnych zależności czy relacji. Makrostruktura społeczna jest też rozpatrywana ze względu na układ i skład. Układ oznacza „wewnętrzną” budowę, anatomię kategorii społecznych, powiązanych systemem relacji społecznych. Natomiast skład implikuje analizowanie podmiotów w sensie statystycznym. Przez makrostrukturę społeczną (demograficzną) rozumie się tu skład ludności ze względu na daną cechę (np. płeć, wiek, miejsce zamieszkania). Obejmuje ona szczegółowe typy struktur, np. strukturę pokoleniową, wyznaniową, etniczną, społeczno-zawodową.

Jeśli chodzi o dydaktykę, to szeroko rozumiana tematyka makrostruktur omawiana jest przez pracowników Katedry podczas m.in. takich zajęć, jak: *Makrostruk-*

tury i procesy społeczne w różnych perspektywach teoretycznych; *Socjologia władzy i polityki*; *Zróżnicowanie społeczne*; *Procesy przemian społeczeństwa globalnego*. Z tej racji przedmiotem naukowej refleksji są tu kwestie związane z: pojęciem struktury społecznej (jej teoriami, modelami oraz wspomnianym abstrakcyjno-statycznym i reistyczno-dynamicznym rozumieniem, kryteriami strukturalizacji świata społecznego); typami społeczeństw; charakterystyką makrostruktur społecznych (ich fundamentalnymi cechami, determinantami procesów społecznych); pojęciem zmiany społecznej i teoriami rozwoju społecznego¹⁹.

Istotny blok omawianych zagadnień odnosi się do struktury klasowej i stratyfikacji społecznej²⁰. Chodzi tu o takie kwestie, jak: teorie klas społecznych, współczesne przemiany w strukturze klasowej (pojęcie tzw. śmierci tradycyjnych klas społecznych), funkcjonowanie transnarodowej klasy kapitalistycznej, klasy metropolitalnej, klasy kreatywnej, prekariatu czy klas związanych z wiedzą, informacją i cyberprzestrzenią, czy fenomen tzw. klas krańcowych (pozasystemowych). Z kolei zagadnienia uwzględniające problematykę uwarstwienia społecznego obejmują: rys historyczny stratyfikacji (np. sens stanu społecznego według Maxa Webera), jej rozumienie, systemy, typy i metody badania, koncepcje stratyfikacji społecznej (funkcjonalną teorię stratyfikacji czy model EGP)²¹. Również tematyka klasy średniej zajmuje kluczowe miejsce w dydaktyce pracowników Katedry, jak i w problematyce prac dyplomowych seminarzystów-studentów. W grę wchodzi tu takie zagadnienia, jak: pojęcie starej i nowej klasy średniej (rola i funkcje NKS, sytuacja klasy średniej w Polsce)²².

Przedmiotem refleksji jest także socjologiczne rozumienie narodu (kwestia jego genezy, elementów strukturalnych, modeli oraz różnych koncepcji, pojęcia i rodzajów nacjonalizmu, porównania nacji z państwem i innymi kategoriami społecznymi, np. społeczeństwem, ojczyzną czy mniejszością etniczną i narodową)²³. Również inna makrostruktura, jaką jest państwo, stanowi istotny segment zagadnień, będący przedmiotem refleksji naukowej pracowników Katedry²⁴. Omawiane są jego elementy

---

¹⁹ J. SZYMCZYK, *Społeczeństwo*, kol. 692-694.

²⁰ J. SZYMCZYK, *Struktury społeczne*, kol. 1050-1051; TENŻE, *Socjologia struktur społecznych*, kol. 493-494.

²¹ J. SZYMCZYK, *Stratyfikacja społeczna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 1008-1010.

²² Por. K. CZWALIK, *Dominujące wartości klasy średniej we współczesnej Polsce*, mps, Lublin 2007 [praca magisterska napisana pod moim kierunkiem].

²³ J. SZYMCZYK, *Socjologia narodu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 499.

²⁴ J. SZYMCZYK, *Socjologia polityki*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 503; M. PABICH, *Przyczyny braku zaufania obywateli do państwa w pismach przedstawicieli Ośrodka Myśli Politycznej*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 270-284.

organizacyjne i strukturalne (np. ludność i terytorium państwowe, zagadnienie władzy i przymusu legalnego) czy pojęcie kultury politycznej, społeczeństwa obywatelskiego²⁵. Do tej problematyki przynależą również takie konkretne kwestie, stanowiące przedmiot rozważań KSMiRS, jak np.: funkcjonowanie demokracji (poliarchii)²⁶; władza jako zjawisko społeczne (jej źródła, typy ze względu na zdolność wywierania wpływu na innych i charakter relacji²⁷); władza (w tym także lokalna) a media²⁸; pojęcie i typy oligarchii oraz układów patronacko-klienckich²⁹; sens przywództwa w demokracji i jego rodzaje; współczesne formy legitymizacji władzy; zagadnienie elit (dróg rekrutacji do elity politycznej, metod jej badania w naukach społecznych)³⁰.

Tematyka makrostruktur łączy się z czynnikami i procesami konstytuującymi współczesne zróżnicowanie i nierówności społeczne³¹. Z tej racji pracownicy Ka-

---

²⁵ M. PABICH, *Elementy kultury politycznej w świadomości częstochowskiej młodzieży ponadgimnazjalnej*, w: *Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w życiu publicznym*, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010, s. 101-124; TENŻE, *Idea społeczeństwa obywatelskiego a aktywność społeczna częstochowskiej młodzieży ponadgimnazjalnej*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idee i praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 211-229.

²⁶ M. DOBROGOWSKA, *Koncepcja poliarchii w pismach Edmunda Wnuka-Lipińskiego*, mps, Lublin 2015 [praca doktorska napisana pod moim kierunkiem].

²⁷ Por. J. SZYMCZYK, *Wokół relacjonistycznego rozumienia władzy*, w: *Wiedza – władza*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 51-66.

²⁸ Analiza tego związku dostarcza wielu interesujących spostrzeżeń dotyczących istniejących w społecznościach lokalnych zależności, układów, powiązań (por. J. SZYMCZYK, *Elementy interakcji: media lokalne a władza samorządowa*, w: *Społeczeństwo, przestrzeń – rodzina. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Piotrowi Kryczce*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 201-212; TENŻE, *Między wolnością a tendencjami uniformizacyjnymi. Z problematyki funkcjonowania mass mediów w demokracji*, w: *Między unifikacją a dezintegracją. Kondycja wiedzy we współczesnym świecie*, red. A. Jabłoński, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 255-271). Zagadnienie to stanowi także przedmiot analizy prac magisterskich zrealizowanych pod moim kierunkiem (por. K. DRÓŻDŻ, *Aksjologiczny ogląd polskich elit politycznych na podstawie tygodnika „Polityka” w latach 1997-2005*, mps, Lublin 2007; S. GRALEC, *Wartości kultury politycznej Polaków w świetle analizy kampanii wyborczych z 2005 r. Na podstawie dzienników i tygodników prasowych*, mps, Lublin 2007).

²⁹ J. SZYMCZYK, *Układy patronacko-klienckie w perspektywie społecznych uwarunkowań wiedzy: pomiędzy oglądami a obrazami*, w: *Wiedza między słowem a obrazem*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 283-298.

³⁰ J. SZYMCZYK, *Wokół relacjonistycznego rozumienia władzy*, w: *Wiedza – władza*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 51-66; por. K. WOŹNIAK, *Preferowane wartości lokalnych liderów partii politycznych. Na podstawie badań socjologicznych w Lublinie*, mps, Lublin 2013 [praca magisterska napisana pod moim kierunkiem].

³¹ P. BLAU, *Inequality and Heterogeneity*, The Free Press, New York 1977; M. HAMILTON, M. HIRSZOWICZ, *Klasy i nierówności społeczne w perspektywie porównawczej*, ISP PAN, Warszawa 1995.

tedry podejmują refleksję nad takimi zagadnieniami, jak: pojęcie zróżnicowania społecznego (jego determinanty, płaszczyzny i kryteria, m.in. w kontekście pozycji społecznej, kapitału społecznego, zaufania, merytokratyczności, ruchliwości społecznej³²); rozumienie nierówności społecznych (np. w relacji do kategorii sprawiedliwości społecznej) i ich uwarunkowań, rodzajów oraz modeli badawczych. Obszarem badawczym pracowników Katedry jest problematyka ubóstwa, wykluczenia społecznego, dyskryminacji (np. ze względu na płeć, wiek, pochodzenie etniczne, wyznawaną religię)³³. Konkretnie zagadnienia, wchodzące w zakres tego segmentu eksploracji, to m.in.: ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej; kapitał społeczny rodzin ubogich. Kwestie te znalazły już swoje udokumentowanie w publikacjach czy wygłoszonych referatach na konferencjach naukowych. Analizowane są również nierówności społeczne w ujęciu różnych ideologii (np. lewicowo-egalitarystycznych i liberalno-merytokratycznych) oraz zróżnicowanie w społeczeństwie postindustrialnym. Omawiane są formy zróżnicowania społecznego i nierówności społecznych w Polsce (ich uwarunkowania i przejawy, zjawisko rozwarstwienia społecznego, podstawowe cechy polskiej biedy). Przedmiotem analizy są również, w tym kontekście, takie zagadnienia, jak: kategoria stylu życia, funkcje symboli narodowych czy elementy aksjologii w świadomości Polaków.

Kategoria wielkich struktur społecznych jest omawiana przez pracowników Katedry w odniesieniu do procesów globalizacji. Dlatego przedmiotem analizy są takie kwestie, jak: pojęcie globalizacji (jej różne aspekty, etapy rozwoju, perspektywy badawcze globalistyki); rudymentalne wymiary globalizacji; znaczenie korporacji transnarodowych; suwerenność państwa narodowego w dobie globalizacji; fazy rozwoju demokratyzacji i jej uwarunkowania; rolnictwo i obszary wiejskie w dobie globalizacji i integracji europejskiej; pojęcie glocalizacji i jej przejawy; postawy wobec zjawiska globalizacji w kontekście różnych rodzajów tożsamości; kultury narodowe a fenomen mundializacji; zjawisko migracji i mobilności społecznej w dobie globalizacji³⁴; stanowiska opozycyjne i alternatywne wobec globalizacji (np. pojęcie antyglobalizmu i alterglobalizmu).

Inne bloki zagadnień, które są rozważane przez pracowników Katedry w relacji do makrostruktur, to: funkcjonowanie społeczności lokalnych i regionalnych (ich

³² H. DOMAŃSKI, *O ruchliwości społecznej w Polsce*, PWN, Warszawa 2004.

³³ Por. J. ZABIELSKA, *Ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

³⁴ Tematyka ta obecna jest także w pracach magisterskich zrealizowanych pod moim kierunkiem (por. K. SZABAT, *Stereotyp Niemca w świadomości mieszkańców wsi – emigrantów zarobkowych. Na przykładzie gminy Aleksandrów*, mps, Lublin 2009).

aktywność, promocja, szanse i bariery rozwoju); podstawowe stanowiska teoretyczne dotyczące mezostruktur; pojęcie lokalizmu oraz kwestii autonomii społeczności lokalnej w różnych systemach społeczno-politycznych. Przedmiotem refleksji są również elementy socjologii wsi i miasta³⁵ (np. społeczny charakter przestrzeni miejskiej, jej wytwarzanie, percepcja i waloryzacja³⁶).

Problematyka makrostruktur społecznych a zasada komplementarności

Aplikowaną perspektywą teoretyczno-eksploracyjną, jeśli chodzi o analizy i eksploracje pracowników KSMiRS, które dotyczą m.in. makrostruktur społecznych, zróżnicowania społecznego, globalizacji, ale także ruchów społecznych, władzy, polityki, sportu, turystyki czy komunikacji niewerbalnej, socjologii ciała – jest orientacja na realizację zasady komplementarności³⁷. Takie podejście znajduje swoje potwierdzenie w realizowanych tematach badawczych, publikacjach, dydaktyce czy napisanych w Katedrze (w ramach seminariów naukowych) pracach dyplomowych³⁸.

W życiu społecznym, dyskursie naukowym doświadczamy różnych taksonomii, redukcjonistycznych wizji, a nieraz i „sztucznych” podziałów. Obserwujemy dominantę skrajnych pozycji czy punktów widzenia, które wykluczają budowanie „mostów” kooperacji między określonymi perspektywami poznawczymi. Ekspozowane są, z jednej strony, kategorie uniwersalistyczne, charakteryzujące się wysokim stopniem ogólności, lub z drugiej – partykularne (fragmentaryczne), które odnoszą się do konkretnej rzeczywistości społecznej, jej faktycznych segmentów. Doświadczamy wpływu czynników obiektywnych, istniejących niezależnie od woli jednostek, lub subiektywnych, złączonych z ludzką świadomością. Akcentowane są elementy ciągłości w rzeczywistości społecznej lub fenomeny koncentrujące się na zmianach społecznych. I wobec tych przykładowo wymienionych dychotomii, jednostki zaj-

---

³⁵ J. SZYM CZYK, *Socjologia miasta*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 500-501; por. M. JANUCHTA, *Cele życiowe jako wartości w świadomości rolników. Na przykładzie gminy Łączna*, mps, Lublin 2009 [praca magisterska napisana pod moim kierunkiem].

³⁶ A. TROJSZCZAK, *Przestrzeń społeczna wielkiego miasta w świadomości działaczy społecznych. Na podstawie badań socjologicznych*, Lublin 2013 [praca doktorska napisana pod moim kierunkiem].

³⁷ Por. B. SIEWIERSKI, *Czy możliwe jest zastosowanie zasady komplementarności w socjologii?*, „Studia Socjologiczne” 1988, nr 2, s. 79-81.

³⁸ Por. J. SZYM CZYK, *Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych. W stronę realizacji zasady komplementarności*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 145-151.

mują nierzadko apodyktyczną postawę, która oznacza akceptację jednego z kryteriów strukturalizacji świata społecznego. W konsekwencji fragmentacja dominuje nad współkompozycją czy poliperspektywicznością. Natomiast lekceważone są rudymenitarne założenia, iż niemal w każdym zjawisku indywidualnym zawierają się jednocześnie kategorie społeczne i *vice versa*.

Celem wielu publikacji pracowników Katedry jest prezentowanie możliwości przełamywania barier oraz poszukiwanie kooperacji między owymi biegunami, skrajnościami czy stereotypowo utrwalonymi dychotomiami, traktowanymi nieraz jako swoiste paradygmaty (np. podmiot–przedmiot)³⁹. Chodzi o to, by w interakcjach społecznych, budowanych i rozwijanych na fundamencie aksjologii i nurtów ideowych, szukać kategorii „dialogujących” między indywidualizmem a holizmem (całościami społecznymi); by w aktywności społecznej dostrzegać współdeterminanty wywodzące się ze sfery prywatnej i publicznej; by w sfragmentaryzowanym świecie nauki widzieć fenomen współkompozycji czy interdyscyplinarnej kooperacji. Interesującym nas problemem jest także kwestia relacji między obiektywnym kształtem i funkcjonowaniem danego systemu czy podmiotu społecznego a czynnikami indywidualno-subiektywnymi, tzn. świadomością i działaniami jednostek, będących członkami określonych struktur społecznych⁴⁰. Ukazywanie zależności między różnymi kategoriami, np. jednostką a społecznością, nie oznacza ich utożsamiania ze sobą, pozbawiania ontologicznej odrębności czy realności. Pytanie o istotę i jakość interakcji, zachodzących między aktorami czy strukturami społecznymi a działaniami jednostek, jest czymś nieodzownym w procesie konstruowania teorii socjologicznych, w tym także tych dotyczących makrostruktur.

Istota zasady komplementarności polega na uwzględnianiu w postępowaniu naukowym (socjologicznym) pluralizmu orientacji badawczych. Jesteśmy przekonani, iż relatywnie integralny ogląd eksplorowanego obiektu i „narracja całkująca” o nim są niemożliwe na gruncie izolowanych od siebie orientacji poznawczych czy programów badawczych (np. z jednej strony, socjologii interpretatywnej, podmiotowości, indywidualizmu, a z drugiej – strukturalizmu, holizmu). Eksplicacje te dlatego są niemożliwe, że takie redukcjonistyczne podejście nie uwzględnia całości aspektów i problemów rozpatrywanego obiektu. Stąd sens analiz czy badań struktur społecznych (przedmiotowego aspektu świata społecznego) i aktywności konkretnych jed-

---

³⁹ J. SZYMCZYK, *Elements of the Application of the Complementarity Principle. Issues of the Sociology of Subjectivity and Social Structures*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 5-8.

⁴⁰ Por. J. SZYMCZYK, *Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych*, s. 145-151.

nostek czy zbiorowych aktorów życia publicznego (podmiotowego punktu widzenia) należy widzieć nie w ich totalnej separacji, ale właśnie w aplikacji podejścia jednostkowo-strukturalnego⁴¹, czyli – innymi słowy – zasady komplementarności. W regule tej chodzi zatem o uwzględnianie wzajemnie dopełniających się analiz i eksploracji dokonywanych na poziomie makrosystemów, czyli z tzw. odgórnej perspektywy, oraz z punktu widzenia jednostek występujących w roli: obywateli, klientów, pracowników, członków organizacji, uczestników ruchów społecznych czy konsumentów itp.⁴²

Zgodnie z takim podejściem, głównym przedmiotem analiz i badań socjologii nie jest – co znajduje swoje odzwierciedlenie w stanowiskach zajmowanych przez pracowników Katedry – ani samo doświadczenie indywidualnego podmiotu, ani jakakolwiek „całość społeczna”, lecz uporządkowane w czasie i przestrzeni: społeczne interakcje, praktyki, aktualizacje. Perspektywa ta jest w opozycji wobec tendencji, które aprobują stosowanie monistycznych eksplikacji rzeczywistości społecznej, polegających na traktowaniu jednego czynnika (lub zespołu cech deskryptywnych), jak gdyby był on kategorią jedyną lub jedyną istotną, z jednoczesnym zakwestionowaniem innych etiologii. Aplikując zasadę komplementarności, jako procedurę interpretacyjną, nie opowiadamy się za legitymizacją eklektycznego, bezkrytycznego łączenia różnych orientacji poznawczych czy programów eksploracyjnych. Wprost przeciwnie: strategia ta jawi się jako jedna z możliwości ustanowienia płaszczyzny, na której można konfrontować ze sobą poszczególne elementy zestawianych poglądów, stanowisk i zarazem poszukiwać przyczyn rozbieżności, kontrowersji, a w końcu dostrzegać narzucające się rozwiązania rozmaitych dylematów. Istotą tej zasady jest dialog, dynamika, otwartość, pluralizm. Procedurze tej obce jest natomiast dogmatyczne przywiązanie do utartego sposobu myślenia oraz cechuje ją niechęć wobec wszelkich ortodoksji. Zasadę komplementarności należy zatem traktować jako regułę, coś normalnego, choć jednocześnie nie wyklucza to aprobowania alternatywności jako czegoś wyjątkowego, specyficznego. Oznacza to, że omawianą zasadę należy aplikować z dużą dozą ostrożności, nie rezygnując oczywiście z jej stosowania szczególnie tam, gdzie złożonym obrazom rzeczywistości społecznej (jakimi są niewątpliwie makrostruktury) grozi pewien redukcjonizm, symplifikacja⁴³.

---

⁴¹ Por. P. SZTOMPKA, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 530.

⁴² Por. M. TOMASIAK, *Fenomen konsumpcji jako czynnik strukturyzacji społecznej w świadomości studentów. Na przykładzie KUL i UMCS w Lublinie*, mps, Lublin 2012 [praca magisterska napisana pod moim kierunkiem].

⁴³ J. SZYM CZYK, *Zamiast wprowadzenia. O Katedrze Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych, w: Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w*

Akceptacja – przez pracowników KSMiRS – w teorii i praktyce eksploracyjnej orientacji zmierzającej w stronę realizacji zasady komplementarności, z uwzględnieniem jednostkowo-strukturalnych determinantów, ma na celu dowartościowanie w ten sposób kategorii podmiotowości oraz, w jakim stopniu to możliwe, uchwycenie i zaprezentowanie „poczucia sprawstwa” (*theory of agency*) w świadomości badanych⁴⁴. Przy takim podejściu uprawnione jest mówienie o „społecznym tworzeniu rzeczywistości”, dokonującym się w procesie interakcji aktorów indywidualno-społecznych oraz w kontekście zastanych struktur. W ten sposób stosowanie perspektywy podmiotowo-przedmiotowej (lub inaczej: psychospołecznej, relacjonistycznej) dotyczy poznawania, uporządkowanych w czasie i przestrzeni, zjawisk społecznych „jawiących się” w świadomości jednostek, czyli w znaczeniu „współczynnika humanistycznego”.

Zasada komplementarności może być aplikowana najpierw podczas oglądów czy prowadzenia badań socjologicznych oraz następnie analizowania wyników owych eksploracji czy prezentowania różnych obrazów rzeczywistości społecznej, np. omawiania relacji: dziedziczność (genetyka) – środowisko społeczno-kulturowe, jeśli chodzi o kształtowanie się cech osobowości człowieka; doświadczenia wewnętrznego i zewnętrznego; diachroniczności i synchroniczności świata społecznego; rozważania modeli konfliktowych i integracyjnych społeczeństwa (zarówno antagonistycznych wobec siebie podmiotów, jak i projektów ładu społecznego oraz ruchów i kontrruchów społecznych itp.). Zbyt silne bowiem eksponowanie różnych dychotomii sprawia, że poznawana rzeczywistość „rozszczepiona” zostaje na skrajne sfery (np. fakty fizyczne i psychiczne). W konsekwencji poza tego typu ujęciem pozostają intersubiektywne znaczenia „ucieleśnione” w samej rzeczywistości społecznej i zarazem dla niej konstytutywne. Istotę zjawisk społecznych można uchwycić tylko wtedy, gdy odrzuci się owe skrajne podejścia, a zaakceptuje się stanowisko akcentujące, iż między płaszczyzną podmiotową a przedmiotową zachodzi właśnie relacja komplementarności.

Istotną cechą rzeczywistości społecznej, co wielokrotnie bywa akcentowane w tekstach i dydaktyce pracowników Katedry, jest jej dynamika, fluktuacyjność. Oznacza to, że społeczeństwo jawi się jako nieustanny proces. Dopuszczalne jest więc mówienie o jego różnorodnych przeobrażeniach, transformacjach. Jakość owej dynamiki nie sposób w miarę poprawnie określić w oderwaniu od podmiotowych potencjalności, ich uwarunkowań oraz aktualnej praktyki (społecznych zdarzeń).

życiu publicznym, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010, s. 5-15; TENŻE, *W świecie ludzkich kreacji*, s. 452 nn.

⁴⁴ J. SZYM CZYK, Świadomość polityczna, w: *Formy świadomości społecznej*, red. K. Sztalt, M. Zemło, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 317-343.

Elementy te są istotnymi składnikami wspomnianego „społecznego tworzenia rzeczywistości”. Z tej racji nie do przyjęcia jest afirmowanie istnienia absolutnych praw rządzących życiem społecznym. Raczej należy skonstatować, iż regularności występujące w życiu społecznym są rezultatem internalizacji wartości, norm, reguł gry i wzorów wytworzonych przez ludzi w toku ich interakcji. Z tego względu trudno jest aprobować – w relacji do oglądów i obrazów rzeczywistości społecznej – zarówno perspektywę pesymistyczną (chaosu), jak i optymistyczną (celowościową). Historia różnych fenomenów społecznych pokazuje, że właściwe dla nich procesy mają charakter zróżnicowany i niejednoznaczny. A to oznacza, że nie przebiegają one według jakichś abstrakcyjnych praw ekonomii, technologii, polityki itp., ani też nie są dziełem przypadku. Stąd należy raczej opowiadać się za rozwiązaniem pośrednim, czyli za tzw. falową (zygzakowatą) koncepcją rzeczywistości społecznej.

Warto również sobie uświadomić, że specyfika funkcjonowania wielu podmiotów, usytuowanych na „socjologicznej mapie” (np. ruchów społecznych), wskazuje na powiązania, jakie zachodzą między jednostkami oraz większymi i mniejszymi całościami społecznymi (tzw. dwustronność rzeczywistości społecznej). Fenomen ten pozwala obserwować, jak czynniki społeczne wpływają na działające jednostki i *vice versa*. Z kolei szczegółowe koncepcje socjologiczne, dotyczące określonych zjawisk, są powiązane z ogólnymi teoriami społeczeństwa. Z tej racji badanie konkretnych kategorii czy fenomenów musi uwzględniać, mniej lub bardziej, pewien generalny obraz społeczeństwa (makrostruktur). A z drugiej strony, wyniki uzyskane na podstawie eksploracji określonych obiektów zwiększają wiarygodność owych ogólnych ujęć społeczeństwa (wielkich struktur), a podważają inne jego prezentacje.

Dlatego eksponowanie tezy, iż badane przez socjologa zjawiska podlegają tak naprawdę tylko zewnętrznej obserwacji – może fałsyfikować zarówno w teorii, jak i empirii obraz rzeczywistości społecznej. Oczywiście, należy zdawać sobie sprawę z tego, że uchwycenie podmiotowowewnętrznych elementów świata społecznego nie jest czymś łatwym. Tym niemniej badania socjologiczne nie mogą poprzestać na obserwacjach i uogólnieniach typowych dla behawiorystów czy naturalistów. Bo, jeśli nawet eksploracje te zaczynają się od rejestracji zewnętrznych zachowań, to ostatecznie analiza uzyskanych danych przechodzi przecież na poziom rozważań dotyczących „wewnętrznej” specyfiki ludzkiej aktywności. A wówczas okazuje się, że świat ludzkiej działalności (przedmiotu) nie jest nigdy dla socjologa (podmiotu) całkowicie zewnętrzny, jak to ma miejsce w naukach fizykalno-przyrodniczych. Socjolog, jako ów poznający podmiot, rozumie, przeżywa i uświadamia sobie badane i analizowane przedmioty (obiekty).

Przedstawiciel nauk społecznych powinien zatem tak postępować w swojej praktyce badawczej, aby – mimo wszystko – unikać stanowiska redukcjonistycznego w sprawie np. statusu świadomości społecznej czy internalizacji określonych kategorii aksjologicznych. O osobliwościach zjawisk społecznych stanowi „zakorzenie” ich treści w świadomości poszczególnych osób, w interakcjach międzyludzkich czy też intersubiektywnych determinantach poglądów, przekonań jednostek. Z tej racji aplikowanie zasady komplementarności jest niezbędne podczas prezentacji specyfiki interakcji społecznych. Również formy partycypacji społecznej jednostek, jak i sposoby istnienia i funkcjonowania np. makrostruktur, nowych ruchów społecznych czy ośrodków władzy, mediów – wymagają zwrócenia uwagi na ich różne współdeterminanty czy uwzględnienia wzajemnie oddziałujących na siebie czynników ze sfery prywatnej i publicznej. Z kolei perspektywa współkompozycji jest istotna w ramach interdyscyplinarnej kooperacji. Dlatego ze względu na eksponowaną fragmentację czy toczący się aktualnie spór o dominację między podejściem naturalistycznym (genetyczno-biologicznym) i konstruktywistycznym (społeczno-kulturowym) – istotny walor posiada stanowisko poliperspektywiczne.

Z drugiej jednak strony, należy wyraźnie podkreślić, że akcentowanie aplikowania zasady komplementarności czy uwzględniania różnych współdeterminantów oraz czynników współkompozycji określonych zjawisk, obiektów, procesów – nie oznacza kwestionowania realnej i metodologicznej „suwerenności” owych bytów. Funkcjonują one bowiem w pewnej symbiozie, choć zarazem istnieją między nimi różnice. Nie można ich przeto utożsamiać ze sobą, redukować do siebie nawzajem. A zatem w relacji między: indywidualizmem a holizmem, sferą prywatną a publiczną, fragmentacją a współkompozycją – można dostrzec pewną wspólną płaszczyznę zjawisk, w których realizowane są jednocześnie specyficzne i osobliwe funkcje oraz założenia i cele poszczególnych kategorii. W konsekwencji zakres tych pojęć można przedstawić raczej w formie okręgów przecinających się niż pokrywających. Przyjmując takie uwarunkowanie czy zastrzeżenie, należy stwierdzić, że są one ze sobą „kompatybilne” czy komplementarne.

Perspektywa aksjologiczna w makrosocjologii

W makrostrukturach (np. narodzie, państwie) komunikacja społeczna, poczucie więzi społecznej, emocjonalnej pomiędzy jednostkami, grupami nie dokonuje się bezpośrednio, „twarzą w twarz”, ale w sposób pośredni, m.in. opiera się na uznawa-

niu wspólnych symboli, wartości. W socjologii system wartości ma swoje ugruntowane miejsce zarówno w rozważaniach teoretycznych, jak i w badaniach empirycznych. Stąd coraz częściej podkreśla się, że „perspektywa aksjologiczna” stanowi jedną z koncepcji badań nad życiem społecznym, świadomością, postawami jednostek względem określonych obiektów⁴⁵. Takie podejście bliskie jest również pracownikom rzeczonyj Katedry. Pojęcie wartości funkcjonuje w socjologii wśród innych ujęć i jest z nimi powiązane za pomocą definicji, twierdzeń, hipotez. System wartości to układ kategorii poznawczych – służących człowiekowi do opisu i oceny świata – w którym pewne fakty, zjawiska, obiekty uważa on za szczególnie ważne dla siebie i innych⁴⁶. System odzwierciedla organizację hierarchiczną (rangowe uporządkowanie) wszystkich wartości jednostki, choć uwzględnia również horyzontalny aspekt powiązań kategorii aksjologicznych między sobą nawzajem⁴⁷. Określenie systemu wartości jest zawsze pewnym wyzwaniem dla badacza, który musi wyselekcjonować określone kategorie aksjologiczne, ale również dla eksplorowanych osób, które niejednokrotnie mają poważny problem z ich wyborem⁴⁸.

Można zatem przyjąć, że najbardziej właściwym podejściem do analizy świata wartości jest psychospołeczna perspektywa (albo inaczej mówiąc: podejście podmiotowo-przedmiotowe, relacjonalne, relacjonistyczne)⁴⁹. Wartość jest bowiem wynikiem relacji doznającego i aktywnego podmiotu wobec pewnych przedmiotów zewnętrznego świata. W ramach owej perspektywy można kłaść większy nacisk na przedmiotowy albo podmiotowy aspekt wartości. Optyka taka jest podstawą wielu socjologicznych typologii koncepcji wartości. Franz Adler wyróżnia trzy typy definicji wartości, a więc takie, które: ujmują je jako istniejące w przedmiotach materialnych i niematerialnych (rozumienie przedmiotowe); utożsamiają je z działaniem, czyli związane są z samą relacją, z tym, co się dokonuje pomiędzy podmiotem a przedmiotem (rozumienie „pośrednie”); sytuują je w człowieku (rozumienie podmiotowe)⁵⁰.

---

⁴⁵ J. SZYM CZYK, *Przemiany wartości Polaków. Wybrane aspekty i tendencje*, w: *Spoleczne i etyczne aspekty rozwoju społecznego*, red. W. Jedynak, J. Kinal, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2015, s. 7-34.

⁴⁶ A. GURYCKA, *Systemy wartości młodzieży licealnej 1978-1989*, „Psychologia Wychowawcza” 1991, nr 2, s. 132.

⁴⁷ J. KORALEWICZ-ZĘBIK, *System wartości a struktura społeczna*, Ossolineum, Wrocław 1974, s. 47.

⁴⁸ U. SWADZBA, *Praca, religia, rodzina. Od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych?*, „Folia Sociologica” 2014, nr 48, s. 55; S. JAŁOWIECKI, *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*, PWN, Warszawa–Wrocław 1978, s. 38-39.

⁴⁹ Prof. J. SZYM CZYK, *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*, Polihymnia, Lublin 2004, s. 120-145; TENŻE, *Pomiędzy marzeniami a faktami. Szkice socjologiczne*, Norbertinum, Lublin 2005, s. 133-150.

⁵⁰ F. ADLER, *The Value Concept in Sociology*, „The American Journal of Sociology” 1956, nr 3, s. 272 nn.

Badania nad wartościami można prowadzić z perspektywy makrostrukturalnej („orientacja na społeczeństwo”). Chodzi tu o ogląd różnych form i kategorii społecznych przez pryzmat aksjologii. Podejście to nie wyklucza oczywiście aplikacji podczas eksploracji: „orientacji na jednostkę”, czyli doszukiwania się u osób – ze względu na temat badań – konkretnych wartości czy też ich układów, powiązań albo przynajmniej pewnego „klimatu aksjologicznego”. Obie te perspektywy są zatem komplementarne wobec siebie. W pewien sposób korespondują z nimi dwa inne ujęcia wartości: socjocentryczne (postrzeganie rzeczywistości w kontekście aksjologii przez pryzmat systemów i grup społecznych) i allocentryczne (punktem wyjścia do oglądu świata jest inny człowiek jako jednostka, autonomiczna całość, mająca swoje ideały i dążenia). Ponadto wartości badane są poprzez hierarchię celów (czyli wspomniane: rangowe uporządkowanie), realizowanych przez ludzi w różnych sferach ich życia (rodzina, praca, religijność, aktywność społeczna). Kategorie aksjologiczne są oczywiście zróżnicowane wewnątrz poszczególnych grup i kultur. Owo zróżnicowanie wartości pojawia się także w sytuacji „doświadczenia aksjologicznego” jednostki (ich poznania, internalizacji, aplikacji). Każdy z nas bowiem, poza elementami wspólnymi łączącymi mnie z innymi jednostkami, we właściwy dla swojej osobowości sposób poznaje, odczuwa i realizuje wartości.

Pracownicy Katedry, zarówno w swoich tekstach, jak i pisanych pod ich kierunkiem pracach dyplomowych, posługują się nierzadko pojęciem „orientacji wartościujących”, które zostało wprowadzone do nauk społecznych przez Clyde’a Kluckhohna. Autor ten definiował je jako „zgeneralizowane i zorganizowane, wpływające na zachowanie wyobrażenie natury, miejsca człowieka w niej, stosunków międzyludzkich oraz tego, co powinno i nie powinno być pożądanym, a co odnosi się do otoczenia człowieka i jego związków z innymi ludźmi”⁵¹. Orientacje są zatem pewnymi zgeneralizowanymi tendencjami do postrzegania, wartościowania, odczuwania i reagowania na rzeczywistość społeczną⁵². Określenie „zgeneralizowanymi” implikuje, że orientacje obejmują głównie rudymentalne kategorie wartościowania, rozpoznawania, odczuwania obiektów, będących przedmiotem percepcji czy ewaluacji, choć oczywiście mogą w nich się zawierać także pewne konkretne treści. A zatem postrzega się je jako ogólne kategorie, w obręb których człowiek może – na zasadzie porządkowania, definiowania, oceny – włączać doświadczane i otaczające

---

⁵¹ C. KLUCKHOHN, *Value and Value – Orientation in the Theory of Action*, w: *Toward a General Theory of Action*, eds. T. Parsons, E. Shils, Harvard University Press, Cambridge–Massachusetts 1967, s. 411.

⁵² J. KORALEWICZ, M. ZIÓŁKOWSKI, *Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988-2000*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2003, s. 16.

go konkretne podmioty, obiekty czy zdarzenia⁵³. Orientacje te dotyczą więc treści standardów selekcji stosowanych przez jednostkę. Wydaje się przeto, że sens „orientacji wartościujących” oddaje bardziej wszechstronnie odniesienie człowieka do jego otoczenia niż sama tylko „wartość”, gdyż w grę wchodzi tu także inne ich komponenty, np. postawy. Orientacje te pozwalają określić miejsce, status badanych jednostek w otoczeniu społecznym, ich aktywność i stosunek wobec różnych obiektów. Ponadto obejmują one dążenia osób do osiągnięcia czy internalizacji konkretnych wartości jako celów życiowych oraz różne mechanizmy i metody mające wpływ na kształtowanie ich osobowości⁵⁴.

Ostatnio pracownicy Katedry zaproponowali rozszerzoną i rozbudowaną wersję modelu badawczego dotyczącego „orientacji wartościujących”⁵⁵. Projekt ten można zatytułować: *Orientacje wartościujące a wzory aktywności społecznej*. Zawiera on w sobie takie segmenty, elementy składowe, jak m.in.: rudymtarne rozumienie wartości (w tym także komponentów postaw – afektywnego i kognitywnego), ogląd rzeczywistości społecznej z perspektywy orientacji indywidualistycznej i republikańsko-konserwatywnej, w które „wplecione” są typy statusu (przypisanego, osiąganego), kategorie wolności i równości, opcja materialistyczna i postmaterialistyczna, elementy kapitału społecznego (spajający i pomostowy), rodzaje zaufania (zagęszczone i rozproszone), behawioralny komponent postaw oraz typologia orientacji życiowych. Model ten nadaje się do aplikacji podczas przeprowadzania raczej badań jakościowych, przy wykorzystaniu choćby kwestionariusza wywiadu pogłębionego⁵⁶.

A zatem aplikowanym przez pracowników Katedry podejściem teoretyczno-eksploracyjnym jest perspektywa aksjologiczna⁵⁷. Chodzi tu o uwzględnianie przy

---

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Por. S. MARCZUK, *Orientacje wartościujące nauczycieli w III Rzeczypospolitej. Studium z socjologii edukacji*, WSP, Rzeszów 2001, s. 40-41.

⁵⁵ J. SZYM CZYK, *Wartości a zachowania i działania społeczne*, w: *Segmenty aktywności społecznej*, s. 30 nn.

⁵⁶ Do tego kręgu przynależą również tytuły prac magisterskich, zrealizowane pod moim kierunkiem, np.: P. WIĘCEK, *Orientacje wartościujące reprezentantów sportu kwalifikowanego. Na przykładzie klubu „Korona Kielce”*, mps, Lublin 2010; J. SŁONIEWSKA, *Orientacje wartościujące członków organizacji AIESEC. Na przykładzie Lublina*, mps, Lublin 2011; P. BOBREK, *Orientacje wartościujące więźniów. Na przykładzie Aresztu Śledczego w Piotrkowie Trybunalskim*, mps, Lublin 2014; D. PTASZEK, *Orientacje wartościujące osób uprawiających futbol amerykański. Na podstawie badań socjologicznych w Lublinie*, mps, Lublin 2014; E. OLSZAK, *Orientacje wartościujące polskich imigrantów w Norwegii. Na podstawie badań socjologicznych w regionie Møre og Romsdal*, mps, Lublin 2015; K. MORLEWSKA, *Orientacje wartościujące nauczycieli. Na podstawie badań socjologicznych w gminie Miączyn*, mps, Lublin 2017.

⁵⁷ J. SZYM CZYK, *Odkrywanie wartości*, s. 34 nn; TENŻE, *Pomiędzy marzeniami a faktami*, s. 98 nn.

omawianiu wielu kwestii relacji: (makro)struktura społeczna i wartości⁵⁸. Szczegółowe kwestie badawcze – dominujące w tym sektorze – to m.in. takie tematy, jak: idea wolności a partycypacja w życiu społecznym; fenomen więzi społecznej w perspektywie aksjologii; społeczne funkcje ideologicznego myślenia; strukturalne uwarunkowania orientacji wartościujących. Na podkreślenie zasługują też rozpoczęte przez Katedrę badania nad młodzieżą – pod kątem m.in. jej postaw względem określonych obiektów czy preferowanych przez nią wartości⁵⁹.

W sposób szczególny ten związek obu kategorii – makrostruktura społeczna i wartości – jest widoczny w zainicjowanej przez Katedrę serii wydawniczej: *Studia nad wartościami. Perspektywa socjologii makrostruktur i ruchów społecznych*⁶⁰. Refleksje nad kategoriami aksjologicznymi prowadzone są tu z perspektywy makrostrukturalnej. Chodzi tu o ogłęd form życia społecznego przez pryzmat wartości. Z drugiej jednak strony, zawiera się w tym podejściu także wspomniana „orientacja na jednostkę”. Same wartości traktowane są tu nierzadko szeroko, czyli ma miejsce łączenie ich pojmowania z rozumieniem trzech komponentów postaw (kognitywnego, emocyjno-oceniającego, behawioralnego). Zarówno w podejściu makrostrukturalnym, jak i zorientowanym na jednostkę, chodzi nam o rekonstrukcję wartości dostrzeganych w postawach, zachowaniach osób, funkcjonowaniu aktorów społecznych, ale sprawa dotyczy również kwestii odpowiedzi na pytanie o przyczyny i skutki takich

---

⁵⁸ Na terenie socjologii różnie przedstawia się tę relację: struktura społeczna i wartości. Jest to uzależnione od przyjętej koncepcji struktury społecznej, jak i teorii wartości, ale także interpretacji działań jednostek w społeczności (J. SZYMCZYK, *Pomiędzy marzeniami a faktami*, s. 133-134).

⁵⁹ Odzwierciedleniem tego są napisane – pod moim kierunkiem – prace magisterskie, np.: A. BRZEŃSKA, *Społeczno-aksjologiczne funkcje Stowarzyszenia Centrum Młodzieży „Arka” w Radomiu*, mps, Lublin 2007; M. PABICH, *Postawy obywatelskie młodzieży ponadgimnazjalnej. Na przykładzie IX LO im. C.K. Norwida i Technicznych Zakładów Naukowych w Częstochowie*, mps, Lublin 2009; J. JUNG, *Postawy studentów wobec demokracji. Na przykładzie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II i Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie*, mps, Lublin 2009; A. MACIĄG, *Postawy dziewcząt wobec pracy zawodowej. Na przykładzie LO im. ONZ w Biłgoraju*, mps, Lublin 2009; F. PRUSZKOWSKI, *Postawy polityczne młodzieży ponadgimnazjalnej. Na przykładzie XVI LO im. Augusta i Juliusza Vetterów w Lublinie*, mps, Lublin 2011; I. MACIOŁEK, *Postawy obywatelskie młodzieży ponadgimnazjalnej. Na przykładzie Zespołu Szkół Elektronicznych i Ogólnokształcących w Przemysłu*, mps, Lublin 2014; K. ŻURKIEWICZ, *Postawy dziewcząt wobec pracy zawodowej. Na przykładzie Zespołu Szkół nr 3 w Tomaszowie Lubelskim*, mps, Lublin 2015.

⁶⁰ Dotychczas ukazały się cztery tomy tej serii: *Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w życiu publicznym*, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010; *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idee i praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012; J. SZYMCZYK, *Elements of the Application of the Complementarity Principle. Issues of the Sociology of Subjectivity and Social Structures*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014; *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016.

a nie innych – dokonywanych przez określone podmioty – „opcji aksjologicznych”, jak i ich funkcji⁶¹. Naszym zamierzeniem jest tu nie tylko bezpośrednia charakterystyka wartości jako wartości, ale raczej ich odkrywanie w sposobach myślenia ludzi o polityce, gospodarce i życiu publicznym, czyli przy okazji omawiania zasadniczych kwestii, stanowiących przedmiot teoretycznych analiz i badań socjologicznych.

Przy czym należy zdawać sobie sprawę z tego, iż wprowadzie afirmowane przez jednostki wartości mogą wiele wyjaśniać w relacji do ich zachowań, postaw, uwarunkowań światopoglądu, to jednak wcale nie muszą one automatycznie determinować zaangażowania, partycypacji osób w życiu społecznym, czy chęci podjęcia przez nie konkretnych działań. Wartości bowiem to nie są gotowe instrumenty, które można w bezpośredni i racjonalny sposób użyć do osiągnięcia zamierzonych celów. One otwierają i ukierunkowują na pewien „horyzont możliwości”, który może, ale nie musi być wykorzystany przez aktorów. Nie ma prostej zależności między deklarowanym poparciem dla jakichś działań zbiorowych – z perspektywy określonych wartości – a wzięciem w nich faktycznego udziału. To ostatnie zależy bowiem od wielu innych jeszcze czynników, uwarunkowań, np. oceny istniejących możliwości (okoliczności sprzyjających) i rozmaitych ograniczeń.

Aplikowanie w analizach i badaniach pracowników KSMiRS perspektywy aksjologicznej pozwala skonstatować, że socjologiczne obserwacje – prowadzone z punktu widzenia wartości (ich deklarowania, a zwłaszcza uznawania i internalizowania) – dostarczają wielu cennych informacji na temat jakości różnych form i struktur życia publicznego, np. funkcjonowania państwa, jego segmentów czy ruchów społecznych. W wielu przypadkach akceptowany zbiór czy układ wartości przekłada się – w takiej czy innej postaci – na afirmowany styl życia, mentalność oraz określoną tożsamość społeczną i strategię działania jednostek i różnych aktorów społecznych. Sens istnienia i funkcjonowania tych różnych podmiotów polega właśnie na wytwarzaniu, poprzez ich działalność, zróżnicowanych form tożsamości zbiorowej lub wzmacnianiu istniejących już identyfikacji oraz kształtowaniu solidarności w ramach danych struktur społecznych: właśnie wokół aprobowanych albo kontestowanych, krytykowanych wartości, norm, interesów. Stąd coraz częściej podkreśla się, że „podejście aksjologiczne” stanowi jedną z koncepcji badań nad życiem społecznym, świadomością, postawami jednostek względem określonych obiektów. Wobec znacznego już dorobku w tej dziedzinie zachodzi potrzeba nie tylko jego usystematyzowania, które przynajmniej w pewnych rozmiarach zostało już dokonane, ale również refleksji nad

---

⁶¹ Por. J. SZYMCZYK, *Wartości a zachowania i działania społeczne*, s. 9-35.

miejszem tej perspektywy eksploracyjnej wśród innych teorii i tradycji badawczych zajmujących się życiem społecznym.

Uwagi końcowe

Makrostruktury, jako twory złożone, zawierają w sobie wiele skomplikowanych powiązań, zależności, jakie zachodzą między ich poszczególnymi częściami składowymi. Oczywiście, te wielkie struktury opierają swoje funkcjonowanie na małych czy średnich strukturach społecznych. A zarazem makrostruktury tworzą dla innych mniejszych form życia społecznego fundamenty i ramy rozwoju. Na pozycję jednostki w makrostrukturze wywierają wpływ, jak wynika z analiz pracowników Katedry, pewne czynniki. Do najważniejszych z nich możemy zaliczyć m.in.: wykonywany zawód, zajmowane stanowisko, sytuację materialną, zakres posiadanej władzy, uczestnictwo w kulturze i możliwość rozwijania wartości istotnych dla funkcjonowania danej struktury, prezentowane postawy i aspiracje, wyznawaną religię i ideologię. Kształt makrostruktur zależy od różnego rodzaju czynników, np. ekonomicznych – czyli poziomu rozwoju gospodarczego, techniki wytwarzania dóbr materialnych, struktury zawodowej, zasobów siły roboczej, stosunków własnościowych, rozmiarów wytworzonego dochodu narodowego i zasad jego podziału itp. Istotne są również czynniki: demograficzne i geograficzne (np. rozmiary i ukształtowanie powierzchni danego kraju, wyposażenie w bogactwa naturalne, klimat), ustrojowe i ideologiczne (np. ustrój panujący w danym kraju, układ klas i warstw społecznych, sposób rozumienia podstawowych wartości), kulturowe (np. poziom wykształcenia ogólnego i style życia ludności), historyczne (np. w naszym wypadku istnienie PRL, okres transformacji ustrojowej). Zasygnalizowane kwestie są – w większym czy mniejszym stopniu – przedmiotem naukowej refleksji pracowników Katedry Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych.

Bibliografia

- ARCHER M.S., *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- BLAU P., *Inequality and Heterogeneity*, The Free Press, New York 1977.
- Crothers Ch., *Social Structure*, Routledge, London–New York 1996.
- DOBROGOWSKA M., *Koncepcja poliarchii w pismach Edmunda Wnuka-Lipińskiego*, mps, Lublin 2015.

- DOMAŃSKI H., *O ruchliwości społecznej w Polsce*, IFiS PAN, Warszawa 2004.
- DOMAŃSKI H., *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007.
- ELIAS N., *O procesie cywilizacji: analizy socjo- i psychogenetyczne*, W.A.B., Warszawa 2011.
- GIDDENS A., *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- HAMILTON M., HIRSZOWICZ M., *Klasy i nierówności społeczne w perspektywie porównawczej*, ISP PAN, Warszawa 1995.
- JAŁOWIECKI S., *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*, PWN, Warszawa–Wrocław 1978.
- KORALEWICZ J., ZIÓŁKOWSKI M., *Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988–2000*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2003.
- KORALEWICZ-ZĘBIK J., *System wartości a struktura społeczna*, Ossolineum, Wrocław 1974.
- MARCZUK S., *Orientacje wartościujące nauczycieli w III Rzeczypospolitej. Studium z socjologii edukacji*, WSP, Rzeszów 2001.
- NADEL S.F., *The Theory of Social Structure*, Free Press, Glencoe, Ill. 1957.
- OSSOWSKI S., *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, w: TENŻE, *Dzieła*, t. V, PWN, Warszawa 1968, s. 85-256.
- OSSOWSKI S., *Zagadnienia struktury społecznej*, w: TENŻE, *Dzieła*, t. V, PWN, Warszawa 1968, s. 9-82.
- PABICH M., *Elementy kultury politycznej w świadomości częstochowskiej młodzieży ponadgimnazjalnej*, w: *Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w życiu publicznym*, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010, s. 101-124.
- PABICH M., *Przyczyny braku zaufania obywateli do państwa w pismach przedstawicieli Ośrodka Myśli Politycznej*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 270-284.
- PARSONS T., *System społeczny*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2009.
- RYBICKI P., *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, PWN, Warszawa 1979.
- SZACKI J., *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa 2002.
- SZTOMPKA P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.
- SZYMCZYK J., *Elements of the Application of the Complementarity Principle. Issues of the Sociology of Subjectivity and Social Structures*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
- SZYMCZYK J., *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej*, Polihymnia, Lublin 2004.
- SZYMCZYK J., *Pomiędzy marzeniami a faktami. Szkice socjologiczne*, Norbertinum, Lublin 2005.
- SZYMCZYK J., *Przemiany wartości Polaków. Wybrane aspekty i tendencje*, w: *Społeczne i etyczne aspekty rozwoju społecznego*, red. W. Jedynak, J. Kinal, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2015, s. 7-34.
- SZYMCZYK J., *Socjologia struktur społecznych*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, kol. 493-494.
- SZYMCZYK J., *W świecie ludzkich kreacji. Stanisława Ossowskiego koncepcja rzeczywistości społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
- SZYMCZYK J., *Wartości a zachowania i działania społeczne*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idee i praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 9-35.

- TROJSZCZAK A., *Przestrzeń społeczna wielkiego miasta w świadomości działaczy społecznych. Na podstawie badań socjologicznych*, mps, Lublin 2013.
- TUROWSKI J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993.
- TUROWSKI J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- WNUK-LIPIŃSKI E., *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008.
- ZABIELSKA J., *Ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

Janina Zabielska

Mikrostruktury w pracach Katedry Socjologii KUL (1968-2003)

Struktura społeczna nie jest realnie istniejącym bytem, ale raczej pewną kategorią analityczną, sposobem badania, pozwalającym na dokładniejsze diagnozowanie rzeczywistości społecznej. Jest to właściwie podstawowa kategoria analityczna. Analizując strukturę, badamy poszczególne elementy społeczeństwa czy rzeczywistości społecznej¹. Struktura dzielona jest zasadniczo na dwie części: makro- i mikrostrukturę. Część badaczy, zwłaszcza interakcjonści symboliczni, mówi jeszcze o strukturze pośredniej, czyli mezostrukturze². Tak więc mikrosocjologia to dział socjologii, który za obiekt swoich zainteresowań obrał małe struktury społeczne, pierwotne i nieskomplikowane, takie jak na przykład rodzina, grupy rówieśnicze, sąsiedztwo czy społeczności lokalne. Grupami społecznymi określamy zbiory ludzi, którzy w dążeniu do wspólnych wartości związani są więzią społeczną i wytworzyli wewnętrzną organizację³. Analiza mikrosocjologiczna polega na badaniu zachowań podejmowanych przez jednostki na podstawie bezpośrednich interakcji, o niewielkim stopniu złożoności. Obszar badań mikrosocjologii w dużym stopniu zbliżony jest zatem do pola badawczego psychologii społecznej. W obu wymienionych dziedzinach główne zainteresowania badaczy skupiają się na jednostkach i interakcjach między nimi zachodzących. Według Jacka Szmataki, „teorie psychospołeczne objaśniają zjawiska społeczne, lecz odnoszące się do jednostek ludzkich, [zaś] mikrosocjologia wyjaśnia zjawiska społeczne, lecz ponadjednostkowe”⁴.

---

¹ Por. T. MICHALCZYK, *Czy podział struktury społecznej na mikrostrukturę i makrostrukturę jest uzasadniony?*, „Roczniki Socjologii Wsi” 28(2007), s. 108-109.

² *Mezostruktury czyli obszar interakcji pomiędzy spotkaniem twarzą w twarz a szerszą strukturą społeczną*, w: *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, PWN, Warszawa 2008, s. 193.

³ J. TUROWSKI, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 78.

⁴ J. SZMATKA, *Małe struktury społeczne*, PWN, Warszawa 2007, s. 19-20.

Mikrostruktury są strukturami zarówno pierwotnymi, jak i komplementarnymi względem makro- i mezostruktur społecznych, czyli nierozzerwalnie z nimi związane. Jednak wśród niektórych XX-wiecznych socjologów istniało przekonanie, iż mikrostruktury i makrostruktury są to tak dalece jakościowo odrębne poziomy integracji, sfery zjawisk społecznych, że należałoby je traktować jako poziomy wzajemnie rozłączne, pomiędzy którymi istnieje ostra i wyraźna granica – rodzaj luki jakościowej wynikłej z faktu nieciągłości właściwości świata społecznego⁵. Odmienne stanowisko przyjmował Jan Turowski, który nie dopuszczał do fałszywych dychotomii między mikrospołecznymi i makrospołecznymi zjawiskami, ich wymiarem psychospołecznym i strukturalnym⁶.

Badania nad mikrostrukturami społecznymi rozwijane są w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim od 1968 r., czyli od chwili, kiedy prof. Jan Turowski reaktywował na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Katedrę Socjologii Ogólnej. W 1981 r. przeniesiono ją na nowo powstały Wydział Nauk Społecznych. Przez 25 lat, czyli do przejścia na emeryturę, prof. Turowski sprawował funkcję kierownika tej Katedry. Po jego odejściu na stanowisko kierownika powołana została prof. Elżbieta Hałas. W połowie lat dziewięćdziesiątych z Katedry Socjologii Ogólnej wyewoluowały dwie odrębne katedry: Socjologii Mikrostruktur i Makrostruktur Społecznych. Te zaś zostały przemianowane na Katedrę Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych w 2004 r. i na Katedrę Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych w 2007 r.

W socjologii klasycznej pierwsze badania zajmowały się poziomem makro, czyli wielkimi strukturami społecznymi, takimi jak społeczeństwa, klasy, warstwy zawodowe etc. Zainteresowanie poziomem mikro przyszło nieco później. Zgodzić się jednak należy, że podział na mikrostruktury i makrostruktury społeczne ma charakter umowny, a nie teoretyczny (poza pewnymi poglądami), uzasadniony jest rozległością problematyki, zgromadzonej wiedzy i koncentracją zainteresowań i badań wokół określonych dziedzin zjawisk społecznych⁷. Jan Turowski podkreślał, że podział na mikro- i makrostruktury nie powoduje dzielenia rzeczywistości społecznej, która ze swojej natury jest niepodzielna, ale jest to dzielenie nauki o tejże rzeczywistości. Jak bowiem słusznie zauważa prof. Szmatka, mikrostruktury są obiektami społecznymi niemającymi bytu fizycznego, lecz byt społeczny⁸.

---

⁵ Tamże.

⁶ E. HAŁAS, *Socjologia a etyka w KUL (1918-1988)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 36.

⁷ J. TUROWSKI, *Socjologia. Małe struktury*, s. 3.

⁸ J. SZMATKA, *Małe struktury społeczne*, s. 18.

Profesor Turowski, analizując mikrostruktury, pisał: „małe struktury społeczne stanowią przedmiot socjologii traktującej o grupach społecznych (wszelkiego rodzaju ponadindywidualnych całościach), ich budowie i funkcjonowaniu, które są oparte na interakcjach bezpośrednich, zachodzących między jednostkami, oraz o stosunkach zachodzących między tak pojętymi grupami”⁹. Dlatego też właśnie grupy społeczne (zwłaszcza pierwotne) są zasadniczą osią zainteresowań socjologii mikrostruktur społecznych. Najogólniej rzecz ujmując, grupy społeczne mogą być rozumiane jako zbiór osób mających wspólną tożsamość, kontaktujących się ze sobą częściej i bardziej intensywnie niż z osobami spoza grupy, oprócz tego w grupach społecznych ludzie wchodzi ze sobą w różnorakie stosunki oraz interakcje społeczne¹⁰.

W podręczniku dotyczącym mikrostruktur społecznych, w części poświęconej ich typologii, Turowski nie tworzył własnych taksonomii, ale chętnie odwoływał się do klasyków socjologii, takich jak Florian Znaniecki, wyróżniający siedem rodzajów grup społecznych, czy McIver i Page – wyodrębniający pięć głównych klas grup społecznych (grupy pierwotne, społeczności lokalne, zrzeszenia i stowarzyszenia, społeczeństwa oraz grupy efemeryczne)¹¹. Lubelski socjolog, zajmując się grupami społecznymi, szczególnie interesował się teorią grup odniesienia, traktując mikrostruktury społeczne jako uniwersalne układy odniesienia. Było to dla niego istotne, ponieważ jako badacz środowisk społecznych z bliska przyglądał się, jaki mają one wpływ na system wartości jednostki oraz jej postawy i zachowania. Analizując grupy odniesienia w miastach i na wsiach, Turowski wprowadził koncepcję sąsiedztwa jako stosunku społecznego i nowe jego rodzaje, a w konsekwencji znacznie poszerzył zakres penetracji socjologicznej zmian w funkcjonowaniu społeczności osiedlowych, w tym także lokalnej kontroli społecznej¹². Koncepcja ta rozwijana była w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim przez współpracowników Turowskiego, m.in. Piotra Kryczkę, który stworzył oryginalną koncepcję klasyfikacji sąsiedztwa.

Wśród kolejnych istotnych problemów, jakimi zajmuje się mikrosocjologia, wymienić należy badanie więzi społecznych. Turowski był pomysłodawcą i kierownikiem szeregu projektów badawczych dotyczących tejże problematyki. Więź społeczna, będąca konstytutywnym elementem wszelkich grup społecznych, jest problemem

⁹ J. TUROWSKI, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 49.

¹⁰ Por. P. SZTOMPKA, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 196.

¹¹ J. TUROWSKI, *Socjologia. Małe struktury*, s. 107.

¹² P. KRYCZKA, *Jan Turowski w czasach przełomowych socjologii w KUL*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 73.

częstokroć analizowanym zarówno przez socjologów, jak i psychologów. Przez więź społeczną (grupową) rozumieć należy ogół stosunków społecznych wiążących członków w danym zbiorze ludzi oraz postaw członków tego zbioru do grupy jako całość¹³. O ile dla Ferdynanda Toenniesa więź lokalna była zagrożeniem dla niczym nieskrępowanego indywidualizmu, o tyle prof. Turowski twierdził, że to właśnie brak więzi jest zagrożeniem. W swoich badaniach bardzo wyraźnie wskazywał na istnienie silnego związku pomiędzy więzią społeczną w miejskich osiedlach a zjawiskami takimi, jak wandalizm czy chuligaństwo. W osiedlach, w których istnieją zakorzenione więzi sąsiedzkie, zjawiska negatywne prawie nie występują, a jeżeli nawet, to w zdecydowanie mniejszym stopniu niż w środowiskach tych więzi pozbawionych.

Oprócz więzi społecznych, czynnikami grupotwórczymi w przypadku małych grup mogą być przymus i naciski strukturalne. To właśnie te czynniki powodują, że z amorficznej grupy, z jakiegoś bliżej niesprecyzowanego zbioru ludzi tworzy się grupa społeczna. Struktura grupy ujawnia się w pełni, gdy sformułowane zostają trwałe prawa i twierdzenia dotyczące zasad działania grupy, miejsca jednostki oraz zestaw jej praw i obowiązków jako członka grupy.

Kolejnym obszarem zainteresowań prof. Turowskiego była – o czym zdaje się wielu zapominać – rodzina i gospodarstwo domowe, ze szczególnym uwzględnieniem rodziny wiejskiej i procesów jej przemian. Badając rodziny wiejskie, lubelski uczony pokazywał, iż przemiany dotyczące wsi nie pozostają bez wpływu na rodzinę. Wskazywał na zmiany w zakresie stosunków międzyludzkich, głównie na emancypację wiejskich kobiet i dzieci oraz częściowe osłabienie patriarchy.

Wśród prekursorów mikrosocjologicznego ujmowania struktury społecznej należy wymienić socjologów takich, jak chociażby Ferdynand Toennies, Emile Durkheim oraz Charles Cooley. Natomiast w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim mikrosocjologia uprawiana była głównie przez prof. Jana Turowskiego, a następnie przez prof. Elżbietę Hałas. I tak dla Toenniesa społeczeństwa rozwijają się od stadium wyjściowego, czyli *Gemeinschaft*, do stadium docelowego, jakim jest *Gessellschaft*. W dużym uproszczeniu można by powiedzieć, że jest to przejście od struktur mikrodo makrosocjalnych. *Gemeinschaft* można wręcz potraktować jako prototyp mikrostruktury społecznej. Oprócz tego, wielu badaczy utożsamia taki podział z podziałem na wieś, jako wspólnoty naturalne, pierwotne względem nowoczesnego miasta, i miasto jako stadium docelowe. Turowski nie zgadzał się jednak z takim podejściem, bo skoro naturalną drogą jest przejście od wspólnoty do stowarzyszenia, to

---

¹³ J. TUROWSKI, *Socjologia. Małe struktury*, s. 92.

w relatywnie krótkim czasie wszystkie wsie powinny przekształcić się w miasta, co – jak wiemy – nie nastąpiło. O ile zgadzał się z podziałem na *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*, o tyle przeciwny był bezrefleksyjnemu nakładaniu tego schematu i tworzeniu opozycji wieś–miasto.

Charles Cooley, będący kontynuatorem teorii Toenniesa, podzielił grupy społeczne na pierwotne, do których zaliczał grupy oparte na stosunkach pokrewieństwa, przyjaźni i stosunkach sąsiedzkich, oraz na grupy wtórne, powstające na podstawie umownych porozumień między ludźmi¹⁴. Aby małą grupę można było określić mianem pierwotnej, musi ona być skonstruowana tak, aby wszyscy jej członkowie znali się osobiście, udział w grupie nie może mieć charakteru celowego, winny to być grupy względnie trwałe, nieliczne, powinien też zaistnieć w nich pewien rodzaj intymności. Emile Durkheim natomiast, pisząc o małych grupach społecznych, zauważał, że „grupa to coś więcej niż tylko zbiór jednostek, świadomość grupowa nie jest tożsama z sumą świadomości wszystkich jej członków. Zespół wierzeń i uczuć wspólny kategoriom przeciętnych członków danego społeczeństwa tworzy określony system, który żyje własnym życiem; można go nazwać świadomością wspólną. [...] Jest czymś zupełnie innym niż poszczególne jednostki, mimo że realizuje się tylko przez jednostki”¹⁵.

Wśród najważniejszych paradygmatów rozwijanych w ramach mikrosocjologii wymienić należy m.in. interakcjonizm symboliczny, teorię strukturalno-funkcjonalną, fenomenologię oraz teorię wymiany. Interakcjonizm symboliczny jest jedną z najważniejszych teorii psychospołecznych, stworzoną przez amerykańskich socjologów, nazwaną tak w 1937 r. przez Herberta Blumera. Przedstawiciele tej teorii kładli zdecydowany nacisk na ludzką zdolność do wytwarzania symboli i posługiwania się nimi. Głównym przedmiotem interakcjonizmu symbolicznego była analiza znaczeń w życiu codziennym. Symbole w postaci gestów mimiki, ruchu ciała czy tonacji głosu mają zasadniczą wagę w procesie komunikacji między ludźmi, co z kolei jest podstawą wszelkich interakcji. Dla Elżbiety Hałas interakcja ma charakter symboliczny, ponieważ polega na wymianie przekazów komunikacyjnych między uczestnikami występującymi na zmianę w roli ich nadawców i odbiorców¹⁶. Teoria interakcjonizmu symbolicznego budziła wiele kontrowersji wśród badaczy, głównymi oponentami

---

¹⁴ Por. tamże, s.109-110.

¹⁵ E. DURKHEIM, za: G. RITZER, *Klasyczna teoria socjologiczna*, Zysk i s-ka, Poznań 2004, s. 136.

¹⁶ E. HAŁAS, *Symboliczny interakcjonizm – wielość orientacji a podstawy jedności perspektywy*, „Studia Socjologiczne” 1981, nr 4, s. 111.

byli tu Herbert Blumer, ze szkoły chicagowskiej, uważający się za twórcę teorii, oraz Manfred Kuhn – przedstawiciel szkoły z Iowa. Główne kwestie sporne dotyczyły pojmowania natury jednostki, natury interakcji, natury organizacji społecznej, metody badania jednostek i społeczeństwa oraz najlepszej formy teorii socjologicznej¹⁷. Teoria ta mimo upływu wielu lat, wciąż jest dość aktualna, na co wskazuje prof. Hałas we wstępie do kolejnego wydania ważnej dla socjologii książki pt. *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń*. Teoria interakcjonizmu symbolicznego „[...] nadal konstytuuje wiele sposobów socjologicznego teoretyzowania i brzmi mocno w dyskursie naukowym. Pozostaje również wyrazistą orientacją badawczą”¹⁸.

Drugim paradygmatem badawczym mikrosocjologii, wymienianym przez prof. Turowskiego, jest teoria funkcjonalno-strukturalna, rozwijana przez Claude Levi-Straussa i Alfreda Radcliffe-Browna oraz Bronisława Malinowskiego i Talcota Parsonsa. Z punktu widzenia mikrostruktur szczególnie istotne jest tu rozumienie grupy społecznej, ujmowanej jako swoisty system społeczny, a więc pewną całość w szerszej strukturze systemów społecznych, spełniającą określone funkcje na rzecz szerszych systemów społecznych¹⁹. Tu pojawiają się często różnice w tym, jak funkcje pojmowali funkcjoniści, a jak przedstawiciele strukturalizmu.

Kolejnym paradygmatem w ramach mikrosocjologii jest teoria grupy społecznej Floriana Znanieckiego. Istotnym założeniem jest tu istnienie, opisywanego przez Znanieckiego, „czynnika humanistycznego”. Czynnikiem ten, w dużym uproszczeniu, wynika z tego, że właściwością świata kultury jest to, iż jest ona „czyjaś”. Wszelkie obiekty świata społecznego istnieją w nim ze współczynnikiem humanistycznym, to jest obiektywizują się poprzez ludzi, którzy ich doświadczają – są one takie, jakie są w doświadczeniach ludzi²⁰. Z punktu widzenia mikrosocjologii najważniejszym elementem teorii Znanieckiego jest grupa społeczna, stanowiąca obiekt społeczny. Zgodnie z teorią „czynnika humanistycznego” grupa jest tym, czym jest w świadomości społecznej jej uczestników, a nie tym, co może w niej widzieć ktoś z zewnątrz. Grupa jest swoistym „produktem” uczestniczących w niej jednostek. Według Znanieckiego grupa społeczna zawiera cztery podstawowe składniki: więź społeczną, jaźń ponadindywidualną, dobra materialne i duchowe oraz działania²¹.

¹⁷ Por. J.H. TURNER, *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 2005, s. 422.

¹⁸ E. HAŁAS, *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń*, PWN, Warszawa 2006, s. 9.

¹⁹ J. TUROWSKI, *Socjologia. Małe struktury*, s. 58.

²⁰ J. SZMATKA, *Małe struktury społeczne*, s. 109.

²¹ Tamże, s.109-110.

Dorobek Jana Turowskiego jest niezwykle ważnym elementem humanistycznego nurtu polskiej socjologii. Makro- i mikrosocjologia były tylko jednymi z wielu dziedzin, którymi się zajmował. Swoje teoretyczne rozważania zawarł w podręcznikach akademickich: *Socjologia. Małe struktury społeczne* i *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*. Autor porządkuje i systematyzuje wiedzę, bardzo rzetelnie ukazuje problematykę struktur społecznych, nie tworząc jednak nowej wiedzy i nie proponując nowych rozwiązań teoretycznych. Turowski był naukowcem wszechstronnym, uprawiał socjologię ogólną, jednocześnie dążąc do systematyzacji wiedzy o wszystkich rodzajach zjawisk społecznych, nie ograniczał swych zainteresowań do wybranych jedynie dziedzin życia społecznego. Lubelski badacz poszukiwał spójnej teorii wyjaśniającej procesy integracji systemu społecznego, gdzie uwzględniono jego elementy składowe, poczynając od układów społecznych elementarnych, poprzez układy mikrosocjalne, układy pośredniczące aż po makrosocjalne²². Przyczynił się także znacznie do rozwoju metody monograficznej w badaniach społecznych²³. Rozwijał w KUL-u badania empiryczne. Nawiązał do polskiej tradycji badań biograficznych, jak i wprowadził nowe metody reprezentatywnych badań ankietowych²⁴.

Największy wkład wniósł do socjologii wsi i miasta, jednak nie można zapominać także o tym, iż udało mu się w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych przełamać izolację środowiska socjologów KUL i wprowadzić je w nurt życia naukowego kraju i Europy²⁵. Profesor Turowski był autorem lub redaktorem piętnastu książek oraz autorem ponad setki rozpraw i artykułów naukowych, a także kierownikiem jedenastu badań zespołowych.

Następczynią Turowskiego była prof. Elżbieta Hałas. W latach 1994-2003 kierowała Katedrą Socjologii (przemianowanej w 2004 r. na Katedrę Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych). W czasie studiów i późniejszej pracy w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim jej zainteresowania koncentrowały się głównie wokół zagadnień *stricte* teoretycznych. Szczególnie skupiała się na jednym z paradygmatów istotnych dla podejścia mikrostrukturalnego, a mianowicie

---

²² W. WINCŁAWSKI, *Jan Turowski (1917-2006) socjolog Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Roczniki Socjologii Wsi” 2007, nr 28, s. 60.

²³ *Zmiany społeczne wsi a miasto. Na podstawie socjografii wsi Nasutów w okresie od 1800 do 1946 r.* Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1949; *Przemiany wsi pod wpływem zakładu przemysłowego. Studium regionu Milejowa*, PWN, Warszawa 1964; *Drogi modernizacji wsi. Przenikanie innowacji do rolnictwa i wsi województwa lubelskiego*, PWN, Warszawa 1970 – praca napisana wraz z A. Bornusem.

²⁴ E. HAŁAS, *Socjologia a etyka w KUL (1918-1998)*, s. 36.

²⁵ Por W. WINCŁAWSKI, *Jan Turowski (1917-2006)*, s. 60-61.

na interakcjonizmie symbolicznym. W 1987 r. opublikowała książkę pt. *Społeczny kontekst znaczeń w teorii symbolicznego interakcjonizmu*. Została za nią nagrodzona prestiżową nagrodą im. Stanisława Ossowskiego. Jest to pozycja niezwykle istotna, wprowadzająca w zagadnienia interakcjonizmu, porządkująca i systematyzująca jego zagadnienia. Druga praca dotycząca interakcjonizmu, pt. *Symbole w interakcji*, została opublikowana w 2001 r. Jest to dogłębna analiza znaczeń symboli w codziennych interakcjach, przeprowadzona na podstawie dokonania najważniejszych przedstawicieli interakcjonizmu, takich jak Manfred Kuhn, Robert McIver, Herbert Blumer czy Florian Znaniecki. Książka ta jest pierwszą na polskim rynku pozycją wielopoziomowo analizującą tematykę znaczenia symboli.

Profesor Elżbieta Hałas wniosła też istotny wkład w popularyzację dorobku Florianiana Znanieckiego. W tym zakresie należy przywołać jej publikację pt.: *Znaczenia i wartości społeczne*²⁶. Znaniecki jest w niej przedstawiony jako jeden z prekursorów interakcjonizmu symbolicznego.

Profesor Hałas wydała pięć książek autorskich, zredagowała siedem i opublikowała blisko osiemdziesiąt artykułów naukowych. Wyłania się z nich obraz badaczki niezwykle kreatywnej, skupionej na socjologii głównie teoretycznej, poruszającej się sprawnie w problematyce kultury i symbolizmu. Prace prof. Hałas to przykład umiejętności szerokiego spojrzenia i jednocześnie syntetycznego gromadzenia wiedzy powstającej w ośrodkach badawczych na całym świecie. Są to pozycje popularyzujące na polskim rynku wiedzę z najważniejszych ośrodków naukowych świata. Do zasług prof. Elżbiety Hałas należy zorganizowanie w 1998 r. konferencji z okazji 80-lecia socjologii na KUL-u, zatytułowanej „Między etyką a polityką”, której pokłosiem jest publikacja o tym samym tytule²⁷.

O ile prof. Turowski był badaczem poszukującym odpowiedzi na stawiane sobie pytania udając się w teren badawczy, o tyle prof. Hałas poszukuje odpowiedzi na pytania badawcze raczej w zaciszu gabinetu, tworząc skomplikowane syntezy teoretyczne. Oboje jednak należy uznać za wybitnych naukowców wnoszących ogromny wkład w socjologię, i to w wymiarze międzynarodowym.

---

²⁶ E. HAŁAS, *Znaczenia i wartości społeczne. O socjologii Florianiana Znanieckiego*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1991.

²⁷ Zob. przyp. 6.

BIBLIOGRAFIA

- HAŁAS E., *Symboliczny interakcjonizm wielość orientacji a podstawy jedności perspektywy*, „Studia Socjologiczne” 1981, nr 4 (83), s. 103-114.
- HAŁAS E., *Socjologia a etyka społeczna w KUL 1918-1968*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 13-44.
- HAŁAS E., *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń*, PWN, Warszawa 2006.
- KRYCZKA P., *Jan Turowski w czasach przełomowych socjologii w KUL*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Lublin 2009, s. 65-76.
- MICHALCZYK T., *Czy podział struktury społecznej na mikrostrukturę i makrostrukturę jest uzasadniony?*, „Roczniki Socjologii Wsi” 28(2007), s.107-113.
- RITZER G., *Klasyczna teoria socjologiczna*, Zysk i s-ka, Poznań 2004.
- Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, PWN, Warszawa 2008.
- SZMATKA J., *Małe struktury społeczne*, PWN, Warszawa 2007.
- SZTOMPKA P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2005.
- TURNER J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 2005.
- TUROWSKI J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- TUROWSKI J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- WINCŁAWSKI W., *Jan Turowski (1917-2006) socjolog Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Roczniki Socjologii Wsi” 28(2007), s. 57-62.

Sławomir Partycki, Ewa Sikora-Chołody

Historia i rozwój Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych KUL

Geneza powstania Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych wiąże się z utworzeniem Katedry Socjologii na Wydziale Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w 1945 r. Czas tej działalności był zaledwie kilkuletni, gdyż w 1949 r., wraz z likwidacją Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych rozwiązano także funkcjonowanie Katedry. Reaktywowano ją ponownie w 1968 r. na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej, a ważnym punktem w jej historii było przeniesienie na Wydział Nauk Społecznych. W tamtym czasie kierownikiem Katedry był prof. dr hab. Jan Turowski. Jako szanowany znawca mikrostruktur i makrostruktur społecznych oraz wybitny socjolog, był współtwórcą powojennego lubelskiego ośrodka socjologii¹.

Warto nadmienić, że Jan Turowski był pierwszym dziekanem Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Profesorowi przypisuje się założenie oraz przewodniczenie w Lubelskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Prowadząc badania w zakresie socjologii, zasłużył się również jako badacz mikrostruktur społecznych, a także społecznej problematyki wsi i miasta. Był ceniony jako autor innowacyjnych podręczników akademickich, zachowujących ponadczasowe wartości naukowe dla osób chcących studiować lub poznać szerzej specyfikę społeczeństwa i relacji w nim występujących². Był wychowawcą wielu pokoleń lubelskich socjologów

---

¹ E. HAŁAS, *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 32–39.

² *Jan Turowski*, http://www.bu.kul.pl/jan-turowski-1917-2006-sylwetka,art_11125.html [dostęp: 27.03.2018].

studiujących na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a w tym także wielu profesorów, czerpiących swoje inspiracje z jego twórczej osobowości.

Bardzo ważną pozycją bibliograficzną w jego dorobku było przygotowanie dwutomowego podręcznika: *Socjologia. Małe struktury społeczne* oraz *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, wydanego przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w roku 1993 i kolejno 1994³. Z racji zainteresowań badawczych Katedry warto przywołać tę pierwszą publikację, obejmującą mikrostruktury społeczne, wchodzące zakresowo w większy obszar problematyki socjologii ogólnej. Przywołane mikrostruktury bazują na grupach społecznych opartych na interakcjach bezpośrednich. Turowski analizował te zagadnienia w sposób problemowy (podejmując polemiczny dyskurs naukowy z przeciwnymi koncepcjami), a także socjotechniczny (polegający na powiązaniu wiedzy socjologicznej z praktycznym zastosowaniem). W swoim podręczniku podjął takie m.in. zagadnienia, jak: człowiek istotą społeczną, jednostka a społeczeństwo, socjalizacja, teoria i struktura grupy społecznej, typologia grup społecznych czy postawy i osobowość⁴. Książka stała się kompendium wiedzy o mikrostrukturach społecznych, służąc nie tylko studentom, ale też osobom chcącym poszerzyć swoją wiedzę w celu doskonalenia działań zawodowych.

Do największych osiągnięć Profesora należy zaliczyć nawiązanie współpracy naukowo-badawczej Katedry Socjologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w pierwszej fazie na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej, a po przeniesieniu na Wydziale Nauk Społecznych – z ośrodkami badawczymi za granicą, takimi jak Department of Sociology na Uniwersytecie w Leuven (Belgia) czy na Uniwersytecie w Nijmegen (Holandia). Warto również wspomnieć o współpracy z instytutami socjologii na uczelniach w Wiedniu oraz Linzu. Efektem tej współpracy było kilkanaście socjologicznych konferencji naukowych. Konferencje były organizowane przemienne w Austrii i Polsce, a podejmowanymi działaniami prof. Turowski przyczynił się do powiązania Katedry Socjologii i Sekcji Społecznej oraz Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z instytucjami naukowymi za granicą.

W latach 1994-2003 funkcje kierownika Katedry pełniła prof. Elżbieta Hałas. 25 października 2017 r. odbyła się konferencja naukowa pod tytułem „Więzi społeczne, Solidarność, Samorządność. Wokół myśli socjologicznej Jana Turowskiego w stulecie urodzin”. Referat na temat „Socjologia humanistyczna w dobie rekonstrukcji

---

³ E. ALBIŃSKA, *Prof. dr hab. Jan Turowski (29 października 1917 – 9 lutego 2006)*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2008, z. 1, s. 7-9.

⁴ J. TUROWSKI, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993, s. 5-6 i 161.

społecznych: idee przewodnie Jana Turowskiego” wygłosiła Pani Profesor. Warto także podkreślić fakt, że jest ona autorką pierwszego rozdziału pracy: *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*⁵, zatytułowanego „Perspektywy socjologii humanistycznej”. E. Hałas zajmowała się mikrosocjologią i socjologią jednostki, a także współczesnymi teoriami socjologicznymi, zwłaszcza teoriami interpretacyjnymi. Podejmowała badania z zakresu genezy i funkcjonowania symbolizmu. Ważnym problemem w jej pracach był interakcjonizm symboliczny. Szczególnie interesowała się pragmatyzmem społecznym i kulturalistycznym w socjologii Floriana Znanieckiego. Podczas pracy na KUL-u analizę polityki symbolizacji łączyła bardzo wyraźnie z demokratycznymi i obywatelskimi inspiracjami w socjologii oraz ze zjawiskiem konwersji⁶.

Od 2004 r. kierownikiem Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych w Instytucie Socjologii KUL jest prof. zw. dr hab. inż. Sławomir Partycki (ur. w 1951 r. w Wąwolnicy). Był on również przez 10 lat organizatorem i dyrektorem Instytutu Socjologii w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Tytuł profesora zwyczajnego Partycki otrzymał w 2006 r. Wcześniej, w czasie pracy w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie uzyskał stopień doktora habilitowanego (1998) i profesora nadzwyczajnego UMCS (2000). Na tej Uczelni pracował od roku 1981, zajmując kolejno różne stanowiska: asystenta, starszego asystenta, adiunkta, profesora nadzwyczajnego. Tam również założył Zakład Socjologii Gospodarki i Organizacji, którym kierował od 1999 do 2004 r.

O jego bogatej działalności naukowej świadczy liczny dorobek oraz szereg staży zagranicznych i odznaczeń państwowych i międzynarodowych. W czasie pracy w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II Partycki wypromował dwudziestu sześciu doktorów, był promotorem dwustu czterdziestu jeden prac magisterskich i trzydziestu dziewięciu licencjackich. Recenzował również kilkanaście dysertacji i habilitacji. Jest także autorem lub redaktorem ponad trzydziestu książek i ponad dwustu artykułów wydanych m.in. w Niemczech, na Słowacji, Białorusi, w Austrii, na Litwie i Łotwie. Partycki odbył też wiele staży naukowych, m.in. na uniwersytetach w Bonn, w Kolonii i w San Diego w USA. Jest on doktorem *honoris causa* Uniwersytetu w Daugavpils (Dyneburg, Łotwa), Uniwersytetu Ivane Javakhishvili w Tbilisi (Gruzja), Honorowym Profesorem Państwowego Uniwersytetu Technicznego w Chersoniu (Ukraina), Honorowym Członkiem Mołdawskiego Towarzystwa Socjologicznego i Demograficznego, Akademikiem w International Academy of

---

⁵ J. TUROWSKI, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 7.

⁶ E. HAŁAS, *Symbole w interakcji*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 9-11.

Social-Economic Science w Tbilisi oraz Członkiem Komitetu Naukowego Polskiej Akademii Nauk i Rady Profesorów na Łotwie. Za wybitne osiągnięcia w swojej działalności został też uhonorowany Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i wieloma innymi odznaczeniami. Jest Honorowym Profesorem w Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. H. Skoworody w Perejasławiu Chmielnickim.

Naukowe zainteresowania badawcze Partyckiego koncentrują się wokół teorii rozwoju społecznego, socjologii gospodarki, współczesnych teorii socjologicznych, sieci społecznych oraz znaczenia systemów liczbowych w analizowaniu obecnej rzeczywistości społecznej. Daje im wyraz w licznych publikacjach oraz poprzez udział i organizację konferencji naukowych. Poczesne miejsce wśród nich zajmuje Międzynarodowa Konferencja Naukowa, od niespełna dwudziestu lat organizowana przez niego w Nałęczowie. Wydarzenie to przyciąga krajowych i zagranicznych specjalistów z zakresu nauk społecznych i ekonomicznych oraz osoby związane ze światem kultury. Realizowane przez niego połączenie dociekań naukowych i płaszczyzny kulturowej dostrzec można chociażby w tematach przewodnich poszczególnych edycji wspomnianych konferencji, np. Kultura a rynek, Religia a rynek, Kultura pamięci czynnikiem rozwoju społeczności lokalnych, Wartości i nowoczesność w strategii odpowiedzialnego rozwoju. Nowe ścieżki rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej. W roku 2016 Partycki obchodził czterdziestolecie swojej pracy naukowej i społecznej. Jego pokłosiem jest publikacja *Spółczeństwo, technologia, gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*⁷, zawierająca cykl artykułów będących opisem zainteresowań naukowych jubilata.

Oprócz zainteresowań akademickich, Partycki podejmuje również działalność kulturalną. Jest przewodniczącym Wojewódzkiej Rady Towarzystw Regionalnych i członkiem Rady Naukowej Muzeum na Zamku w Lublinie. Interesuje się kulturą ludową, historią Polski i świata, muzyką klasyczną oraz operą. Uważa on, że współczesny świat wymaga połączenia wielu obszarów naukowego poznania w celu poznania i zrozumienia złożonej, otaczającej nas rzeczywistości społecznej. W swoim *Zarysie teorii socjologii gospodarki* pisze: „[...] współczesna specyfika społeczno-gospodarcza sprawia, że obecnie tylko na wysokim poziomie teoretycznym możliwe jest wyraźne rozgraniczenie pomiędzy obszarami badawczymi poszczególnych nauk”⁸. Aktualnie wydał swoją najnowszą pracę pt. *Miłość a życie społeczne*⁹.

⁷ *Spółczeństwo, technologia, gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Partyckiemu*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 658.

⁸ *Zarys teorii socjologii gospodarki*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003.

⁹ *Miłość a życie społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2018.

Obecnie kierownik Katedry Sławomir Partycki prowadzi dla studentów socjologii dwa znaczące wykłady: „Mikrostruktury i procesy społeczne w różnych perspektywach teoretycznych” oraz „Współczesne teorie socjologiczne”. Pewne koncepcje teoretyczne zaczerpnięte z klasycznych teorii z zakresu mikrostruktur społecznych stały się genezą dla podejmowanych przez pracowników Katedry badań naukowych. Wyraźnie można zauważyć rozwinięcie teorii socjologicznych w kontekście aplikacji do badań dzisiejszych zjawisk społecznych. Dlatego podejmowane obecnie problemy dotyczące społeczeństwa sieciowego, grup wirtualnych, gospodarki opartej na sieciach społecznych czy zagadnienie cyberprzestrzeni są oparte na klasycznym fundamencie socjologii. Sama problematyka badawcza natomiast bardzo mocno ewoluowała ze względu na rozwój nowych technologii oraz Internetu. Katedra poznawczo podąża bowiem aktualnymi zagadnieniami, dostrzegając w nich nowe i istotne aspekty funkcjonowania społeczeństwa. Pozwala to na osiągnięcie wysokiej pozycji naukowej, gdyż zastosowanie klasycznych teorii mikrostruktur do badania współczesnych zjawisk sieciowych staje się solidną podstawą, zmierzającą ku tworzeniu nowych obszarów badawczych w socjologii.

W działalność Katedry mocno wpisały się organizowane międzynarodowe konferencje naukowe, których zorganizowano już 19, a w których uczestniczyło w sumie ponad 800 gości z 14 krajów. W ramach cyklu przygotowywane są kolejne edycje, które szerzej zostaną opisane w dalszej części niniejszego tekstu. W bieżącym roku odbędzie się XIX edycja międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Nowe problemy e-gospodarki i e-społeczeństwa”. Pracownicy Katedry często uczestniczą w konferencjach organizowanych przez inne ośrodki badawcze w kraju i za granicą. W ostatnich latach, dzięki działalności Katedry, nawiązano współpracę naukową z Uniwersytetem w Kersonie, Uniwersytetem w Tbilisi, Uniwersytetem w Daugavpils, Mołdawską Akademią Nauk, Armeńskim Towarzystwem Marketingowym, Uniwersytetem w Charkowie, Witebskim Uniwersytetem Technologicznym i innymi ośrodkami: na Litwie, w Kazachstanie i Rosji. Warto jednak nadmienić, że Katedra współpracuje z licznymi uniwersytetami w Polsce.

Nowa forma społeczeństwa jest postrzegana przede wszystkim jako skutek rewolucji technik telekomunikacyjnych i informacyjnych. Można powiedzieć, że to właśnie czynniki technologiczne przyczyniły się do ewolucji analizy systemów społecznych w stronę sieci. Społeczeństwo sieciowe w perspektywie rozwoju technologicznego nazywane jest społeczeństwem informacyjnym, gdzie to właśnie informacja odgrywa szczególną rolę w kreowaniu współczesnej rzeczywistości społecznej.

Nadmienić trzeba, że historycznie wcześniejsze formy społeczeństwa również posługiwały się informacją. Trudno uznać bowiem, że jakakolwiek społeczność,

nawet ta najbardziej prymitywna, mogłaby normalnie funkcjonować bez komunikowania się i środków dystrybucji informacji. Wszakże społeczeństwo jako forma powszechnego poczucia bycia razem, poczucia wspólnotowości jest czynnikiem konstytuującym społeczeństwo jako takie¹⁰. Czym więc odróżnia się społeczeństwo informacyjne od poprzednich form? Głównym czynnikiem jest skala i niewyobrażalna możliwość produkcji, dystrybucji i sposobów gromadzenia informacji.

Wpływ IT i rosnąca rola informacji są skutkami przeobrażeń na wielu polach społecznych, poczynając od gospodarki, na kulturze kończąc. Za J. Goddardem można wymienić kilka ważnych elementów, które są atomami w substancji społeczeństwa sieci¹¹: organizacja gospodarki światowej wchodzi w struktury sieciowe, gdzie relacje wymiany są zależne od pozycji partnerów w sieci, którzy posiadają zasoby informacyjne; rozwój technologii teleinformacyjnych powoduje upowszechnianie nowej formy organizacji gospodarki, umożliwia globalne transakcje informacji; sieciowy model organizacji przełamuje granice i bariery starych struktur hierarchicznych; sieć gospodarcza „wchłania” struktury lokalne; globalna sieć informatyzacji ekspanduje w skali całego świata. Wymienione powyżej determinanty rozwoju społeczeństwa sieciowego eksponują przede wszystkim czynniki technologiczne w polu gospodarczym. Jednakże społeczeństwo sieci to nie tylko produkt ewolucji ekonomicznej. Tak jak wspomniane wcześniej różne pola zjawisk społecznych, również czynniki wpływające na rozwój nowej formy społeczeństwa należą do różnych kategorii.

Nowa forma społeczeństwa, jako kolejny etap rozwoju cywilizacyjnego i opisywana za pomocą logiki sieci, otrzymała mnóstwo określeń i opisów. Bywa nazywana społeczeństwem poprzemysłowym, społeczeństwem nowej ekonomii czy wreszcie społeczeństwem informacyjnym. Warto podkreślić fakt, że ta ostatnia nazwa używana jest w odróżnieniu od terminu „społeczeństwo informatyczne”, w którym to szczególnie nacisk kładzie się na zjawisko komputeryzacji i informatyzacji. Elementem społeczeństwa informacyjnego jest również szeroko rozpowszechniony dostęp i używanie komputerów podłączonych do globalnej sieci, jednakże tu najważniejszą rolę odgrywa informacja i jej przetwarzanie¹². Kwestia informatyki i komputerów jest tu traktowana jako pewne narzędzie, aczkolwiek bez nich nie można by mówić

---

¹⁰ M. GOLKA, *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 80.

¹¹ Zob. J. GODDARD, *Networks of Transactions*, „Times Higher Education”, supplement 22, 1991, s. 178-201.

¹² W.A. KAMIŃSKI, *Globalne społeczeństwo informacyjne: nadzieje, szanse, zagrożenia*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2000, s. 6.

w ogóle o takim społeczeństwie, jak społeczeństwo informacyjne. Niemniej to informacja i cały świat związany siecią ukazują swoistość tej nowej formy społecznej, powodują zmianę we wszelkich dziedzinach życia, wpływają na politykę globalną, jak i lokalną, oraz – co ważne – zmieniają funkcjonowanie w społeczeństwie poszczególnych ludzi, zmieniając ich światopogląd na otaczającą ich rzeczywistość, wprowadzając nowe środowisko życia – cyberprzestrzeń.

W pracach badawczych Katedry zaobserwować można wpływ współczesnych teorii społeczeństwa sieciowego, co uwidacznia się w treściach obronionych prac dyplomowych: ponad 20 doktoratów, kilkadziesiąt prac magisterskich i licencjackich. Analizie podlegają zjawiska społeczne – te stare rozpatrywane przez pryzmat paradygmatu społeczeństwa sieci, jak i te nowe, skorelowane z ewolucją form systemu społeczeństwa w stronę społeczeństwa usieciowionego. Pomimo podobieństw do teorii systemowych (wpływ teorii matematycznych i badań ilościowych), to analizy rozwijane przez pracowników i doktorantów Katedry są nade wszystko przyczynkiem do zapewnienia niszy polskich badań społeczeństwa w paradygmacie sieci społecznych.

Nowy paradygmat sieciowy pozwala w dużym stopniu zaobserwować zmiany, które zachodzą w powstawaniu i ciągłym rozwoju nowych form społecznych. Mówiąc o nowym typie społeczeństwa, nie można oczywiście mieć na myśli całkiem nowej jakości. Zmianie podlega ogląd fenomenów społecznych, w tym samego społeczeństwa jako takiego. Upowszechnienie sieciowych form organizacyjnych, a także wdrażanie nowych metod w analizie badawczej, jak i w praktycznym zarządzaniu, jest wynikiem zaobserwowania wielości zalet, czym charakteryzuje się podejście sieciowe.

W analizie sieciowej centralnym pojęciem jest kategoria „sieci”. Termin „sieci” należy rozumieć jako główne narzędzie w badaniu typu relacji i połączeń, które znajdują swoje miejsce w strukturze sieciowej. Należy zauważyć, iż podejście sieciowe będzie nadal używało terminu „struktura” czy też „system”, jednak będą to wyrażenia o nowym zabarwieniu, zgodne z logiką sieci. Te konotacje systemowe z analizą sieci wynikają wprost z założeń matematycznych i fizycznych teorii sieciowych, w których każdy algorytm musiał być dostosowany do właściwości badanego systemu, badanej całości.

W społecznej teorii sieciowej relacje społeczne są badane w kategoriach węzłów i ich połączeń, które ustrukturyzowane są w postaci sieci¹³. Badaniu podlegają relacje pomiędzy poszczególnymi aktorami społecznymi, co uwidacznia się w układzie ich

---

¹³ C. HAYTHORNTHWAIT, *Social Network Analysis: An approach and technique for the study of information Exchange*, „Library and Information Science Research” 1996, nr 18, s. 323.

powiązań w sieci. W perspektywie systemowej układ społeczny analizowany był również pod względem jego elementów i ich wzajemnych powiązań, jednakże charakter części był podporządkowany opisowi systemu jako całości. W analizie sieciowej prym wiedzie opis struktury relacji, gdzie to połączenia stają się główną jednostką badawczą, spychając problematykę właściwości węzłów na plan dalszy¹⁴. Analizując cechy danego społeczeństwa, to właśnie charakter relacji w nim dominujących ukazuje jego właściwości i charakterystykę. System społeczny jest wynikiem danego układu sieciowego, który tworzy ramy strukturalne społeczeństwa.

Należy nadmienić, że w Katedrze powstały pierwsze w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II rozprawy doktorskie, w których główną metodą badawczą jest analiza sieci społecznych (SNA – Social Network Analysis). Analiza sieci dostarcza nam szerszego obrazu interesującego nas obiektu społecznego, gdyż analiza strukturalna relacji węzłów wzbogaca charakterystykę danej całości o cechy właściwe dla sieci. Do głównych jednostek analizy zalicza się¹⁵:

- zasięg sieci: sieć społeczną można scharakteryzować poprzez wykazanie jej wielkości oraz różnorodności węzłów;

- centralność w sieci: ta jednostka analizy pozwala na wyszczególnienie węzłów, które zajmują pozycje centralne w danej sieci, oraz tych, które są izolowane i pozostają na peryferiach sieci;

- role w sieci: identyfikacja ról w sieci społecznej jest możliwa dzięki zaobserwowaniu regularności relacji poszczególnych węzłów (strukturalna ekwiwalencja).

Przykładami zastosowania analizy sieci społecznych są ostatnio obronione dysertacje doktorskie przez doktorantów prof. Partyckiego: „Chełmski ośrodek akademicki a rozwój społeczeństwa wiedzy na przykładzie powiatu chełmskiego” – dr Paweł Zakrzewski, „Sieć partnerstwa w polu przepływów kulturowych miasta Lublin” – dr Ewa Sikora-Chołody. W pracach tych poszczególne elementy analiz ukazują, w jaki sposób funkcjonuje dane zjawisko w warunkach utrzymywania pól i przepływów zasobów charakterystycznych dla danego obszaru badawczego. Właściwości sieci, które podlegają analizie, można zobrazować następująco: *liczba powiązań* – może wskazywać na skalę danej sieci, jak również może odmiennie ukazać małą sieć z bogatym zasobem przepływów pomiędzy poszczególnymi węzłami. Analiza powinna obejmować rzeczywiste powiązania elementów sieci, ale również może zo-

---

¹⁴ Por. S. STROGATZ, *Sync – The Emerging Science of Spontaneous Order*, Penguin UK, New York 2003.

¹⁵ L. GARTON, C. HAYTHORNTHWAITE, B. WELLMAN, *Studying Online Social Networks*, w: *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*, ed. S. Jones, Sage Publications, Thousand Oaks 1999, s. 83-84.

stać wzbogacona o charakterystykę i opis relacji możliwych, co może zwrócić uwagę badacza na potencjalność analizowanej sieci; *kierunek przepływu zasobów* – umożliwia zaobserwowanie charakteru relacji poszczególnych części sieci. W celu zbudowania trwałej sieci ważne staje się, aby relacje były ukierunkowane na realizację długotrwałych celów; *przechodność relacji* – wskazuje na stopień, w jakim odbywa się przekazywanie relacji między podzbiórami sieci oraz świadczy o stopniu zaufania pomiędzy poszczególnymi węzłami sieci; *gęstość sieci* – wyznacza stopień jej spójności, czyli ramy maksymalnych powiązań pomiędzy węzłami; wyznacza również stosunek istniejących relacji do potencji sieci do jej rozrostu o nowe powiązania.

W dysertacji Pawła Zakrzewskiego można zauważyć ciekawe przypadki istnienia sieci w obszarze działania ośrodków akademickich. Zakrzewski formułuje następujące wnioski: Analizowana sieć to sieć bezskalowa, tzn. niektóre węzły są bardzo usieciowione w porównaniu do pozostałych. Nie da się określić takiej średniej liczby powiązań lub błąd związany z jej oszacowaniem jest na tyle duży, iż stawia pod znakiem zapytania wiarygodność pomiarów. W takim układzie uszkodzenie kluczowego węzła mogłoby się zakończyć zachwianiem całego układu. Cechą charakterystyczną sieci jest brak bezpośrednich (tzw. najkrótszych ścieżek) powiązań pomiędzy jej najbardziej scentralizowanymi węzłami.

W rozprawie doktorskiej Ewy Sikory-Chołody analizowana sieć wykazała cechy ciekawe z punktu widzenia obszaru działania partnerskiego: jest to sieć wielka, obejmuje swym zasięgiem wiele różnych podmiotów. Choć relacje nie są zbyt silne, to należy zauważyć, że przepływ zasobów w takiej sieci jest bardzo dynamiczny. Odpowiednio zbudowana sieć miejskich przepływów powinna być otwarta i łatwo dostępna dla wszystkich podmiotów uczestniczących w życiu miasta, nie powinna ograniczać się jedynie do podmiotów bezpośrednio podlegających władzom miejskim, a największe znaczenie ma włączenie potencjału podmiotów różnego rodzaju: organizacji pozarządowych, grup nieformalnych, placówek edukacyjnych, jednostek akademickich, a przede wszystkim samych mieszkańców miasta, których potrzeby i inicjatywy są największą wartością w prowadzeniu procesów rozwojowych miasta. Miary centralności pozwoliły na wskazanie tych, które odgrywają kluczowe role w przepływach zlokalizowanych w sieciach miejskich instytucji kultury. Są to podmioty władzy miejskiej, takie jak rady dzielnic, młodzieżowe domy kultury podlegające Wydziałowi Oświaty Urzędu Miasta Lublin, placówki oświatowo-opiekuńcze, poszczególne departamenty i wydziały Urzędu Miasta Lublin.

Mikrostruktury społeczne stanowią więc fundament, na którym w Katedrze Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych rozwijane są

współczesne nurty i paradygmaty badań nad zjawiskami społecznymi. Dominująca forma analizy sieci społecznych, jako główna metoda badawcza, jest przecież owocem dyskusji nad formą relacji łączących grupy społeczne, jak i indywidualnych aktorów życia społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- ALBIŃSKA E., *Prof. dr hab. Jan Turowski (29 października 1917 – 9 lutego 2006)*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2008, z. 1, s. 7-9.
- E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.
- GARTON L., HAYTHORNTHWAITE C., WELLMAN B., *Studying Online Social Networks*, w: *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net*, ed. S. Jones, Sage Publications, Thousand Oaks 1999, s. 75-106.
- GODDARD J., *Networks of Transactions*, „Times Higher Education”, supplement 22, 1991, s. 178-201.
- GOLKA M., *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- HAŁAS E., *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 32-39.
- HAŁAS E., *Symbol w interakcji*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- HAYTHORNTHWAITE C., *Social Network Analysis: An approach and technique for the study of information Exchange*, „Library and Information Science Research” 1996, nr 18, s. 323-342.
- KAMIŃSKI W.A., *Globalne społeczeństwo informacyjne: nadzieje, szanse, zagrożenia*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2000.
- Organizacja społeczna w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- PARTYCKI S., *Miłość a życie społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2018.
- PARTYCKI S., *Zarys teorii socjologii gospodarki*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2005.
- PARTYCKI S., *Życie społeczne w krainie liczb*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- Samorządność w warunkach kryzysu*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- STROGATZ S., *Sync – The Emerging Science of Spontaneous Order*, Penguin UK, New York 2003.
- Teoria kryzysu*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- TUROWSKI J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993.
- TUROWSKI J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- Wartości i nowoczesność w strategii odpowiedzialnego rozwoju. Nowe ścieżki rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

Źródła internetowe

<http://www.elzbieta-halas.pl/pl/publikacje.html#k1> [dostęp: 27.03.2018].

Jan Turowski, http://www.bu.kul.pl/jan-turowski-1917-2006-sylwetka.art_11125.html [dostęp: 27.03.2018].

Dariusz Wadowski

Socjologia kultury w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II

Działalność badawcza w zakresie socjologii kultury w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim związana jest przede wszystkim z Katedrą Socjologii Kultury oraz osobą jej założyciela i długoletniego kierownika o. prof. zwyczaj. dr. hab. Leona Dyczewskiego OFMConv (†2016). Zajęcia dydaktyczne z socjologii kultury na KUL-u początkowo prowadzone były przez prof. dr. hab. Franciszka Adamskiego (od połowy lat siedemdziesiątych jako zajęcia fakultatywne), a od 1981 r. jako zajęcia kursoryczne przez o. prof. Dyczewskiego w ramach Sekcji Społecznej Wydziału Nauk Społecznych KUL. Powstała w 1984 r. Katedra Socjologii Kultury pozwoliła na uzyskanie stabilności instytucjonalnej tej subdyscyplinie socjologii, wykrystalizowanie problematyki, wokół której koncentrowano działania badawcze i dydaktyczne na ukształtowanie określonej perspektywy badawczej, a także na systematyczne gromadzenie wyników badań. Zespół pracowników Katedry, na którego czele stał prof. Dyczewski, w kolejnych latach rozrastał się osobowo, co oznaczało także poszerzenie i wewnętrzne różnicowanie obszaru badawczego. Dorobek badawczy w obszarze socjologii kultury wypracowany na przestrzeni 30 lat istnienia Katedry stanowi: 14 książek autorskich (w tym 7 Leona Dyczewskiego), 18 książek pod redakcją, kilkakaset artykułów, haseł encyklopedycznych, recenzji i omówień. Pracownicy przygotowali także kilkadziesiąt niepublikowanych raportów z badań i projektów różnych przedsięwzięć dla instytucji zewnętrznych i agend KUL oraz opublikowali kilkakaset tekstów publicystycznych. Zorganizowano 7 konferencji naukowych, ogólnopolskich i międzynarodowych, dotyczących zagadnień mieszczących się w ramach socjologii kultury, pracownicy i doktoranci Katedry uczestniczyli w kilkuset konferencjach, sympozjach i seminariach naukowych w Polsce i za granicą, wygłaszając na nich referaty, m.in. w Stanach Zjednoczonych, Meksyku, Singapurze, Niemczech, Włoszech,

Austrii, Ukrainie, Litwie, Czechach, Słowacji. Intensywna działalność badawcza podejmowana we współpracy z instytucjami otoczenia i innymi ośrodkami naukowymi oraz upowszechnianie wyników badań na konferencjach i w publikacjach, służyły wprowadzaniu teorii, metod i idei wypracowanych w środowisku KUL do obiegu ogólnopolskiego i międzynarodowego. Ważnym aspektem tych działań było kształcenie kolejnych pokoleń socjologów kultury – pod kierunkiem o. prof. L. Dyczewskiego przygotowano 37 doktoratów; ich autorzy przeważnie pracują dziś na innych uniwersytetach, wykorzystując w swych pracach warsztaty i podejście wywodzące się ze środowiska KUL-owskiego. Profesor Dyczewski był autorem kilku fundamentalnych publikacji z zakresu socjologii kultury, funkcjonujących obecnie w wielu uczelniach jako podstawowe lektury tego przedmiotu. Będąc członkiem kilku komitetów redakcyjnych czasopism naukowych oraz innych gremiów programowych, wnosił w nie specyfikę własnych koncepcji, a poprzez konfrontację z innymi stanowiskami – pogłębiał i precyzował.

Prace badawcze, w mniejszym bądź większym zakresie uwzględniające problematykę z zakresu socjologii kultury, prowadzone były na KUL-owskiej socjologii również poza strukturą Katedry Socjologii Kultury. Wybranymi problemami z tego obszaru zajmowali się m.in. Elżbieta Hałas (np. znaczenia i wartości, teoria F. Znanieckiego), Janusz Mariański (np. wartości i normy moralne, moralność pokoleń), Stanisław Kowalczyk (np. filozofia kultury, problematyka narodu), Adam Szafrąński (prowadzi badania w ramach orientacji antropologicznej).

Główne obszary badawcze i ogólne cechy rozumienia kultury

Socjologia kultury rozwijana w KUL-u cechowała się pewną specyfiką, ujawniającą się w wyborze obszarów i przedmiotów obejmowanych badaniami. W szczególności tematyka badań realizowanych w Katedrze Socjologii Kultury koncentrowała się wokół następujących zagadnień: teoria kultury, aksjologia kultury, tożsamość społeczno-kulturowa, kultura narodowa i etniczna, regionalna i lokalna, rodzina jako twórca kultury, kultura grup mniejszościowych, kultura popularna i konsumpcyjna, wielokulturowość i globalizacja kultury, symbole i mity w kulturze, tradycja i dziedzictwo kulturowe, style życia i wzory osobowe, komunikacja społeczna i kultura medialna.

Rozwijane w Katedrze pojmowanie kultury traktowało ją jako rzeczywistość dynamiczną, ciągle się przekształcającą, której kolejne generacje nadają nowe postacie. Leona Dyczewskiego bardziej od zmiennych i przypadkowych form interesowało to,

co w kulturze stałe, co wykazuje się trwałością, pomimo odmiennych uwarunkowań historycznych i przekształceń środków, za pomocą których się wyraża. Starał się więc dociec jakichś bardziej uniwersalnych wzorów kulturowych, konfiguracji i wartości treściowej składników kultury decydujących o jej podstawowych rysach. Oczywiście nie ignorował zmian, przywiązywał do nich dużą rolę, próbując zrozumieć i wyjaśnić ich źródła i przebieg, ale – jak się wydaje – za istotniejszy uważał właśnie ów wymiar trwałości. Jednoznacznie sprzeciwiał się postmodernistycznemu sposobowi postrzegania kultury jako czegoś nieskończonego i dowolnie zmiennego.

O specyfice podejścia promowanego przez Dyczewskiego i stosowanego przez badaczy z Katedry stanowiły przede wszystkim: nawiązania filozoficzne, zwłaszcza do personalizmu chrześcijańskiego, orientacja normatywna, nawiązania do tradycji klasycznej socjologii polskiej (m.in. F. Znaniecki, J. Chałasiński, S. Ossowski, S. Czarnowski, A. Kłoskowska, K. Dobrowolski, J. Burszta), dążenie do osadzenia refleksji teoretyczno-spekulatywnej w empirii i praktyce życia społecznego. Szczególne znaczenie przywiązywano do badań, których przedmiotem są zjawiska i procesy ważne społecznie, istotne ze względu na aktualne bądź przyszłe społeczno-kulturowe konsekwencje, doceniane przez teoretyków i praktyków, zarówno w kraju, jak i za granicą.

Współzależność systemu społecznego i kulturowego

Leona Dyczewskiego socjologiczna perspektywa badania kultury zakłada, iż kultura istnieje na bazie określonego systemu społecznego obejmującego ludzi, grupy i zbiorowości, stosunki i zależności społeczne, instytucje i działania, hierarchie i dystanse. Kultura natomiast wypełnia treścią te interakcje i instytucje, organizuje je i reguluje, określa ich cele i wzory działań, integruje i przyczynia się do ich utrwalenia. Oba systemy – kulturowy i społeczny – warunkują się wzajemnie i umacniają, a rezultatem tego powiązania jest w miarę spójny, odrębny i swoisty system społeczno-kulturowy¹. Powyższe tezy ogniskowały problematykę badań Katedry, gdzie zjawiska i procesy kulturowe traktowano jako ściśle powiązane z dynamiką struktur i relacji społecznych oraz potrzebami, świadomością, motywacjami i działaniami jednostek.

Podejście zakładające współzależność obu systemów w interesujący sposób zostało przez Dyczewskiego wykorzystane w analizach kulturotwórczej roli narodu i układu państwo–kultura narodowa. Socjolog zidentyfikował cztery typy relacji między

---

¹ L. DYCZEWSKI, *Kultura polska w procesie przemian*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993, s. 43-45.

kulturą narodową i państwem różniące się stopniem wzajemnych zależności. Typy te, pomimo ich modelowego, idealnego charakteru, wypracowane kilkadziesiąt lat temu, wciąż dostarczają inspirującej perspektywy interpretacyjnej, jeśli chodzi o relacje między państwem, narodem/grupą etniczną i kulturą.

Równie interesującą i płodną badawczo koncepcję Leon Dyczewski rozwinął w odniesieniu do centrum narodowej kultury. Według niego składa się ono z trzech wzajemnie ze sobą powiązanych grup elementów: 1) wartości centralnych (rdzennych, podstawowych), 2) stanów psychospołecznych, 3) wytworów kulturowych. Wartości pełnią rolę orientującą i porządkującą względem stanów psychospołecznych i wytworów kulturowych, w których również się ujawniają. Centralne wartości to takie, „co do których panuje powszechny consensus i które są podstawą organizacji systemu społecznego oraz tożsamości kulturowej”². Stany psychospołeczne oznaczają z kolei specyficzne wzory reagowania, dyspozycje psychiczne, nastawienia mentalne, struktury myślenia, wizje przeszłości i przyszłości, typowe dla przedstawicieli określonej kultury. Natomiast do wytworów kulturowych należą wszelkie materialne i niematerialne rezultaty twórczości i aktywności kulturowej społeczeństwa: budowle i miejsca znaczące, bohaterowie i wzorce osobowe, dzieła sztuki wysokiej i oddolnej twórczości, pieśni, baśnie, stroje narodowe i regionalne, zwyczaje, obyczaje, obrzędy, narzędzia pracy i przedmioty symboliczne, wzorce spędzania czasu i zagospodarowania przestrzeni itp. Tak rozumiane centrum kultury, jako pewna konfiguracja względnie zintegrowanych ze sobą elementów, kształtuje się w wyniku wielowiekowych procesów, obejmuje to, co trwałe i najbardziej znaczące w dziejach danej kultury. Do pewnego stopnia jest jednak wewnętrznie dynamiczne, absorbuje nowe elementy, które zastępują te starsze, mniej adekwatne względem zmieniających się potrzeb jednostkowych i społecznych, niemniej jednak zasadniczy rdzeń wciąż pozostaje relatywnie stały. Koncepcja centrum kultury była przez Dyczewskiego systematycznie rozwijana w kolejnych publikacjach, gdzie starał się zidentyfikować w miarę pełny zestaw konkretnych składników stanowiących centrum kultury polskiej.

Komunikacja w kulturze

Leon Dyczewski preferował takie spojrzenie na kulturę, które każe w niej widzieć rzeczywistość kształtującą się na bazie międzyosobowej komunikacji. Komunikacja jest bo-

---

² Tamże, s. 60.

wiem podstawowym procesem, podczas którego dokonuje się przekaz kultury między jednostkami i zbiorowościami oraz między kolejnymi pokoleniami. Umożliwia zatem trwanie kultury w czasie, a także cyrkulację jej elementów w przestrzeni fizycznej i społecznej.

Dyczewski traktował komunikację jako konieczny czynnik kształtowania wszelkich więzi społecznych, a więc także fundament powstawania grup społecznych. Pełni ona także decydującą rolę w budowaniu międzyludzkich związków o charakterze przyjaźni i miłości. Szczególnie istotna, jego zdaniem, jest komunikacja w obrębie rodziny, pomiędzy jej członkami, a zwłaszcza między poszczególnymi generacjami³.

Wiele uwagi poświęcił Dyczewski zagadnieniu związków między komunikacją odbywającą się na wielu poziomach (mikro, mezo i makro) a procesami globalizacyjnymi i zjawiskiem wielokulturowości. Jego zdaniem to właśnie obszar komunikacji podlega szczególnie silnym oddziaływaniom ze strony struktur globalnych i tutaj najwyraźniej ujawniają się napięcia między tym, co lokalne i narodowe, a tym co globalne, ponadnarodowe, kosmopolityczne. Rozwój technologiczny komunikacji medialnej i powszechna dostępność urządzeń służących tej komunikacji sprzyja kształtowaniu się społeczeństwa wielokulturowego, społeczeństwa wielu światopoglądów, systemów wartości, sposobów życia, obyczajów itd. Zjawiska te widoczne są również w rodzinie, a ich konsekwencje odczuwa coraz więcej jednostek, co zachęca do prowadzenia badań w tym zakresie⁴.

Świadomość znaczenia procesów komunikacyjnych w kulturze, a także rezultaty prowadzonych przez Dyczewskiego badań, zaowocowały powstaniem struktur instytucjonalnych, dla których komunikacja była głównym i podstawowym obszarem refleksji. Chodzi tu najpierw o utworzenie Podyplomowego Studium Komunikacji Społecznej i Dziennikarstwa KUL, następnie na kierunku socjologia (studia licencjackie) specjalności „komunikacja i dziennikarstwo”, wreszcie zupełnie nowego Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej na Wydziale Nauk Społecznych KUL.

Badania nad procesami komunikacji w kulturze zapoczątkowane przez Leona Dyczewskiego były kontynuowane przez jego uczniów. Anna Sugier-Szerega zajmowała się m.in. kulturą popularną i zagadnieniami globalizacji, Justyna Szulich-Kałuża prowadziła analizy wizualnych przekazów medialnych, a Robert Szwed koncentrował się na analizie dyskursu i funkcjonowaniu opinii publicznej⁵.

³ L. DYCZEWSKI, *Więź pokoleń w rodzinie*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1976.

⁴ L. DYCZEWSKI, *Tożsamość w domowej wielokulturowości*, w: *Tożsamość w wielokulturowym kontekście*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Centrum Europejskie Natolin, Lublin-Warszawa 2013, s. 275-284.

⁵ Np.: R. SZWED, *Klasyczna koncepcja opinii publicznej we współczesnym kontekście*, „Kultura i Społe-

Tożsamość społeczno-kulturowa

W pojęciu tożsamości społeczno-kulturowej Leon Dyczewski starał się uchwycić wspomnianą wcześniej perspektywę współzależności społeczeństwa i kultury, fakt budowania pewnego zasobu tożsamościowego przez określoną grupę społeczną posiadającą swoją kulturę. Z tego powodu przedkładał je nad bardziej ugruntowane w polskiej socjologii pojęcia tożsamości grupowej i tożsamości kulturowej. Przyjmował, że o tożsamości decyduje spłot czynników subiektywnych i obiektywnych, a także to, co wspólne z innymi jednostkami bądź grupami i to, co daną jednostkę lub grupę od nich odróżnia. Ponadto, w tym antyredukcyjnym pojmowaniu tożsamości ważniejsze od tego, co ulega naturalnym i celowo projektowanym zmianom, jest to, co trwałe, niezmiennie, co świadczy o pozostawaniu wciąż „tym samym”. Jednostka lub grupa posiada swoje stałe centrum, *proprium*, natomiast ciągłe zmiany i poszukiwania nowych form tożsamościowych występują na peryferiach.

Wyodrębnianiu tożsamości jednostkowej i grupowej towarzyszyło w koncepcji Dyczewskiego stwierdzenie, że każdy, z racji przynależności do wielu grup społecznych, posiada również wiele profili tożsamościowych, jednak wszystkie one zorientowane są wokół pewnego centrum, obejmującego właściwości psychofizyczne, intelektualne, duchowe, utrwalone wzory zachowania i reagowania. Wśród tych różnych postaci tożsamości wyróżniał pierwszorzędne i drugorzędne. Do tych pierwszych zaliczał te, które wiążą się z kształtowaniem całościowego profilu osobowościowego i nadawaniem sensu egzystencji, a należą tu tożsamość rodzinna, narodowo-etniczna i religijna. Tożsamości drugorzędne odnoszą się do bardziej krótkotrwałych profili tożsamościowych i związane są z przynależnością do różnych grup społecznych, przede wszystkim celowych⁶.

W nurt badań i refleksji nad tożsamością społeczno-kulturową wpisuje się także cały szereg konferencji zorganizowanych przez Katedrę Socjologii Kultury oraz seria wydawnicza *Tożsamość osób, zbiorowości i instytucji* (redaktorzy serii: L. Dyczewski, D. Wadowski)⁷.

---

czeństwo” 2002, nr 3, s. 95-108; J. SZULICH-KAŁUŻA, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy socjologii wizualnej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 34(2006), nr 1; J. SZULICH-KAŁUŻA, *Społeczny obraz świata w fotografii – o zastosowaniu analiz fotografii w badaniach socjologicznych*, w: *Co widać?*, red. J. Kaczmarek, M. Krajewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2006; A. SUGIER-SZEREGA, *Mcdonaldyzacja życia i disneizacja w kulturze*, w: *Społeczeństwo wirtualne społeczeństwo informacyjne*, red. R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 111-127.

⁶ L. DYCZEWSKI, *Tożsamość religijna*, w: *Tożsamość religijna w nowoczesności*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 10-11.

⁷ Dotychczas ukazały się następujące tomy serii: t. I: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009; t. II: *Stalość i zmienność tożsa-*

Profesor Dyczewski wraz z zespołem zrealizował w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku pionierskie badania tożsamości społeczno-kulturowej polskich emigrantów w Niemczech (Bawaria) i Austrii⁸. Znaczącym wkładem w ten obszar badań Katedry było teoretyczno-empiryczne studium relacji między tożsamością a dystansem wobec obcych przygotowane przez Roberta Szweda⁹. Wykazał on, że stosunkowo najbardziej negatywny stosunek wobec obcych reprezentują osoby słabo zakorzenione w kulturze, nieidentyfikujące się żadną konkretną zbiorowością, słabo zaangażowane w życie społeczne, u których dominuje postawa „biernej ignorancji”. Badania Justyny Szulich-Kałuży, zrealizowane metodą analizy treści i zawartości tygodników, uwzględniały przede wszystkim komunikacyjny wymiar tożsamości i jej konteksty dyskursywne oraz medialne, a także skupiały się na analizie modeli tożsamościowych rodziny, małżeństwa, ojców, matek i dzieci¹⁰. Krzysztof Jurek, wykorzystując metodę wywiadu pogłębionego, podjął próbę opisanie trajektorii wchodzenia w polskie społeczeństwo wybranych grup migrantów, zwracając uwagę na dynamikę i kryzysowy charakter procesów przekształceń tożsamościowych¹¹. Małgorzata Sławek-Czochra, również posługując się częściowo metodą wywiadów pogłębionych, a także analizą interpretatywną wytworów artystycznych, identyfikowała elementy tożsamościowe w sztuce ulicy i dotykała problemu tożsamości jej twórców¹². Podejmowano także

---

mości, red. L. Dyczewski, J. Szulich-Kałuża, R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010; t. III: *Odmianny tożsamości*, red. R. Szwed, L. Dyczewski, J. Szulich-Kałuża, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010; t. IV: *Tożsamość i komunikacja*, red. J. Szulich-Kałuża, L. Dyczewski, R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011; t. V: J. SZULICH-KAŁUŻA, *Projekty tożsamościowe rodziny upowszechniane w polskich tygodnikach opiniotwórczych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013; t. VI: M. SŁAWEK-CZOCHRA, *Graffiti jako forma twórczości i przejaw tożsamości*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013; t. VII: *Tożsamość w wielokulturowym kontekście*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Centrum Europejskie Natolin, Lublin–Warszawa 2013; t. VIII: *Rzeczywistość wielokulturowa*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Centrum Europejskie Natolin, Lublin–Warszawa 2013; t. IX: D. WADOWSKI, *Mit w społeczeństwie i kulturze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013; t. X: *Tożsamość religijna w nowoczesności*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015; t. XI: K. JUREK, *Tożsamość imigrantów z Białorusi i Ukrainy. Wchodzenie w polskie społeczeństwo*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

⁸ L. DYCZEWSKI, *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1993.

⁹ R. SZWED, *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków między tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.

¹⁰ J. SZULICH-KAŁUŻA, *Projekty tożsamościowe rodziny upowszechniane w polskich tygodnikach opiniotwórczych*.

¹¹ K. JUREK, *Tożsamość imigrantów z Białorusi i Ukrainy*.

¹² M. SŁAWEK-CZOCHRA, *Graffiti jako forma twórczości i przejaw tożsamości*.

refleksję nad innym wymiarami i płaszczyznami tożsamości, np. tożsamością Europy Środkowo-Wschodniej¹³.

Rozwinięty w Katedrze Socjologii Kultury teoretyczny zarys koncepcji tożsamości społeczno-kulturowej oraz jej wykorzystanie w wielu badaniach empirycznych, także w ramach prac doktorskich, przyczyniły się do tego, że stała się ona częścią socjologicznego kanonu, w różnych celach i różnych kontekstach przywoływana jest przez wielu obecnych badaczy tej tematyki¹⁴. Sama Katedra natomiast zyskała status jednego z głównych w Polsce ośrodków zajmujących się problematyką tożsamości.

Wartości i aksjologia kultury

Preferowane przez Leona Dyczewskiego rozumienie kultury zakładało, iż centralną, fundamentalną rolę odgrywają w niej wartości, gdyż to one dostarczają ludziom tworzącym kulturę motywacji, inspiracji, celów, kryteriów oceniania rzeczywistości, są podstawą kształtowania potrzeb i pragnień oraz podejmowania działań. Problematyka wartości i aksjologii kultury przez wiele lat i w różnych formach była obecna w badaniach prowadzonych przez Katedrę. Do najważniejszych przedsięwzięć należała wyjątkowa publikacja (poprzedzona konferencją) *Wartości w kulturze polskiej*¹⁵ oraz współorganizacja Regionalnego Kongresu Kultury Polskiej 2000 w Lublinie¹⁶.

Dyczewski ujmował wartości w zgodzie z podejściem relacyjnym, ale w wersji zbliżonej do podejścia obiektywistycznego, zakładając, że wprawdzie wartości istnieje-

---

¹³ L. DYCZEWSKI, *Tożsamość Europy Środkowo-Wschodniej w procesach jednoczenia się Europy*, w: *Stalność i zmienność tożsamości*, s. 359-372; *Politics and Identity. Considerations on Ukrainian, Polish and European Identity*, red. R. Szwed, The John Paul II Catholic University, Lublin Business School, Lublin 2007; *Tożsamość pogranicza – tożsamość narodowa – tożsamość europejska. Na marginesie rozważań nad tożsamością ukraińską, polską i europejską*, red. R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007; *Тотожність і політика. Причини для міркувань про українську, польську, європейську тототожність*, red. R. Szwed, Lublin 2007.

¹⁴ Np. S. LENIK, *Tożsamość narodowa młodych Polaków*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 2002; M. DZIEKANOWSKA, *Poczucie tożsamości regionalnej mieszkańców Lubelszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.

¹⁵ *Wartości w kulturze polskiej*, red. L. Dyczewski, Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza, Lublin 1993. Publikacja ta została również wydana w ramach serii Cultural Heritage and Contemporary Change Series IVA, Eastern and Central Europe jako: *Values in the Polish Cultural Tradition, Polish Philosophical Studies III*, ed. L. Dyczewski, Washington, DC 2002.

¹⁶ *Kultura w kręgu wartości. Lubelski Kongres Kultury Polskiej 2000. Lublin 11-14 listopada 2000*, red. L. Dyczewski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.

ją poza jednostkami, to jednak niezbędna jest aktywność człowieka, aby mogły trwać, funkcjonować i dostarczać kulturze fundamentów. Podkreślał, że każde społeczeństwo i poszczególne jednostki w różnych okresach historycznych i różnych stadiach swych biografii nieco inaczej odczytują tkwiące w kulturze wartości, w inny sposób odnoszą je do swego życia i inaczej starają się je realizować. Wynika z tego potrzeba prowadzenia ciągłych badań nad aksjologią kultury, pozwalających diagnozować tendencje zmian, ale też identyfikujących to, co trwałe i niepodlegające zmianom.

Wcieleniem tych założeń stała się ustalona przez Leona Dyczewskiego lista centralnych (rdzennych, naczelnych) wartości kultury polskiej, w skład której wchodziły: rodzina, wspólnotowość, docenianie roli dziecka i kobiety, religia i wrażliwość na sacrum, uczuciowość i romantyzm, wolność, honor, indywidualizm, gotowość do przebaczenia, gościnność i towarzyskość, patriotyzm i ojczyzna, tolerancja i uniwersalizm, gotowość do ofiary, optymizm i postawa nadziei, szacunek dla pracy twórczej, umiłowanie idei demokratycznych i krytycyzm wobec władzy¹⁷. Zestaw ten stał się podstawą do szeregu opracowań, wchodzących w skład wspomnianej książki *Wartości w kulturze polskiej*, ukazujących trwałość i zmienność sposobów pojmowania wartości i ich roli w dziejach polskiej kultury, był także wykorzystywany w badaniach prowadzonych w innych ośrodkach¹⁸. Te kluczowe wartości Dyczewski określał wartościami kulturowymi, a w ich definicji wskazywał, że są to wartości typowe dla danej kultury, społecznie usankcjonowane, tworzą pewien hierarchiczny system, są podstawą jednostkowych i zbiorowych wyborów oraz celów i środków działania, integrują uczestników danej kultury, wokół nich koncentrują się ideały i idee etyczne, religijne, polityczne, wizje przyszłości i treści zbiorowej pamięci, tematyka twórczości artystycznej i amatorskiej, regulacje prawne oraz instytucje społeczne i podsystemy organizacyjne¹⁹. Wraz ze stanami psychospołecznymi i wytworami kulturowymi wartości te stanowią centrum kultury polskiej. Leon Dyczewski uważał, że w odniesieniu do każdej kultury możliwe jest dokonywanie podobnych analiz, aby za ich pomocą uchwycić jej specyfikę, fundamenty i składniki akcydentalne. Przez pryzmat wartości kulturowych proponował również patrzeć na kultury regionalne i lokalne, które wartościom pochodzącym z całościowego systemu kultury

¹⁷ L. DYCZEWSKI, *Trwałość kultury polskiej*, w: TENŻE, *Wartości w kulturze polskiej*, s. 35.

¹⁸ Np. L. DAKOWICZ, *Świat wartości przyszłych nauczycieli. Studium socjologiczne na podstawie badań studentów specjalizacji nauczycielskiej Uniwersytetu w Białymstoku*, Trans Humana, Białystok 2006.

¹⁹ L. DYCZEWSKI, *Kultura polska w procesie przemian*, s. 29-35.

nadają własne znaczenia i rozwijają dla nich partykularne środki wyrazu²⁰. Podejmował także problematykę wartości społecznych młodzieży, usiłując zrekonstruować przekształcenia zachodzące w systemie wartości tej kategorii społecznej w związku z transformacją ustrojową w Polsce²¹.

Symbole i mity w kulturze

Jednym z tematów długotrwale ogniskujących uwagę pracowników Katedry Socjologii Kultury była symboliczna sfera kultury. W pewnym stopniu był to rezultat akcentu kładzionego w definiowaniu kultury na komunikację za pomocą znaków.

Leon Dyczewski, pomimo poważnych zamiarów i zgromadzenia ogromnej bazy materiałów, nie opublikował całościowego i spójnego dzieła poświęconego symbolowi. Fragmentaryczne koncepcje znajdujemy w haśle „Symbol religijny” zawartym w *Leksykonie socjologii religii*, w kilku artykułach o symbolice świątyni i symbolice miasta, o znaczeniu symboli w świątach i świątowaniu.

Symbol, w ujęciu prof. Dyczewskiego, definiowany był w sposób klasyczny. Wśród jego cech wskazywał on polisemiczność, zmienność znaczeniową, wirtualność, semantyczną spójność z przedmiotem, trwałość i wielosobowość, zdolność łączenia się w struktury znaczące, związek z twórczością i refleksyjnością²². W przypadku symbolu religijnego zwróconego ku rzeczywistości transcendentnej, nadnaturalnej, Dyczewski podkreślał, że może on oddziaływać, mimo iż nie jest w pełni rozumiany, ale nie może być w ogóle zrozumiany i nie będzie oddziaływać w sytuacji całkowitego zaprzeczenia i odrzucenia transcendencji. Uznanie istnienia rzeczywistości, do której symbol odsyła, jest bowiem podstawowym warunkiem procesu symbolizacji. Symbole pełnią wiele funkcji, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym. Mnogość tych funkcji wskazuje, że w pewnych sytuacjach, kontekstach lub obszarach są one po prostu niezbędne, bez nich obszary te byłyby czymś zupełnie innym.

---

²⁰ Np.: L. DYCZEWSKI, *Elementy znaczące tożsamości kulturowej regionu środkowowschodniej Polski*, w: TENŻE, *Trwałość i zmienność kultury polskiej*, Akademia Społeczna, Wojewódzki Dom Kultury, Lublin 2002, s. 206-208.

²¹ Zob. L. DYCZEWSKI, *System wartości w świadomości młodzieży*, w: *Kultura polska w procesie przemian*, s. 103-124.

²² L. DYCZEWSKI, *Symbol religijny*, w: *Leksykon socjologii religii*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Verbinum, Warszawa 2004, s. 406-407.

Jednym z takich obszarów czy sytuacji jest święto i świętowanie. Katedra Socjologii Kultury przez kilka lat prowadziła badania pod ogólnym tytułem *Znaczenie przedmiotów i zachowań symbolicznych głównych świąt katolickich*. Ich wyniki wykorzystywane były w pracach magisterskich i doktorskich, znalazły także częściowe omówienie w kilku artykułach naukowych. Punktem wyjścia, jaki tkwił u podstawy tych badań, było przekonanie o koniecznej obecności symboli i symboliki w każdym świętowaniu, zarówno prywatnym, jak i oficjalnym, publicznym. Symbole bowiem, podobnie jak i całość święta, otwierają i uwrażliwiają na inną rzeczywistość jakieś szczególnie ważne wartości, idee, stany psychiczne, osoby²³. Badania tego nurtu realizowane były w ramach zadań statutowych Katedry, a obejmowały święta: Wigilii i Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego, Bożego Ciała i Zielonych Świątek. Starano się w nich określić zasięg poszczególnych przedmiotów i zachowań symbolicznych (społeczny i geograficzny), rozumienie znaczenia symboli oraz stosunek wobec nich. Problematyka symboli znalazła również wyraz w analizach publikacji prasowych z okazji polskich świąt narodowych, a także danych o pomnikach i inskrypcjach na nich umieszczonych, które to prace badawcze prowadzone były w ramach zajęć dydaktycznych z socjologii kultury. Badania nad świętem i świętowaniem prowadziła przede wszystkim Anna Sugier-Szerega, która w kilku artykułach podejmowała próby określenia zmian treściowych i formalnych zachodzących w tym obszarze²⁴. Efektem zainteresowań tym tematem była też konferencja i publikacja pokonferencyjna *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*. W tym nurcie badań mieszczą się także szersze refleksje nad znaczeniem symboli i symboliki w życiu rodzinnym. Dyczewski uważał, że: „Rodzina w swych symbolicznych zachowaniach i przedmiotach wyraża własny system wartości i norm, swoje wydarzenia i ulubione postacie, upodobania i pragnienia, jakość wzajemnych wewnątrzrodzinnych stosunków i zakres kontaktów z szerszym światem, swoją przeszłość, teraźniejszość i przyszłość”²⁵. Analizy przez niego prowadzone, prócz okresu świąt, gdzie występuje szczególne nagromadzenie symboli, obejmowały także sym-

²³ L. DYCZEWSKI, *Zwyczajowość – obrzędowość czynnikiem wzmacniającym świętowanie i zadowolenie ze święta*, w: *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998, s. 76.

²⁴ Np.: A. SUGIER-SZEREGA, *Święta Wielkanocne na łamach wybranych dzienników i tygodników w okresie Wielkiego Tygodnia 2010 roku*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4, s. 111-121; TAŻ, *Kultura świętowania w społeczeństwie konsumpcyjnym*, w: *Człowiek – kultura – bezpieczeństwo*, red. P. Gondęk, Lublin 2014, s. 103-112; TAŻ, *Wydarzenia medialne jako święto a tożsamość zbiorowa*, w: *Tożsamość w wielokulturowym kontekście*, s. 295-309.

²⁵ L. DYCZEWSKI, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, s. 104.

bolikę domu i innych elementów otoczenia bliskiego rodzinie (np. ogrody, drzewa). Wśród studentów przez wiele lat zbierał materiał badawczy w postaci esejów na temat współczesnej symboliki domów²⁶.

Innym wymiarem refleksji nad symboliczną sferą kultury podejmowanym przez Katedrę było zagadnienie symboliki przestrzeni. W obrębie szeroko rozumianej przestrzeni, projektowanej, zagospodarowywanej i używanej przez człowieka, Leon Dyczewski wyodrębniał przestrzeń zwykłą, codzienną, funkcjonalną, służącą zaspokajaniu podstawowych potrzeb, i przestrzeń symboliczną, która komunikuje coś człowiekowi, odnosi do czegoś innego, o którą ludzie szczególnie dbają, ponieważ reprezentuje jakieś wartości i idee. „Znaczenie i siła budowli i przestrzeni symbolicznych przejawia się w tym, że łączą one poznanie i przeżycia ludzi, porządkując ich pamięć zbiorową, integrują działania jednostek i instytucji, zabezpieczając tym samym ludzi i instytucje przed zagubieniem, ostatecznie zaś stają się elementami całościowej wizji świata i życia”²⁷. Do form architektonicznych realizujących te funkcje Dyczewski zaliczał w szczególności świątynie, pomniki, cmentarze, kapliczki, przydrożne krzyże, tablice upamiętniające, parki, a określał je mianem „miejsz znaczących”. Największą uwagę przywiązywał do świątyni, i z tej racji poświęcił jej kilka artykułów oraz dziesiątki referatów, zawierając w nich wyniki refleksji nad symboliczną istotą tego miejsca i historyczną ewolucją znaczeń mu przypisywanych.

Źródłowo w badaniach nad symbolami i symboliką tkwią także rozwijane przez pracowników Katedry Socjologii Kultury koncepcje mitu. Aneta Duda skoncentrowała się na problemie obecności mitów w reklamie²⁸. Opierając się zwłaszcza na poststrukturalistycznych teoriach mitu i analizach różnych form reklamy, wykazała ona niezbędnosć mitycznych kodów w tym srodtku komunikacji. Natomiast Dariusz Wadowski opracował bardziej ogólne studium poświęcone trwałości i ewolucji mitów oraz myślenia mitycznego w kulturze. Przedstawił w nim ewolucję obecności symbolicznej w świadomości mitycznej w kulturze, podejmując m.in. problematykę kultury popularnej, zabawy i rozrywki, ekologii, komunikacji medialnej, ideologii, utopii i zbiorowej pamięci²⁹.

²⁶ Por. L. DYCZEWSKI, *Symbolika domu i ogrodu*, w: *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, s. 49-64.

²⁷ L. DYCZEWSKI, *Sacrum w przestrzeni publicznej*, w: *Sacrum w kulturze tradycyjnej i współczesnej*, red. J. Adamowski, M. Tymochowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lublin–Wrocław 2016, s. 17.

²⁸ A. DUDA, *Język mitu w reklamie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

²⁹ D. WADOWSKI, *Mit w społeczeństwie i kulturze*.

Badania i diagnozy kultury lokalnej i regionalnej

Istotnym obszarem prac teoretycznych i badawczych Katedry Socjologii Kultury była kultura lokalna i regionalna. Problematyka ta zajmowała ważne miejsce w myśli i działalności badawczej Leona Dyczewskiego. Konstatował on zmiany w tej dziedzinie będące wynikiem przeobrażeń struktury społecznej i sposobów życia ludności wiejskiej, a także skutkiem określonych działań politycznych i wydarzeń historycznych. W jego opinii w kulturach lokalnych przetrwało wyjątkowo wiele elementów wchodzących w skład tradycyjnej polskiej tożsamości, ale same społeczności przeżywają dość poważne trudności w dostosowaniu ich do nowych uwarunkowań historyczno-społecznych. Wyznacznikami kultury lokalnej są: bezpośrednia komunikacja między jej uczestnikami, swoiste pojmowanie wartości wskazujących preferowane sposoby postępowania, funkcja integrująca i zakorzeniająca oraz funkcja łączenia poziomu lokalnego z poziomem ogólnospołecznym. Szczególnie ważną rolę w podtrzymywaniu i rozwijaniu kultur lokalnych odgrywają animatorzy kultury, których Dyczewski wyraźnie odróżniał od liderów. Natomiast instytucjonalnym podmiotem organizowania i rozwijania lokalnych kultur są różnego rodzaju domy, ośrodki lub centra kultury. Szczegółowo zoperacjonalizowane przez Leona Dyczewskiego role i zadania obu tych podmiotów (osobowego i instytucjonalnego) były wykorzystywane w wielu badaniach³⁰. Stały się także podstawą do kilku projektów opracowanych w ramach przygotowania Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego 2000. Wyniki refleksji nad kulturą lokalną i regionalną prowadzonej przez pracowników Katedry były szeroko popularyzowane w kręgach lokalnych działaczy i społeczników podczas organizowanych w lokalnych środowiskach konferencji, spotkań, uroczystości rocznicowych, także w lokalnych czasopismach i innych wydawnictwach ulotnych. Ta mocno rozwinięta gałąź aktywności popularyzatorskiej wynikała z wielokrotnie artykułowanego przez Dyczewskiego przekonania o potrzebie wspomagania wiedzą przez przedstawicieli nauki tych środowisk i podmiotów, które oddolnie podtrzymują i rozwijają lokalne tradycje oraz animują i aktywizują lokalne społeczności.

---

³⁰ Por. np. B. JEDLEWSKA, *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003; A. SĘPOCH, *Współczesny dom kultury w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych*, Wojewódzki Ośrodek Kultury, Biała Podlaska–Lublin 2012.

Religia, chrześcijaństwo i Kościół katolicki jako podmioty kształtowania kultury

Spośród różnych podmiotów tworzących kulturę szczególną, uwagę badacze z KUL-u przywiązywali i przywiązują do religii i Kościoła. Tematyka ta, stanowiąca także przedmiot badań przedstawicieli m.in. filozofii i historii, w ramach prac Katedry Socjologii Kultury podejmowana była w perspektywie socjologicznej, koncentrującej się na czasach współczesnych, dynamice aktualnych zmian, społeczno-kulturowym oddziaływaniu religii i działaniach poszczególnych ludzi Kościoła. W pracach badawczych przedstawicieli Katedry religia i Kościół traktowane były jako istotne i twórcze elementy polskiego systemu kulturowego, odgrywające kluczowe role w rozwijaniu polskiej kultury dawniej i dziś. Wynikiem tych konstatacji stała się teza o niezbędności elementu religijnego w polskiej kulturze (a także kulturze w ogóle) i konieczności podejmowania tej kulturotwórczej roli przez środowiska katolików i poszczególnych reprezentantów Kościoła. Przykładem badań nad znaczeniem konkretnych osób kształtujących pewne kulturowe tendencje może być postać św. Maksymiliana Marii Kolbe, którego postać i dorobek o. prof. Dyczewski zinterpretował w sposób nowatorski, odbiegający od tradycyjnych ujęć teologicznych³¹.

Ważnym wkładem w badania nad znaczeniem religii i Kościoła katolickiego dla przekształceń kulturowych w społeczeństwie polskim była publikacja zbiorowa pod redakcją o. prof. Leona Dyczewskiego opublikowana w Waszyngtonie – *Secularization and the Development of Religion in Modern Polish Society*³². W wydawnictwie tym, skierowanym do anglojęzycznych odbiorców, Dyczewski włączył się w socjologiczne dyskusje dotyczące procesów sekularyzacji oraz nakreślił szeroką panoramę sytuacji Kościoła katolickiego we współczesnej Polsce. Zwrócił m.in. uwagę na wzrastający pluralizm polskiego społeczeństwa pod względem form religijności, czemu towarzyszy dominująca tendencja do zachowywania chrześcijańskich fundamentów kulturowych. Reprezentujący KUL badacze, autorzy artykułów zamieszczonych w książce (J. Szegda, J. Szulich-Kałuża, M. Czocho, A. Sugier-Szerega, M. Hułas, K. Jurek, K. Klauza), wykazują wielość i różnorodność nowych sposobów przejawiania się sa-

³¹ Np.: L. DYCZEWSKI, *Człowiek człowiekowi... Rzecz o Św. Maksymilianie Kolbe*, Wydawnictwo Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka, Wydawnictwo Calvarianum, Oświęcim 1994; TENŻE, *Źródła wielkości, czyli o środowisku rodzinnym św. Maksymiliana Kolbego*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów–Lublin 2011.

³² *Secularization and the Development of Religion in Modern Polish Society*, ed. L. Dyczewski, (Polish Philosophical Studies XIV, Christian Philosophical Studies XIII), Washington, DC 2015.

crum w kulturze, konstatując zarazem upowszechnianie się tendencji osłabiających jego znaczenie.

*

Omówione wyżej wybrane tematy i koncepcje rozwijane w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, nie stanowią oczywiście pełnej listy zagadnień, wokół których koncentrowały się badania socjologów kultury. Bogactwo i różnorodność dorobku naukowego wypracowanego przez Leona Dyczewskiego i współpracowników świadczą o dużej dynamice i kreatywności kulowskiego środowiska badaczy kultury, w których podejściu wyraźna jest pewna specyfika, ujawniająca się na tle badań realizowanych w innych ośrodkach. Jest ona widoczna w ogólnych założeniach aksjologicznych, stosowanej metodologii, doborze przedmiotów badań, a także w stosowanym języku. Intensywne kontakty z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą przybierające postać wspólnych przedsięwzięć badawczych, konferencji i publikacji, sprzyjały pogłębianiu, aktualizowaniu i upowszechnianiu tego podejścia. Jak się wydaje, stało się ono jednym z ważnych składników głównego nurtu socjologii kultury w Polsce.

Bibliografia

- DAKOWICZ L., *Świat wartości przyszłych nauczycieli. Studium socjologiczne na podstawie badań studentów specjalizacji nauczycielskiej Uniwersytetu w Białymstoku*, Trans Humana, Białystok 2006.
- DUDA A., *Język mitu w reklamie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- DYCZEWSKI L., *Człowiek człowiekowi... Rzecz o Św. Maksymilianie Kolbie*, Wydawnictwo Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka, Wydawnictwo Calvarianum, Oświęcim 1994.
- DYCZEWSKI L., *Kultura polska w procesie przemian*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1993.
- DYCZEWSKI L., *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1993.
- DYCZEWSKI L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003.
- DYCZEWSKI L., *Sacrum w przestrzeni publicznej*, w: *Sacrum w kulturze tradycyjnej i współczesnej*, red. J. Adamowski, M. Tymochowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lublin–Wrocław 2016, s. 15-27.
- DYCZEWSKI L., *Symbol religijny*, w: *Leksykon socjologii religii*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Verbinum, Warszawa 2004, s. 406-408.
- DYCZEWSKI L., *Trwałość i zmienność kultury polskiej*, Akademia Społeczna, Wojewódzki Dom Kultury, Lublin 2002.

- DYCZEWSKI L., *Więź pokoleń w rodzinie*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1976.
- DYCZEWSKI L., *Źródła wielkości, czyli o środowisku rodzinnym św. Maksymiliana Kolbego*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów–Lublin 2011.
- DZIEKANOWSKA M., *Poczucie tożsamości regionalnej mieszkańców Lubelszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- JEDLEWSKA B., *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- JUREK K., *Tożsamość imigrantów z Białorusi i Ukrainy. Wchodzenie w polskie społeczeństwo*, Wydawnictwo KUL, Centrum Europejskie Natolin, Lublin 2016.
- Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.
- Kultura w kręgu wartości. Lubelski Kongres Kultury Polskiej 2000. Lublin 11-14 listopada 2000*, red. L. Dyczewski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.
- LENIK S., *Tożsamość narodowa młodych Polaków*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 2002.
- Odmiany tożsamości*, red. R. Szwed, L. Dyczewski, J. Szulich-Kałuża, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Politics and Identity. Considerations on Ukrainian, Polish and European Identity*, red. R. Szwed, The John Paul II Catholic University, Lublin Business School, Lublin 2007.
- Rzeczywistość wielokulturowa*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Lublin–Warszawa 2013.
- Secularization and the Development of Religion in Modern Polish Society*, ed. L. Dyczewski, (Polish Philosophical Studies XIV, Christian Philosophical Studies XIII), Washington, DC 2015.
- SĘPOCH A., *Współczesny dom kultury w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych*, Wojewódzki Ośrodek Kultury, Biała Podlaska–Lublin 2012.
- SŁAWEK-CZOCHRA M., *Graffiti jako forma twórczości i przejaw tożsamości*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Stalność i zmienność tożsamości*, red. L. Dyczewski, J. Szulich-Kałuża, R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- SUGIER-SZEREGA A., *Kultura świętowania w społeczeństwie konsumpcyjnym*, w: *Człowiek – kultura – bezpieczeństwo*, red. P. Gondek, Fundacja Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej, Lublin 2014.
- SUGIER-SZEREGA A., *Mcdonaldyzacja życia i disneizacja w kulturze*, w: *Społeczeństwo wirtualne społeczeństwo informacyjne*, red. R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 111-126.
- SUGIER-SZEREGA A., *Święta Wielkanocne na łamach wybranych dzienników i tygodników w okresie Wielkiego Tygodnia 2010 roku*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4, s. 109-120.
- SZULICH-KAŁUŻA J., *Projekty tożsamościowe rodziny upowszechniane w polskich tygodnikach opiniotwórczych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- SZULICH-KAŁUŻA J., *Społeczny obraz świata w fotografii – o zastosowaniu analiz fotografii w badaniach socjologicznych*, w: *Co widać?*, red. J. Kaczmarek, M. Krajewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 2006, s. 65-77.
- SZULICH-KAŁUŻA J., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy socjologii wizualnej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 34(2006), nr 1, s. 107-118.

- SZWED R., *Klasyczna koncepcja opinii publicznej we współczesnym kontekście*, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 3, s. 95-108.
- SZWED R., *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków między tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
- Tożsamość i komunikacja*, red. J. Szulich-Kałuża, L. Dyczewski, R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Tożsamość pogranicza – tożsamość narodowa – tożsamość europejska. Na marginesie rozważań nad tożsamością ukraińską, polską i europejską*, red. R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
- Tożsamość religijna w nowoczesności*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.
- Tożsamość w wielokulturowym kontekście*, Wydawnictwo KUL, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Centrum Europejskie Natolin, Lublin–Warszawa 2013.
- Тотожність і політика. Причина для міркувань про українську, польську, європейську тототожність*, red. R. Szwed, Lublin 2007.
- Values in the Polish Cultural Tradition*, ed. L. Dyczewski, Polish Philosophical Studies III, Washington, DC 2002.
- WADOWSKI D., *Mit w społeczeństwie i kulturze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Wartości w kulturze polskiej*, red. L. Dyczewski, Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza, Lublin 1993.

Dorota Gizicka, Małgorzata Szyszka

Konteksty życia rodzinnego

Obszary badawcze w socjologii rodziny

Wprowadzenie

Zainteresowanie rodziną jako grupą i instytucją społeczną to już w zasadzie „tradycja socjologiczna”, ze względu na rangę i znaczenie rodziny, zarówno w aspekcie jednostkowego, jak i społecznego życia. Rodzina stanowi kluczowy obiekt badań empirycznych, wieloaspektowych analiz teoretycznych, a także jeden z głównych przedmiotów zainteresowania w działalności dydaktycznej, wychowawczo-religijnej i naukowej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

Rodziną i życiem rodzinnym zajmowano się niemal od początku wykładania socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Już w latach dwudziestych XX wieku podmiotem badań stała się rodzina robotnicza. Aleksander Wóycicki w monografii *Robotnik polski w życiu rodzinnym* (1922) opisał życie domowe, publiczne i zjawiska kryzysowe w rodzinach robotniczych¹. Marginalnie analizy i badania odnoszące się do rodziny pojawiły się także w *Zarysie socjologii* (Lublin 1948) ks. Franciszka Mirka (protoplasty lubelskiego środowiska socjologicznego)². Analizy dotyczące rodziny w środowisku miejskim i wiejskim, a także teorii indywidualizacji rodziny małej przedstawił Jan Turowski w publikacjach z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych³.

---

¹ S. KOSIŃSKI, *Rola księdza Aleksandra Wóycickiego w rozwoju polskiej socjologii*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.

² S. KOSIŃSKI, *Aleksandra Wóycickiego prekursorskie badania nad rodziną*, w: *Spółczesność – Przestrzeń – Rodzina. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Kryczce*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 236.

³ J. TUROWSKI, *Teoria indywidualizacji rodziny małej i autonomizacji jednostki w świetle polskich badań socjologicznych*, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1972; TENŻE, *Przemiany współczesnej rodziny*,

Natomiast faktyczny rozwój dyscypliny w KUL-u wiązał się z utworzeniem Katedry Socjologii Rodziny i zaowocował wieloma tematami i projektami badawczymi dotyczącymi życia rodzinnego.

Instytucjonalne ramy socjologii rodziny w KUL-u

Socjologiczne badania nad rodziną w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim zainicjował prof. Franciszek Adamski. Kierował powołaną w 1972 r. na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL Katedrą Socjologii Rodziny – pierwszą tego typu jednostką w Polsce. W trakcie blisko 10-letniej pracy w KUL-u (1972-1981) prof. F. Adamski prowadził badania nad rodziną w ramach wieloletniego planu badawczego (katolicki model rodziny a współczesna rodzina polska), współpracując z Sekcją Socjologii Rodziny PTS, której zresztą był założycielem. Okres lubelski w karierze prof. F. Adamskiego jest „najbardziej płodny”⁴, jeżeli chodzi o publikacje dotyczące rodziny, przyczyniając się istotnie do rozwoju dyscypliny. Pozycje *Socjologia małżeństwa i rodziny* (1982), *Miłość, małżeństwo, rodzina* (1978), *Młodzi przed ślubem* (1977) czy *Koncepcje modelowe małżeństwa i rodziny w ujęciu międzypokoleniowym* (1976) to efekty badań i analiz klasyka już socjologii rodziny. Dalej problematykę rodzinną rozwijał wypromowany przez prof. F. Adamskiego doktor, uznany w środowisku lubelski socjolog rodziny – ks. prof. Leon Dyczewski.

W 1983 r. Katedrę o zmodyfikowanej nazwie (Katedra Socjologii Rodziny i Wychowania) objął prof. Piotr Kryczka i kierował nią do 2008 r. Do jego zainteresowań w obszarze rodziny (obok socjologii miasta, samorządu terytorialnego i rozwoju regionalnego) należały przede wszystkim przemiany obyczajowości młodzieży oraz zjawiska patologii społecznej. Wkład prof. P. Kryczki w rozwój dyscypliny uwidacznia się w wielu publikacjach, a także w działalności organizacyjnej. Znaczącym, po dziś dzień realizowanym przedsięwzięciem są Dni Społeczne (w tym roku 47 edycja). Ich inicjatorem był właśnie prof. P. Kryczka jako opiekun naukowy Samorządu Studentów Socjologii KUL, bowiem Dni Społeczne to konferencje organizowane corocznie przez studentów socjologii, podejmujące ciekawe i aktualne tematy społeczne.

Wydawnictwo KUL, Lublin 1959; TENŻE, *Sytuacja małżeństwa w Polsce i na świecie*, Krakowskie Zakłady Graficzne, Kraków 1960; TENŻE, *Rodzina chłopska w okresie lat 1864-1914 w świetle źródeł pamiętnikarskich*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1967.

⁴ S. KOSIŃSKI, *Aleksandra Wóycickiego prekursorskie badania nad rodziną*, s. 236.

Stalą kadre Katedry stanowiły, oprócz jej kierownika, trzy osoby – Paweł Rydzewski (doktorat w 1993 r.), Dorota Gizicka (doktorat w 2008 r.) i Małgorzata Szyszka (doktorat w 2008 r.). Ponadto zajęcia zlecone lub w ramach stypendium doktoranckiego prowadzili doktoranci (m.in. Robert Chrzęstek, Anna Maciąg). Tematyka zajęć dydaktycznych prowadzonych w ramach Katedry odnosiła się przede wszystkim do problematyki rodzinnej i obejmowała kulturowe modele małżeństwa i rodziny, przemiany współczesnej rodziny, kwestie patologii i dezorganizacji społecznej.

Pracownicy Katedry brali czynny udział w życiu naukowym. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku rozwijała się współpraca z ośrodkami zagranicznymi (Linz) oraz z Fundacją Konrad-Adenauer-Stiftung, która zaowocowała konferencjami i publikacjami. W latach 2009-2010 zrealizowano projekt – „Wsparcie rodzin w rozłące migracyjnej”, w ramach Funduszu Inicjatyw Obywatelskich (FIO) – Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Na uwagę zasługuje również organizacja konferencji w 2014 r. („Obraz współczesnej rodziny. Przemiany, problemy, perspektywy”), w czasie której reaktywowano (jeszcze nie formalnie) na wniosek prof. Iwoiny Taranowicz (Uniwersytet Wrocławski) Sekcję Socjologii Rodziny PTS. Od tego czasu rozwija się współpraca Instytutu Socjologii KUL z Sekcją, której rezultatem są cykliczne konferencje i seminaria naukowe.

W latach 2008-2012, po odejściu prof. Kryczki na emeryturę, katedrą „zarządzał” kurator prof. Krzysztof Motyka, wspierając jej pracowników w realizacji badań i analiz nad rodziną. Niestety, w wyniku reorganizacji Katedra została zamknięta, a jej pracownicy przeszli do innej jednostki w ramach Instytutu Socjologii KUL (Katedry Filozofii Społecznej).

Przegląd badań i analiz w ramach socjologii rodziny KUL

Zainteresowania i dociekania nad rodziną wyrastają z jej uniwersalnej istoty, wypełnianych funkcji i znaczenia dla rozwoju człowieka. Przemiany, jakie dokonują się w ramach samych rodzin, zmieniające się uwarunkowania zewnętrzne (zachodzące procesy społeczne) oraz modyfikacja instytucji życia publicznego przyczyniają się do podejmowania zarówno teoretycznych analiz, jak i diagnostyczno-badawczych projektów. Bada się więc i opisuje proces wewnętrznych przeobrażeń i organizacji rodziny, określa wymiar pełnionych przez rodzinę funkcji, ukazuje czynniki zmian struktury i jej wewnętrznej spójności, czy też wskazuje instytucje wsparcia rodziny i jej członków.

Podobnie szerokie spectrum analiz w ramach socjologii rodziny podejmowane było (i jest) w Instytucie Socjologii KUL. Do czołowych zagadnień należą: przemiany obyczajowości młodzieży, miejsce małżeństwa i rodziny w planach życiowych młodzieży, problematyka rozwodów, pomoc państwa i polityka rodzinna, kwestie patologii i dezorganizacji społecznej.

Przemiany małżeństwa i rodziny

Podstawowym, najbardziej ogólnym zagadnieniem badawczym poruszonym przez socjologów rodziny z KUL-u były i są przemiany małżeństwa i rodziny. Badania opinii społecznej ukazują, iż rodzina jest wciąż cenioną wartością i ważnym elementem życia Polaków. Niewątpliwie jednak, wraz z szerszymi zmianami społecznymi, ulega przeobrażeniom. Zmienia się oblicze rodziny, pojawiają nowe typy związków, które w swym funkcjonowaniu są mniej lub bardziej zbliżone do związków tradycyjnych. Zmieniają się relacje pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny, także role dziadków, rodziców czy dzieci. Zmieniają się wreszcie wzorce socjalizacji oraz relacje pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny. Niemniej jednak małżeństwo i rodzina wciąż pozostają „podstawową komórką społeczną”, wymagającą szczegółowej i dogłębnej analizy. Podejmowanie badań empirycznych, jak i analizy teoretycznej odnoszącej się do przemian małżeństwa i rodziny występuje wyraźnie w nurcie badawczym KUL-owskich socjologów rodziny. Widoczny jest wśród prekursorów socjologii małżeństwa i rodziny – Piotra Kryczki⁵ oraz Leona Dyczewskiego⁶, jak i wśród młodszego pokolenia badaczy – Małgorzaty Szyszki⁷ oraz Doroty Gizickiej⁸.

Świadomość przemian polskiej rodziny zmuszała badaczy do podejmowania prób określenia czynników i uwarunkowań tych przemian. Ten nurt badawczy wi-

---

⁵ *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, RW KUL, Lublin 1997.

⁶ L. DYCZEWSKI, *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1981.

⁷ *Rodzina polska. Wybrane aspekty funkcjonowania*, red. M. Szyszka, Instytut Sądecko-Lubelski, Lublin 2013; *Współczesna rodzina polska. Przemiany, zagrożenia, wyzwania*, red. A. Jabłoński, M. Szyszka, D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014; *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

⁸ *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo. Przemiany we współczesnej Polsce*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

doczny był szczególnie u Leona Dyczewskiego⁹, jak również u Piotra Kryczki. Jako badacze przemian rodziny w okresie ustroju socjalistycznego, jak i okresu transformacji ustrojowej po 1989 r., koncentrowali się na procesach laicyzacji, ubożenia materialnego, procesach demograficznych czy zbytnim nacisku na realizację ekonomicznej funkcji rodziny. Okres transformacji ustrojowej uruchomił procesy indywidualizacji, liberalizacji i pluralizmu wartości, norm i wzorów zachowań także w odniesieniu do życia małżeńsko-rodzinnego. Przemiany małżeństwa i rodziny są nadal ważnym elementem badań prowadzonych przez socjologów rodziny KUL. Znajdują one swoje odzwierciedlenie zarówno w publikacjach podejmujących temat w sposób szeroki i przekrojowy, uwzględniający także czynniki kształtujące owe przemiany, jak i w publikacjach bardziej szczegółowych pogłębiających określony aspekt życia rodzinnego.

Ważnym aspektem badań podejmowanym od wielu lat przez socjologów rodziny KUL, mieszczącym się w przemianach małżeństwa i rodziny, jest szeroko rozumiana obyczajowość przedmałżeńska. Zainteresowanie tą tematyką zostało zapoczątkowane przez Piotra Kryczkę. Na potrzeby realizowanych w Katedrze Socjologii Rodziny i Wychowania prac magisterskich pod jego kierunkiem podjęto blisko 40 badań na temat przedmałżeńskiej obyczajowości. Tematyka ta obejmowała „zwyczaj chodzenia ze sobą” oraz opinie na temat małżeństwa i rodziny ze szczególnym naciskiem na matrymonialne plany młodzieży¹⁰. Badania te były i są kontynuowane przez następne pokolenie socjologów rodziny KUL. Są one znaczące ze względu na przyjęte założenie, jakim było dotarcie do młodzieży z różnych środowisk, o różnych cechach społecznych, a co za tym idzie – o różnych poglądach i opiniach. Taki zakres badań pozwalał na pogłębioną analizę zarówno w ujęciu punktowym – analiza zróżnicowania opinii w danym momencie, jak również zmian, jakie zachodziły w przestrzeni czasowej. Badania podejmowane były również poza Polską, np. na Ukrainie¹¹, co dodatkowo wzbogaciło prowadzoną analizę o aspekt międzynarodowy. Niezaprzeczalnie badania prowadzone przez socjologów rodziny KUL wpisały się w nurt badań

---

⁹ L. DYCZEWSKI, *Rodzina – Społeczeństwo – Państwo*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.

¹⁰ Publikacje Piotra KRYCZKI dotyczące obyczajowości młodzieży: *Obyczajowość przedmałżeńska – tendencje zmian*, w: *Małżeństwo i rodzina w nowoczesnym społeczeństwie*, red. L. Dyczewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 47-67; *Przemiany obyczajowości przedmałżeńskiej*, w: *Kultura – media – społeczeństwo. Księga jubileuszowa ku czci Ojca Profesora Leona Dyczewskiego*, red. D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 511-527.

¹¹ D. GIZICKA, *Młodzież polska i ukraińska wobec problemu przerywania ciąży*, w: *Społeczne dylematy Europy*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

ogólnopolskich dotyczących tejże tematyki. Należy podkreślić szeroką gamę zagadnień podejmowanych w ramach tychże analiz. Do podstawowych należy zaliczyć: małżeństwo i rodzinę jako wartość, przyjmowany wzorzec rodziny i małżeństwa, uwarunkowania zawarcia związku małżeńskiego, opinie na temat ról małżeńskich, deklarowane wzory współżycia i prokreacji, kwestię dzietności w przyszłym życiu małżeńskim, jak i związki nieformalne jako alternatywa dla małżeństwa i rodziny.

Małżeństwo i rodzina w systemie wartości młodzieży

Badania dotyczące opinii młodzieży na temat małżeństwa i rodziny leżały również w kręgu zainteresowania L. Dyczewskiego¹². Wyniki badań wskazywały, iż młodzież wciąż ceni małżeństwo i rodzinę oraz chce mieć dzieci. Najczęściej preferuje życie rodzinne oparte na małżeństwie dwóch osób odmiennej płci, o demokratycznej strukturze i partnerskich relacjach. Pomimo silnej pozycji małżeństwa i rodziny w systemie wartości młodzieży, staje się ona coraz bardziej otwarta na nowe zjawiska, jakimi są konkubiny, pary homoseksualne, rozwody czy aborcja.

Pozycję i miejsce rodziny w systemie wartości młodzieży badał również Janusz Mariański¹³. Wkład J. Mariańskiego w socjologię rodziny, szczególnie w kontekście etyczno-moralnym jest niepodważalny. Badał on miejsce małżeństwa i rodziny w systemie wartości młodzieży przez wiele lat, a także w różnych środowiskach. Systematyczne eksplorowanie pozwoliło mu, podobnie jak P. Kryczce, na uchwycenie ciągłości i zmian¹⁴. J. Mariański zauważa, iż młodzi ludzie coraz częściej odwołują się do decyzji o zawarciu formalnego małżeństwa, a co za tym idzie – decyzję o rozpoczęciu prokreacji. Z jednej strony wynika to z przedłużającego się okresu edukacyjnego oraz procesu usamodzielniania się, z drugiej zaś – ze zmian mentalności młodych

---

¹² L. DYCZEWSKI, *Wymagania młodzieży o małżeństwie i rodzinie. Pomiędzy tradycją a nowoczesnością*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.

¹³ Wybrane publikacje Janusza MARIAŃSKIEGO dotyczące problematyki wartości młodzieży: *Młodzież między tradycją a nowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturalistów*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995; *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001; *Między sekularyzacją a ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003; *Przemiany moralności polskich maturalistów w latach 1994-2009. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

¹⁴ J. MARIAŃSKI, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.

ludzi, dla których małżeństwo, rodzina i dzieci to wartości nadal cenne, ale pojawiają się również inne, równorzędne cele, takie jak kariera zawodowa czy samorealizacja. Odkładanie w czasie małżeństwa implikuje zmiany w zachowaniach dotyczących sfery seksualnej. J. Mariański wskazuje na wyraźną rozbieżność pomiędzy rzeczywistymi zachowaniami Polaków, w tym również ludzi młodych deklarujących się jako katolicy, a doktryną moralną Kościoła katolickiego. Sprawy seksualne stają się prywatne i coraz częściej umykają kontroli moralnej. Kryzys moralny odzwierciedla się przede wszystkim na płaszczyźnie związanej z nierozzerwalnością małżeństwa, czystością przedmałżeńską i regulacją poczęć. Według J. Mariańskiego w społeczeństwie polskim dokonuje się powoli normatywna dezinstytucjonalizacja małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej.

Kohabitacja jako nowa forma życia wspólnotowego

Początkowe zainteresowanie związkami nieformalnymi, które wpisywało się w szerszy nurt badań nad przemianami życia małżeńsko-rodzinnego, wyodrębniło się w późniejszym czasie jako niezależny nurt badawczy. Koncentracja na analizie związków nieformalnych jako oddzielnego tematu badawczego wynikała przede wszystkim ze zmian, jakim ulegało społeczeństwo polskie. Z jednej strony stały się one alternatywą wobec małżeństwa, z drugiej zaś – etapem życia przedmałżeńskiego, nową formą narzeczeństwa. Kohabitacja stała się, w pewnym zakresie, elementem nowej obyczajowości przedmałżeńskiej.

Na szczególną uwagę, w kontekście badań nad kohabitacją, zasługują badania przeprowadzone pod kierunkiem Piotra Kryczki, dotyczące przemian terminologicznych i zróżnicowanej świadomości społecznej odnoszącej się do terminów oznaczających tę samą rzeczywistość społeczną. Badania koncentrowały się na odbiorze społecznym, a co za tym idzie – ocenie zjawiska określanego jako kohabitacja lub konkubinat. Oba terminy odnoszą się do tego samego zagadnienia, niemniej jednak termin „konkubinat” ma zdecydowanie konotacje negatywne, zaś termin „kohabitacja” neutralne. Ewolucja terminologiczna pociąga za sobą zmianę świadomości społecznej. Badania wykazały, iż opinie na temat kohabitacji były zdecydowanie częściej pozytywne niż opinie na temat konkubinatu. Badania te były o tyle cenne, iż pokazały wyraźnie działanie technik społecznych mających na celu zmianę świadomości poprzez zmianę terminologii. Warto zwrócić uwagę, iż proces ten został ukazany również w badaniach prowadzonych przez socjologów KUL nad problematyką rodzin

migracyjnych. Zmiany terminologiczne z jednej strony pozwalają na obiektywną ocenę, z drugiej zaś zdecydowanie pociągają za sobą zmianę świadomości społecznej.

Badania nad kohabitacją kontynuuje Dorota Gizicka¹⁵. Głównym nurtem analizy jest ukazanie dominujących rodzajów kohabitacji, ze szczególnym uwzględnieniem kohabitacji przedmałżeńskiej, która współcześnie staje się powszechnym elementem drogi dojścia do małżeństwa. Coraz więcej młodych Polaków przechodzi przez fazę związku nieformalnego. Jest to skutkiem wzrastającej aprobaty dla nieformalnych związków. Niemniej jednak mocne zakorzenienie pozycji formalnego małżeństwa w kulturze polskiej skutkuje formalizacją większości związków kohabitacyjnych młodych ludzi. Wzrost akceptacji społecznej dla związków nieformalnych widoczny jest również w społecznym definiowaniu pojęcia „rodzina”, który ulega poszerzeniu przekraczając ramy prawne czy religijne. Coraz częściej Polacy skłonni są nazywać rodziną związki nieformalne, szczególnie te, które mają dzieci. Nurt badań nad kohabitacją wpisuje się we współczesny nurt analiz poświęconych nowym formom życia wspólnotowego.

Migracje zarobkowe w kontekście małżeństwa i rodziny

Ważnym zagadnieniem poruszonym w ramach badań z zakresu socjologii rodziny jest kwestia funkcjonowania rodzin w rozłące migracyjnej. Badania oraz analizę teoretyczną tego zagadnienia rozpoczęto w momencie znaczącego wzrostu zarobkowych migracji zagranicznych związanych z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Należy podkreślić, iż podjęte badania były interdyscyplinarne i obejmowały zagadnienia zarówno socjologiczne, jak i psychologiczne. Wpisały się znacząco w nurt badań z tego zakresu. Pierwszym efektem analizy tej tematyki była realizacja projektu – „Wsparcie rodzin w rozłące migracyjnej”, w ramach Funduszu Inicjatyw Obywatelskich (FIO) – Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Projekt zakończył się wydaniem publikacji książkowej¹⁶, a jednocześnie rozpoczął pogłębioną analizę zagadnień związanych z funkcjonowaniem rodzin migracyjnych.

¹⁵ Wybrane publikacje Doroty GIZICKIEJ dotyczące problematyki kohabitacji: *Kohabitacja – droga do małżeństwa czy jego alternatywa?*, w: *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, red. W. Muszyński, E. Sikora, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008; *Kohabitacja jako alternatywna forma życia rodzinnego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 36(2008), z. 1, s. 197-216; *Kohabitacja w Polsce w kontekście zmian postrzegania rodziny*, „Roczniki Nauk Społecznych” 41(2013), nr 4, s. 197-216.

¹⁶ D. GIZICKA, J. GORBANIUK, M. SZYSZKA, *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

Głównym założeniem podjętych badań była teza, iż migracja zmienia rodzinę w wielu aspektach jej funkcjonowania. W kontekście tej tezy pojawiły się szczególne pytania badawcze dotyczące przede wszystkim motywów i uwarunkowań migracji zarobkowych oceny funkcjonowania rodzin w sytuacji migracji, konsekwencji i ewentualnych zagrożeń wynikających z migracji, a także potrzeby wsparcia. Badania koncentrowały się w sposób szczególny na sytuacji dziecka, które funkcjonuje w rodzinie migracyjnej. Podjęcie analizy było również konsekwencją ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej. Nagłośnienie przez media problemu „eurosieroctwa” spowodowało wzmożone, aczkolwiek w większości sytuacji negatywne zainteresowanie rodzinami funkcjonującymi w sytuacji emigracji zarobkowej. Pogłębiona analiza owego zagadnienia, podejmowana przez wielu specjalistów, w tym socjologów rodziny KUL, pozwoliła na ukazanie obiektywnego obrazu rodzin migracyjnych. Głównym wnioskiem z przeprowadzonych badań jest wskazanie, iż migracja zarobkowa z pewnością stanowi element zmieniający rodzinę. Może być również elementem zagrażającym trwałości rodziny, jednakże z całą pewnością nie jest to element determinujący nieprawidłowe funkcjonowanie małżeństwa i rodziny.

Badania dotyczące tej tematyki prowadzone są nadal. Można wyodrębnić dwa główne nurty badawcze – opinie na temat funkcjonowania rodzin migracyjnych oraz opinie dotyczące szeroko rozumianego wsparcia rodzin migracyjnych. Te dwa nurty badawcze zostały pogłębione i wciąż są eksplorowane¹⁷. W kontekście szerszego zainteresowania problematyką rodzin migracyjnych analiza prowadzona przez

---

¹⁷ Wybrane publikacje Małgorzaty SZYSZKI z zakresu problematyki migracji: *Pomoc dziecku i rodzinie migracyjnej. Formy i zakres pomocy w opinii społecznej*, w: *Rodzina. Kondycja i przemiany*, red. M. Świątkiewicz-Mośny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 25-38; *Polska polityka rodzinna wobec skutków zagranicznej migracji zarobkowej*, w: *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*, red. B. Więckiewicz, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli, Stalowa Wola 2011, s. 113-139; *Bezrobocie – ubóstwo – migracja zarobkowa? Problemy polskich rodzin*, „Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne” 2016, nr 2(21), s. 103-115; *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(44)2016, nr 2, s. 143-164; *The Effects of International Economic Migration on the Family as seen by Lithuanian and Polish Students*, „Socialinis ugdymas” (“Social Education”) 45(2017), nr 1, s. 44-61; *Rodzina w migracji – migracja w rodzinie. Wyzwania współczesności*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2017, nr 4 (25), s. 46-53.

Wybrane publikacje Doroty GIZICKIEJ z zakresu problematyki migracji: *Dzieci w Polsce a skutki migracji zarobkowych rodziców*, „Studia Polonijne” 31(2010), s.159-169; *Rodzina w rozłące migracyjnej w świadomości dorosłych dzieci migrantów*, w: *Problem eurosieroctwa*, s. 33-61; *Funkcjonowanie rodzin migracyjnych w ocenie dorosłych dzieci migrantów*, w: *Rodzina polska. Dylematy i funkcjonowanie*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013; *Bezpieczeństwo rodziny w kontekście migracji zarobkowej*, w: *Rodzina w lokalnych i globalnych kontekstach bezpieczeństwa*, red. I. Urych, C. Smuniewski, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2015.

socjologów rodziny KUL wpisała się w ewolucję badawczą wychodzącą pierwotnie od tzw. problemu eurosieroctwa, przechodzącą przez rodzinę migracyjną aż do pojęcia transnarodowości.

Problematyka rozwodów

Istotnym aspektem badania przemian życia rodzinnego jest problematyka rozwodów, bowiem wzrastająca ich liczba to współczesny problem społeczny. Choć rodzina jest upragnioną wartością dla Polaków, kwestie nierozzerwalności i nietrwałości związków są obszarem przemian opinii społecznej. W jakim kierunku zmierzają owe przemiany? Dlaczego związki się rozpadają i jak później funkcjonują? Socjologiczne analizy dotyczące problematyki rozwodowej podejmowane były w KUL-u już pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku przez Piotra Kryczkę, który zajmował się właśnie postawami Polaków wobec rozwodów, starając się ukazać kierunki przemian owych postaw¹⁸. Intensyfikacja badań nad rozwodami przypada natomiast na lata dziewięćdziesiąte XX wieku i pierwszą dekadę XXI wieku, wpisując się w nurt ogólnopolskich analiz nad tym dynamicznie postępującym zjawiskiem społecznym.

Owa intensyfikacja zajmowania się problematyką rozwodów w Katedrze Socjologii Rodziny i Wychowania KUL wiąże się z udziałem Pawła Rydzewskiego (obecnie doktor habilitowany zatrudniony w Instytucie Socjologii UMCS), na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, w projekcie badawczym IV Grupy Tematycznej Centralnego Programu Badań Podstawowych „Uwarunkowania demograficzne rozwoju społeczno-gospodarczego Polski”. Projekt był realizowany we współpracy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z ówczesną Akademią Ekonomiczną w Poznaniu, a jego główny cel stanowiło uzyskanie informacji o różnorodnych aspektach rozwodów w środowisku wielkomiejskim (badaniami objęto w sumie 12 dużych miast w Polsce). Podjęte badania, wpisując się w nurt badań ogólnopolskich dotyczących tejże tematyki, umożliwiły wyodrębnienie obszarów

---

¹⁸ Publikacje Piotra Kryczki dotyczące problematyki rozwodów: *Przemiany w strukturze rozwodów w uprzemysławianym mieście*, „Studia Puławskie” 1978, s. 5-20; *Rozwód – wyzwanie wobec norm społecznych?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, z. 3, s. 325-335; *Rozwód w opinii społecznej*, „Studia Socjologiczne” 1999, nr 1, s. 41-68; *Rozwód w opinii społecznej – kierunki zmian*, w: *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999, s. 149-176; *Status osób rozwiedzionych. Aspekt duszpasterski i socjologiczny*, w: *Dzisiejsze aspiracje katechezy rodzinnej. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005, s. 359-372.

analizy problematyki rozwodowej dotyczących typów procesu rozwodowego w powiązaniu z przystosowaniem porozwodowym, małżeństw powtórnych osób rozwiedzionych, rozwodu w cyklu życia rodziny, demograficznych korelatów rozwodów, modeli i typologii procesu rozwodowego, przyczyn rozwodów oraz zjawiska rozwodu w perspektywie teorii wymiany społecznej.

Analizy nad rozwodami P. Rydzewskiego opierały się ponadto na surowych danych z Polskich Generalnych Sondaży Społecznych (danych ogólnopolskich), co pozwoliło na wyprowadzanie wniosków dotyczących całej populacji kraju w zakresie sytuacji zdrowotnej osób rozwiedzionych, opinii wobec rozwodów i jej dynamiki oraz ryzyka rozpadu małżeństw w Polsce. Z analiz Rydzewskiego wynika, iż osoby rozwiedzione częściej, niż osoby pozostające w związkach małżeńskich charakteryzują się gorszym stanem zdrowia i częściej przeżywają problemy natury psychologicznej. Wniosek został wyciągnięty po raz pierwszy na gruncie polskich badań na stosunkowo dużej losowej próbie ogólnopolskiej, z zastosowaniem zaawansowanych metod wnioskowania statystycznego.

Późniejsze analizy nad rozwodami, podejmowane w KUL-u, koncentrowały się głównie na metodologii badań rozwodów. P. Rydzewski¹⁹ skupił się bowiem na doborze prób w badaniach rozwodów, stosowanych narzędziach pomiaru, wykorzystywanych metodach i technikach badawczych oraz metodach analizy danych. Dzięki wykorzystaniu metod wnioskowania statystycznego, ukazał związek między ryzykiem rozpadu małżeństwa a wybranymi cechami społeczno-demograficznymi małżonków. Elementem nowym w polskich badaniach było wykorzystanie i empiryczne przetestowanie teorii Georga Levingera, co umożliwiło oszacowanie ryzyka rozpadu małżeństw i powiązanie tego ryzyka z cechami społeczno-demograficznymi małżonków.

---

¹⁹ Wybrane publikacje Pawła RYDZEWSKIEGO dotyczące problematyki rozwodów: *Socjologiczne analizy rozwodów: aspekty teoretyczne, empiryczne i metodologiczne*, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2010; *Typy procesu rozwodowego a przystosowanie porozwodowe kobiet ze środowisk wielkomiejskich na przykładzie Lublina*, „Studia Demograficzne” 1998, nr 3, s. 73-90; *Zdrowotne i psychologiczne konsekwencje rozwodów*, „Studia Demograficzne” 1997, nr 1, s. 83-95; *Metody doboru próby w badaniach nad rozwodami*, „Studia Demograficzne” 2004, nr 1, s. 55-73; *Wykorzystanie wywiadów i technik ankietowych w socjologicznych badaniach rozwodów*, „Roczniki Nauk Społecznych” 41(2013), nr 4, s. 127-152; *Narzędzia pomiaru w ilościowych badaniach rozwodów*, „Studia Demograficzne” 2007, nr 2, s. 45-63.

Wsparcie rodziny – polityka rodzinna

W okresie transformacji ustrojowej wzrosło zainteresowanie społeczeństwa, rządu i praktyków społecznych sytuacją i problemami rodziny. Spadek urodzeń, pogarszająca się sytuacja bytowa rodzin, trudna sytuacja kobiet na rynku pracy, niewystarczająca infrastruktura społeczna w aspekcie opieki nad dziećmi – to najważniejsze wyzwania stojące przed politykami i społeczeństwem. To jednocześnie zadania dla polityki rodzinnej, rozumianej jako wsparcie rodziny we wszystkich jej funkcjach. Jakie wsparcie otrzymują polskie rodziny? Jak realizowana jest polityka rodzinna w Polsce? Jakie są jej priorytety i zadania? Te kwestie weszły w obszar zainteresowań lubelskiego socjologa rodziny L. Dyczewskiego²⁰, który realizował je z pozycji badacza, analityka i praktyka społecznego (był czynnym uczestnikiem tworzenia programu polityki rodzinnej państwa). Dobitnie podkreślał zarówno rolę państwa w tworzeniu dobra wspólnego wszystkich jednostek i społeczności (rodzin), jak i rolę rodziny jako podstawy życia społecznego. Jak zaznaczał L. Dyczewski, znaczenie rodziny jako podstawy społeczeństwa wynika z dwóch zasadniczych względów: po pierwsze – rodzina dostarcza nowych członków społeczeństwu, a po drugie – najpełniej kształtuje człowieka, decydując tym samym o jakości członków społeczeństwa. Tym samym konieczne jest wsparcie rodzin poprzez kreowanie odpowiednich warunków prawnych, organizacyjnych, materialnych i kulturalnych, by jak najlepiej mogły pełnić wszystkie swoje funkcje. Akcentując konieczność pomocy rodzinie, mówił, że państwo powinno kierować się dwiema zasadami: zasadą pomocniczości (wspomagać rodzinę w pełnieniu jej funkcji) oraz interwencji (państwo wkracza tylko w szczególnych sytuacjach, gdy rodzina sobie zupełnie nie radzi). Jednocześnie dostrzegał słabnące zainteresowanie państwa rodziną i jej problemami, obok zresztą innych negatywnych trendów okresu transformacji ustrojowej (liberalizacji i pluralizmu wartości, norm i wzorów zachowań w odniesieniu do życia małżeńskiego-rodzinnego, indywidualizmu i socjalizacji pozarodzinnej, ideologizacji młodego pokolenia). Dlatego już na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku socjolog rodziny z KUL-u sformułował postulaty pod adresem polityki rodzinnej, której podstawą

²⁰ Wybrane publikacje Leona DYCZEWSKIEGO dotyczące problematyki polityki rodzinnej: *Rodzina – Społeczeństwo – Państwo*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1994; *Rodzina i społeczeństwo*, „Roczniki Nauk Społecznych” 19-20(1991-1992), nr 1, s. 83-97; *Rodzina Karty Praw Rodziny w kontekście społeczeństwa polskiego*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Wydawnictwo KUL, Lublin 1997, s. 137-177; *Rola rodziny i państwa w zapewnieniu bezpieczeństwa społecznego*, w: *Małżeństwo i rodzina w nowoczesnym społeczeństwie*, red. L. Dyczewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 211-239.

powinny być prawa rodziny, dochody rodzinne, infrastruktura rodzinna, pomoc rodzinom w pełnieniu funkcji wychowawczej, wreszcie ochrona wartości rodzinnych i samej rodziny. Polska bowiem potrzebuje komplementarnej, zróżnicowanej i aktywnej polityki rodzinnej. Jak się okazuje, znajomość problematyki rodzinnej poparta praktyką sprawiła, że postulaty L. Dyczewskiego są nadal aktualne²¹.

Z tego też względu, jak również z powodu wzrostu zainteresowania wspieraniem rodzin, problematyka dotycząca polskiej polityki rodzinnej jest nadal w Instytucie Socjologii KUL kontynuowana. Małgorzata Szyszka diagnozuje stan faktyczny oraz oczekiwania wobec polityki rodzinnej, skupiając się głównie na trzech aspektach: kondycji demograficznej społeczeństwa i przemianach modelu rodziny, roli kobiet i ich aktywności zawodowej oraz zagranicznej migracji zarobkowej (zagadnienie omówione wyżej).

Szczególnie ważną kwestią jest kondycja demograficzna społeczeństwa polskiego, a także kondycja samej rodziny. Analizy²² podejmowane w KUL-u wpisują się w nurt szerszych badań nad przemianami struktury rodziny, które definiowane są poprzez takie wskaźniki demograficzne, jak: malejąca liczba dzieci w rodzinie, opóźnianie wieku zawarcia małżeństwa, opóźnianie urodzenia pierwszego dziecka, zwiększająca się liczba rozwodów, wzrost liczby rodzin niepełnych, wzrost liczby małżeństw/związków bez dzieci. Wskaźniki te uzupełnione o wzrost długości ludzkiego życia wskazują na niepokojący trend – proces starzenia się społeczeństwa polskiego (znamienny zresztą dla krajów Europy Zachodniej). Dlatego też podkreśla się konieczność organizowania właściwie prowadzonej, zróżnicowanej i kompleksowej

---

²¹ M. SZYSZKA, *Ojciec Profesor Leon Dyczewski – badacz małżeństwa i rodziny*, „Societas/Communitas” 2016, nr 1 (21), s. 287-293.

²² Wybrane publikacje Małgorzaty SZYSZKI dotyczące problematyki polityki rodzinnej – aspektu przemian demograficznych: *Kondycja polskich rodzin – implikacje dla polityki rodzinnej*, w: *Rodzina – terra incognita? Przemiany rodziny w XXI wieku*, red. A. Pawlak, E. Hyży, Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Łódź 2012, s. 39-54; *Polityka rodzinna wobec przemian demograficznych Polski końca XX i początku XXI wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych” 41(2013), nr 4, s. 83-103; *Rodzina mało- czy wielodzietna? O przemianach modelu rodziny w Polsce*, w: *Rodzina polska*, s. 13-29; *Kondycja demograficzna Polski priorytetem dla polityki rodzinnej*, „Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne” 2015, nr 17 (2), s. 31-44; *Wielodzietność w Polsce – społeczne postrzeżenie i pomoc państwa*, w: *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy*, red. I. Taranowicz, S. Grotowska, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2015, s. 177-192; *Bezpieczeństwo rodziny w polityce rodzinnej państwa*, w: *Rodzina w lokalnych i globalnych kontekstach bezpieczeństwa*, s. 73-97; *Polityka rodzinna dopełnieniem solidarności rodzinnej*, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 2 (255), s. 241-266; *Kondycja rodzin w województwie lubelskim*, w: *Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, red. J. Hryniewicz, A. Potrykowska, Wydawnictwo Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2017, s. 247-267.

polityki rodzinnej, dzięki której możliwe byłoby odwrócenie negatywnych procesów demograficznych.

Inny, znaczący nurt badań podejmowany przez socjologów rodziny z KUL-u, związany z polityką rodzinną, łączy się z przemianami ról małżeńsko-rodzinnych, zwłaszcza roli i pozycji kobiety. Istotną rolę w tym aspekcie odgrywa aktywizacja zawodowa kobiet, skutecznie dekomponując podział ról w małżeństwie. Analizy w tej kwestii²³ obrazują z jednej strony znaczenie podejmowania pracy zawodowej dla kobiet, z drugiej zaś – trudności w godzeniu obowiązków zawodowych z rodzinnymi, z co za tym idzie – przemiany odnośnie do partnerstwa i egalitaryzmu. O tych kwestiach pisał już wcześniej L. Dyczewski, uzasadniając potrzebę wsparcia kobiet aktywnych zawodowo. Podkreślał, że nie można stawiać kobiety w sytuacji alternatywy: albo praca zawodowa, albo rodzina, ponieważ ma ona prawo do jednego i drugiego. Pozytywnie oceniał proces zanikania podziału zadań domowych na typowo męskie i kobiece, a także rozwijanie wzajemnej pomocy i zastępowalności w pełnieniu tych zadań²⁴. Zarówno L. Dyczewski, jak i M. Szyszka opowiadają się za odpowiednim wsparciem kobiet przez państwo, bo harmonizacja obu sfer przynosi korzyści zarówno dla kobiety, jak i dla rodziny i państwa. Ta konstatacja wpisuje się we współczesne tendencje dowartościowania kobiet (zwłaszcza pracujących), widoczne w ogólnopolskich analizach.

Zjawiska patologii i dezorganizacji społecznej

W obszarze zainteresowań socjologów rodziny w KUL-u znalazły się także zjawiska patologii społecznej, a szczególnie przestępczość nieletnich. Kwestię tę analizo-

---

²³ Wybrane publikacje Małgorzaty Szyszki dotyczące problematyki polityki rodzinnej – aspektu aktywizacji zawodowej kobiet: *Motywy podejmowania pracy zawodowej przez kobiety*, w: *Współczesna rodzina polska. Przemiany, zagrożenia i wyzwania*, red. A. Jabłoński, M. Szyszka, D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 97-113; *Kobiety między domem a pracą. Oczekiwane wsparcie i instrumenty polityki rodzinnej na rzecz godzenia ról zawodowych z rodzinnymi*, „Studia nad Rodziną” 2015, nr 36, s. 135-155; *Aktywność zawodowa w opinii pracujących kobiet*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio I Filozofia-Socjologia 41(2016), nr 2, s. 103-123; *Woman at Home – Woman at Work. The Importance of Both Spheres for Working Women* [złożony do „Humanizacja Pracy”]; *Work-life balance w działaniach polskiej polityki rodzinnej*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 24-25(2015), s. 105-128; *Polityka rodzinna dopełnieniem solidarności rodzinnej*, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 2 (255), s. 241-266.

²⁴ L. DYCZEWSKI, B. LACHOWSKA, S. LACHOWSKI, *Sytuacja kobiety w polskim społeczeństwie*, „Roczniki Nauk Społecznych” 14(1986), nr 1, s. 265-308.

wał w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku Piotr Kryczka. Interesowała go głównie etiologia przestępczości nieletnich sprawców²⁵. Podkreślał istnienie bardzo ścisłych związków i zależności między typem środowiska rodzinnego a stopniem wykołajenia społecznego nieletnich. Czynnikiem ryzyka są alkoholizm w rodzinie, niepełna struktura rodziny (rozwód, rozbitcie rodziny), obecność przestępcy w rodzinie (karalność). Powyższe czynniki środowiska rodzinnego działają patogenicznie na przebieg uspołecznienia dzieci, bowiem środowisko rodzinne nieletniego otwiera i zamyka swoisty krąg koła socjalizującego. Zakłócenia, zwłaszcza istotne i długotrwałe, uniemożliwiające spełnianie prawidłowych funkcji socjalizacyjnych, leżą u podstaw bardzo często głębokiego i nieodwracalnego procesu wykołajenia młodzieży. Dlatego też w profilaktyce przestępczości nieletnich najistotniejszą rolę odgrywa więź społeczna w rodzinie.

W ramach tej grupy zjawisk, choć w mniejszym zakresie, poruszane były także kwestie przemocy i agresji w środowisku szkolnym, jak również kwestie spożywania alkoholu w kierunku określenia wzorów picia alkoholu przez młodzież. Badania powyższych tematów podejmowane były w ramach seminariów magisterskich w Katedrze Socjologii Rodziny i Wychowania, obejmując terenem badawczym szerokie kręgi młodzieży szkolnej.

Podsumowanie

Badania i analizy z zakresu socjologii rodziny to nie tylko prace socjologów związanych z Katedrą Socjologii Małżeństwa i Rodziny, ale także nurty badawcze łączące inne subdyscypliny, takie jak socjologia moralności, socjologia kultury czy socjologia grup etnicznych. Świadczy to o żywym zainteresowaniu szeroko rozumianą problematyką małżeństwa i rodziny, a także o rozległych zainteresowaniach socjologów z KUL-u. Na szczególną uwagę zasługuje prof. P. Kryczka, który choć głównie kojarzony jest właśnie z socjologią rodziny, to jego zainteresowania badawcze były znacznie szersze i wchodziły w zakres innych subdyscyplin. Dzisiejsze badania

---

²⁵ Publikacje Piotra KRYCZKI dotyczące przestępczości nieletnich: *Rodzina a problem wykołajenia i re-educacji nieletnich przestępców*, „Studia Socjologiczne” 1962, nr 3, s. 144-145; *Przestępczość nieletnich w strukturze mieszkaniowej i topograficzno-funkcjonalnej miasta*, w: *Procesy urbanizacyjne w powojennej Polsce*, red. S. Nowakowski, PWN, Warszawa 1967, s. 103-107; *Rodzina a problem społecznego nieprzystosowania dzieci i młodzieży*, „Kultura i Społeczeństwo” 1973, nr 4, s. 113-121; *Środowisko rodzinne nieletnich przestępców*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4(1976), s. 173-192; *Some Phenomena of Social Pathology In Poland*, „The Polish Sociological Bulletin” 1978, nr 2, s. 101-109.

prowadzone przez socjologów z KUL-u, zgodnie ze współczesnymi wymaganiami prowadzenia prac naukowych, koncentrują się na bardziej szczegółowych, skonkretyzowanych tematach. Widoczna jest ponadto różnorodność podejmowanych tematów, a także ich ewolucja. Z pewnością wiele prowadzonych analiz wpisuje się w główny nurt badawczy z zakresu podnoszonych tematów. Zdecydowanie można stwierdzić, iż pomimo braku instytucjonalnego umocowania socjologii rodziny, ta subdyscyplina jest w kręgu zainteresowań wielu badaczy z KUL-u. Różnorodność, aktualność i rzetelność w podejmowaniu badań pozwala na stwierdzenie, iż socjologia rodziny jest wciąż atrakcyjna i ważna dla socjologów z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Bibliografia

- DYCZEWSKI L., *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie. Pomiędzy tradycją a nowoczesnością*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
- KOSIŃSKI S., *Aleksandra Wóycickiego prekursorskie badania nad rodziną*, w: *Społeczeństwo – Przestrzeń – Rodzina. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Kryczce*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 236.
- KOSIŃSKI S., *Rola księdza Aleksandra Wóycickiego w rozwoju polskiej socjologii*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
- MARIAŃSKI J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.
- Rodzina polska. Dylematy i funkcjonowanie*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, RW KUL, Lublin 1997.
- Społeczne dylematy Europy*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- SZYSZKA M., *Ojciec Profesor Leon Dyczewski – badacz małżeństwa i rodziny*, „Societas/Comunitas” 2016, nr 1(21), s. 287-293.
- Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.

Janusz Mariański, Wioletta Szymczak, Kazimierz Świąć

Socjologia religii

Badania nad życiem religijnym w Polsce sięgają swymi początkami XIX wieku, kiedy to nawiązywały do różnych kierunków i szkół rozwijających się w Europie Zachodniej. Ks. Władysław Piwowarski zaliczał do tych grup: a) tzw. prace zbierackie jako materiały etnograficzne i pamiątkarskie (np. Franciszka Bujaka, Michała Federowskiego, Zygmunta Glogera, Oskara Kolberga); b) studia nad kulturą społeczną (np. Stanisława Bystronia, Stefana Czarnowskiego, Jana Karłowicza, Ludwika Krzywickiego, Bronisława Malinowskiego, Kazimierza Moszyńskiego); c) szkołę analityczną (np. Józefa Chałasińskiego, Krystyny Dudy-Dziewierz, Tadeusza Makarewicza, ks. Franciszka Mirka, Floriana Znanieckiego). Obraz religijności polskiej oraz opis niektórych faktów religijnych, zwłaszcza wierzeń i obrzędów zawarty w tych opracowaniach, jest cenny także dla współczesnej socjologii religii, m.in. dla celów porównawczych. Warto dodać, że żaden z wymienionych badaczy nie zajmował się *ex professo* badaniem życia religijnego. Byli to etnografowie lub socjologowie zajmujący się folklorem religijnym lub kulturą religijną na marginesie swoich badań nad kulturą ludową czy socjologią kultury¹.

Przed rokiem 1939 empiryczne badania nad życiem religijnym Polaków były podejmowane także w kręgach kościelnych. W opozycji do pozytywistycznej socjologii religii uprawiano je w ramach nauki Kościoła katolickiego o społeczeństwie, zwanej katolicką etyką społeczną, katolicką nauką społeczną, socjologią chrześcijańską lub socjologią katolicką². Można tu wymienić takich badaczy, jak: Walerian Adamski,

---

¹ W. PIWOWARSKI, *Rozwój kierunków, problematyki i metod badań w polskiej socjologii religii*, w: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 5-18.

² W. WINCŁAWSKI, *Socjologia katolicka w Polsce. Powstanie, rozwój, dokonania (1860-1918)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 45-98.

Idzi Radziszewski, Antoni Szymański, Jacek Woroniecki, Aleksander Wóycicki, Stefan Wyszyński i inni. Badania te były swoistą refleksją nad stanem i rozwojem polskiego katolicyzmu w różnych warstwach społecznych i w całym społeczeństwie.

Początek działalności Katedry Socjologii Religii KUL: instytucjonalizacja dyscypliny i empiryczne badania religijności³

Socjologia religii w Polsce po II wojnie światowej „rozwinęła się z pewnym opóźnieniem w stosunku do Zachodu, choć znacznie wcześniej nie brakowało u nas znakomitych badaczy życia religijnego i wspólnot parafialnych. Powstałe zaległości w okresie braku »zielonego światła« dla socjologii w Polsce nadrabiał przede wszystkim ks. Józef Majka, kładąc nacisk na upowszechnienie dorobku klasycznych i współczesnych nurtów w tej dziedzinie”⁴. Był on pierwszym socjologiem zajmującym się badaniem religii i religijności w środowisku kościelnym w okresie powojennym⁵. Zainteresowanie socjologią religii, socjologią Kościoła i socjologią parafii u Majki wiązało się z powołaniem do życia w 1958 r. Katedry Socjologii Religii w ramach Sekcji Teologii Pastoralnej na Wydziale Teologicznym KUL.

W 1957 r. ks. Majka opublikował recenzję książki francuskiego socjologa O.A. Desqueyrate’a o współczesnym kryzysie religijności. Wskazywał na potrzebę gruntownej analizy polskiej rzeczywistości religijno-społecznej i niezbędność gruntownych badań socjologicznych. Według niego, socjologia religii jest dziedziną naukową trudną i słabo rozpracowaną⁶. W latach 1958-1961 podejmował takie tematy socjologiczne, jak: wpływ religii na więź społeczną⁷, znaczenie nauk społecznych dla

---

³ W tej części tekstu wykorzystano fragmenty opracowań: J. MARIĄŃSKI, *Socjologia religii, Kościoła i parafii w ujęciu Józefa Majki*, w: *Pomiędzy etyką a polityką*, s. 153-175; TENŻE, *Socjologia religii i moralności w ujęciu ks. profesora Władysława Piwowarskiego*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 77-105.

⁴ W. PIWOWARSKI, *Laudacja z okazji nagrody im. Idziego Radziszewskiego przyznanej ks. prof. Józefowi Majce przez Towarzystwo Naukowe KUL*, w: *Osoba. Kościół. Społeczeństwo. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Józefa Majki*, red. I. Dec, Papieski Fakultet Teologiczny, Wrocław 1992, s. 103.

⁵ Pierwsze prace teoretyczne po wojnie ukazały się po 1956 roku, w środowiskach świeckich i kościelnych; J. MARIĄŃSKI, [biogram] *Józef Majka*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Verbinum, Warszawa 2004, s. 229.

⁶ J. MAJKA, *Kryzys współczesnej religijności*, „Znak” 9(1957), nr 6, s. 570-574.

⁷ J. MAJKA, *Religia a więź społeczna*, „Tygodnik Powszechny” 12(1958), nr 39, s. 1.

formacji i działalności kapłana⁸, socjologia duszpasterska, socjologiczne badanie parafii, socjologia religii w ujęciu niemieckiej szkoły strukturalnej, socjologiczna analiza sakramentów świętych, religia jako przedmiot badań socjologicznych, problem parafii miejskich, religia a integracja społeczna, socjologia powołań kapłańskich, bibliografia prac z zakresu socjologii parafii i zagadnień pokrewnych, katolicyzm w Austrii. W 1962 r. ukazał się drukiem ważny artykuł o socjologii religii w Polsce⁹.

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku Majka zajmował się kwestiami religijności polskiej, katolicyzmu polskiego, typologią parafii, czynnościami społeczno-religijnymi, socjografią powołań kapłańskich, społecznymi ośrodkami kultu religijnego, integralnym obrazem parafii, socjologicznymi aspektami kultu maryjnego, relacją przemian społecznych i religijności, pluralizmu i religii, religijności rodziny. Wcześniej natomiast opracował skrypt dla studentów socjologii i teologii pt. *Socjologia religii*. Prowadził też polemiki z przedstawicielami marksistowskiej socjologii religii¹⁰.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku powstały kolejne znaczące prace, dotyczące wpływu środowiska i przemian społecznych na kształtowanie się modelu kapłana duszpasterza, duchowego oblicza współczesnego kapłana, wychowania jako czynności społecznej (analiza według schematu Floriana Znanieckiego i Talcotta Parsonsa), historyczno-kulturowych uwarunkowań katolicyzmu polskiego, procesu sekularyzacji rodziny i problemu odnowy jej charakteru religijnego, socjologicznej analizy świadectwa chrześcijańskiego, perspektywy duszpasterstwa parafialnego, pluralizmu chrześcijańskiego, kultury religijnej i jej związków z kulturą masową, katechizacji dorosłych na tle współczesnej rzeczywistości religijno-społecznej, socjologicznych uwarunkowań idei Boga. Dużym wydarzeniem naukowym było opublikowanie *Metodologii nauk teologicznych*, w której przeprowadzono konfrontację teologii z socjologią, zwłaszcza z socjologią religii i katolicką nauką społeczną¹¹.

Ks. Majka nie prowadził badań empiryczno-terenowych, jednakże zainspirował wielu młodych socjologów religii do badań i gorliwie im patronował, zwłaszcza w fazie koncepcyjnej i operacjonalizacyjnej (np. przygotowanie projektów badań, kwestionariuszy ankiet i wywiadów).

---

⁸ J. MAJKA, *Znaczenie nauk społecznych dla formacji i działalności kapłana*, „Homo Dei” 26(1958), nr 4, s. 553-557.

⁹ J. MAJKA, *Socjologia religii w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 5(1962), nr 4, s. 99-111.

¹⁰ J. ZABŁOCKI, *Dzienniki 1966-1975*, t. II, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2011, s. 719.

¹¹ J. MAJKA, *Metodologia nauk teologicznych*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1981.

W odniesieniu do przedmiotu socjologii religii Majka reprezentował pogląd, że socjolog nie jest w stanie określić przedmiotu swoich badań bez odwołania się do filozoficznej i teologicznej definicji religii. Analiza różnych socjologicznych definicji religii prowadziła go do wniosku, że im bardziej naukowiec oddala się od filozoficznej definicji religii oraz od pojmowania religii jako systemu, tym trudniejsze staje się odróżnienie tego, co religijne, od tego, co jest takim tylko z pozoru albo w ogóle nim nie jest (*quasi*-religie, substytuty religii, funkcjonalne ekwiwalenty religii)¹². Socjolog przystępujący do badań nad religią musi sobie odpowiedzieć na dwa podstawowe pytania: a) co z religii jest dla niego dostępne jako przedmiot badań; b) czy to, co on bada, wyczerpuje całokształt życia religijnego, czy też dotyczy niektórych jego przejawów, wykazujących powiązania z życiem społecznym? Według Majki, istnieją dwa zakresy zjawisk społecznych dostępnych bezpośrednio socjologowi w jego badaniach: kultura religijna i czynności religijne. Wszystkie inne tzw. parametry, wymiary, wyznaczniki religijności są dostępne, a więc sprowadzalne do tych dwóch najbardziej podstawowych. „Socjologia religii jest i winna pozostać socjologią, czyli nauką teoretyczną, nomologiczną o współżyciu społecznym człowieka, badając je pod kątem widzenia prawidłowości, a więc względnie stałych związków między zjawiskami. Idzie tu zarówno o związki, jakie zachodzą między różnymi zjawiskami religijno-społecznymi, jak i między zjawiskami religijnymi a pozareligijnymi zjawiskami społecznymi”¹³. Jednocześnie Majka był przekonany, że nie można skonstruować adekwatnej definicji religii tylko w języku socjologicznym. W definicji religii pozwalającej na wyraźne odróżnienie zjawisk religijnych od zjawisk do religii podobnych (np. magii) trzeba się uciec nie tylko do kryteriów zewnętrznych, ale uwzględnić treść i wewnętrzną strukturę zjawiska religijnego. Z tego względu socjolog jest zmuszony do stałej współpracy z psychologiem religii, filozofem religii i przede wszystkim teologiem.

Majka określa religię jako „aktywny lub życiowy stosunek człowieka do Boga oraz aktywne otwarcie człowieka na transcendencję”¹⁴, co wskazywałoby na fakt, iż jest on zwolennikiem treściowej lub – jak mówią inni – substancjalnej definicji religii. Uważa jednak, że nie da się jej adekwatnie sformułować w kategoriach wyłącznie opisowych. Potrzebna jest tu współpraca z przedstawicielami nauk

---

¹² J. MAJKA, *Koncepcja socjologii religii*, „Chrześcijanin w Świecie” 9(1977), nr 4, s. 44-56.

¹³ Tamże, s. 51-52.

¹⁴ J. MAJKA, *Taniec pośród mieczów*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1987, s. 85.

normatywnych, co nie oznacza, że socjologia religii przestaje być subdyscypliną socjologiczną, z własnym sposobem podejścia do badań, metodą poznania, językiem naukowym i teoriami. Empiryczne badania nad społecznymi korelatami religijności nie zakładają z konieczności jako warunku ich metodologicznej poprawności założenia o wyłącznie społecznym charakterze religii, ale jedynie twierdzenia, że religia zaznacza się w rzeczywistości społecznej, i że istnieją zależności między strukturą religii a strukturą społeczną. Wyniki tych badań nie uprawniają jednak do wypowiadania twierdzeń o społecznych źródłach i przyczynach religii¹⁵. Stanowisko ks. Majki można określić mianem metodologicznego antyredukcjonizmu.

W obszarze badań empirycznych Majka wymieniał trzy kierunki: a) badania monograficzne religijnych grup społecznych (parafii, diecezji, zakonów, życia religijnego w rodzinie), obejmujące analizy struktury, funkcji poszczególnych czynności i instytucji w grupach i w Kościele, czynników społecznych oddziałujących na religijność i rozwój samej religijności; b) analizy religijnych czynności społecznych, także czynności duszpasterskich (statystyka i formy uczestnictwa we mszy św., sakramenty i sakramentalia, paraliturgiczne formy kultu, działalność charytatywna, homiletyczna i katechetyczna itd.); c) badanie postaw religijno-społecznych, które są zdaniem Majki bardzo trudne, a wyniki dość często niepełne, stąd należy stosować je z całą ostrożnością¹⁶. Realizowane w Katedrze Socjologii Religii badania w zakresie wymienionych kierunków mają duże znaczenie zarówno dla socjologii religii, jak i dla socjologii Kościoła. Prowadzone stopniowo i z rozwagą prowadziły do wypracowania syntezy dotyczącej polskiego katolicyzmu.

Ks. Majka wysunął hipotezę o braku w Polsce zasadniczej różnicy między typem religijności chłopskiej i robotniczej oraz zakwestionował hipotezę o prostej zależności między stopniem wykształcenia a poziomem religijności. Twierdził, że praktyki religijne należy badać nie tylko w kategoriach ilościowych, lecz także jakościowych. W tym kontekście postawił hipotezę o przemianach motywacji praktyk i zachowań religijnych w społeczeństwie polskim. Motywacja kosmologiczna wynikająca ze stałej, codziennej i bezpośredniej zależności od Boga, przesuwa się na dalszy plan, ustępując miejsca motywacji perfekcjonistycznej, zbawczej i mistycznej. W społecznej motywacji praktyk religijnych dokonuje się przesunięcie od motywacji

---

¹⁵ J. MAJKA, *Socjologiczne uwarunkowania idei Boga*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 9(1977), s. 15-16.

¹⁶ J. MAJKA, *Socjologia religijna*, w: *Pod tchnieniem Ducha Świętego. Współczesna myśl teologiczna*, red. M. Finke, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Lublin 1964, s. 121.

społeczno-kulturowej ku motywacji społeczno-religijnej, wynikającej z poczucia przynależności do społeczności religijnej ze związku z Kościołem¹⁷.

Ważne miejsce w badaniach nad katolicyzmem zajmowało zagadnienie powołań kapłańskich i zakonnych. Ks. Majka zapoczątkował je na początku lat sześćdziesiątych. Objęły one wszystkie diecezje i ukazały ogólny trend wzrastający w XX wieku aż do 1956 r., a także mechanizmy społecznych i religijnych uwarunkowań tychże powołań. W badaniach uwzględniono wpływy czynników historycznych, środowiska geograficznego i gospodarczego na kształtowanie się powołań, a także związek między liczbą powołań a stanem życia rodzinnego, pochodzenie zawodowe i klasowe osób powołanych, wpływy czynników ekologicznych, środowiska kulturalnego, szkolnictwa średniego, czynników politycznych i pozycji społecznej duchowieństwa na wybór stanu kapłańskiego lub zakonnego. Profesor postulował, by badania socjograficzne nad powołaniami zazębiały się z badaniami psychospołecznymi, a nawet psychologicznymi, dla uzyskania pełniejszej interpretacji uzyskiwanych wyników¹⁸.

Dostrzegając znaczenie ruchu pielgrzymkowego w polskim katolicyzmie, ks. Majka wypracował teorię społecznego ośrodka kultu religijnego w wymiarze strukturalnym, historycznym i funkcjonalnym. W ramach struktury ośrodka kultu przeanalizował jego zasadnicze elementy składowe z uwzględnieniem zaznaczających się tu różnicowań (np. miejsce kultu, audytorium, czyli krąg ludzi związanych z danym ośrodkiem więzią o charakterze religijnym, wyposażenie ośrodka, formy kultu, ideologia). W ujęciu funkcjonalnym zwracał uwagę na zagadnienie roli ośrodka i jego funkcji w życiu religijnym i społecznym grupy (funkcja integracyjna, dostosowania i rozwoju)¹⁹. Teoria społecznego ośrodka kultowego, niemająca odpowiedników w polskiej literaturze socjologicznej, stanowi dobry punkt wyjścia do opracowania typologii społecznych ośrodków kultu religijnego w Polsce i określenia ich specyfiki.

W badaniach nad religijnością Majka zwracał też uwagę na przemiany w moralności religijnej, nie tylko w tym sensie, że kwestionuje się lub odrzuca pewne nakazy religijno-moralne, ale także i w tym, że zacieśnia się zakres religijnych motywacji norm moralnych. Nie zawsze dzieje się tak dlatego, że odrzuca się wprost motywacje religijne, bardzo często uważa się je po prostu za niepotrzebne. Z obserwacji Profesora wynikało, że błędna była hipoteza o zaniku religijności wraz z rozwojem

¹⁷ J. MAJKA, *Przemiany społeczne a religijność*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. IV, red. B. Bejze, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1970, s. 169-171.

¹⁸ J. MAJKA, *Socjografia powołań kapłańskich w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 59(1967), nr 1-2, s. 48-57.

¹⁹ J. MAJKA, *Społeczne ośrodki kultu religijnego. Próba teorii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 16(1969), nr 3, s. 65-82.

społeczno-gospodarczym, industrializacją i urbanizacją oraz z postępami procesów sekularyzacji, rozumianej jako dyferencjacja społeczna. Uważał natomiast, że pomimo ilościowego spadku praktyk religijnych można przewidywać pogłębienie religijności i spodziewać się większego autentyzmu u tych, którzy pozostaną religijni²⁰. Spostrzeżenie to, ugruntowane w syntezach badań nad katolicyzmem polskim lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, miało tym większe znaczenie, że w warunkach odgórznej i sterowanej laicyzacji życia społecznego w Polsce i prób eliminowania religii z życia publicznego łatwo było ulec pokusie stawiania hipotez o dechrystianizacji i laicyzacji społeczeństwa polskiego.

Omawiany socjolog przestrzegał przed bezkrytycznym przenoszeniem teorii i hipotez z socjologii zachodniej do warunków polskich oraz wskazywał na różnice zachodzące między sytuacją społeczno-religijną w krajach zachodnich i w społeczeństwie polskim. Zmiany w religijności polskiej trzeba widzieć – jego zdaniem – w szerszym kontekście czynników społeczno-kulturowych, także i tych, które mówią o dezorganizacji duszpasterstwa, trudnościach w organizacji katechezy, braku prasy i wydawnictw katolickich, nacisków środków społecznego przekazu i nieobecności w nich problematyki religijnej, nacisków administracyjnych i ideologicznych, bilansu czasu wolnego, proletaryzmu inteligencji itp.

Ważnym obszarem zainteresowań Majki była socjologia parafii. Badania empiryczne z tego zakresu rozpoczął już w latach pięćdziesiątych i kontynuował je do lat osiemdziesiątych, wykorzystywał przy tym zaproponowane przez siebie typologie religijności parafian, analizował też kwestie szczegółowe, takie jak: parafia jako środowisko wychowania moralnego czy jako środowisko kulturowe. Książka pod tytułem *Socjologia parafii*, wydana w maszynopisie w 1969 r., a w formie książkowej w 1971 r., stanowi do dnia dzisiejszego najważniejszy podręcznik tej subdyscypliny socjologicznej²¹.

Dorobek naukowy ks. Majki w socjologii religii i socjologii Kościoła wykracza daleko poza ramy upowszechniania w Polsce dorobku klasycznych i współczesnych nurtów w tej dziedzinie, zawiera własne oryginalne propozycje i rozwiązania. Wiele z nich, powtarzanych w setkach prac niepublikowanych i w dziesiątkach artykułów publikowanych, stało się wspólną własnością polskiej socjologii religii.

Do wybitnych i zasłużonych dla polskiej nauki socjologów religii należy następca ks. Majki na stanowisku kierownika Katedry Socjologii Religii na Wydziale Nauk

---

²⁰ J. MAJKA, *Przemiany społeczne a religijność*, s. 163-172.

²¹ J. MAJKA, *Socjologia parafii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1971.

Społecznych KUL, ks. prof. Władysław Piwowarski²², który kierował nią w latach 1970-2001²³. Według opinii niektórych socjologów, prowadzone od wielu lat badania socjologiczne nad religijnością, oparte na opracowanej koncepcji teoretycznej i empirycznej przez ks. Władysława Piwowarskiego, sprawiają, że „czasem mówi się o lubelskiej szkole w socjologii religii”²⁴.

W studiach z teorii i metodologii socjologii religii i socjologii moralności Piwowarski korzystał głównie z socjologii niemieckiej, francuskiej i amerykańskiej. Uwzględniał w szerokim zakresie rodzimą socjologię, która ma długą tradycję, zwłaszcza dzięki szkole Floriana Znanieckiego i jego uczniów – Józefa Chałasińskiego, Jana Szczepańskiego i Jana Turowskiego (za pośrednictwem ks. Franciszka Mirka). Socjologia polska, w tym socjologia religii i socjologia moralności, wyszła zwycięsko z powojennego kamuflażu ideologicznego, opierając się na wymienionych wyżej filarach socjologii polskiej. Trudno byłoby sobie dzisiaj wyobrazić gruntowne studia nad religijnością bez uwzględnienia socjologicznego dorobku ks. Piwowarskiego.

Socjologia religii jako subdyscyplina socjologiczna bada wzajemne związki i oddziaływanie religii i społeczeństwa, nie zajmuje się genezą i istotą religii. Według ks. Piwowarskiego, „socjologia interesuje się religią w aspekcie społeczno-kulturowym i to w ograniczonym zakresie. Stawiane przez nią pytania dotyczą odrębnej i specyficznej kategorii faktów. Dawniejsi socjologowie interesowali się wpływem społeczeństwa na religię i religii na społeczeństwo. Zbyt mocno akcentowali jednak ekonomiczne, społeczne, kulturowe i polityczne skutki religii dla społeczeństw, nie

---

²² Dorobek naukowy Władysława Piwowarskiego zaprezentowano m.in. w publikacjach: *Kościół w służbie człowieka*, red. W. Turek, J. Mariański, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1990; *Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, red. A. Wójtowicz, PTS, Warszawa 2004; *Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Władysława Piwowarskiego*, „Roczniki Teologiczne” 46(1999), nr 6, s. 1-285; J. MARIAŃSKI, *Ks. profesor Władysław Piwowarski. Życie i działalność naukowo-dydaktyczna*, „Życie Katolickie” 8(1989), nr 9, s. 10-20; K. RYCZAN, *Mojemu Profesorowi*, „Roczniki Teologiczne” 46(1999), nr 6, s. 7-11; K. RYCZAN, *Ks. Władysław Piwowarski*, „Studia Socjologiczne” 2001, nr 3, s. 19-25; S. PAMUŁA, *Wspomnienie o ks. prof. Władysławie Piwowarskim*, „Roczniki Teologiczne” 51(2004), nr 6, s. 321-328; J. MARIAŃSKI, *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu w 35-lecie pracy twórczej*, „Przegląd Uniwersytecki” 7(1995), nr 4, s. 8-9; R. KAMIŃSKI, *Piwowarski Władysław (1929-2001)*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2006, s. 615-619.

²³ Od roku 1981, wraz z reaktywowaniem Wydziału Nauk Społecznych KUL, Katedra Socjologii Religii została częścią Sekcji Społecznej, przemianowanej w 1996 r. na Instytut Socjologii; E. HAŁAS, *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką*, s. 38.

²⁴ I. BOROWIK, *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2000, s. 211.

doceniali natomiast religii jako podstawowego wymiaru życia, który dla wielu ludzi stanowi dymensję *sui generis* nie redukowaną do innych dymensji. Inaczej mówiąc, istnieje pewien wachlarz faktów związanych z różnymi formami życia społecznego, które spostrzega się tak w płaszczyźnie postaw i zachowań jednostek i grup ludzkich, jak i w płaszczyźnie instytucji i organizacji religijnych. Te właśnie specyficzne fakty społeczne stanowią przedmiot zainteresowań socjologii religii²⁵.

Podstawowym uprawomocnieniem socjologii religii jest religijny wymiar zjawisk społecznych oraz społeczny wymiar religii. Religii nie można traktować wyłącznie jako zmiennej niezależnej (wyjaśniającej), wywołującej pewne procesy społeczne w społeczeństwie i kulturze, ani wyłącznie jako zmiennej zależnej (wyjaśnianej), odzwierciedlającej procesy zachodzące w środowisku społecznym. W jednym z tekstów zamieszczonych w antologii opracowanej przez ks. Piwowarskiego, J. Milton Yinger stwierdza, że „wpływ religii jest czasami stymulujący, czasami hamujący; jej funkcje mogą być jawne bądź ukryte i nieoczekiwane; jej konsekwencje mogą być dobre lub złe z punktu widzenia przyjętej wartości. Niezależnie od tego, jakie byłyby te konsekwencje, badacz nie może zignorować wpływu religii na środowisko społeczne, tak samo jak nie może pominąć zmian, jakie w religii dokonują się pod wpływem środowiska”²⁶.

Socjologia religii jako nauka empiryczna posługująca się kategoriami obserwacji, eksperymentu i rozumowania indukcyjnego, bada przejawy życia religijnego dostępne metodom socjologicznym; nie może wypowiadać sądów dotyczących prawdziwości czy autentyczności religii jako doktryny, ani prawdziwości wierzeń religijnych członków poszczególnych wspólnot religijnych²⁷. Badając wyobrażenia, jakie mają ludzie wierzący o Bogu, ich postawy wobec Boga i prawd objawionych przez niego oraz podawanych przez Kościół do wierzenia, a także wpływ, jaki wiara w Boga wywiera na religijne i świeckie zakresy życia, socjolog religii nie wartościuje wprost zjawisk religijnych, nie wypowiada się na temat prawdziwej czy fałszywej pobożności, obiektywności wartości religijnych i moralnych, interesuje się natomiast skutkami religii w życiu jednostek i grup społecznych, czyli społeczno-kulturowym aspektem życia religijnego²⁸.

²⁵ W. PIWOWARSKI, *Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii. Antologia tekstów*, red. W. Piwowarski, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1998, s. 7.

²⁶ M.J. YINGER, *Religia, kultura, społeczeństwo*, w: *Socjologia religii. Antologia tekstów*, s. 315.

²⁷ W. PIWOWARSKI, *Socjologia religii*, s. 18.

²⁸ W. PIWOWARSKI, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*, Biblioteka Więzi, Warszawa 1977, s. 11.

W kontekście sporu pomiędzy zwolennikami substancjalnego i funkcjonalnego rozumienia religii²⁹ ks. Piwowarski opowiada się za definicjami substancjalnymi (rzeczowymi, treściowymi). Jego zdaniem, w rzeczywistości społecznej funkcjonuje nie jakaś ogólna religijność, lecz ukształtowana w procesie akulturacji czy socjalizacji społeczna forma religijności i ona, jako kategoria społeczno-kulturowa, jest przedmiotem dociekań zwolenników definicji treściowych. Piwowarski wskazuje na niewątpliwe zalety substancjalnego ujęcia zjawiska religijnego, które daje szansę odróżnienia religijnego od świeckiego „systemu znaczeń” oraz możliwość operacjonalizacji pojęcia religijności, co jest nieodzownie związane z badaniami empirycznymi nad religijnością. Unika się w ten sposób błędów funkcjonalistów, którzy przystępując do badania życia religijnego nie wiedzą, co właściwie jest przedmiotem ich badań³⁰.

Ks. Piwowarski definiuje religijność jako „podzielany i spełniany przez grupę ludzi zbiór instytucjonalnych wierzeń, wartości i symboli oraz związanych z nimi zachowań, które wynikają z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej oraz z przyporządkowania co do znaczenia spraw rzeczywistości empirycznej sprawom rzeczywistości pozaempirycznej”³¹. W definicji podkreśla, że chodzi nie o religię obiektywną, lecz subiektywną, tj. zinternalizowaną i ujawniającą się w postawach i zachowaniach, przejawiającą się w pewnych formach społecznych (nie religijność poszczególnych jednostek, lecz grupy ludzi). Religijność ta obejmuje wierzenia, wartości i symbole (kultura religijna) oraz związane z nimi zachowania (praktyki religijne i postępowania moralne), które konkretyzują się w odniesieniu do „świata ponadempirycznego”. Ta „rzeczywistość pozaempiryczna” oddaje treściowy (substancjalny) aspekt religii. Zaprojektowana szeroka definicja religijności, mimo że bazuje na religijności zinstytucjonalizowanej, zmierza do uchwycenia wszystkich społecznych form religii utrwalonych w przeszłości i ujawniających się współcześnie, o ile są one nacechowane kulturowo, społecznie i instytucjonalnie³².

---

²⁹ Według pierwszej koncepcji, religijność traktuje się jako wiarę w inną rzeczywistość, określaną jako „święta”, w odróżnieniu od rzeczywistości doczesnej, codziennej. Tę rzeczywistość transcendentną określa się Bogiem, absolutem, nadprzyrodzonością, pozaempiryczną rzeczywistością, świętym kosmosem, siłą wyższą itp. Podporządkowanie spraw ludzkich tej „innej” i „niewyobrażalnej” rzeczywistości stanowi specyfikę religii. Jeszcze w węższym znaczeniu odnosi się religię do Boga osobowego. Nurt funkcjonalny określa, jak religia działa, jakie są jej funkcje (integracyjne, kompensacyjne, sensotwórcze, redukcja złożoności tego świata i jego przygodności) oraz jakie są konsekwencje działania religijnego dla strukturalnego kontekstu religii.

³⁰ W. PIWOWARSKI, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, s. 21.

³¹ Tamże, s. 22.

³² Tamże, s. 22-23.

Ważnym osiągnięciem naukowym ks. Piwowarskiego była operacjonalizacja pojęcia „religijność”, która polegała na ustaleniu układów odniesienia w badaniach nad życiem religijnym oraz wytypowania parametrów i ich wskaźników. Poprzez analizę różnych koncepcji spotykanych w literaturze przedmiotu doszedł on do wypracowania własnej koncepcji, według której religijność z socjologicznego punktu widzenia można badać w świetle siedmiu parametrów: globalny stosunek do wiary, ideologia religijna, wiedza religijna, doświadczenie religijne, praktyki religijne, moralność religijna, wspólnota religijna. Parametrów tych nie można traktować jako równorzędnych. Pierwszy parametr religijności (globalny stosunek do wiary) ma charakter wstępny i informuje o fakcie, czy dana osoba jest w ogóle wierząca i ogólnie o charakterze tej wiary. Parametr moralności religijnej Piwowarski traktuje jako „konsekwencyjny”, jako następstwo „dymensji” ideologicznej, intelektualnej, doświadczeniowej, rytualno-kultowej i wspólnotowej³³. Zdaniem Piwowarskiego, „siedem parametrów religijności można uznać w świetle dotychczasowego stanu badań w zakresie socjologii religii za wyczerpujące dla opisu i analizy zjawisk religijnych”³⁴. Opracowany przez niego kwestionariusz zawierał 73 wskaźniki empiryczne; został opublikowany przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w tysiącach egzemplarzy i wykorzystany do przeprowadzenia setek badań empirycznych, na próbach ogólnopolskich, w różnorodnych środowiskach społecznych, w parafiach wiejskich, miejskich i wielkomiejskich.

Z zastosowaniem opracowanej koncepcji parametrów religijności Piwowarski dokonywał empirycznej analizy religijności społeczeństwa polskiego, dokonywał syntez i formułował hipotezy, np. dotyczące relacji pomiędzy religijnością ogólnonarodową a codzienną. „Rozróżnienie tych dwóch płaszczyzn pozwoliło na sformułowanie hipotezy o funkcjonowaniu religii w społeczeństwie polskim, a mianowicie: religijność w Polsce zachowuje ciągłość i utrzymuje się na wysokim poziomie, w pewnych okolicznościach nawet wzrasta, ale tylko w płaszczyźnie ogólnonarodowej (wartość wspólna), natomiast w płaszczyźnie życia codziennego (wartość osobowa) podlega znaczącym zmianom podobnym do tych, które występują w społeczeństwach wysoko rozwiniętych, o czym świadczy upowszechniająca się selektywność”³⁵. Religijność na płaszczyźnie ogólnonarodowej przeżywana jest jako wartość wspólna, związana

³³ Tamże, s. 33-40.

³⁴ W. PIWOWARSKI, *Socjologia religii w Polsce – problemy legitymizacji dyscypliny*, „Przegląd Religioznawczy” 1997, nr 1, s. 8.

³⁵ W. PIWOWARSKI, *Socjologia religii*, RW KUL, Lublin 1996, s. 252.

z patriotyzmem, wyraża swoisty spłot tożsamości narodowej i kulturowej Polaków z religią katolicką. W badaniach socjologicznych przejawia się w wysokich wskaźnikach autodeklaracji wiary i praktyk religijnych, manifestacyjnym uczestnictwie w różnych ceremoniach religijnych, poprzez rolę symboli religijnych w protestach religijnych i symboli patriotycznych w praktykach religijnych³⁶.

Według Piwowarskiego, w religijności indywidualnej jemu współczesnych Polaków dokonują się zmiany idące w różnych kierunkach, przy czym najmniej w kierunkach skrajnych, tj. pogłębienia lub odejścia od religii. „Pogłębienie religijności w postaci przekształcenia wiary tradycyjnej w przeżywaną, osobową i konsekwentną jest mało dostrzegalne nawet w badaniach panelowych czy powtarzanych. Świadczą o tym także autodeklaracje respondentów dotyczące samooceny przemian ich religijności. Podobnie nie dostrzega się szerszego zjawiska odejścia od religii w kierunku ateizmu, rozumianego jako postawa zorientowana na wartości humanistyczne, jednakże nie przekraczające sfery *profanum* (ateizm teoretyczny). Z tych dwóch skrajnych tendencji pierwsza upowszechnia się znacznie szerzej i głębiej niż druga”³⁷. Według tego socjologa, szerszy zakres mają obojętność religijna (indyferentyzm) i religijność selektywna. Obojętność religijna oznacza orientację na wartości instrumentalne i konsumpcyjne (materializm praktyczny), co nie wyklucza obecności pewnych elementów tradycji chrześcijańskiej. Najbardziej ujawnia się tendencja do religijności selektywnej i ona stanowi specyficzną cechę katolicyzmu w Polsce. „Postawa ta znajduje wyraz w negacji elementów »kościelności« przy jednoczesnym zachowaniu wiary w Boga czy w Siłę Wyższą. Biorąc pod uwagę świadomość religijną i praktykę religijną trzeba podkreślić, że selektywność występuje najpierw w pierwszej, a później dopiero w drugiej. W zakresie świadomości religijnej przejawia się ona w negowaniu zasad moralnych i dogmatów wiary, zaś w zakresie praktyki religijnej w rozluźnianiu więzi z instytucjami religijnymi, m.in. przez zaniechanie uczęszczania do kościoła. Na religijność selektywną ma wpływ przede wszystkim zmiana mentalności – z tradycyjnej na »techniczną«. Pierwsza opiera się na autorytecie tradycji i Kościoła, druga zaś na racjonalizacji i odrzuceniu autorytetów religijnych. Odrzucając tradycyjne autorytety, ludzie o mentalności »technicznej« poszukują własnych legitymizacji i motywów dla swojego światopoglądu”³⁸.

---

³⁶ Tamże, s. 255-258.

³⁷ W. PIWOWARSKI, *Problemy duszpasterskie w strefie urbanizacji*, „Przegląd Powszechny” 1982, nr 3, s. 22.

³⁸ Tamże, s. 22.

Model religijności wypracowany przez ks. Piwowarskiego poddawany jest krytyce m.in. ze względu na fakt, iż uznaje się go za model instytucjonalny, odnoszący się do religijności kościelnej, niedający się zastosować do badania zjawisk określanych jako religijność pozakościelna³⁹. W tym kontekście Irena Borowik postuluje np. zmianę paradygmatu w badaniach nad religijnością w Polsce. Jej zdaniem, nie kwestionując instytucjonalnego aspektu religii i religijności, trzeba szukać nowych paradygmatów, w których socjolog pozwoliłby „mówić rzeczywistości społecznej w sposób nieskrępowany przez naukę instytucji religijnych”⁴⁰. Potrzeba poszukiwań nowych paradygmatów socjologii religii staje się koniecznością w perspektywie nowych nurtów duchowości. Nowe formy religijności, a zwłaszcza duchowości, w nowoczesnych społeczeństwach stanowią specyficzny obszar dociekań socjologicznych, który nie poddaje się łatwo wyjaśnieniom w kategoriach klasycznej socjologii religii, zdominowanej przez paradygmat sekularyzacyjny. W podobnie krytycznym tonie wypowiada się Mirosława Grabowska, która kwestionuje badanie religijności „rozparcelowane” na poszczególne komponenty i uważa, że wiary nie należy badać w kategoriach postaw, światopoglądu czy ideologii. Dotychczasowe badania socjologiczne narzucają wierze tzw. obiektywizujące kategorie naukowe, unikają natomiast kategorii własnych odnoszących się do wiary⁴¹, gdy tymczasem należałoby badać wiarę w kontekście egzystencji człowieka, w konkretnych sytuacjach.

Uwzględniając powyższe sugestie i obserwacje, można jednakże stwierdzić, że religijność jest odpowiedzią człowieka na doświadczenie Transcendencji, która przejawia się w doktrynie, rytach, moralności, w formach organizacyjnych i społecznych, w dziełach materialnych itp., w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Można ją ująć zarówno jako religijność zinstytucjonalizowaną (kościelną), jak i religijność niezinstytucjonalizowaną (pozakościelną, sprywatyzowaną). W Polsce – mimo niewątpliwych zmian w religijnym krajobrazie – religijność kościelna pozostaje wciąż dominującą formą, a stąd schematy badawcze ks. Piwowarskiego, socjologa „kościelnie zinstytucjonalizowanej religijności katolickiej”⁴², są wciąż aktualne.

---

³⁹ I. BOROWIK, *Najważniejsze tendencje w religijności polskiego społeczeństwa: koncepcje, ustalenia ks. Władysława Piwowarskiego i ich dzisiejsza nośność interpretacyjna*, w: *Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, s. 124.

⁴⁰ Tamże, s. 126.

⁴¹ M. GRABOWSKA, *Zjawiska religijne i kłopoty z ich badaniem*, w: *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, Wydawnictwo UW, Warszawa 2005, s. 108, 142.

⁴² A. WÓJTOWICZ, *Uniwersalne i lokalne. Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, w: *Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, s. 17.

Ks. Władysław Piwowarski nie stworzył oryginalnej socjologicznej teorii religii, ale przyczynił się do wypracowania w Polsce koncepcji socjologii religii jako subdyscypliny socjologicznej oraz stworzył własny (oparty głównie na literaturze niemieckiej i angielskiej) schemat badania religijności. Często podkreślał, że jego socjologia religii jest wolna od wpływów ideologicznych i instytucjonalnych. Niemniej jednak, nawet tak skonstruowana socjologia religii nie jest w stanie uwolnić się od konstruktywnego dialogu z teologią i filozofią religii oraz moralności. Trwałe miejsce w polskiej socjologii religii uzyskały ks. Piwowarskiego: socjologiczna definicja religii, wielodymensjonalny model badania religijności, pojęcia religijności ogólnonarodowej (ogólnej) i religijności dnia codziennego (codziennej), koncepcja rytuałów religijnych, koncepcja doświadczenia religijnego, wizja parafii jako grupy społecznej i wspólnoty, teoria religijności selektywnej, teoria socjalizacji, teoria sekularyzacji sterowanej i spontanicznej, typologie parafian i katolików, ludności wiejskiej i miejskiej ze względu na stosunek religii, opracowanie religijnych funkcji rodziny oraz wiele nowych rozwiązań dotyczących metod i technik badań socjologicznych nad religijnością i moralnością (m.in. kwestionariusze ankiet do badania religijności, moralności i doświadczenia religijnego). Ks. Piwowarskiemu zawdzięczamy teoretyczne, metodologiczne i empiryczne pogłębienie dwóch subdyscyplin socjologicznych: socjologii religii i socjologii moralności⁴³.

Badania powołań kapłańskich, tradycji religijnej i przemian religijno-moralnych. Problematyka sekularyzacji rodziny

Do naukowców uprawiających w KUL-u socjologię religii należy zaliczyć również biskupa Kazimierza Ryczana, uznanego w środowisku naukowym za socjologa religii, choć w jego naukowej biografii nie można odnotować typowych studiów z socjologii. Socjologiczne doświadczenie zdobywał w ramach studiów, a potem pracy naukowej na Sekcji Teologii Praktycznej w Instytucie Teologii Pastoralnej KUL. Nie oznacza to uszczerbku na jego socjologicznej formacji, gdyż wówczas na wspomnianym kierunku bardzo rozbudowane były przedmioty o nachyleniu społecznym: socjologia religii, socjologia parafii, socjografia religii, przemiany społeczne.

---

⁴³ L. SMYCZEK, *Katedra Socjologii Religii, w: Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii*, s. 186.

W pracy naukowej Ryczan koncentrował się na socjologii religii, katolickiej nauce społecznej oraz teologii pastoralnej. Socjologię religii uprawiał zgodnie z nurtem przyjmowanym w KUL-u, a wyznaczonym w dużej mierze przez prace ks. prof. J. Majki i ks. prof. W. Piwowarskiego. Wiele tekstów, w których Ryczan podejmował problematykę socjologii religii, mieściło się w ramach paradygmatu przyjmowanego w teologii pastoralnej.

W badaniu religijności opowiadał się za substancjalną definicją zjawisk religijnych, natomiast w operacjonalizacji przyjmował wielowymiarowy model religijności. Socjologię religii traktował jako subdyscyplinę socjologii ogólnej, wolną od wartościowania. W rozprawach teoretycznych i badaniach empirycznych świadomie ograniczał się do chrześcijańskiego kontekstu społecznego. Podejmował też próby sformułowania własnego określenia, w którym rozróżniał religię i religijność. W artykule na temat religijności polskiej napisał: „Przez religię rozumiem pozytywną relację człowieka do Boga. Pozytywna relacja kształtuje się przez poznanie, uznanie i podporządkowanie się Bogu, co u chrześcijan wyraża się w modlitwie *Ojcze nasz*. Pozytywna relacja pozwala odróżnić religię od ateizmu i antyteizmu oraz od magii, która uznaje bóstwo, ale usiłuje go sobie podporządkować dla własnych celów przy pomocy nieproporcjonalnych środków. Religijność natomiast stanowią manifestacje indywidualne i społeczne, wynikające z poznania, uznania i podporządkowania się Bogu”⁴⁴.

Ks. K. Ryczan dawał pierwszeństwo myśli przejętej od Piwowarskiego, tak w prowadzonych osobiście analizach, jak też w pisanych pod jego kierunkiem pracach magisterskich i doktorskich. Uprzywilejowanemu podejściu instytucjonalnemu towarzyszyła jednak świadomość, że nie wyczerpuje ono wszystkich możliwości diagnozy religijności. Ryczan zdawał sobie sprawę z tego, że metoda zaproponowana przez Piwowarskiego służy w znacznej mierze do badania religijności kościelnej, a w istocie rzeczy do określenia stopnia zgodności z wymaganiami Kościoła. Potwierdzeniem tej tezy może być klasyfikacja stworzona przez Ryczana, w której wyróżnił konformistów (pogłębionych i tradycyjnych) selektywnych (świadomych i zaniedbanych), obojętnych religijnie i niewierzących.

W charakterystyce polskiej religijności ks. Ryczan zawsze zwracał uwagę na aktualny kontekst społeczny, polityczny, kulturowy. Osobiste doświadczenie i własna obserwacja pozwoliły mu w sposób trafny opisywać zmiany zachodzące w obszarze życia religijnego. Początkowo były one warunkowane obecnością, a potem upadkiem systemu socjalistycznego. Transformacja ustrojowa w Polsce stworzyła nowy

---

⁴⁴ K. RYCZAN, *Religijność Polaków w opinii duszpasterza*, „Ateneum Kapłańskie” 2003, nr 2-3, s. 206-217.

kontekst dla religijności oraz funkcjonowania Kościoła katolickiego. W pracach dotyczących obecnego stanu religijności Polaków biskup Ryczan wyrażał pogląd o jej wielokierunkowych zmianach. Obok przyspieszonego procesu sekularyzacji, obojętności religijnej, selektywizmu, zwracał też uwagę na pogłębienie religijności poprzez udział w ruchach i wspólnotach religijnych, pielgrzymkach, katechezie⁴⁵.

Na polu socjologii religii uprawianej przez ks. Ryczana można jednoznacznie wskazać trzy najważniejsze zagadnienia, którym poświęcił obszernie studia, artykuły i lata pracy: badania powołań religijnych, badania tradycji religijnej oraz badania wartości religijno-moralnych.

Z perspektywy socjologicznej powołania traktowane były jako zjawisko społeczne zlokalizowane przestrzennie i czasowo, jako końcowy etap procesu oddziaływań środowiskowych i dyspozycji personalnych. Powołanie nie jest wydarzeniem, które zaistniało w próżni, lecz jest faktem historycznym, zaistniałym tu i teraz. Z tego powodu – zauważa Ryczan – poszczególne elementy środowiska ekologiczno-społecznego, szkolnego, parafialnego, rodzinnego i religijnego można uważać za czynniki ułatwiające lub utrudniające realizację powołania. Wskaźniki ilościowe powołań i uwarunkowania wyrażają statystyczny sens zjawiska⁴⁶. Kontynuując badania rozpoczęte w ramach przygotowania pracy magisterskiej poświęconej temu właśnie zagadnieniu, Kazimierz Ryczan dokonał, na podstawie wielu prac empirycznych, wtórnej analizy danych dotyczących powołań. Ukazał stan powołań kapłańskich i zakonnych w Polsce w latach 1900-1961. W analizie uwarunkowań skoncentrował się na czynnikach społeczno-religijnych, historycznych, społeczno-ekonomicznych, kulturowych, religijno-kościelnych oraz rodzinnych. Jako konkluzje swych analiz podawał pewne prawidłowości i tendencje, które wówczas wyjaśniały zjawisko powołań. Po pierwsze – przyszli księża rekrutowali się głównie ze środowisk wiejskich. Po drugie – zaznaczył się wzrost powołań ze środowiska robotniczego, co wskazywałoby na tworzenie się tradycji powołaniowych w ośrodkach uprzemysłowionych i miejskich. Po trzecie – liczba powołań kapłańskich okazała się zależna od gorliwości apostołskiej, warunków pracy i sprawnej organizacji duszpasterstwa w określonej diecezji. Duży wpływ miała także atmosfera religijno-moralna w parafii, w rodzinie oraz funkcjonujące tam tradycje powołaniowe⁴⁷.

---

⁴⁵ Tamże, s. 215-217.

⁴⁶ K. RYCZAN, *Powołania kapłańskie i zakonne w Polsce*, w: *Z badań nad religijnością Polską*, s. 168.

⁴⁷ Tamże, s. 177.

Kolejnym tematem badawczym Ryczana była tradycja religijna, której poświęcił rozprawę doktorską. Autor traktował tradycję religijną jako specyficzną część tradycji kulturowej. O religijnej wartości tradycji stanowi możliwość powołania się na szczególne pochodzenie (nadprzyrodzone objawienie, święty założyciel) albo też zorientowanie przekazywanych treści na *sacrum*. Przez tradycję religijną Ryczan rozumiał „wartości, wierzenia, normy i wzory zachowań oraz symbole, które mają swe uzasadnienie w czasie oraz są zorientowane na *sacrum*”⁴⁸. Może być ona ujmowana czynnościowo, gdy bada się samą czynność „transmisji”, przez którą przekazywane są wierzenia, normy, wzory zachowań. W rozumieniu przedmiotowym zwraca się uwagę na przekazywane treści, natomiast podmiotowe znaczenie tradycji religijnej implikuje pytanie o postawy osób wobec przekazywanych treści⁴⁹. W badaniach tradycji religijnej wskazywał na ciągłość i zmianę, jako dwa aspekty tego samego procesu. W operacjonalizacji wyróżniał następujące parametry: a) wierzenia oraz oparta na nich skala ocen; b) normy i wzory zachowań; c) parametr symboliczny obejmujący rytę i symbole. Wobec treści zawartych w tych parametrach jednostka przyjmuje indywidualne postawy⁵⁰.

Ks. Ryczan analizował wielorakie zmiany tradycji pod wpływem przemian społeczno-kulturowych i wskazał typy postaw wobec tradycji religijnej: typ akomodujący, selektywny, kwestionujący. Akomodacja jest wyrazem ciągłości tradycji religijnej a zarazem wskaźnikiem ortodoksji wobec nauki kościelnej. Zawiera w sobie możliwości odnowy, a nie uparte trzymanie się nienaruszalnego dziedzictwa. Owocem akomodacji jest prawdziwe nowatorstwo, które pozwala zachować pełny i żywy stosunek do własnej tradycji. Inną formą zmiany tradycji jest jej modyfikacja. Ma ona miejsce wówczas, gdy jednostki lub grupy przekształcają zastany model religijności według kryteriów politycznych, zawodowych oraz własnych aspiracji i potrzeb⁵¹. Zmiana tradycji oznacza też jej transformację. Ryczan wyróżnił transformacje fundamentalne oraz radykalne. Pierwsze mają miejsce wtedy, gdy przeszłość nie tylko zachowuje się w nowych wzorach, ale jest też traktowana jako źródło uzasadnienia nowych poglądów. Drugie oznaczają świadome zerwanie więzi z przeszłością

---

⁴⁸ K. RYCHAN, *Tradycja religijna w środowisku miejskim*, „Chrześcijanin w Świecie” 1981, nr 1(13), s. 97.

⁴⁹ K. RYCHAN, *Tradycja religijna*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, s. 855-856.

⁵⁰ K. RYCHAN, *Przemiany tradycji religijnej*, w: *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w świetle badań lubelskiego środowiska naukowego*, red. W. Piwowarski, J. Styk, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Sekcja Socjologii Religii i Oddział Lubelski, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Warszawa 1993, s. 28.

⁵¹ K. RYCHAN, *Tradycja religijna w środowisku miejskim*, s. 98-103.

i ugruntowanie nowych wzorów religijnych. Ten rodzaj zmian najczęściej zdarza się w konwersjach religijnych. Zaprzeczeniem ciągłości i zmiany tradycji jest tradycjonalizm, rozumiany jako powinność pozostawienia czegoś niezmiennym tylko z tej racji, że zostało to urobione przez czas. Tradycja religijna może być też traktowana w sposób wybiórczy, selektywny. W tym przypadku jednostka, na zasadzie filtrowania, pewne wartości zatrzymuje, a inne odrzuca na podstawie subiektywnych racji lub naśladowania⁵². Analizując w perspektywie socjologicznej zmiany tradycji religijnej, Ryczan stawiał pewne postulaty pastoralne. Dotyczyły one duszpasterstwa rodzin, działalności katechetycznej i homiletycznej, wychowania młodego pokolenia w zakresie moralności, roli liturgii i zwyczajów religijnych⁵³.

Wiele artykułów Ryczan poświęcił problematyce wartości religijno-moralnych. Na temat systemu wartości katolików ze środowisk miejskich napisał rozprawę habilitacyjną. Chodziło o odpowiedź na pytanie, jakie wartości uznają Polacy, jak przedstawia się hierarchia wartości w świadomości badanych, jakie zachodzą zmiany w tej dziedzinie. Ryczan twórczo przepracował koncepcje zachodniej socjologii i dostosował je do badań wartości w Polsce. W kwestiach definicyjnych przyjmował stanowisko tych autorów, którzy ujmowali wartości w kategoriach standardów, dziedziczonych w procesie socjalizacji w konkretnym środowisku⁵⁴. W tym duchu sformułował własną definicję wartości, twierdząc, że są to „odziedziczone przez osoby w procesie socjalizacji w kulturowym kontekście określonego społeczeństwa, zinternalizowane standardy, które służą jako kryteria ocen i preferencji faktów społecznych, opinii, przekonań oraz zasad postępowania”⁵⁵.

W operacjonalizacji wartości religijno-moralnych Ryczan wyróżnił trzy porządki: wartości ostateczne, podstawowe i codzienne. Szerzej omawiał także funkcje i przemiany wartości. W tej ostatniej kwestii przybliżył mało znane analizy amerykańskich socjologów, którzy mówią o takich rodzajach zmian wartości, jak: przyjęcie lub odrzucenie wartości, rozprzestrzenianie się wartości, akcentowanie lub umniejszanie wartości, zmiana na skali wartości, restandaryzacja, poszerzenie aplikacji wartości oraz uzupełnienie wartości nowymi treściami⁵⁶. Nawiązując do myśli C. Kluckhohna

⁵² K. RYCZAN, *Tradycja religijna*, s. 856.

⁵³ K. RYCZAN, *Tradycja religijna w środowisku miejskim*, s. 115-119.

⁵⁴ Tak m.in. określał wartości G. HEPP – *Zerfall der politischen Kultur? Wertvorstellungen im Wandel*, Mönchengladbach, Köln 1984, s. 3.

⁵⁵ K. RYCZAN, *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, RW KUL, Lublin 1992, s. 25.

⁵⁶ Tamże, s. 39-41.

i D. Jouberta dotyczącej orientacji na wartości, Ryczan stworzył własną typologię, opartą na danych empirycznych i budowaną zgodnie z prawidłami statystyki. Wy różnił następujące rodzaje orientacji na wartości: radykalnie religijna, ortodoksyjnie religijna, umiarkowanie religijna, częściowo świecka, całkowicie świecka. Typy te korelował ze zmiennymi społeczno-demograficznymi oraz z preferencjami poszczególnych wartości z porządku ostatecznych, codziennych i podstawowych. W badaniach potwierdziła się hipoteza, że katolicy w miastach posiadają jednorodny system wartości, który nie jest jednak wewnątrznie spójny. Potwierdzone zostało także, że typ religijności różnicuje orientacje na wartości.

Przeгляд całości dorobku z zakresu socjologii religii pozwala wskazać jeszcze kilka szczegółowych kwestii, które podejmował Ryczan, wśród nich: wpływ nowych ośrodków duszpasterskich na religijność, globalizacja, Kościół wobec Unii Europejskiej, parafia w kontekście przemian społecznych, duszpasterstwo a polityka, socjalizacja religijna w rodzinie, religijność środowisk uzdrowiskowych. Badania prowadzone osobiście czy też w ramach prac dyplomowych dotyczyły różnych kategorii społecznych: młodzieży, studentów, policjantów, pracowników przemysłu górniczego, pracowników PGR, emigrantów polskich w Kanadzie.

Warto dodać, że w wielu tekstach Ryczana nie da się jednoznacznie oddzielić problematyki socjologicznej, teologicznej i społeczno-moralnej. Nie chodzi tu o pomieszanie zakresów dyscyplin naukowych, bo z ich odrębności autor zdawał sobie sprawę i wiedział, że socjolog religii nie ma monopolu na interpretację życia religijnego. Dbając o metodologiczną poprawność socjologicznych badań, K. Ryczan spoglądał na empiryczne dane jako socjolog, teolog pastoralny, duszpasterz i biskup jednocześnie. Za statystycznym formalizmem widział żywych konkretnych ludzi, którym duszpasterze służą na płaszczyźnie wiary religijnej⁵⁷.

Do socjologów KUL podejmujących w swoich pracach zagadnienia z obszaru socjologii religii należy zaliczyć również Franciszka Adamskiego, który w latach 1972-1981 był kierownikiem Katedry Socjologii Rodziny na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL, zaś od 1981 r. pracował w Instytucie Pedagogiki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Franciszek Adamski jest przede wszystkim socjologiem rodziny i wychowania, zajmuje się także pedagogiką społeczną. Uprawia też socjologię kultury, socjologię moralności oraz socjologię religii.

---

⁵⁷ K. ŚWIĘS, *Socjologia religii w ujęciu Ks. Biskupa prof. Kazimierza Ryczana*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2013, s. 26-28.

Teksty dotyczące religii i religijności Adamski publikuje oddzielnie lub zamieszcza w publikacjach dotyczących innych subdyscyplin socjologicznych, np. socjologii rodziny i socjologii wychowania. Poprzez religię rozumie on „aktywny, egzystencjalny stosunek człowieka do Boga, Transcendencji, jako aktywne otwarcie się człowieka na Transcendencję”⁵⁸. Tak określona religia uchyla się od możliwości jej definiowania na podstawie elementów empirycznych. Socjolog może mówić o niej tylko pośrednio, a to, co bada i opisuje, nie jest samą religią, lecz tylko jej niektórymi zewnętrznymi przejawami. Jeżeli przechodzimy z pola dociekań filozoficzno-teologicznych na obszar analiz empirycznych, dokonywanych przy zastosowaniu metod właściwych socjologii, to analizujemy akty religijne człowieka, obejmujące myślenie o Bogu, kształtowanie wiedzy religijnej zgodnie z oczekiwaniami instytucji religijnych (Kościoła, związku wyznaniowego), a także oddawanie mu czci przez różne formy kultu oraz podporządkowanie postępowania religijnego normom moralnym. Wówczas fakt religii (religijność) staje się widoczny dla socjologa i może podlegać określonym pomiarom. Tego typu badania pozwalają określić poziom religijności jednostek i całych zbiorowości oraz ich przemian generowanych czynnikami zewnętrznymi wobec podmiotu aktu religijnego. Służą one jako przesłanki dla programów ożywienia religijnego bądź osłabienia religijności w programach ateizacji społeczeństwa⁵⁹.

W badaniach socjologicznych Franciszka Adamskiego pojawiały się często zagadnienia sekularyzacji i ateizacji społeczeństwa polskiego. Zwracał on uwagę na to, że sekularyzacja religii ma swoje widoczne skutki w odniesieniu do małżeństwa i rodziny. W książce pt. *Rodzina między sacrum a profanum* Adamski wyszedł z założenia o wzajemnym i niekończącym się do dziś przenikaniu *sacrum* i *profanum* w małżeństwie naturalnym, przybierającym różne formy zewnętrzne w kulturach świata przed- i pozachrześcijańskiego. Ukazał, na czym polegała sakralizacja małżeństwa naturalnego w kulturze chrześcijańskiej, a także pseudosakralizacja pogłębiająca się razem z kształtowaniem się doktryny kościelnej o małżeństwie i rodzinie. Opisał rodowód sekularyzacji małżeństwa i rodziny jako instytucji religijnej oraz sekularyzację rodziny w społeczeństwie industrialnym, na tle procesów specjalizacji, racjonalizacji i desakralizacji. W ramach przemian współczesnej rodziny polskiej badał niektóre wzory zachowań małżeńsko-rodzinnych, postawy małżonków wobec

---

⁵⁸ F. ADAMSKI, *Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2011, s. 12.

⁵⁹ Tamże, s. 11-12.

religijnych norm w zakresie odpowiedzialnego rodzicielstwa oraz stosunku młodego pokolenia do katolickiej koncepcji modelowej małżeństwa i rodziny⁶⁰.

Wielu wiernych należących do Kościoła katolickiego w warunkach zsekularyzowanego klimatu kulturowego i politeizmu wartości jest gotowych porzucić dotychczasowy „bagaż” tradycyjnych wartości jako przestarzały i dostosować się do aktualnie panujących na „arenie” nowoczesności. Sekularyzacja religijności i moralności dotyka nie tylko jednostki, ale i rodziny. W warunkach sekularyzacji rodzina zaczyna tracić swój religijny charakter, zarówno w zakresie zewnętrznych działań, zachowań oraz wpływu na swoich członków, jak i wyobrażeń odnośnie do jej nadprzyrodzonego powołania. „Sekularyzacja rodziny stała się więc faktem w tym sensie, że zaczęła ona coraz mniej znaczyć, gdy idzie o życie duchowe człowieka, a więc o jego otwarcie na nadprzyrodzone wartości – ich przeżywanie i przekazywanie, o rodzinny kult religijny, o kształtowanie postaw moralnych i kontrolę zachowań, czy wreszcie o doskonalenie człowieka rozumiane jako pełna realizacja jego chrześcijańskiego powołania rodzinnego”⁶¹. Sekularyzacja rodziny oznacza najczęściej proces utraty jej religijnego (sakralnego) charakteru i przebiega do pewnego stopnia równoległe z ogólnymi procesami sekularyzacji.

Franciszek Adamski wskazuje na różne mechanizmy deprawacji, którym społeczeństwo polskie potrafiło się tylko częściowo przeciwstawić. Narzucony w okresie powojennym tzw. nowy ład w życiu gospodarczym, społecznym i politycznym prowadził do bezwładności i niemocy społeczeństwa, a w konsekwencji do kryzysu moralnego. Przejawiał się on m.in. w korupcji we wszelkich postaciach, braku wzajemnego poszanowania i respektowania zobowiązań (nie tylko w życiu publicznym), w podporządkowaniu etyki polityce, zanikaniu etyki pracy, w alkoholizmie, unicestwianiu życia nienarodzonych, rozpadzie instytucji małżeństwa. Rozchwianie aksjonormatywnego ładu społeczno-moralnego polegało na tym, że na szeroką skalę jednostki i grupy społeczne zapomniały o wartościach moralnych lub je lekceważyły⁶².

Negatywne tendencje w sytuacji społeczno-moralnej społeczeństwa polskiego uległy wzmocnieniu w warunkach szerzącego się liberalizmu i postmodernizmu.

---

⁶⁰ F. ADAMSKI, *Rodzina między sacrum a profanum*, Pallottinum, Poznań 1987.

⁶¹ F. ADAMSKI, *Edukacja – rodzina – kultura. Studia z pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 58.

⁶² F. ADAMSKI, *Kulturowe i polityczne podłoże rozchwiania aksjonormatywnego ładu społeczno-moralnego*, w: *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, red. J. Gnitecki, J. Rutkowiak, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Warszawa–Poznań 1999, s. 291-294.

Mass media upowszechniały swobodę w sferze zachowań seksualnych i pluralizm wartości moralnych. Podsumowując opinię wielu moralistów, Adamski wskazuje na następujące negatywne zjawiska i procesy w sferze społeczno-moralnej: skrajny, nieliczący się z dobrem wspólnym indywidualizm, praktyczny materializm, konsekwentny utylitaryzm, moralny relatywizm. Głównymi kategoriami, wokół których koncentruje się myśl i działanie człowieka systemu liberalnego, są: swoiste pojmowanie dobra i zła, wolność jako przymiot, prawo osoby ludzkiej, pluralizm jako cecha kultury i tolerancja jako regulator życia społecznego⁶³.

Odbudowa rozchwianego aksjonormatywnego ładu społeczno-moralnego powinna być prowadzona na dwóch płaszczyznach: na płaszczyźnie kształtowania postaw – sięgając do duchowego wnętrza człowieka i uświęconych tradycją niezmiennych norm moralnych, oraz na płaszczyźnie struktur – dla uzdrowienia organizmu społecznego, zdeprawowanego w minionym okresie i demoralizowanego pod wpływem tendencji sekularnych. Przed edukacją moralną stoi zadanie kształtowania właściwego, prawego sumienia poprzez przezwyciężanie relatywizmu moralnego oraz akcentowanie prymatu wartości moralnych jako wartości osoby ludzkiej. Wartości moralne stanowią niekwestionowany warunek budowy zdrowych moralnie struktur ekonomiczno-ustrojowych i społeczno-politycznych⁶⁴.

Franciszek Adamski wskazuje na szansę przebudzenia narodu polskiego z „uśpienia moralnego” po 1989 r. oraz przypisuje niezastąpioną rolę religii i Kościołowi w odrodzeniu moralnym. „Prawe oddziaływania wychowawcze szkoły, należne miejsce religii wśród przedmiotów nauczanych, młodzieżowe organizacje religijne i wolne od nacisku indoktrynacji ideologicznej stowarzyszenia i związki młodzieżowe wprowadzą nowy, zdrowy nurt w dziedzinie wychowania – jak powiedziano wyżej – najbardziej podporządkowanej deprawującej ideologii, wnoszącej rozdźwięk między treściami wychowania rodzinnego, kościelnego i szkolnego. Głoszenie przez szkołę pełnej prawdy o człowieku, społeczeństwie, państwie i jego funkcjonowaniu, przeciwstawianie się wszelkim formom indoktrynacji, eliminowanie wszelkich form fałszu w życiu społecznym, da podstawy do budowania autentycznie chrześcijańskiej kultury moralnej następujących pokoleń”⁶⁵.

---

⁶³ Tamże, s. 294.

⁶⁴ Tamże, s. 299.

⁶⁵ F. ADAMSKI, *Religijny system wartości a kultura moralna Polaków*, w: *Spór o wartości w kulturze i wychowaniu*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1991, s. 45.

Adamski zwracał szczególnie często uwagę na to, że w Polsce proces sekularyzacji spontanicznej dotykający wszystkie kraje Zachodu, u nas był wzmocniony i ukierunkowany w latach 1945-1989 przez odgórnie zaplanowaną i zorganizowaną akcją laicyzacyjną. Procesy sekularyzacyjne czy laicyzacyjne nie mają jednak – jego zdaniem – charakteru deterministycznego czy nieodwracalnego. Wyrażał on wielokrotnie przekonanie, że „polskie” warunki nakładając się na ogólnokościelny, posoborowy nurt odnowy, mogą korzystnie sprzyjać – zarówno teoretycznej, jak i praktyczno-duszpasterskiej – działalności zmierzającej do przywrócenia właściwego ładu religijnego i moralnego w społeczeństwie.

Megatrendy religijne i teorie socjologii religii. Rozwój badań polskiego katolicyzmu

Kontynuatorem działalności naukowej ks. Majki i ks. Piwowarskiego jest, zaliczany do grona współtwórców i najwybitniejszych socjologów religii w Polsce, emerytowany profesor Instytutu Socjologii KUL, wciąż aktywnie działający na niwie naukowej, ks. prof. Janusz Mariański, który w 2001 r. przejął kierownictwo Katedry Socjologii Religii i kierował nią (do roku 2009 jako kurator, następnie jako kierownik) do roku 2012. Księdzu Profesorowi poświęcono wiele opracowań zawierających prezentację jego biografii naukowej, syntezy poszczególnych obszarów i całości dorobku z zakresu socjologii religii, socjologii moralności i katolickiej nauki społecznej⁶⁶. W tym miejscu przedstawiony zostanie szkic jego naukowych dokonań, podobnie jak w przypadku zaprezentowanych wcześniej, dwóch innych nestorów socjologii religii w Polsce, ks. Majki i ks. Piwowarskiego.

Do głównych zainteresowań naukowo-badawczych, określających zarazem bogactwo wkładu ks. Mariańskiego do socjologii religii jako dyscypliny naukowej, zalicza się: socjologiczne teorie religii, metodologię socjologicznych badań religijności, znaczenie i funkcje religii w życiu jednostek, w obszarze ich moralności, życia małżeńskiego i rodzinnego, w funkcjonowaniu państwa i społeczeństwa obywatelskiego, zagadnienia relacji religii i industrializacji, religii i globalizacji, religii i ponowoczesnej cywilizacji oraz zjawisk religijnych określanych fenomenem ponowoczesności,

---

⁶⁶ Zob. np.: *Między socjologią a teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. J. Baniak, UAM, Poznań 2010; *Księga pamiątkowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Januszowi Mariańskiemu*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(43)2015, nr 2; *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, red. J. Baniak, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.

lokujących się w obszarze nowej duchowości, a także badania empiryczne w zakresie socjologii kościelnej i socjologii parafii oraz badania religijności młodzieży⁶⁷.

W toku ponad czterdziestoletnich prac badawczych w obszarze socjologii religii Mariański konsekwentnie eksplikuje jej specyfikę, przedmiot, obszary badań i zasady interpretacji wyników dotyczących faktów religijnych, a także kryteria odróżniające ją od religioznawstwa, teologii czy filozofii religii. W licznych opracowaniach przypomina i dookreśla zakres przedmiotowy socjologii religii, ujmując ją jako naukę opisową i wyjaśniającą, zajmującą się „religijnymi aspektami społeczeństwa oraz społecznymi wymiarami religii”⁶⁸. Mariański podkreśla, że socjolog bada religijność jako fakt społeczny i kulturowy, odkrywa i dąży do wyjaśnienia wzajemnych związków i oddziaływania religii i społeczeństwa, obserwuje i analizuje przekształcenia religijności w jej aspektach świadomościowych oraz behawioralnych, odpowiada na pytanie o to, w jaki sposób czynniki religijne wnikają w proces tworzenia się społeczeństw, jaki wpływ wywierają wartości i normy religijne na postępowanie ludzi i ich interpretacje życia codziennego⁶⁹. Jak komentuje Wojciech Świątkiewicz, tak ujmowana religia i religijność, jako przedmioty badań socjologicznych, należą do „porządku kultury, a ich rozmaite postacie i przejawy współtworzą historię procesów legitymizacji społecznego świata, w jego najrozmaitszych aspektach: instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych, zbiorowych i indywidualnych, formalnych i nieformalnych, świątecznych i codziennych, etc., kształtują społeczne struktury, wpływają na postawy i zachowania, ingerują w tempo rytmu i kierunek zmian społecznych”⁷⁰.

Traktowanie religii jako zjawiska społecznego nie oznacza bezwarunkowości tego twierdzenia. Zdaniem Mariańskiego, socjolog religii nie wyjaśnia jej powstania i rozwoju przyczynami wyłącznie społecznymi, jak to czynił Emil Durkheim. Przyjmując takie stanowisko, Mariański określa je metodologicznym antyredukcjonizmem i wyjaśnia, że religii jako faktu społecznego nie można zamykać jedynie w wymiarze społecznym ani przyjmować tezy, że zmiana stosunków społecznych

---

⁶⁷ L. SMYCZEK, *Mariański Janusz*, w: *Leksykon socjologii religii*, s. 231-232.

⁶⁸ J. MARIAŃSKI, *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013, s. 28; TENŻE, *Socjologia religii*, w: *Podstawowe pojęcia socjologii religii w eksplikacji ks. Janusza Mariańskiego*, wybór i opracowanie M. Marczewski, Polihymnia, Lublin 2013, s. 159-164.

⁶⁹ J. MARIAŃSKI, *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość*, s. 28-33.

⁷⁰ W. ŚWIĄTKIEWICZ, *Janusz Mariański jako socjolog Kościoła i parafii. Socjolog rzetelnych diagnoz, mądrych i uczciwych interpretacji oraz rozsądnych refleksji wobec przyszłości*, w: *Między socjologią a teologią*, s. 68.

może prowadzić do jej zaniku. Mariański uznaje, iż właściwa interpretacja zjawisk religijnych zakłada przyjęcie poglądu, iż religijność ma związek z tajemnicą i transcendencją⁷¹. Zarazem – jak twierdzi Profesor – „socjologia pozwala lepiej zrozumieć społeczny wymiar religii we współczesnym świecie, który charakteryzuje się złożonością, wieloznacznością i nieustanną zmiennością”⁷². Ponadto, ks. Mariański reprezentuje pogląd o aksjologicznej neutralności socjologii religii, która nie ocenia, ale opisuje, „w jakim stopniu wartości i normy religijne zyskują społeczną aprobatę, jak funkcjonują w życiu społecznym, jakie wywołują w nim reakcje, od pełnej akceptacji do ich całkowitej negacji i odrzucenia”⁷³.

Pokłosiem wieloletniej pracy w zakresie współtworzenia i instytucjonalizacji socjologii religii, a zarazem osiągnięciem socjologów religii w Polsce, jest *Leksykon socjologii religii*, wydany w 2004 r., pod redakcją Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej i Janusza Mariańskiego. W środowisku socjologicznym, jak podkreśla Józef Baniak, panuje przekonanie, że jest to dzieło niemające odpowiedników w światowej literaturze socjologicznej. Składa się nań 325 haseł opracowanych przez 60 autorów ze wszystkich niemal ośrodków uniwersyteckich⁷⁴.

Ks. Mariański nie stworzył własnej definicji religii, opowiada się natomiast i wykorzystuje, jako najbardziej przydatną, definicję ks. Piwowarskiego, należącą do substancjalnego (przedmiotowego) nurtu w definiowaniu religii. Definicje substancjalne (ekskluzywne) akcentują treściowy wymiar religii, nazywany boskim, nadprzyrodzonym, świętym, radykalnie różnym od tego, co ludzkie i ziemskie; mówią one, czym religia jest⁷⁵, koncentrują się na cesze determinującej istotę religii, w odróżnieniu od definicji funkcjonalnych, wskazujących na znaczenie religii w życiu jednostkowym i społecznym⁷⁶. Definicje funkcjonalne określają, „jak religia działa oraz jakie są

---

⁷¹ J. MARIAŃSKI, *Religia i Kościół między tradycją i ponowoczesnością. Studium socjologiczne*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1997, s. 133.

⁷² J. MARIAŃSKI, *Megatrendy religijne w społeczeństwach ponowoczesnych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 30.

⁷³ M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Janusza Mariańskiego socjologia religii*, w: *Między socjologią a teologią*, s. 58-59.

⁷⁴ J. BANIAK, *Życie i działalność naukowo-badawcza, dydaktyczna i organizacyjna Profesora Janusza Mariańskiego*, w: *Między socjologią a teologią*, s. 39.

⁷⁵ J. MARIAŃSKI, *Socjologia religii*, w: *Filozofia religii*, red. S. Janeczek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 89-90.

⁷⁶ M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Definicje socjologiczne religii*, w: *Leksykon socjologii religii*, s. 67.

konsekwencje działania religijnego dla strukturalnego kontekstu wiary⁷⁷. Posługując się funkcjonalnym rozumieniem religii, poddaje się badaniu zjawiska wykraczające poza te tradycyjnie interpretowane jako religijne, np. przejawy parareligii, gdyż można stwierdzać, że i one zaspokajają potrzeby i pomagają rozwiązywać problemy egzystencjalne, co przypisane było wcześniej klasycznym religiom i Kościołom⁷⁸. Mariański krytycznie odnosi się do inkluzywizmu definicji funkcjonalnych i faktu, iż biorą w nawias samą istotę religii, czyniąc z niej ideologię, doprowadzając do zacierania granicy między religią a jej ekwiwalentami czy surogatami⁷⁹.

Przedmiotem naukowej eksploracji ks. Mariańskiego są teorie z zakresu socjologii religii, „wielkie tematy socjologii religii” odpowiadające identyfikowanym przez socjologów „megatrendom religijnym” w społeczeństwach ponowoczesnych⁸⁰. Ich konsekwentne, i wieloaspektowe, osadzone w kontekście historycznym i społeczno-kulturowym oraz wyczerpujące analizy doprowadzają Mariańskiego do stwierdzenia niewystarczalności każdej dla wyjaśniania rzeczywistości społecznej, co prowadzi do konkluzji, że w eksplikacji i interpretacji procesów zachodzących w dialektycznym oddziaływaniu religii i życia społecznego dopiero komplementarne wykorzystanie poszczególnych teorii przyniesie naukowo relewantne dane. Zdaniem Mariańskiego „najbardziej właściwym byłoby stanowisko kompromisowe, uwzględniające wszystkie omówione wyżej teorie jako współokreślające przemiany w religijności współczesnej”⁸¹. Teza ta wynika, jak zauważa Libiszowska-Żółtkowska, z dostrzeżenia złożoności sytuacji, dynamizmu i wielokierunkowości przemian, nieprzejrzystości wymykającej się jednoznacznym pojęciom i weryfikacyjnym koncepcjom⁸².

Podobnie jak inni socjologowie religii, Mariański wiele uwagi poświęca tezie sekularyzacyjnej, analizując jej źródła, obserwując jej interpretacje w kręgach zachodniej socjologii i odnotowując zjawiska potwierdzające jej falsyfikację. Zdaniem lubelskiego socjologa, we współczesnych społeczeństwach następują procesy różnicowania i dyferencjacji zjawiska religijnego, a religijność przybiera coraz bardziej różnorodne oblicza. Antytezą sekularyzacji stają się obserwowane przez socjolo-

---

77 J. MARIAŃSKI, *Socjologia religii*, w: *Filozofia religii*, s. 90.

78 J. MARIAŃSKI, *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość*, s. 36-37.

79 M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Janusza Mariańskiego socjologia religii*, s. 47.

80 J. MARIAŃSKI, *Megatrendy religijne w społeczeństwach ponowoczesnych*.

81 J. MARIAŃSKI, *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość*, s. 57.

82 M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Ad perpetuam rei memoriam*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(43)2015, nr 2, s. 18.

gów procesy desekularyzacji, które jego zdaniem przybierają formę deprywatywacji i indywidualizacji religijnej, konkurencyjnej wobec teorii sekularyzacji. Co więcej, w panoramie zjawisk religijnych pojawiają się zupełnie nowe kategorie, określone mianem nowej duchowości, będące emanacją nowych przejawów wrażliwości religijnej, a „duchowość staje się rzeczywistością konkurencyjną dla tradycyjnej religijności”⁸³.

Ks. prof. Mariański określa się socjologiem polskiej rzeczywistości, wnikliwym obserwatorem i badaczem polskiego katolicyzmu, porównywanego niejednokrotnie z jego sytuacją w innych krajach. Szeroko zakrojone badania empiryczne Mariański rozpoczął w 1976 r., przyjmując jednocześnie za ks. Piwowskim wielodymensyjny model religijności, „zoperacjonalizowany w formie pytań o wiarę, wiedzę, praktyki, moralność, stosunek do Kościoła”⁸⁴. Mariański jest więc reprezentantem badań tzw. religijności kościelnej, choć z czasem pojawiły się w jego pracach analizy zjawisk wykraczających poza ten obszar, kwalifikowanych jako przejawy wspomnianych wyżej megatrendów w obszarze przemian religijnych, nazywanych religijnością pozakościelną, dyfuzyjną, bezdomną, selektywną, zindywidualizowaną, eklektyczną, prywatną, połowiczną, alternatywną, parareligijną, fragmentaryczną, synkretyczną etc.⁸⁵ Konsekwentnie prowadzona obserwacja fluktuacji w zakresie związku z Kościołami, przemian tożsamości religijnej, nasilania się zjawiska selektywności wyborów religijnych i rozwarstwienia religijnego oraz identyfikacja nowych zjawisk religijnych, lokujących się czy to w obrębie, czy na obrzeżach religijności instytucjonalnej, otworzyły nowe pole eksploracji i pytań badawczych. Znalazły one wyraz w kolejnym obszarze naukowej penetracji i w odważnych tezach o charakterze metaprzmiotowym, jak np. postulat i uzasadnienie wyodrębniania się nowej dyscypliny naukowej: „Nowa duchowość ze względu na swoją niedokładność i wieloznaczność jest bez wątpienia trudniejszym tematem badawczym niż religijność. Subiektywne i zindywidualizowane formy nowej duchowości upowszechniają się w ponowoczesnych społeczeństwach, występują do pewnego stopnia równoległe z kurczeniem się obszarów religii zinstytucjonalizowanych i tradycyjnych kościołów chrześcijańskich, uprawniają do legitymizacji nowej dyscypliny socjologicznej, tj. socjologii duchowości lub nawet uduchowionej socjologii czy

---

⁸³ J. MARIAŃSKI, *Wychowanie ku wartościom religijnym. Perspektywa socjologiczna*, w: *Wychowanie ku wartościom religijnym. Elementy teorii i praktyki*, t. IV: *Religia, Wiara, Nadzieja, Miłość, Modlitwa, Świętość*, red. K. Chałas, A. Maj, J. Mariański, Jedność, Lublin–Kielce 2009, s. 135.

⁸⁴ M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Janusza Mariańskiego socjologia religii*, s. 49.

⁸⁵ Tamże, s. 54.

socjologii duchowej, w każdym razie z pewnością nowego kierunku (nurtu) badań w ramach socjologii religii”⁸⁶.

W systematycznych badaniach poszczególnych wymiarów religijności polskich katolików ks. Mariański argumentuje za przyjęciem hipotezy wielokierunkowych zmian dotyczących religijności i więzi z Kościołem oraz perspektywy kontekstu społeczno-kulturowego, który na te zmiany wpływa⁸⁷. Według Ireny Borowik, Mariański należy do najbardziej doświadczonych badaczy owej dwukierunkowości w relacji tego, co religijne i tego, co społeczne w polskiej rzeczywistości okresu komunizmu oraz po transformacji ustrojowej. „Komunizm zakonserwował religijność w Polsce, a zmiany, jakie w jej obrazie następowały, były ukryte pod niezmiennymi, wysokimi deklaracjami przynależności do Kościoła katolickiego i praktyk religijnych”⁸⁸. W pierwszych po 1989 r., syntetycznych opracowaniach poddawał analizie religijność polskiego społeczeństwa w warunkach transformacji ustrojowej i zmieniających się realiach społecznych, kulturowych i gospodarczych, stawiał pytania o przyszłość religijności społeczeństwa polskiego, możliwe kierunki zmian pozycji Kościoła katolickiego, uznawanego za ważną siłę w społeczeństwie, i formułował hipotezy dotyczące kierunków zmian religijności w warunkach zmieniającego się społeczeństwa pluralistycznego, posttransformacyjnego. Dokonywał podsumowań dotyczących polskiego katolicyzmu, bazując również na badaniach empirycznych realizowanych w różnych ośrodkach socjologicznych i wynikach sondaży opinii publicznej. W publikacji z 2004 r. pt. *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*⁸⁹ przeanalizował parametry religijności Polaków: autoidentyfikacje wyznaniowe i religijne, praktyki religijne, wiedzę i wierzenia religijne, postawy i zachowania moralne. Odnotował już wtedy wspomniane zjawiska tzw. nowej religijności w obrębie Kościoła katolickiego i poza nim. Z kolei w studium z roku 2005, pt. *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne*, stawiał pytania o społeczną rolę Kościoła instytucjonalnego w warunkach jego słabnącej siły moralnej, pluralizacji życia społecznego, dyferencjacji społecznej, indywidualizmu we wszystkich dziedzinach życia

---

⁸⁶ J. MARIAŃSKI, *Nowa duchowość w świetle badań socjologicznych*, w: *Tradycja i innowacja w polu refleksji socjologii religii*, red. S.H. Zaręba, I. Borowik, KONTRAST, Warszawa 2016, s. 143.

⁸⁷ W. ŚWIĄTKIEWICZ, *Janusz Mariański jako socjolog Kościoła i parafii*, s. 71-72.

⁸⁸ I. BOROWIK, *Religijność w nowoczesności. Rzeczywistość społeczna i jej socjologiczna interpretacja*, w: *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, red. J. Baniak, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 70.

⁸⁹ J. MARIAŃSKI, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004, s. 15-27.

i emancypacji wielu z nich spod wpływów religii. Opisał w szczególności wybrane elementy świadomości społecznej Polaków odnoszące się do postaw wobec kościoła katolickiego: religijne i społeczne zaufanie do Kościoła katolickiego, opinie na temat władzy Kościoła w społeczeństwie, jego funkcjonowania w warunkach demokracji⁹⁰. Oprócz opracowań bazujących na metaanalizie przemian religijności w Polsce i mających charakter podsumowań wybranych procesów społecznych, powstało wiele prac skupiających się na zagadnieniach szczegółowych – aktualnych i dyskutowanych w danym czasie, dostrzeżonych jako istotne, np. publikacja na temat zaangażowania katolików świeckich w życiu parafii⁹¹. W tym miejscu należy dodać, że socjologia parafii jest wyodrębnionym obszarem badawczym lubelskiego socjologa: wyeksplikował on i opisał specyfikę polskich parafii zakorzenionych w społecznościach lokalnych, strukturalne i wspólnotowe wymiary ich funkcjonowania, elementy tożsamości religijnej jako tożsamości parafialnej i determinanty poczucia więzi z parafią, funkcje parafii – również w wymiarze społecznym, przemiany życia parafialnego od modelu strukturalnego do wspólnoty życia religijnego, będącego wyrazem tzw. Kościoła wyboru⁹².

Warto też odnotować, że tam, gdzie ks. Mariański włączał perspektywę pastoralną, lub podkreślał fakt swojej przynależności religijnej, pisząc o podwójnym obywatelstwie socjologa religii, nie rezygnował z elementów wartościowania, rekomendacji i propozycji⁹³, precyzyjnie oddzielając perspektywę socjologiczną od wątków o charakterze normatywnym. Badania i analizy religijności kościelnej, prowadzone w wielu diecezjach, parafiach, a także systematyczne analizy materiałów empirycznych z sondaży opinii publicznej, wykazują ciągłość i charakteryzują się aktualnością i relewantnością w stosunku do zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej. W podejmowanych zagadnieniach zauważyć można staranną obserwację i podążanie za zmianą społeczną i jej implikacjami w obszarze religijności, a także za procesami przemian związanych z globalizacją, modernizacją, pluralizacją,

---

⁹⁰ J. MARIAŃSKI, *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne. Studium socjologiczno-pastoralne*, Gaudium, Lublin 2005.

⁹¹ J. MARIAŃSKI, *Udział katolików świeckich w życiu parafii. Założenia i rzeczywistość*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2008.

⁹² J. MARIAŃSKI, *Życie parafii*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1984; TENŻE, *Udział katolików świeckich w życiu parafii. Założenia i rzeczywistość*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2008; TENŻE, *Praktyki religijne w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014, s. 215-253.

⁹³ J. MARIAŃSKI, *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne*, s. 14, 301-310.

relatywizacją, które kumulując się, oddziałują na religijność polskich katolików. Świadectwem i przykładem takiego charakteru naukowej refleksji jest studium z roku 2011, pt. *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana*⁹⁴. Ogląd kolejnych opracowań z referowanego zakresu odsłania socjologiczną czujność, badawczą dociekliwość, a zarazem metodologiczną konsekwencję ks. Mariańskiego, który pozostaje w stałym dialogu ze zmienną rzeczywistością społeczną, poddaje coraz wnikliwszej analizie poszczególne aspekty religijności polskich katolików, osadzając je i analizując w „perspektywie europejskiej”⁹⁵, „procesie przemian”⁹⁶, w „kontekście niestabilnej nowoczesności”⁹⁷ czy w aktualnym „kontekście społecznym”⁹⁸, uwzględniającym np. europejski kontekst funkcjonowania religii i Kościoła katolickiego, zmiany zaufania do Kościoła katolickiego, jego społecznego autorytetu. Jak konstatuje Mariański, „socjologowie rozpoznają bardziej procesy zmienności niż trwałości wartości i norm, zjawiska ich tworzenia się, procesy oddolnych przemian społeczno-moralnych”⁹⁹. Jednocześnie namysł i konceptualizacja dostrzeganych zjawisk społecznych prowadzi Mariańskiego niejako do ich wnętrza i każe formułować pytania o zmiany zachodzące w obrębie tożsamości religijnej Polaków, czemu poświęcone jest inne – wyczerpujące i całościowe studium socjologiczne¹⁰⁰. Trzeba wreszcie odnotować znaczące analizy dotyczące przemian moralnych i religijnych polskiej młodzieży, uwieńczone w 2018 r. obszernym raportem z ogólnopolskich badań socjologicznych, prowadzonych w latach 1988–1998–2005–2017¹⁰¹.

Za Marią Libiszowską-Żółtkowską należy stwierdzić, iż ks. Mariański, systematycznie prowadząc szeroko zakrojone badania socjologiczne i analizy danych zastanych, „zebrał ogromny, porównywalny materiał dokonujących się w tym okresie

---

⁹⁴ J. MARIAŃSKI, *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, WAM, Kraków 2011.

⁹⁵ J. MARIAŃSKI, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004.

⁹⁶ J. MARIAŃSKI, *Praktyki religijne w procesie przemian*.

⁹⁷ J. MARIAŃSKI, *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.

⁹⁸ J. MARIAŃSKI, *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, PWN, Warszawa 2018.

⁹⁹ Tamże, s. 233.

¹⁰⁰ J. MARIAŃSKI, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.

¹⁰¹ J. MARIAŃSKI, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.

w Polsce przewartościowań, zmian, ale i utrwalenia ciągłości. Z chronologicznie ułożonych tekstów ks. Mariańskiego wyłania się socjologiczny obraz życia religijnego i moralnego polskich katolików [...]. Książd Profesor Mariański należy do naukowców, którzy wyraźnie przyczynili się do poznania współczesnej kultury religijnej i moralnej społeczeństwa polskiego, a także kondycji duchowo-egzystencjalnej Polaków¹⁰². Jego opracowania wskazują na ciągłość socjologicznej obserwacji, stanowią kompendium analiz socjologicznych, których implikacją są ważne naukowo uogólnienia i konkluzje. Jednocześnie pozwalają one na formułowanie hipotez, cechujących się jednakże dużą ostrożnością, przenikliwością, mających wartość poznawczą i ekplanacyjną. W roku 2018 Mariański wskazuje trzy możliwe scenariusze przyszłości religii i Kościoła: „scenariusz spadku znaczenia (regres, postępująca sekularyzacja), scenariusz wzrostu (ożywienie religijne, »wiosna« chrześcijaństwa) i scenariusz stabilizacji (utrzymanie *status quo*)”¹⁰³. Zdaniem lubelskiego socjologa, w świetle stanu badań empirycznych i sondaży opinii publicznej najbardziej prawdopodobny byłby scenariusz pierwszy, następnie trzeci, a najmniej prawdopodobny – drugi¹⁰⁴. Działalność naukowo-badawcza ks. Mariańskiego jest wreszcie świadectwem przenikliwości i wyobraźni socjologicznej, metodologicznego osadzenia w ramach uprawianej subdyscypliny, co pozwala z jednej strony na gruntowanie jej tożsamości w obszarze polskiej socjologii, z drugiej – na zakreślanie granic i wyznaczanie nowych pól badawczych.

Prace badawcze Mariańskiego stanowią kompendium wiedzy na temat stanu religijności i form obecności Kościoła w Polsce i Europie¹⁰⁵. Socjologowie analizujący jego dorobek podkreślają wieloobszarowość podejmowanej problematyki oraz gruntowną znajomość aktualnej literatury naukowej krajowej i zagranicznej, erudycję, oryginalność formułowanych problemów, trafność diagnoz oraz wyważenie w interpretacjach i komentarzach, doskonały warsztat naukowy i metodologiczny. Publikacje lubelskiego socjologa¹⁰⁶ odnoszące się do relacji jednostki do transcendencji,

¹⁰² M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Ad perpetuam rei memoriam*, s. 16.

¹⁰³ J. MARIAŃSKI, *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym*, s. 236.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Przedmowa*, w: J. MARIAŃSKI, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 10.

¹⁰⁶ Wykaz prac ks. Mariańskiego do roku 2008 znajduje się w: L. SMYCZEK, *Bibliografia prac ks. prof. zw. dra hab. Janusza Mariańskiego (stan z 31 grudnia 2008 roku)*, w: *Między socjologią a teologią*, s. 311-376; natomiast w latach 2009-2014, w: A. RĘKAS, *Bibliografia prac ks. prof. Janusza Mariańskiego w latach 2009-2014*, zawarta w: *Księga pamiątkowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Januszowi Mariańskiemu*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(43)2015, nr 2, s. 257-272.

a także przestrzeni horyzontalnej wraz z obszarem relacji międzyludzkich, obecności *homo religiosus* w świecie społecznym oraz tegoż wielorakich implikacji, nasyczone są syntezami poprzedzonymi precyzacją i porządkowaniem pojęć, zakreśleniem granic zainteresowań socjologicznych, rzetelną i wyczerpującą kwerendą źródłową. Mariański jest niekwestionowanym autorytetem w zakresie metodologii nauk społecznych, jako wieloletni badacz zjawisk społeczno-religijnych. Jak podkreśla Maria Libiszowska-Żółtkowska, „dzięki Jego publikacjom dokonuje się w Polsce ważne, z naukowego punktu widzenia, zjawisko instytucjonalizacji profesjonalnej socjologii religii i moralności, a zwłaszcza utwierdza ranga socjologicznych badań empirycznych nad religią i moralnością”¹⁰⁷.

Elementy socjologii religii w dorobku pracowników Instytutu Socjologii A.D. 2018

Przedmiotem badań naukowych prowadzonych w Sekcji Społecznej (do 1996 r.), a następnie w Instytucie Socjologii KUL, w ramach Katedry Socjologii Religii (działającej do 2014 r., przemianowanej na Katedrę Socjologii Kultury i Religii (w 2014 r.), a także przez innych pracowników Instytutu zainteresowanych kwestiami religii i religijności, są zjawiska religijne w kontekście ich genezy, struktur, dynamiki i funkcji, kontekstów kulturowych, oraz współczesne zmiany zachodzące w obrębie religii, takie jak np. procesy sekularyzacji i desekularyzacji, prywatyzacji i indywidualizacji religii, pluralizmu religijnego i nowej duchowości itp.

Prowadzone przez ks. Mariańskiego wielodymensyjne badania religijności stanowią też obszar zainteresowań ks. Tomasza Adamczyka, autora publikacji będących pokłosiem badań empirycznych dotyczących zagadnień religijności młodzieży¹⁰⁸. W swych pracach zajmuje się też zagadnieniami praktyk religijnych, przekonań religijnych¹⁰⁹, a także tematyką przemian religii w dobie globalizacji, obecności religii

---

¹⁰⁷ M. LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, *Ad perpetuam rei memoriam*, s. 16.

¹⁰⁸ T. ADAMCZYK, *Religijność katolików diecezji archidiecezji lubelskiej*, „Biuletyn Socjologii Religii”, cz. 97, w: „Collectanea Theologica” 2006, nr 4, s. 191-199; TENŻE, *Uwarunkowania społeczne religijności katolików (na przykładzie archidiecezji lubelskiej)*, w: *W służbie Ewangelii i człowiekowi. Archidiecezja Lubelska w latach 1992-2002*, red. J. Mariański, Gaudium, Lublin 2005, s. 11-317; TENŻE, *Postawy młodzieży studenckiej wobec religii*, „Keryks. Międzynarodowy Przegląd Pedagogiczno-religijny” 10(2011), s. 23-54.

¹⁰⁹ T. ADAMCZYK, *Praktyki religijne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XVI, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012, kol. 248-250; TENŻE, *Przekonania religijne*, w: tamże, kol. 636-637.

i rozumu w przestrzeni publicznej, zagrożeniami, jakie niesie rodzący się z reakcji na zmiany globalne – fundamentalizm religijny¹¹⁰. Kwestia przemian religijności polskich migrantów w Wielkiej Brytanii stanowiła istotny segment projektu badawczego dotyczącego zagadnienia ich rozwoju społecznego, realizowanego od 2015 r. przez ks. Adamczyka, Jadwigę Plewko i Wioletę Szymczak (publikacja w przygotowaniu do druku w 2018 r.).

Zagadnienia wchodzące w zakres socjologii religii znajdują się w obszarze zainteresowań socjologów zajmujących się problematyką partycypacji społecznej i obywatelskiej, teoriami i praktyką społeczeństwa obywatelskiego oraz zagadnieniem budowania i funkcjonowania kapitału społecznego. Prace badawcze dotyczące tych obszarów zawierają odniesienia do religijności jako zmiennej niezależnej, różnicującej poziom aktywności społecznej i obywatelskiej, wyobrażenia na temat jej znaczenia w życiu społecznym, stopień upowszechnienia i aprobaty postaw prospołecznych. Pomimo dominującego przez długie lata paradygmatu sekularyzacji, wśród często formułowanych przez naukowców tez wynikających z obserwacji świata społecznego, znajduje się przekonanie o symbolicznym i strukturalnym znaczeniu religii i religijności w życiu społeczeństw demokratycznych, o jej funkcjach społecznych i psychologicznych¹¹¹. Jednocześnie niemalże każde badanie socjologiczne czy sondaż opinii społecznej dotyczący zaangażowania społecznego wskazuje na znaczącą pozytywną korelację religijności z poziomem aktywności społecznej. Do znaczenia religii i religijności odwołują się socjologowie badający procesy rozwoju i funkcjonowania kapitału społecznego, np. Monika Adamczyk, pracownik Instytutu Socjologii KUL¹¹².

---

¹¹⁰ T. ADAMCZYK, *Desekularyzacja w warunkach globalizacji*, w: *Religia i religijność w warunkach globalizacji*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2007, s. 64-76; TENŻE, *Rola rozumu i religii w przestrzeni publicznej. Zagrożenia współczesnej agory*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 4, s. 53-70.

¹¹¹ I. BOROWIK, *Religia i społeczeństwo. Tropami klasyków w teoriach współczesnych socjologów religii*, w: *Socjologia życia religijnego w Polsce*, red. S.H. Zaręba, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2009, s. 55-71; F.X. KAUFMANN, *Kirchen und Religion in der Zivilgesellschaft*, w: *Unterwegs mit Visionen. Festschrift für Rita Süßmuth*, red. M. Langer, A. Laschet, Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien 2002, s. 27-41; L. SMYCZEK, *Wiara religijna jako wartość nadająca ludzkiemu życiu sens i podstawa dokonywania wyborów moralnych maturzystów rybnickich. Analiza porównawcza*, w: *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idea i praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 61-84; R. TRAUMÜLLER, *Religion und Sozialintegration. Eine empirische Analyse der religiösen Grundlagen sozialen Kapitals*, „Berliner Journal für Soziologie” 2009, nr 3, s. 436-437.

¹¹² M. ADAMCZYK, *Praktyki religijne jako jeden z czynników tworzenia zasobów kapitału społecznego w Polsce*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2013, s. 237-254; TAŻ, *Rola religii i Kościoła katolickiego w kształ-*

W pracach Wioletty Szymczak socjologia religii stanowi zarówno odrębny obszar zainteresowań, jak i istotny wątek w badaniach partycypacji społecznej oraz relacji religii i społeczeństwa obywatelskiego. Z racji zainteresowań różnymi formami aktywności społecznej, w ramach organizacji pozarządowych, inicjatyw obywatelskich, stowarzyszeń religijnych czy religijno-społecznych, Szymczak poddaje analizie specyfikę aktywności w ich obrębie, charakter przynależności członków, a w szczególności społeczne oddziaływanie o charakterze pośrednim i bezpośrednim. Egzemplifikacją organizacji religijno-społecznych, zarazem przykładem ruchu zrzeszającego w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych znaczące grono katolików świeckich i oddziałującego na dynamikę życia religijnego i społecznego, jest Ruch Światło-Życie wraz z gałęzią rodzinną – zwaną Domowym Kościołem¹¹³. W toku prac badawczych wskazano i przeanalizowano religijny, społeczny i integracyjny, obywatelski, kulturowy potencjał tego i innych ruchów oraz stowarzyszeń katolickich¹¹⁴. Zwrócenie uwagi na organizacje o proveniencji religijnej związane jest ze stale aktualizowaną obserwacją socjologów, potwierdzającą, iż zaangażowanie w nie stanowi *differentia specifica* polskiego społeczeństwa obywatelskiego¹¹⁵.

Szymczak przyjmuje substancjalne rozumienie religii, analizuje również – jak wspomniano – społeczne oddziaływania religii i religijności w kontekście badań

---

towaniu kapitału społecznego w Polsce, w: *Laikat i duchowieństwo w Kościele katolickim w Polsce. Problem dialogu i współistnienia*, red. J. Baniak, Wydawnictwo Naukowe WNS UAM, Poznań 2010, s. 117-133.

¹¹³ Zob. M. GRABOWSKA, *Ruchy odnowy religijnej przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Społeczne przyczyny i konsekwencje*, w: *Pokolenie JP II. Przeszość i przyszłość zjawiska religijnego*, red. T. Szawiel, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 22-49; J. MARIAŃSKI, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004, s. 388; K. SIELLAWA-KOLBOWSKA, *Oaza jako przestrzeń doświadczenia mistycznego i społecznego*, w: *Pokolenie JP II. Przeszość i przyszłość zjawiska religijnego*, red. T. Szawiel, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 50-68.

¹¹⁴ W. SZYMCZAK, *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. Szymczak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, ss. 309; TAŻ, *Społeczne aspekty uczestnictwa w ruchu religijnym*, w: *TAMŻE*, s. 89-115; TAŻ, *Promotor wspólnoty – zwiastun „wiosny Kościoła” (twórca Ruchu Światło-Życie)*, „Ateneum Kapłańskie” 2018, nr 1, s. 21-41; TAŻ, *Religijność – aktywność – obywatelskość. O społecznym potencjale organizacji religijnych w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 38(2010), nr 2, s. 87-118; TAŻ, *Akcja katolicka*, w: *Leksykon socjologii religii*, s. 6-7; TAŻ, *Apostolstwo świeckich*, w: *Leksykon socjologii religii*, s.18-20.

¹¹⁵ Autorzy „Diagnozy społecznej 2015” ponownie stwierdzili tę zależność; 13,4% badanych deklarujących przynależność do jakiejś organizacji, stowarzyszenia, partii, komitetu, grupy religijnej, związku lub koła, zdecydowanie najczęściej (24,5%) angażuje się w organizacjach religijnych; J. CZAPIŃSKI, *Stan społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015, s. 340.

aktywności społecznej i obywatelskiej oraz związków religii i społeczeństwa obywatelskiego. Religijność jako zmienna niezależna została zidentyfikowana w ogólnopolskich badaniach jakościowych dotyczących partycypacji społecznej w organizacjach pozarządowych, organizacjach społeczno-religijnych, wolontariacie i w formie samodzielnej, nieafiliowanej działalności społecznikowskiej. We wstępnej fazie analiz stu dwudziestu wywiadów pogłębionych ustalono m.in., że religijność jest kolejnym – obok cech osobowości, wartości życiowych, wykształcenia, oddziaływania rodziny i wychowania, wcześniejszych doświadczeń aktywności społecznej – czynnikiem pozytywnie korelującym z zaangażowaniem społecznym, który część rozmówców *explicite* wskazuje jako inspirujący, bezpośrednio motywujący lub będący prawdopodobnym bądź zakładanym kontekstem socjalizującym do działania prospołecznego¹¹⁶. Ukazująca się w doświadczeniu osób badanych zmienna religijności oddziałuje albo samodzielnie, albo wespół z innymi czynnikami: wcześniejszym doświadczeniem zaangażowania, np. w grupie religijnej, albo z socjalizacją pierwotną, której treścią były wartości religijne, i/lub z socjalizacją wtórną, na którą złożyły się procesy konwersji lub rozwoju w kierunku religijności świadomej i dojrzałej¹¹⁷.

Świadomość wpływu religijności na różne sfery życia społecznego, w tym na rozwój postaw prospołecznych, inspirowanie czy podtrzymywanie partycypacji społecznej, implikuje namysł nad zagadnieniem szerszym, jakim są relacje religii i społeczeństwa obywatelskiego¹¹⁸ w dobie globalizacji, opisywane m.in. przez ks. Mariańskiego. Jedną z perspektyw analizy tej relacji oraz narzędziem interpretacji wzajemnych powiązań są współczesne teorie socjologii religii, rozpatrywane w kontekście głównych tradycji interpretacyjnych społeczeństwa obywatelskiego. Takie zestawienie pozwoliło na systematyzację dotychczas sformułowanych w literaturze przedmiotu spostrzeżeń i ich ujęcie w trzy tezy o charakterze eksplanacyjnym: tezy o przeciwieństwie/konkurencyjności społeczeństwa obywatelskiego i religii, tezy o autonomicznej koegzystencji społeczeństwa obywatelskiego i religii, oraz tezy o komplementarności społeczeństwa obywatelskiego i religii¹¹⁹.

---

¹¹⁶ W. SZYMCZAK, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 317-330; zob. także: TAŻ, *Religijność a zaangażowanie społeczne z perspektywy badań jakościowych*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, s. 87-99.

¹¹⁷ W. SZYMCZAK, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie*, s. 329.

¹¹⁸ W. SZYMCZAK, *Społeczeństwo obywatelskie a religia. Typy relacji w perspektywie wiodących teorii socjologii religii*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(2015), nr 2, s. 49-75.

¹¹⁹ Tamże, s. 53-68; zob. także tekst dotyczący tej relacji, analizujący ją w kontekście katolickiej nauki społecznej: W. SZYMCZAK, *Tożsamość caritas w społeczeństwie obywatelskim – perspektywa encykliki*

Wśród kwestii szczegółowych opisywanych przez Szymczak, znajduje się zagadnienie funkcji przekazu religijnego, współdziałania osób duchownych i świeckich w obszarze pomiędzy państwem, rynkiem a życiem prywatnym¹²⁰, czy funkcjonalnych i dysfunkcjonalnych aspektów przynależności do organizacji religijnych¹²¹. W wyniku teoretycznej refleksji nad socjologiczną koncepcją funkcji przekazu religijnego zaproponowano próbę ich socjologicznego zidentyfikowania i zdefiniowania. Po zoperacjonalizowaniu, czyli ustaleniu zbiorów wskaźników dla każdej z oznaczonych funkcji, opracowany schemat pozwala na badanie funkcji rzeczywistych danego rodzaju przekazu religijnego¹²², co stanowić może interesujący przyczynek do rozważań na temat tego, w jaki sposób ów przekaz oddziałuje, jaka jest jego percepcja, jaką rolę pełni w rozwoju religijności dojrzałej.

Socjologia religii jest także obecna w badaniach Mariusza Zemły¹²³. Jego zainteresowania naukowe skoncentrowane są głównie wokół socjologii wiedzy. Nadmienić należy, że klasycy budujący zręby socjologii wiedzy roztaczali swoje refleksje także wokół socjologii religii – stanowiła ona dla wielu z nich fundamentalny obszar badawczy, stąd włączający się w namysł nad ich dorobkiem, lub pragnąc wyjść poza ich propozycje, nie mogą pominąć zagadnień związanych z religią. W teoretycznym rozważaniu Zemły znalazły się ważne elementy związane z socjologią religii. Opracował on, na podstawie spuścizny Thomasa Luckmanna i Petera L. Bergera, wnikliwą analizę religii jako systemu uprawomocniania rzeczywistości potocznej. W stworzonej przez wskazanych autorów koncepcji, świat społeczny jest efektem działań ludzkich. Każda jednostkowa aktywność, będąca wyrazem antropologicznej konieczności, znaczy swoją obecność w świecie zewnętrznym. Formy, które są ich uzewnętrznieniem, nie rozplývają się w nicości po czasie trwania. Przez powtarzanie się ulegają utrwaleniu w postaci wartości, norm, wzorów zachowań, najróżniejszych struktur

---

Deus caritas est, w: *Bóg jest miłością. Komentarz do encykliki Benedykta XVI*, red. W. Łużyński, (Scripta Theologica Thoruniensia), Wydawnictwo UMK, Toruń 2015, s. 175-200.

¹²⁰ Opisano szanse i bariery współpracy, funkcje obecności katolików w przestrzeni społecznej i szanse z tym związane; W. SZYMCZAK, *Duchowni i świeccy w społeczeństwie obywatelskim. Wyzwania i obszary współpracy*, w: *Laikat i duchowieństwo w Kościele katolickim w Polsce. Problem dialogu i współistnienia*, red. J. Baniak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010, s. 203-220.

¹²¹ W. SZYMCZAK, *Funkcjonalne i dysfunkcjonalne aspekty przynależności do organizacji religijnych*, „Przegląd Religioznawczy” 2013, nr 4, s. 147–159.

¹²² W. SZYMCZAK, *Wiedza jako parametr religijności. Założenia teoretyczne i ich implikacje*, w: *W poszukiwaniu ciągłości i zmiany. Religia w perspektywie socjologicznej*, red. I. Borowik, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2012, s. 77-93.

¹²³ Mariusz Zemło pracował w Instytucie Socjologii KUL w latach 2005-2017.

itd. W tej postaci zaczynają funkcjonować niezależnie od podmiotów, za sprawą których stały się obecne w świecie zewnętrznym. Uzyskują formę zobjektywizowaną.

Zerwanie z praktyką odwoływania się do powtarzanych wzorów dających zręby istniejącej obiektywności, spowodować może jej zachwianie, a nawet unicestwienie. Stąd by nie doszło do takiego zerwania, niezbędne było stworzenie systemu legitymizacji, który motywowałby jednostki do uznania istniejącego porządku społecznego i podporządkowania się jego zasadom. Podstawowym narzędziem takiego uprawomocnienia jest religia. Na różnych etapach społecznego rozwoju oddziałuje z inną siłą, moc jej wpływu skierowana jest na inne obszary życia społecznego, w różny sposób otwiera się bądź zamyka na czynniki zewnętrzne itd. W rozważanym aspekcie namysł nad tą kategorią staje się istotny zasadniczo na dwóch płaszczyznach: a) oddziaływania między systemami legitymizującymi, b) oddziaływania między systemem legitymacyjnym a jednostkami. Wskazane aspekty odnoszące się do religii, jako systemu uprawomocnienia porządku społecznego, w badaniach Zemły zostały wyraźnie wydobyte, uporządkowane i przeanalizowane, a także powiązane z jej (religią) kondycją, będącą następstwem owych relacji¹²⁴.

Kolejnym elementem, ważnym z punktu widzenia socjologii religii i socjologii wiedzy, jest relacja między wiedzą religijną a innymi formami wiedzy. Z nich najważniejsza jest wiedza potoczna, z racji pierwotności względem pozostałych form wiedzy oraz bycia źródłem dającym początek wszystkim następnym odmianom wiedzy. Związki występujące między nimi stały się także przedmiotem rozważań Zemły. Elementy dotyczące sprzężenia wiedzy religijnej i potocznej były przez niego analizowane w kontekstach kluczowych stanowisk teoretycznych podejmujących te kwestie. Poddał on analizom propozycje badawcze Bergera i Luckmanna, w których potoczność wyraźnie dominowała nad wiedzą wysublimowaną. W proponowanym przez nich sprzężeniu wiedza pozaempiryczna nie wytrzymywała naporu czynników przynależących do świata empirycznego, w konsekwencji czego przejmowała od niego główne charakterystyki¹²⁵. Chcąc jednak pokazać, że nie tylko możliwy jest taki scenariusz relacji między wskazanymi elementami, Zemło poddał analizie stanowisko wypracowane przez Maxa Webera, zawierające odmienne widzenie omawianych spraw. Podkreślało ono dominację wiedzy religijnej nad wyobrażeniem codziennym. Jej siła kreowania postaw jednostek do: pracy, czasu, wypoczynku, majątności,

---

¹²⁴ M. ZEMŁO, *Relacje między socjologią wiedzy a socjologią religii w ujęciu Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna*, „Kultura i Społeczeństwo” 2005, nr 3, s. 143-163.

¹²⁵ M. ZEMŁO, *Socjologia wiedzy w tradycji interakcyjno-fenomenologicznej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, s. 239-334.

zachowań charytatywnych itd. przyczyniła się do fundamentalnych przeobrażeń w sferze życia gospodarczego – formowania się racjonalnego ładu kapitalistycznego. Miała zatem moc kreowania rzeczywistości obiektywnej¹²⁶.

Wskazany namysł teoretyczny nad wybranymi tematami związanymi z religią, dokonany przez Mariusza Zemłę, jest ważnym wkładem w porządkowanie im odpowiadających obszarów, a tym samym w socjologię religii. O tyle jest on cenny, że reprezentuje spojrzenie na przedmiot analiz z zewnątrz – z perspektywy socjologii wiedzy, a nie od wewnątrz – z perspektywy socjologii religii. Pozwala to dostrzec nieco inne aspekty i wydobyć inne relacje i zależności niż te, które pojawiają się w klasycznych podejściach.

W dorobku Zemły obecne są także rozważania nad religią w aspekcie empirycznym. Od kilkunastu lat systematycznie uczestniczy w cyklicznych badaniach uczniów szkół ponadpodstawowych Białegostoku. Zawsze wśród podejmowanych tematów pojawia się zestaw pytań dotyczących religijności młodzieży, co znajduje odzwierciedlenie w publikacjach przez niego przygotowanych. Głównie przedstawiał w nich religijność młodzieży w kontekście podstawowych parametrów religijności: autodeklaracji wiary oraz praktyk religijnych. W prezentacjach uwzględniał bogate spektrum zmiennych niezależnych: płeć, rodzaj szkoły, średnie z uzyskiwanych ocen, wykształcenie matki, liczba rodzeństwa, spędzanie czasu z rodziną, sytuację materialną rodziny, miejsce zamieszkania, korzystanie z nowych nośników elektronicznych itd.¹²⁷

Dorobek naukowców związanych ze środowiskiem KUL-owskim w zakresie socjologii religii, w szczególności zaś zaprezentowane dokonania żyjących i zmarłych nestorów dyscypliny, mają znaczące i utrwalone miejsce w procesie rozwoju i instytucjonalizacji socjologii religii w Polsce i na świecie. Dotyczy on kluczowych dla tych procesów kwestii, takich jak określenie przedmiotu dyscypliny, perspektyw teoretycznych i metodologicznych, definiowanie fundamentalnych pojęć, a także rozwój i dyskusja nowych paradygmatów dotyczących przemian religii i religijności w kontekście społecznym i kulturowym. Jednocześnie stanowi kompendium wiedzy po-

---

¹²⁶ M. ZEMŁO, *O sile ducha. Maxa Webera „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus”*, w: *Arcydziela literatury niemieckojęzycznej*, t. III, red. E. Białek, G. Kowal, Wrocław [w druku].

¹²⁷ Wybrane teksty o charakterze empirycznym dotyczące religijności: M. ZEMŁO, *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 293-319; TENŻE, *Wartości i normy uczniów szkół ponadpodstawowych białostockich placówek*, w: *Styl życia młodzieży Białegostoku*, red. J. Mantur, Centrum Kształcenia Ustawicznego, Białystok 2016, s. 69-106.

zyskanej w toku wieloaspektowych, systematycznych i niejednokrotnie pionierskich badań empirycznych, bazujących na pionierskich operacjonalizacjach i typologiach, a dotyczących struktur religijnych, funkcji religii i religijności, przemian religijności różnych grup społecznych, zawodowych i wiekowych, wreszcie badań konsekwentnie podejmujących nowe pytania wynikające z obserwacji wzajemnych oddziaływań ponowoczesności razem z modernizacją społeczną i religii, wraz z przemianami zachodzącymi w jej obrębie.

Bibliografia

- ADAMCZYK M., *Praktyki religijne jako jeden z czynników tworzenia zasobów kapitału społecznego w Polsce*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2013, s. 237-254.
- ADAMCZYK M., *Rola religii i Kościoła katolickiego w kształtowaniu kapitału społecznego w Polsce*, w: *Laikat i duchowieństwo w Kościele katolickim w Polsce. Problem dialogu i współistnienia*, red. J. Baniak, Wydawnictwo Naukowe WNS UAM, Poznań 2010, s.117-133.
- ADAMCZYK T., *Uwarunkowania społeczne religijności katolików (na przykładzie archidiecezji lubelskiej)*, w: *W służbie Ewangelii i człowiekowi. Archidiecezja Lubelska w latach 1992-2002*, red. J. Mariański, Gaudium, Lublin 2005, s. 11-317.
- ADAMSKI F., *Edukacja – rodzina – kultura. Studia z pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- ADAMSKI F., *Kulturowe i polityczne podłoże rozchwiania aksjonormatywnego ładu społeczno-moralnego*, w: *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, red. J. Gnitecki, J. Rutkowiak, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Warszawa–Poznań 1999.
- ADAMSKI F., *Religijny system wartości a kultura moralna Polaków*, w: *Spór o wartości w kulturze i wychowaniu*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1991, s. 36-46.
- ADAMSKI F., *Rodzina między sacrum a profanum*, Pallottinum, Poznań 1987.
- ADAMSKI F., *Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2011, s. 5-13.
- BANIAK J., *Życie i działalność naukowo-badawcza, dydaktyczna i organizacyjna Profesora Janusza Mariańskiego*, w: *Między socjologią a teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. J. Baniak, UAM, Poznań 2010, s. 17-42.
- BOROWIK I., *Najważniejsze tendencje w religijności polskiego społeczeństwa: koncepcje, ustalenia ks. Władysława Piwowarskiego i ich dzisiejsza nośność interpretacyjna*, w: *Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, red. A. Wójtowicz, PTS, Warszawa 2004.
- BOROWIK I., *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2000.
- BOROWIK I., *Religia i społeczeństwo. Tropami klasyków w teoriach współczesnych socjologów religii*, w: *Socjologia życia religijnego w Polsce*, red. S.H. Zaręba, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2009, s. 55-71.

- BOROWIK I., *Religijność w nowoczesności. Rzeczywistość społeczna i jej socjologiczna interpretacja*, w: *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, red. J. Baniak, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 66-81.
- CZAPIŃSKI J., *Stan społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015, s. 332-372.
- GRABOWSKA M., *Ruchy odnowy religijnej przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Społeczne przyczyny i konsekwencje*, w: *Pokolenie JPPII. Przeszłość i przyszłość zjawiska religijnego*, red. T. Szawiel, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 22-49.
- GRABOWSKA M., *Zjawiska religijne i kłopoty z ich badaniem*, w: *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, Wydawnictwo UW, Warszawa 2005, s. 113-136.
- HAŁAS E., *Socjologia a etyka społeczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 13-44.
- HEPP G., *Zerfall der politischen Kultur? Wertvorstellungen im Wandel*, Mönchengladbach, Köln 1984.
- KAMIŃSKI R., *Piwowarski Władysław (1929-2001)*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2006.
- KAUFMANN F.X., *Kirchen und Religion in der Zivilgesellschaft*, w: *Unterwegs mit Visionen. Festschrift für Rita Süßmuth*, red. M. Langer, A. Laschet, Verlag Herder, Freiburg-Basel-Wien 2002, s. 27-41.
- KIETLIŃSKI H., *Struktura społeczna i akcje pastoralne a życie religijne. Studium historyczno-socjologiczne na przykładzie diecezji tarnowskiej w latach 1950-1960*, Warszawa 2001 (mps pracy doktorskiej).
- Kościół w służbie człowiekowi*, red. W. Turek, J. Mariański, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1990.
- Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Władysława Piwowarskiego*, „Roczniki Teologiczne” 46(1999), nr 6, s. 1-285.
- Księga pamiątkowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Januszowi Mariańskiemu*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(43)2015, nr 2.
- LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA M., *Ad perpetuam rei memoriam*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(43)2015, nr 2, s. 13-20.
- LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA M., *Definicje socjologiczne religii*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Verbinum, Warszawa 2004, s. 66-69.
- LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA M., *Janusza Mariańskiego socjologia religii*, w: *Między socjologią a teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. J. Baniak, UAM, Poznań 2010, s. 43-65.
- LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA M., *Przedmowa*, w: J. MARIAŃSKI, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 5-10.
- MAJKA J., *Koncepcja socjologii religii*, „Chrześcijanin w Świecie” 9(1977), nr 4, s. 44-56.
- MAJKA J., *Kryzys współczesnej religijności*, „Znak” 9(1957), nr 5, s. 570-574.
- MAJKA J., *Metodologia nauk teologicznych*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1981.

- MAJKA J., *Przemiany społeczne a religijność*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. IV, red. B. Bejze, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1970, s. 163-172.
- MAJKA J., *Religia a wieź społeczna*, „Tygodnik Powszechny” 12(1958), nr 39, s. 1.
- MAJKA J., *Socjografia powołań kapłańskich w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 59(1967), nr 1-2, s. 48-57.
- MAJKA J., *Socjologia religii w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 5(1962), nr 4, s. 99-111.
- MAJKA J., *Socjologia religijna*, w: *Pod tchnieniem Ducha Świętego. Współczesna myśl teologiczna*, red. M. Finke, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Lublin 1964, s. 97-126.
- MAJKA J., *Socjologiczne uwarunkowania idei Boga*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne” 9(1977).
- MAJKA J., *Spoleczne ośrodki kultu religijnego. Próba teorii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 16(1969), nr 3, s. 65-82.
- MAJKA J., *Taniec pośród mieczów*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1987.
- MAJKA J., *Znaczenie nauk społecznych dla formacji i działalności kapłana*, „Homo Dei” 26(1958), nr 4, s. 553-557.
- MARIAŃSKI J., [biogram] *Józef Majka*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Verbinum, Warszawa 2004.
- MARIAŃSKI J., *Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, WAM, Kraków 2011.
- MARIAŃSKI J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- MARIAŃSKI J., *Kościół katolicki w Polsce a życie społeczne. Studium socjologiczno-pastoralne*, Gaudium, Lublin 2005.
- MARIAŃSKI J., *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, PWN, Warszawa 2018.
- MARIAŃSKI J., *Ks. profesor Władysław Piwowski. Życie i działalność naukowo-dydaktyczna*, „Życie Katolickie” 8(1989), nr 9, s. 10-20.
- MARIAŃSKI J., *Księdzu profesorowi Piwowskiemu w 35-lecie pracy twórczej*, „Przegląd Uniwersytecki” 7(1995), nr 4, s. 8-9.
- MARIAŃSKI J., *Megatrendy religijne w społeczeństwach ponowoczesnych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- MARIAŃSKI J., *Nowa duchowość w świetle badań socjologicznych*, w: *Tradycja i innowacja w polu refleksji socjologii religii*, red. S.H. Zaręba, I. Borowik, KONTRAST, Warszawa 2016, s. 127-146.
- MARIAŃSKI J., *Praktyki religijne w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014.
- MARIAŃSKI J., *Religia i Kościół między tradycją i ponowoczesnością*, Studium socjologiczne, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1997.
- MARIAŃSKI J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004.
- MARIAŃSKI J., *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.
- MARIAŃSKI J., *Socjologia religii*, w: *Filozofia religii*, red. S. Janeczek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 83-118.

- MARIAŃSKI J., *Socjologia religii*, w: *Podstawowe pojęcia socjologii religii w eksplikacji ks. Janusza Mariańskiego*, wybór i opracowanie M. Marczewski, Polihymnia, Lublin 2013, s. 159-173.
- MARIAŃSKI J., *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- MARIAŃSKI J., *Udział katolików świeckich w życiu parafii. Założenia i rzeczywistość*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2008.
- MARIAŃSKI J., *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- MARIAŃSKI J., *Wychowanie ku wartościom religijnym. Perspektywa socjologiczna*, w: *Wychowanie ku wartościom religijnym. Elementy teorii i praktyki*, t. IV: *Religia, Wiara, Nadzieja, Miłość, Modlitwa, Świętość*, red. K. Chałas, A. Maj, J. Mariański, Jedność, Lublin–Kielce 2009, s. 31-231.
- MARIAŃSKI J., *Żyć parafią*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1984.
- OSSOWSKI S., *O osobliwościach nauk społecznych*, PWN, Warszawa 1962.
- PAMUŁA S., *Wspomnienie o ks. prof. Władysławie Piwowarskim*, „Roczniki Teologiczne” 51(2004), nr 6, s. 321-328.
- PIWOWARSKI W., *Laudacja z okazji nagrody im. Idziego Radziszewskiego przyznanej ks. prof. Józefowi Majce przez Towarzystwo Naukowe KUL*, w: *Osoba. Kościół. Społeczeństwo. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Józefa Majki*, red. I. Dec, Papieski Fakultet Teologiczny, Wrocław 1992, s. 97-104.
- PIWOWARSKI W., *Problemy duszpasterskie w strefie urbanizacji*, „Przegląd Powszechny” 1982, nr 3, s. 22-36.
- PIWOWARSKI W., *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*, Biblioteka Więzi, Warszawa 1977.
- PIWOWARSKI W., *Rozwój kierunków, problematyki i metod badań w polskiej socjologii religii*, w: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 5-18.
- PIWOWARSKI W., *Socjologia religii w Polsce – problemy legitymizacji dyscypliny*, „Przegląd Religioznawczy” 1997, nr 1, s. 3-11.
- PIWOWARSKI W., *Socjologia religii*, RW KUL, Lublin 1996.
- PIWOWARSKI W., *Wprowadzenie*, w: *Socjologia religii. Antologia tekstów*, red. W. Piwowarski, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1998, s. 7-23.
- RYCZAN K., *Katedra socjologii religii na KUL*, w: *Religijność polska w świetle badań socjologicznych*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Pallottinum, Warszawa 1990, s. 246-250.
- RYCZAN K., *Ks. Władysław Piwowarski*, „Studia Socjologiczne” 2001, nr 3, s. 19-25.
- RYCZAN K., *Powołania kapłańskie i zakonne w Polsce*, w: *Z badań nad religijnością Polską. Studia i materiały*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 169-179.
- RYCZAN K., *Przemiany tradycji religijnej*, w: *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego w świetle badań lubelskiego środowiska naukowego*, red. W. Piwowarski, J. Styk, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Sekcja Socjologii Religii i Oddział Lubelski, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Warszawa 1993, s. 27-37.
- RYCZAN K., *Religijność Polaków w opinii duszpasterza*, „Ateneum Kapłańskie” 2003, nr 2-3, s. 206-218.

- RYCZAN K., *Tradycja religijna w środowisku miejskim*, „Chrześcijanin w Świecie” 13(1981), nr 1 (97), s. 96-119.
- RYCZAN K., *Tradycja religijna*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2006, s. 855-858.
- RYCZAN K., *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, RW KUL, Lublin 1992.
- RYCZAN K., *Mojemu Profesorowi*, „Roczniki Teologiczne” 46(1999), nr 6, s. 7-11.
- SIELLAWA-KOLBOWSKA K., *Oaza jako przestrzeń doświadczenia mistycznego i społecznego*, w: *Pokolenie JPPII. Przeszłość i przyszłość zjawiska religijnego*, red. T. Szawiel, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 50-68.
- SMYCZEK L., *Bibliografia prac ks. prof. zw. dra hab. Janusza Mariańskiego (stan z 31 grudnia 2008 roku)*, w: *Między socjologią a teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. J. Baniak, UAM, Poznań 2010, s. 311-376.
- SMYCZEK L., *Mariański Janusz*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, VERBINUM, Warszawa 2004, s. 231-232.
- Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, red. A. Wójtowicz, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Warszawa 2004.
- SZYMCZAK W., *Akcja katolicka*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. J. Mariański, M. Libiszowska-Żółtkowska, Verbinum, Warszawa 2004, s. 6-7.
- SZYMCZAK W., *Apostolstwo świeckich*, w: *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. J. Mariański, M. Libiszowska-Żółtkowska, Verbinum, Warszawa 2004, s.18-20.
- SZYMCZAK W., *Duchowni i świeccy w społeczeństwie obywatelskim. Wyzwania i obszary współpracy*, w: *Laikat i duchowieństwo w Kościele katolickim w Polsce. Problem dialogu i współistnienia*, red. J. Baniak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010, s. 203-220.
- SZYMCZAK W., *Funkcjonalne i dysfunkcjonalne aspekty przynależności do organizacji religijnych*, „Przegląd Religioznawczy” 2013, nr 4, s. 147-159.
- SZYMCZAK W., *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- SZYMCZAK W., *Promotor wspólnoty – zwiastun „wiosny Kościoła” (twórca Ruchu Światło-Życie)*, „Ateneum Kapłańskie” 2018, nr 1, s. 21-41.
- SZYMCZAK W., *Religijność – aktywność – obywatelskość. O społecznym potencjale organizacji religijnych w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 38(2010), nr 2, s. 87-118.
- SZYMCZAK W., *Religijność a zaangażowanie społeczne z perspektywy badań jakościowych*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Wydawnictwo UJK, Kielce 2013, s. 87-99.
- SZYMCZAK W., *Społeczeństwo obywatelskie a religia. Typy relacji w perspektywie wiodących teorii socjologii religii*, „Roczniki Nauk Społecznych” 7(2015), nr 2, s. 49-75.
- SZYMCZAK W., *Społeczne aspekty uczestnictwa w ruchu religijnym*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. Szymczak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 89-115.
- SZYMCZAK W., *Tożsamość caritas w społeczeństwie obywatelskim – perspektywa encykliki Deus caritas est*, w: *Bóg jest miłością. Komentarz do encykliki Benedykta XVI*, red. W. Łużyński, (Scripta Theologica Thoruniensia), Wydawnictwo UMK, Toruń 2015, s. 175-200.
- SZYMCZAK W., *Wiedza jako parametr religijności. Założenia teoretyczne i ich implikacje*, w: *W poszukiwaniu ciągłości i zmiany. Religia w perspektywie socjologicznej*, red. I. Borowik, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2012, s. 77-93.

- ŚWIĄTKIEWICZ W., *Janusz Mariański jako socjolog Kościoła i parafii. Socjolog rzetelnych diagnoz, mądrych i uczciwych interpretacji oraz rozsądnych refleksji wobec przyszłości*, w: *Między socjologią a teologią. Pola zainteresowań i badań naukowych Janusza Mariańskiego*, red. J. Baniak, UAM, Poznań 2010, s. 67-80.
- ŚWIĘS K., *Socjologia religii w ujęciu Ks. Biskupa prof. Kazimierza Ryczana*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2013, s. 17-28.
- TRAUNMÜLLER R., *Religion und Sozialintegration. Eine empirische Analyse der religiösen Grundlagen sozialen Kapitals*, „Berliner Journal für Soziologie“ 2009, nr 3, s. 436-437.
- W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, red. J. Baniak, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.
- WINCŁAWSKI W., *Socjologia katolicka w Polsce. Powstanie, rozwój, dokonania (1860-1918)*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1998)*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 45-98.
- WÓJTOWICZ A., *Uniwersalne i lokalne. Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, w: *Socjologia religii ks. Władysława Piwowarskiego*, red. A. Wójtowicz, PTS, Warszawa 2004, s. 7-19.
- YINGER M.J., *Religia, kultura, społeczeństwo*, w: *Socjologia religii. Antologia tekstów*, red. W. Piwowarski, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1998, s. 298-315.
- ZABŁOCKI J., *Dzienniki 1966-1975, t. II*, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2011.
- ZDANIEWICZ W., *Teoretyczne założenia badań nad religijnością w ujęciu ks. prof. Władysława Piwowarskiego*, „Roczniki Teologiczne” 51(2004), nr 6, s. 295-300.
- ZEMŁO M., *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 293-319.
- ZEMŁO M., *O sile ducha. Maxa Webera „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus”*, w: *Arcydziela literatury niemieckojęzycznej*, red. E. Białek, G. Kowal, t. III, Wrocław [w druku].
- ZEMŁO M., *Relacje między socjologią wiedzy a socjologią religii w ujęciu Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna*, „Kultura i Społeczeństwo” 2005, nr 3, s. 143-163.
- ZEMŁO M., *Socjologia wiedzy w tradycji interakcyjno-fenomenologicznej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, s. 239-334.
- ZEMŁO M., *Wartości i normy uczniów szkół ponadpodstawowych białostockich placówek*, w: *Styl życia młodzieży Białegostoku*, red. J. Mantur, Centrum Kształcenia Ustawicznego, Białystok 2016, s. 69-106.

Grzegorz Adamczyk

Moralność i społeczeństwo

Pola badawcze socjologii moralności

W 1967 r. Maria Ossowska pisała: „W swoich rozważaniach nad socjologią moralności czuję się – jeżeli idzie o socjologów Zachodu – nader odosobniona. Gdy mówię z nimi o tej dziedzinie, patrzą na mnie nieufnie, jak na nieprawnie aspirującą do nauki przedstawicielkę Armii Zbawienia. Jakoż w krajach anglosaskich ludzie uważający za rzecz naturalną istnienie socjologii prawa, socjologii religii, socjologii wiedzy czy socjologii sztuki nie domyślają się nawet, jaka problematyka mogłaby socjologię moralności interesować. [...] Cieszę się, że przynajmniej w Polsce sprawa ta nie wymaga już wyjaśnień i że zostawiam ucznióm, którzy będą moje rozważania snuć po mnie dalej”¹. Pół wieku później powyższa diagnoza Marii Ossowskiej w dalszym ciągu trafnie charakteryzuje sytuację subdyscypliny określanej mianem socjologii moralności. Nie oznacza to oczywiście, że moralność nie jest przedmiotem rozważań socjologów amerykańskich, niemieckich czy francuskich. Wręcz przeciwnie², pojawia się ona jednak często pod inną postacią lub w połączeniu z obszarami tematycznymi innych dyscyplin pokrewnych (np. socjologia wartości, socjologia stylów życia itp.). Jednocześnie polska tradycja socjologii moralności jako odrębnej dyscypliny socjologicznej, zaproponowanej przez Marię Ossowską, jest nie tylko podtrzymywana, ale intensywnie się rozwija. Świadczą o tym liczne studia empiryczne, prace teoretyczne i konferencje naukowe, poświęcone zagadnieniom związanym z przedmiotem zainteresowania socjologii moralności.

---

¹ M. OSSOWSKA, *O człowieku, moralności i nauce: miscellanea*, PWN, Warszawa 1983, s. 540.

² Dobrym przykładem jest *Handbook of the Sociology of Morality*, pod redakcją S. Hitlina i S. Vaiseya, wydany przez wydawnictwo Springer w 2010 r. w Nowym Jorku.

Moralność jako przedmiot refleksji socjologicznej

Szukając początków socjologicznej refleksji nad moralnością, sięgnąć należałoby do dzieł klasyków, takich jak Emil Durkheim, Georg Simmel i Max Weber. Fundamentów socjologii moralności można doszukiwać się w fizyce obyczajów Emila Durkheima, który wskazywał na społeczne źródła moralności. Co więcej, definiując moralność jako fakt społeczny, pozbawił ją wymiaru indywidualnego. „Jest faktem społecznym wszelki sposób robienia, utrwalony lub nie, zdolny do wywierania na jednostkę zewnętrznego przymusu; albo inaczej: taki, który jest w danym społeczeństwie powszechny, mając jednak własną egzystencję, niezależną od jego jednostkowych manifestacji”³. Oznacza to, że wprawdzie jednostka może popełnić czyny dobre lub złe, ale zasadniczo nie ma wpływu na to, jakie czyny w danym społeczeństwie są oceniane jako dobre, a jakie czyny są uznawane za złe. Indywidualne orientacje moralne stanowią zaledwie odbicie społecznych wyobrażeń o dobru i złu. W tym sensie jednostka może postępować w zgodzie lub sprzeczności z owymi społecznymi wyobrażeniami dobra i zła, a konformizm wobec tych wyobrażeń sam w sobie jest wartością moralną. Co więcej, ów konformizm nie jest dobrowolnym wyborem jednostki – jest ona w większym lub mniejszym stopniu przymuszana do podporządkowania się tym wyobrażeniom. Siła przymusu faktu moralnego wiąże się z historyczno-kulturowym procesem jego powstawania. Dzięki niemu fakt moralny podlega obiektywizacji, uniezależnia się od czynów konkretnych jednostek, tzn. „nie wyczerpuje się w zastosowaniach, jakich dokonują poszczególni ludzie, ponieważ mogą one istnieć nawet wtedy, gdy nikt ich w danym momencie nie stosuje”⁴.

Moralność jest zatem najważniejszym regulatorem życia społecznego, a ponieważ „każde społeczeństwo opiera się na moralności”⁵, fizyka obyczajów powinna zajmować się badaniem genezy, funkcji i praktykowania reguł moralnych. Stąd dyscyplina ta zajmuje szczególną pozycję wśród nauk społecznych, co wynika nie tylko z doniosłości przedmiotu badań, ale i wyjątkowości metody. Durkheim postulował fizykę obyczajów jako dyscyplinę empiryczną, opierającą się na obserwacjach, na podstawie których fakty moralne można by opisywać, analizować, klasyfikować, poszukując w ten sposób uniwersalnych reguł życia społecznego⁶.

³ E. DURKHEIM, *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, PWN, Warszawa 1968, s. 42.

⁴ Tamże, s. 36.

⁵ E. DURKHEIM, *O podziale pracy społecznej*, tłum. K. Wakar, PWN, Warszawa 1999, s. 200.

⁶ Tamże, s. 43.

Uznanie społeczeństwa za jedyne źródło moralności jest jednak problematyczne. Takie rozwiązanie prowadzi bowiem do pozbawienia jednostki autonomiczności, dla której bardziej lub mniej dotkliwe sankcje są motywem konformizmu. Praktyka społeczna pokazuje jednak, że jednostki i grupy społeczne stosują reguły moralne również wówczas, gdy nie stoją za nimi żadne sankcje, a w związku z tym nie odczuwają żadnego zewnętrznego przymusu, by postępować w określony sposób. Autonomia moralna jednostki jest zatem empirycznie obserwowalna, stoi więc w sprzeczności z koncepcją moralności jako faktu społecznego. Tego dylematu Durkheimowi nie udało się rozwiązać⁷.

Durkheim i reprezentanci jego szkoły konsekwentnie pomijali zagadnienia związane z psychologią moralności. Lukę tę wypełnił Georg Simmel, postulujący stworzenie etyki naukowej, która miałaby niewartościująco opisywać ludzkie działania godne lub niegodne pożądaniami. W przeciwieństwie do Durkheima podkreślał znaczenie czynników psychicznych, wpływających na powstawanie zjawisk społecznych, w tym moralnych. Simmel jednak nie sprowadzał zjawisk społecznych do prostej sumy indywidualnych działań, bowiem społeczna „agregacja” jednostkowych orientacji, czynów, opinii itp. prowadzi do wytworzenia całkowicie nowej jakości, co powinno być przedmiotem socjologii. „Socjologia [...] analizuje indywidualne egzystencje i składa je na nowo według właściwej jej kategorii. Socjologia zadaje pytanie, co dzieje się z ludźmi, jakie są reguły ich zachowania nie w aspekcie pełnego rozwoju konkretnych poszczególnych egzystencji, ale o tyle, o ile poprzez wzajemne oddziaływania tworzą oni grupy i są przez taką grupową egzystencję determinowani”⁸. Tę samą strategię należy stosować przy badaniu moralności, która nie jest prostą agregacją jednostkowych ocen i zachowań moralnych, lecz nową jakością, która powstaje na skutek interakcji. W tym rozumieniu moralność powstaje ciągle na nowo, jej przeobrażenia są procesem permanentnym. Moralność nie jest czymś sztywnym o ponadczasowym charakterze, lecz społeczną „konstrukcją” budowaną wciąż na nowo. Relatywizm jest wpisany w naturę zjawisk społecznych, w tym moralnych⁹. Simmel bez wątplenia był zwolennikiem socjologii relacjonistycznej, której obszarem zainteresowania jest zmienność życia społecznego, w tym moralności ze względu na epokę historyczną, uwarunkowania społeczne i kulturowe¹⁰.

⁷ P. PHARO, *Moralność a socjologia*, tłum. J. Stryczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008, s. 93-94.

⁸ G. SIMMEL, *Pisma socjologiczne*, tłum. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008, s. 62.

⁹ G. SIMMEL, *Socjologia*, tłum. M. Łukasiewicz, PWN, Warszawa 1975, s. 127.

¹⁰ S. CIEŚLA, *Georg Simmel i podstawy jego socjologii*, RW KUL, Lublin 1993, s. 170-171.

Historyczny, społeczny i kulturowy relatywizm moralności wcale nie umniejsza jej szczególnej funkcji regulowania życia społecznego wraz z obyczajem i prawem. „Imperatywy moralne uzupełniają nakazy prawa i wypełniają luki systemu normatywnego, będące skutkiem zaniku powszechnie regulującego obyczaju. W porównaniu z normami obyczajowymi normy prawne i moralne bardziej górują nad jednostką i zarazem bardziej ją przenikają. Niezależnie bowiem od indywidualnych i metafizycznych wartości sumienia i autonomicznej moralności, ich wartość społeczna, która nas tu wyłącznie zajmuje, polega na ich niezwykle skutecznej profilaktyce”¹¹. Normy moralne mające charakter powinnościowy pełnią swoistego rodzaju funkcje prewencyjne, dostarczając jednostkom wskazówki postępowania odpowiadające społecznym wymogom.

Wkładu Maxa Webera w rozwój socjologicznej refleksji nad moralnością nie można przecenić. Dyrektywa metodologiczna *Verstehen* przewyższa ograniczenia durkheimowskiego rozumienia badań empirycznych, ograniczonych do analizy danych statystycznych, ignorujących różne motywy tych samych czynów ludzkich. „Socjologia [...] jest nauką, która dzięki interpretacji dąży do zrozumienia działania społecznego i przez to do przyczynowego wyjaśnienia jego przebiegu i skutków. »Działanie« oznacza ludzkie zachowanie (zewnątrzny lub wewnętrzny czyn, zaniechanie czy znoszenie), jeśli i o ile działający, bądź wielu działających, wiąże z nim pewien subiektywny sens. Natomiast działanie »społeczne« jest takim działaniem, które wedle intencjonalnego sensu działającego lub działających odnosi się do zachowania innych ludzi i jest na nie zorientowane w swoim przebiegu”¹². Oznacza to, że celem socjologów badających moralność powinno być zrozumienie sensu zjawisk moralnych wraz z ich historycznym, społecznym i kulturowym kontekstem. Statystyczna rejestracja zachowań moralnych bez dotarcia do ich prawdziwego znaczenia (działań) nie jest w stanie doprowadzić do odkrycia rzeczywistych prawideł życia społecznego i moralnego.

Weber wskazuje na cztery typy działań. Celowo racjonalne służą poszukiwaniu najlepszego środka do osiągnięcia celu. Wartościowo racjonalne gwarantują realizację określonych wartości bez względu na konsekwencje. Racjonalność afektywna odnosi się do postępowania kształtowanego przez afekty i uczucia, z kolei tradycja obejmuje działania podejmowane z przyzwyczajenia¹³. Socjologia moralności szczególnie interesuje się działaniami celowo i wartościowo racjonalnymi. „Z czysto war-

---

¹¹ G. SIMMEL, *Socjologia*, s. 129.

¹² M. WEBER, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 6.

¹³ Tamże, s. 18-19.

tościowo racjonalnym działaniem mamy do czynienia wtedy, gdy ktoś, bez względu na dające się przewidzieć następstwa, działa w myśl swego przekonania o tym, co nakazuje obowiązek, godność, piękno, religijne wskazanie, cześć, czy też doniosłość jakiejś »sprawy«, jakiegokolwiek rodzaju. Działanie wartościowo racjonalne jest zawsze [...] działaniem wedle »przykazań« lub »wymagań«, które działający uważa za wiążące. [...] Celowo racjonalnie działa ten, kto orientuje swe działanie na cel, środki i skutki uboczne oraz rozważa przy tym racjonalnie zarówno środki w odniesieniu do celów, jak i cele w odniesieniu do skutków ubocznych, podobnie jak różne możliwe cele, a zatem w każdym razie nie działa w sposób ani afektywny (szczególnie emocjonalny), ani tradycyjny¹⁴. Jedną z najważniejszych dla socjologii moralności prac Maxa Webera jest *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, w której analizuje mechanizm sprzężenia kapitalistycznego etosu z religią protestancką. Zwrócił uwagę, że jakkolwiek idee kapitalizmu w okresie reformacji ani nie były nowością, ani czymś specyficznym dla zachodnich społeczeństw, to jednak w obrębie tych społeczeństw rozwinęła się racjonalność kapitalizmu, charakteryzująca się nową organizacją pracy, księgowością, rynkiem papierów wartościowych czy rozdziałem majątku osobistego i firmowego¹⁵. Duch kapitalizmu „wprowadził” specyficzny etos pracy, całkowicie odmienny od średniowiecznego etosu, według którego działalność gospodarcza człowieka powinna ograniczać się tylko do zabezpieczenia środków niezbędnych do życia na poziomie, do którego się przyzwyczaił¹⁶. Kapitalistyczny etos pracy przełamał tę perspektywę i zachęcił człowieka do pomnażania posiadanych dóbr materialnych. Weber podkreśla, że nie był to cel sam w sobie. Sukces materialny miał być tylko dowodem wysokiej sprawności w wykonywanym zawodzie, co przekładało się na prestiż społeczny¹⁷. „[...] ta owa, dziś tak dla nas zwyczajna, ale w rzeczywistości wcale nie tak oczywista idea obowiązku zawodowego, poczucia obowiązku, które ma posiadać każdy w swej działalności zawodowej – niezależnie od jej rodzaju, zwłaszcza od tego, czy dotyczy ono tylko oceny włożonej pracy fizycznej, czy posiadania dóbr (»kapitał«) – to właśnie ta idea jest charakterystyczna dla »etyki społecznej« kapitalistycznej kultury i stanowi jej główny element konstytutywny¹⁸.

---

¹⁴ Tamże, s. 19.

¹⁵ M. WEBER, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, tłum. J. Miziński, Aletheia, Lublin 1994, s. 7-12.

¹⁶ Tamże, s. 41-42.

¹⁷ Tamże, s. 36.

¹⁸ Tamże, s. 37.

Marcin Luter podkreślał, że wypełnianie doczesnych obowiązków kształtuje doskonałość moralną, a podział pracy powoduje świadczenie pracy dla innych, co godnie wypełnia przykazanie miłości bliźniego. Wypełnianie doczesnych obowiązków jest wolą Boga i jedyną sensowną drogą, by zasłużyć na bożą łaskę¹⁹. W ten sposób zawód stał się powołaniem, powstał psychologiczny mechanizm skutecznie zapewniający funkcjonowanie normy nakazującej ocenę stanu łaski poprzez doskonalenie sprawności w zawodzie²⁰. Tym samym etosy kapitalistyczny i protestancki znalazły wspólny mianownik – praca zawodowa. Rozwój zawodowy i pomnażanie kapitału ekonomicznego jako działania nakierowane na transcendentny cel wsparło instytucjonalizację kapitalizmu. Stąd etyka protestancka legitymizowała dążenie do bogactwa, ceniąc jednocześnie pracowitość, przedsiębiorczość, zdyscyplinowanie i oszczędność. W konsekwencji kapitalistyczna racjonalność działań gospodarczych trafiła na bardzo podatny grunt etosu protestanckiego.

Lista autorów ważnych dzieł dla socjologii moralności nie ogranicza się do „ojców” socjologii. Z całą pewnością wspomnieć należałoby przedstawicieli szkoły durkheimowskiej – np. Maurice Halbwachsa, Marcela Maussa i Luciena Lévy-Bruhla, belgijskiego filozofa i socjologa Eugène Dupréela, angielskiego etnologa i antropologa Edwarda A. Westermarcka, francuskich socjologów Gabriela Le Brasa, Georgesa Gurvitcha, niemieckich filozofów i etyków – Wilhelma Wundta, Maxa Schelera, jak również polskich socjologów, antropologów i filozofów, takich jak: Leon Petrażycki, Bronisław Malinowski czy Florian Znaniecki. Współcześnie problematyka moralności z perspektywy socjologicznej pojawiała się w pracach m.in. Talcotta Parsonsa, Niklasa Luhmanna, Richarda Rorty’ego, Zygmunta Baumana²¹.

Socjologia moralności jako subdyscyplina socjologiczna

Fundamenty socjologii moralności jako subdyscypliny socjologicznej stworzyła Maria Ossowska, która pierwszy jej zarys przedstawiła w opracowaniu pt. *Podstawy nauk o moralności* w 1947 r. Kolejna publikacja, *Motywy postępowania moralnego* (1949), odnosiła się do zagadnień z obszaru psychologii moralności. Później-

---

¹⁹ Tamże, s. 64-66.

²⁰ M. WEBER, *Szkice z socjologii religii*, tłum. J. Prokopiuk, H. Wandowski, Książka i Wiedza, Warszawa 1995, s. 106.

²¹ J. MARIAŃSKI, *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 20-89.

sze dzieła Ossowska w całości poświęciła socjologicznej refleksji nad moralnością. W *Moralności mieszczańskiej* (1956), *Myśli moralnej Oświecenia angielskiego* (1966) i *Ethosie rycerskim i jego odmianach* (1973) ukazuje przyczyny powstania i rozwoju poszczególnych typów moralności. W wydanej w 1963 r. *Socjologii moralności. Zarys zagadnień* systematycznie wykląda założenia i przedmiot tej subdyscypliny.

Maria Ossowska postulowała utworzenie pozytywnej nauki o moralności obejmującej trzy podstawowe działy: analiza oceny i normy moralnej, psychologia oraz socjologia moralności. Pierwszy miałyby określać, które oceny i normy mają charakter moralny. Kwestia ta bowiem nie jest oczywista – nie wystarczy, że dana ocena czy norma ma charakter społeczny, jej moralny charakter zależy od tego, czy w taki właśnie sposób jest postrzegana przez członków społeczności, w której te oceny i normy funkcjonują. Psychologia moralności miałyby się składać z sześciu głównych pól badawczych, obejmujących psychologię oceniania, postępowania, analizę przeżyć moralnych, psychogenezę moralności, typologię i patologię moralną²².

Socjologia moralności również miałyby się dzielić na wyspecjalizowane trzy obszary badawcze. Pierwszy obejmowałby badania środowiskowego zróżnicowania moralności tak pod względem historycznym, jak i przestrzennym. Dlatego w ramach tego działu mogłyby się rozwijać analizy moralności ludów pierwotnych, opis typów moralności na podstawie materiałów historycznych, czy też analizy społecznego zróżnicowania moralności we współczesnym społeczeństwie. Drugi dział socjologii moralności miałyby koncentrować się na przyczynach środowiskowego różnicowania się moralności. Przedmiotem trzeciego działu byłby wpływ związku między moralnością a jej uwarunkowaniami na rozwój moralny²³. Jednocześnie Ossowska wskazuje na cały szereg czynników, które powinny być brane pod uwagę przy analizach dotyczących różnicowania się moralności: biologiczne (płeć, rasa), demograficzne (gęstość zaludnienia, rozmiar grupy, przyrost naturalny, migracje), geograficzne (gleba, klimat), przestrzenne (wielkość miejscowości zamieszkania), ekonomiczne (typ gospodarki, stopień industrializacji, zamożność, kumulacja dóbr, podział pracy), statusowe (warstwa, klasa), polityczne (ustrój), model rodziny (struktura, podział władzy, klimat afektywny), światopogląd, religia²⁴.

---

²² M. OSSOWSKA, *Podstawy nauki o moralności*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994, s. 39-43.

²³ Tamże, s. 43.

²⁴ M. OSSOWSKA, *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, PWN, Warszawa 1986, s. 20-115.

Maria Ossowska wyznacza jednoznaczną granicę pomiędzy pozytywną nauką o moralności a etyką. Misję socjologów moralności upatruje w opisie i wyjaśnianiu funkcjonujących w społeczeństwie opinii, sądów i zachowań moralnych, a nie systemów etycznych. Socjolog moralności nie rozstrzyga, które poglądy i zachowania są dobre lub złe, godne pożądania lub potępienia, lecz tylko stwierdza, w jaki sposób są one oceniane społecznie, czy jako dobre, czy złe, godne pożądania lub potępienia. Socjolog moralności nie wypełnia żadnej misji naprawczej, nie wywiera wpływu, nie sugeruje, w jaki sposób ludzie powinni postępować. „Jedną z możliwych dróg obiera ten, kto przystępując do pracy w tej dziedzinie mówi sobie: nie będzie mnie interesowało, co dobre, a co złe, nie będę usiłował rozstrzygać, do czego ludzie powinni dążyć, a czego powinni unikać. Będę tylko obserwować, co ludzie uważają za dobre i złe, co nakazują czynić i od czego nakazują się wstrzymywać, będę usiłował dociec, jakie motywy pchają ludzi do takiego, a nie innego oceniana, jakie motywy kierują nimi nie tylko w ocenianiu, ale i postępowaniu”²⁵.

W postulowanej przez Marię Ossowską socjologii moralności widać jednoznaczną przewagę obserwacji empirycznej i prowadzonej na jej podstawie analizy i opisu nad budowaniem teorii i tworzeniem pełnych rozwiązań problemów badawczych. Socjologia moralności ma poznawać sposoby rozumienia ocen i norm w relacji do konkretnych zachowań, również w kontekście ich związków z innymi zjawiskami społecznymi, niemającymi charakteru moralnego. Socjologia moralności Ossowskiej przyjmuje perspektywę funkcjonalistyczną w rozumieniu postulatu metodologicznego, zdecydowanie odrzuca tę perspektywę jako postulat ogólny. „Jednakże nieufność w stosunku do funkcjonalizmu w postaci pewnej tezy empirycznej nie zmusza do nieufności w stosunku do funkcjonalizmu w postaci pewnego postulatu metodologicznego, który nakazuje szukać, czemu jakaś norma w praktyce służy, jak funkcjonuje w życiu społecznym. Przyjmując ten postulat dla jego zalet heurystycznych, uchylam kategorycznie, jakoby przyjmowała tym samym, że każda norma powstała dla zaspokojenia jakiejś rozsądnej potrzeby”²⁶.

Myśl Marii Ossowskiej znalazła w socjologii polskiej wielu znakomitych kontynuatorów. Nie sposób wymienić ich wszystkich w ramach tego opracowania. Franciszek Adamski w ramach socjologii rodziny porusza zagadnienia związane z moralnością współczesnej polskiej rodziny – np. przemiany wartości, ład społeczno-moralny, wychowanie moralne. Aleksandra Jasińska-Kania zajmuje się m.in. proble-

---

²⁵ M. OSSOWSKA, *Podstawy nauki o moralności*, s. 37.

²⁶ M. OSSOWSKA, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, PWN, Warszawa 1985, s. 29.

matyką uznawanych przez Europejczyków wartości, przemianami wartości i norm moralnych, relacjami pomiędzy moralnością a religią. Krzysztof Kiciński systematycznie opracował typologię głównych orientacji moralnych w społeczeństwie polskim: prospołeczną, godnościową, wzajemnościową, tabuistyczną i teocentryczną, opisując relacje, jakie obserwuje się pomiędzy orientacjami moralnymi a typami więzi społecznej, charakteryzującymi grupę społeczną. Anna Pawełczyńska opowiada się za socjologią moralności nieograniczoną wyłącznie do opisu zjawisk moralnych i mechanizmów ich powstawania. Socjologia moralności powinna odnosić się do sfery wartości, poszukiwać wartości uniwersalnych i ogólnoludzkich. Wyrazem tego postulatu była jedna z ważniejszych monografii w powojennej socjologii moralności – *Wartości a przemoc. Zarys socjologicznej problematyki Oświęcimia*. Wojciech Pawlik zajmuje się relacjami między sacrum i profanum, problematyką zmiany społecznej i budowy społeczeństwa obywatelskiego, jest jednym ze współtwórców nowej subdyscypliny socjologicznej – socjologii emocji. Władysław Piwowski, zajmując się socjologią religii i socjologią moralności, prowadził m.in. badania nad relacjami pomiędzy moralnością a religijnością, badał opinie, przekonania i zachowania moralne motywowane religijnie. Adam Podgórecki proponował posługiwanie się w badaniach pojęciem etosu jako mniej wieloznacznego w porównaniu do moralności. Ugruntował w socjologii takie pojęcia, jak postawy zasadnicze, celowościowe, etykę zorientowaną indywidualistycznie i etykę zorientowaną prospołecznie. Hanna Świda-Ziemba prowadziła pogłębione badania dotyczące systemu wartości polskiej młodzieży. Analizowała przemiany świadomości młodzieży pod kątem aksjologicznym, religijnym i moralnym na podstawie badań ilościowych i jakościowych²⁷.

Powyższy obraz polskiej socjologii moralności byłby niepełny bez ks. prof. Janusza Mariańskiego, założyciela i wieloletniego kierownika Katedry Socjologii Moralności na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 1986 r., dwa lata po założeniu Katedry, Janusz Mariański publikuje pierwsze polskie opracowanie historii socjologii moralności pt. *Socjologia moralności. Wprowadzenie i bibliografia prac polskich 1946-1982*. Kontynuacją tego dzieła jest wydane w 1989 r. *Wprowadzenie do socjologii moralności*, a następnie *Socjologia moralności* opublikowana w 2006 r. Na kolejnych stronach tych opracowań przybliżane są teorie, koncepcje, prace badawcze reprezentantów różnych dyscyplin naukowych, które należy uznać za kluczowe dla socjologii moralności. Drobek naukowy Profesora obejmuje ogółem ponad 40 monografii z socjologii religii,

---

²⁷ Na podstawie: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015.

katolickiej nauki społecznej i socjologii moralności. Wśród tych ostatnich znajdują się takie, jak: *Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna: mit czy rzeczywistość? Studium interdyscyplinarne* (Toruń 2016), *Kontrowersje wokół relacji religii i moralności – tożsamość czy rozbieżność? Studium socjologiczne* (Toruń 2014), *Moralność w kontekście społecznym* (Kraków 2014), *Sens życia, wartości, religia: studium socjologiczne* (Lublin 2013), *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży maturalnej – stabilność i zmiana* (Toruń 2012), *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994-2009. Studium socjologiczne* (Lublin 2011), *Społeczeństwo i moralność: studia z katolickiej nauki społecznej i socjologii moralności* (Tarnów 2008). Jednym z najważniejszych dzieł Profesora jest *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, wydany w 2015 r. w Krakowie przez Zakład Wydawniczy NOMOS.

Socjologia moralności jako dyscyplina wciąż nie odpowiedziała jednoznacznie na pytanie, czy nie powinna się włączyć w poszukiwania uniwersalnego ładu moralnego? Czy powinna tylko rejestrować społeczne zróżnicowania moralności, jej uwarunkowania i przemiany, czy też ma prawo wypowiadać się o moralności „dobrego” społeczeństwa? W opinii Janusza Mariańskiego koncepcja personalistycznej socjologii moralności mogłaby być jedną z możliwych odpowiedzi na te pytania. Ostatecznym punktem odniesienia dla socjologii moralności może stać się godność osoby ludzkiej. „Jeżeli szukalibyśmy najogólniejszych założeń filozoficznych i metodologicznych, do których mogłaby odwoływać się empiryczna socjologia moralności, to – być może – należałoby wskazać w terminach aksjologii personalistycznej na osobę ludzką i przysługującą jej godność. [...]. Człowiek – pomimo swej historycznej zmienności – jest najbardziej trwałą wartością i istotą godną szacunku. Moralność, mająca międzyosobowy czy nawet międzygrupowy charakter, daje się w ostatecznej instancji sprowadzić do wymiarów personalistycznych”²⁸. Socjolog moralności stałby przed zadaniem obserwacji, w jakim stopniu oceny, postawy, wartości i zachowania są zgodne lub nie z zasadą godności osoby ludzkiej. Jak podkreśla Janusz Mariański, taka strategia wprawdzie wiąże się z ryzykiem zacierania wyraźnej granicy między socjologią moralności a etyką, niemniej należy pamiętać, że „uniwersalizm związany z pojęciem godności ludzkiej, połączony z zakazem jej instrumentalizacji, nie implikuje wprost związania się z określonym kierunkiem filozoficznym, socjologia nie staje się częścią filozofii. Nie może ona preferować z góry jakiegoś filozoficznego obrazu człowieka, ale jego personalistyczny wyraz wydaje się do zaakceptowania przez socjologię, pokazującą głębszy »strumień« ludzkiej świadomości i zachowań”²⁹.

---

²⁸ J. MARIĄŃSKI, *Socjologia moralności*, s. 159.

²⁹ Tamże, s. 160.

Wybrane założenia socjologii moralności

Krzysztof Kiciński podkreśla, że ze względu na wieloznaczność terminu „moralność” sformułowanie jednolitej, syntetycznej definicji pojęcia moralności nie jest możliwe. Formułowanie definicji, czym jest moralność, mogłoby zagrozić neutralności aksjologicznej w badaniach nad moralnością³⁰. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, by nie podejmować prób tworzenia opisowych definicji zjawisk moralnych, które chce się badać. Definicja taka musi być na tyle transparentna, by nie tylko badacz wiedział dokładnie, co chce badać, ale również by na podstawie tej definicji inni badacze mogli precyzyjnie odtworzyć przedmiot badania³¹. Im więcej takich definicji opisowych powstanie, tym większa jest szansa „skatalogowania” zjawisk moralnych. Cel ten zapewne nigdy w pełni nie zostanie osiągnięty ze względu na dynamiczny charakter moralności – zjawiska tego rodzaju mają charakter relatywny w wymiarze historycznym, społecznym i kulturowym. Moralność w socjologicznym rozumieniu „obejmuje wszelkie istniejące wartości, normy i oceny regulujące zachowania ludzi oraz same zachowania, ujmowane z punktu widzenia dobra i zła, tego co szlachetne lub nieszlachetne, godne szacunku lub niegodne szacunku, godziwe lub niegodziwe”³².

Fundamentalnym założeniem w socjologii moralności jest uznanie jej społecznego charakteru z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, w sensie genetycznym moralność jest „produktem” współdziałania wielu jednostek. Po drugie, w sensie funkcjonalnym moralność integruje jednostki wokół społecznych wyobrażeń o tym, co jest dobre, godne pożądanego. Stąd „socjologia moralności, jako nauka empiryczna o faktach moralnych, zajmuje się badaniem różnicowań środowiskowych moralności, wzajemnymi funkcjonalno-strukturalnymi zależnościami postaw i zachowań moralnych oraz cech demograficzno-społecznych (zależności funkcjonalne) i czynników społeczno-kulturowych (zależności przyczynowe) oraz rozwojowymi i regresywnymi procesami przemian moralności w grupach społecznych i w całym społeczeństwie”³³. Jednocześnie przyjmując powyższą perspektywę, socjologia moralności odrzuca durkheimowski socjologizm w sensie ontologicznym. To oznacza,

---

³⁰ K. KICIŃSKI, *Moralność*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. II, red. W. Kwaśniewicz [i in.], Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 275-279.

³¹ I. LAZARI-PAWŁOWSKA, *O pojęciu moralności*, „Etyka” 1966, nr 1, s. 44.

³² J. MARIŃSKI, *Socjologia moralności*, s. 234.

³³ Tamże, s. 135.

że dostrzegane są również pozaspołeczne źródła moralności, uznając przy tym jednocześnie, że nie istnieje metodologiczne instrumentarium pozwalające te źródła badać. Uznanie moralności jako faktu społecznego nie musi oznaczać bezwzględnego trwania przy poglądzie, że moralność ma wyłącznie źródła społeczne³⁴.

Socjologia moralności koncentruje się na czterech głównych obszarach tematycznych: świadomość moralna, zachowania moralne, wartości i normy moralne oraz badania porównawcze kultur w zakresie życia moralnego³⁵. Jednym z najważniejszych kryteriów kwalifikowania zjawisk społecznych jako jednocześnie zjawisk moralnych jest ich odniesienie do osoby ludzkiej. Bez takiego odniesienia trudno mówić o moralności. „Moralność to zbiór norm i wartości, których naruszenie jest mocno piętnowane przez zbiorowość, ponieważ dotyczą zasadniczych i uniwersalnych problemów pojawiających się w stosunkach międzyludzkich, których rozwiązanie nie jest obojętne dla dobra partnerów”³⁶.

Moralność badać można na dwa sposoby – na podstawie modelu empiryczno-statystycznego lub normatywno-instytucjonalnego. Cele obydwu modeli są zróżnicowane – stosując ten ostatni bada się stopień konformizmu wobec określonego systemu etycznego propagowanego przez daną instytucję. Im większy konformizm, tym moralność uznaje się za bardziej rozwiniętą. W przypadku modelu normatywno-instytucjonalnego punktem odniesienia nie są ideały etyczne głoszone przez jakąś instytucję, lecz obiegowa opinia w badanym środowisku społecznym o tym, co uważane jest za dobre lub złe, godne pożądania lub potępienia. Zatem to opinia publiczna decyduje, czy badacz daną ocenę, postawę wobec wartości lub zachowanie uzna za posiadające walor moralny³⁷. „Socjologia moralności interesuje się postawami i zachowaniami moralnymi o charakterze społecznym, moralnością społecznie i historycznie uwarunkowaną. [...]. Opierając się na hipotezach i ich uzasadnieniach empirycznych, zmierza do wypracowania teorii faktycznego stanu moralności w społeczeństwie. W tym znaczeniu »wysoka« lub »niska« moralność oznacza większą lub mniejszą zgodność zachowań z regułami moralnymi uznawanymi za właściwe i obowiązujące w określonych grupach społecznych (model empiryczno-

---

³⁴ J. MARIĄŃSKI, *Religia i moralność w przednowoczesnych i nowoczesnych społeczeństwach*, w: *O społeczeństwie, moralności i nauce*, red. W. Pawlik, E. Zakrzewska-Manterys, ISNS UW, Warszawa 2008, s. 214.

³⁵ J. MARIĄŃSKI, *Wprowadzenie do socjologii moralności*, RW KUL, Lublin 1989, s. 52-59.

³⁶ P. SZTOMPKA, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 286.

³⁷ J. MARIĄŃSKI, *Moralność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990, s. 21-25.

-statystyczny) lub lansowanymi przez ośrodki centralne tych grup (model instytucjonalny). »Upadek« lub »wzrost« moralności można mierzyć stopniem zgodności z tymi systemami norm moralnych³⁸.

Ważnym założeniem socjologii moralności jest jej neutralność aksjologiczna, to znaczy, że jej przedmiot zainteresowania stanowi to, co jest społecznie uważane za dobre lub złe z pominięciem etycznych rozważań, co powinno być społecznie uznawane za dobre lub złe. Założenie to jest zbieżne z Weberowskim postulatem socjologii niewartościującej. „Nauka empiryczna nikogo nie może pouczać o tym, co powinien, lecz tylko o tym, co może i –w odpowiednich okolicznościach – czego chce³⁹. Jeśli wartościowania są nie do uniknięcia, muszą zostać wyraźnie oddzielone od obiektywnego opisu faktów empirycznych⁴⁰. Jak pisze Peter L. Berger, żadna istota ludzka, w tym socjolog nie jest w stanie istnieć bez żadnych wartości. „Jednakże w granicach jego działalności jako socjologa istnieje tylko jedna fundamentalna wartość – naukowa uczciwość [...]. Może on żywić nadzieje lub obawy w związku z tym, co może odkryć. Lecz stara się widzieć bez względu na swe nadzieje czy obawy⁴¹.

Zakończenie

Socjologia moralności zajmuje ważne miejsce w gronie różnych subdyscyplin socjologicznych. Z całą pewnością wynika to również z fundamentalnej cechy moralności – pełni ona funkcję integrującą, spaja członków społeczeństw wokół ich wyobrażeń na temat tego, co jest dobre, a co złe, godne pożądania lub potępienia. Z drugiej strony przemiany moralności nigdy nie ustają – oceny, normy, wartości, zachowania moralne zmieniają się w zależności od warunków historycznych, struktury społecznej i kontekstu kulturowego⁴². Dlatego socjologia moralności stoi przed szczególnym wyzwaniem poszukiwania odpowiedzi na pytanie, czy w dobie przyspieszających przemian moralności istnieją powszechnie akceptowane kryteria dobra i zła? Czy może istnieć uniwersalny ład moralny? Pod ja-

³⁸ J. MARIAŃSKI, *Socjologia moralności*, s. 267-268.

³⁹ M. WEBER, 'Obiektywność' poznania w naukach społecznych, tłum. A. Chmielecki, w: *Problemy socjologii wiedzy*, red. A. Chmielecki, S. Czerniak, J. Niżnik, S. Sianko, PWN, Warszawa 1985, s. 49.

⁴⁰ M. WEBER, *Sens 'wolnej od wartościowań' socjologii i ekonomii*, tłum. A. Chmielecki, w: *Problemy socjologii wiedzy*, s. 110.

⁴¹ P.L. BERGER, *Zaproszenie do socjologii*, tłum. J. Stawiński, PWN, Warszawa 1988, s. 13-14.

⁴² J. MARIAŃSKI, *Socjologia moralności*, s. 367-368.

kimi warunkami? „Nie jest łatwo określić wszystkich konsekwencji dokonujących się radykalnych przemian społeczno-kulturowych w dziedzinie moralności. Niewątpliwie rozważania nad społecznymi wymiarami dobra i zła moralnego, tego, co powinno się czynić, a czego powinno się zaniechać w praktyce życia społecznego pozwalają z pewnym przybliżeniem przewidywać swoistości przyszłego kształtu moralnego społeczeństwa i fundamenty etyczne, na których będzie się ono rozwijać. Socjologia moralności – opisując zwłaszcza negatywne zmiany w moralności – pośrednio wskazuje na potrzebę, a nawet konieczność budowania trwałego ładu społeczno-moralnego”⁴³. W tym kontekście rozumienie socjologii moralności jako służby społecznej wydaje się zasadne.

Bibliografia

- BERGER P.L., *Zaproszenie do socjologii*, tłum. J. Stawiński, PWN, Warszawa 1988.
- CIEŚLA S., *Georg Simmel i podstawy jego socjologii*, RW KUL, Lublin 1993.
- DURKHEIM E., *O podziale pracy społecznej*, tłum. K. Wakar, PWN, Warszawa 1999.
- DURKHEIM E., *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, PWN, Warszawa 1968.
- KICIŃSKI K., *Moralność*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. W. Kwaśniewicz [i in.], t. II, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 275-279.
- LAZARI-PAWŁOWSKA I., *O pojęciu moralności*, „Etyka” 1966, nr 1, s. 31-46.
- Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015.
- MARIAŃSKI J., *Czego socjolog moralności może nauczyć się z prac W. Kwaśniewicza*, w: *Socjologia jako służba społeczna. Pamięci Władysława Kwaśniewicza*, red. K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Serega, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 195-200.
- MARIAŃSKI J., *Moralność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990.
- MARIAŃSKI J., *Religia i moralność w przednowoczesnych i nowoczesnych społeczeństwach*, w: *O społeczeństwie, moralności i nauce*, red. W. Pawlik, E. Zakrzewska-Manterys, ISNS UW, Warszawa 2008, s. 211-229.
- MARIAŃSKI J., *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- MARIAŃSKI J., *Wprowadzenie do socjologii moralności*, RW KUL, Lublin 1989.
- OSSOWSKA M., *Normy moralne. Próba systematyzacji*, PWN, Warszawa 1985.
- OSSOWSKA M., *O człowieku, moralności i nauce: miscellanea*, PWN, Warszawa 1983.
- OSSOWSKA M., *Podstawy nauki o moralności*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994.
- OSSOWSKA M., *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, PWN, Warszawa 1986.

⁴³ J. MARIAŃSKI, *Czego socjolog moralności może nauczyć się z prac W. Kwaśniewicza*, w: *Socjologia jako służba społeczna. Pamięci Władysława Kwaśniewicza*, red. K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Serega, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 199-200.

- PHARO P., *Moralność a socjologia*, tłum. J. Stryczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.
- SIMMEL G., *Pisma socjologiczne*, tłum. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.
- SIMMEL G., *Socjologia*, tłum. M. Łukasiewicz, PWN, Warszawa 1975.
- SZTOMPKA P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.
- WEBER M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, tłum. J. Miziński, Aletheia, Lublin 1994.
- WEBER M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- WEBER M., *Szkice z socjologii religii*, tłum. J. Prokopiuk, H. Wandowski, Książka i Wiedza, Warszawa 1995.
- WEBER W., 'Obiektywność poznania w naukach społecznych', tłum. A. Chmielecki, w: *Problemy socjologii wiedzy*, red. A. Chmielecki, S. Czerniak, J. Niżnik, S. Sianko, PWN, Warszawa 1985, s. 45-100.
- WEBER W., *Sens 'wolnej od wartościowań' socjologii i ekonomii*, tłum. A. Chmielecki, w: *Problemy socjologii wiedzy*, red. A. Chmielecki, S. Czerniak, J. Niżnik, S. Sianko, PWN, Warszawa 1985, s. 101-148.

Jadwiga Plewko

**Na zachodzie i na wschodzie –
polonijne, etniczne i migracyjne zbiorowości
w perspektywie badawczej
Socjologia grup etnicznych**

Wprowadzenie

W polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej po II wojnie światowej badania dotyczące problematyki etnicznej, polonijnej, migracyjnej zapoczątkowane zostały – z przyczyn pozanaukowych – dość późno, bo dopiero w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. W tym okresie, w wyniku stopniowej ewolucji oficjalnego stanowiska władz państwowych wobec Polonii, zaistniały po wielu latach bardziej korzystne warunki do swobodnego nawiązywania kontaktów ze środowiskami polonijnymi w krajach zachodnich, a co za tym idzie, także większe możliwości podejmowania badań naukowych nad sytuacją Polonii w krajach jej zamieszkania. Począwszy od 1972 r., w krótkim czasie w kilku ośrodkach akademickich oraz w PAN powołano odrębne wyspecjalizowane instytuty lub zakłady badań polonijnych¹, a w wielu innych uczelniach problematyka polonijna i etniczna znalazła się w polu zainteresowania różnych dyscyplin naukowych, począwszy od historii i socjologii, przez etnologię, politologię, nauki o kulturze, językoznawstwo, literaturoznawstwo, psychologię, pedagogikę, aż po prawo i ekonomię². Zagadnienia polonijne i etniczne (dotyczące

---

¹ Zakład Duszpasterstwa i Migracji Polonijnej, a od 1984 r. Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, Instytut Polonijny UJ, Zakład Badań Narodowościowych PAN w Poznaniu, Zakład Badań Etnicznych na UMCS w Lublinie.

² Więcej na ten temat: W.T. MIODUNKA, *Stan badań nad Polonią i Polakami w świecie*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa 1988, s. 2; J. MUCHA, *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2005, s. 10-11.

innych zbiorowości niż polska grupa etniczna) przyciągają uwagę także małych zespołów w ramach seminariów dyplomowych na wielu wydziałach polskich uczelni³. Jest to więc obszar badań wielodyscyplinarnych i często interdyscyplinarnych.

Problematyka etniczna, która zyskała największe zainteresowanie wśród polskich badaczy, odnosi się do kilku głównych obszarów tematycznych⁴. Najstarszy chronologicznie obszar penetrowany empirycznie obejmuje Polonię w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie, a kolejno także środowiska polonijne na innych kontynentach, głównie w Ameryce Południowej, Australii i w Europie Zachodniej. Drugi duży dział badań etnicznych dotyczy licznych zbiorowości Polaków żyjących na terenach dawnego Związku Radzieckiego. Kolejne – to badania mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce i w krajach ościennych oraz grup etnicznych w państwach wieloetnicznych i wielokulturowych. Najmłodszy obszar badań etnicznych, ogromnie już popularny i rozbudowany przez różne dyscypliny naukowe, koncentruje się na współczesnych masowych ruchach migracyjnych, w tym także znaczącej skali migracji z Polski do państw Unii Europejskiej i powstających tam skupiskach polskich migrantów. Obok kwestii emigracji z Polski, coraz szerzej w badaniach i publikacjach naukowych pojawia się problematyka napływu do naszego kraju imigrantów zarobkowych, uchodźców i repatriantów.

Dla wyjaśnienia należy dodać, iż problematyka polonijna traktowana jest jako część szerzej rozumianych badań etnicznych, jako polska forma światowych badań etnicznych, bowiem Polonia stanowi zwykle jedną z grup etnicznych kraju osiedlenia⁵. Podobne uzasadnienie odnieść można do badań nad współczesnymi migracjami z Polski. Nieodłączną cechą *etniczności* jest jej różnorodność, bowiem nie istnieje jedna, wewnętrznie jednorodna klasa zbiorowości czy grup społecznych, które można by objąć jedną wspólną nazwą „etniczność”⁶. Skłania to do przyjęcia najszerszego inkluzywnego rozumienia tego terminu, które obejmuje wszelkie typy zbiorowości etnicznych i całość zjawisk etnicznych w ich złożoności⁷. Rodzi to jednak trudność –

---

³ Por. np. *Polacy i Polonia w świecie. Katalog prac dyplomowych w Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1918-2000*, oprac. I. Korzeniowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2002.

⁴ Z uwagi na potrzeby niniejszego opracowania nie rekonstruuje tu pełnej listy najczęściej podejmowanych w Polsce zagadnień badawczych z zakresu etniczności.

⁵ W.T. MIODUNKA, *Stan badań nad Polonią*, s. 1.

⁶ G. BABIŃSKI, *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1998, s. 8.

⁷ G. BABIŃSKI, *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: *Etniczność a religia*, red. A. Posern-Zieliński, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003, s. 9.

która jednocześnie stanowi specyfikę badań polonijnych – powodującą, iż badania te nie są wyodrębnione jako osobna dyscyplina badawcza o wyraźnych granicach tematycznych, metodologicznych i problemowych⁸.

Badania polonijne w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim

Badania polonijne w KUL-u, które w formie zinstytucjonalizowanej datują się od 1972 r., nie były tylko efektem klimatu społeczno-politycznego tamtych lat, sprzyjającego tego typu przedsięwzięciom. Ich genezy należy upatrywać w trwającej od początku istnienia KUL żywej praktyce kontaktów uniwersytetu z Polonią świata. Był to wyraz dążeń uczelni do uczestnictwa w ważnym procesie interakcji, jaki zachodzi pomiędzy kulturą tworzoną w kraju, szczególnie chrześcijańskim nurtem kultury polskiej, a specyficzną kulturą środowisk emigracyjnych, łączącą elementy dziedzictwa narodu polskiego i narodów krajów osiedlenia Polaków. U podstaw tych działań po obu stronach leżało bardzo podobne poczucie tożsamości religijnej, kulturalnej i narodowej⁹. Można przyjąć, iż szybkie utworzenie bazy instytucjonalnej i podjęcie badań etnicznych w KUL-u (zwłaszcza w odniesieniu do środowisk polonijnych w Kanadzie i w Stanach Zjednoczonych) było ułatwione w wyniku istnienia trwałych, ustalonych kontaktów pomiędzy uczelnią a ośrodkami polonijnymi, w których istotną rolę odgrywały wzajemnie postrzegane i odnoszone do siebie określone cechy kulturowe obu stron. Przełamanie w kraju formalnych barier dotychczasowej izolacji Polonii przez decydentów państwowych było dodatkowym, choć istotnym bodźcem do zainteresowania się kwestiami etnicznymi.

Zarysowany we Wprowadzeniu niniejszego opracowania kontekst i chronologia uprawiania studiów polonijnych i migracyjnych w Polsce odnosi się również do badań realizowanych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które od lat siedemdziesiątych XX wieku są nieustannie obecne, choć rozproszone instytucjonalnie pomiędzy podmiotami reprezentującymi różne dyscypliny naukowe. Największy dorobek naukowy i publikacyjny w tym zakresie jest udziałem dwóch uczelnianych instytucji: międzywydziałowego Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem

---

⁸ W.T. MIODUNKA, *Stan badań nad Polonią*, s. 1.

⁹ J. PLEWKO, *20 lat Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *W służbie Polonii. 20 lat badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. E. Walewander, Norbertinum, Lublin 1992, s. 15.

Polonijnym¹⁰ (aktualnie po zmianach organizacyjnych funkcjonuje on jako Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym w ramach Wydziału Nauk Humanistycznych) oraz Katedry Socjologii Grup Etnicznych (istniejącej od 1990 r., a od 2012 r. pod nazwą Katedra Socjologii Grup Etnicznych i Społeczeństwa Obywatelskiego) w Instytucie Socjologii na Wydziale Nauk Społecznych. Katedra Socjologii Grup Etnicznych była pierwszą w Polsce uniwersytecką katedrą socjologiczną o tym profilu. Okresowo badania etniczne prowadzone były także intensywnie w Katedrze Socjologii Kultury oraz w Katedrze Socjologii Rodziny i Wychowania w Instytucie Socjologii. Nie wspominam tu o wielu incydentalnych projektach czy badaniach pojedynczych pracowników innych instytutów i wydziałów KUL, ale o niemałym dorobku w tej dziedzinie częściowo chociaż świadczą tytuły 348 prac dyplomowych poświęconych tematyce Polaków i Polonii w świecie, przygotowanych na pięciu wydziałach KUL do roku 2000¹¹. Katalog prezentujący tę listę prac nie został, niestety, zaktualizowany co do osiągnięć dyplomowych w kolejnych 18 latach, a jest to okres szczególnie interesujących i intensywnych procesów zmian w społecznościach polskich na terenie byłego ZSRR i masowych migracji poakcesyjnych z Polski, co bez wątpienia znalazło odbicie tematyczne w wielu pracach dyplomowych¹².

Socjologiczne wymiary badań etnicznych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim

Badania etniczne prowadzone w KUL-u mają pewne wyraźne elementy tożsamościowe, wyróżniające je nie tylko w skali kraju. Pierwszym i najważniejszym jest szerokie i wieloaspektowe włączanie do badań problematyki religijnej i ukazywanie roli Kościoła katolickiego – najbardziej powszechnej i trwałej struktury w życiu polskiej grupy etnicznej za granicą i polskich środowisk migracyjnych, bez względu

---

¹⁰ Dalej: IBnPiDP KUL.

¹¹ *Polacy i Polonia w świecie*, s. 8.

¹² Niektóre rozprawy doktorskie o tematyce etnicznej obronione w Instytucie Socjologii: Anna BAJ, *Opieka nad dziećmi wywiezionymi na Wschód* (1998); Andrzej GLABA, *Wartości religijno-moralne w społeczeństwie pluralistycznym. Studium socjologiczne na przykładzie emigracji polskiej w Toronto (Kanada)* (1998); Małgorzata GAŁĘZIOWSKA, *Funkcje organizacji mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach po 1989 roku* (2001); Adam BOBRYK, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997* (2002); Agnieszka GRĘDZIK, *Oświata i szkolnictwo polskie na Białorusi 1989-2001* (2003); Mateusz SZAST, *Kapitał relacyjny i ocena sytuacji życiowej migrantów polskich w Irlandii* (2016). Uzupełnieniem tej listy są informacje zawarte w przypisie 49.

na analizowany okres dziejów Polonii. Drugim znaczącym składnikiem, również tematycznym, stało się wprowadzenie problematyki badań nad tożsamością etniczno-kulturową Polaków i osób polskiego pochodzenia za granicą. Trzecim elementem, bardzo istotnym i interesującym, choć być może mało czytelnym dla zewnętrznego obserwatora, bo niezbyt spopularyzowanym, była dobrze wykorzystana sposobność rozpoznania nowych obszarów obecności Polaków za granicą i podejmowanie badań terenowych niekiedy niemal w pionierskich okolicznościach; tu zasygnalizować należy eksplorację przez zespół pracowników IBnPiDP KUL w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia terenu Kanady pod kątem działalności polskich placówek duszpasterskich od połowy XIX wieku oraz ogromny rozdział badań nad Polakami na Wchodzie, które – z konieczności nieoficjalnie i bez rozgłosu – rozpoczęły się na KUL-u znacznie wcześniej, niż powszechnie umożliwiały to przemiany polityczne w początkach lat dziewięćdziesiątych XX wieku po rozpadzie ZSRR.

Trzy obszary badawcze wskazane wyżej łączą w sobie wiele problemów, które mogą być wyjaśnianie zarówno przez socjologię, jak i niektóre inne nauki, przede wszystkim przez historię. Stwarza to pewne trudności metodologiczne związane z nakładaniem się pól badawczych obu wymienionych dyscyplin. Na zagrożenia we wzajemnych relacjach obu tych dziedzin wskazuje na przykład Peter L. Berger: „[...] gdy tylko socjolog zwraca się od teraźniejszości ku przeszłości, jego zainteresowania z wielkim trudem dają się odróżnić od zainteresowań historyka”¹³. Z drugiej strony obserwujemy też wyraźną tendencję rozszerzania przez historyków obszaru swoich zainteresowań „na czasy najnowsze, aż po dzień dzisiejszy”¹⁴. Jednakże w badaniach etnicznych uzupełnianie się podejść badawczych tych dwóch dyscyplin naukowych wydaje się szczególnie naturalne, owocne i przydatne.

Specyfiką studiów etnicznych – jak wspomniano – często jest ich interdyscyplinarny charakter. Ze względu na zastosowane metody badań i rodzaj wykorzystywanych materiałów źródłowych można w obszarze studiów migracyjnych i polonijnych wyróżnić kilka podejść badawczych. Są to badania: historyczne, historyczno-socjologiczne bądź socjologiczno-historyczne, socjologiczne, socjologiczno-antropologiczne, demograficzne¹⁵. Dorobek publikacyjny powstały w wyniku badań etnicznych prowadzonych

¹³ P.L. BERGER, *Zaproszenie do socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 27.

¹⁴ D. PRASZAŁOWICZ, *Polskie studia nad procesami migracji: tematy główne i tematy zaniedbane*, w: *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, red. G. Babiński, H. Chalupczak, Wydawnictwo GRELL, Kraków 2006, s. 63.

¹⁵ K. ROMANISZYN, *Badania migracyjne – dorobek i nowe wyzwania*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, Miejska i Gminna Biblioteka Publiczna w Sokołowie Małopolskim, Lublin–Sokołów Małopolski 2015, s. 21.

przez pracowników KUL reprezentuje, poza pracami *stricte* historycznymi, które ze zrozumiałych względów pomijam, przede wszystkim ujęcia socjologiczno-historyczne, w których „problemów badawczych, kategorii analitycznych i metod dostarcza socjologia, podczas gdy wykorzystywanymi źródłami są różnego rodzaju materiały historyczne, w tym także archiwalne”¹⁶. Typ analiz socjologiczno-historycznych najczęściej był stosowany w badaniach etnicznych we wczesnym okresie działalności tzw. Instytutu Polonijnego KUL¹⁷, gdy poznawano i rekonstruowano dzieje, rolę i funkcje opieki religijnej nad Polakami za granicą, działalność różnorodnych instytucji religijnych, ich wpływ na zachowanie świadomości narodowej przez emigrantów i ich potomków oraz na zachowanie wśród nich rodzimej kultury. Dotyczyło to wówczas badań w USA, Kanadzie, Francji i w niektórych innych europejskich krajach osiedlenia Polonii¹⁸. Socjologiczna problematyka z zakresu duszpasterstwa środowisk polonijnych i działalności struktur Kościoła katolickiego wśród Polonii stała się „znakiem rozpoznawczym” badań polonijnych prowadzonych w KUL-u¹⁹.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Skrótowa, obiegowa nazwa Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym.

¹⁸ Najważniejsze publikacje przygotowane przez socjologów – pracowników Instytutu: P. TARAS, *Problemy duszpasterstwa polonijnego na przykładzie sytuacji w USA*, „Studia Polonijne” [dalej: SP] 2(1978), s. 181-205; P. TARAS, *Parafia polonijna jako instytucja duszpasterska i problemy wynikające z jej struktury i funkcji*, SP 3(1979), s. 79-85; R. DZWONKOWSKI, *Geneza i rola przywódczej grupy społecznej w historii polskiej emigracji zarobkowej we Francji (1920-1945)*, „Przegląd Polonijny” 5(1979), nr 3, s. 69-82; R. DZWONKOWSKI, *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*, SP 3(1979), s. 331-337; R. DZWONKOWSKI, *Stan badań nad religijnością polskich skupisk emigracyjnych we Francji*, SP 4(1981), s. 177-185; R. DZWONKOWSKI, *Les recherches sur la vie religieuse des Polonais en France 1919-1980*, „Studi Emigrazione Etudes Migrations” 18(1981), nr 62, s. 243-254; R. DZWONKOWSKI, *Współpraca polsko-francuska w organizowaniu opieki religijnej dla Polaków we Francji (1909-1939)*, SP 8(1984), s. 131-156; *Współczesne środowiska emigracji polskiej. Sytuacja duszpasterska*, red. J. Bakalarz, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1985; R. DZWONKOWSKI, *Polonijne placówki duszpasterskie i integracja (na przykładzie Francji)*, SP 6(1985), s. 165-179; R. DZWONKOWSKI, *Konflikty lokalne w dziedzinie polskiej opieki religijnej we Francji w latach 1919-1939*, „Przegląd Polonijny” 11(1985), z. 3(37), s. 33-41; R. DZWONKOWSKI, *Religijne organizacje polonijne we Francji a problem tożsamości etnicznej Polonii francuskiej (1922-1984)*, SP 9(1985), s. 29-52; R. DZWONKOWSKI, *Religijna i społeczna rola Polskiej Misji Katolickiej w okresie międzywojennym i w latach II wojny światowej*, SP 11(1987), s. 2015-221; R. DZWONKOWSKI, *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1988; P. TARAS, *Polonia w Detroit: problem kulturowej tożsamości i społecznego awansu. Socjologiczne studium społeczności etnicznej w USA*, Pallottinum, Warszawa 1989; J. PLEWKO, *Warunki społeczne powstania i rozwoju polskiej opieki religijnej w Kanadzie Zachodniej (1896-1914)*, SP 13(1990), s. 167-185; R. DZWONKOWSKI, *Życie religijne Polonii francuskiej w latach 1920-1986 jako wyraz więzi z krajem pochodzenia*, SP 15(1993), s. 33-44; J. PLEWKO, *Duszpasterstwo Polonii w procesie jej integracji ze społeczeństwem kanadyjskim (1875-1888)*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995.

¹⁹ Por. W.T. MIODUNKA, *Stan badań nad Polonią*, s. 6.

Badania społeczności polonijnych w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych

W 1980 r. podjęto w IBnPiDP KUL szeroko zakrojony projekt, mający na celu przeprowadzenie badań socjologiczno-historycznych nad polskimi parafiami i innymi placówkami duszpasterstwa polonijnego w największych skupiskach polskich w świecie. Założeniem, które legło u podstaw wyboru problematyki życia religijnego, był (i jest) niekwestionowany fakt, iż placówki życia religijnego emigrantów polskich spełniają wobec nich, poza oczywistymi funkcjami duszpasterskimi, szereg ważnych funkcji o charakterze pozareligijnym: funkcje integracyjne, edukacyjne, kulturozawchawcze, charytatywne, opiekuńcze, nawet towarzyskie²⁰.

Realizację projektu rozpoczęto na terenie Kanady²¹. Badania w środowiskach Polonii kanadyjskiej realizowane były w latach 1982-1985 w trakcie trzech kilkumiesięcznych pobytów pracowników Instytutu w kolejnych prowincjach Kanady. Dostarczyły one w rezultacie materiałów pozwalających na przygotowanie rozległej analizy życia społecznego, kulturalnego, organizacyjnego i religijnego wszystkich polskich ośrodków duszpasterskich w Kanadzie istniejących w długim okresie niemal 150 lat – od początków imigracji osadniczej Kaszubów w Ontario w połowie XIX wieku i masowej imigracji chłopskiej w końcu tego samego stulecia, aż do początków tzw. emigracji solidarnościowej. Dwutomowa praca będąca efektem badań, zatytułowana *Leksykon geograficzno-historyczny parafii i kościołów polskich w Kanadzie*²²,

---

²⁰ J. PLEWKO, *Polski Kościół katolicki wobec diaspory*, w: *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001, s. 508-510.

²¹ IBnPiDP KUL zrealizował także badania dotyczące polskich ośrodków duszpasterskich w Szwajcarii (*Ośrodki duszpasterstwa polskiego w Szwajcarii*, red. J. Wołczański, Lublin 2000). Nie udało się natomiast sfinalizować projektu analogicznego do kanadyjskiego w odniesieniu do placówek duszpasterskich w Stanach Zjednoczonych, których liczba wynosząca w początkach projektu około tysiąca skatalogowanych jednostek, rozsianych na bardzo rozległym terytorium, przerosła możliwości kadrowe i finansowe ówczesnego zespołu badawczego. Do pomysłu tego powrócił Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, który dzięki uzyskanemu w 2016 r. grantowi Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego prowadzi inwentaryzację fotograficzną i źródłową najcenniejszych zabytków chrześcijańskiej kultury polskiej w USA, w tym zachowanych do dziś już tylko około 300 polskich kościołów i parafii (http://www.kul.pl/parafie-i-kościoly-polskie-w-usa-czesc-i_art_79046.html; dostęp: 6.05.2018), aczkolwiek nie jest to prosta kontynuacja pierwotnych założeń z lat osiemdziesiątych XX wieku, współczesny projekt ma już inny merytorycznie i metodologicznie charakter.

²² Oba tomy pod redakcją E. Walewandra – t. I, Lublin 1992, Prowincje: Nowa Szkocja, Quebec, Ontario; t. II, Lublin 1993, Prowincje: Manitoba, Saskatchewan, Alberta, British Columbia. Wymiar geograficzny jest tu o tyle ważny, że porządkuje dostęp do poszczególnych haseł opisujących placówki duszpasterskie, stąd też nieco mylący z perspektywy treści tytuł całej publikacji.

w każdym z zawartych tam opracowań przedstawia stan zachowania polskich tradycji religijnych, działalność szkół parafialnych, bibliotek, działalność wydawniczą parafii polskich, a także różnorodne przejawy ich aktywności społecznej, charytatywnej i patriotycznej.

W swej zasadniczej części projekt prowadzony był jako zespołowe badania terenowe, metodami jakościowymi, szeroko wykorzystując także bazy archiwów parafialnych i emigracyjnych, a także archiwów krajowych – kościelnych i państwowych. W sumie wykonano ogromną pracę w terenie, odwiedzając ponad 200 placówek duszpasterskich, a jednocześnie skupione wokół nich społeczności polonijne, w odniesieniu zaś do kilkadziesiątu już nieistniejących misji katolickich zrekonstruowano ich działalność na podstawie różnorodnych materiałów zastanych. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na samą wartość dokumentacyjną prowadzonych badań, bowiem w wielu wypadkach poszukiwanie i docieranie do różnych materiałów źródłowych, ksiąg jubileuszowych parafii, zapisków i sprawozdań z życia organizacji parafialnych, czy innych podobnego typu materiałów pozwoliło na ich zachowanie i uchronienie od zniszczenia.

Badaczom uczestniczącym w tym przedsięwzięciu towarzyszyły niezwykle inspirowane odczucia – które były również udziałem piszącej te słowa – wynikające nie tylko z rosnącej ciekawości poznawczej związanej z odkrywaniem kolejnych tętniących życiem mikroświatów polskich, rozsianych na ogromnym terytorium państwa kanadyjskiego, które nierzadko po raz pierwszy zyskiwały pełniejszy opis swych dziejów i osiągnięć. Jeszcze większą uwagę i zainteresowanie budziły wyłaniające się po pewnym czasie obserwacji powtarzające się prawidłowości zachowań społecznych i cech kulturowych występujące w tych społecznościach, usytuowanych przecież w bardzo zróżnicowanym etnicznie otoczeniu w wielokulturowym społeczeństwie.

Wybór placówek duszpasterskich jako głównego przedmiotu badań odsłonił bardzo interesujący obszar dla studiów socjologicznych. Warstwa szczegółowego opisu faktograficznego dała podstawy do szerszych uogólnień natury socjologicznej: do analizy roli parafii polonijnych w podtrzymywaniu tożsamości narodowej i kulturowej polskich emigrantów, a także interesujących, z pozoru tylko przeciwstawnych, procesów społecznych – z jednej strony integracji wewnętrznej skupisk polonijnych, a z drugiej – procesów adaptacji i integracji społeczno-kulturowej środowisk polonijnych z krajami osiedlenia. Przykładem może tu służyć monografia socjologiczna opublikowana na KUL-u w 1995 r., zatytułowana *Duszpasterstwo Polonii w proce-*

się jej integracji ze społeczeństwem kanadyjskim (1875-1988)²³, a także nieco wcześniejsza, również socjologiczna publikacja pracownika naszej uczelni, która ukazała się w 1988 r. pod tytułem *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*²⁴. Prace te przełamują w pewnym stopniu charakterystyczną dla pierwszego okresu badań etnicznych w Polsce tendencję koncentrowania się przede wszystkim na kwestiach podtrzymywania przez wychodźców tradycji ojczystej na obczyźnie i na ich przeciwstawianiu się procesom asymilacyjnym²⁵. Mimo iż odrębność kultury religijnej Polaków sprzyjała ich większej odporności na przemiany zdążające do asymilacji, to jednak pełna i wnikliwa analiza funkcji duszpasterstwa polonijnego działającego w ramach Kościoła katolickiego, a więc powszechnego, w sposób nieunikniony prowadzi do ukazania także procesu stopniowej identyfikacji polonijnych struktur duszpasterskich z Kościołem miejsca. To zaś powodowało sukcesywne wprowadzanie emigrantów w system społeczny i kulturowy kraju osiedlenia, tyle że poprzez ich integrację ze społeczeństwem, a nie szybką asymilację. Proces asymilacji bezspornie zachodzi w społecznościach polonijnych pod wpływem innych czynników, dotyczy to zwłaszcza drugiego i kolejnych pokoleń migrantów urodzonych już w kraju ich aktualnego zamieszkania, ale jest to zagadnienie, które otwiera ogromny, częściowo tylko dotychczas rozpoznany obszar badań nad przemianami tożsamości etnicznej, kultury i pozycji społecznej Polonii w różnych krajach jej osiedlenia.

Analizując krytycznie niewątpliwy dorobek badaczy KUL-owskich w zakresie studiów etnicznych, trzeba w tym miejscu zwrócić uwagę na brak szerszych monografii socjologicznych dotyczących całych zbiorowości polonijnych, zwłaszcza ważnych, dużych centrów życia Polonii w Ameryce Północnej. Jest to zresztą mankament – ogólnie ujmując – całości badań polonijnych prowadzonych w Polsce od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Pozytywnym przykładem z pewnością jest monografia pracownika IBnPiDP KUL ks. Piotra Tarasa SAC – *Polonia w Detroit: problem kulturowej tożsamości i społecznego awansu. Socjologiczne studium społeczności etnicznej w USA*²⁶, oparta na analizie 1500 ankiet rozesłanych w latach 1974-1975 do rodzin polskich i Polaków skupionych w 35 polskich parafiach w Detroit i na jego przedmieściach, oraz w 215 organizacjach polonijnych w tym mieście, przy

²³ Publikacja jest nieco poszerzoną wersją dysertacji doktorskiej autorki niniejszego opracowania obronionej na Wydziale Nauk Społecznych KUL.

²⁴ Książka autorstwa R. Dzwonkowskiego SAC, stanowiąca podstawę uzyskania stopnia doktora habilitowanego w zakresie socjologii na Wydziale Nauk Społecznych KUL.

²⁵ Por. D. PRASZAŁOWICZ, *Polskie studia nad procesami migracji*, s. 70.

²⁶ Pallottinum, Warszawa 1989.

wykorzystaniu także innych materiałów, takich jak polonijna i amerykańska prasa, biuletyny organizacji, archiwa parafialne, spisy ludności oraz osobiste rozmowy i obserwacje autora w czasie pobytu w Detroit²⁷. Na podstawie teorii funkcjonalnej autor poszukiwał elementów pozwalających na zidentyfikowanie czynników sprzyjających i przeszkód w stworzeniu wspólnego, ogólnopolonijnego systemu działania społecznego Polaków mieszkających w Detroit, próbując wyjaśnić status Polonii. Wnioski z tej analizy wydają się mieć charakter dość uniwersalny w odniesieniu do sytuacji także innych społeczności polskich w Ameryce Północnej tego okresu, ale też jeszcze szerzej, wprowadzając w wiele problemów związanych z istnieniem grup etnicznych w Stanach Zjednoczonych.

Specyfika studiów nad społecznościami Polaków na Wschodzie

Zasygnalizowane wcześniej dylematy metodologiczne (podejście historyczne czy socjologiczne) w badaniach polonijnych ponownie dały o sobie znać, gdy rozpoczęła się „era” wchodzenia w nowy obszar terytorialny i problemowy, związany – dosłownie mówiąc – z odkrywaniem życia Polaków za wschodnią granicą naszego kraju, zwłaszcza na Kresach Wschodnich I i II Rzeczypospolitej. Tę nową rzeczywistość trzeba było poznać najpierw poprzez jej historyczne uwarunkowania, ukazujące dramatyczne losy społeczności polskich na Wschodzie, zrozumieć zachodzące tam zmiany, dotrzeć do niedostępnych źródeł i świadków, zdefiniować i wyjaśnić najważniejsze problemy społeczne i kulturowe występujące w zbiorowościach Polaków na Wschodzie. W aspekcie socjologicznym terminu „Polacy na Wschodzie” używa się najczęściej w odniesieniu do tych, którzy żyjąc na terenach dawnych Kresów północno- i południowo-wschodnich I i II RP, deklarują narodowość polską oraz do tych, którym przypisano inną narodowość bez ich wiedzy lub wbrew ich deklaracji, lecz w jakiś sposób manifestują więź z polskością.

Pierwsze obserwacje i refleksje o sytuacji Polaków za wschodnią granicą, których autorem jest ks. prof. Roman Dzwonkowski SAC, wówczas jeszcze pracownik naukowy IBnPiDP KUL, zaczęły się ukazywać drukiem bardzo wcześnie – co należy tutaj szczególnie podkreślić – bo już w początkach lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Ze względu na ograniczenia tematyczne w badaniach etnicznych w Polsce w tamtych latach, kwestie życia Polaków w ZSRR należały do tematów tabu,

---

²⁷ Tamże, s. 25, 286.

dlatego teksty te ukazywały się poza Polską, we Francji, publikowane pod pseudonimami (Czesław Tynna, Józef Mirski, Paweł Lida) w „Kulturze” paryskiej Jerzego Giedroycia i w „Zeszytach Historycznych”. Chodziło o to, by dramatyczne, a często tragiczne losy tej części narodu polskiego, która pozostała za wschodnią granicą, nie były zapomniane²⁸, bo w tym czasie niemal „nikt w Polsce ani na Zachodzie życia religijnego i polskiego w ZSRR nie znał, a »Kultura« paryska była czytana na emigracji i potajemnie w Polsce”²⁹. Był to wówczas – jak sam autor przyznał – ukryty kierunek jego zainteresowań, „który znało zaledwie kilka osób”³⁰. Utrudnienia formalne w podróżowaniu po terytorium ZSRR i ogólna sytuacja polityczna w tym kraju powodowały, że przez kolejne lata, aż do rozpadu tego imperium, niemożliwe było także prowadzenie badań naukowych z zastosowaniem typowych metod socjologicznych. Pozostawała obserwacja i nieformalne rozmowy z Polakami, gromadzenie świadectw, informacji i doświadczeń oraz identyfikowanie problemów. Kilkadziesiąt wyjazdów na Białoruś, Litwę, Łotwę, Ukrainę, do Rosji, Gruzji i innych krajów dawnego ZSRR w latach 1970-1993 spowodowało, że ks. R. Dzwonkowski jako jeden z niewielu ludzi nauki znał z autopsji położenie i problemy wynaradawianych Polaków oraz sytuację Kościoła katolickiego w ZSRR i w tym pionierskim okresie systematycznie pisał o tym, chociaż – jak wspomniano – ze względu na cenzurę publikował na łamach czasopism wydawanych na Zachodzie³¹.

Wśród uczonych w Polsce wyraźne skierowanie zainteresowań na problematykę Polaków i Polonii w krajach byłego ZSRR nastąpiło dopiero po roku 1989³². Rozpad ZSRR, powstanie odrębnych państw w miejsce dawnych republik radzieckich i przyjęcie nowych zasad ustrojowych przyniosło zmianę położenia żyjących tam polskich zbiorowości, otrzymały one status mniejszości narodowych i zaczęły tworzyć swoje wewnętrzne struktury. Kwestie te zyskały zainteresowanie badaczy

---

²⁸ *Kresowe fascynacje*. Z ks. prof. drem hab. Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia Alicja Rut Rutowicz, „Przegląd Uniwersytecki” 2015, nr 3 (155), s. 39.

²⁹ *Tam uczyłem się żywej wiary*. Z ks. R. Dzwonkowskim SAC rozmawiał Marek Krukowski, „Idziemy” 4 grudnia 2011, nr 49 (326), <http://idziemy.pl/kosciol/tam-uczylem-sie-zywej-wiary/1/> [dostęp: 15.04.2018].

³⁰ *Za wschodnią granicą 1917-1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia Jan Palyga SAC*, Wydawnictwo „Wspólnota Polska” & „Pallottinum II”, Warszawa 1993, s. 21.

³¹ Tamże, s. 5-6.

³² W.T. MIODUNKA, *Stan badań nad Polonią*, s. 4; R. DZWONKOWSKI, *Stan i perspektywy badań nad Polakami i Polonią na Wschodzie. Wprowadzenie do dyskusji*, w: *Diaspora polska w procesach globalizacji*, s. 212.

etniczności także na KUL-u, gdzie funkcjonowały już równolegle dwie agendy (IBnPiDP oraz Katedra Socjologii Grup Etnicznych) wpisujące w zakres swoich analiz zarówno współczesną sytuację Kościoła katolickiego, jak i polskich skupisk w krajach dawnego ZSRR. Najważniejsze pola badawcze dotyczyły kilku złożonych procesów zachodzących w obrębie zbiorowości polskich i Kościoła katolickiego na Wschodzie. Z jednej strony wiele prac poświęconych było kwestii przyczyn utraty tożsamości narodowej Polaków w okresie „radzieckim”. Z drugiej zaś – postępującym po 1991 r. procesom odradzania się życia religijnego i społecznego polskich zbiorowości na Wschodzie w nowej sytuacji społeczno-politycznej, związkom katolicyzmu z polskością, przemianom świadomości moralnej i narodowej Polaków i osób polskiego pochodzenia³³. Zasygnalizowana problematyka znalazła swe odbicie w kilku publikacjach książkowych i wielu artykułach badaczy KUL-owskich³⁴.

³³ J. PLEWKO, *Etniczność – Migracje – Polonia*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 177-178.

³⁴ Są to przede wszystkim liczne publikacje ks. prof. R. DZWONKOWSKIEGO, m.in.: *Język a świadomość narodowa mniejszości narodowych w krajach bałtyckich, na Białorusi i na Ukrainie*, „Roczniki Nauk Społecznych” 22(1993), z. 1, s. 183-195; *Kościół katolicki na Białorusi – przemiany i problemy*, „Sprawy Narodowościowe”, Seria Nowa, 2(1993), z. 1(2), s. 163-176; *Problemy Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w byłym ZSRR*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1994, nr 1-2(145-146), s. 35-43; *Problem języka polskiego w Kościołach na Białorusi i Ukrainie*, „Roczniki Nauk Społecznych” 23(1994-1995), z. 2, s. 279-286; *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*, Oddział Lubelski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, Lublin 1994; *Problem liczebności Polaków i katolików obrządku łacińskiego na Białorusi i Ukrainie*, w: *Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w świetle statystyk XIX i XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji „Mniejszości narodowe i religijne w postkomunistycznej Europie Środkowo-Wschodniej” Lublin, 20-22 października 1992 roku*, red. nauk. Z. Sułowski, J. Skarbak, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1995, s. 138-151; *Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Wschodzie w nowej roli*, w: *Polska wobec transformacji na Wschodzie. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Poznań 6-7 czerwca 1995*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1996, s. 195-203; *Kościół w krajach postkomunistycznych*, „Przegląd Powszechny” (Londyn) 1997, nr 5(909), s. 205-212; *Instytucje życia religijnego Polaków w państwach powstałych po rozwiązaniu ZSRR*, SP 19(1998), s. 33-51; *Samoidentyfikacja narodowa a przynależność wyznaniowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSRR studiującej w Polsce. Czy zmiany w stereotypie „Polak-katolik”?*, „Przegląd Polonijny” 1998, z. 1(87), s. 53-69; *Polacy w Kościele katolickim w krajach byłego ZSRR*, w: *Polskie odrodzenie na Wschodzie. Materiały z konferencji naukowej nt. „Polacy w procesie transformacji systemowej i ustrojowej krajów byłego Związku Radzieckiego” w Siedlcach 16 XI 1998 roku*, red. A. Bobryk i J. Jaroń, Akademia Podlaska w Siedlcach, Siedlce 1999, s. 167-185; *Polacy w Kościele katolickim na Wschodzie – przemiany i problemy*, w: *Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie*, red. T. Gąsowski, UJ, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2000, s. 76-93; *Język polski w Kościele katolickim na Wschodzie. Przemiany i problemy*, „Przegląd Polonijny” 2001, z. 4(101), s. 67-77; *Mniejszości narodowe a ewangelizacja. Białoruś – Ukraina*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004; *Polacy w Kościele katolickim na Wschodzie (1939-2011)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011; *Od „Kościoła polskiego” do*

Stopniowo też przesuwają się akcenty metodologiczne z analiz o charakterze historycznym w kierunku badań socjologicznych, empirycznych. Interesującą egzemplifikacją są dwie prace oparte na badaniach ankietowych, zrealizowanych przez pracowników KUL w społecznościach Polaków żyjących na Ukrainie i Białorusi. Warto podkreślić znaczenie tych badań, ponieważ dotyczą one problemów wcześniej nierozpoznanych i niepodejmowanych w literaturze przedmiotu. Mowa tu o publikacjach autorstwa Romana Dzwonkowskiego SAC, Olga Gorbaniuka i Julii Gorbaniuk o analogicznych tytułach: *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie wobec języka polskiego*³⁵ oraz *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Białorusi wobec języka polskiego*³⁶. Publikacje te są owocem pierwszych tego rodzaju badań na Ukrainie i na Białorusi, a zostały zrealizowane przez Katedrę Socjologii Grup Etnicznych Instytutu Socjologii KUL. Miały one na celu poznanie opinii wiernych Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na temat preferowanego w Kościele języka i postaw wobec języka polskiego w różnych pokoleniach.

Charakterystycznym rysem tożsamości Polaków – katolików w tych krajach było zachowanie polskiej świadomości narodowej, mimo utraty znajomości języka polskiego w codziennej komunikacji. Posługując się w życiu codziennym językiem ukraińskim lub białoruskim, ludność polska zachowała język polski jako język liturgii i paraliturgii w Kościele. Jest to swego rodzaju fenomen kulturowy – asymilacja językowa dużej części Polaków, która nie doprowadziła do ich wynarodowienia. Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i bardzo szybko rosnąca liczba reaktywowanych parafii powodowały, że opiekę duszpasterską mogła zapewnić jedynie liczna kadra księży z Polski. Jednakże właśnie na początku lat dziewięćdziesiątych rozpoczął się przebiegający równoległe w obu krajach proces – odpowiednio – ukrainizacji i białorutenizacji liturgii Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego. Przybywający wówczas do pracy na Ukrainie i Białorusi młodzi duszpasterze z Polski, z reguły bez znajomości dziejów miejscowego Kościoła i społeczności katolickich, ich religijnej i kulturowej specyfiki, utożsamiali codzienny język wiernych z narodowością ukraińską lub białoruską i wprowadzali te języki, jako języki państwowe, do liturgii i kazań, eliminując język polski. Dokonywało się to zwykle bez należytego przygotowania oraz w sposób igno-

---

„Kościoła Polaków” na Wschodzie, Warszawa 2016; J. SZYMAŃSKI, *Sytuacja i stan Kościoła katolickiego na Podolu (obwód winnicki) 1941-1964*, SP 23(2002), s. 149 -181; J. SZYMAŃSKI, *Duszpasterstwo polonijne – skala oddziaływania*, SP 28(2007), s. 7-32.

³⁵ Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.

³⁶ Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004.

rujący oczekiwania i uczucia wiernych, zwłaszcza starszej generacji, która w takich działaniach widziała zagrożenie dla duchowej i narodowej tożsamości swojej i następnych pokoleń³⁷. Dostrzeżono wówczas bardzo interesujący poznawczo problem stosunku wiernych polskiego pochodzenia do tych radykalnych zmian językowych w Kościele, a więc w instytucji, która od wieków pełniła rolę najważniejszego dla Polaków oparcia w ich dążeniu do zachowania tożsamości narodowej³⁸.

Na terenie Ukrainy badania zrealizowane zostały na próbie 1300 osób w 57 wybranych losowo parafiach, co stanowiło 10% z liczby istniejących w badanym okresie 540 parafii archidiecezji lwowskiej oraz diecezji kamienieckiej i żytomierskiej. W każdej badanej parafii, w zależności od jej wielkości, ankietowano 10, 25, 50 lub 75 wylosowanych osób w wieku powyżej 12. roku życia, uczęszczających na msze św. do kościoła. Podobne badania na Białorusi objęły 860 osób i 43 parafie, czyli 12% spośród 370 istniejących w diecezji grodzieńskiej, pińskiej, witebskiej i w archidiecezji mińsko-mohylewskiej.

Badania ujawniły, że język polski w życiu religijnym i w systemie wartości ludności polskiej zachował bardzo wysoką rangę. Potwierdziły również, iż większość wiernych Kościoła katolickiego na Ukrainie (71%) i na Białorusi (63%) utożsamiała się z narodowością polską, lecz odkryły także narastające szybko zmiany w tej dziedzinie wśród młodego pokolenia na rzecz ukraińskiej lub białoruskiej opcji narodowościowej. Ujawniało to ważne i nowe w tych rozmiarach zjawisko społeczne, którym jest istnienie stosunkowo licznej już grupy katolików obrządku łacińskiego narodowości białoruskiej i ukraińskiej³⁹. Wiąże się to z wprowadzeniem obu języków do liturgii w miejsce języka polskiego i ze zmianami w etnicznym składzie niegdyś polskich parafii katolickich, głównie na skutek licznie zawieranych małżeństw mieszanych narodowościowo⁴⁰.

Kontynuacją tematu tożsamości narodowej Polaków na Wschodzie jest jeszcze jedna publikacja wymienionych wyżej trojga autorów; jest to praca oparta na badaniach ankietowych zrealizowanych dzięki grantowi badawczemu KBN, uzyskanemu przez Katedrę Socjologii Grup Etnicznych nieco wcześniej, niż wyżej zaprezent-

---

³⁷ R. DZWONKOWSKI, *Mniejszości narodowe a ewangelizacja*, s. 38-40.

³⁸ R. DZWONKOWSKI, *Od „Kościoła polskiego” do „Kościoła Polaków” na Wschodzie?*, „Symposium” 3(1999), nr 1(4), s. 64.

³⁹ R. DZWONKOWSKI, *Stan i perspektywy badań na Polakami i Polonią na Wschodzie*, s. 221-223.

⁴⁰ R. DZWONKOWSKI, *Od Kościoła polskiego do Kościoła Polaków*, s. 66.

wane badania, bo w roku 1998⁴¹. Przedstawia wyniki pierwszych ogólnopolskich badań socjologicznych przeprowadzonych wśród młodzieży polskiego pochodzenia ze Wschodu, odbywającej w Polsce studia wyższe. Ich celem było poznanie tożsamości narodowej młodych Polaków ze Wschodu i najważniejszych problemów, jakie napotykają podczas pobytu w Polsce. Badaniami objęto próbę liczącą ponad 900 respondentów pochodzących z dziesięciu krajów byłego ZSRR. Badania te przyniosły interesujące i niespodziewane rezultaty. Określając bliżej swoją tożsamość narodową, 64% młodzieży wybrało określenie „Polak ze Wschodu”, dając w ten sposób wyraz przekonaniu, że reprezentuje inny niż spotykany w Polsce typ polskości i Polaka⁴², ale utożsamiając się jednocześnie z narodowością polską. Jednak pobyt w Polsce u niemal 10% badanych spowodował tzw. konwersję narodową, czyli zmianę pierwotnego, polskiego samookreślenia się narodowego na inne. Zmiana ta została wywołana doświadczeniami wynikającymi z postrzegania ich w Polsce jako „Ruskich” i brakiem akceptacji reprezentowanego przez nich typu polskości.

Warto podkreślić znaczenie tej publikacji, nie tylko jako przykład badań z zakresu migracji edukacyjnych, bo te w Polsce wówczas podejmowane były już na coraz większą skalę. Jest ona ważna społecznie z innych względów. Prezentuje zagadnienia niepodejmowane w innych pracach badawczych, a istotne dla charakterystyki młodzieży polskiej ze Wschodu, dotyczące jej tożsamości w kraju pochodzenia, źródeł wiedzy o Polsce, jej wyobrażeń na temat naszego kraju, a przede wszystkim procesu adaptacji i samoidentyfikacji narodowej pod wpływem doświadczeń po przybyciu do Polski⁴³. Książka z jednej strony pośrednio prezentuje rys tożsamościowy środowisk polskich na Wschodzie, a z drugiej – świadczy o braku przygotowania społeczeństwa polskiego okresu sprzed zaledwie kilkunastu lat do bezpośredniego kontaktu z Polakami ze Wschodu, o nieznajomości i niezrozumieniu tego typu polskości, jaki od bardzo dawna reprezentują żyjący tam Polacy, nieutożsamiający swej narodowości z językiem⁴⁴.

Kończąc charakterystykę badań socjologicznych z dziedziny życia zbiorowości polskich na Wschodzie, realizowanych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, należy przywołać jeszcze jedno przedsięwzięcie, które stanowić może podstawę do

---

⁴¹ R. DZWONKOWSKI, O. GORBANIUK, J. GORBANIUK, *Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSRR studiującej w Polsce*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.

⁴² Tamże, s. 138.

⁴³ Tamże, s. 8.

⁴⁴ R. DZWONKOWSKI, *Stan i perspektywy badań na Polakami i Polonią na Wschodzie*, s. 225.

dalszych analiz z zakresu badań jakościowych. Jest nim opublikowana w latach 1993-2004 przez IBnPiDP KUL seria ośmiu tomów dotycząca mniej licznych środowisk diaspory polskiej w krajach byłego ZSRR – kolejno: zbiorowości polskich na Łotwie, w Mołdawii, Estonii, Rumunii, Armenii, Gruzji, Azerbejdżanie i na Krymie⁴⁵. Seria ta jest o tyle interesująca, że składa się z dwóch części: jedna to zarys socjologiczno-histeryczny dziejów społeczności polskich w wymienionych krajach, a druga, odrębna część, to siedem tomów materiałów o charakterze dokumentów osobistych – autobiografii, wspomnień, relacji Polaków żyjących na tych terenach. Mają one walor nieznanych wcześniej świadectw obecności polskiej, trudów zmagania się o zachowanie swojej tożsamości narodowej, kulturowej, religijnej w warunkach państwa totalitarnego, jakim był Związek Radziecki. Ta część serii wydawniczej została opatrzona wspólnym tytułem *Polacy mówią o sobie*, a w kolejnych tomach zmieniają się tylko nazwy poszczególnych krajów postradzieckich⁴⁶. Jest to bogaty materiał, który może być podstawą do wielu szerszych opracowań.

Kierunki socjologicznych badań nad migracjami

Od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, a jeszcze intensywniej po 1 maja 2004 r., migracje na kontynencie europejskim przybrały masowy charakter i wyraźnie dominujący kierunek wyjazdów ze wschodu na zachód, z Europy Wschodniej i Środkowej do państw ogólnie określanych mianem krajów Europy Zachodniej. Ogromnie wzrosła ranga migracji jako zjawiska społecznego, którego poznanie i badanie „stanowi jeden z ważniejszych kluczy do zrozumienia współczesnego świata”⁴⁷. Nic więc dziwnego, że obserwujemy współcześnie w kraju zawrotną różnorodność

---

⁴⁵ *Polacy na Łotwie*, red. E. Walewander, RW KUL, Lublin 1993; *Polacy w Mołdawii*, red. E. Walewander, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Lublin 1995; *Polacy w Estonii*, red. E. Walewander, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998; *Polacy w Armenii*, red. E. Walewander, RW KUL, Lublin 2000; *Polacy w Gruzji*, red. E. Walewander, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002; *Polacy w Azerbejdżanie*, red. E. Walewander, BAMKA, Lublin 2003; *Polacy na Krymie*, red. E. Walewander, BAMKA, Lublin 2004.

⁴⁶ *Polacy w Rosji mówią o sobie*, red. E. Walewander, RW KUL – t. I, Lublin 1993, t. II, Lublin 1994, t. III, Lublin 1995; *Polacy w Mołdowie mówią o sobie*, red. E. Walewander, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Lublin 1995; *Polacy w Estonii mówią o sobie*, red. E. Walewander, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Lublin 1997; *Polacy w Rumunii mówią o sobie*, red. A. Mamulska, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Lesznie, Lublin–Leszno 2000; *Polacy na Wschodzie mówią o sobie*, red. R. Guz, BAMKA, Lublin 2001.

⁴⁷ K. ROMANISZYN, *Badania migracyjne – dorobek i nowe wyzwania*, s. 12.

i często rozdrobnienie tematyki podejmowanej w tzw. badaniach migracyjnych, które rozprzestrzeniły się już znacznie poza znane, wyspecjalizowane ośrodki badawcze.

Na tym tle badania migracyjne prowadzone w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim reprezentują bardziej umiarkowane tendencje, zachowując w większości wierność klasycznym tematom, ciągle jednak aktualnym, jak procesy integracji Polaków w krajach osiedlenia, problemy przemian tożsamości etniczno-kulturowej migrantów, kwestie więzi ze środowiskami pochodzenia, zagadnienia kapitału społeczno-kulturowego migrantów, skutki migracji dla funkcjonowania rodziny i społeczeństwa wysyłającego i inne.

Znaczące badania socjologiczne nad Polakami w Niemczech – badania pionierskie, bo pierwsze, jakie miały miejsce po II wojnie światowej – przeprowadził w 1987 r. w Bawarii zespół doktorantów Katedry Socjologii Kultury KUL pod kierunkiem o. Leona Dyczewskiego. Koncentrowały się one na dwóch podstawowych tematach: tożsamości etniczno-kulturowej Polaków w Bawarii i na procesie ich wchodzenia w społeczeństwo niemieckie. Część empiryczną zrealizowano za pomocą trzech narzędzi badawczych: zastosowano metodę wywiadu kwestionariuszowego, test przymiotnikowy ACL dla zbadania stopnia integracji osobowości emigrantów oraz korespondencyjną ankietę otwartą na temat *Mój problem emigranta*, mającą uzupełnić informacje zebrane drogą wywiadu poprzez swobodną wypowiedź respondentów. Łącznie badaniami objęto 261 Polaków – mieszkańców Monachium (wraz z Dachau), co stanowiło próbę reprezentatywną dla ludności polskiej w tym mieście⁴⁸. Zebrane dane opracowano metodą statystyczną oraz metodą jakościową. Zespół badawczy wypracował bardzo klarowną koncepcję teoretyczno-metodologiczną, która stała się wzorcem badawczym aplikowanym w wielu późniejszych opracowaniach tematów prac dyplomowych⁴⁹ i innych projektów⁵⁰

---

⁴⁸ L. DYCZEWSKI, *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, RW KUL, Lublin 1993, s. 117, 121.

⁴⁹ Są to rozprawy doktorskie: J. ZAŁĘCKI, *Tożsamość etniczna polskich emigrantów w Monachium* (1993); T. KOWALEWSKI, *Tożsamość kulturowa a religijność emigrantów polskich w Bawarii* (1994); A. USTRZYCKI, *Tożsamość społeczno-kulturowa Polaków w niepodległej Ukrainie* (2006); K. JUREK, *Tożsamość etniczno-kulturowa obywateli Białorusi i Ukrainy mieszkających w Polsce* (2014).

⁵⁰ Por.: L. DYCZEWSKI, *Tożsamość i integracja Polaków w Republice Federalnej Niemiec. Doświadczenia i perspektywy*, w: *Polonia w Niemczech. Historia i współczesność*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1995, s. 73-90; TENŻE, *Założenia i warunki integracji mniejszości polskiej ze społeczeństwem niemieckim*, w: *Polacy w Niemczech. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Muelheim/Ruhr w dniach 20-22 września 1995 r.*, red. M. Lis, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1996, s. 81-102; TENŻE, *Czynniki sprzyjające żywotności kultur mniejszości etnicznych*

realizowanych w Katedrze Socjologii Kultury i przez wiele lat była sztandarowym tematem badawczym Katedry⁵¹.

Obraz tożsamości etniczno-kulturowej ludności polskiej w Monachium rekonstruowany był za pomocą wskaźników określających: poczucie przynależności do polskiej grupy etnicznej i do katolickiej wspólnoty religijnej, kompetencji w zakresie języka polskiego w życiu rodzinnym i w modlitwie, kompetencji kulturowych w zakresie podstawowych wartości kultury polskiej, pielęgnowania tradycji, akceptacji wzorów osobowych uznawanych za wartościowe w Polsce, przynależności do Kościoła katolickiego i akceptacji norm i obyczajów powszechnie akceptowanych w Polsce, a także więzi z krajem pochodzenia, przynależności do organizacji działających w polskiej grupie etnicznej i przesłanek ideologicznych związanych z globalnym stosunkiem do mowy rodzimej, tradycji narodowych, niepodległości Polski. Proces wchodzenia polskich emigrantów w nowe społeczeństwo mierzony był po części analogicznymi wskaźnikami, takimi jak: poczucie przynależności do niemieckiego społeczeństwa i niemieckich parafii, znajomość języka niemieckiego i jego używanie, korzystanie ze środków społecznego komunikowania, przejmowanie zwyczajów niemieckich, imion i znajomość twórców kultury niemieckiej, wreszcie posiadanie obywatelstwa niemieckiego, przynależność do organizacji niemieckich, posiadanie pracy i chęć pozostania w Niemczech⁵². W rezultacie końcowym omawiane badania określają miejsce, cechy i pozycję polskiej grupy etnicznej w Niemczech w perspektywie trzech możliwych scenariuszy polityki niemieckiej wobec imigrantów: modelu

---

i narodowych, w: *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*, red. Z. Jasiński, T. Lewowicki, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2007, s. 17-32; K. JUREK, *Different ethnic and cultural identity in Polish society. Immigrants from Belarus and Ukraine in Poland*, w: *Sborník příspěvků Mezinárodní Masarykovy konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2013*, Hradec Králové 2013; TENŻE, *Czynniki ułatwiające i utrudniające zachowanie tożsamości imigrantów w Polsce*, w: *Rzeczywistość wielokulturowa*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Europejskie Centrum Natolin, Lublin 2013, s. 83-95; TENŻE, *Cultural Identity in the Context of Migration Processes*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 339-344; TENŻE, *Tożsamość religijna imigrantów z Białorusi i Ukrainy*, w: *Tożsamość religijna w nowoczesności*, red. L. Dyczewski, K. Jurek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 245-260; TENŻE, *Tożsamość imigrantów z Białorusi i Ukrainy: wchodzenie w polskie społeczeństwo*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016. Ponadto w 1989 r.: L. Dyczewski we współpracy z Instytutem Socjologii w Linzu zrealizował projekt badawczy zatytułowany „Sytuacja życiowa i tożsamość społeczno-kulturowa Polaków i Turków w Austrii Górnej”, zaś w roku 2002 projekt „Tożsamość społeczno-kulturowa Polaków poza krajem”.

⁵¹ L. DYCZEWSKI, *Katedra Socjologii Kultury. Tożsamość społeczno-kulturowa i komunikacja społeczna*, w: *Tradycja i współczesność*, s. 155-156.

⁵² Tamże, s. 114-115.

dystansu wobec przybyszów, modelu integracji ku asymilacji i jednonarodowości oraz modelu integracji ku wieloetniczności i wielokulturowości.

Zagadnienie wchodzenia migrantów w nowe społeczeństwo, tak mocno wyakcentowane w omawianych badaniach w Niemczech, dość często pojawia się w analizach socjologicznych, choć raczej przy okazji studiów nad procesami integracji ze społeczeństwem osiedlenia migrantów. Różnie też jest konceptualizowane. Interesującym przykładem mogą być badania Mateusza Szasta (doktoranta w Katedrze Socjologii Grup Etnicznych KUL) zrealizowane w 2013 r. wśród migrantów polskich w Irlandii⁵³. Wskaźniki relacji migrantów z krajem pochodzenia i polską grupą etniczną w Irlandii autor analizował poprzez Putnama kategorię kapitału społecznego typu wiążącego (*bonding*), natomiast więzi budowane przez migrantów z irlandzkim otoczeniem społecznym i instytucjonalnym badane były z wykorzystaniem koncepcji kapitału społecznego pomostowego (*bridging*). Pozwoliło to na wyodrębnienie grup migrantów ze względu na ich cechy i postawy sprzyjające wchodzeniu (integracji) ze społeczeństwem irlandzkim i tych grup migrantów, których zakotwiczenie w relacjach z Polską lub niemal wyłącznie z polską grupą etniczną w Irlandii, niesie znacznie słabsze rokowania dobrej integracji ze społeczeństwem osiedlenia.

Studia nad różnymi wymiarami tożsamości etniczno-kulturowej migrantów, przedstawiciele grup etnicznych czy mniejszości narodowych zawierają w sobie istotny aspekt nie tylko poznawczy, można go określić jako wymiar społeczny. Badanie tożsamości migrantów to badanie stopnia ich identyfikacji z określonym układem odniesienia – własną grupą etniczną, społeczeństwem przyjmującym, a może nadal głównie z krajem pochodzenia, który z jakiegoś powodu musieli opuścić. Diagnoza tożsamości etniczno-kulturowej grupy etnicznej to jednocześnie diagnoza jej aktualnego statusu i położenia wobec tych układów odniesienia. Tożsamość nie jest dana na stałe, wymaga wyboru i świadomego kształtowania w procesach komunikacji z innymi podmiotami. Analizom tym towarzyszy refleksja o niestałym, podatnym na zmiany charakterze tożsamości migrantów, ale tempo i kierunek tych zmian nie są z góry zdeterminowane. Badania nad tożsamością Polaków żyjących za granicą realizowane w kręgu socjologów KUL-owskich zdają się mieć wspólny mianownik: nie negując nieuchronnych procesów asymilacyjnych, które już częściowo są lub będą udziałem polskich migrantów, wyraźnie podkreślają jednak wartość wysiłków i działań – samych środowisk polonijnych, jak i odpowiednich podmiotów w Polsce –

---

⁵³ Por. M. SZAST, *W Irlandii wygodniej, ale w Polsce lepiej. Kapitał społeczno-kulturowy i ocena sytuacji życiowej polskich migrantów w Irlandii*, Kraków 2017.

mających na celu zachowanie świadomości dziedzictwa kulturowego, społecznego, religijnego, narodowego, które wcześniej kształtowały osobowości migrantów. Być może kryje się za tym świadomość, którą Krystyna Romaniszyn nazwała wręcz potrzebą podjęcia swoistej misji społecznej, bo – jak mówi w odniesieniu do współczesnych masowych migracji zarobkowych – „[...] toczy się globalna i regionalna europejska gra, w której stawka jest bardzo wysoka. W tej grze pożądanym – przez rządy i międzynarodowe rynki pracy – jest materiał ludzki, a nie ludzie o indywidualnych obliczach i ustalonej tożsamości, także narodowej. Pożądanym jest materiał ludzki bez właściwości, co oznacza również: bez narodowości, bez świadomości narodowej, bez wyznania. Słowem, beztroski, infantylny, »radośnie« konsumujący swoje życie ponowoczesny proletariats⁵⁴. Niwelowanie tych zagrożeń wobec polskich migrantów, których kilka milionów żyje poza Polską, jest głównie zadaniem polityki migracyjnej, ale diagnozy czy ekspertyzy naukowe dotyczące sytuacji migrantów nie są bez znaczenia. Pisał już o tym w 1992 r. autor badań wśród Polaków w Bawarii: „[...] praca, którą adresujemy do osób zainteresowanych losem ludności polskiej w Niemczech [...] spełniłaby swoje zadania, gdyby zainspirowała dalsze badania i pomogła wypracować najbardziej optymalne formy działań na rzecz ludności polskiej w Niemczech oraz jej współistnienia ze społeczeństwem niemieckim”⁵⁵.

W duchu tych refleksji można spojrzeć na znaczenie prac prezentujących różnorakie funkcje duszpasterstwa polonijnego, wspomagające Polaków w Ameryce Północnej, w Europie czy na Wschodzie, o których była mowa wcześniej, ale też na inne badania socjologiczne, zrealizowane w KUL-u w ostatnich kilku latach. Należy do nich, na przykład, monografia *Sprostać migracji. Pomoc migrantom ekonomicznym z ziem polskich (połowa XIX – początek XXI wieku)*⁵⁶. Praca koncentruje się na ustaleniu prawidłowości życia społecznego, pozwalających wyjaśnić fenomen pojawiania się na każdym etapie dziejów emigracji z Polski różnych form opieki i pomocy (prawnej, organizacyjnej, religijnej, socjalnej, psychologicznej, informacyjnej i in.), skierowanej do migrantów, aby zminimalizować obszary ryzyka i zagrożeń związanych z ich wchodzeniem w nowe społeczeństwo kraju docelowego, lub zrównoważyć emocjonalne, kulturowe i społeczne koszty migracji,

⁵⁴ K. ROMANISZYN, *Badania migracyjne – dorobek i nowe wyzwania*, s.16.

⁵⁵ L. DYCZEWSKI, *Polacy w Bawarii*, s. 7.

⁵⁶ Autorstwa Jadwigi Plewko, opublikowana w Wydawnictwie KUL, Lublin 2010; tej samej autorki: *Serwis emigracyjny w Polsce – przegląd zagadnień*, w: *Migracja – wyzwanie XXI wieku*, red. M.St. Zięba, Lubelska Szkoła Biznesu, Lublin 2008, s. 99-105; *Instytucjonalne formy opieki nad emigracją z ziem polskich. Zarys problematyki*, „Roczniki Nauk Społecznych” 37(2009), nr 1, s. 115-138; *Ryzyko migracji i formy pomocy migrantom poakcesyjnym z Polski: o potrzebie edukacji migrantów*, „Studia i Badania Naukowe” 5(2011), s. 137-157.

utrudniające osiągnięcie zamierzonych celów związanych z wyjazdem z kraju⁵⁷. Analizie są tu poddane trzy główne podmioty generujące różne formy wsparcia i przygotowania osób emigrujących, zwłaszcza tych, którzy nie mogą korzystać z dostępu do społecznych sieci migracyjnych: państwo ze swoimi instytucjami, społeczeństwo tworzące odpowiednie organizacje pozarządowe i Kościół katolicki.

Nowe aspekty współczesnych, poakcesyjnych migracji zarobkowych z Polski, zwłaszcza te związane z sytuacją rodzin osób wyjeżdżających, także znalazły żywe zainteresowanie i ślad w badaniach i publikacjach zrealizowanych przez pracowników Instytutu Socjologii KUL. W pierwszym okresie bardzo licznych migracji poakcesyjnych ujawniło się zjawisko, w latach wcześniejszych niebudzące zaniepokojenia ani zainteresowania, dotyczące ujemnych skutków wyjazdów zarobkowych dla rozwoju osobowego i społecznego dzieci z rodzin migrantów (głośne zjawisko eurosieroctwa), a także obserwowanych zaburzeń w funkcjonowaniu tych rodzin. Do literatury przedmiotu wprowadzono nowe terminy, np. „migracje rodzicielskie” czy „macierzyństwo na odległość”. Przesunięcie akcentów w badaniach migracyjnych z sytuacji i problemów osób przebywających za granicą w kierunku konsekwencji tych wyjazdów dla życia społeczeństwa w kraju, uruchomiło w Polsce lawinę badań nad różnymi aspektami skutków procesów migracji. W centrum tych badań znalazła się rodzina, co spowodowało włączenie się do grona badaczy migracji socjologów rodziny, a także przedstawicieli innych dyscyplin podejmujących studia nad rodziną. Taka sytuacja miała miejsce także w naszym środowisku, a pierwszym efektem była realizacja w latach 2009-2010 projektu badawczego o charakterze socjologiczno-psychologicznym *Wsparcie rodzin w rozłące migracyjnej*, którego autorki reprezentowały Katedrę Socjologii Rodziny i Wychowania w Instytucie Socjologii (Dorota Gizicka i Małgorzata Szyszka) oraz Katedrę Życia Społecznego Rodziny w Instytucie Nauk o Rodzinie (Julia Gorbaniuk). Celem projektu była diagnoza sytuacji rodzin migracyjnych, nakreślenie obszarów, w których mogą one potrzebować wsparcia, a także wskazanie instytucji, które taką pomoc mogą świadczyć. Projekt zrealizowano dzięki badaniom ilościowym metodą sondażową za pomocą kwestionariusza wywiadu na próbie 1490 respondentów z województwa lubelskiego, opolskiego i podlaskiego (część socjologiczna) oraz badań psychologicznych o charakterze jakościowym, polegających na analizie rysunków dzieci dotyczących ich własnej rodziny⁵⁸.

⁵⁷ J. PLEWKO, *Sprostać migracji*, s. 210.

⁵⁸ D. GIZICKA, J. GORBANIUK, M. SZYSZKA, *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 10, 66.

Poza wymienionym projektem, temat rodziny w procesach migracji cieszy się zainteresowaniem także innych pracowników Instytutu Socjologii, o czym świadczy poniższe zestawienie publikacji z tego zakresu⁵⁹.

Klamrą spinającą dotychczasowy socjologiczny dorobek badawczy nad migracjami okresu poakcesyjnego są badania jakościowe zrealizowane przez pracowników Katedry Socjologii Grup Etnicznych i Społeczeństwa Obywatelskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: Wiolettę Szymczak, Jadwigę Plewko i Tomasza Adamczyka w 2015 r. na terenie Wielkiej Brytanii. Ich celem było poznanie opinii migrantów na temat możliwości, uwarunkowań, szans i przeszkód ich rozwoju w warunkach migracyjnych. Badaczy interesowało subiektywne rozumienie przez migrantów rozwoju w różnych dziedzinach ich życia – w życiu rodzinnym, zawodowym, religijnym i moralnym, a także w zakresie uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym Wielkiej Brytanii. Wyniki badań wkrótce zostaną zaprezentowane w monografii pt. *Rozwój – partycypacja – religia w doświadczeniach migrantów polskich w Wielkiej Brytanii*.

---

⁵⁹ M. SZYSZKA, *Pomoc dziecku i rodzinie migracyjnej. Formy i zakres pomocy w opinii społecznej*, w: *Rodzina. Kondycja i przemiany*, red. M. Świątkiewicz-Mośny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 25-38; TAŻ, *Polska polityka rodzinna wobec skutków zagranicznej migracji zarobkowej*, w: *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*, red. B. Więckiewicz, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli, Stalowa Wola 2011, s. 113-139; TAŻ, *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(44)2016, nr 2, s. 143-164; TAŻ, *Bezrobocie-ubóstwo-migracja zarobkowa? Problemy polskich rodzin*, „Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne” 2016, nr 21(2), s. 103-115; *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016; TAŻ, *The Effects of International Economic Migration on the Family as seen by Lithuanian and Polish Students*, „Socialinis ugdyimas” (“Social Education”) 45(2017), nr 1, s. 44-61; TAŻ, *Rodzina w migracji – migracja w rodzinie. Wyzwania współczesności*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2017, nr 4(25), s. 46-53; K. JUREK, *Rola rodziny w życiu imigrantów*, w: *Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 149-164; D. GIZICKA, *Rodzinne konsekwencje migracji w ocenie dorosłych dzieci migrantów*, w: *Rodzina polska: wybrane aspekty funkcjonowania*, red. M. Szyszka, Instytut Sądecko-Lubelski, Lublin 2013, s. 117-132; J. PLEWKO, *Rodzina w procesie migracji zarobkowych – konsekwencje rozłąki migracyjnej dla dzieci migrantów*, w: *Migracje Polaków po roku 2004 i ich konsekwencje dla rodzin*, red. G. Koszałko, J. Plewko, M. Stopikowska, Wydawnictwo Ateneum – Szkoły Wyższej w Gdańsku, Gdańsk 2009, s. 153-167; J. PLEWKO, *Rodzina a migracja w kontekście zagrożeń życia rodzinnego*, „Cywilizacja” 2010, nr 34, s. 108-114; J. PLEWKO, *Tożsamość dziecka w procesach migracyjnych*, w: *Współczesna rodzina polska: przemiany, zagrożenia i wyzwania*, red. A. Jabłoński, M. Szyszka, D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 203-216; J. PLEWKO, *Obraz polskiej rodziny migranckiej. O potrzebie badań nad poakcesyjnymi migracjami polskich rodzin*, „Roczniki Nauk Społecznych” 8(44)2016, nr 2, s. 43-66.

Uwagi końcowe

Socjologia etniczności jest jedną z wielu subdyscyplin socjologicznych uprawianych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, wcale nie najstarszą, choć aktualnie jej historia liczy już ponad 40 lat. Przedstawione tu kierunki jej rozwoju oraz dorobek naukowy i publikacyjny pokazują zasadność oparcia się na szerokim, inkluzywnym rozumieniu etniczności (jakie było przytoczone na początku niniejszego opracowania) przy określaniu przedmiotu badań w ramach tej dyscypliny, ponieważ umożliwia to objęcie zainteresowaniami bardzo różnych zjawisk i procesów oraz elastyczne włączanie nowych obszarów badawczych. Tego rodzaju doświadczenia były tu sygnalizowane, gdy otwierały się najpierw możliwości badań etnicznych na Zachodzie, później na Wschodzie, a ponadto z różnych względów wyłaniały się nowe zjawiska, wcześniej niełączone z problematyką etniczną, jak na przykład zagrożenia dla życia rodzinnego pojawiające się w następstwie migracji, czy kwestie zdrowia migrantów.

Socjologia etniczności na KUL-u wyróżnia się na tle innych ośrodków naukowych trzema obszarami tematycznymi, rozwijanymi tu przez wiele lat. Jednym z nich są badania nad rolą Kościoła katolickiego w życiu społeczności polskich za granicą, drugim – badania nad tożsamością etniczno-kulturową Polaków w świecie, a trzecim – zakres tematyczny i skala badań nad Polakami na Wschodzie.

Nie ma na KUL-u silnej, centralnej agendy badań etnicznych, problematyką tą parają się różne podmioty, co na pewno utrudnia wytyczenie jednego wiodącego kierunku rozwoju tej dyscypliny, ale z drugiej strony korzystnie sumuje to dorobek publikacyjny i tematyczny. Świadczą o tym liczne publikacje (choć jest to jednak tylko wybór), celowo przytaczane w przypisach tego opracowania, bo lektura tytułów tych pozycji niesie istotną wartość poznawczą.

Socjologiczne badania nad etnicznością na KUL-u to zdecydowanie tzw. badania polonijne oraz migracyjne nakierowane na poznanie migracji z Polski ostatnich kilkunastu lat. Bardzo niewiele jest natomiast jeszcze studiów na temat procesów imigracji cudzoziemców do Polski⁶⁰, a także na temat innych grup etnicznych lub mniejszości narodowych⁶¹.

---

⁶⁰ Tym bardziej ważna jest wspomniana wcześniej monografia K. JURKA, *Tożsamość imigrantów z Białorusi i Ukrainy: wchodzenie w polskie społeczeństwo*, a także kilka artykułów powstałych na bazie tych podstawowych dla monografii badań.

⁶¹ Wyjątkiem jest tu monografia J. PLEWKO, *Mniejszości narodowe w wymiarze lokalnym. Mniejszości narodowe, etniczne i społeczności języka regionalnego a samorząd terytorialny w Polsce*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009.

BIBLIOGRAFIA

- BABIŃSKI G., *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: *Etniczność a religia*, red. A. Posern-Zieliński, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2003.
- BABIŃSKI G., *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1998.
- BERGER P.L., *Zaproszenie do socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- DYCZEWSKI L., *Diaspora czy integracja Polaków w Górnej Austrii*, „*Studia Polonijne*” 14(1992), s. 7-52.
- DYCZEWSKI L., *Katedra Socjologii Kultury. Tożsamość społeczno-kulturowa i komunikacja społeczna*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J. P. Gałkowski, J. M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 153-162.
- DYCZEWSKI L., *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, RW KUL, Lublin 1993.
- DZWONKOWSKI R., *Mniejszości narodowe a ewangelizacja. Białoruś – Ukraina*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004.
- DZWONKOWSKI R., *Od Kościoła polskiego do Kościoła Polaków na Wschodzie?*, „*Symposium*” 3(1999), nr 1(4), s. 63-80.
- DZWONKOWSKI R., *Stan i perspektywy badań nad Polakami i Polonią na Wschodzie. Wprowadzenie do dyskusji*, w: *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, red. G. Babiński, H. Chałupczak, Wydawnictwo GRELL, Kraków 2006, s. 212-232.
- FURTAK M., *Parafie i kościoły polskie w USA. Polish Cathedrals*, http://www.kul.pl/parafie-i-koscioly-polskie-w-usa-czesc-i,art_79046.html
- GIZICKA D., GORBANIUK J., SZYSZKA M., *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Kresowe fascynacje. Z ks. prof. drem hab. Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia Alicja Rut Rutowicz*, „*Przegląd Uniwersytecki*” 2015, nr 3 (155), s. 38-41.
- MIODUNKA W.T., *Stan badań nad Polonią i Polakami w świecie*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Warszawa 1988.
- MUCHA J., *Oblicza etniczności. Studia teoretyczne i empiryczne*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2005.
- PLEWKO J., *20 lat Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *W służbie Polonii. 20 lat badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. E. Walewander, Norbertinum, Lublin 1992, s. 15-55.
- PLEWKO J., *Etniczność – Migracje – Polonia*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 175-182.
- PLEWKO J., *Polski Kościół katolicki wobec diaspory*, w: *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001, s. 502-511.
- PLEWKO J., *Sprostac migracji. Pomoc migrantom ekonomicznym z ziem polskich (połowa XIX – początek XXI wieku)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Polacy i Polonia w świecie. Katalog prac dyplomowych w Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1918-2000*, oprac. I. Korzeniowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2002.

- PRASZAŁOWICZ D., *Polskie studia nad procesami migracji: tematy główne i tematy zaniedbane*, w: *Diaspora polska w procesach globalizacji. Stan i perspektywy badań*, red. G. Babiński, H. Chałupczak, Wydawnictwo GRELL, Kraków 2006, s. 63-80.
- ROMANISZYN K., *Badania migracyjne – dorobek i nowe wyzwania*, w: *W kręgu badań nad Polonią i duszpasterstwem polonijnym. Istota i metodologia*, red. S. Zych, B. Walicki, Miejska i Gminna Biblioteka Publiczna w Sokołowie Małopolskim, Lublin–Sokołów Małopolski 2015, s. 11-29.
- Tam uczyłem się żywej wiary*. Z ks. R. Dzwonkowskim SAC rozmawiał Marek Krukowski, „Idziemy” 4 grudnia 2011, nr 49 (326), <http://idziemy.pl/kosciol/tam-uczylem-sie-zywej-wiary/1/>
- TARAS P., *Polonia w Detroit: problem kulturowej tożsamości i społecznego awansu. Socjologiczne studium społeczności etnicznej w USA*, Pallottinum, Warszawa 1989.
- Za wschodnią granicą 1917-1993. O Polakach i Kościele w dawnym ZSRR z Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia Jan Pałyga SAC*, Wydawnictwo „Wspólnota Polska” & „Pallottinum II”, Warszawa 1993.

Adam A. Szafrński

Antropologia społeczna

Antropologię społeczną¹ w nauce polskiej klasyfikuje się na pograniczu etnologii i socjologii. W swym historycznym rozwoju najszybciej uzyskała odrębny status uniwersytecki w krajach anglosaskich. Filozofia społeczna Oświecenia oraz rozpoznane różnicowanie kulturowe na świecie stały u początków rodzącej się dyscypliny. Jako nauka empiryczna – nie tylko w nauce polskiej, ukształtowała się za sprawą B. Malinowskiego²

---

¹ W języku polskim mamy klasyczne opracowanie Marioli Flis i Andrzeja K. Palucha pod tytułem *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, PWN, Warszawa 1985. Natomiast z prac obcojęzycznych warto wskazać na opracowanie Edmunda LEACHA *Social Anthropology*, 2nd ed., Fontana Book, Glasgow 1986. Z nowszych ujęć na uwagę zasługuje artykuł Sh. MACDONALD *British Social Anthropology*, w: *Handbook of Ethnography*, ed. P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland and L. Lofland, 3rd ed., London 2011, s. 60-80.

² Przed wystąpieniem Bronisława Malinowskiego znane były ekspedycje antropologiczne. W 1898 r. Uniwersytet Cambridge za sprawą Haddona, Riversa, Seligmana i Myersa zorganizował ekspedycję do Cieśniny Torresa. Na początku zaś XX wieku m.in. Rivers pracował wśród Todów w Indiach (1901-1902), Seligman prowadził badania na Melanezji (1904). Ze względu m.in. na brak funduszy te pierwsze badania terenowe były krótkie, a badacze byli zdani na pomoc tłumaczy. Malinowski był tu znamienym wyjątkiem.

Założyciel antropologii funkcjonalnej (społecznej) urodził się 7 kwietnia 1884 r. w Krakowie, a zmarł 16 maja 1942 r. w New Haven (Stany Zjednoczone). Po ukończeniu Gimnazjum im. Jana Sobieskiego w Krakowie podejmuje studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był to okres budowania poglądów stanowiących podstawę programu antropologii funkcjonalnej. Po obronie doktoratu na UJ wyjechał do Lipska, gdzie studiował antropologię ekonomiczną i psychologię. Od 1910 r. widzimy Malinowskiego już w Londynie, w trakcie studiów antropologicznych w London School of Economics and Political Science. Zetknął się wówczas z poglądami J.G. Frazera, A.C. Haddona, W.H. Riversa i R.R. Marett. Czytał też prace E. Durkheima. W latach 1914-1918 – z przerwami – Malinowski podjął badania terenowe na Nowej Gwinei i Wyspach Trobriandzkich. Dodajmy, że B. Malinowski od 1927 r. kierował Katedrą Antropologii w LSE w Londynie. Nauczał tam do 1938 r., tj. do czasu swojego wyjazdu do Stanów Zjednoczonych. Od 1944 r. R. Firth kieruje Katedrą po Malinowskim w LSE. Por. *Fifty Key Anthropologists*, ed. R. Gordon, A.P. Lyons, H.D. Lyons, Routledge, London 2011, s. 141-146.

i Alfreda R. Radcliffe-Browna³. Najogólniej – przedmiotem antropologii społecznej jest człowiek i jego kultura⁴. Początkowo jej koryfeusze posilkowali się językiem przedmiotowym, zakładając, że prawda o człowieku i kulturze jest podobna do „rzeczy” – w historii myśli antropologicznej mówiło się tym samym np. o jakimś „ultramaterializmie” Edwarda E. Evans-Pritcharda. Jednak pokazana przez niego logika obrzędu religijno-magicznego w praktyce różniła się z logiką klasyczną. Prowadziło to niekiedy antropologów do traktowania o kulturze duchowej w kategoriach pewnych osobliwości. Zakładano, że wykształcony na uniwersytecie badacz wie po prostu więcej od badanych. Jego obowiązkiem było zdać sprawę z tego, „jak się sprawy faktycznie mają”.

W niniejszym artykule chcę pokazać, iż w ramach antropologii społecznej – interpretacyjnej, kulturowej – jaką staram się uprawiać od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, wybrzmiewa coraz wyraźniej „głos badanego” a nie antropologa. Ten ostatni nie tylko stara się uważnie słuchać badanego, ale też – w jakim stopniu jest to możliwe – uczestniczyć w jego życiu. Łączy się to z propozycją m.in. Clifforda Geertza i antropologią fenomenologiczno-realistyczną obecną w pracach Henryka Zimonia⁵. Przekonanie Emila Durkheima i poniekąd Bronisława Malinowskiego, że nie należy ufać badanemu, moim zdaniem, mogło jedynie prowadzić i nadal niekiedy prowadzi do zniekształceń świata – dodajmy świata „kultury duchowej”, którą głównie się zajmuję.

---

³ Radcliffe-Brown, twórca antropologii funkcjonalno-strukturalnej, w 1937 r. obejmuje pierwszą Katedrę Antropologii Społecznej w Oxfordzie. Od 1946 r. do 1970 r. Katedrą tą kieruje E.E. Evans-Pritchard, który do lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia był niekwestionowanym autorytetem antropologii brytyjskiej. Studiował antropologię społeczną pod kierunkiem C.G. Seligmmana i B. Malinowskiego w LSE w Londynie (lata 1924-1927). Evans-Pritchard w 1926 r. rozpoczyna badania etnograficzne w Sudanie (nad ludami Azande, Nuer i Anuak) i Kenii (nad ludem LUO), które z przerwami prowadził do 1936 r. Od 1946 r. do 1970 r. był profesorem antropologii społecznej w Oxfordzie. Por. *Fifty Key Anthropologists*, s. 183-188.

⁴ A.K. PALUCH, *Antropologia społeczna, w: Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, PWN, Warszawa-Poznań 1987, s. 39.

⁵ Zob. *Pluralizm kulturowy i religijny współczesnego społeczeństwa. Księga Pamiątkowa dedykowana ks. Prof. Henrykowi Zimoniowi SVD w 70. rocznicę urodzin*, red. Z. Kupisiński, S. Grodz SVD, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010. Zainteresowanych tą wersją antropologii odsyłam do bogatej bibliografii ks. prof. H. Zimonia i jego uczniów.

Początki antropologii społecznej – jej geneza i słownik

Antropologia społeczna – w swej początkowej fazie rozwoju – kreowana była przez twórców reprezentujących kierunek ewolucjonistyczny⁶. Przykładowo – J. Bachofen (1815-1887), L. Morgan (1818-1881), A. Bastian (1826-1905), H. Main (1832-1888), E.B. Tylor (1832-1917), J.G. Frazer (1854-1941), J.F. McLennan (1827-1881) i J. Lubbock (1834-1913) udzielali odpowiedzi w kwestii rozwoju kultury, jej podstaw i funkcji opierając się na przyjętych założeniach i na podstawie relatywnie skąpych badań empirycznych. Wspomniani badacze zakładali tożsamość natury ludzkiej, tzn. te same cechy psychiczne niezależnie od rasy, epoki historycznej czy środowiska, oraz unilinearny, progresywny rozwój kultury ludzkiej. Tym samym mówiono o jednakowych stadiach rozwojowych znanych kultur. Przeżytki miały odgrywać główną rolę w odtwarzaniu postępujących po sobie stadiów rozwojowych. Nadto zakładano, że stymulatorem rozwoju była naturalna wynalazczość człowieka.

Współcześni antropolodzy są zgodni, że ewolucjonistom udało się opisać zjawiska często nieporównywalne z tymi, które znane były z doświadczeń ówczesnych uczestników kultury europejskiej⁷. W szkole tej ujawniły się dwa XIX-wieczne kontrastujące stereotypy – człowieka pierwotnego i człowieka nauki. Ten pierwszy odwoływał się do myślenia „pierwotnego” – określanego w skrajnych wypadkach jako prelogiczne-nienaukowe, a ten drugi – do myślenia racjonalnego i oświeceniowego⁸.

Antropologia ewolucjonistyczna spotkała się z krytyką m.in. szkoły funkcjonalnej⁹. W tej ostatniej dał o sobie znać trend, widoczny już na przełomie XIX i XX wieku, grawitujący ku profesjonalnym, długofalowym badaniom empirycznym.

Podobnie jak ewolucjoniści, funkcjoniści przyjmowali właściwe im założenia. Po pierwsze, zauważamy określenie swoistości systemu społecznego, który stanowi

---

⁶ Zob. Th.H. ERIKSEN, F.S. NIELSEN, *A History of Anthropology*, Pluto Press, London 2001, s. 21-22. Por. J.D. ELLER, *Introducing Anthropology of Religion*, 2nd ed., Routledge, London 2015, s. 12. Za interesowanych procesem hominizacji odsyłam do opracowania Ch. WULFA, *Anthropology. A Continental Perspective*, University of Chicago Press, Chicago and London 2013, s. 13-36.

⁷ A.K. PALUCH, *Malinowski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, s. 35; por. B. MORRIS, *Anthropological Studies of Religion. An Introductory Text*, 5th ed., Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 91-106.

⁸ M. DOUGLAS, E.E. Evans-Pritchard, Routledge, New York 1980, s. 7. Por. J.D. ELLER, *Introducing Anthropology of Religion*, 2nd ed., Routledge, London 2015, s. 14-15.

⁹ A.R. RADCLIFFE-BROWN, *Method in Social Anthropology*, University of Chicago Press, Chicago 1958, s. 133; Por. K. JUDENKO, *Bronisław Malinowski*, „Euhemer” 1959, nr 4, s. 393. Por. Th. ERIKSEN, F.S. NIELSEN, *A History of Anthropology*, s. 52-54; Por. J.D. MOORE, *Visions of Culture. An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*, Alta Mira Press, Plymouth 2012, s. 122-134.

prostą konsekwencję holistycznego traktowania kultury. Chodzi tu głównie o pojęcie równowagi społecznej, osiągniętej dzięki spełnieniu się określonych warunków, wymogów funkcjonalnych. Wspomniane wymogi spełniane są przez podsystemy, organy społeczne. Każdorazowa ewentualna zmiana społeczna może mieć jedynie charakter zewnętrzny. Innymi słowy – akcentowano egzogenny charakter zmiany społecznej¹⁰. Wśród ówczesnych badaczy rodząca się orientacja funkcjonalna w antropologii zyskała znaczenie *signum temporis* XX wieku¹¹.

Szkoła ta, w aspekcie teoretycznym, wyrosła m.in. z socjologicznej tradycji E. Durkheima¹². Zorientowana była ku systematycznym studiom pierwotnych form społecznego życia¹³, prowadząc do generalnych charakterystyk wybranych elementów¹⁴ „tu i teraz”. Specyficznym akcentem, jaki wniósł ze sobą funkcjonalizm, a wraz z nim badania terenowe, było określenie funkcji elementów kulturowych.

Antropolodzy-funkcjoniści, badając początkowo ludy pierwotne, odwoływali się do pojęć struktury społecznej¹⁵ i organizacji społecznej. To pierwsze to układ części czy komponentów wzajemnie od siebie zależnych w obrębie jakiejś całości. W strukturze społecznej tymi komponentami są osoby – aktorzy życia społecznego wchodzący w ciągłe relacje między sobą¹⁶. Podczas gdy struktura społeczna odnosi się do układu osób, to organizacja społeczna do układu osób połączonych we

---

¹⁰ J.D. MOORE, *Visions of Culture*, s. 55 n.

¹¹ A.G. GOULDNER, *Funkcjonalizm w angielskiej antropologii*, w: *Czy kryzys socjologii?*, red. J. Szacki, Czytelnik, Warszawa 1977, s. 207. Zob. też P. SZTOMPKA, *Logika analizy funkcjonalnej w socjologii i antropologii społecznej*, w: *Metodologiczne problemy teorii socjologicznej*, red. S. Nowal, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 215.

¹² A. WALIGÓRSKI, *Bronisław Malinowski*, „Przegląd Socjologiczny” 28(1976), s. 283; A.R. RADCLIFFE-BROWN, *Method in Social Anthropology*, s. 161.

¹³ A.R. RADCLIFFE-BROWN, *Method in Social Anthropology*, s. 161.

¹⁴ Tamże, s. 163.

¹⁵ Częścią struktury społecznej jest struktura krewniacza. Pokrewieństwo oznacza rodzaj więzi społecznej, której podstawą jest filiacja. Pociąga ona za sobą określone, wzajemne prawa i obowiązki. Do najważniejszych problemów w badaniach nad pokrewieństwem należy określenie jego podstawy. Zaakceptowano i rozwinięto wprowadzone przez A. Van Gennepa rozróżnienie między rodzicielstwem fizycznym i społecznym, podkreślając że podstawą pokrewieństwa jest rodzicielstwo społeczne. Systemy pokrewieństwa klasyfikowane są zwykle ze względu na realizowaną w ich ramach regułę pochodzenia. Wyróżnia się unilinearny system pokrewieństwa (matry- i patrylinearny) oraz bilateralny system pokrewieństwa. Społeczności pierwotne określa się jako posiadające strukturę krewniaczą. Por. D. PENKALA-GAWĘCKA, *Pokrewieństwo*, w: *Słownik etnologiczny*, s. 282 n.

¹⁶ A.R. RADCLIFFE-BROWN, *Method in Social Anthropology*, s. 168.

wspólnym działaniu¹⁷. Mamy tu do czynienia z działaniem społecznym, gdyż nie tylko jest ono odniesione do zachowań innych, ale i w swoim przebiegu jest przez te zachowania orientowane¹⁸.

Tak zorganizowana grupa, pociągająca za sobą interakcje, a ograniczona w liczbie członków o określonym stopniu trwałości¹⁹, dla Malinowskiego była równoznaczna z pojęciem instytucji²⁰. Oczywiście, w danej grupie nie wszyscy postępują zgodnie z przyjętymi normami i wzorami zachowań. Dlatego stworzono różnego rodzaju sankcje dla utrzymania równowagi społecznej.

Jak powiedzieliśmy wcześniej, przedmiotem antropologii jest człowiek i jego kultura. Tę ostatnią – w ujęciu klasycznej antropologii funkcjonalnej – postrzegano jako zespół środków umożliwiających egzystencję ludzką. Malinowski mówił o niej posiłkując się też terminem „społeczne dziedzictwo”. Pierwsza koncepcja prowadzi do teorii potrzeb, a druga do teorii instytucji.

Przez potrzeby Malinowski miał na myśli układ złożony z ludzkiego organizmu i środowiska kulturowego oraz stosunku ich obu do środowiska naturalnego²¹. Stanowią one (potrzeby) podstawę wszelkiej kultury, funkcjonując na dwu płaszczyznach: biologicznej (potrzeby podstawowe) i duchowej (potrzeby pochodne)²². Potrzeby podstawowe, jak metabolizm, reprodukcja, odpowiednie warunki fizyczne, bezpieczeństwo, ruch, rozwój oraz zdrowie charakteryzują człowieka na płaszczyźnie biologicznej. Reakcje na nie, jak zaopatrzenie, pokrewieństwo, schronienie, obrona, działalność, wychowanie i higiena umożliwiają przetrwanie i utrzymanie się jednostek przy życiu²³.

W obrębie społecznego dziedzictwa dla funkcjonalistów kultura była nośnikiem tradycji kształtującej jednostki danego społeczeństwa, Malinowski analizował dziedzictwo kulturowe pod postacią m.in. języka czy wzorów działań²⁴. Koncepcja

---

¹⁷ Tamże, s. 169.

¹⁸ J. SZCZEPAŃSKI, *Socjologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 337.

¹⁹ Th. ABEL, *Podstawy teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 207 n.

²⁰ Radcliffe-Brown akcentował w niej utrwalony schemat zachowań społecznych.

²¹ B. MALINOWSKI, *Szkice z teorii kultury*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958, s. 69. Por. też R. PIDINGTON, *Malinowski's Theory of needs*, w: *Man and Culture. An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski*, ed. R. Firth, 4th ed., Routledge & Kegan Paul, London 1963, s. 34.

²² Por. J.D. MOORE, *Visions of Culture*, s. 127-129.

²³ B. MALINOWSKI, *Scientific Theory of Culture and Other Essays*, Oxford University Press, London–Oxford–New York 1969, s. 52 n.; TENŻE, *Szkice*, s. 69.

²⁴ A.J. RICHARDS, *The Concept of Culture in Malinowski's Work*, w: *Man and Culture*, s. 23.

tw. potrzeb pochodnych pozwoliła Malinowskiemu analizować kulturę poprzez imperatywy, tj. warunki, które muszą być zaspokojone, jeśli społeczeństwo ma trwać i rozwijać się. Określał on organizacje ekonomiczne, prawo i edukację przez instrumentarne imperatywy, natomiast magię i religię oraz sztukę przez integratywne imperatywy²⁵. Widział on w instytucji zorganizowane, celowe kombinacje ludzi w stałych grupach działania²⁶. Zdaniem Malinowskiego implikuje ona: zasadę naczelną, normy, personel, urządzenia materialne, działalność i funkcję²⁷.

Propozycja Malinowskiego, jak również Radcliffe-Browna, budowała nowe jakościowo podejście do zjawisk kulturowych. Polegało ono na zerwaniu z dotychczasową tradycją teoretyczno-metodologiczną oraz uznaniu antropologii funkcjonalnej za naukę: 1. holistyczną, 2. synchroniczną, 3. empiryczną, 4. nomotetyczną²⁸. Holistyczną, ponieważ w antropologii funkcjonalnej chodzi nie tyle o wyodrębnienie poszczególnych elementów kulturowych, ile o wskazanie na ich wzajemne powiązania, tj. funkcję, jaką odgrywają w całym systemie. Synchroniczną – gdyż łączy się ona z odrzuceniem przez funkcjonalistów „perspektywy historycznej”. Tutaj funkcjonalista w swych badaniach nie kładzie akcentu na genezę zjawiska, ale na eksplorację zbiorowisk ludzkich „tu i teraz”. Przy czym porównując różne typy społeczeństw ze szczególnym uwzględnieniem tych pierwotnych²⁹, a mając do wyboru podejście synchroniczne lub spekulacje w stylu ewolucjonistów, antropolog wybiera to pierwsze³⁰. Posługuje się przy tym rozbudowanymi na szeroką skalę badaniami terenowymi, spełniając przez to wymóg kanonu trzeciego. Jednocześnie badacze zakładali istnienie stałych związków między elementami kulturowymi, co składało się na kanon czwarty omawianej dyscypliny.

---

²⁵ Tamże.

²⁶ B. MALINOWSKI, *Szkice*, s. 40 n. Zob. też T. PARSONS, *Malinowski and the Theory of Social Systems*, w: *Man and Culture*, s. 59.

²⁷ T. PARSONS, *Malinowski and the Theory of Social Systems*, s. 99.

²⁸ Por. M. FLIS, *Malinowski a Radcliffe-Brown: dwie wersje funkcjonalizmu*, w: *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, red. M. Flis, A.K. Paluch, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 51 n.

²⁹ A.R. RADCLIFFE-BROWN, *Method in Social Anthropology*, s. 189.

³⁰ M. FLIS, *Malinowski a Radcliffe-Brown: dwie wersje funkcjonalizmu*, s. 53 n.

„Mit” Bronisława Malinowskiego³¹

Oddaję na chwilę głos Adamowi Kuperowi³²: „Malinowski, świetny młody polski student, zachorował w momencie rozpoczynania zawodowej kariery naukowej [...] Uznano go za zbyt chorego, by mógł kontynuować działalność naukową. Zdesperowany, poświęca się angielskiej klasyce, wybiera *Złotą gałąź* i od razu oddaje się w służbie frazerowskiej antropologii. We właściwym czasie wyrusza do Anglii [...] i zostaje studentem London School of Economics. Po uprzednim zajmowaniu się problematyką organizacji rodziny tubylców australijskich, sam znalazł się w Australii z wyprawą antropologiczną. Lecz wybucha właśnie I wojna światowa. Jako poddany austriacki mógł być internowany. Szczęśliwie pozwolono mu przeczekać okres internowania na Wyspach Trobrianda. Tam spędza wojnę na odkrywaniu metody intencjonalnych badań terenowych poprzez obserwację uczestniczącą. Posługiwał się językiem miejscowym, żył jak jeden z tubylców, w zupełnej izolacji od kontaktów europejskich. Po wojnie wraca do Anglii i nie zważając na uparty sprzeciw reakcyjnych ewolucjonistów i pomyłonych dyfuzjonistów tworzy grupę oddanych uczniów, którzy głoszą itd. itd.”

Twórczość naukowa Malinowskiego dotyczyła nowego modelu antropologii społecznej, koncepcji kultury i rozwoju kultury. Pozytywistyczna filozofia nauki – w wersji E. Macha – stała u początku tworzenia przez Malinowskiego antropologii funkcjonalnej. Tym, co – zdaniem Malinowskiego – winno weryfikować twierdzenia naukowe, jest konkretne działanie samego człowieka, zmagającego się ze światem zewnętrznym. Malinowski odrzucał jednak zasadę „czystego doświadczenia” i „czystego opisu”, bowiem naukowa relacja na temat rzeczywistości uwarunkowana jest systemem teoretycznym, który stanowi podstawę jej tworzenia. Proces ten uwarunkowany był kilkoma czynnikami.

Po pierwsze – doprowadzeniem, przez Malinowskiego, badań terenowych do perfekcji, co było istotnym *novum* w antropologii społecznej i kończyło etap wcześniejszych poczynań badawczych. Antropolog „wtapiając się” w badaną społeczność – konkluduje Malinowski – poznaje w ten sposób „tubylczy punkt widzenia”. Dodajmy, znajomość języka tubylczego była tego niezbędnym warunkiem. Po drugie – przejściem

³¹ Na paragraf ten składają się wybrane fragmenty hasła „Malinowski Bronisław”, opublikowanego w *Leksykonie kultury polskiej poza krajem od roku 1939*, red. K. Dybciak, Z. Kudelski, t. I, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 252-253.

³² A. KUPER, *Między charyzmą i rutyną. Antropologia brytyjska 1922-1982*, tłum. K. Kaniowska, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1987, s. 19.

przez Malinowskiego poglądu, że kultura jest jedynym swoistym atrybutem człowieka. Człowiek dla Malinowskiego to nie tylko określony gatunek biologiczny, ale również *homo politicus*, *homo sapiens*. Nie można było mówić wyłącznie o **biologicznych** uwarunkowaniach zjawisk kulturowych. Po trzecie – nałożeniem na strukturalne elementy kultury aspektów funkcjonalnych (gospodarka, wychowanie, ustroj polityczny, ład, prawo, magia, religia, sztuka, wiedza i rekreacja) i czynników kultury (substrat materialny, organizacja społeczna i język). Samego opisu danej struktury dokonywano przez scharakteryzowanie przebiegu życia jednostki, życia zbiorowego w skali plemiennej, życia grupowego w skali domowej i lokalnej – uwzględniając przy tym potrzeby biologiczne człowieka, środowisko, rasę, historię i kontakty kulturowe. Dodajmy przy tej okazji, że przy opisie konkretnego zjawiska kulturowego w kształcie określonych sekwencji zdarzeń niezbędnym było, zdaniem Malinowskiego, znalezienie odpowiedniego narzędzia porządkującego. Tym narzędziem okazało się pojęcie instytucji. Przypomnijmy, że charakteryzowano ją poprzez wskazanie na następujące czynniki: zasadę naczelną, personel, normy, substrat materialny, działalność-funkcje. Zaznaczając, że istnienie zależności między różnymi instytucjami stanowi właściwy przedmiot antropologii funkcjonalnej w *Argonautach Zachodniego Pacyfiku*, takim systemem zależności była wymiana pierwotna, a w *Ogrodach koralowych* – system prac związanych z uprawą ogrodów.

Już w pracy doktorskiej (1908) Malinowski sformułował pogląd, że najogólniejszym pojęciem, które ujmuje zależności między faktami antropologicznymi, jest pojęcie funkcji. Tym samym wskazuje na sposób, w jaki elementy systemu pozostają we wzajemnych relacjach, oraz jak system ten podlega wpływom otoczenia fizycznego.

Problematyka zmiany zamykała obszar zainteresowań Malinowskiego. Koncepcja zderzenia kulturowego miała wyjaśnić dziejące się, za czasów Malinowskiego, przemiany społeczeństw pierwotnych. Konsekwencją „*impactu*” – podkreśla antropolog z Krakowa – jest zmiana potrzeb ludzkich, co pociąga za sobą z konieczności zmianę układu reakcji kulturowych na nie. W tym kontekście zmiana kultury to zmiana instytucji lub układu instytucji. Malinowski wyróżnił zmiany endogenne (ewolucja systemu kultury) i egzogenne (zmiany powodowane czynnikami zewnętrznymi). W kontekście preferowanej przez niego koncepcji kultury zmiana kultury to załamanie się stanu pierwotnej równowagi kultury plemiennej – to przystosowanie tradycyjnego systemu kultury do nowych warunków. Z uwagi na permanentny charakter (już za czasów Malinowskiego) kontaktu wyobrażenie stanu równowagi nie pozwalało funkcjonalistom, żeby ciągłość i zmianę zobaczyć jako dwa aspekty tych

samych procesów społecznych. Przy czym wspomnę jeden znaczący „epizod”, ponieważ „zamykający” wspomniany mit Malinowskiego³³.

W 1967 r. opublikowano książkę *A Diary in the Strict of the Term*³⁴ Malinowskiego, której rękopis znaleziono przypadkiem po jego nagłej śmierci w 1942 r. Prawdopodobnie powstał on w latach 1914-1915 i 1917-1918 podczas badań w Nowej Gwinei i na Wyspach Trobrianda. Doświadczenia autora spisane na kartach *A Diary*, a wynikające z przebywania przez długi czas w obcym dla siebie środowisku kulturowym, rzucają z pewnością nowe światło na styl prowadzenia badań i jednocześnie są doskonałym uzupełnieniem jego deklaracji programowych. Zdaniem Geertza jawi się w nich pewna „niedookreślona” strategia działania, w której występują: poczucie izolacji, wspomnienia z domu i tego, co się tam zostawiło, świadomość „powołania”, kaprysy emocji, momenty słabości i zagubienia.

„Nie ma powodu, ażeby być zadowolonym z siebie – stwierdza Malinowski w trudnych chwilach. Praca, którą robię, jest raczej formą narkotyku niż wyrazem twórczości. Nie staram się jej powiązać ze źródłami głębszymi [...]. Oczywiście chandra potworna, szara jak niebo wokoło, kłębi się na kraju psychicznego horyzontu”. W innym miejscu powie: „Cudowna noc. 1. Raz widzę tę roślinność w tajemniczym oświetleniu. Zbyt dziwna i egzotyczna. Egzotyczność z lekka przebija się przez powłokę rzeczy znanych. Nastroj zacerpnięty z powszechności. [...] Wchodzę w busz. Bierze mnie chwilowa trema. Muszę się montować. [...] »w Europie jest grudzień 1914 roku«. Chwilami mam impuls modlenia się za Matkę. Bierność z poczuciem, że gdzieś daleko poza zasięgiem wszelkich możliwości działania dzieją się rzeczy potworne, jest nie do zniesienia. [...] Idę do wioski w nadziei sfotografowania paru faz Bary. Rozdaję po ½ sticku tabaki – potem patrzę na parę tańców; potem fotografuję – ale b. podle”³⁵.

„Ja”, które zaświadcza o czymś, zauważa Geertz, jest bardzo zróżnicowanym „Ja”, pełnym wewnętrznych napięć i obaw. Skutkowały one postawą bycia „za wszelką cenę” wśród badanych tak długo, jak to tylko było możliwe, by móc odpowiedzieć na pytanie: jak jest rzeczywiście? Stąd pomysł, by rozbić namiot w centrum wioski, a tym samym być blisko wydarzeń dnia powszedniego, obserwować Trobriandczyków w ich prozaicznych zajęciach itd. Lecz droga, jaką musi przebyć antropolog,

³³ Fragment tekstu stanowi część artykułu pt. *W poszukiwaniu paradygmatu antropologii religii*, opublikowanego w „Rocznikach Nauk Społecznych” 31(2003), z. 1, s. 124-128.

³⁴ B. MALINOWSKI, *A Diary in the Strict of the Term*, Routledge & Kegan Paul, New York 1967.

³⁵ Cytat za: C. GEERTZ, *Dzieło i życie*, tłum. E. Dziurak i S. Sikora, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000, s. 104.

o czym mówił sam Malinowski, od obserwacji surowej rzeczywistości do jej przedstawienia w formie spisanej, jest bardzo długa, a jej ostateczny kształt zależy m.in. od wstępnie przyjętych założeń. Jeśli sam badacz zajęty jest w dużej mierze sobą, swoimi problemami, to wszystko, co napotyka w kulturze, stara się zobaczyć w funkcjonalnej perspektywie dalekiej od swoich niepokojów i frustracji. Zakładana funkcjonalność elementów kulturowych jest swoistą ucieczką od dysharmonii występującej w najgłębszych warstwach osobowości badacza. Interpretatorzy antropologii Malinowskiego są zgodni, że totalność ujęć kultury jest rysem bardzo charakterystycznym tego dyskursu.

Ku kulturze duchowej

Antropolodzy brytyjscy „odziedziczyli” po Malinowskim dwa główne sposoby wyjaśniania materiału empirycznego. Po pierwsze, poprzez pokazywanie funkcji wierzeń, zwyczajów i obrzędów³⁶, których opis jest ostatecznie owocem rozstrzygnięć samego antropologa. Po drugie, poprzez konstruowanie czegoś, co Malinowski zwał „ukrytą rzeczywistością” wzajemnych powiązań instytucjonalnych. Te dwa sposoby wyjaśniania łączy wymóg wewnętrznego oglądu kultury – od strony badacza i badanego. Oczywiście, im mocniej antropolodzy podkreślali wewnętrzny aspekt kultury, tym trudniej było przejść do porównań i generalizacji. Na przykład uczeń Malinowskiego E.E. Evans-Pritchard³⁷ położył akcent w swych pracach na etnohistorycznym wyjaśnianiu oraz deprecjonowaniu poszukiwań ogólnych praw społecznych³⁸. Pytanie, w jakim stopniu można połączyć rozumienie kultury w jej własnych kategoriach³⁹ z dokonywaniem porównań i formułowaniem uogólnień, nie doczekało

³⁶ A. KUPER, *Między charyzmą i rutyną*, s. 254.

³⁷ Por. G.E. KESSLER, *E.E. Evans-Pritchard (1902-1973)*, w: *Fifty Key Thinkers on Religion*, ed. G.E. Kessler, Routledge, London 2012, s. 134-138.

³⁸ A. KUPER, *Między charyzmą i rutyną*, s. 255. W świetle badań Evans-Pritcharda można stwierdzić, że istnieje zależność pomiędzy strukturą społeczną a wyobrażeniami religijnymi Nuerów. Z drugiej jednak strony, Evans-Pritchard uważa, że Istota Najwyższa w religii Nuerów ostatecznie pozostaje głównie dla antropologa tajemnicą. W środowisku oksfordzkim, i nie tylko, było to przyznaniem się badacza do porażki. Narzędzia stosowane przez antropologa ostatecznie zawiodły. Interpretatorzy Evans-Pritcharda postrzegają go jednak jako prekursora podejścia fenomenologicznego. Por. A. A. SZAFRAŃSKI, „*Nowa antropologia*” wobec dawniejszych koncepcji religii i magii, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2000.

³⁹ Obecnie uważa się, że antropolog nie jest w stanie wyzbyć się własnych wartości, a jedynie stara się przyjąć punkt widzenia badanego.

się pełnej odpowiedzi. Z pewnością, Evans-Pritchard był przykładem stopniowego przechodzenia od stanowisk funkcjonalnych do funkcjonalno-strukturalnych, a nawet fenomenologicznych. Pamiętamy, że w London School of Economics kulturę analizowano głównie z perspektywy funkcjonalnej w ramach immanentnego modelu świętości E. Durkheima, a w środowisku oksfordzkim z perspektywy funkcjonalno-strukturalnej z elementami fenomenologicznymi. Głównie w pierwszym przypadku badaczom – jak sądzę – umykał wymiar unikalny i niepowtarzalny⁴⁰ kultury duchowej. Dlatego wśród tamtejszych badaczy dał się odczuć pewien pesymizm co do skuteczności przyjętego redukcjonistycznego modelu świętości Durkheima oraz funkcjonalno-uitylitarnej koncepcji zachowań ludzkich⁴¹.

W tym kontekście prace głównych klasyków antropologii społecznej spotkały się z krytyczną sympatią, wyrażoną przez ich kolegów⁴² m.in. na łamach czasopisma „Man”. Dotyczyły one wybranych zagadnień z obszaru kultury duchowej. Na przykład Philsooph przywołał „antropomorficzny”⁴³ charakter religii i magii, a Stirrat omówił dwa modele świętości: Durkheima i Eliadego. Stirrat był zdania, że tylko komplementarne ich ujęcie tworzy podstawę do pełniejszego zrozumienia religii pierwotnych i uniwersalnych.

---

⁴⁰ Do tego wymiaru przejdziemy, kiedy będziemy mówić o badaniach Evans-Pritcharda.

⁴¹ Przykładowo warto przywołać m.in. zbiór esejów pt. *Witchcraft and Sorcery in East Africa* (2nd ed. London 1964) po redakcją J. Middletona i E.H. Wintera, oraz znakomite opracowanie Lienhardta *Divinity and Experience*. Opracowanie Lienhardta stanowi doskonale uzupełnienie rozprawy Evans-Pritcharda na temat religii Nuerów, już wcześniej wzmiankowanej. Nie można na tym miejscu nie wspomnieć ważnych artykułów R. Hortona i P. Rigby'ego. Dla Hortona religia Afrykanów to pewien zracjonalizowany pogląd na świat, natomiast Rigby rozpatruje religię przez pryzmat symbolicznej funkcji zwierząt w społeczności Gogo. Natomiast opracowanie L. Mair *Witchcraft* oraz artykuł M. Douglas *Witch Beliefs in Central Africa* wzbogacają podejmowaną problematykę o wierzenia z obszaru czarów.

⁴² H. Philsoopha *Primitive Magic and Mana*, R.L. Stirrata *Sacred Models*, C.J. Calhouna *The Authority of Ancestors* i T.O. Beidelmana *The Ox and Nuer Sacrifice*.

⁴³ Na tym miejscu należy dopowiedzieć, że na pytanie, kim jest Istota Najwyższa, padają różne odpowiedzi. Poczynając od wspomnianej antropomorfizacji, poprzez wiązanie jej z niebem oraz zjawiskami atmosferycznymi, do utożsamienia jej z bytem osobowym, jednak różnym od człowieka. Ta różnorodność powoduje, że jej działania są zaskakująco inne od ludzkiej aktywności. Dlatego też ostatecznie Istota Najwyższa pozostaje dla Afrykanów tajemnicą.

W stronę znaczenia⁴⁴

Antropologowie zajmujący się kulturą duchową – przynajmniej od czasów Evans-Pritcharda⁴⁵, zadawali sobie pytanie: co właściwie zachodzi między działanym obrzędem a jego wymiernym skutkiem? Przywołajmy na tym miejscu ustalenia Evans-Pritcharda z jego badań wśród Azandów w Sudanie⁴⁶. W przypadku zachowań magicznych Azandowie uważają, że dusza jest przyczyną sprawczą obrzędu. Natomiast Evans-Pritchard powie, że działania magiczne są jedyne w swoim rodzaju i nie mogą być tłumaczone wyłącznie przez obecność duszy w preparacie ani przez przypisywanie im atrybutów właściwych istotom ludzkim, tzn. posiadaniem osobowości i woli⁴⁷. Nadto dodajmy, że z funkcjonowaniem obrzędów magicznych, zdaniem Azandów, wiąże się instytucja wyroczni. Działa ona w płaszczyźnie rodzinnej, społeczno-gospodarczej i politycznej. W obszarze rodzinnej obejmuje wydarzenia związane z poczęciem dziecka, okresem ciąży, jego narodzeniem, obrzezaniem, zawarciem małżeństwa oraz ujawnia zdrady małżeńskie. Natomiast podjęcie pracy we dworze czy w mieście lub wielkie polowania angażują instytucję magiczną w płaszczyźnie społeczno-gospodarczej. Z kolei wydarzenia polityczne, takie jak: pójście na wojnę lub jego odmowa, określenie miejsca i czasu ataku, nielojalność wobec księcia, mianowanie urzędników, inicjują również działania wyroczni. Werdykty wyroczni, zdaniem Evans-Pritcharda, pouczają tubylca, jak ma postępować w ważnych dla niego i całej społeczności sprawach.

Sumując, Evans-Pritchard powie, że preparaty używane przez krajowców w obrzędach magicznych mają nadnaturalną moc dla tych, którzy w tę moc wierzą i którzy tymi specyfikami się posilkują. Nie był on jednak skłonny do uznania duszy w preparacie ze względu na swą awersję do Tylora. Drugim powodem, dla którego Evans-Pritchard uchylał się od tego, by uznać preparaty za osobowe agendy, było to, że Azandowie sami nazywali je rzeczami, a nie osobowymi istotami. Według Azandów osoba ma usta i może oddychać, podczas gdy preparat nie ma rąk ani stóp i nie może oddychać. Jednakże dla tych, którzy wierzą w magię, preparaty są w stanie ich

---

⁴⁴ W 1997 r. Catherine Bell opublikowała znakomite opracowanie nt. rytuału *Ritual. Perspectives and Dimensions* (Oxford). Polecam szczególnie fragment traktujący na temat rytuału w działaniu s. 91-138.

⁴⁵ Por. J.D. MOORE, *Visions of Culture*, s. 146-161.

⁴⁶ Więcej na ten temat znajdzie czytelnik w moim opracowaniu „*Nowa antropologia*” wobec dawniejszych koncepcji religii i magii.

⁴⁷ E.E. EVANS-PRITCHARD, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, 5th ed., Oxford University Press, Oxford 1965, s. 465.

wysłuchać, zrozumieć i odpowiedzieć na pytania specjalisty rytualnego. Formuły słowne nie są tutaj sformalizowane. Wymaga się jedynie od nich tego, by sens ich był łatwy do uchwycenia, tzn. by intencja zawarta w słowie była jasna, a przez to zrozumiała dla preparatu, który nabiera symbolicznego znaczenia.

*

Powyższe rozważania stały się okazją do bardziej ogólnych refleksji na temat kultury – w tym kultury duchowej. Niektórzy antropologowie sądzą, że w dyskursie antropologicznym istnieje prawda jakby dwuaspektowa: empiryczna – obecna w języku „przedmiotowym” i religijna – pokrewna tej zawartej w sztuce⁴⁸. Jeśli jednak przyjmiemy, że prawda w sztuce⁴⁹ to ta, która istnieje tylko w wyobraźni podmiotu twórczego, to w przyjętej konwencji sugeruje się ten sam kształt prawdy o religii. Odnosząc się jednak do ustaleń czy to Evans-Pritcharda, czy to G. Lienhardta w kwestii wyobrażeń na temat wierzeń i praktyk religijnych, to „przedmiot” wiary w formie Istoty Najwyższej czy jej manifestacji istnieje dla tych, którzy ją wyznają, poza podmiotem poznającym. Z kolei Horton zwraca uwagę na fakt, iż w tradycyjnych kulturach nie ma rozwiniętej świadomości alternatywności. Widać to u omawianego Evans-Pritcharda odnośnie do wierzeń Azandów czy Nuerów. Tutaj np. konkretne nieszczęścia nie są wyjaśniane bądź zbiegiem okoliczności, bądź zastosowaniem czarów czy wolą Istoty Najwyższej. Aspekt ten podejmuje M. Douglas, mówiąc że różnice między mentalnością europejską a mentalnością społeczności pierwotnych nie dotyczą raczej stopnia racjonalności, ale związania lub nie konceptualnych idei z kosmologią. Autorka sugeruje dalej, że religia w społecznościach pierwotnych wypełnia całe ich życie, z czym nie do końca zgadza się np. M. Bloch. Zwraca on uwagę na dwie formy komunikacji w społecznościach pierwotnych – jedna wypływa z praktycznej działalności człowieka i uniwersalnej świadomości czasu, przestrzeni i poznania, natomiast druga jest kulturowo ufundowana, będąc np. rytualną formą poznania i działania⁵⁰. Wracając do Douglas, potwierdza ona znaczenie (w kulturach pierwotnych) religii i czarów. Religia w formie ekstazy występuje, jej zdaniem, w społecznościach o małej stratyfikacji społecznej (np. Buszmeni ! Kung) – przy niewielkim zainteresowaniu się magią. Natomiast elementy magiczne (w postaci czarów)

---

⁴⁸ Zob. B. MORRIS, *Anthropological Studies*, s. 301.

⁴⁹ Zob. H. Kuś, *Wizja człowieka i kultury w teorii sztuki Josepha Kosutha*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.

⁵⁰ Tamże, s. 218.

w zachowaniu religijnym spotyka w społecznościach o dużej stratyfikacji społecznej. Innym słowy: społeczna stratyfikacja faworyzuje raczej rytuał magiczny niż ekstazę⁵¹.

Natomiast V. Turner⁵² postrzegał rytuał religijny jako mechanizm powrotu, przewyciężenia kryzysu, konfliktu i osiągnięcia stabilizacji⁵³. Jego zdaniem w trakcie rytuału obserwuje się redukcję nastrojów wrogości i przełamanie podziału między różnymi ugrupowaniami, co jest konsekwencją koniecznej współpracy przywódców i członków zwaśnionych stron. Według Turnera rytuał nie jest bezpośrednio ekspresją zgody, ale ukazuje całą złożoną sytuację stosunków społecznych, pełną napięć i konfliktów. Turner, przy opisie rytuału, posiłkuje się symbolem zawierającym przestrzeń tubylczej interpretacji, funkcjonowania w rytualnym kontekście oraz znaczeń w interpretacji antropologa. Zdaniem Turnera antropolog nie może przyjąć tylko tubylczego punktu widzenia (Malinowski) ani też stwierdzić, że dane zachowanie religijne jest wynikiem stanów neurotycznych (Freud), a co więcej – rozpatrywać je tylko w kategoriach funkcjonalnej przydatności.

Mówiąc o koncepcjach Turnera czy Douglasa, nie sposób nie odnieść się do ukrytego wzoru tychże rytuałów, a odkrytego przez A. Van Gennepa, który łączył znaczenie, cel i społeczny kontekst rytuału⁵⁴. Wskazał on na wspólny rytuałom wzór, który był sprawowany z okazji narodzin, osiągnięcia dojrzałości, zawarcia małżeństwa czy z powodu śmierci. Proponowany przez A. Van Gennepa schemat miał zastosowanie nie tylko do rytualnego procesu, ale do wszystkich znanych klasyfikacji podwójnych, np. *sacrum* i *profanum*. Turner rozwinął jego koncepcję. W jej świetle rytuały związane z inicjacją tworzą okazję do komunikowania tradycyjnej mądrości. W momencie granicznym rytu przejścia inicjowany znajduje się jeszcze w stanie „przedstrukturalnym”, aby zostać później członkiem nowej społeczności, której działania naznaczone będą większą niż dotychczas odpowiedzialnością. W wypadku innych rytów, np. związanych z polowaniem, antropolodzy akcentują następujące elementy: przedstawienie jest publiczne – specjalista mówi głośno, co robi i co stara się osiągnąć; używa określonych formuł słownych, przewidzianych na tę okoliczność preparatów, które zdolne są go zrozumieć. Rytuał jako całość jest przede wszystkim dramatyzowaną akcją⁵⁵. Jest rodzajem języka, sposobem mówienia o rzeczach, wydarzeniach i osobach⁵⁶.

⁵¹ M. DOUGLAS, *Witch Beliefs in Central Africa*, „Africa” 37(1967), z. 1, s. 73.

⁵² Por. J.D. MOORE, *Visions of Culture*, s. 224-235.

⁵³ B. MORRIS, *Anthropological Studies*, s. 240.

⁵⁴ Por. J. LA FONTAINE, *The power of Rights*, „Man” 12(1977), nr 3-4, s. 422.

⁵⁵ J. BEATTIE, *Ritual and Social Change*, „Man” 1(1966), nr 1, s. 60.

⁵⁶ Por. tamże.

Świat „konstruktów” kulturowych

Współczesna antropologia społeczna, kulturowa⁵⁷ ma zakorzenie m.in. w antropologii Bronisława Malinowskiego, Franza Boasa czy Clifforda Geertza⁵⁸. Z antropologią Malinowskiego dzieli podobną metodologię intensywnych badań terenowych. Od Boasa zapożycza: po pierwsze – krytyczny stosunek do wszelkich uniwersalistycznych i monoczynnikowych koncepcji na temat różnorodności kultur, ich zmienności i rozwoju oraz rasowych uwarunkowań myślenia pierwotnego, po drugie – względność wszelkich form kulturowych. Przy czym Malinowski – jak się wydaje – pozostaje dalej niedoścignionym wzorem badacza⁵⁹, który dzięki tzw. duszy słowiańskiej był w stanie w sposób dla siebie wyjątkowy wtopić się w świat badanych Trobriandczyków, ale jednocześnie pozostać sobą.

Nawiązanie do Boasa jest przypomnieniem idei modernizacji dokonanej za sprawą „ojca” antropologii amerykańskiej, dyscypliny raczej humanistycznej niż społecznej traktującej o kulturze. Dlatego formułowanie praw rozwoju kultury jest w obszarze tak pomyślanej dyscypliny sprawą nieosiągalną. Ta zauważalna niemożność u Boasa, przy penetracji świata kultury, odwołania się do poczucia precyzji problemu, ścisłości metody i krytycznego obiektywizmu przełożyła się na operowanie „konkretem”. Rolą antropologa jest zrozumieć konkretne kulturowe zjawiska – mieć kontakt z danymi z „pierwszej ręki”. Dość przypomnieć prace Boasa oparte na badaniach z lat 1883-1884, 1886-1888 i 1897-1902, a nakierowane na tzw. całości społeczne, w podejściu do których można u Boasa wykryć dwie zasady: tożsamość procesów mentalnych w obrębie poznanych ras i form kulturowych oraz perspektywę historyczną. Nie są to, jak wiemy, elementy nieznanne tradycji antropologicznej – ale w przypadku np. M. Engelke w nowych realiach są podejmowane⁶⁰. Wracając jeszcze do Boasa, w porównaniu z dyfuzjonistami rekonstrukcja miała bardziej radykalny charakter. O dziwo, można niekiedy odnieść wrażenie, iż „ojciec” antropologii amerykańskiej zdaje się z niej w jakiejś mierze rezygnować⁶¹. To samo w pewnym sensie odnosiło się do stosunku Boasa do funkcjonalizmu. Będąc z jednej strony żywo zainteresowanym integracją kultur, to z drugiej – badane przez niego kultury

⁵⁷ Zob. A.A. SZAFRAŃSKI, *Ku interpretacyjnej antropologii religii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

⁵⁸ Zob. M. ENGELKE, *Think Like an Anthropologist*, Princeton University Press, Princeton 2017, s. 29-44.

⁵⁹ Por. tamże, s. 20.

⁶⁰ Por. tamże, s. 29.

⁶¹ Por. J. SZACKI, *Historia myśli socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002, s. 643.

indiańskie wykazywały w wysokim stopniu wewnętrzną dezintegrację. Były one żywym przykładem nieadekwatności założeń funkcjonalnych. Podobnie rzeczy mają się w przypadku badań Malinowskiego nad religią. Przypomnijmy, dla Malinowskiego religia odwoływała się do świata zdroworozsądkowego. Poniekąd ujęcie to zostało w pewien sposób przewyciężone przez Clifforda Geertza, dla którego religia nadaje najgłębszy sens doświadczeniu ludzkiemu „na granicy” poznania, „niezrozumiałego” cierpienia oraz dobra i zła. Propozycja klasyka antropologii amerykańskiej w tym względzie wzbudza wciąż kontrowersje⁶².

Na innym miejscu przybliżyłem antropologię religii Geertza⁶³, obecnie jedynie odniosę się do wybranych kwestii metodologicznych sformułowanych przez antropologa z Princeton. Przypomnę, że „nowa antropologia”⁶⁴ Clifforda Geertza była osadzona w tzw. żywej etnografii, społecznej historii. Antropologia ta miała wskazywać, co dzieje się w świecie. A być w tym świecie, znaczyło być tak blisko faktów, jak to tylko było możliwe. Te fakty, w aspekcie kultury duchowej, to sieć powiązanych wierzeń i odpowiadających im działań, które można ująć, posługując się narracyjną figurą. Eksplanacyjny tok narracji działa na tej samej zasadzie co iluminacja. Poznając drobne fakty, poznajemy wielkie całości.

Realizując ów projekt antropologii, Geertz posiłkuje się następującymi kategoriami operacyjnymi: systemu, idei działania jako publicznego przedstawienia i teatru, który bywa formą dla systemu. Przez system rozumie on wewnętrzną spójną całość wartości, norm i symboli. Odnosząc ów system do kultury duchowej, Geertz – jak pamiętamy – ujmuje ją jako system symboli, który kształtuje mocne, trwałe nastroje i motywacje za pośrednictwem najogólniejszego ładu istnienia, któremu nadano status takiej faktyczności, że nastroje te i motywacje wydają się osobliwie rzeczywiste. Religia dla badacza z Princeton jest systemem symboli, zdarzeniem społecznym, a jak każde tego typu zdarzenie – działaniem publicznym, które można obserwować. Występuje ono w formie tzw. modelu „o rzeczywistości” (*model of*) i „dla rzeczywistości” (*model for*). Ten pierwszy akcentuje takie manipulowanie całościami symbolicznymi, które przybliżają je, mniej czy więcej, do istniejących już systemów niesymbolicznych (wymiar praktyczny religii). Natomiast ten drugi podkreśla takie operowanie systemami niesymbolicznymi, które sprawi, że staną się

---

⁶² Tamże; zob. też E. NOWICKA, *Nierozwiązane kwestie w twórczości Clifforda Geertza*, w: *Geertz dziedzictwo – interpretacje – dylematy*, red. A.A. Szafrński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 15-31.

⁶³ Zob. A.A. SZAFRAŃSKI, *Geertz a antropologiczne dyskusje wokół religii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.

⁶⁴ Zob. A.A. SZAFRAŃSKI, „Nowa antropologia” wobec dawniejszych koncepcji religii i magii.

podobne do związków wyrażonych w systemach symbolicznych. Dla Geertza modele te przenikają się nawzajem.

Analogią, która ma przybliżyć ów system, jest obraz manuskryptu, pełen luk i podejrzanych poprawek⁶⁵. Tego skierowania się ku humanistyce nie należy odczytywać jako zwrot refleksji antropologicznej w kierunku jakiejś wiedzy humanistycznej i jej metodzie. Ów trend powoduje natomiast wykreowanie się odmiennego – różnego od obowiązującego w modernistycznym paradygmacie nauki – podejścia do zjawisk kulturowych, posługującego się projekcją społeczeństwa w kategoriach „poważnej gry” czy „ulicznego teatru”.

W modernizmie – rozumianym jako nietradycyjność i postępowość – zawarty obraz kultury to projekcja niezmiennych prawidłowości, zakłócanych co prawda zjawiskami przypadkowymi, ale dająca się jednak przewidywać, gdyż przyjmuje ona obraz świata jako „rozumnej jedności i całości”. Zadaniem nauki modernistycznej było adekwatne ujęcie owego świata. Natomiast postmodernizm filozoficzny – stojący u podstaw kultury poczesnej – wprowadza odmienne wartości, takie jak nieokreśloność, chwiejność i paradoks. Ten ostatni widoczny jest np. w fakcie różnorodności efektów myśli symbolicznej przy jednolitości ludzkiej myśli symbolicznej jako procesu. Wobec tych zjawisk Geertz proponuje zamiast ostatecznych rozstrzygnięć „zdziwienie” i próbę interpretacji. Chodzi o odpowiedź na pytanie: Jak w sposób intencjonalny operujemy najróżniejszymi formami symboli kulturowych? Tutaj propozycja Geertza zawiera się we wspomnianych już „zagęszczonych opisach”.

Kultura ujęta w kategoriach „odegranego dokumentu” jest własnością publiczną. Nie jest jednak rzeczywistością mentalną, istniejącą w czyjejs „głowie”, ani abstrakcyjnie uporządkowanym systemem na podstawie zasad strukturalnych. Nie jest też jakąś subiektywną organizacją poznawczą dokonaną przez człowieka. Można ją porównać do muzyki Beethovena⁶⁶ w wykonaniu kwartetu smyczkowego. Nie można jej utożsamiać z umiejętnościami i wiedzą niezbędną do wykonania określonej muzyki, która jest spójną sekwencją dźwięków. Opis czynności gry na skrzypcach oddaje tzw. *thin description* (opis „rozrzedzony”), natomiast ujęcia kontekstowe, zniuansowane muzyki realizują się w obrębie wspomnianych wcześniej „opisów zagęszczonych” (*thick description*). Dotyczą one sfery kultury – rzeczywistości publicznej

---

⁶⁵ Wyobrazają one ludzkie doświadczenia dnia codziennego, które są pozbawione bezpieczeństwa, kalkulacje, które bywają zawodne. Zdarzenia mogą zaprzeczać nawet najbardziej rozumnym oczekiwaniom. Stąd rodzi się podejrzenie, że świat – ludzkie życie – jest pozbawiony jakiegokolwiek ładu, sensu.

⁶⁶ C. GEERTZ, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 1973, s. 11.

będącej dla Geertza „siecią znaczeń”⁶⁷. „Opis zagęszczony” – w wersji Geertza – zakłada możliwość dotarcia do istoty spisanych zjawisk.

Konkluzja

Sumując, w historii refleksji nad zjawiskiem kultury/kultury duchowej w antropologii zauważyć można pewne przesunięcie akcentów. Początkowo wypowiedziano się na temat kultury/religii, widząc w niej jedynie wierzenia czy mity (sferę subiektywno-mentalną), natomiast z czasem zaczęto kierować zainteresowania ku badaniu realnego wpływu tychże wierzeń na kształt życia społecznego „tu i teraz”. Funkcjonalna perspektywa analiz po okresie rozkwitu ustąpiła miejsca, jeśli można tak powiedzieć, podejściu semantycznemu w antropologii. Stąd ze zrozumiałych względów antropologów przestał interesować w religii jej izolowany wymiar subiektywny – w jakim stopniu jest on racjonalny czy też nie, czy spełnia jedynie określone funkcje, i jeśli tak, to jakie. Wydaje się natomiast, że przyszedł czas na „odkrywanie” religijnego systemu znaczeń – wierzeń, rytuałów i znaczących obiektów.

Jak widzieliśmy, propozycja Malinowskiego wyrażona była w języku zdroworozsądkowym – akcentowała w religii jej pragmatyczny wymiar. L. Lévy-Bruhl z kolei zdawał się nie zauważać wymiaru „doczesnego”, kulturowego, ludzkiego poprzez umieszczenie religii w sferze li tylko mistycznych doznań. Semantyczne podejście do religii zdaje się przewyżczać owe skrajności, a z drugiej strony pokazuje pewną ewolucję w odczytywaniu praktyk i przekonań religijnych.

Co prawda, Geertz niejako programowo nie używa terminów „sacrum” i „profanum” na oznaczenie tego, co przynależy do religii i świata codziennych spraw. Nie operuje terminem „wiarę religijną”, której wyróżnikiem byłaby afirmacja rzeczywistości nadnaturalnej, a co pozwalało w przeszłości jasno odróżnić to, co przynależy bądź nie do religii. Geertz raczej skłania się do mówienia o religii w kategoriach systemu symboli, programu na życie, który zakorzeniony jest w rzeczywistości kulturowej, a jednocześnie pozwala on ludziom wierzącym zobaczyć różnicę pomiędzy tym, jak jest, a jak winno być. Innymi słowy: Geertz w ramach religii mówi o światopoglądzie, tj. o pewnych ideach, na temat fundamentalnego porządku i ładu, który jest emocjonalnie usprawiedliwionym wyobrażeniem tak zorganizowanym, by zaadaptować etos grupy przedstawiony w ramach programu na życie. System

---

⁶⁷ Tamże, s. 5.

symboli religijnych jest zaprezentowany w taki sposób, by uczynić go dla danej grupy wiarygodnym, a etos usprawiedliwionym, tj. przyjmowanym jako zgodny z prawdą.

Podstawowym środowiskiem religii, stwierdza Geertz, pozostaje rytuał i tym samym przeżycia ekstatyczne. W nich to jednostki stykają się z religijnym światopoglądem, internalizują jego przesłanie porządku i ładu, starając się zaprowadzić je w swoim życiu. Przyczyny, dla których ludzie uczestniczą w rytuałach, stosując na własną miarę ich przesłanie, są natury bądź psychologicznej, bądź społecznej. W tych pierwszych zawiera się pewna potrzeba autorytetu, zdolność zaufania mu, poddania się atmosferze ekstatycznego, religijnego uniesienia. W tych drugich uważa się przeogromną rolę tradycji.

Talal Asad⁶⁸ w swojej książce z 1993 r.⁶⁹ roku rozwija pewne akcenty krytyki religii w ujęciu Geertza. Ostrze krytyki Asad kieruje przede wszystkim ku samej podstawie rozważań Geertza na temat religii. Chodzi głównie o stwierdzenie, że religia jest z istoty swojej systemem konceptualnym, mentalnym, systemem symboli publicznie akceptowanym. Zdaniem Asada optyka ta ma zastosowanie do religii współczesnych, nie bierze natomiast pod uwagę owego zjawiska w perspektywie historycznej. To mentalistyczne rozumienie religii jest „dziedzictwem” myśli Oświecenia i tym samym pomija jej wcześniejsze ujęcia. Postrzegały one religie od strony pewnych przepisów i praktyk opartych na określonej wiedzy, co umożliwiała ich obiektywizację.

Owo mentalistyczne nastawienie Geertza sprawia – kontynuuje Asad – że podstawowym problemem staje się tutaj problem budowania znaczenia idei porządku i ładu, która to idea zamyka zjawisko religii tylko do wymiaru indywidualnego świata jednostki. Następnie wiara religijna w ujęciu Geertza wyprzedza wiedzę. To „wyprzedzanie” przez religijną wiarę wiedzy pozwoliło Geertzowi budować podstawy religii, zdaniem Asada, na podstawie jakiegoś „odrębnego mentalnego stanu”.

To mentalistyczne widzenie religii – konkluduje Asad – podkreśla autonomię religii i jej uniwersalne znaczenie. Ma ona wyrażać się z jednej strony w niezależności tak rozumianej religii od doświadczenia konkretnych osób w niej zaangażowanych, a z drugiej – od formalnych struktur ją legitymizujących. Tymczasem, zdaniem Asada, rozumienie religii uzależnione jest od konkretnego kontekstu historycznego – takiego a nie innego jej przeżywania i widzenia przez konkretnych ludzi danego czasu i miejsca. Stąd każdorazowe jej odczytanie tak naprawdę nosi czytelny znak

---

⁶⁸ Przytoczone krytyczne refleksje dotyczące modelu kultury duchowej w ujęciu C. Geertza pochodzą z wybranych fragmentów zawartych w książce: A.A. SZAFRAŃSKI, *Geertz a antropologiczne dyskusje wokół religii*, s. 143-147.

⁶⁹ T. ASAD, *Genealogies of Religion*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.

tego kontekstu kulturowego. Innymi słowy: nie ma jednej definicji religii. Każde jej odczytanie jest kulturowo i historycznie usytuowane – tym samym nie może przetrwać kontekstu, w którym powstaje.

Problem odniesienia symboli religijnych jest elementem podnoszonym również przez Melforda Spiro w *Religion: Problems of Definition and Explanation*⁷⁰. Łączy on pewne psychologiczne i socjologiczne aspekty w podejściu do omawianego zjawiska, rozwijając „substancjalną” definicję religii, która swoimi korzeniami sięga XIX-wiecznej koncepcji Tylora, jako wiary w istoty duchowe. Spiro odwołuje się do ujęcia religii jako systemu wierzeń, pewnego mentalnego systemu, który ludzie potwierdzają jako prawdziwy. Co sprawia, następnie pyta Spiro, że system ten jest potwierdzany jako prawdziwy? Co prawda, społeczny charakter owego systemu tłumaczy, „dlaczego wierzymy”, „dlaczego potwierdzamy pewien wzór religijnego działania”, ale ów społeczny charakter wierzeń nie tłumaczy „trwania tego systemu”. Spiro dla wyjaśnienia tego aspektu odwołuje się do modelu przyczynowego Freuda. Jego zdaniem, stojąc w obliczu chaotycznej rzeczywistości dnia powszedniego, podobnie jak dzieci projektujemy na wszechświat wyobrażenie wszechpotężnego ojca, aby nadać temu, co nieogarnione, wymiar porządku i ładu na wzór doświadczeń wyniesionych z dzieciństwa. Wizja ta, aczkolwiek etnocentryczna, zdaniem Spiro wychodzi naprzeciw potrzebie ustrukturyzowania zewnętrznego świata w taki sposób, by kształtował w nas poczucie bezpieczeństwa jako skutek przyjętych wierzeń.

W analizie systemu praktyk religijnych Spiro odwołuje się do analiz funkcjonalnych, zakładając że działania ludzkie są reakcją na potrzeby bądź to natury socjologicznej, bądź psychologicznej. Reakcje te mają charakter „jawny” lub „ukryty” – odpowiednio albo są działaniami, którym towarzyszy pełna świadomość przyczyn i skutków, albo też nie.

Spiro dzieli sferę potrzeb, które znajdują reakcje w obszarze działań religijnych, na trzy obszary: kognitywne, substancjalne i te, które odpowiadają za sublimacyjne i represyjne funkcje kultury. Te pierwsze to potrzeby „kompletnego” wyjaśniania rzeczywistości danej w doświadczeniu. Mówi również o nich Geertz, kiedy stwierdza, że człowiek nie potrafi żyć w jakimś poznawczym chaosie, stąd kiedy zawodzą racjonalne formy wyjaśniania, człowiek buduje emocjonalnie ufundowany obraz porządku i ładu wpisany w światopogląd. Te drugie „odpowiadają” za zamierzony i rozpoznawalny skutek działania religijnego (rytuału). Znaczy to, że człowiek reli-

---

⁷⁰ M. SPIRO, *Religion: Problem of Definition and Explanation*, w: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. M. Banton, Tavistock Publications, London 1968.

gijny w sytuacjach „granicznych”, które stawiają pod znakiem zapytania jego dalszą egzystencję, nie mogą im jakoś zaradzić w obszarze znanych mu technologicznych działań, zwraca się ku aktywności religijno-magicznej. Na przykład okresy przedłużającej się suszy są taką okolicznością, która pozostawiona sobie samej zagraża dalszej egzystencji ludzi nią dotkniętych. Stąd rodzi się wówczas potrzeba, pragnienie „substancjalne” deszczu, a działania związane z odpowiednim rytuałem są tego rezultatem. Trzecia sfera zawiera się w ramach potrzeb seksualnych, których zaspokajanie jest kulturowo regulowane na drodze sublimacji bądź represji. W ramach tego modelu zło w formie kulturowo określonej figury jest przedmiotem, wobec którego jednostki mogą wyrażać swoją tłumioną wrogość, ponieważ w innej otwartej formie nie może być wyrażona.

Definicja religii w ujęciu Spiro akcentuje głównie jej funkcje psychologiczne – z jednej strony wychowuje jednostki do zgodnego tworzenia całości społecznych, a z drugiej – chroni je przed destrukcyjnym wpływem ich podświadomości. Stawia przed nimi wspólnie podzielane cele, polegające na życiu zgodnym z wymogami istot nadnaturalnych. Dominuje jednak – jak się wydaje – etnocentryczny model argumentacji. Religia, dodajmy: ta zracjonalizowana, staje się częścią psychoanalizy.

Wracając do przemyśleń Geertza⁷¹, rzeczywistość kulturowa w swej złożoności zakłada polifonię głosów, stąd każdy z zastosowanych gatunków, jak twierdzi Geertz, przekazuje jedynie częściowy, ułamkowy, a tym samym niepełny obraz opisywanej rzeczywistości.

Dla Geertza terminy „częściowy”, „ułamkowy”, „niepełny” obrazują powiązania antropologii z literaturą – jej różnymi gatunkami literackimi. Niemniej jednak granic pomiędzy antropologią a literaturą, zdaniem antropologa z Princeton, nie można zamazywać – istnieje bowiem szeroko podzielane żądanie, by teksty antropologiczne wyprowadzane były z jednej strony z rzeczywistości empirycznej (realni ludzie, realne wydarzenia), a z drugiej – by były pochodną pewnych jawnych założeń. Reprezentacja „zewnętrznego świata”, sugeruje Geertz, winna być w miarę „jasna i szczerą”.

W tym aspekcie, zdaniem Geertza, antropologia próbuje działać znacznie więcej niż to, czego oczekuje się od literatury, której brak pewnego realizmu, podczas gdy jest on udziałem tekstu antropologicznego. Przejawia się on w pewnej konsekwencji rygoru stosowanych metod, teorii i związanej z nią prezentacji. Podczas gdy lite-

---

⁷¹ Zob. A.A. SZAFRAŃSKI, „Nowa antropologia” a antropologia postmodernistyczna, w: *Pluralizm kulturowy i religijny współczesnego społeczeństwa. Księga Pamiątkowa dedykowana ks. Prof. Henrykowi Zimoniowi SVD w 70. rocznicę urodzin*, red. Z. Kupisiński, S. Grodz SVD, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 707-718.

ratura jedynie „eksploatuje” materiał kulturowy, zgodnie z przyjętą ideą. Dlatego tekst literacki nie jest postrzegany pod kątem następującej po sobie krok po kroku argumentacji, a do konkluzji dochodzi się w nim na zasadzie prostych skojarzeń z pierwotną ideą. Autor w tekście literackim stara się skupiać uwagę czytelnika raczej na formie własnego tekstu, niż na opisywaniu „świata zewnętrznego”. Ten ostatni angażuje antropologów. Przy czym antropologię mogą uprawiać autorzy, pociesza Geertz, którzy nigdy nie osiągną pewnego aryzmu w operowaniu narracją i być może nie aspirują nawet do tego. Z drugiej jednak strony antropologia potrzebuje literatury, by – jak to ujął Geertz – mogła oddać ułamkową naturę społeczno-kulturowej rzeczywistości.

Idąc dalej, powiemy za Geertzem, że antropologię i literaturę łączy osoba pisarza – antropologa. On to bowiem „uruchamia” gatunki literackie, pisząc na temat rzeczywistości kulturowej. Wreszcie niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z tekstami antropologicznymi, czy literackimi, czynność pisania ma charakter poetycki. Niektórzy pisarze zostają **autorami**. Ci ostatni nie traktują języka tylko jako środka przekazu, ale staje się on dla nich „życiem”. Przywołani antropologowie, począwszy od B. Malinowskiego a skończywszy na C. Geertz, tworzyli i traktowali antropologię jako część własnego życia.

Bibliografia

- ABEL Th., *Podstawy teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
- ASAD T., *Genealogies of Religion*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.
- BEATTIE J., *Ritual and Social Change*, „Man” 1966, nr 1, s. 60-74
- DOUGLAS M., *E.E. Evans-Pritchard*, Routledge, London–New York 1980.
- DOUGLAS M., *Witch Beliefs in Central Africa*, „Africa” 37(1967), z. 1, s. 77-80.
- ELLER J.D., *Introducing Anthropology of Religion*, Routledge, London 2015.
- ENGELKE M., *Think Like an Anthropologist*, Princeton University Press, Princeton 2017.
- ERIKSEN Th.H., NIELSEN F.S., *A History of Anthropology*, Pluto Press, London 2001.
- EVANS-PRITCHARD E.E., *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford University Press, Oxford 1965.
- Fifty Key Anthropologists*, ed. R. Gordon, A.P. Lyons, H.D. Lyons, Routledge, London–New York 2011.
- FLIS M., *Malinowski a Radcliffe-Brown: dwie wersje funkcjonalizmu*, w: *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, red. M. Flis, A.K. Paluch, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- GEERTZ C., *Dzieło i życie*, tłum. E. Dziurak i S. Sikora, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000.
- GEERTZ C., *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 1973.

- Geertz *Dziedzictwo – interpretacje – dylematy*, red. A.A. Szafrąński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- GOULDNER A.G., *Funkcjonalizm w angielskiej antropologii*, w: *Czy kryzys socjologii?*, red. J. Szacki, Czytelnik, Warszawa 1977.
- JUDENKO K., *Bronisław Malinowski*, „Euhemer” 1959, nr 4, s. 393-407.
- KESSLER G.E., *Evans-Pritchard E.E. (1902-1973)*, w: *Fifty Key Thinkers on Religion*, ed. G.E. Kessler, Routledge, London–New York 2012, s. 134-138.
- KUPER A., *Między charyzmą i rutyną. Antropologia brytyjska 1922-1982*, tłum. K. Kaniowska, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1987.
- KUŚ H., *Wizja człowieka i kultury w teorii sztuki Josepha Kosutha*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- LA FONTAINE J., *The power of Rights*, „Man” 12(1977), nr 3-4, s. 421-437.
- MALINOWSKI B., *A Diary in the Strict of the Term*, Routledge & Kegan Paul, New York 1967.
- MALINOWSKI B., *Scientific Theory of Culture and Other Essays*, Oxford University Press, London–Oxford–New York 1969.
- MALINOWSKI B., *Szkie z teorii kultury*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958.
- MOORE J.D., *Visions of Culture. An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*, Alta Mira Press, Plymouth 2012.
- MORRIS B., *Anthropological Studies of Religion. An Introductory Text*, 5th ed., Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- PALUCH A.K., *Antropologia społeczna*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- PALUCH A.K., *Malinowski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983.
- PARSONS T., *Malinowski and the Theory of Social Systems*, w: *Man and Culture. An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski*, ed. R. Firth, 4th ed., Routledge & Kegan Paul, London 1963.
- PENKALA-GAWĘCKA D., *Pokrewieństwo*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- PIDINGTON R., *Malinowski's Theory of needs*, w: *Man and Culture. An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski*, ed. R. Firth, 4th ed., Routledge & Kegan Paul, London 1963.
- RADCLIFFE-BROWN A.R., *Method in Social Anthropology*, University of Chicago Press, Chicago 1958.
- RICHARDS A.J., *The Concept of Culture in Malinowski's Work*, w: *Man and Culture. An Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski*, ed. R. Firth, 4th ed., Routledge & Kegan Paul, London 1963.
- SPIRO M., *Religion: Problem of Definition and Explanation*, w: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. M. Banton, Tavistock Publications, London 1968.
- SZACKI J., *Historia myśli socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002.
- SZAFRAŃSKI A.A., „Nowa antropologia” a antropologia postmodernistyczna, w: *Pluralizm kulturowy i religijny współczesnego społeczeństwa. Księga Pamiątkowa dedykowana ks. Prof. Henrykowi Zimoniowi SVD w 70. rocznicę urodzin*, red. Z. Kupisiński, S. Grodź SVD, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 707-718.
- SZAFRAŃSKI A.A., *Geertz a antropologiczne dyskusje wokół religii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- SZAFRAŃSKI A.A., *Ku interpretacyjnej antropologii religii*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

- SZAFRAŃSKI A.A., „*Nowa antropologia*” wobec dawniejszych koncepcji religii i magii, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2000.
- SZAFRAŃSKI A.A., *W poszukiwaniu paradygmatu antropologii religii*, „Roczniki Nauk Społecznych” 31(2003), z. 1, s. 119-137.
- SZCZEPAŃSKI J., *Socjologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- SZTOMPKA P., *Logika analizy funkcjonalnej w socjologii i antropologii społecznej*, w: *Metodologiczne problemy teorii socjologicznej*, red. S. Nowak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- WALIGÓRSKI A., *Bronisław Malinowski*, „Przegląd Socjologiczny” 28(1976), s. 268-301.

Krzysztof Motyka

Socjologia prawa

Od Petrażyckiego do Podgóreckiego

Socjologia prawa ma stosunkowo skromne miejsce w dziejach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Status osobnego przedmiotu w ramach programu studiów uzyskała dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku, gdy na ówczesnej Specjalizacji Filozoficzno-Społecznej Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej jej jednosemestralny wykład kursoryczny rozpoczął prowadzić – wówczas docent – Piotr Kryczka. Ta raczej późna instytucjonalizacja nieco dziwi, jeśli zważy się, że jednym z filarów powojennej KUL-owskiej socjologii był prof. Jan Turowski, z wykształcenia prawnik i przez pewien czas praktykujący adwokat, a nauki społeczne i nauki prawne przez pierwsze kilkadziesiąt lat były uprawiane i nauczane w naszym Uniwersytecie w ramach tego samego wydziału – Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, ale też w ramach Wydziału Prawa Kanonicznego, gdzie od roku akademickiego 1921/22 obok sekcji prawno-historycznej i prawno-moralnej funkcjonowała sekcja prawno-społeczna, na której (podobnie jak i na tej poprzedniej) na pierwszym roku studiów wykładano socjologię¹.

Oczywiście, niesprawiedliwe byłoby twierdzenie, że już u zarania Uniwersytetu istniały warunki do wprowadzenia w jego mury socjologii prawa, jako że dopiero w latach trzydziestych XX wieku rozpoczęła się – wtedy bardzo nieśmiało – instytucjonalizacja tej subdyscypliny w Polsce, która dopiero po ponad trzydziestu latach

---

¹ Zob. A. PETRANI, *Wydział Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jego działalność dydaktyczno-wychowawcza w ciągu pięćdziesięciolecia*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 15(1968), z. 5, s. 9-12. Na wydziale tym (ówczesna nazwa: Wydział Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych) socjologię wykładał już od pierwszego roku funkcjonowania wydziału (trzeci trymestr roku akad. 1918/1919) ks. Antoni Szymański. Na obecnym Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji wykłady z socjologii prawa prowadził od roku akad. 1997/1998 ks. prof. Antoni Kość, a następnie – w latach 2005/2006-2016/2017 dr hab. Jadwiga Potrzyszcz.

nabrała dynamiki², o czym niżej. Warto przy tym podkreślić, że w okresie międzywojennym w światowej literaturze naukowej dyscyplina ta stawała się coraz bardziej obecna, a prace w jej zakresie, posługujące się jej nazwą, publikowano już pod koniec XIX wieku³. Wtedy też, zwłaszcza w nauce niemieckiej, podejmowano próby aplikacji socjologii biologicznej do nauki prawa oraz rozwijano etnologiczne prawoznawstwo⁴.

W Katolickim Uniwersytecie Lubelskim ogólna, wykraczająca poza dogmatykę prawa, naukowa refleksja nad prawem miała przez większość jego historii głównie filozoficzno-prawny charakter. Zarazem wskazać można kilku wybitnych uczonych – prawników, którzy podejmowali dyskusję nad pewnymi socjologicznymi kwestiami związanymi z prawem, a nawet wykładali w KUL-u socjologię⁵. To pierwsze odnosi się m.in. do Hanny Waśkiewicz, która od 1958 r. aż do śmierci w 1993 r. kierowała Katedrą Filozofii Prawa, będącą jedną z dwu poprzedniczek instytucjonalnych obec-

² Zob. zwłaszcza A. KOJDER, *Socjologia prawa w Polsce: rozwój idei i instytucjonalizacja*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 441-446.

³ Do niedawna w polskiej literaturze naukowej wyrażano pogląd, że terminu „socjologia prawa” po raz pierwszy użył włoski prawnik Dionisio ANZILOTTI w książce *La filosofia del diritto e la sociologia*, Meozzi, Firenze 1892, a w tytule monografii – Eugen EHRLICH w jego klasycznej dziś *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, Duncker und Humblot, Leipzig 1913. Coraz lepszy dostęp do literatury, głównie dzięki jej digitalizacji, pozwala stwierdzić, że terminem „socjologia prawa” ewentualnie „socjologia prawna”, także w tytułach, operowano już nieco wcześniej, głównie w nauce włoskiej. Występuje on np. w książce Francesco Agnetta GENTILE *Prelezione al corso di filosofia del diritto* (1880-1881), Palermo 1881 (zob. rec. w: „Rivista di filosofia scientifica” 1881-82, nr 1, s. 463), a następnie w pracy kryminologa Enrico FERRI *Socialismo e criminalità*, Fratelli Bocca, Roma-Torino-Firenze 1883, s. 43 (sociologia giuridica), oraz w tytułach książek Salvatore URSINI-SCUDER, *Corso superiore di sociologia del diritto, ordinata ideologicamente: tentativo scientifico di un progetto unico internazionale del corso universitario di filosofia del diritto pura*, Giuseppe Pedone Lauriel Editore, Palermo 1890, i Adolfo ZERBOGLIO, *L'alcoolismo. Studio sociologico-giuridico*, Fratelli Bocca, Torino 1892, Eugenio FLORIAN, *La teoria psicologica della diffamazione. Studio sociologico-giuridico*, Fratelli Bocca, Torino 1893. Nieco późniejsze są np. niemal zupełnie nieznanne w literaturze przedmiotu: Carlos Octavio BUNGE, *Teoría del derecho: principios de sociología jurídica*, Las Ciencias, Buenos Aires 1905 i Carlo NARDI-GRECO, *Sociologia giuridica. Contributo*, Fratelli Bocca, Torino 1907. Na temat tego ostatniego zob. M.A. SIMONELLI, *The Birth of Sociology of Law: Carlo Nardi-Greco, „Societas/Communitas”* 2016, nr 2(22), s. 221-234. Por. A. KOJDER, *U źródeł socjologii prawa. Podstawowe fakty i kilka dygresji*, „Prace IPSiR UW” 15(2010), s. 76.

⁴ Zob. zwłaszcza A.H. POST, *Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz*, vol. I-II, Schulzesche Hof-Buchhandlung und Hof-Buchdruckerei A. Schwartz, Oldenburg und Leipzig 1894-1895; R. POUND, *Sociology of Law and Sociological Jurisprudence*, „University of Toronto Law Journal” 5(1943), s. 1.

⁵ Zob. K. MOTYKA, *Socjologizujący prawnicy: Czesław Martyniak, Zdzisław Papierkowski, Leon Halban*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 195-207. Zajęcia z socjologii prowadził Cz. Martyniak (w latach 1930/31-1938/39).

nej Katedry Socjologii Prawa i Moralności, powstałej w wyniku połączenia w 2015 r. Katedry Socjologii Moralności z Katedrą Socjologii Prawa i Praw Człowieka, na którą w 2004 r. przemianowano dawną Katedrę Filozofii Prawa.

Hanna Waśkiewicz była przede wszystkim wybitnym filozofem prawa, specjalizującym się w historii filozofii prawa oraz w zagadnieniach prawa naturalnego, a następnie – ujmowanych w perspektywie prawnonaturalnej – praw człowieka, ale jej dorobek naukowy w istotny sposób wiąże się z pierwszym i trzecim spośród trzech socjologicznych obszarów badawczych Katedry, mających bezpośredni lub pośredni związek z prawem: 1) socjologią prawa, zwłaszcza w aspekcie jej związków z koncepcjami naukowymi Leona Petrażyckiego; 2) socjologią administracji⁶ 3) socjologią praw człowieka.

Gdyby chciał wskazać zagadnienia odnoszące się do prawa, które łączą badania prowadzone w Instytucie Socjologii w ostatnich dekadach z badaniami podejmowanymi w KUL-u już od samego początku, zapewne najpierw należałoby wymienić prawo naturalne, a zwłaszcza teorię czy teorie tego prawa. W okresie międzywojennym podejmował je zwłaszcza Czesław Martyniak⁷ i ks. Antoni Szymański⁸, zaś po II wojnie światowej przede wszystkim Hanna Waśkiewicz⁹, ale też – po części za jej sprawą – m.in. Czesław Strzeszewski¹⁰, ks. Karol Wojtyła¹¹, ks. Józef Majka¹²,

---

⁶ *Socjologia administracji in statu nascendi*, red. K. Motyka, R. Stec, ASPRA-JR, Warszawa 2013.

⁷ Cz. MARTYNIAK, *Obiektywna podstawa prawa według św. Tomasza z Akwinu*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1949.

⁸ A. SZYMAŃSKI, *Zakon przyrodzony*, Pierwsza Związkowa Drukarnia, Lwów 1931.

⁹ Prace H. WAŚKIEWICZ: „Drugie odrodzenie” prawa naturalnego, „Roczniki Filozoficzne” 10(1962), z. 2, s. 115-151; *Prawo naturalne w encyklice „Pacem in terris”*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1964, nr 1, s. 27-36; „Nowa nauka” prawa naturalnego Jacques Leclercq’a, „Studia Philosophiae Christianae” 3(1967), nr 1, s. 229-253; *Historia teorii prawa naturalnego*, „Roczniki Filozoficzne” 16(1969), nr 2, s. 69-89; *Powszechność prawa naturalnego*, „Studia Philosophiae Christianae” 6(1970), s. 236-268; *Prawo naturalne – prawo czy norma moralna*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 11-32; *Problem prawa naturalnego – problemem otwartym* [Wypowiedź w ankiecie redakcyjnej opracowanej z Jerzym Zajadłą], „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 5, s. 66-70.

¹⁰ Np. Cz. STRZESZEWSKI, *Źródła naturalno-prawne harmonii rozwoju gospodarczego*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 61-70. To i powołane w kolejnych pięciu przypisach opracowania to referaty wygłoszone na zorganizowanym przez H. Waśkiewicz, kierującą wówczas Specjalizacją Filozofii Praktycznej Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej KUL, symposium poświęconym zagadnieniu prawa naturalnego (10-12 kwietnia 1969).

¹¹ K. WOJTYŁA, *Osoba ludzka a prawo naturalne*, tamże, s. 53-57.

¹² J. MAJKA, *Prawo naturalne w ostatnich dokumentach społecznych Kościoła*, tamże, s. 35-49.

Adam Rodziński¹³, ks. Władysław Piwowarski¹⁴, ks. Joachim Kondziela¹⁵, ks. Edmund Rink¹⁶, ks. Franciszek J. Mazurek¹⁷, Krzysztof Motyka¹⁸. Ale prace te, choć stanowią wkład do naukowej refleksji nad prawem naturalnym i jego koncepcjami, zasadniczo nie posiadają aspektów socjologiczno-prawnych¹⁹.

Inaczej rzecz się przedstawia z – w pewnym sensie wyjątkową, bo odbiegającą przedmiotowo od pozostałych publikacji autorki – rozprawą Hanny Waśkiewicz, jedną z pierwszych na jej drodze naukowej, poświęconą teorii prawa Jerzego Landego²⁰. Wprawdzie Landego trudno uznać za socjologa prawa – był on wręcz modelowym, choć nieortodoksyjnym przedstawicielem teorii prawa – ale zarówno jego dorobek, jak i może w jeszcze większym stopniu dydaktyka zapewniły mu szczególną pozycję w polskiej socjologii prawa. Lande – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, dokąd przeszedł z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, był petersburskim uczniem najwybitniejszego polskiego filozofa prawa, ale też psychologa i socjologa, Leona

¹³ A. RODZIŃSKI, *Personalistyczna koncepcja kultury a prawo naturalne*, tamże, s. 77-89.

¹⁴ W. PIWOWARSKI, *Socjologia moralności a prawo naturalne*, tamże, s. 91-104.

¹⁵ J. KONDZIELA, *Prawo naturalne jako podstawa społeczności międzynarodowej*, tamże, s. 107-117.

¹⁶ E. RINK, *Koncepcje „natury rzeczy” we współczesnej filozofii prawa*, „Roczniki Filozoficzne” 22(1974), z. 2, s.123-150.

¹⁷ Np. F.J. MAZUREK, *Prawo naturalne podstawą stosunków społecznych*, „Roczniki Filozoficzne” 21(1973), z. 2, s. 49-60; TENŻE, *Alfreda Verdrossa i Jacquesa Maritaina koncepcja dynamiczna prawa naturalnego i praw człowieka*, RW KUL, Lublin 1999. Poglądy w tej materii większości wymienionych wyżej autorów przedstawia I.S. GRAT, *Stanowisko prawnonaturalne Czesława Strzeszewskiego na tle poglądów polskich tomistów*, Temida2, Białystok 2009.

¹⁸ Prace K. MOTYKI: *Petrażycjańskie inspiracje I Odrodzenia prawa naturalnego*, w: *Ku prawdzie we wspólnocie człowieka i Boga. Studia dedykowane Ks. Stanisławowi Kowalczykowi*, red. E. Balawajder, A. Jabłoński, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 1997, s. 252-258; *Poglądy filozoficzno-prawne Czesława Martyniaka na tle europejskim*, w: *Prawo, kultura, uniwersytet. 80 lat ośrodka prawniczego KUL*, red. A. Dębiński, RW KUL, Lublin 1999, s. 151-163; *Nie bójmy się prawa naturalnego*, w: *Edukacja i konstytucjonalizm. Eseje Podyplomowego Studium Konstytucjonalizmu UMCS*, red. K. Motyka, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 85-93; *Wstęp*, w: J. FINNIS, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, tłum. K. Lossman, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2001, s. IX-XVIII; *Prawo naturalne bez natury, bez prawa i bez Boga? Teoria prawa naturalnego Johna Finnis’a*, w: *Ze sztafardem prawa przez świat. Księga dedykowana Profesorowi Wieńczysławowi Józefowi von Igelgrund z okazji 85-lecia urodzin*, red. R. Tokarczyk, K. Motyka, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2002, s. 317-333.

¹⁹ Może z wyjątkiem: H. WAŚKIEWICZ, *Powszechność prawa naturalnego i „Nowa nauka” prawa naturalnego Jacques Leclercqa*, oraz W. PIWOWARSKI, *Socjologia moralności a prawo naturalne*.

²⁰ H. WAŚKIEWICZ, *Teoria prawa prof. Jerzego Landego (próba charakterystyki)*, „Roczniki Filozoficzne” 5(1957), z. 4, s. 271-302.

Petrażyckiego (1867-1931)²¹. Petrażycki był twórcą psychologicznej teorii prawa, na potrzeby której zbudował własne koncepcje metodologiczne i własną psychologię, a następnie własną socjologię. Jego projektujące ujęcie prawa, wypracowane w opozycji zwłaszcza do etatystycznych koncepcji pozytywizmu prawnego, było programowo psychologiczne i antyetatystyczne (a w konsekwencji pluralistyczne): prawo lokował on w psychice ludzkiej i definiował jako wszelkie²² indywidualne przeżycia psychiczne mające w składzie emocję prawną, a tym samym ujmujące postrzeżone lub wyobrażone zachowanie się w kategoriach obowiązku jednej strony należnego komuś drugiemu jako jego uprawnienie. Stąd też przeżycia prawne i będące ich projekcją emocjonalną normy prawne określał Petrażycki jako dwustronne, imperatyw-no-atrybutywne, zobowiązująco-uprawniające, a w konsekwencji – roszczeniowe, którą to cechę uważał za odróżniającą je od jednostronnych, wyłącznie imperatywnych, zobowiązujących, a w konsekwencji bezroszczeniowych przeżyć i norm moralnych. Jak łatwo zauważyć, ujęcie to różni się od tradycyjnych ujęć prawniczych nie tylko co do statusu ontologicznego, jakie wyznacza ono prawo, ale też co do zakresu tego pojęcia – niepomiernie szerszego niż prawo w znaczeniu prawniczym, które, z różnych względów, Petrażycki uważał za nienadające się do formułowania o nim adekwatnych sądów i teorii naukowych. W jego ujęciu prawo, rozumiane zarówno jako przeżycia, jak i normy, w ogromnej mierze powstaje i funkcjonuje niezależnie od państwa, niekiedy wbrew państwu, w każdej grupie społecznej, nawet tak małej jak rodzina, a nawet grupach nielegalnych, wręcz przestępczych: wszystkie one rządzą się w dużej mierze własnym, rzec można mikrosystemem prawnym. Nieortodoksyjność tego ujęcia, będącego paradygmatycznym przykładem pluralizmu prawniczego, wyrażają Petrażyckańskie podziały prawa na prawo pozytywne i intuicyjne, z jednej strony, oraz na prawo oficjalne i nieoficjalne, z drugiej.

Zarazem Petrażycki mocno podkreślał, jak nikt inny przed nim, motywacyjne i wychowawcze działanie prawa oraz jego funkcję organizacyjną i rozdzielczą, uważając że funkcja rozstrzygania konfliktów, z którą mamy do czynienia w sądach, jest jedynie drugorzędną i w gruncie rzeczy mikroskopijną jego aktywnością.

---

²¹ Zob. np. K. МОРҀКА, *Petrażycki Leon*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. VIII, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2007, s. 138-142; A. KOJDER, *Petrażycki Leon*, w: *Socjologia prawa*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 288-292, i cyt. tam literatura.

²² To znaczy niezależnie od tego, jaka jest treść tego obowiązku i skorelowanego z nim uprawnienia, i od tego, czy wiążą się one lub czy są zgodne z aktami normatywnymi państwa, czy też nie.

Jerzy Lande był wiernym uczniem Petrażyckiego i propagatorem jego teorii w Polsce. To głównie Lande z pozycji tej teorii brał udział w krajowych dyskusjach teoretycznoprawnych, jako że najważniejsza praca Petrażyckiego w tym zakresie – *Teoria prawa i państwa* przetłumaczona została dopiero w latach 1959-1960²³, a sam Petrażycki po przyjeździe do Polski nie podejmował dyskusji ze swoimi przeciwnikami, zarzucającymi mu skrajny psychologizm, subiektywizm, atomizm społeczny itd.²⁴, a w każdym razie nie utrwalił jej w jakiegokolwiek publikacji. Właśnie dlatego, jeszcze za życia Petrażyckiego, Lande stał się – niejako w zastępstwie swego mistrza – głównym rzecznikiem psychologicznej teorii prawa w Polsce. Teoria ta była głównym punktem odniesienia uprawianej przez Landego dydaktyki uniwersyteckiej, w tym prowadzonego przezeń po wojnie seminarium, przekształconego w latach stalinowskich w *privatissimum*²⁵, w którego pracach brali udział m.in. Grzegorz Leopold Seidler, Franciszek Studnicki, Maria Borucka-Arctowa, Kazimierz Opalek, Jerzy Wróblewski, Adam Podgórecki, Jan Górecki i Wiesław Lang, którzy wkrótce stali się głównymi przedstawicielami polskiej teorii i socjologii prawa²⁶.

W rozwoju polskiej socjologii prawa istotny był opublikowany już po śmierci Landego jego artykuł na temat socjologii Petrażyckiego²⁷ oraz jego postulat wielopłaszczyznowej teorii prawa, oparty na przekonaniu, że prawo można i należy badać zarówno jako normę prawną, w płaszczyźnie analitycznej, jak i jako zjawisko prawne: w płaszczyznach psychologicznej i socjologicznej. Skoro „teoria prawa w swej całości obejmuje prawo jako normę i jako zjawisko rzeczywistości”, to jest zjawisko psychiczne („świadomość normy”/”przeżycia psychiczne”) i zjawisko społeczne („zbiorowe zachowanie się ludzi”/”procesy społeczne z tymi przeżyciem związane”), zatem na teorię prawa składać się powinny teoria normy prawnej (analityczna teo-

²³ L. PETRAŻYCKI, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. I, oprac. J. Lande, PWN, Warszawa 1959; t. II, oprac. W. Leśniewski, PWN, Warszawa 1960.

²⁴ Związka Cz. ZNAMIEROWSKI, *Psychologistyczna teoria prawa. Analiza krytyczna*, „Przegląd Filozoficzny” 25(1922), nr 1, s. 1-78 (także osobna odbitka); F. ZNANIECKI, *Wstęp do socjologii*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1922, s. 65-66 i 262; T. SZCZURKIEWICZ, *Rasa, środowisko, rodzina*, Polski Instytut Socjologiczny, Warszawa-Poznań 1938, s. 237 n.

²⁵ J. WRÓBLEWSKI, *Jerzy Lande jako teoretyk prawa*, w: J. LANDE, *Studia z filozofii prawa*, oprac. K. Opalek, PWN, Warszawa 1959, s. 5-82, s. 11.

²⁶ Zob. np. A. PIENIĄŻEK, P. TEFELSKI, *Wpływ teorii Leona Petrażyckiego na współczesną socjologię prawa*, „Annales UMCS”, Sectio G, „Ius”, 1981, vol. 28, s. 70, gdzie czytamy w odniesieniu do wymienionych uczonych: „Chyba można powiedzieć, że są oni drugą generacją szkoły petrażycką”. Większość z nich poświęciła koncepcjom Petrażyckiego przynajmniej jedną publikację.

²⁷ J. LANDE, *Socjologia Petrażyckiego*, „Przegląd Socjologiczny” 12(1958), s. 229-265, przedruk w: *Studia z filozofii prawa*, s. 843-909.

ria prawa) i teoria zjawiska prawnego (empiryczna teoria prawa, a właściwie dwie takie teorie: psychologiczna i socjologiczna)²⁸. Lande jako pierwszy w polskiej nauce prawa posługiwał się terminem „płaszczyzna”, ale twierdził, że głoszona przez niego koncepcja teorii prawa praktykowana była już przez Petrażyckiego, który – mimo psychologizacyjnych deklaracji – „ustrzegł się zarówno pomieszań, jak i jednostronności metodologicznych, rozgraniczając należycie płaszczyzny: normatywną, teoretyczną i celowościową [...] a w samej teorii logiczno-idealną, psychologiczną i społeczną”²⁹.

Hanna Waśkiewicz, która pozostawała w bezpośrednim kontakcie naukowym z J. Landem, bardzo go ceniła i uważała za wytrawnego uczonego. Podkreślała, że był on typem naukowca, którego pasją jest myślenie i dyskusowanie, ale który niechętnie utrwała swoje myśli na piśmie. Stosunkowo skromny ilościowo dorobek piśmienniczy Landego kładła ona przy tym nie tylko na karb jego osobistej niechęci do pisania i jego złego stanu zdrowia w późniejszych latach, ale także „ogromnego, wprost przyniatającego, wpływu Petrażyckiego”³⁰. Wpływ ten uważała także za główne źródło „braków, sprzeczności i niekonsekwencji jego wywodów”³¹. Poddawszy teorię prawa Landego, w szczególności jego koncepcję tej nauki, rzetelnej analizie, Waśkiewicz dokonała jej krytyki, głównie krytyki immanentnej, której konkluzją było, że „nawet w ramach własnych przesłanek prof. Landego, opartych na logice i metodologii Petrażyckiego, trudno byłoby tak rozumianą teorię prawa uważać za jedną naukę teoretyczną. Według Landego i Petrażyckiego teorią jest zespół twierdzeń adekwatnych, wypowiedzianych o klasie, o której takie twierdzenia mogą być wypowiedziane. Teoria prawa taka, jak ją rozumie prof. Lande, musiałaby wypowiadać twierdzenia o klasie: przeżycia psychiczne określonego typu plus zbiorowe zachowanie się ludzi, pod którego wpływem to przeżycie się wytwarza i które jest jego następstwem, plus twory myślowe, wyrażające treść tych przeżyć. Klasa taka równie mało nadawałaby się do wypowiedziania o niej twierdzeń adekwatnych, jak krytykowane ostro przez Petrażyckiego klasy »jarzyna« lub »zwierzyna«”³².

---

²⁸ J. LANDE, *Sprawa teorii prawa* (1933), w: tamże, s. 678.

²⁹ J. LANDE, *Nauka o normie prawnej* (1953/54), w: *Studia z filozofii prawa*, s. 913-915; TENŻE, *Historia filozofii prawa* (1929/30), w: tamże, s. 418.

³⁰ H. WAŚKIEWICZ, *Teoria prawa prof. Jerzego Landego*, s. 273.

³¹ Tamże, s. 273, 302.

³² Tamże, s. 291.

Mimo swojego krytycznego stanowiska wobec teorii prawa Landego oraz leżącej u jej źródła teorii Petrażyckiego, jak również mimo dostrzegania raczej negatywnego niż pozytywnego wpływu Petrażyckiego na twórczość naukową Landego, Waśkiewicz obu uczonych traktowała z estymą, a samo zagadnienie wpływu Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa uważała za interesujący problem badawczy. Za jej sprawą wpływ ten stał się na długie lata przedmiotem prowadzonych w Katedrze badań, które z czasem rozszerzono na zagadnienie światowej recepcji twórczości naukowej Petrażyckiego³³.

Paradoksem swego rodzaju jest to, że właśnie Petrażycki – twórca psychologicznej teorii prawa, etykietowany w Rosji i w Polsce jako jednostronny psychologista, a nawet solipsysta – miał pierwszą w Polsce katedrę socjologii i był wiceprezesem Międzynarodowego Instytutu Socjologicznego w Paryżu, zaś obecnie uważany jest za klasyka światowej socjologii prawa. To on w największym stopniu, choć pośrednio, przyczynił się do powstania polskiej socjologii prawa i jej obecnego kształtu, co oczywiście potwierdza tezę, że jego teoria zawiera liczne i inspirujące wątki socjologicznoprawne. Jak zauważał Kazimierz Opalek, zapewne najbardziej petrażycjański spośród polskich marksistowskich teoretyków prawa, „dzieło Petrażyckiego stanowi dla współczesnego socjologa prawa istną kopalnię interesujących, często tylko mimochodem skreślonych uwag i spostrzeżeń, które mogą stanowić dziś punkt wyjścia dla naszej refleksji, względnie źródło pomysłów w badaniach empirycznych”³⁴. Słowa te są w dalszym ciągu aktualne, mimo iż nie miała część Petrażycjańskiej spuścizny została z powodzeniem wykorzystana przez polskich teoretyków i socjologów prawa. Nieprzypadkowo, to właśnie uczeń Petrażyckiego, uczestnik prowadzonego

---

³³ Pod kierunkiem H. Waśkiewicz przygotowana została rozprawa doktorska, obroniona w 1991 r., której wersja książkowa (K. MOTYKA, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, RW KUL, Lublin 1993) otrzymała doroczną Nagrodę Wydziału I PAN w dziedzinie prawa (1995). Z estymą odnosili się do dorobku naukowego Petrażyckiego, ale też Landego, dwaj poprzednicy H. Waśkiewicz na Katedrze: filozofowie prawa Czesław Martyniak i Jerzy Kalinowski, choć generalnie – tak jak ona – nie podzielali ich stanowiska filozoficznoprawnego. Zob. w tej sprawie tamże, s. 44, 48, 67, 79; K. MOTYKA, *Socjologizujący prawnicy*, s. 195-197; TENŻE, *Poglądy filozoficznoprawne Czesława Martyniaka*, s. 157-161. 100-lecie KUL-u jest dobrą okazją, by wyrazić opinię, że jest dość prawdopodobne, że jego założyciel – ks. Idzi Radziszewski, znający Petrażyckiego z petersburskich Wyższych Kursów Polskich, na których obaj wykładali, proponował mu dołączenie do kadry naukowej naszej uczelni. Dodajmy także, że właśnie na łamach lubelskiego „Kuriera” M. Hercberg opublikował jedno z pierwszych w Polsce, dotąd zupełnie nieznanne, opracowanie poświęcone koncepcjom Petrażyckiego (*Prof. Leon Petrażycki a teoria prawa*, „Kurjer” 1909, nr 207, s. 2; nr 208, s. 1-2; nr 209, s. 2-3; nr 210, s. 2).

³⁴ K. OPALEK, *Teoria Petrażyckiego a współczesna teoria prawa*, w: *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauki Leona Petrażyckiego*, red. tenże, PWN, Warszawa 1969, s. 131.

przez niego seminarium socjologii Henryk Piętka opublikował w 1933 r. pierwszą w naszym kraju pracę poświęconą socjologii prawa, w której przedstawił, w duchu petrażycjańskim, przedmiot i metodę tej dyscypliny oraz relacje między nią a socjologią, teorią prawa i polityką prawa³⁵. W jego ujęciu teoria prawa miałaby się zajmować analizą elementów przeżycia prawnego, jego statyką, zaś socjologia prawa – dynamiką przeżyć prawnych, ich rozwojem w życiu społecznym, zmianami w nich zachodzącymi itp.³⁶ W innym miejscu pracy Piętka pisał jednak o tytułowej nauce w innych kategoriach, sprowadzając wszystkie jej zagadnienia do „ustalenia praw socjologicznych, kierujących życiem norm prawnych”³⁷. Ze względu na jej przedmiot formalny socjologię prawa zaliczał Piętka do socjologii ogólnej, a ze względu na jej przedmiot materialny – do nauk prawnych³⁸. Mimo różnych niekonsekwencji i innych słabości, ta niewielka praca, z uwagi na swe pierwszeństwo w postawieniu problemu statusu metodologicznego socjologii prawa, zajmuje ważne miejsce w rozwoju tej subdyscypliny w naszym kraju. Warto także odnotować, że również za sprawą Piętki na początku lat trzydziestych XX wieku socjologia prawa została wprowadzona jako osobny przedmiot do dydaktyki akademickiej³⁹.

Po II wojnie światowej, której ofiarą stali się niemal wszyscy najmłodszy adeptci petrażycjaństwa, i po ciemnych latach stalinowskich to właśnie uczniowie Landego: Borucka-Arctowa w Krakowie i Podgórecki w Warszawie stworzyli najważniejsze ośrodki socjologicznoprawne, które – w różnym zakresie, w różny sposób i w różnym stopniu – kontynuują zapoczątkowaną przez Petrażyckiego tradycję⁴⁰. Szczególną rolę w tym względzie, także z uwagi na stanowisko w kwestii samego pojęcia prawa i odróżniający go od większości seminarzystów Landego dystans do marksizmu,

³⁵ H. PIĘTKA, *Przedmiot i metoda socjologii prawa*, „Themis Polska” seria 3, 8(1933), s. 3-33.

³⁶ Tamże, s. 20.

³⁷ Tamże, s. 15.

³⁸ Tamże, s. 22, 23, 33.

³⁹ Był to wykład socjologii prawa na Wydziale Geodezji Politechniki Warszawskiej (!). Zob. *Rozmowa z p. dr Henrykiem Piętką, Asystentem przy Seminarium filozofii i encyklopedii prawa UW*, „Ruch Akademicki” 1931, nr 1, s. 8. Na Wydziale Prawa UW od roku akad. 1930/31 Piętka wykładał „Socjologiczne elementy teorii prawa”, która to nazwa po kilku latach została zmieniona na „Socjologię prawa”. Zob. A. KOJDER, *Socjologia prawa w Polsce*, s. 443-444. Sam Petrażycki wykładał na Wydziale Prawa UW m.in. Socjologię (1919/1920 i 1923/29) oraz Ogólną teorię prawa i państwa na podstawie socjologicznej (1921/1922). Zob. J. LICKI, *Życie i twórczość Leona Petrażyckiego, w: O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, red. A. Kojder, PWN, Warszawa 1985, s. LI.

⁴⁰ Ważną rolę w polskiej socjologii prawa odegrał także poznański teoretyk prawa Zygmunt Ziemiński, uczeń krytyka Petrażyckiego – Czesława Znamierowskiego. Zob. Z. ZIEMIŃSKI, *Socjologia prawa jako nauka prawna*, PWN, Warszawa–Poznań 1975.

odegrał Adam Podgórecki, który ponadto walnie przyczynił się do instytucjonalizacji socjologii prawa w Polsce, co miało miejsce w latach sześćdziesiątych XX wieku. To spod jego pióra wyszły pierwsze polskie podręczniki socjologii prawa, poczynając od będącej „programowym manifestem nowej dyscypliny”⁴¹ *Socjologii prawa*⁴², i za jego, w głównej mierze, sprawą powstała w 1963 r. Sekcja Socjologii Prawa Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, kierowana przez niego do 1978 r., a rok wcześniej Komitet Badawczy Socjologii Prawa Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego, którego przez wiele lat był wiceprzewodniczącym⁴³.

Adam Podgórecki, jako jeden z niewielu z grona uczniów J. Landego, nie deklarował się jako marksista i podkreślał związek swoich dociekań z koncepcjami naukowymi Petrażyckiego⁴⁴. Związek ten widać już w samej koncepcji socjologii prawa, której zadanie Podgórecki określał jako „rejestrwanie, formułowanie i weryfikowanie ogólnych zależności istniejących między prawem a innymi czynnikami społecznymi (prawo może być wówczas traktowane jako zmienna niezależna lub zależna), ale również próba budowy ogólnej teorii tłumaczącej procesy społeczne, w których odgrywa rolę prawo, i w ten sposób powiązanie tej dyscypliny z całością wiedzy socjologicznej”⁴⁵. Podgóreckiego wizja socjologii prawa współbrzmi ze stanowiskiem Petrażyckiego,

⁴¹ A. KOJDER, *Socjologia prawa w Polsce*, s. 445.

⁴² A. PODGÓRECKI, *Socjologia prawa*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1962; TENŻE, *Zarys socjologii prawa*, PWN, Warszawa 1971.

⁴³ A. KOJDER, *Socjologia prawa w Polsce*, s. 445. W mniejszym stopniu, ale równie wyraźnie widać związki tradycji Petrażyckańskiej ze światową socjologią prawa. Współtworzyli ją (i socjologię w ogóle) rosyjscy uczniowie Petrażyckiego: Pitirim Sorokin i Nicholas Timasheff w USA, George Gurvitch we Francji; pierwsze angielskie prace książkowe w tym zakresie wyszły spod ich pióra (N.S. TIMASHEFF, *An Introduction to the Sociology of Law*, Harvard University Press, Cambridge 1939; G. GURVITCH, *Elements de sociologie juridique*, Dalloz, Paris 1940; *Sociology of law*, with a preface by Roscoe Pound, Alliance Book Corporation, New York 1942). Dodajmy, że w 1931 r. Gurvitch i Louis Le Fur założyli we Francji Międzynarodowy Instytut Filozofii Prawa i Socjologii Prawnej (Institut international de philosophie du droit et de sociologie juridique), którego organem zostało stworzone przez Instytut czasopismo „Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie juridique”.

⁴⁴ Zob. K. MOTYKA, *Prawo – socjologia prawa – polityka prawa. Wątki Petrażyckańskie w twórczości naukowej Adama Podgóreckiego*, w: *Między autonomią a kontrolą*, red. A. Kojder, J. Kwaśniewski, UW–PTS, Warszawa 1992, s. 88–100; K. MOTYKA, *Adama Podgóreckiego spory z Petrażyckim*, w: *Socjologia prawa: Prof. Adam Podgórecki in memoriam*, red. J. Kurczewski, (Prace ISNS, nr 2), Warszawa 1999, s. 297–311; A. KOJDER, *Inspiracje Petrażyckańskie w twórczości Adama Podgóreckiego*, w: *Idee naukowe Adama Podgóreckiego*, red. J. Kwaśniewski, J. Winczorek, (Prace Katedry Socjologii Norm, Dewiacji i Kontroli Społecznej IPSiR UW, t. 10), Warszawa 2009, s. 37–52; J. KURCZEWSKI, *Adam Podgórecki's Empirical Theory of Law*, „Societas/Communitas” 2013, nr 1, s. 79–97.

⁴⁵ A. PODGÓRECKI, *Empiryczna socjologia prawa*, w: *Prawo w społeczeństwie*, red. J. Kurczewski, PWN, Warszawa 1975, s. 9; por. TENŻE, *Socjologia prawa*, s. 15.

w myśl którego „obok badania naukowego prawa samego w sobie, jako odrębnej klasy zjawisk [...] zadaniem teorii prawa jest następnie zbadanie naukowe [...] dwustronnego związku przyczynowego: 1) badanie naukowe prawa jako czynnika życia społeczno-psychicznego, stworzenie teorii przyczynowego oddziaływania prawa i 2) badanie prawa jako wytworu tego życia, stworzenie teorii genezy i rozwoju prawa”⁴⁶.

Związków socjologii prawa Podgóreckiego z teorią Petrażyckiego jest wiele, lecz najistotniejszy dotyczy samej koncepcji prawa, którą ten ostatni sformułował – jak już zaznaczono – w opozycji do pozytywizmu prawniczego, ale i marksizmu, uznających za prawo normy postępowania (i ich systemy) ustanowione bądź uznane przez państwo i chronione przymusem państwowym. Podgórecki podzielał pogląd Petrażyckiego, że uznając placet państwa za cechę definicyjną prawa, prawoznawstwo „pozbawia się [...] bogatego i pouczającego materiału: tych zjawisk prawnych, które powstały i powstają poza państwem, niezależnie od niego i przed pojawieniem się państwa, i zwięża swe pole widzenia do ciasnego, rzecz można, oficjalno-kancelaryjnego widnokregu”⁴⁷, i podobnie jak on ujmował prawo w szerokiej antyetatystycznej i pluralistycznej perspektywie, przejmując przy tym Petrażycjańskie rozróżnienia: prawo pozytywne/prawo intuicyjne i prawo oficjalne/prawo nieoficjalne, którymi posługiwał się zresztą w raczej liberalny sposób.

Biorąc pod uwagę psychologiczny i antyetatystyczny, a w konsekwencji pluralistyczny wymiar L. Petrażyckiego ujęcia prawa oraz odnosząc je do polskiej refleksji nad prawem drugiej połowy XX wieku, sformułowano opinię, że „o ile współcześni teoretycy prawa w taki czy inny sposób spożytkowali Petrażycjańską koncepcję prawa w jej wymiarze wertykalnym, zwracając uwagę także na psychiczny wymiar prawa i psychologiczną problematykę prawoznawstwa oraz podejmując zapoczątkowaną przez Petrażyckiego dyskusję nad ontologią i epistemologią prawa”, o tyle Adam Podgórecki i związani z nim warszawscy socjologowie prawa: Kazimierz Frieske, Andrzej Kojder, Jacek Kurczewski, Jerzy Kwaśniewski⁴⁸, „nawiązali do tej koncepcji przede wszystkim w jej wymiarze horyzontalnym i opowiedzieli się za szerokim rozumieniem prawa, uzasadniając m.in. badanie przed- i pozapaństwowych kultur prawnych”⁴⁹.

⁴⁶ L. PETRAŻYCKI, *Teoria prawa i państwa*, t. II, s. 664.

⁴⁷ L. PETRAŻYCKI, *Teoria prawa i państwa*, t. I, s. 370.

⁴⁸ Określani niekiedy mianem socjologów prawa o orientacji socjologicznej – w odróżnieniu od tych o orientacji prawniczej, którzy – jak np. Maria Borucka-Arctowa – nie przyjmują szerokiego, nietetatystycznego ujęcia prawa. Por. np. A. PIENIAŻEK, M. STEFANIUK, *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 104 n.

⁴⁹ K. MOTYKA, *Wpływ Leona Petrażyckiego*, s. 124.

Podgórecki definiował prawo wielokrotnie, ale – jak się wydaje – jego stanowisko, trudne do jednoznacznej interpretacji, bo wyrażane wielokrotnie i niekiedy niespójnie, najlepiej oddaje definicja, w myśl której „prawo to normy (lub norma) zespolone wzajemnymi oczekiwaniami i wiążące obowiązkami i uprawnieniami co najmniej dwie strony”⁵⁰. Jego zdaniem definicja ta usuwa wadę ujęcia Petrażyckiego, w myśl którego prawo jest zjawiskiem psychiki indywidualnej. Zdaniem Podgóreckiego „wyobrażenia wariata, iż jest on właścicielem piramid egipskich [...] nie są [...] zjawiskiem prawnym; stałyby się nim jednak wtedy, gdyby inny wariat uznał te roszczenia i gdyby na zasadzie tego uznania wywiązały się pomiędzy nimi odpowiednie społeczne interakcje”⁵¹. Jak widać, definicja ta jest petrażyckańska co do ducha, ale nie co do litery. Wprawdzie łączy ją z ujęciem Petrażyckiego współwystępowanie w niej pojęć obowiązku i uprawnienia, a więc opowiedzenie się za imperatywno-atrybutywnym charakterem prawa, ale nabiera ono u Podgóreckiego wyraźnie interpersonalnego, socjologicznego wymiaru, który posiadałoby ono nawet bez odwołania się do typowo socjologicznej kategorii „interakcji”.

Adam Podgórecki nie tylko przyjmował petrażyckańskie szerokie ujęcie prawa, ale też twierdził, że teoria Petrażyckiego jest „najbardziej chyba rozwiniętą teorią [...] dotyczącą społecznego oddziaływania i społecznej funkcji prawa”⁵² i właśnie jej używał jako modelu do systematyzacji wyników własnych badań w tym zakresie⁵³. Stąd socjologię prawa Podgóreckiego można widzieć – za Klausem A. Ziegertem – jako „próbę empirycznego testu teorii Petrażyckiego o imperatywno-atrybutywnej naturze prawa”⁵⁴. Niektóre z zawartych w tej teorii i zaadaptowanych przez Podgóreckiego kategorii analitycznych, w szczególności rozróżnienie postawy zasadniczej i celowościowej, weszły na stałe nie tylko do polskiej socjologii prawa, ale i do socjologii moralności i socjologii *tout court*⁵⁵.

⁵⁰ A. PODGÓRECKI, *Definicja prawa*, „Prace IPSiR UW” 2(1978), s. 9-27.

⁵¹ Tamże. Por. J. KURCZEWSKI, *Pojęcie własności w socjologiczno-prawnych badaniach porównawczych*, w: *Prawo w społeczeństwie*, s. 262, gdzie autor pojmuje prawo jako „system stosunków imperatywno-atrybutywnych” [podkr. – K.M.], oraz J. KAPIŃSKI, *Z zagadnień ontologii prawa*, w: *Prawo w społeczeństwie*, s. 62 n.

⁵² A. PODGÓRECKI, *Zarys socjologii prawa*, PWN, Warszawa 1971, s. 415.

⁵³ K.A. ZIEGERT, *Adam Podgórecki's Sociology of Law: the Invisible Factors of the Functioning of Law Made Visible*, „Law and Society Review” 1977, vol. 12, s. 170.

⁵⁴ Tamże, s. 168.

⁵⁵ J. MARIANŃSKI, *Postawy zasadnicze i celowościowe w społeczeństwie polskim: fakty, trendy, perspektywy*, „Collectanea Theologica” 54(1984), nr 1, s. 5-35.

A. Podgórecki zainteresował koncepcjami Petrażyckiego i zainspirował do ich aplikacji badawczej kolejne pokolenia polskich socjologów prawa⁵⁶, w szczególności wymienionych wyżej K. Frieske, A. Kojdera, J. Kurczewskiego i J. Kwaśniewskiego, których można zaliczyć do petrażycjańskiej szkoły Adama Podgóreckiego⁵⁷ czy – bardziej ogólnie – do trzeciej generacji szkoły petrażycjańskiej⁵⁸. Podobną szkołę, petrażycjańską co do ducha, stworzył J. Kurczewski przez lata kierujący Katedrą Socjologii i Antropologii Obyczajów i Prawa w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW i jej poprzednikami instytucjonalnymi. Zaliczyć do niej można Małgorzatę Fuszarę i Iwonę Jakubowską-Branicką, którym dane było jeszcze uczyć się na wykłady Podgóreckiego, a następnie Katarzynę Dzieniszewską-Naroską, Aleksandrę Herman, Aleksandrę Niżyńską i Edytę Radzewicz. W ich opracowaniach, które będą przywoływane raz jeszcze, Petrażycjańska perspektywa badawcza jest wyraźnie widoczna⁵⁹.

Prace wymienionych autorek kierują nas ku socjologii praw człowieka, które – jak uprawnienia w ogóle – zarówno w Polsce, jak i w nauce światowej stały się przedmiotem refleksji socjologicznej stosunkowo niedawno, w ostatnich dwu dekadach

---

⁵⁶ J. KURCZEWSKI, *From Sociology of the Normative*, w: *Niedzica Castle Papers Niedzica Castle Papers on Rights and Duties*, red. J. Kurczewski, University of Warsaw, Institute of Social Prevention and Resocialisation, Sociology of Custom and Law Unit, Warsaw 1987, s. 134.

⁵⁷ K. MOTYKA, *Wpływ Leona Petrażyckiego*, s. 120; TENŻE, *Adama Podgóreckiego spory z Petrażyckim*, s. 310-311.

⁵⁸ A. Pieniążek i P. Tefelski określają wspomnianych wyżej uczniów J. Landego jako drugą generację tej szkoły (*Wpływ teorii Leona Petrażyckiego na współczesną socjologię prawa*, s. 70). Również do trzeciej generacji zapewne można by zaliczyć niektórych z uczniów prof. M. Boruckiej-Arctowej, w tym Grażynę Skąpską i Krzysztofa Paleckiego.

⁵⁹ Zob. np. M. FUSZARA, *Codzienne konflikty i odświętna sprawiedliwość*, Zakład Socjologii Obyczajów i Prawa IPSiR UW, Warszawa 1988; TAŻ, *Leon Petrażycki on Women's Rights*, „Societas/Communitas” 2009, nr 1(7), s. 37-45; I. JAKUBOWSKA, *Procesy kształtowania się przekonań i ocen moralnych dzieci i młodzieży*, Zakład Socjologii Obyczajów i Prawa IPSiR UW, Warszawa 1986; I. JAKUBOWSKA-BRANICKA, *Teoria sprawiedliwości Leona Petrażyckiego. O równowadze uprawnień i obowiązków*, w: *O społeczeństwie, prawie i obyczajach. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Jackowi Kurczewskiemu*, oprac. Katedra Socjologii i Antropologii Obyczajów i Prawa ISNS UW, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013, s. 23-43; A. HERMAN, *Naturystyczny kodeks etyczny jako przykład prawa intuicyjnego w ujęciu Leona Petrażyckiego*, w: tamże, s. 44-62; K. DZIENISZEWSKA-NAROSKA, *ACTA, czyli Antyteza Cnoty Tolerancji Akademickiej. Rzecz o ściąganiu przez pryzmat koncepcji Leona Petrażyckiego*, w: tamże, s. 63-83; TAŻ, *Prawa i wolności obywatelskie w poczuciu prawnym mieszkańców małego miasta*, w: *Socjologia prawa: Prof. Adam Podgórecki in memoriam*, s. 552-579; A. NIŻYŃSKA, *Masoch, Ehrlich and Petrażycki: Literature and Law as a Framework for Analysis of Sado-masochistic Relations in the XIXth Century*, „Societas/Communitas” 2009, nr 1(7), s. 63-68; E. RADZEWICZ, *Prawo do drogi. Przypadek Trawelerów z miasta Galway*, niepublikowana rozprawa doktorska obroniona w 2018 r. w ISNS UW (promotor J. Kurczewski), streszczenie dostępne na <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/2376> [dostęp: 9 czerwca 2018].

XX wieku⁶⁰, po latach obojętności, a nawet niechęci socjologów do problematyki praw człowieka, w pewnej mierze wynikających z dziedzictwa Marksa, Durkheima i Webera⁶¹. Na obojętność tę wskazywali u nas kilkakrotnie tu już przywoływani J. Kurczewski i H. Waśkiewicz, którym – obok A. Podgóreckiego – przypisać należy pierwszeństwo w uprawianiu i/lub postulowaniu socjologicznej refleksji nad uprawnieniami, w tym zwłaszcza prawami człowieka. J. Kurczewski ponad 40 lat temu zauważał, że polska empiryczna socjologia prawa dotychczas niewiele miejsca poświęcała uprawnieniom, mimo iż tak bliskie jej podejście do prawa L. Petrażyckiego „wyjątkowo się do tego nadaje”⁶². Kilka lat później na podobne zaniedbania socjologów w odniesieniu do praw człowieka wskazywała H. Waśkiewicz. W referacie, wygłoszonym w 1986 r. na konferencji zorganizowanej przez ówczesny Zakład Socjologii Obyczajów i Prawa Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW⁶³, wyraziwszy opinię, że „socjologowie nie wydają się szczególnie zainteresowani społecznymi aspektami praw człowieka” i że aspekty te są „być może” ważniejsze niż ich aspekty prawne⁶⁴, uczona – jako pierwsza w polskiej i zapewne jedna z pierwszych

⁶⁰ Zob. K. MOTYKA, *Od Redaktora naukowego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 43(2015), nr 4: *Prawa człowieka w perspektywie socjologicznej*, red. K. Motyka, s. 8-9 i cyt. tam literatura. Monografia jest pokłosiem KUL-owskich XXXI Dni Praw Człowieka (12-13 grudnia 2013), które na początku lat 1980. powołała do istnienia H. Waśkiewicz; M. FREEMAN, *Prawa człowieka*, przeł. M. Frania, Sic!, Warszawa 2007, s. 101 n. Z wcześniejszych prac wymienić należy zwłaszcza N. LUHMANN, *Grundrechte als Institution: ein Beitrag zur politischen Soziologie*, Duncker & Humblot, Berlin 1965, i T.R. YOUNG, *The Sociology of Human Rights*, „Humanity & Society” 5(1981), s. 353-369.

⁶¹ Zob. np. B.S. TURNER, *The Globalization of Human Rights: Violence, New Wars and Failed States*, „Korea Observer” 37(2007), nr 1, s. 23-25; TENŽE, *Sociology of Human Rights*, w: *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, red. D. Shelton, Oxford University Press, Oxford 2013, zwł. s. 82-84; S.R. ANLEU, *Sociologists Confront Human Rights*, „Journal of Sociology” 1999, nr 2, s. 198-212. Mathieu Deflem i Stephen Chicoine (*The Sociological Discourse on Human Rights: Lessons from the Sociology of Law*, „Development and Society” 40(2011), s. 101) podkreślają, że: „[i]n almost all programmatic statements about the sociology of human rights, the classical tradition of sociology is seen as generally inhospitable towards the adoption of human rights as a sociological subject matter”.

⁶² J. KURCZEWSKI, *On Measurement of Subjective Rights*, w: *The Polish Sociology of Law Newsletter*, red. A. Kojder, J. Kurczewski, J. Licki, Warsaw: Polish Sociological Association. Section on the Sociology of Law 1978, s. 51. W artykule tym autor podejmował kwestie 1) wskaźników uznawania praw i obowiązków, 2) wskaźników ich zakresu i 3) wskaźników głębokości ich uznania (tamże, s. 53-56).

⁶³ H. WAŚKIEWICZ, *Some Remarks on the Necessity of Sociological Study of Some Aspects of the Human Rights Problems*, w: *Niedzica Castle Papers on Rights and Duties*, s. 36-45. Wersja polska: *Kilka uwag o konieczności socjologicznych badań nad niektórymi aspektami problematyki praw człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych” 43(2015), nr 4: *Prawa człowieka w perspektywie socjologicznej*, red. K. Motyka, s. 11-15.

⁶⁴ Tamże, s. 13.

w światowej literaturze naukowej – sformułowała i uzasadniła postulat podjęcia socjologicznych badań nad prawami człowieka⁶⁵. Wśród wskazywanych socjologom przez H. Waśkiewicz zagadnień badawczych znalazły się kwestie świadomości praw człowieka oraz ich respektowania i ich naruszania w poszczególnych społeczeństwach.

Już rok później w ramach kongresu socjologii prawa w Bolonii odbyły się dwie sesje poświęcone realizacji tego, o co apelowała prof. Waśkiewicz. Swoje prace przedstawili w nich również polscy socjologowie, wszyscy związani z tradycją Petrażyckańska: Kurczewski, Podgórecki i Jan Górecki⁶⁶. Szczególnie ważne dla omawianej problematyki było wystąpienie Podgóreckiego, także z uwagi na to, że jest pierwszą pracą polskiego uczonego⁶⁷, która wprost zajmuje się socjologią praw człowieka oraz pierwszą, i jak dotąd chyba jedyną, w naszej nauce, z nazwą tej subdyscypliny czy obszaru badawczego w tytule. Podgórecki, skądinąd daleki od podzielanej przez Hannę Waśkiewicz prawnonaturalnej wizji praw człowieka⁶⁸, podjął kilka wskazanych przez nią, choć – jak się zdaje – niezależnie od niej, zagadnień, a przy tym w istotny sposób korzystał z koncepcji Petrażyckiego, głównie z jego „prawa intuicyjnego”. Jego zdaniem, rzetelnej socjologii praw człowieka nie można zbudować bez tego pojęcia⁶⁹;

---

⁶⁵ K. МОТЫКА, *Hanna Waśkiewicz: prawo naturalne – prawa człowieka – socjologia praw człowieka*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 127-140; A.G. OCHMAN, *Od prawa naturalnego do socjologii praw człowieka. Wkład Profesor Hanny Waśkiewicz do polskiej refleksji nad prawem*, rozprawa doktorska, obroniona w KUL-u w 2018 r. – promotor K. Motyka [w druku], streszczenie dostępne na https://www.kul.pl/files/107/doktoraty/ochman_a/ochman_andrzej_ks.pdf [dostęp: 9 czerwca 2018].

⁶⁶ Zob. *Laws and Rights. Proceedings of the International Congress of Sociology of Law for the Ninth Centenary of The University of Bologna (May 30 – June 3, 1988)*, red. V. Ferrari, Giuffrè, Milano 1991, tamże: J. KURCZEWSKI, *Resurrection of Rights in Poland*, s. 363-381; A. PODGÓRECKI, *Toward a Sociology of Human Rights*, s. 417-432; J. GORECKI, *Functionalism and Justification of Ethics*, s. 589-612. Artykuły Kurczewskiego i Podgóreckiego opublikowano wcześniej w wersji włoskiej w *Sociologia del diritti umani*, red. R. Treves, V. Ferrari, „Sociologia del diritto” 16(1989), 1, s. 81-89 i 131-145. Artykuł Podgóreckiego w nieco zmienionej postaci włączony został do jego *A Sociological Theory of Law*, Milano 1991 (wersja polska *Socjologiczna teoria prawa*, tłum. Ł.M. Kwaśniewska i R. Smogór, IPSiR UW, Warszawa 1998, rozdział: *Revolucja w dziedzinie praw człowieka*, s. 101-114). Polska wersja tekstu Kurczewskiego, *Rezurekcja praw w Polsce*, „Res Publica” 4(1990), nr 6(33), s. 73-85.

⁶⁷ Dodajmy, że Podgórecki był wówczas profesorem socjologii i antropologii w Carleton University w Ottawie, a Górecki profesorem socjologii w University of Illinois Urbana-Champaign.

⁶⁸ Np. H. WAŚKIEWICZ, *Prawa człowieka. Pojęcie, historia*, „Chrześcijanin w Świecie” 1978, nr 3-4, s. 11-48. Zob. polemikę z Podgóreckim w tym kontekście J. Kurczewskiego na temat natury człowieka, w: J. KURCZEWSKI, *Living Sociology of Law*, Chair in Sociology and Anthropology of Custom and Law. Institute of Applied Social Sciences, University of Warsaw, Warsaw 2010, s. 99-100.

⁶⁹ A. PODGÓRECKI, *Socjologiczna teoria prawa*, s. 101.

ono również jest istotne dla zaproponowanego przezeń podziału tych uprawnień na kompletne i ułomne⁷⁰.

Z tradycją Petrażycjańską związana jest, choćby genealogicznie, większość polskich uczonych uprawiających socjologię praw człowieka, spośród których, oprócz wymienionych wyżej bezpośrednich i pośrednich uczniów A. Podgóreckiego⁷¹, odnotujmy M. Borucką-Arctową i Annę Turską z ich zespołami⁷², a z badaczy wywodzących się z KUL-u – ucznia piszącego te słowa Błażeja Kmiecika⁷³.

Wracając na zakończenie do A. Podgóreckiego, podkreślić należy także rolę, jaką jego prace obcojęzyczne odegrały w przybliżaniu światowej socjologii prawa dorobku Petrażyckiego, którego określał on mianem „zapoznanego ojca socjologii prawa”⁷⁴,

⁷⁰ Tamże, s. 102-103.

⁷¹ Obok wspomnianych prac, zob. zwłaszcza A. KOJDER, *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 420 n.; J. KWAŚNIEWSKI, *Prawa człowieka w świadomości społecznej*, w: *Prawo i ład społeczny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Turskiej*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Socjologii Prawa, Warszawa 2000, s. 201-221; *Prawa człowieka i jej granice*, red. I. Jakubowska-Branicka, Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Warszawa 2002; B. ŁACIAK, *Prawa dziecka w Polsce – teoria i praktyka*, w: *Socjologia prawa: Prof. Adam Podgórecki in memoriam*, s. 488-507; J. ARCIMOWICZ, *Rzecznik Praw Obywatelskich. Aktor sceny publicznej*, Trio, Warszawa 2003.

⁷² M. BORUCKA-ARCTOWA, *Postawy wobec praw i wolności obywatelskich oraz socjalnych w starych i nowych demokracjach*, w: *Prawo i ład społeczny*, s. 222-244; *Socjalizacja prawna*, red. M. Borucka-Arctowa, Ch. Kourilsky, Scholar, Warszawa 1993; *Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, red. A. Turska, CH Beck, Warszawa 2010.

⁷³ Zob. B. KMIECIAK, *Prawa pacjenta i ich ochrona. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015 (na podstawie rozprawy doktorskiej obronionej w KUL-u w 2014 r.) i szereg innych prac tego autora, w szczególności *Socjologia praw pacjenta – wybrane uwagi, analizy i refleksje*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Iuridica, 79(2017), s. 21-37. Autor tych słów poczytuje sobie za sukces zainteresowanie Petrażyckim do niedawna związanego z KUL-em socjologa wiedzy prof. Mariusza Zemło, czego efektem jest jego praca – *Leona Petrażyckiego socjologia wiedzy moralno-prawnej*, w: *Współczesne problemy socjologii wiedzy. W 80-lecie ideologii i utopii Karla Mannheim*, red. T. Korczyński, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2017, s. 83-100. Wspomnieć tu warto także o będącej pokłosiem XXXI Dni Praw Człowieka pracy wybitnego petrażycyjologa i petrażyjcjanisty Edoardo FITTIPALDI, *Love, Anankasticity and Human Rights: The Perspective of a Petrażyckian Continental Legal Realism*, w: *Zasada proporcjonalności a ochrona praw podstawowych w państwach Europy*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2015.

⁷⁴ A. PODGÓRECKI, *The Unrecognized Father of Sociology of Law: Leon Petrażycki*, „Law and Society Review” 15(1980-1981), s. 183-202. Jest to recenzja ważnej dla światowej recepcji dorobku L. Petrażyckiego pracy *Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki*, red. J. Gorecki, University of Illinois Press, Urbana-Chicago-London 1975. Na temat tej recepcji zob. m.in. K. MOTYKA, *Amerykańskie petrażyjcjana: Law and Morality w oczach krytyki*, w: *Prawo i ład społeczny*, s. 314-328; TENŻE, *Law and Sociology. The Petrażyckian Perspective*, w: *Law and Sociology*, red. M. Freeman, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 19-40; TENŻE, *Leon Petrażycki: Challenge to Legal Orthodoxy*, TN KUL, Lublin 2007.

a siebie jako jego prawowitego intelektualnego wnuka⁷⁵. Zgadzać się z tym ostatnim określeniem, warto raz jeszcze posłużyć się współbrzmiającą z nim oceną Klausa A. Ziegerta, którego zdaniem Adam Podgórecki jest „najściślejszym ogniwiem łączącym ustaloną przez Petrażyckiego tradycję ze współczesną polską socjologią prawa. Nie zadowala[ł] się on samym włączeniem idei Petrażyckiego do własnych badań, co wszyscy uczeni z grupy krakowskiej robi[li] w większym lub mniejszym stopniu [...]. Stara[ł] się raczej wypełnić program naukowy, »przesłanie« dzieła Petrażyckiego w ramach współczesnej teorii i metodologii nauk społecznych, usiłując kontynuować dociekania nad społeczną istotą prawa i zadaniami, które musi przed sobą stawiać »prawdziwa« nauka prawna»⁷⁶.

W tym stanie rzeczy można by na użytek tego opracowania tytuł poświęconego polskiej teorii prawa artykułu Jerzego Wróblewskiego: *Teaching Jurisprudence in Poland: from Petrażycki to Marxist Theory*⁷⁷, sparafrazować na: *Teaching Sociology of Law in Poland: from Petrażycki to Podgórecki*.

Bibliografia

- ANLEU S.R., *Sociologists Confront Human Rights: The Problem of Universalism*, „Journal of Sociology” 35(1999), nr 2, s. 198-212.
- ANZILOTTI D., *La filosofia del diritto e la sociologia*, Meozzi, Firenze 1892.
- ARCIMOWICZ J., *Rzecznik Praw Obywatelskich. Aktor sceny publicznej*, Trio, Warszawa 2003.
- BORUCKA-ARCTOWA M., *Postawy wobec praw i wolności obywatelskich oraz socjalnych w starzych i nowych demokracjach*, w: *Prawo i ład społeczny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Turskiej*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Socjologii Prawa, Warszawa 2000, s. 222-244.
- BUNGE C.O., *Teoría del derecho: principios de sociología jurídica*, Las Ciencias, Buenos Aires 1905.
- DEFLEM M., CHICOINE S., *The Sociological Discourse on Human Rights: Lessons from the Sociology of Law*, „Development and Society” 40(2011), s.101-115.
- DZIENISZEWSKA-NAROSKA K., *Prawa i wolności obywatelskie w poczuciu prawnym mieszkańców małego miasta*, w: *Socjologia prawa: Prof. Adam Podgórecki in memoriam*, red. J. Kurczewski, („Prace ISNS”, nr 2), Warszawa 1999, s. 552-579.

⁷⁵ Zob. A. KOJDER, *Inspiracje Petrażycjańskie w twórczości Adama Podgóreckiego*, s. 52.

⁷⁶ K.A. ZIEGERT, *Adam Podgórecki's Sociology of Law*, s. 154.

⁷⁷ J. WRÓBLEWSKI, *Teaching Jurisprudence in Poland: from Petrażycki to Marxist Theory*, w: *L'Educazione giuridica, II-Profilo storici*, Università degli studi di Perugia, Perugia 1979, s. 258-276.

- DZIENISZEWSKA-NAROSKA K., *ACTA, czyli Antyteza Cnoty Tolerancji Akademickiej. Rzecz o ściąganiu przez pryzmat koncepcji Leona Petrażyckiego*, w: *O społeczeństwie, prawie i obyczajach. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Jackowi Kurczewskiemu*, oprac. Katedra Socjologii i Antropologii Obyczajów i Prawa ISNS UW, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013, s. 63-83.
- EHRlich E., *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, Duncker und Humblot, Leipzig 1913.
- FERRI E., *Socialismo e criminalità*, Fratelli Bocca, Roma-Torino-Firenze 1883.
- FITTIPALDI E., *Love, Anankasticity and Human Rights: The Perspective of a Petrażyckian Continental Legal Realism*, w: *Zasada proporcjonalności a ochrona praw podstawowych w państwach Europy*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2015, s. 35-64.
- FLORIAN E., *La teoria psicologica della diffamazione. Studio sociologico-giuridico*, Fratelli Bocca, Torino 1893.
- FREEMAN M., *Prawa człowieka*, przeł. M. Frania, Sic!, Warszawa 2007.
- FUSZARA M., *Codzienne konflikty i odświętna sprawiedliwość*, Zakład Socjologii Obyczajów i Prawa IPSiR UW, Warszawa 1988.
- FUSZARA M., *Leon Petrażycki on Women's Rights*, „Societas/Communitas” 2009, nr 1(7), s. 37-45.
- GORECKI J., *Functionalism and Justification of Ethics*, w: *Laws and Rights. Proceedings of the International Congress of Sociology of Law for the Ninth Centenary of The University of Bologna (May 30 - June 3, 1988)*, red. V. Ferrari, Giuffrè, Milano 1991, s. 589-612.
- GURVITCH G., *Elements de sociologie juridique*, Dalloz, Paris 1940.
- GURVITCH G., *Sociology of law*, with a preface by Roscoe Pound, Alliance Book Corporation, New York 1942.
- HERCBERG M., *Prof. Leon Petrażycki a teoria prawa*, „Kurjer” 1909, nr 207, s. 2; nr 208, s. 1-2; nr 209, s. 2-3; nr 210, s. 2.
- HERMAN A., *Naturystyczny kodeks etyczny jako przykład prawa intuicyjnego w ujęciu Leona Petrażyckiego*, w: *O społeczeństwie, prawie i obyczajach. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Jackowi Kurczewskiemu*, oprac. Katedra Socjologii i Antropologii Obyczajów i Prawa ISNS UW, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013, s. 44-62.
- JAKUBOWSKA I., *Procesy kształtowania się przekonań i ocen moralnych dzieci i młodzieży*, Zakład Socjologii Obyczajów i Prawa IPSiR UW, Warszawa 1986.
- JAKUBOWSKA-BRANICKA I., *Teoria sprawiedliwości Leona Petrażyckiego. O równowadze uprawnień i obowiązków*, w: *O społeczeństwie, prawie i obyczajach. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Jackowi Kurczewskiemu*, oprac. Katedra Socjologii i Antropologii Obyczajów i Prawa ISNS UW, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013, s. 23-43.
- KARPIŃSKI J., *Z zagadnień ontologii prawa*, w: *Prawo w społeczeństwie*, red. J. Kurczewski, PWN, Warszawa 1975, s. 55-71.
- KMIECIAK B., *Prawa pacjenta i ich ochrona. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.
- KMIECIAK B., *Socjologia praw pacjenta – wybrane uwagi, analizy i refleksje*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Iuridica, 79(2017), s. 21-37.
- KOJDER A., *Godność i siła prawa. Szkice socjologicznoprawne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- KOJDER A., *Inspiracje Petrażyckańskie w twórczości Adama Podgóreckiego*, w: *Idee naukowe Adama Podgóreckiego*, red. J. Kwaśniewski, J. Winczorek, IPSiR UW-PTS, Warszawa 2009, s. 37-52.

- KOJDER A., *U źródeł socjologii prawa. Podstawowe fakty i kilka dygresji*, „Prace IPSiR UW” 15(2010), s. 55-107.
- KOJDER A., *Petrażycki Leon*, w: *Socjologia prawa*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 288-292.
- KOJDER A., *Socjologia prawa w Polsce: rozwój idei i instytucjonalizacja*, w: *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 441-446.
- KONDZIELA J., *Prawo naturalne jako podstawa społeczności międzynarodowej*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 107-117.
- KURCZEWSKI J., *Pojęcie własności w socjologiczno-prawnych badaniach porównawczych*, w: *Prawo w społeczeństwie*, red. J. Kurczewski, PWN, Warszawa 1975, s. 135-171.
- KURCZEWSKI J., *On Measurement of Subjective Rights*, w *The Polish Sociology of Law Newsletter*, red. A. Kojder, J. Kurczewski, J. Licki, Polish Sociological Association. Section on the Sociology of Law, Warsaw 1978.
- KURCZEWSKI J., *From Sociology of the Normative*, w: *Niedzica Castle Papers Niedzica Castle Papers on Rights and Duties*, red. J. Kurczewski, Institute of Social Prevention and Resocialisation, Sociology of Custom and Law Unit, University of Warsaw, Warsaw 1987, s. 133-161.
- KURCZEWSKI J., *Rezurekcja praw w Polsce*, „Res Publica” 4(1990), nr 6, s. 73-85.
- KURCZEWSKI J., *Resurrection of Rights in Poland*, w: *Laws and Rights. Proceedings of the International Congress of Sociology of Law for the Ninth Centenary of The University of Bologna (May 30 – June 3, 1988)*, red. V. Ferrari, Giuffrè, Milano 1991, s. 363-381.
- KURCZEWSKI J., *Living Sociology of Law*, Chair in Sociology and Anthropology of Custom and Law, Institute of Applied Social Sciences, University of Warsaw, Warsaw 2010.
- KURCZEWSKI J., *Adam Podgórecki's Empirical Theory of Law*, „Societas/Communitas” 2013, nr 1(15), s. 79-97.
- KWAŚNIEWSKI J., *Prawa człowieka w świadomości społecznej*, w: *Prawo i ład społeczny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Turskiej*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Socjologii Prawa, Warszawa 2000, s. 201-221.
- LANDE J., *Studia z filozofii prawa*, oprac. K. Opalek, PWN, Warszawa 1959.
- LICKI J., *Życie i twórczość Leona Petrażyckiego*, w: *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, red. A. Kojder, PWN, Warszawa 1985, s. XV-LXIII.
- LUHMANN N., *Grundrechte als Institution: ein Beitrag zur politischen Soziologie*, Duncker & Humblot, Berlin 1965.
- ŁACIAK B., *Prawa dziecka w Polsce – teoria i praktyka*, w: *Socjologia prawa: Prof. Adam Podgórecki in memoriam*, red. J. Kurczewski („Prace ISNS”, nr 2), Warszawa 1999, s. 488-507.
- MAJKA J., *Prawo naturalne w ostatnich dokumentach społecznych Kościoła*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 35-49.
- MARIAŃSKI J., *Postawy zasadnicze i celowościowe w społeczeństwie polskim: fakty, trendy, perspektywy*, „Collectanea Theologica” 54(1984), nr 1, s. 5-35.
- MARTYNIAK Cz., *Obiektywna podstawa prawa według św. Tomasza z Akwinu*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1949.
- MOTYKA K., *Prawo – socjologia prawa – polityka prawa. Wątki Petrażyckińskie w twórczości naukowej Adama Podgóreckiego*, w: *Między autonomią a kontrolą*, red. A. Kojder, J. Kwaśniewski, UW-PTS, Warszawa 1992, s. 88-100.
- MOTYKA K., *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, RW KUL, Lublin 1993.

- MOTYKA K., *Petrażycjańskie inspiracje I Odrodzenia prawa naturalnego*, w: *Ku prawdzie we wspólnocie człowieka i Boga. Studia dedykowane Ks. Stanisławowi Kowalczykowi*, red. E. Balaławajder, P. Nitecki, A. Jabłoński, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 1997, s. 252-258.
- MOTYKA K., *Adama Podgóreckiego spory z Petrażyckim*, w: *Socjologia prawa: Prof. Adam Podgórecki in memoriam*, red. J. Kurczewski, (Prace ISNS, nr 2), Warszawa 1999, s. 297-311.
- MOTYKA K., *Poglądy filozoficznoprawne Czesława Martyniaka na tle europejskim*, w: *Prawo, kultura, uniwersytet. 80 lat ośrodka prawniczego KUL*, red. A. Dębiński, RW KUL, Lublin 1999, s. 151-163.
- MOTYKA K., *Socjologizujący prawnicy: Czesław Martyniak, Zdzisław Papierkowski, Leon Halban*, w: *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 195-207.
- MOTYKA K., *Amerykańskie petrażycja: Law and Morality w oczach krytyki*, w: *Prawo i ład społeczny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Turskiej*, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Socjologii Prawa, Warszawa 2000, s. 314-328.
- MOTYKA K., *Nie bójmy się prawa naturalnego*, w: *Edukacja i konstytucjonalizm. Eseje Podyplomowego Studium Konstytucjonalizmu UMCS*, red. K. Motyka, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 85-93.
- MOTYKA K., *Wstęp*, w: J. FINNIS, *Prawo naturalne i uprawnienia naturalne*, tłum. K. Lossman, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2001, s. IX-XVIII.
- MOTYKA K., *Prawo naturalne bez natury, bez prawa i bez Boga? Teoria prawa naturalnego Johna Finnis*, w: *Ze sztandarem prawa przez świat. Księga dedykowana Profesorowi Wierczyśławowi Józefowi von Igelgrund z okazji 85-lecia urodzin*, red. R. Tokarczyk, K. Motyka, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2002, s. 317-333.
- MOTYKA K., *Law and Sociology. The Petrażyckian Perspective*, w: *Law and Sociology*, red. M. Freeman, Oxford University Press, Oxford 2006, s.19-40.
- MOTYKA K., *Leon Petrażycki: Challenge to Legal Orthodoxy*, TN KUL, Lublin 2007.
- MOTYKA K., *Petrażycki Leon*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. VIII, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2007, s. 138-142.
- MOTYKA K., *Hanna Waśkiewicz: prawo naturalne – prawa człowieka – socjologia praw człowieka*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Galkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 127-140.
- MOTYKA K., *Od Redaktora naukowego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 43(2015), nr 4: *Prawa człowieka w perspektywie socjologicznej*, red. K. Motyka, s. 7-9.
- NARDI-GRECO C., *Sociologia giuridica. Contributo*, Nabu Press, Fratelli Bocca, Torino 1907.
- NIŻYŃSKA A., *Masoch, Ehrlich and Petrażycki: Literature and Law as a Framework for Analysis of Sado-masochistic Relations in the XIXth Century*, „Societas/Communitas” 2009, nr 1(7), s. 63-68.
- OCHMAN A.G., *Od prawa naturalnego do socjologii praw człowieka. Wkład Profesor Hanny Waśkiewicz do polskiej refleksji nad prawem*, rozprawa doktorska, (promotor K. Motyka), KUL 2018 [w druku].
- OPALEK K., *Teoria Petrażyckiego a współczesna teoria prawa*, w: *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauki Leona Petrażyckiego*, red. tenże, PWN, Warszawa 1969, s. 113-135.
- PETRANI A., *Wydział Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jego działalność dydaktyczno-wychowawcza w ciągu pięćdziesięciolecia*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 15(1968), z. 5, s. 5-65.

- PETRAŻYCKI L., *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. I, oprac. J. Lande, PWN, Warszawa 1959.
- PETRAŻYCKI L., *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. II, oprac. W. Leśniewski, PWN, Warszawa 1960.
- PIENIĄŻEK A., STEFANIUK M., *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- PIENIĄŻEK A., TEFELSKI P., *Wpływ teorii Leona Petrażyckiego na współczesną socjologię prawa*, „Annales UMCS”, Sectio G, „Ius”, 1981, vol. 28, s. 61-79.
- PIWOWARSKI W., *Socjologia moralności a prawo naturalne*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 91-104.
- PIĘTKA H., *Przedmiot i metoda socjologii prawa*, „Themis Polska” seria 3, 8(1933), s. 3-33.
- PODGÓRECKI A., *Socjologia prawa*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1962.
- PODGÓRECKI A., *Zarys socjologii prawa*, PWN, Warszawa 1971.
- PODGÓRECKI A., *Empiryczna socjologia prawa*, w: *Prawo w społeczeństwie*, red. J. Kurczewski, PWN, Warszawa 1975, s. 7-43.
- PODGÓRECKI A., *Definicja prawa*, „Prace IPSiR UW” 2(1978), s. 9-27.
- PODGÓRECKI A., *Unrecognized Father of Sociology of Law: Leon Petrażycki*, „Law and Society Review” 15(1980-1981), s. 183-202.
- PODGÓRECKI A., *Toward a Sociology of Human Rights*, w: *Laws and Rights. Proceedings of the International Congress of Sociology of Law for the Ninth Centenary of The University of Bologna (May 30 - June 3, 1988)*, red. V. Ferrari, Giuffrè, Milano 1991, s. 417-432.
- PODGÓRECKI A., *Socjologiczne teorie prawa*, tłum. Ł.M. Kwaśniewska i R. Smogór, Interart, Warszawa 1998.
- POST A.H., *Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz*, vol. I-II, Schulzesche Hof-Buchhandlung und Hof-Buchdruckerei A. Schwartz, Oldenburg und Leipzig 1894-1895.
- Prawa człowieka i ich granice*, red. I. Jakubowska-Branicka, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2002.
- Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, red. A. Turska, CH Beck, Warszawa 2010.
- POUND R., *Sociology of Law and Sociological Jurisprudence*, „University of Toronto Law Journal” 5(1943).
- RADZEWICZ E., *Prawo do drogi. Przypadek Trawelerów z miasta Galway* [streszczenie], <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/2376>.
- RINK E., *Koncepcje „natury rzeczy” we współczesnej filozofii prawa*, „Roczniki Filozoficzne” 22(1974), z. 2, s.123-150.
- RODZIŃSKI A., *Personalistyczna koncepcja kultury a prawo naturalne*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 77-89.
- Rozmowa z p. dr Henrykiem Piętką, Asystentem przy Seminarium filozofii i encyklopedii prawa UW*, „Ruch Akademicki” 1931, nr 1, s. 8.
- SIMONELLI M.A., *The Birth of Sociology of Law: Carlo Nardi-Greco*, „Societas/Communitas” 2016, nr 2(22), s. 221-234.
- Sociologia del diritti umani*, red. R. Treves, V. Ferrari, „Sociologia del diritto” 16(1989), nr 1.
- Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki*, red. J. Gorecki, University of Illinois Press, Urbana-Chicago-London 1975.
- Socjalizacja prawna*, red. M. Borucka-Arctowa, Ch. Kourilsky, Scholar, Warszawa 1993.
- Socjologia administracji in statu nascendi*, red. K. Motyka, R. Stec, ASPRA-JR, Warszawa 2013.

- STRZESZEWSKI Cz., *Źródła naturalno-prawne harmonii rozwoju gospodarczego*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 61-70.
- SZCZURKIEWICZ T., *Rasa, środowisko, rodzina*, Polski Instytut Socjologiczny, Warszawa–Poznań 1938.
- SZYMAŃSKI A., *Zakon przyrodzony*, Pierwsza Związkowa Drukarnia, Lwów 1931.
- TIMASHEFF N.S., *An Introduction to the Sociology of Law*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1939.
- TURNER B.S., *The Globalization of Human Rights: Violence, New Wars and. Failed States*, „Korea Observer” 37(2007), nr 1, s. 23-55.
- TURNER B.S., *Sociology of Human Rights*, w: *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, red. D. Shelton, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 82-103.
- URSINI-SCUDER S., *Corso superiore di sociologia del diritto, ordinata ideologicamente: tentativo scientifico di un progetto unico internazionale del corso universitario di filosofia del diritto pura*, Giuseppe Pedone Lauriel Editore, Palermo 1890.
- WAŚKIEWICZ H., *Teoria prawa prof. Jerzego Landego (próba charakterystyki)*, „Roczniki Filozoficzne” 5(1957), z. 4, s. 271-302.
- WAŚKIEWICZ H., „*Drugie odrodzenie*” prawa naturalnego, „Roczniki Filozoficzne” 10(1962), z. 2, s. 115-151.
- WAŚKIEWICZ H., *Prawo naturalne w encyklice „Pacem in terris”*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1964, z. 1, s. 27-36.
- WAŚKIEWICZ H., „*Nowa nauka*” prawa naturalnego Jacques Leclercqa, „Studia Philosophiae Christianae” 3(1967), nr 1, s. 229-253.
- WAŚKIEWICZ H., *Historia teorii prawa naturalnego*, „Roczniki Filozoficzne” 16(1969), z. 2, s. 69-89.
- WAŚKIEWICZ H., *Powszechność prawa naturalnego*, „Studia Philosophiae Christianae” 6(1970), s. 236-268.
- WAŚKIEWICZ H., *Prawo naturalne – prawo czy norma moralna*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 11-32.
- WAŚKIEWICZ H., *Prawa człowieka. Pojęcie, historia*, „Chrześcijanin w Świecie” 1978, nr 3-4, s. 11-48.
- WAŚKIEWICZ H., *Problem prawa naturalnego – problemem otwartym* [Wypowiedź w ankiecie redakcyjnej opracowanej z Jerzym Zajadłą], „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 5, s. 66-70.
- WAŚKIEWICZ H., *Some Remarks on the Necessity of Sociological Study of Some Aspects of the Human Rights Problems*, w: *Niedzica Castle Papers on Rights and Duties*, red. J. Kurczewski, University of Warsaw, Institute of Social Prevention and Resocialisation, Sociology of Custom and Law Unit, Warsaw 1987, s. 36-45.
- WAŚKIEWICZ H., *Kilka uwag o konieczności socjologicznych badań nad niektórymi aspektami problematyki praw człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych” 43(2015), nr 4: *Prawa człowieka w perspektywie socjologicznej*, red. K. Motyka, s. 11-15.
- WOJTYŁA K., *Osoba ludzka a prawo naturalne*, „Roczniki Filozoficzne” 18(1970), z. 2, s. 53-57.
- WRÓBLEWSKI J., *Jerzy Lande jako teoretyk prawa*, w: J. LANDE, *Studia z filozofii prawa*, oprac. K. Opalek, PWN, Warszawa 1959, s. 5-82.

- WRÓBLEWSKI J., *Teaching Jurisprudence in Poland: from Petrażycki to Marxist Theory*, w: *L'Educazione giuridica, II-Profilo storici*, Università degli studi di Perugia, Perugia 1979, s. 258-276.
- YOUNG T.R., *The Sociology of Human Rights*, „Humanity & Society” 5(1981), s. 353-369.
- ZEMŁO M., *Leona Petrażyckiego socjologia wiedzy moralno-prawnej*, w: *Współczesne problemy socjologii wiedzy. W 80-lecie ideologii i utopii Karla Mannheima*, red. T. Korczyński, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2017, s. 83-100.
- ZERBOGLIO A., *L'alcoolismo. Studio sociologico-giuridico*, Fratelli Bocca, Torino 1892.
- ZIEGERT K.A., *Adam Podgórecki's Sociology of Law: the Invisible Factors of the Functioning of Law Made Visible*, „Law and Society Review” 1977, vol. 12, s. 151-180.
- ZIEMBIŃSKI Z., *Socjologia prawa jako nauka prawna*, PWN, Warszawa–Poznań 1975.
- ZNAMIEROWSKI Cz., *Psychologiczna teoria prawa. Analiza krytyczna [Psychological Theory of Law. A Critical Analysis]*, „Przegląd Filozoficzny” 25(1922), nr 1, s. 1-78 (także osobna odbitka).
- ZNANIECKI F., *Wstęp do socjologii*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1922.

Mariusz Zemło

Sukcesja, uempirycznienie, konsolidacja

Ku wzmocnieniu socjologii wiedzy

Rozwój socjologii wiedzy jako dyscypliny naukowej jest drogą przez mękę. Zainicjowana w latach dwudziestych XX wieku, w porównaniu do innych gałęzi socjologicznych nie jest już pierwszej młodości. Po niej powstały chociażby: socjologia moralności, języka, wojska, medycyny, nie mówiąc już o socjologii czasu wolnego, emocji czy Internetu. Młodsze dyscypliny obserwują dynamiczny rozkwit, a socjologia wiedzy ciągle nie może przebić się ze swymi ideami na szersze forum, by w pełni rozkwitnąć. Ciągle jest zapóźniona i pozostaje gdzieś w cieniu innych projektów badawczych. O jej kondycji świadczy kilka zasadniczych faktów: mała liczba publikacji podejmująca jej właściwe tematy, stosunkowo rzadko organizowane konferencje jej poświęcone i oczywiście nieliczne grono uczonych, którzy chcieliby oddać się zgłębianiu właściwych jej kwestii. Ma też kłopoty z osadzeniem w instytucjonalnych strukturach. Świadectwem tego jest mała liczba katedr, mających w nazwie „socjologia wiedzy”, brak periodyku poświęconego wyłącznie jej właściwemu obszarowi badawczemu (przy setkach i tysiącach obecnych na rynku socjologicznym pism), brak sekcji przy European Sociological Association, a także przy International Sociological Association. Taki stan rzeczy jest zastanawiający, tym bardziej że nie zajmuje się mało ważnymi kwestiami, ale fundamentalnymi z punktu widzenia funkcjonowania społeczeństwa – jego konstytuowaniem się (ono bowiem dokonuje się w efekcie sprzężenia świadomości i bytu społecznego – znaczącego oś problemową socjologii wiedzy).

Wśród takich nieprzychylnych okoliczności środowisko Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego od kilkudziesięciu lat stara się przyczynić do wzmocnienia pozycji socjologii wiedzy, szczególnie podejmowanym namysłem, realizowanymi projektami, posunięciami instytucjonalnymi. W ramach działań idących w tym kierunku

można mówić o kilku kluczowych inicjatywach: badaniach nad światowym dorobkiem socjologii wiedzy, badaniach nad polskim dorobkiem socjologii wiedzy, próbach uempiryczniania socjologii wiedzy, konsolidacji uczonych wokół rozwoju dyscypliny. Każde z tych poczynań zostanie pokrótce omówione w tym artykule.

Badania historyczne nad światowym dorobkiem socjologii wiedzy oraz próby wyjścia w kierunku syntez

Badania związane z socjologią wiedzy na KUL-u rozpoczęły się w latach osiemdziesiątych XX wieku, kiedy po „wiośnie solidarności” mogło dojść do wyodrębnienia się z Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Wydziału Nauk Społecznych i usamodzielnienia się Instytutu Socjologii. Wówczas nie myślano jeszcze o realizowaniu autorskich projektów związanych z socjologią wiedzy. Nie było pracowników naukowych specjalizujących się w tym obszarze badawczym, nie było też katedry, w której można byłoby rozwijać badania wokół ważnych dla tej dyscypliny kwestii. Pierwsze inicjatywy podejmowane wokół tematów jej bliskich związane były zatem z rozpoznaniem i analizą dokonań, jakie pojawiły się na tym polu tematycznym. Prowadzone były na seminarium magisterskim z socjologii moralności i wiedzy kierowanym przez ks. prof. Janusza Mariańskiego. Jedną z pierwszych prac dyplomowych, jaka powstała na tym seminarium, poświęcona była koncepcjom Karla Mannheima – jednego z twórców socjologii wiedzy.

Bardziej znaczącym przedsięwzięciem podjętym w związku z odczytaniem poglądów obcych badaczy związanych z socjologią wiedzy, była próba opracowania „nowej socjologii edukacji”. Zjawisko kryjące się pod tą nazwą określić można projektem badawczym, jaki pojawił się na kanwie rewolucji społecznej, która przetoczyła się przez Stany Zjednoczone i Europę końca lat sześćdziesiątych XX wieku. Projekt ten został zainicjowany przez grupę badaczy skupionych wokół Open University w Londynie. Za cel inicjatywy postawiono namysł nad wiedzą szkolną z myślą wskazania jej społecznych uwikłań (głównie politycznych i kulturowych). Zmierzano do przebadania procesów selekcji, organizacji i waloryzacji wiedzy, które ostatecznie znajdują swój finał w kontekście praktyki szkolnej. A także chciano odkryć zasady rządzące wyżej wskazanymi procesami. Było to zatem przedsięwzięcie, które w ramach socjologii wiedzy zajęło się wiedzą edukacyjną.

Obranie za przedmiot analiz tego zjawiska przekonywało faktem, że dotychczasowe rozważania nad wiedzą prowadzone były z dość dużą swobodą w określaniu

zasadniczego przedmiotu badań – „wiedzy”. Przeważnie traktowano ją w ogólności, bez wyraźnego określania odpowiadającego jej pola semantycznego. Nowe podejście z racji, że wyraźnie ograniczało zasięg podstawowej kategorii, to także brało pod uwagę sformalizowaną formę wiedzy, co dawało podstawy do prowadzenia bardziej precyzyjnych analiz. Głównymi aktorami tego przedsięwzięcia byli Michael Young, Geoff Esland, Nell Keddie, Basil Bernstein, Pierre Bourdieu, Geoff Whitty. Manifest badawczy został ogłoszony w książce *Knowledge and Control* (1971). Odczytanie „nowej socjologii edukacji” koncentrowało uwagę wokół: a) genezy zasadniczych idei reprezentowanych przez „projekt” (tradycji intelektualnej oraz kontekstu społeczno-politycznego), b) założeń teoretycznych nurtu, c) analiz empirycznych prowadzonych wokół wiedzy szkolnej, d) umiejscowienia jej osiągnięć w kontekście dorobku socjologii wiedzy. Było podstawą dysertacji opracowanej przez Mariusza Zemło¹.

Kolejne wysiłki związane z namysłem nad socjologią wiedzy szły w podobnym kierunku – rozpoznania i analizy istniejących stanowisk znaczących dla rozumienia społecznego uwikłania wiedzy. Szerokie spektrum różnych stanowisk zajmujących się tym zagadnieniem należało wyraźnie ograniczyć. Postanowiono skoncentrować się na socjologii wiedzy potocznej. Ten typ świadomości leżał w polu zainteresowań socjologii interakcyjnej i stanowisk reprezentujących fenomenologiczne procedury badawcze. Stąd w obrębie tych teoretycznych tradycji szukano najważniejszych i najbardziej reprezentatywnych punktów odniesienia. Wybór padł na dorobek Georga Herberta Meada, Alfreda Schütza, Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna. W wyniku wnikliwych analiz pism wytypowanych autorów powstało studium ich dorobku, pokazujące wkład – już dzisiaj klasyków socjologii – w rozwój dyscypliny zajmującej się społecznym uwikłaniem wiedzy, co nie w każdym ze wskazanych uczonych było dla szerszego grona badaczy czymś oczywistym².

Mając opracowane kluczowe stanowiska w wybranej tradycji, stworzono możliwość opracowania paradygmatu oddającego specyfikę socjologii wiedzy uprawianej w tym nurcie – z czego skorzystano. Był to już początek pracy syntetycznej i metateoretycznej nad socjologią wiedzy. Ten kierunek myślenia można było rozwinąć (co nie omieszkało zrobić), by pokusić się na przygotowanie konstrukcji teoretycznej pozwalającej ująć w teoretyczne ramy całość dorobku socjologii wiedzy. Taka próba została przeprowadzona i zawarta w opracowanej „teorii doxy”. Wychodzi ona zdecydowanie

---

¹ Zmodyfikowana jej wersja wyszła drukiem jako: M. ZEMŁO, *Nowa socjologia edukacji*, Trans Humana, Białystok 1996.

² M. ZEMŁO, *Socjologia wiedzy w tradycji interakcyjno-fenomenologicznej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003.

dalej niż Mertonowskie propozycje zawarte w jego słynnym paradygmacie socjologii wiedzy, ogłoszonym w *The Social Theory and Social Structure*. Amerykański uczyony ograniczał się bowiem do uwzględnienia w zaproponowanym przez siebie modelu do stanowisk o proveniencji makrosocjologicznej (funkcjonalnej, konfliktowej, krytycznej), z pominięciem stanowisk mikrosocjologicznych. Propozycje związane z „teorią doxy” można potraktować jako znaczący wkład w rozwój dyscypliny w ujęciu globalnym. Prócz podejść mikrosocjologicznych, uwzględniał także dorobek makrosocjologiczny³. Konstrukcja teoretyczna opracowana kilkanaście lat temu aktualnie wymaga dopełnienia i lekkiej modyfikacji. Dostrzega się także potrzebę, by opracowana idea przekazana była szerszej – międzynarodowej publiczności.

Do wzmocnienia i poczynienia niewielkich zmian niezbędne jest przeprowadzenie dodatkowych badań – te są kontynuowane. Na potrzeby tego projektu ostatnio opracowano dorobek Maxa Webera pod kątem socjologii wiedzy⁴, prowadzone są także próby do innych kluczowych stanowisk o proveniencji makrosocjologicznej, co pozwoli zbudować twardy punkt wsparcia dla wspomnianych modyfikacji i uzupełnień.

Ważnym wkładem środowiska KUL-owskiego w socjologię wiedzy jest także próba odczytania spuścizny Karla Poppera, nie z perspektywy filozoficznej, jak to zwykle się czyni, ale z socjologicznej – mało eksponowanej, lub praktycznie nieobecnej w literaturze przedmiotu. Chodziło o wydobycie z dorobku, który zostawił po sobie wybitny uczyony, teorii społecznej, traktowanej jako „analiza mechanizmów rozwoju wiedzy”. Takiej próby podjął się Arkadiusz Jabłoński. Na kartach 700 stronicowej rozprawy dowodzi, że z pism Poppera wydobyć można pełną i spójną koncepcję opartą na schemacie metody prób i błędów oraz teorii „Świata 3”. Według Jabłońskiego autor *Wiedzy obiektywnej*, będąc prominentnym krytykiem socjologii wiedzy Karla Mannheim’a, wytycza kierunek socjologicznych badań wiedzy jako prawdziwego i uzasadnionego przekonania. Takie podejście wymaga określenia społecznych warunków gromadzenia, przetwarzania i oddziaływania wiedzy, które służą zbliżaniu się do prawdy, przynajmniej przez eliminowanie błędu i fałszu. Pośrednio służy to także budowaniu społeczeństwa otwartego na wszelkie problemy, których rozwiązanie służyć może poprawianiu jakości życia ludzi przez zapobieganie złu i cierpieniu. W analizowanym podejściu nie tylko jest miejsce na kwestie oczywiste z punktu widzenia kondycji współczesnego społeczeństwa, jak: stopień scholary-

³ Tamże, s. 335-381.

⁴ M. ZEMŁO, *O sile ducha. Maxa Webera „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus“* – [w druku].

zacji społeczeństwa, jakość usług szkolnictwa wyższego, rozwój nowych technologii, wdrożeń rozwojowych, nowych form wymiany towarów i usług, ale znajduje w tym zestawieniu poczesne miejsce dla współczynnika krytycyzmu wiedzy – jakości obiektywnej wkomponowanej w sam intelektualny „produkt”. Wskazane przedsięwzięcie jest przeprowadzone z wielką skrupulatnością na wielu płaszczyznach, zaskakuje wnikliwością i rozmachem⁵.

Badania historyczne nad polskim wkładem w socjologię wiedzy

W ramach podejmowanych prac przez środowisko KUL-owskie pojawił się wątek związany z namysłem nad dorobkiem polskiej socjologii wiedzy. Łączył się z odczytaniem (często na nowo) twórczości dotyczącej socjologii wiedzy znaczących polskich uczonych oraz jego upowszechnienia. Niejednokrotnie wiązało się to z całkiem świeżym podejściem do tematu, w innych przypadkach z nową interpretacyjną propozycją. Pojawiło się tutaj opracowanie poglądów Leona Petrażyckiego, wybitnego twórcy socjologii prawa i moralności⁶. Powstały wcześniej dwa omówienia jego twórczości pod kątem socjologii wiedzy (Landego – jeszcze przed II wojną światową i Kojdera w 2004 r.), ale były niepełne (ograniczały się do wybranych aspektów) i nie uwzględniały kompleksowo wkładu uczonego do interesującej nas dyscypliny. A poglądy wspomnianego uczonego zasługują bezwzględnie na gruntowne studia.

Znacznie więcej powiedziano, w polskiej literaturze, na temat dorobku Ludwika Flecka, lekarza ze Lwowa zajmującego się chorobami wenerycznymi i na ich kanwie prowadzącego refleksję metateoretyczną, niezmiernie obiecującą z punktu widzenia socjologii wiedzy⁷. Wszak była ona wielokrotnie omawiana, ale przeważnie przez filozofów, a nie socjologów. Stąd zdecydowano się na ponowne odczytanie jej głównego przesłania, tym razem wzmacniając społeczny wymiar tych propozycji. Tego typu przedsięwzięcie wymagało się realizacji głównie z tego względu, że w środowisku uczonych zagranicznych jego dorobek nie jest znany zbyt dobrze, nawet wśród zajmujących się od lat dyscypliną zainicjowaną przez Maxa Schelera. Należy tu podkreślić, że wspomniane opracowanie zostało dokonane z myślą, by rozpropagować myśl uczonego poza granicami Polski.

⁵ A. JABŁOŃSKI, *Budowanie społeczeństwa wiedzy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

⁶ M. ZEMŁO, *Socjologia wiedzy prawno-moralnej Leona Petrażyckiego*, w: *Współczesne problemy socjologii wiedzy. W 80-lecie „Ideologii i utopii”*, red. M. Korczyński, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2017.

⁷ M. ZEMŁO, *Socjologia wiedzy naukowej w ujęciu Ludwika Flecka* – [w druku].

Najbardziej znanym socjologiem polskim, jednoznacznie rozpoznawanym w środowisku socjologów zagranicznych z socjologią wiedzy, jest Florian Znaniecki. Na wiele sposobów podchodzono do jego twórczości w aspekcie nas interesującym. Jednak głównym punktem odniesienia czynionych omówień stawało się przeważnie dzieło *Społeczne role uczonych* – słusznie identyfikowane z podstawowym osiągnięciem uczonego w ramach omawianego obszaru wiedzy, co czynione analizy poprowadziło po linii wyznaczanej na kartach tego dzieła – badania ról uczonych ujmowanych w różnych konstelacjach. Tutaj na szczególną uwagę zasługują opracowania Janusza Goćkowskiego⁸. Podejmowane też były interpretacje podkreślające znaczenie dla socjologii wiedzy „czynnika humanistycznego” i innych propozycji metodologicznych, jakie wyszły spod pióra polsko-amerykańskiego uczonego. W tym kontekście należy wspomnieć o takim potraktowaniu dorobku klasyka przez: Henryka Dutkiewicza⁹, Wojciecha Sitka¹⁰, Mariolę Kuszyk¹¹ i Adama Chmielewskiego¹². Na uwagę zasługuje także próba rozjaśnienia kluczowych dla socjologii wiedzy Floriana Znanieckiego pojęć, dokonana przez Józefa Niźnika¹³. W czynionych interpretacjach, mimo ich stosunkowo „sporej” liczby, nie znalazły się natomiast wątki związane z wiedzą potoczną – ujętą w sposób kompleksowy. Opracowanie ich wymagało wyjścia poza pisma filozoficzne, także poza *Społeczne role uczonych* i odwołania się do literatury typowo socjologicznej. Takie przedsięwzięcie także zostało przeprowadzone w środowisku KUL-owskim¹⁴.

---

⁸ J. GOĆKOWSKI, *Autorytety świata uczonych*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1984; TENŻE, *Ethos nauki i rola uczonych*, Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, Kraków 1996; TENŻE, *Ludzie „systemu” i ludzie „problemu”*, Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, Kraków 2000.

⁹ H. DUDKIEWICZ, *Problematyka socjologii wiedzy w dorobku myśli teoretycznej Floriana Znanieckiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Poleskiej” 1973, Seria E, z. 5, s. 331-369.

¹⁰ W. SITEK, *Florian Znaniecki a marksizm*, PWN, Warszawa–Poznań 1980.

¹¹ M. KUSZYK, *Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy w koncepcji Floriana Znanieckiego*, w: *Socjologia wiedzy i jej wrogowie*, red. J. Mizińska, J. Kociuba, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995, s. 96-110; M. KUSZYK-BYTNIEWSKA, *Floriana Znanieckiego socjologia wiedzy i nauki – przesłanki ontologiczne i założenia epistemologiczne*, w: *Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy*, red. P. Bytniewski, M. Chałubiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 155-168.

¹² A. CHMIELEWSKI, *Socjologia wiedzy Floriana Znanieckiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2009, nr 2, s. 223-331.

¹³ J. NIŹNIK, *System wiedzy a problem ładu: niektóre uwikłania teoretyczne socjologii wiedzy Floriana Znanieckiego*, „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 3, s. 61-69.

¹⁴ M. ZEMŁO, *Florian Znaniecki's Sociology of Common-sense Knowledge – an Overview of the Problem*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 4, s. 149-164.

W literaturze polskiej referującej dorobek socjologii wiedzy najwięcej miejsca poświęca się socjologii wiedzy naukowej. Oczywiście głównie zachodniej. Omawia się „mocny program socjologii wiedzy”, teorie Brunona Latoura, Steve Woolgara, Michaela Mulkaya i innych. Spora część wydawnictw poświęcona została tej tematyce. Nie spotkałem się natomiast, aby uwzględniono w niej interesujący dorobek rodzimej socjologii wychodzącym naprzeciw ujęciom tego zagadnienia (poza wspomnianym dorobkiem Ludwika Flecka). A przecież jedne z ciekawszych wyszły spod pióra krakowskiego socjologa Pawła Rybickiego, jeszcze w przedwojennym okresie jego twórczości. Chcąc także i by takie osiągnięcia nie zostały całkowicie przykryte kurzem osiadającym przez kolejne dekady na nieczytanych kartach polskiego dorobku, poddano je analizie interpretacyjnej i ponownemu przypomnieniu. Także i w tym kontekście (socjologii wiedzy naukowej) powinny być odczytane propozycje Floriana Znanieckiego, które ciągle czekają na zainteresowanych.

Podkreślić należy, że wspomniane przedsięwzięcia miały na celu nie tylko wydobyć z lamusa dorobku przez wiele lat odłożonego na półkę, ale przede wszystkim pokazania polskiej myśli, która wcale nie była zapóźniona w stosunku do tego, co działo się w dyskusji światowej, ale miała swój oryginalny i ważny wkład w refleksję nad zagadnieniami społecznego uwikłania świadomości. I nie czyniono tego jedynie z zamiarem ułatwienia życia młodym adeptom interesującym się socjologią wiedzy w podsumowaniu im punktów odniesień i inspiracji, ale by propagować polską myśl na forum międzynarodowym. Wszystkie wspomniane poglądy zostały opracowane w języku angielskim, część z nich wyszła już drukiem, część czeka jeszcze na publikację, ale będziemy dążyć, by ślad słowa pisanego przedostał się poza granice języka polskiego.

Nie tylko opublikowany tekst jest i świadectwem dorobku określonego pisarza, czy środowiska, oraz inspiracją do podejmowania wyzwań teoretycznych chcącym iść przetartymi szlakami. Czasami ekspresja słowna jest w stanie zainspirować, poruszyć i przekonać do produktu intelektualnego. Kierując się takim wyobrażeniem, dzielono się myślą polskich uczonych na międzynarodowych konferencjach. Było tak na organizowanych przez European Sociological Association na Mid-term Conference „European Perspectives on the Sociology of Knowledge” w Berlinie (2016), gdzie Mariusz Zemło zaprezentował referat: „The Influence and Inspiration of Polish Scholars on the Development of the Sociology of Knowledge”. Podobnie na kolejnej konferencji ESA w Atenach (2017) prezentowali myśl rodzimej socjologii polskiej: Arkadiusz Jabłoński – „Sociology of Knowledge in the Lvov-Warsaw School” i Mariusz Zemło – „Ludwik Fleck – European and world pioneer in the sociology of scientific knowledge”. Szykowana jest kolejna ekspedycja do Mediolanu w 2018 r. na

Mid-term ESA Conference, także poświęconej socjologii wiedzy, a organizowanej przez University of Milano-Bicocca, Department of Sociology and Social Research, na którą przysły już zaproszenia.

Ośrodek KUL-owski jest już zidentyfikowany w środowisku socjologów europejskich z socjologią wiedzy, o czym świadczą regularnie przysyłane zaproszenia na konferencje, dysputy, warsztaty tematyczne, a także prośby o teksty poświęcone tematyce socjologii wiedzy do przygotowywanych publikacji.

Próby uempiryczniania socjologii wiedzy

Jeden z twórców socjologii wiedzy – Karl Mannheim, porządkując jej obszar wyróżnił: teorię mówiącą o uwikłaniach wiedzy w kontekst społeczny i empirię mającą dostarczać dowodów świadczących, że założenia teoretyczne mają pokrycie w faktach. Tak się potoczyły losy dyscypliny, że zdecydowanie więcej pojawiło się opracowań przybierających charakter dywagacji o charakterze czysto teoretycznym, niż twardych dowodów weryfikujących ich słusność. Teoretycy wręcz niesieni swoją fantazją dawali upust nieograniczonej wyobraźni, dostarczając najróżniejszych idei, gdy tymczasem empirycy nie nadążali za ich pomysłami, pozostając daleko w tyle. Mieli wyraźnie kłopoty z empiryczną konceptualizacją idei, lekką ręką spisywanych przez kolegów o teoretycznym zacięciu. Śmiało można powiedzieć, że część empiryczna była (i ciągle pozostaje) piętą achillesową socjologii wiedzy. Chcąc wyjść naprzeciw tym problemom, w ośrodku KUL-owskim podjęto kilka przedsięwzięć badawczych. Jedno z nich zostało opracowane przez Mariusza Zemło – *Role społeczne a postrzeganie szkoły*¹⁵. Autor publikacji poddał testowi siłę wpływu ról społecznych (w propozycji teoretycznej Ralfa Lintona) w narzucaniu jakości percepcyjnych odgrywającym je jednostkom. Za punkt odniesienia obrano opinie nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych, jakie zostały pozyskane w badaniach empirycznych przeprowadzonych w 2005 r. (uczniowie) i w 2007 r. (nauczyciele) w Białymstoku – 300-tysięcznym mieście, na próbach powyżej tysiąca osób w jednej i drugiej grupie. W badaniach posłużono się kwestionariuszem ankiety zawierającym bloki identycznych pytań, co pozwoliło zestawiać ze sobą uzyskane wyniki. Podjęte kwestie dotyczyły trzech obszarów tematycznych. Po pierwsze – szkolnego systemu normatywnego (czytelności reguł szkolnych, konsolidacji środowiska na-

¹⁵ M. ZEMŁO, *Role społeczne a postrzeganie szkoły*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.

uczucielskiego, skuteczności środków wychowawczych). Po drugie – w badaniach podjęto temat zachowań uczniów w stosunku do rówieśników, zachowań uczniów w stosunku do nauczycieli oraz zachowań ryzykownych uczniów (związanych z używaniem środków odurzających w środowisku szkolnym). Trzecia sprawa, która stała się tematem prowadzonych analiz, dotyczyła źródeł zachowań dewiacyjnych, z jakimi najczęściej styka się młodzież w doświadczeniu życiowym. Przedmiotem odniesienia grup biorących udział w badaniu był ten sam fragment świata, w którym funkcjonują w swych podstawowych kontekstach życiowych. Jest to świat usytuowany w tej samej dymensji przestrzennej, czasowej i społecznej; świat posiadający te same parametry, porządek, wzory zachowań, priorytety, etos; świat tych samych aktorów skazanych na siebie, swoje kaprysy, reakcje, przyjmowane strategie itd. Z badań wyszło, że w odbiorze przedstawicieli odmiennych ról społecznych nie tylko nie jest to świat o identycznych parametrach, ale miejscami bardzo różny. Można powiedzieć więcej – uzyskane dysproporcje między opiniami pozwalają stwierdzić, że są to całkiem odmienne światy. Jedna i ta sama rzeczywistość obiektywna uzyskuje daleko różniące się od siebie, subiektywne wersje.

Inna książka Mariusza Zemło – *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*¹⁶ także jest wkładem w uempirycznianie socjologii wiedzy. Jej autor, bazując na bogatym materiale empirycznym, podstawą którego były opinie młodzieży szkolnej (grupa badawcza – blisko 2400 osób), tym razem swoją uwagę skupia na kwestii socjalizacji; procesie odpowiedzialnym za kształtowanie się świadomości społecznej – kluczowej kategorii socjologii wiedzy. W studium pod lupę badacza zostały wzięte wybrane elementy kontekstów socjalizacyjnych (jako egzemplifikacje bytu społecznego): szkolnego (system normatywny funkcjonujący w placówkach oświatowych, zachowania młodzieży w stosunku do rówieśników i nauczycieli, zachowania ryzykowne) i domowego (spędzanie czasu wolnego, uczestnictwo w zorganizowanych formach życia zbiorowego, czytelnictwo książek), a następnie konfrontowane z systemem aksjologicznym oraz opiniami młodzieży na temat różnych zachowań obecnych w środowiskach ludzi młodych (elementy świadomości). W opracowaniu znalazł się bogaty materiał odnoszący się do relacji między bytem a świadomością – co stanowi znaczący krok w umacnianiu empirycznej części socjologii wiedzy.

---

¹⁶ M. ZEMŁO, *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.

W rozważanym kontekście na uwagę zasługują także rozprawy doktorskie przygotowane na seminarium prowadzonym w Katedrze Socjologii Wiedzy i Edukacji i związane z kompetencjami społecznymi. Kluczowa kategoria („kompetencje społeczne”) rozumiana była jako wiedza, umiejętności, działania przysługujące jednostce, dzięki którym sprawnie może poruszać się po świecie społecznym i realizować podejmowane zadania. Te cechy znajdują się w samym centrum tego, co socjologia wiedzy nazywa świadomością społeczną. Dość powiedzieć, że kompetencje stały się kluczową kategorią obecną w tradycji interakcyjnej socjologii wiedzy. Dotyczy to przede wszystkim kompetencji bazowych, tj. niezbędnych każdej jednostce do właściwego funkcjonowania w kontekstach zbiorowego współistnienia, takimi są: zdolność do przyjmowania ról społecznych; zdolność rozpoznawania regulacji społecznych wyznaczających ramy, w obrębie których realizowane są zestawy ról społecznych; sprawność strukturalizacji pola działania; umiejętność przygotowania ciągów gestów niezbędnych do pokonywania napotykanych trudności w dostosowywaniu się do świata. Nadto kompetencje zwiększające efektywność podejmowanych wysiłków jednostkowych, także są w kręgu zainteresowań tego nurtu badań¹⁷. Z sukcesem zakończone i obronione dysertacje stały się udziałem: Anny Soini – badającej nauczycieli szkół ponadpodstawowych¹⁸, Moniki Maj-Golianek – badającej trenerów umiejętności prorozwojowych¹⁹ i Agnieszki Ładnej – skupiającej się na sprzedawcach sklepów wielkopowierzchniowych²⁰. Każda z rozpraw analizowała wybrany zestaw kompetencji wspomagających: autoprezentacji, komunikacji, prorozwojowości, kreatywności, umiejętność pracy w zespole.

Innym przedsięwzięciem, w którym w sposób empiryczny została potraktowana socjologia wiedzy, była próba odpowiedzi na pytanie: jak funkcjonowanie określonej kultury organizacyjnej wpływa na funkcjonowanie wiedzy w wybranej do badań organizacji? Do określenia kultury organizacyjnej posłużono się koncepcją Geerta Hofstede, zgodnie z wyróżnionymi przez tego uczonego wskaźnikami: dystansem władzy, kolektywizmem i indywidualizmem, kobiecością i męskością oraz unika-

---

¹⁷ M. ZEMŁO, *Kompetencje społeczne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, ks. A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, Radom 2016, s. 491-496.

¹⁸ *Kompetencje osobowościowe nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w województwie mazowieckim*, dysertacja, prom. Mariusz Zemło, Lublin 2011.

¹⁹ *Kompetencje społeczne trenerów umiejętności prorozwojowych*, dysertacja, prom. Mariusz Zemło, Lublin 2012.

²⁰ *Kompetencje społeczne sprzedawców w sklepach odzieżowych wielkich centrów handlowych*, dysertacja, prom. Mariusz Zemło, 2013.

niem niepewności. Przez „funkcjonowanie wiedzy” rozumiane były procesy: gromadzenia, wykorzystania i innowacyjności wiedzy. Tymi kwestiami zajęła się w swojej dysertacji Ewa Szyfman²¹.

Także we współpracującej z Katedrą Socjologii Wiedzy i Edukacji – Katedrze Filozofii Społecznej została przygotowana przez Tomasza Peciakowskiego rozprawa doktorska jednoznacznie (merytorycznie i metodologicznie) wpisująca się w zakres socjologii wiedzy. Przeprowadził on dogłębną analizę pola intelektualnego po 1989 r. w Polsce. Podjęte przez badacza przedsięwzięcie z jednej strony nawiązuje do tradycji Floriana Znanieckiego, wskazującego na ludzi nauki (wiedzy, idei) jako właściwy przedmiot analiz socjologów wiedzy, co odnajdujemy w *Społecznych rolach uczonych*; z drugiej – do bliższej współczesności teorii pól społecznych Pierre’a Bourdieu – starając się wykorzystać ją do powziętego przedsięwzięcia. Autor rozprawy prócz ustalenia genezy, struktury, dynamiki pola odpowiadającego intelektualistom, analizował stopień jego autonomii (szczególnie względem pola władzy). Jest to jedno z bardziej wnikliwych studiów, jakim zostali poddani klerkowie w Polsce, ale przede wszystkim jedną z ciekawszych prób uprawomocnienia socjologii wiedzy poczynionych na gruncie rodzimej socjologii²².

Konsolidacja środowiska uczonych polskich wokół socjologii wiedzy

Kiedy Senat KUL powołał do życia Katedrę Socjologii Wiedzy i Edukacji, w 2005 r., można było pomyśleć o działaniu bardziej spektakularnym, o większej sile oddziaływania środowiskowego, niż jednostkowe działania skupione wokół pracy nad wybranymi celami badawczymi. Jak wspomniano na wstępie, socjologia wiedzy nie ma zbyt wielu „przyjaciół”, którzy by oddali jej swój czas i przyczynili się do rozwoju bliższych jej idei. Jednym z działań mogących wyjść naprzeciw tej kwestii, byłaby konsolidacja uczonych wokół tematów znajdujących się w jej polu badawczym. Inicjatywą mogącą tego dokonać była idea organizowania konferencji, na które przyjeżdżałyby osoby zainteresowane dyscypliną z całego kraju. Takie przedsięwzięcie nie tylko integrowałoby zainteresowanych socjologią wiedzy, nie tylko powiększałoby grono nowych jej sprzymierzeńców, ale także pomnażałoby zasób refleksji podejmujących

---

²¹ *Kultura organizacyjna a funkcjonowanie wiedzy w organizacji na przykładzie Mazowieckiej Spółki Gazownictwa sp. z o.o.*, dysertacja, prom. Mariusz Zemło, Lublin 2014.

²² Tomasz PEKIAKOWSKI, *Intelektualiści polscy. Analiza pola intelektualnego po 1989 roku*, dysertacja, prom. Arkadiusz Jabłoński, Lublin 2016.

właściwe jej zagadnienia. Postanowiono tego typu działanie zainicjować na KUL-u, mimo że był realizowany podobny projekt przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego wraz z Instytutem Filozofii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Uważano bowiem, że środowisko kolegów ze wspomnianych ośrodków dla swojej inicjatywy zaproponowało formułę zbyt hermetyczną – „teoretyczne podstawy socjologii wiedzy”. Co – według nas – nie gwarantowało, że pole badawcze otworzy się dla szerokich kręgów zainteresowanych, ale nastąpi jego domknięcie.

Kierując się wyżej wskazaną ideą, już w roku 2007 na XIII Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym w Zielonej Górze pomysł został zainicjowany. Wysunęła go Katedra Socjologii Wiedzy i Edukacji kierowana przez Mariusza Zemło wraz z Katedrą Filozofii Społecznej kierowaną przez Arkadiusza Jabłońskiego. Za zgodą Komitetu Organizacyjnego Zjazdu mogła zaistnieć grupa, która zorganizowała debatę poświęconą socjologii wiedzy, która już wówczas – w zamierzeniu pomysłodawców – nie miała być wydarzeniem jednorazowym. Miała otwierać cykl konferencji „Studia nad wiedzą”, przedmiotem których byłby interdyscyplinarny namysł nad fenomenem wiedzy funkcjonującym w różnych kontekstach społecznych, od potocznego, szkolnego, uniwersyteckiego, gospodarczego, politycznego, medialnego po technologiczny i wojskowy. Formuła spotkań miała być szeroka, by bardziej zapraszała niż eliminowała potencjalnych chętnych w czynnym uczestnictwie w prowadzonym przedsięwzięciu, oraz by mogła inspirować bodźcami z odległych dyscyplin do kreatywnych pomysłów podejmowanych przez socjologów. Już pierwsze spotkanie zgromadziło, prócz reprezentantów nauk humanistycznych, także i przedstawicieli dyscyplin ścisłych.

Idąc za tym udanym wydarzeniem, umocniono się w pomysłe. Zapadła decyzja, aby każdego roku zapraszać uczonych ze wszystkich ośrodków akademickich Polski do udziału w podobnych debatach, tym razem na KUL, gdzie zrodził się ten pomysł. Do inicjatywy wspomnianych dwóch katedr dołączyła Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych, kierowana przez ks. Jana Szymczyka. Już w składzie wyżej wymienionych trzech jednostek organizacyjnych przygotowano następnych osiem edycji, z czego trzy miały charakter międzynarodowy, pozostałe pięć – ogólnopolski. Na lubelskie debaty „Studia nad wiedzą” przyjeżdżają uczeni niemal ze wszystkich ośrodków uniwersyteckich z kraju. Gościli z referatami prelegenci z Białegostoku, Bydgoszczy, Gdańska, Gorzowa Wielkopolskiego, Katowic, Krakowa, Poznania, Rzeszowa, Szczecina, Torunia, Warszawy, Wrocławia, Zielonej Góry. Oczywiście, największy udział w przedsięwzięciu ma środowisko lubelskie. Tu należy podkreślić życzliwą współpracę z koleżankami i kolegami z UMCS-u. Konferencje

gromadzą po kilkudziesięciu referentów, co prócz wystąpień plenarnych wymaga organizowania sekcji równolegle prowadzonych w mniejszych zespołach.

Ważnym aspektem tych spotkań jest liczny udział studentów. Ci nie tylko mogą bliżej zapoznać się z przesłaniem socjologii wiedzy, zaobserwować różne jej odsłony, oswoić się z problematyką przynależącą do jej obszaru, ale spotkać się z elitą polskich socjologów, którzy zaszczycają nas swoją obecnością.

Nie mniej owocne jak konferencyjne wystąpienia są spotkania w kularach, gdzie prowadzi się niekończące się dialogi, ale także niezapomniane kolacje trwające do późnych godzin nocnych na lubelskiej starówce. Tam dopiero namysł nad społecznym uwikłaniem wiedzy staje się żywy, inspirujący i owocny. Na lubelskie spotkania, poczuwszy ich klimat, przybywały wielokrotnie te same osoby – konsolidując swoje wysiłki wokół prowadzonych tematów. Tu należy wspomnieć aktywne i cykliczne uczestnictwo zwartej grupy naukowców związanej ze środowiskiem Uniwersytetu Śląskiego, spoza KUL-u nie sposób pominąć wielokrotnego udziału w konferencjach prof. prof. Jadwigi Mizińskiej, Ewy Narkiewicz-Niedbalec, Krystyny Romaniszyn, Andrzeja Boczkowskiego, Jana Cieślińskiego, Marka Czyżewskiego, Marka Hetmańskiego, Kazimierza Kondrata, Jana Poleszczuka, Andrzeja Tarczyńskiego, Lecha Zachera, Andrzeja Zybortowicza. Ich obecność na lubelskich spotkaniach z socjologią wiedzy nie tylko wiąże się z wkładem doświadczeń i wiedzy, jaką mają, ale także ze wzmocnieniem podjętej inicjatywy i uprawomocnianiem jej w środowisku nauki polskiej.

Wystąpienia, dyskusje, dialogi, spory są istotne. Pełnią wiele funkcji motywująco-inspirujących, ale mają jedną wadę – są ulotne. Pozostawiają ślady w głowach tylko nielicznych uczestników na dłużej. To, co ma trwalszą strukturę, związane jest ze słowem drukowanym. Organizatorzy konferencyjnych spotkań zadbali, by wygłoszone teksty odnajdywały swój wyraz w publikacjach. Te nie tylko mają moc przetrwania w pamięci uczestników dłużej niż słowo mówione, ale także nieobecny na salach konferencyjnych dają możliwość zapoznania się z istotnymi przesłaniami takich spotkań, stanowią także świadectwo pracy ośrodka – w tym przypadku nad zagadnieniami z wiedzą związanego.

Tak jak głosiła nazwa konferencji „Studia nad wiedzą”, taką formułą opatrzone serię wydawniczą, w której publikuje się kolejne tomy pokonferencyjnych materiałów. Ich edycją zajęło się Wydawnictwo KUL, nadając im jednolitą szatę graficzną oraz inne edytorskie standardy. Do tej pory wyszło dziewięć tomów²³. Na ich kartach

---

²³ *Między unifikacją a dezintegracją. Kondycja wiedzy we współczesnym społeczeństwie*, red. A. Jabłoński,

spotkać można wypowiedzi socjologów, filozofów, kognitywistów, psychologów, historyków, pedagogów, archeologów i nawet matematyków oraz fizyków. Czytelnik ma zatem możliwość zetknięcia się z odmiennymi paradygmatami, stylami uprawiania nauki, punktami widzenia, wreszcie z nadzwyczaj bogatym materiałem faktograficznym ilustrującym diskutowane tezy. Taka różnorodność jest niezmiernie inspirująca i pobudzająca do kreatywności, porusza wyobraźnię i prowokuje do wyjścia poza schematy oraz przyzwyczajenia. Nadto dostarcza dużego zasobu materiału mogącego posłużyć do egzemplifikacji głoszonych tez lub przygotowywanych syntez.

Ażeby urealnić ten rodzaj pracy wokół socjologii wiedzy prowadzonej na KUL-u, powołajmy się na kilka liczb. We wspomnianych dziewięciu tomach znalazły się 193 artykuły. Spora część z nich to liczące po kilkadziesiąt stron rozprawy – wychodziliśmy bowiem z założenia, że standardy ministerialne, lub innych gremiów, określające objętość tekstów (do najróżniejszych ocen, stopni, awansów itd.) nas nie obowiązują – nauka zamykana w ramy zamiast się rozwijać ma tendencję do zwijania się, co potwierdzają liczne świadectwa empiryczne. Wszystko to zostało zamieszczone na 3769 stronach.

Nie wchodząc w kwestie merytorycznej oceny tych tekstów (tą zajęli się recenzenci każdego z tomów), zauważyć należy, że utrwalony materiał sytuuje ośrodek KUL-owski jako wiodący w badaniu (referowaniu oraz publikowaniu) kwestii związanych ze społecznym uwikłaniem wiedzy w Polsce. Wspomniana wcześniej inicjatywa prowadzona przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego wraz z Instytutem Filozofii UMCS po trzech edycjach (konferencji i publikacji: 2006, 2010, 2011) zgasła w 2011 r. Nie pojawiły się inne cykliczne inicjatywy w kraju zajmujące się socjologią wiedzy w omawianym aspekcie. Biorąc pod uwagę ten wymiar, niewątpliwie możemy stwierdzić, że KUL wyrósł na centrum prowadzące namysł nad przedmiotem socjologii wiedzy, jak i nad samą socjologią wiedzy w Polsce.

M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008; *Wiedza – władza*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009; *Wiedza między słowem a obrazem*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010; *Kontrowersje dyskursywne. Między wiedzą specjalistyczną a praktyką społeczną*, red. A. Jabłoński, J. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012; *Tworzenie iluzji społecznych. Wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012; *Wiedza a instytucjonalizacja nieodpowiedzialności*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014; *Kreowanie społeczeństwa niewiedzy*, red. A. Jabłoński, J. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015; *Intelektualiści między powołaniem a apostazją*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016; *Wiedza a moralność*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.

Nie sposób nie wspomnieć jeszcze o jednej ważnej inicjatywie zrodzonej także w środowisku KUL-owskim, polegającej na konsolidacji środowiska rodzimego wokół socjologii wiedzy. Tym razem chodzi o zespołowe przygotowanie monografii poświęconej formom świadomości społecznej. W monumentalnym dziele za sprawą uczonych z sześciu ośrodków akademickich z Polski znalazło się opracowanie siedemnastu form świadomości: potocznej, zbiorowej, osoby, płci, zdrowotnej, moralnej, religijnej, etnicznej, narodowej, literackiej, naukowej, technicznej, politycznej, zakłamanej, niewolniczej, rewolucyjnej, globalnej. Tego typu próba nie znajduje odpowiednika nie tylko w literaturze europejskiej, ale i światowej²⁴.

*

W tym krótkim artykule starano się przedstawić udział środowiska KUL-owskiego w procesie umacniania socjologii wiedzy, jako ważnego obszaru badawczego pozwalającego lepiej rozumieć świat społeczny. Biorąc pod uwagę ilościowy dorobek, jaki jest efektem podejmowanych inicjatyw, w odosobnieniu niewiele jest on w stanie powiedzieć o skali tego, co zostało zrobione. Dopiero zestawienie efektów działań z pracą innych środowisk może dać wyobrażenie dokonań, jakie zostały zrealizowane. Taka konfrontacja buduje przekonanie, że ośrodek lubelski jeśli nie jest wiodący, to niewątpliwie znajduje się w samej czołówce akademickich centrów rozwijających socjologię wiedzy w Polsce. Podejmowane inicjatywy badawcze, organizacyjne i wydawnicze są tego najlepszym potwierdzeniem. Należy także zauważyć, że przez socjologów europejskich jest także wyraźnie identyfikowany z omawianym obszarem badawczym. Zostaliśmy zaproszeni do włączenia się w proces konstytuowania się sekcji socjologii wiedzy w ramach European Sociological Association, zainicjowany przez Huberta Knoblauch, w ramach którego czynnie bierzemy udział w działaniach mających z sukcesem zrealizować ten zamysł.

Bibliografia

- CHMIELEWSKI A., *Socjologia wiedzy Floriana Znanieckiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2009, nr 2, s. 223-331.
- DUDKIEWICZ H., *Problematyka socjologii wiedzy w dorobku myśli teoretycznej Floriana Znanieckiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Poleskiej” 1973, Seria E, z. 5, s. 331-369.
- Formy świadomości społecznej*, red. K. Sztalt, M. Zemło, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.

---

²⁴ *Formy świadomości społecznej*, red. K. Sztalt, M. Zemło, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.

- GOĆKOWSKI J., *Autorytety świata uczonych*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1984.
- GOĆKOWSKI J., *Ethos nauki i rola uczonych*, Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, Kraków 1996.
- GOĆKOWSKI J., *Ludzie „systemu” i ludzie „problemu”*, Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, Kraków 2000.
- Intelektualiści między powołaniem a apostazją*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- JABŁOŃSKI A., *Budowanie społeczeństwa wiedzy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
- Kontrowersje dyskursywne. Między wiedzą specjalistyczną a praktyką społeczną*, red. A. Jabłoński, J. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- Kreowanie społeczeństwa niewiedzy*, red. A. Jabłoński, J. Szymczyk, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.
- KUSZYK M., *Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy w koncepcji Floriana Znanieckiego*, w: *Socjologia wiedzy i jej wrogowie*, red. J. Mizińska, J. Kociuba, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995.
- KUSZYK-BYTNIEWSKA M., *Floriana Znanieckiego socjologia wiedzy i nauki – przesłanki ontologiczne i założenia epistemologiczne*, w: *Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy*, red. P. Bytniewski, M. Chałubiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Między unifikacją a dezintegracją. Kondycja wiedzy we współczesnym społeczeństwie*, red. A. Jabłoński, M. Zemło, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- NIŻNIK J., *System wiedzy a problem ładu: niektóre uwikłania teoretyczne socjologii wiedzy Floriana Znanieckiego*, „Kultura i Społeczeństwo” 1988, nr 3, s. 61-69.
- SITEK W., *Florian Znaniecki a marksizm*, PWN, Warszawa-Poznań 1980.
- Tworzenie iluzji społecznych. Wiedza w sferze publicznej*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- Wiedza – władza*, red. J. Szymczyk, M. Zemło, A. Jabłoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
- Wiedza a moralność*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017.
- Wiedza a instytucjonalizacja nieodpowiedzialności*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- Wiedza między słowem a obrazem*, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- ZEMŁO M., *Florian Znaniecki's Sociology of Common-sense Knowledge – an Overview of the Problem*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 4, s. 149-164.
- ZEMŁO M., *Kompetencje społeczne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, ks. A. Maj, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, Radom 2016.
- ZEMŁO M., *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- ZEMŁO M., *Nowa socjologia edukacji*, Trans Humana, Białystok 1996.
- ZEMŁO M., *O sile ducha. Maxa Webera „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus”* – [w druku].
- ZEMŁO M., *Role społeczne a postrzeganie szkoły*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.
- ZEMŁO M., *Socjologia wiedzy naukowej w ujęciu Ludwika Flecka* – [w druku].
- ZEMŁO M., *Socjologia wiedzy prawnymoralnej Leona Petrażyckiego*, w: *Współczesne problemy socjologii wiedzy. W 80-lecie „Ideologii i utopii”*, red. M. Korczyński, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2017.
- ZEMŁO M., *Socjologia wiedzy w tradycji interakcyjno-fenomenologicznej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003.

Wioletta Szymczak, Jan Szymczyk

Socjologia partycypacji społecznej i Nowych Ruchów Społecznych

Wprowadzenie

Termin „partycypacja” pochodzi od łacińskiego słowa *pars*, które oznacza część. Kategoria ta może być rozpatrywana, w sensie socjologicznym, samodzielnie i z tego względu definiowana jest jako „udział, branie udziału, uczestniczenie, czyli włączanie się jednostki w sprawy szerszej zbiorowości, współdziałanie z innymi w sytuacji zbieżności interesów”¹. Możemy więc mówić o partycypacji w znaczeniu: bycia częścią (partycypacja strukturalna), brania udziału (działaniowa), poczuwania się do przynależności (ideacyjna). Na ogół termin „partycypacja” stosowany jest z dodatkowym określeniem, np. jako partycypacja społeczna, publiczna, obywatelska, indywidualna, wspólnotowa, wertykalna, horyzontalna. Z partycypacją łączą się różne pojęcia pokrewne, takie jak: mobilizacja społeczna, samoorganizacja, aktywność społeczna, publiczna czy animacja społeczna. Z tego względu niektórzy autorzy podkreślają wieloznaczność terminu „partycypacja” i wielość zagadnień i zjawisk społecznych nim opisywanych. Stosuje się go do opisu: po pierwsze, procesów decentralizacji władzy i zarządzania oraz przekazywania uprawnień instytucjom niższych szczebli. Po drugie, partycypację utożsamia się z mobilizacją społeczną lub polityczną. Po trzecie, partycypacja to zaangażowanie się (czy też włączanie do działań społecznych) ludzi zmarginalizowanych, wykluczonych, doświadczających relatywnej deprivacji². Partycypacja w tym rozumieniu stanowi element konstytutywny społeczeństwa obywatelskiego, natomiast drugie i trzecie znaczenie partycypacji jest

---

¹ A. SURDEJ, *Partycypacja*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. III, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 83.

² B. JAŁOWIECKI, M. SZCZEPAŃSKI, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej. Podręcznik akademicki*, ŚWN, WSiZiNS, Tychy 2002, s. 19.

aplikowane w związku z działalnością Nowych Ruchów Społecznych (NRS). Tak rozumiane formy partycypacji, jak i ruchów społecznych stanowią przedmiot analiz i badań pracowników Instytutu Socjologii KUL.

Partycypacja społeczna w kontekście teoretycznym i empirycznym

Zagadnienie partycypacji społecznej w przywołanym wyżej, szerokim rozumieniu, jako wyodrębniony obszar przedmiotowy w socjologii życia publicznego, analizowane jest m.in. w perspektywie teorii społeczeństwa obywatelskiego. Refleksja dotycząca tego wymiaru życia społecznego sięga lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych i ma już w polskiej socjologii ugruntowane miejsce. Łączy w sobie studia teoretyczne nad klasycznymi i współczesnymi jego konceptualizacjami lokującymi się m.in. w obszarze dwóch wiodących tradycji, liberalnej i republikańskiej³, dyskusje złożonych kwestii ich aplikacji do polskiej rzeczywistości po 1989 r. wraz z interpretacją specyfiki tej ostatniej⁴, opracowania dotyczące wybranych zagadnień szczegółowych, takich jak powiązania kondycji obywatelskości z funkcjonowaniem społeczności lokalnych, budowaniem kapitału społecznego czy poświęconych wybranym formom aktywności, np. wolontariatowi, działaniom w organizacjach pozarządowych lub aktywności tradycyjnie określanej jako społecznikowska. Bogaty jest również zakres empirycznych eksploracji zaangażowania społecznego i obywatelskiego Polaków w skali ogólnokrajowej i lokalnej, działań zinstytucjonalizowanych – w obrębie organizacji trzeciego sektora i oddolnych inicjatyw indywidualnych i zbiorowych. Badania empiryczne dotyczą głównie uwarunkowań, funkcji i stylów

---

³ Np.: D. PIETRZYK-REEVES, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, (Monografie FNP. Seria Humanistyczna), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.

⁴ Zob. np. w porządku chronologicznym: J. SZACKI, *Liberalizm po komunizmie*, Wydawnictwo Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1994; A. SICIŃSKI, *Społeczeństwo obywatelskie a polskie transformacje ustrojowe*, w: *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, t. I, PTS, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995, s. 113-120; P. GLIŃKI, H. PAŁSKA, *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, w: *Elementy nowego ładu*, red. H. Domański, A. Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1997, s. 365-392; J. SZACKI, *Wstęp. Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę, ani kupiec, obywatel*, red. J. Szacki, Wydawnictwo Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1997, s. 56-57; J. KURCZEWSKA, *Lokalne społeczeństwa obywatelskie w Polsce lat dziewięćdziesiątych*, w: *Rozumienie zmian społecznych*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 111-142; J.P. GLIŃSKI, *Barierzy samoorganizacji obywatelskiej*, w: *Niepokoje polskie*, red. H. Domański, A. Ostrowska, A. Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 227-257.

działań organizacji pozarządowych, obszarów i geografii partycypacji, jej zasięgu i intensywności, motywacji działań prospołecznych, biografii społeczników, świadomości „trzeciosektorowej”⁵. Projekty badawcze podejmują też pytania aplikacyjne, o warunki uruchamiania, wzmacniania oddolnego zaangażowania obywateli w sprawy społeczności lokalnych i w rozwiązanie problemów społecznych czy uczestnictwa w instytucjach dialogu społecznego.

W ten wieloaspektowy dyskurs wpisują się prace badawcze realizowane w Instytucie Socjologii KUL przez pracowników Katedry Socjologii Grup Etnicznych i Społeczeństwa Obywatelskiego (KSGEiSO) oraz w ramach prowadzonych seminariów naukowych⁶. Jednym z obszarów analiz są klasyczne i współczesne ujęcia społeczeństwa obywatelskiego, interpretacja sposobów ich aplikacji do sytuacji społeczeństw krajów zachodnich i postkomunistycznych oraz adekwatności tejsze. Wzrost zainteresowania polskich socjologów społeczeństwem obywatelskim oznaczał też kształtowanie się różnych sposobów interpretacji rodzimych doświadczeń, w tym implementacji wzorców zachodnich do polskiej rzeczywistości. Z ich zestawień i porównania wynika, iż polskie konceptualizacje i sposoby ujmowania zagadnienia mają charakter eklektyczny, co można dostrzec na poziomie sposobów definiowania pojęcia, tematyki prac badawczych, założeń i treści diagnoz stanu faktycznego i postulatów⁷.

W socjologicznych opisach procesów odradzania się społeczeństwa obywatelskiego w krajach postkomunistycznych zwracano uwagę na charakterystyczne dla nich odniesienia do sfery normatywnej, co wiązało się z takim właśnie charakterem zmiany społecznej i oddolnej samoorganizacji lat osiemdziesiątych i dziewięćdzie-

---

⁵ Np.: J. KORALEWICZ, H. MALEWSKA-PEYRE, *Człowiek człowiekowi człowiekiem. Analiza wywiadów biograficznych działaczy społecznych w Polsce i we Francji*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998; A. KOTLARSKA-MICHALSKA, *Dobrowolność w działaniu jako forma zachowań prospołecznych*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 35-45; M. KRAJEWSKI, *Niewidzialne miasto. Analiza pozainstytucjonalnych form społecznej aktywności*, w: *Czy społeczny bezruch? O społeczeństwie obywatelskim i aktywności we współczesnej Polsce*, red. M. Nowak, M. Nowosielski, Instytut Zachodni, Poznań 2006, s. 194-203; M. DUDKIEWICZ, *Technokraci dobroczynności. Samoświadomość społeczna pracowników organizacji pozarządowych*, WUW, Warszawa 2009.

⁶ Seminarium magisterskie i doktoranckie pt. „Socjologia partycypacji społecznej” prowadzone przez Wioletę Szymczak. Niektóre zagadnienia z zakresu socjologii życia publicznego oraz społeczeństwa obywatelskiego podejmowane są również w ramach prac Katedry Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej oraz Katedry Filozofii Społecznej.

⁷ W. SZYMCZAK, *Pomiędzy liberalizmem a republikanizmem. W poszukiwaniu polskich idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Rozdroża praktyki i idei społeczeństwa obywatelskiego*, red. W. Misztal, A. Kościański, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2011, s. 47-72.

siątych. Na ów normatywny sens składały się: koncepcja społecznego podmiotu jako podmiotu moralnego, zinternalizowane i propagowane wartości oraz postawy demokratyczne, respekt dla praw obywatelskich, odrzucenie przemocy w działaniu społecznym, religijny wymiar samoorganizacji społecznej⁸. Normatywność idei społeczeństwa obywatelskiego implikuje analogiczną interpretację konstytutywnej dlań partycypacji społecznej i powiązanie obydwóch zagadnień z moralnością, co stanowiło przedmiot refleksji i opracowań przygotowanych w KSGEiSO. Kwestie moralne stanowią ważny element omawianej koncepcji od czasów starożytności i ukonstytuowania się jego klasycznej wizji, rozwijanej następnie w kolejnych stuleciach, choć w odmiennych kierunkach. W ustroju demokratycznym społeczeństwo obywatelskie jest wartością autoteliczną i ideałem moralnym, stanowiąc jednocześnie przestrzeń urzeczywistniania innych wartości istotnych dla demokracji. Moralne wymiary idei sprowadzają się do aspektu celowościowego (niezbędny element ustroju demokratycznego) oraz zasad określających funkcjonowanie w jego obrębie. Podobny charakter ma związek partycypacji społecznej i moralności. Można go rozpatrywać na poziomach fundamentalnym i funkcjonalnym. Partycypacja społeczna stanowi wartość w społeczeństwie demokratycznym, zarazem normę zobowiązującą obywateli do określonych postaw. Zaangażowanie społeczne uznaje się za działanie moralnie słuszne i niezbędne dla funkcjonowania demokracji. W sensie funkcjonalnym socjologowie zwracają uwagę na fakt, iż przedmiotem oddolnego, dobrowolnego i autonomicznego zaangażowania jednostek w społeczeństwie obywatelskim jest realizacja interesów i wartości osób i społeczności, bazująca na uznaniu i poszanowaniu wartości demokratycznych: wolności, prawdy, praw człowieka, pluralizmu i tolerancji, solidarności i pomocniczości. W tym rozumieniu partycypacja jest jednym ze sposobów realizacji przekonań moralnych jednostek. Moralny charakter mają wreszcie funkcje przypisywane partycypacji społecznej, z racji jej ukierunkowania na realizację różnego rodzaju dóbr osób i społeczności⁹.

---

⁸ J. BARTKOWSKI, A. JASIŃSKA-KANIA, *Organizacje dobrowolne a rozwój społeczeństwa obywatelskiego, w: Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, red. A. Jasińska-Kania, M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 69-92; E. WNUK-LIPIŃSKI, *Meandry formowania się społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka” 2007, nr 1(2), s. 7-28; I. SŁODKOWSKA, *Spółeczeństwo obywatelskie na tle historycznego przełomu. Polska 1980-1989*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2006.

⁹ W. SZYMCZAK, *Partycypacja społeczna a moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Marjański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 543-546; TAŻ, *Spółeczeństwo obywatelskie a moralność*, w: tamże, s. 772-777.

Do fundamentalnych elementów społeczeństwa obywatelskiego jego teoretycy zaliczają – związany ze sferą moralną – wymiar aksjologiczny, różnie eksplikowany, w zależności od przyjętej perspektywy źródłowej. W pracach dotyczących aksjologii jego poszczególnych modeli, wskazuje się na charakterystyczne dla nich wartości węzłowe, sposoby ich rozumienia, podobieństwa i rozbieżności w ich interpretacji, a także na tożsamościową, integracyjną i mobilizacyjną funkcję odniesień do wartości w obszarze działania prospołecznego¹⁰. Znaczenie odniesień do wartości ujawnia się też w kontekście empirycznym, z jego pytaniami o warunki sprzyjające rozwojowi społecznego zaangażowania oraz przy założeniu, że zgodnie z tradycją weberowską stanowią jedną z kluczowych perspektyw wyjaśniania racjonalnego działania jednostek¹¹.

Wśród rudymenarnych wartości społeczeństwa obywatelskiego, wspólnych różnym perspektywom teoretycznym, znajduje się zaufanie społeczne: istotny element kapitału społecznego, jeden z podstawowych typów więzi społecznej, a w innym ujęciu – jej „ogólna i złożona miara, kryterium”¹². W literaturze przedmiotu podkreśla się umiejscowienie zaufania w tzw. więzi moralnej, poddaje analizie przyczyny jego kryzysu we współczesnym świecie, w skali mikro- i makrospołecznej¹³. Dostrzegając newralgiczne znaczenie zaufania w życiu społecznym, w tym w obszarze między rynkiem, państwem i sferą prywatną, poddano analizie rozmaite jego aspekty, od teoretycznych po empiryczne i aplikacyjne, w wieloautorskim tomie pt. *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*¹⁴, pod redakcją Jana Szymczyka. Wśród tematów

---

¹⁰ W. SZYMCZAK, *Wartości w społeczeństwie obywatelskim*, „Keryks. Międzynarodowy Przegląd Pedagogiczno-religijny” 7(2008), s. 123-145; TAŻ, *Aksjologia liberalnej i komunitarystycznej wizji społeczeństwa obywatelskiego. Z perspektywy Alfreda Schütz’a koncepcji motywów działania*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2013, nr 3, s. 131-152.

¹¹ M. WEBER, *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, tłum. J. Miziński, Wydawnictwo Test, Lublin 1994; TENŻE, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002; A. SCHÜTZ, *Fenomenologia i nauki społeczne*, w: *Fenomenologia i socjologia. Zbiór tekstów*, red. Z. Krasnodębski, PWN, Warszawa 1989, s. 107-130; Z. KRASNODĘBSKI, *Rozumienie ludzkiego zachowania. Rozważania o filozoficznych podstawach nauk humanistycznych i społecznych*, PIW, Warszawa 1986.

¹² J. SZYMCZYK, *Zamiast wprowadzenia. W stronę socjologii zaufania z perspektywy wartości*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 15.

¹³ Tamże, s. 16-29; W. SZYMCZAK, *Zaufanie społeczne i kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, w: *Społeczeństwo obywatelskie między ideą a praktyką*, red. A. Kościański, W. Misztal, IFiS PAN, Warszawa 2008, s. 151-169; TAŻ, *Nieufność i bierność w społeczeństwie polskim. Analiza socjologiczna*, w: *Zaufanie społeczne*, s. 243-269.

¹⁴ *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016.

będących przedmiotem tomu, znalazły się kwestie związane z funkcjonowaniem społeczeństwa obywatelskiego. Jeśli zaufanie stanowi jeden z jego fundamentów i sprzyja rozwojowi aktywności społecznej oraz generowaniu kapitału społecznego, to identyfikując symptomy i skutki jego braku, można wyprowadzić ważne wnioski dotyczące przyczyn bierności społecznej, co pokazano w jednym z opracowań zawartych we wspomnianej pracy zbiorowej¹⁵.

W polu zainteresowań pracowników KSGEiSO znajduje się kondycja polskiego społeczeństwa obywatelskiego po 1989 r. wraz z poszukiwaniem ścieżek na pobudzenie oddolnej i autonomicznej aktywności obywateli, dążeniem do wskazywania źródeł sukcesów i identyfikowania barier w jej rozwoju. Analizy danych empirycznych oraz wyników sondaży opinii publicznej kierują uwagę na obszar uznawany za specyficzny dla społeczeństwa polskiego, jednocześnie związany z procesami samoorganizacji społecznej lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych – obszar aktywności w ruchach i organizacjach religijnych. Podążając za ustaleniami socjologów, którzy odnotowują, że wśród zaangażowanych Polaków najczęściej osób włącza się w działalność w/w organizacji, analizowano funkcjonalne aspekty zaangażowania w ich obrębie¹⁶. Wykazano, że aktywna działalność w tego typu organizacjach, poprzez ich włączanie się w społecznie użyteczną aktywność, zakorzenienie w społecznościach lokalnych, promocję wartości prospołecznych, umożliwienie rozwoju kompetencji społecznych, generowanie sieci kapitału społecznego również o charakterze pomocowym, uruchamia m.in. proces kształtowania dojrzałych uczestników społeczeństwa obywatelskiego¹⁷. W ramach empirycznej eksploracji omawianych zagadnień oraz badań porównawczych, przeanalizowano potencjał organizacji o charakterze społeczno-religijnym w zakresie edukacji obywatelskiej¹⁸.

Ważnym obszarem naukowej eksploracji pracowników Instytutu zajmujących się kwestiami partycypacji społecznej są uwarunkowania i przyczyny bierności społecznej, a jednocześnie czynniki pozytywnie korelujące ze społecznym zaangażowaniem.

---

¹⁵ W. SZYMCZAK, *Nieufność i bierność w społeczeństwie polskim*, s. 243-269.

¹⁶ Zob. np.: K. SIELLAWA-KOLBOWSKA, *Niezależne inicjatywy społeczne w Polsce końca lat osiemdziesiątych*, w: *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: trzeci sektor*, red. P. Gliński, B. Lewenstein, A. Siciński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2002, s. 80-91; więcej na ten temat w kontekście problematyki socjologii religii zob. tekst pt. „Socjologia religii” w niniejszym tomie.

¹⁷ W. SZYMCZAK, *Religijność – aktywność – obywatelskość. O społecznym potencjale organizacji religijnych w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 38(2010), s. 87-118.

¹⁸ Temat opracowała: A. KACKA, *Potencjał organizacji religijnych w zakresie edukacji obywatelskiej na przykładzie działalności Akcji Katolickiej i Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana w Lublinie*, mps, Lublin 2016, [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak].

Zgromadzona przez socjologów, obszerna wiedza na ten temat¹⁹ implikowała pytania o inne jeszcze wyjaśnienia absencji Polaków w tym wymiarze życia społecznego, skłaniała jednocześnie do komplementarnego uzupełniania dotychczasowych dociekań skupionych na identyfikowaniu determinant o charakterze społecznym i strukturalnym, perspektywą podmiotową i analizami doświadczeń osób społecznie zaangażowanych non-profit – działających w sposób systematyczny i przez dłuższy czas. Istotne było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w czym tkwi istota ich zaangażowania społecznego? Jakie warunki, z perspektywy działającego w świecie społecznym podmiotu, zostały spełnione, aby ono zaistniało, rozwijało się i trwało?

W jakościowych badaniach empirycznych przyjęto, że partycypacja społeczna to dobrowolne, bezinteresowne (non-profit) i czynne, indywidualne lub grupowe zaangażowanie się jednostek w działalność organizacji pozarządowych lub religijnych, działalność wolontariacką lub społecznikowską (samodzielną), w działania z innymi i/lub na rzecz innych²⁰. Teoretycznym zapleczem projektu były teorie społeczeństwa obywatelskiego, kapitału społecznego²¹ oraz antropologiczna teoria uczestnictwa Karola Wojtyły²², odnosząca się wprost do podjętej problematyki. Dwie pierwsze, *explicite* zakładając uczestnictwo jednostek, dotyczą ich aktywności społecznej w obszarze społeczeństwa obywatelskiego, działań indywidualnych i zbiorowych, sformalizowanych i nieformalnych, ich ontologii, genezy, uwarunkowań, obszarów, funkcji. Teoria Wojtyły koncentruje się na uczestnictwie ujmowanym jako homogenna właściwość i potencjał osoby, a zarazem jego aktualizacja, oraz na implikacjach tegoż rozumienia w interpretacji relacji jednostki i wspólnoty. Odwołuje się do

---

¹⁹ Zob. np.: J. KURCZEWSKA, K. SARZYŃSKA, H. BAJOR, *Blokady społeczeństwa obywatelskiego: słabe społeczeństwo obywatelskie i słabe państwo*, w: *Społeczeństwo w transformacji*, red. A. Rychard, M. Fedorowicz, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993, s. 84-96; A. KOŚCIAŃSKI, P. GLIŃSKI, *Aktywność obywatelska i kapitał społeczny a zróżnicowanie orientacji życiowych w Polsce i wybranych krajach europejskich*, w: *W środku Europy? Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego*, red. H. Domański, A. Ostrowska, P.B. Sztabiński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006; Z. WOŹNIAK, *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, w: Czy społeczny bezruch? O społeczeństwie obywatelskim i aktywności we współczesnej Polsce*, red. M. Nowak, M. Nowosielski, Instytut Zachodni, Poznań 2006, s. 23-57; W. MISZTAŁ, *Szanse i bariery rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, w: Społeczeństwo obywatelskie. Modele teoretyczne i praktyka społeczna*, red. E. Balawajder, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 121-128.

²⁰ W. SZYMCZAK, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 24.

²¹ Tamże, s. 33-155.

²² K. WOJTYŁA, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994; TENŻE, *Osoba: podmiot i wspólnota*, w: tamże, s. 373-414; TENŻE, *Uczestnictwo czy alienacja?*, w: tamże, s. 447-461; W. SZYMCZAK, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie*, s. 155-179.

doświadczenia podmiotu i jego zdolności do oglądu samego siebie, wykorzystując metodę opisu fenomenologicznego, co łączy ją z socjologiczną perspektywą świata przeżywanego. Teoria Wojtyły poprzez systematyczną eksplikację antropologii uczestnictwa istotnie dopełnia ustalenia socjologów, dostarczając kompleksowych wyjaśnień tego, co znaczy uczestniczyć, z czego wyrasta i jak się realizuje uczestnictwo osoby w świecie społecznym, w działaniach z innymi i dla innych. Na potrzeby badań dokonano operacjonalizacji kategorii uczestnictwa w języku socjologicznym. Ten aspekt badań wskazuje na potencjał interdyscyplinarnego spojrzenia na problematykę społeczną, a zarazem na wartość eksplanacyjną oraz możliwe praktyczne zastosowania zoperacjonalizowanej teorii antropologicznej²³.

Analizy osadzono w paradygmacie socjologii rozumiejącej, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji fenomenologicznej i interakcjonistycznej. Wykorzystano dyrektywy teorii ugruntowanej oraz podejście hermeneutyczne²⁴. W toku postępowania badawczego wskazano i opisano genezę partycypacji społecznej osób badanych (dokonując typologii okoliczności bezpośrednio decydujących o podjęciu zaangażowania). Od czynników genetycznych odróżniono czynniki pośredniczące (zmienne niezależne) o charakterze egzo- i endogennym: cechy osobowości, wartości życiowe, rodzina i wychowanie, wcześniejsze doświadczenia aktywności (otoczenie społeczne), religijność. W toku wielopoziomowych analiz, z wykorzystaniem szerokiego wachlarza metod²⁵, opracowano teoretyczny konstrukt partycypacji społecznej, wyprowadzony z syntezy teorii i empirii. Strukturę partycypacji społecznej tworzą wyszczególnione własności (wymiary) oznaczone przez następujące predykaty: podmiotowe uzasadnienie, aksjologiczną treść, poczucie sprawstwa, doświadczenie uczestnictwa²⁶. Z materiału empirycznego wynika jednoznacznie, iż

---

²³ Elementy teorii uczestnictwa aplikowano wcześniej w tekstach poprzedzających w/w badania jakościowe dotyczące partycypacji społecznej: *Społeczeństwo obywatelskie a uczestnictwo. Pytania o aktywność społeczną*, w: *Współczesne oblicza demokracji*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 283-301, oraz: *Uczestnictwo jako fundament społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Rok 1989 – konsekwencje: demokracja – pluralizm – uczestnictwo*, (Społeczeństwo i Kościół, t. IX), Wydział Teologiczny UAM, Poznań 2012, s. 37-63.

²⁴ W. SZYMCAK, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie*, s. 14-15; 25-26.

²⁵ Tamże, s. 202-226.

²⁶ Tamże, s. 331-430; wyłoniony na podstawie syntezy empirii i wybranych teorii społecznych, konstrukt teoretyczny partycypacji społecznej posłużył do wyróżnienia jej modeli empirycznych, mających charakter eksplanacyjny. W badanej zbiorowości wyróżniono pięć modeli podstawowych i pięć mieszanych. Kryterium wyróżnienia było wskazanie osi organizującej i ogniskującej działania podmiotu, zakotwiczonej w jednym z wymiarów partycypacji lub będącej kompilacją dwóch elementów z poszczególnych wymiarów. Modele empiryczne obrazują przykładowe układy wymiarów

tak ukonstytuowana partycypacja pełni wielorakie funkcje w relacjach i otoczeniu społecznym osoby zaangażowanej oraz w społeczeństwie obywatelskim. Znajdują się wśród nich funkcje zamierzone i niezamierzone, jawne i ukryte, nazywane przez osoby zaangażowane i identyfikowane przez badacza. Doświadczenie partycypacji społecznej angażujące osobową potencjalność pobudza osoby zaangażowane do zmiany ocenianej w kategoriach pozytywnych, kształtuje postawy prospołeczne i kompetencje społeczne, implikuje zaspokajanie różnych potrzeb psychicznych i społecznych, a także rozwój świadomości społecznej, czyniący z nich dojrzałych aktorów życia społecznego. Konsekwencją tych procesów jest niejednokrotnie socjalizujące oddziaływanie na otoczenie społeczne oraz rozwój kapitału społecznego. Tak rozpoznana partycypacja społeczna nie jest zdeterminowana przez potrzeby osób, warunki sytuacyjne ani struktury, w których podmiot uczestniczy. Jest manifestacją podmiotu orientującego się na określone wartości, implikuje doświadczenie sprawstwa i uczestnictwa. Kształtuje się w złożonym i dynamicznym procesie oddziaływań osoby, jej kontekstu społecznego i kulturowego oraz samego działania, z jego treścią, przebiegiem i interakcyjnym charakterem.

Zaproponowany model partycypacji społecznej, zakorzeniony w empirii, łączy tezy zawarte w głównych nurtach refleksji nad społeczeństwem obywatelskim, a w nim nad źródłami i istotą partycypacji. Wskazuje na integralne znaczenie autonomicznego charakteru decyzji jednostek, zakłada również wymiar relacji z innymi, doceniając wagę odniesień wspólnotowych. Opisana struktura partycypacji społecznej pokazuje, iż może ona wyrastać zarówno z dążeń indywiduum do samorealizacji, jak i z genetycznie pierwotnego poczucia przynależności do określonej wspólnoty. Może być sposobem urzeczywistniania powinności moralnej dotyczącej osób bliższych (w społeczności lokalnej, przez wspólnotę losu itp.) i dalekich, lecz ważnych ze względu na fundamentalną więź wyrażającą się w pojęciu „bliźni”. Może być partycypacja wyrazem dążenia zgoła odwrotnego: do odnalezienia, nawiązania, rewitalizacji więzi z innymi, do budowania (czasem utraconego) poczucia wspólnoty²⁷.

Do innych zagadnień szczegółowych podejmowanych w pracy naukowej i dydaktycznej, a także w badaniach empirycznych realizowanych w ramach prac magisterskich opracowanych w KSGEiSE, należą: kwestie powiązań rozwoju społeczeństwa

---

zaangażowania społecznego, oraz wyjaśniają, co jest jego istotą w konkretnym przypadku, jakie elementy doświadczenia są dla danego rozmówcy kluczowe, organizujące i ogniskujące działanie; tamże, s. 557-577.

²⁷ Tamże, s. 584.

obywatelskiego z rozwojem osoby, rozwojem lokalnym i globalnym²⁸, praw człowieka w społeczeństwie obywatelskim²⁹, indywidualnego i społecznego wymiaru aktywizacji społecznej z perspektywy osób zaangażowanych³⁰, aktywizacji społecznej i obywatelskiej mieszkańców wsi³¹, aktywności obywatelskiej studentów³², aktywności społecznej młodzieży w mieście oraz opinii ludzi młodych na temat aktywności wolontariackiej³³, współdziałania organizacji pozarządowych i biznesowych w ramach koncepcji CSR³⁴, działalności organizacji pozarządowych na rzecz cudzoziemców³⁵, edukacji obywatelskiej, jako pożądanego formy wspierania rozwoju partycypacji społecznej³⁶.

---

²⁸ W. SZYMCZAK, *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego – społeczeństwo obywatelskie przestrzenią rozwoju*, w: *Spółczesność. Gospodarka. Ekologia. Perspektywa encykliki społecznej „Caritas in veritate”*, red. S. Fel, M. Hulaś, S.G. Raabe, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 107-124.

²⁹ W. SZYMCZAK, *Personifikacja praw i uniwersalizm obowiązków. O prawach człowieka w społeczeństwie obywatelskim*, w: *Godność osoby ludzkiej w społeczeństwie i gospodarce. Księga pamiątkowa ku czci śp. Księdza Profesora Franciszka J. Mazurka*, red. ks. S. Fel, M. Wódka OFMConv, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 389-403.

³⁰ W. SZYMCZAK, *From Experiencing a Subject to the Idea of Action. Social and Civic Activation in the Opinion of Socially Involved People*, „Spółczesność i Rodzina” 48(2016), nr 3, s. 26-40.

³¹ K. DZIEWULSKA, *Aktywność społeczna i obywatelska mieszkańców miejscowości Trawniki*, mps, Lublin 2017 [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak].

³² M. CZABAN, *Postawy obywatelskie studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Na podstawie badań socjologicznych*, mps, Lublin 2016 [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak].

³³ K. BIEŃKOWSKA, *Aktywność społeczna młodzieży w mieście. Na przykładzie wybranych organizacji młodzieżowych w Lublinie*, mps, Lublin 2017 [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak]; E. SAJDAK, *Wolontariat i jego funkcje w opinii maturzystów. Na podstawie badań socjologicznych w III Liceum Ogólnokształcącym im. Adama Mickiewicza w Tarnowie*, mps, Lublin 2018 [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak].

³⁴ J. KOWALEWSKA, *Współpraca organizacji pozarządowych i biznesowych w ramach koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). Na podstawie literatury przedmiotu*, mps, Lublin 2014 [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak].

³⁵ A. KUŹMA, *Działalność organizacji pozarządowych na rzecz cudzoziemców przebywających w Polsce. Studium socjologiczne*, mps, Lublin 2017 [praca magisterska napisana pod kierunkiem W. Szymczak].

³⁶ W. SZYMCZAK, *Podmiotowość osoby i społeczeństwa jako wyzwanie dla edukacji obywatelskiej. Perspektywa Centesimus Annus*, w: *Polityka społeczna wobec rzeczy nowych. 25-lecie encykliki Centesimus Annus Jana Pawła II*, red. J. Mazur OSPPE, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2016, s. 311-328.

Nowe ruchy społeczne jako przejaw zaangażowania społecznego

W języku potocznym kategoria ruchu łączy się z takimi pojęciami, jak: „działanie”, „zmiana”, „dzianie się”. Ruch oznacza przeciwieństwo niezmienności, zastoju, bezruchu, implikuje on życie, witalność, rozwój³⁷. Słowo „ruch” w połączeniu z przymiotnikiem „społeczny” również kojarzy się z dynamiką, ze zbiorowymi działaniami na rzecz zmian lub z opozycją względem transformacji zachodzących w społeczeństwie, grupie, systemie wartości. Jednak nie wszystkie działania i nie wszystkie ruchy społeczne muszą od razu prowadzić do rewolucji czy radykalnej zmiany społeczno-politycznej, bo wśród nich można wyróżnić takie akcje, przedsięwzięcia, które mogą być zwykłym obywatelskim zaangażowaniem, „pracą u podstaw”, czyli działalnością formacyjną, samokształceniową itp.

Ogólna charakterystyka ruchów społecznych

Ruchy społeczne związane są z oddolną aktywnością i samoorganizowaniem się jednostek, grup. W socjologicznym ujęciu ruch społeczny to szczególny typ zachowania zbiorowego, który z jednej strony, różni się od innych rodzajów zachowań zbiorowych, takich jak np. tłum (choćby na przystanku autobusowym), wyższym stopniem zorganizowania, a co za tym idzie – bardziej trwałymi strukturami i bardziej uregulowanym funkcjonowaniem swoich uczestników³⁸. Jednak z drugiej strony – ruchy społeczne różnią się od organizacji formalnych niższym stopniem zorganizowania, gdyż z reguły są one relatywnie rozproszonymi zbiorowościami; z niskim poziomem zinstytucjonalizowania, zhierarchizowania³⁹. Według pracowników Katedry Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych, są one usytuowane – na „socjologicznej mapie” – pomiędzy zachowaniami zbiorowymi (np. charakterystycznymi dla wspomnianego tłumu) a działalnością zorganizowanych i sformalizowanych struktur (np. partii politycznych)⁴⁰.

³⁷ P. KUCZYŃSKI, *Początki socjologii ruchów społecznych w Polsce*, w: P. KUCZYŃSKI, M. FRYBES, J. STRZELECKI, D. LAPEYRONNIE, *W poszukiwaniu ruchu społecznego. Wokół socjologii Alaina Touraine'a*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1994, s. 160.

³⁸ P. GLIŃSKI, *Polscy Zieloni. Ruch społeczny w okresie przemian*, IFiS PAN, Warszawa 1996, s. 18.

³⁹ P. SZTOMPKA, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005, s. 256.

⁴⁰ J. SZYMCZYK, *Specyfika nowych ruchów społecznych*, w: *Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w życiu publicznym*, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010, s. 35.

Istnieje podział na stare ruchy społeczne (SRS) i nowe ruchy społeczne (NRS). Te ostatnie pojawiły się na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku w wysoko rozwiniętych krajach Europy i Ameryki. Wyrastały one z klimatu ówczesnej kontestacji i kontrkultury, odwołujące się nierzadko w sposób pośredni bądź bezpośredni do ideologii lewicowej (goszyzmu)⁴¹. Od czasu zaistnienia NRS faktycznie zaczyna się proces instytucjonalizacji socjologii ruchów społecznych jako odrębnej subdyscypliny⁴². Tematyka ruchów społecznych była oczywiście obecna w dawnej socjologii, ale występowała ona w kontekście innych rozważanych kwestii, a nie zaś w sensie odrębnego obiektu refleksji naukowej, czyli systematycznej analizy i eksploracji⁴³. Zainteresowanie ruchami społecznymi zaczęło się w polskiej socjologii dopiero wraz z powstaniem w 1980 r. „Solidarności”. Dlatego, gdy pojawiły się w latach osiemdziesiątych inne ruchy społeczne, badania nad nimi prowadzono – szukając układu odniesienia właśnie w analizie fenomenu „Solidarności”. Obecnie w polskiej socjologii tematyce ruchów społecznych poświęca się stosunkowo niewiele uwagi⁴⁴.

Tematyka NRS pojawiła się w Instytucie Socjologii KUL, w sensie zinstytucjonalizowanym, w momencie powstania Katedry Socjologii Ruchów Społecznych (kwiecień 2007 r.), która została następnie połączona z istniejącą od połowy lat dziewięćdziesiątych – Katedrą Makrostruktur Społecznych. I w ten sposób powstała w czerwcu 2008 r. Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych (KSMiRS)⁴⁵.

Do cech typowych dla ruchu społecznego, ujmowanego w sensie socjologicznym, zalicza się – w publikacjach, jak i dydaktyce pracowników Katedry – tylko takie dzia-

---

⁴¹ Por. K. EDER, *The New Politics of Class. Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*, Sage, Newbury Park–London 1993, s. 45 nn.

⁴² J. SZYM CZYK, *Socjologia ruchów społecznych*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 502-503.

⁴³ D. DELLA PORTA, M. DIANI, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009; A. TOURAINE, *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*, Cambridge University Press, Cambridge 1981; K.-W. BRAND, *Neue soziale Bewegungen*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1982; S.M. BUECHLER, *Teorie nowych ruchów społecznych*, w: *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, red. K. Górlach, P.H. Mooney, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 161-188; E. KLAUS, *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*, Sage, Newbury Park–London 1993; D. RUCHT, *Modernisierung und soziale Bewegungen*, Campus, Frankfurt am Main 1994; S. TARROW, *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*, Cambridge University Press, New York–Cambridge 1994.

⁴⁴ T. PAŁE CZNY, *Nowe ruchy społeczne*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.

⁴⁵ Por. J. SZYM CZYK, *Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych. W stronę realizacji zasady komplementarności*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J.M. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 145-151.

łania, które: 1. mają charakter oddolny, autonomiczny, czyli zostały podjęte z własnej inicjatywy zainteresowanych grup społecznych, a nie organów władzy państwowej czy samorządowej (są niesterowalne odgórnie); 2. cechuje relatywnie wysoki poziom żywołowości, spontaniczności i nierzadko przyjmują one niekonwencjonalne formy (pikiety, manifestacje, demonstracje); 3. charakteryzuje samoorganizowanie się ludzi – wokół określonych wartości, interesów – w postaci protestu, kontestacji wobec władzy, różnych instytucji. W kontekście owego samoorganizowania się można dokonać, jak uważamy, rozróżnienia na: ruchy protestu (protestacyjne) oraz ruchy społeczne. Te pierwsze nie są jeszcze, w sensie ścisłym, ruchami społecznymi, ale pewnym etapem (fazą) w procesie ich potencjalnego zaistnienia w bliższej lub dalszej przyszłości. Ruch społeczny różni się zatem od ruchu protestu tym, że tworzy już określony samodzielny podmiot społeczny, o w miarę wykształconej tożsamości, posiada trwalszą strukturę, zawiera w sobie pewne instytucje, elementy biurokratyzacji. A zatem ruch protestu może, choć nie musi, stać się ruchem społecznym⁴⁶.

W KSMiRS przyjmujemy następujące rozumienie nowego ruchu społecznego: jest on relatywnie autonomicznym podmiotem społecznym, formą oddolnego samoorganizowania się jednostek i różnych aktorów ponadindywidualnych, tworzących – na podstawie preferowanych i aprobowanych przez nie wartości, idei i tożsamości – pewną strukturę organizacyjną, czyli określoną sieć powiązań, o luźnym raczej, nieformalnym, niezbyt zhierarchizowanym, zbiurokratyzowanym charakterze, a sami uczestnicy ruchu, charakteryzując się zróżnicowanym poziomem i stopniem partycypacji, zaangażowania w strategię i działania zbiorowe własnego ruchu, dostarczają mu szeroko rozumianych zasobów, dzięki którym ruch ten dąży do propagowania lub zatrzymania czy też powstrzymywania – za pomocą zróżnicowanych form i metod działań protestacyjnych – zmian społeczno-kulturowych, przez co posiada on swoich oponentów instytucjonalnych (np. agendy państwa) i przeciwników nieinstytucjonalnych (np. kontrruchy)⁴⁷.

Dla pracowników rzeczony Katedry bliski jest pogląd, że skoro ruchy społeczne stały się trwałym elementem życia publicznego – to istnieje konieczność i znaczenie badań nad oddolną aktywnością, mobilizacją społeczną. Stąd mamy do czynienia z postrzeganiem ruchów społecznych jako form, w których istnieje szansa internalizacji pluralizmu wartości i zróżnicowanych interesów grupowych. W każdym razie znaczenie ruchów, jakie przyjmujemy, polega na tym, że dzięki nim (w ramach ich

⁴⁶ J. SZYM CZYK, *Nowe ruchy społeczne i moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności*, s. 496-502.

⁴⁷ J. SZYM CZYK, *Specyfika nowych ruchów społecznych*, s. 43.

struktury organizacyjnej) jednostki i mniejsze grupy koordynują swoje działania, a w społeczeństwie obywatelskim samoorganizowanie się stanowi najbardziej skuteczną sposób osiągnięcia swoich grupowych celów czy interesów.

Sens struktury organizacyjnej ruchu społecznego jako specyficznej właściwości NRS

W sformułowanej powyżej definicji pojawiło się określenie kluczowe dla uchwycenia specyfiki NRS: „struktura organizacyjna ruchu społecznego” (SORS⁴⁸). Struktura ta oznacza – naszym zdaniem – że dany ruch składa się, oprócz jednostek, z wielu podmiotów społecznych (organizacji, stowarzyszeń, wspólnot, grup), które mniej czy bardziej utożsamiają swoje cele z preferencjami i wartościami ruchu społecznego i próbują je wcielić w życie⁴⁹. SORS zatem to pewna „wspólnie” reagująca i działająca sieć społeczna małych grup, luźno ze sobą sfederowanych⁵⁰. Podmioty te prowadzą systematyczną, codzienną pracę. Natomiast dany ruch – jako SORS – pojawia się podczas nadzwyczajnych akcji, spektakularnych przedsięwzięć; niejako od przysłowiowego „święta”. Oznacza to, że obecne NRS „narastają” wokół określonych podmiotów społecznych i działają opierając się na ich bazie. Stanowią w ten sposób strukturę zdecentralizowaną, sfragmentaryzowaną, czyli składającą się z różnych grup, środowisk. Model SORS-u jest rudymenarną, choć nie jedyną, koncepcją, jaką przyjmujemy w KSMiRS, odnośnie do analizy i eksploracji NRS. Jej akceptacja

⁴⁸ Przy czym słowa „organizacyjna” nie należy mylić z organizacjami formalnymi, a określenia „struktura” nie należy utożsamiać z czymś statycznym, z jakimś tylko i wyłącznie „bezdusznymi ramami”, pozbawionymi dynamiki, co byłoby przecież niezgodne z naturą ruchu społecznego. Kategoria „struktury” w przypadku ruchu społecznego odnosi się do takich przymiotów, jak np.: posiadanie określonej morficzności, stopnia zorganizowania i bycie przez to podmiotem, aktorem społecznym. Z kolei cecha „organizacyjna” oznacza, że w ruchu społecznym istnieją pewne interakcje, więzi, identyfikacje. Patrząc z innej strony, ruch jako ruch nie jest organizacją formalną; zorganizowane formy, czy nawet organizacje funkcjonujące w obrębie SORS-u przypominają raczej grupy przyjaciół niż silnie sformalizowaną strukturę (H. KRIESI, *The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context*, w: *Comparative Perspective in Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framing*, eds. D. McAdam, J. McCarthy, M.N. Zald, Cambridge University Press, Cambridge–New York 1996, s. 152-184).

⁴⁹ J. SZYMZYK, *Specyfika nowych ruchów społecznych*, s. 44 nn; TENŻE, *Nowe ruchy społeczne i moralność*, s. 496-502.

⁵⁰ Na przykład ruch praw obywatelskich w USA składał się z wielu organizacji: Kongresu Równości Rasowej, Krajowego Stowarzyszenia na rzecz Postępu Ludzi Kolorowych, Konferencji Przywództwa Chrześcijan Południa, Studenckiego Koordynującego Komitetu Pokojowego itp. (P. SZTOMPKA, *Socjologia zmian społecznych*, s. 269).

pozwała skonstatować, że ruchy społeczne są sieciami, które mogą, ale nie muszą, obejmować wspomniane podmioty społeczne. Możliwe jest istnienie i funkcjonowanie NRS bez SORS-u.

Aplikowanie modelu SORS-u oznacza, że w badaniach nad NRS analizowane są ich najważniejsze podmioty jako elementy składowe, nieformalna sieć powiązań, czyli luźna „konfederacja” jednostek, grup i środowisk, które podejmują w miarę wspólnie – przy wszystkich dzielących je różnicach – rozmaite działania, biorą udział w relatywnie długotrwałej wymianie zasobów⁵¹ w celu osiągnięcia zamierzonego celu, zachowując przy tym autonomię⁵². Pojedyncza organizacja, niezależnie od jej siły, nie może występować w imieniu całego ruchu jako całości, ani też nie jest ona w stanie kreować nieformalnych sieci powiązań⁵³. Sieci, jakie występują w SORS-ie, mogą mieć zróżnicowany charakter, np. „zamknięty” – relacje pomiędzy uczestnikami ruchu są bardzo częste i zażyłe, oraz „luźny”, czyli bez wyraźnie określonego centrum (ośrodka decyzyjnego, zarządzającego). Rozróżnienie tych i innych typów sieci jest istotne także podczas eksploracji danego ruchu społecznego. Warto się wtedy zastanowić nad zależnościami między konkretnymi rodzajami sieci a faktycznymi przejawami działań zbiorowych. Nie bez znaczenia jest tu także analiza wpływu określonych warunków społeczno-politycznych na te relacje⁵⁴. Ważną funkcją sieci powiązań, która występuje w ruchu społecznym, jest mobilizacja zasobów: głównie jednostek⁵⁵, grup społecznych, ale także środków materialnych (finansowych) potrzebnych na określone działania. Mobilizacja ta dokonuje się na płaszczyźnie realnej, w faktycznych strukturach społecznych, ale także coraz częściej w obrębie „społeczności wirtualnych”, np. za pośrednictwem Internetu (mamy wtedy do czynienia z NRS jako ruchami 2.0).

Ze względu na te nieformalne sieci powiązań do analizy i badania ruchu społecznego jako całości, czyli SORS-u, można aplikować – naszym zdaniem – model „sieciorowej organizacji”. Z perspektywy tego modelu poszczególne podmioty traktujemy

---

⁵¹ Chodzi tu m.in. o koordynację konkretnych inicjatyw, sterowanie zachowaniem aktorów, określenie strategii, prowadzenie negocjacji.

⁵² D. DELLA PORTA, M. DIANI, *Ruchy społeczne*, s. 130 nn.

⁵³ Tamże, s. 24.

⁵⁴ Z tej racji „sieciorowy charakter” SORS, oprócz niewątpliwych eufunkcji (np. zwiększenia ilości dostępnych zasobów), może generować – co jest typowe dla wszystkich tego rodzaju koalicji – konflikty między różnymi podmiotami owej „struktury organizacyjnej”.

⁵⁵ Jednostki pełnią tu nieraz rolę łączników między różnymi środowiskami czy też organizacjami wchodzącymi w skład SORS-u.

w naszych publikacjach czy dydaktyce jako autonomiczne oraz uważamy, że integracja ma charakter poziomy, cele i strategie posiadają znaczną elastyczność, a interakcja opisywana jest jako dokonująca się na różnych płaszczyznach, stopniach⁵⁶. Z różnych badań pracowników KSMiRS wynika, że koncepcja SORS-u – modelu elastycznego i zdecentralizowanego – ułatwia koordynację działań w trakcie poszczególnych akcji, pomaga w realizacji celów protestu, daje szansę na przyciągnięcie do ruchu (czy do danej kampanii) pewnej liczby sojuszników, umożliwia eskalację przedsięwzięć poprzez przeniesienie skutków działań, dotyczących jednej grupy, na wszystkich „sprzymierzeńców” (uczestników SORS-u)⁵⁷.

Przedmiot analiz i badań socjologii NRS

W publikacjach i dydaktyce pracowników KSMiRS zwraca się uwagę, poza wspomnianym SORS-em, na sferę zasadniczej aktywności uczestników NRS i preferowane przez nich wartości. Jeśli chodzi o pierwszą kwestię, to w zakresie ukazywania różnic pomiędzy SRS a NRS większość autorów skupia się na przejściu od polityczno-gospodarczych kwestii, dotyczących np. udziału w korzyściach oferowanych przez „państwo przemysłowe” (typowych dla tych pierwszych ruchów), do zagadnień o charakterze bardziej kulturowym, związanych m.in. z jakością i sensem życia oraz z wyobrażeniami na temat właściwego urządzenia społeczeństwa postindustrialnego (charakterystycznych dla nowych ruchów). Z tej racji niektórzy badacze sytuują NRS w ramach „nowego typu konfliktu”, dotyczącego ostatecznych celów procesów produkcji i sensu wytwarzanych treści przekazów kulturowych. Sądzi się, że zachodzi on pomiędzy sferą zarządzania, warstwą technokratów a szeroko rozumianymi odbiorcami, konsumentami⁵⁸. Z tej racji główne problemy w tym „nowym konflikcie” nie dotyczą już – jak w przypadku SRS – sporów klasowych (w rozumieniu marksistowskim), sfery ekonomii, organizacji pracy (np. relacji pracodawca–pracobiorca jak w społeczeństwie przemysłowym), ale bardziej obszaru kultury, kwestii np. administrowania społecznymi potrzebami, ukierunkowywania procesów konsumpcji, poprawy stylu czy jakości życia (np. w zakresie ochrony środowiska,

⁵⁶ J. SZYMCZYK, *Specyfika nowych ruchów społecznych*, s. 54 nn.

⁵⁷ Por. M. DIANI, *Networks and Social Movements. A Research Programme*, w: *Social Movements Networks*, eds. M. Diani, D. McAdam, Oxford University Press, Oxford–New York 2003, s. 299–318; M. CASTTELS, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, PWN, Warszawa 2013, s. 34.

⁵⁸ D. LAPEYRONNIE, *Interwencja socjologiczna, ruchy społeczne, demokracja*, w: P. KUCZYŃSKI, M. FRYBES, J. STRZELECKI, D. LAPEYRONNIE, *W poszukiwaniu ruchu społecznego*, s. 95.

równych praw dla różnych mniejszości, równouprawnienia kobiet, płci, tożsamości grupowej, autonomii jednostki)⁵⁹. Konflikty, także łączące się z działalnością NRS, mają na celu – z reguły – przeprowadzenie zmian społecznych albo przeciwstawienie się transformacjom dokonywanym w życiu publicznym. Z tej racji kategorię konfliktu (oporu, buntu, sprzeciwu, kontestacji, protestu) należy uwzględnić – naszym zdaniem – podczas eksploracji i analiz NRS. Zadaniem badacza jest opisanie jego genezy, przebiegu, faz, stosowanych środków, symboli oraz przyczyn zakończenia.

NRS mają – jak wstępnie zasygnalizowano – podłoże kulturowe, czyli działają głównie w sferze kultury traktowanej przez wielu badaczy jako główna arena aktywności zbiorowych. Z tej racji Alain Touraine stwierdza, że omawiane ruchy są mniej „socjopolityczne”, a bardziej „socjokulturowe”⁶⁰. Preferowany przez nie styl działania obejmuje – jak uważają niektórzy – unikanie lub odrzucanie „zinstytucjonalizowanej i konwencjonalnej polityki” i ostrożne dystansowanie się wobec partii politycznych. Wydaje się jednak, że w przypadku delimitacji areny ich funkcjonowania, kreślenia dla nich pewnej „socjologicznej mapy” należy raczej unikać – zdaniem pracowników KSMiRS – arbitralnego kreowania czy wyznaczania w tym względzie nieprzekraczalnych dychotomii pomiędzy sferą kultury a polityki – „opozycje” te bowiem więcej zaciemniają niż rozjaśniają. Wszystkie ruchy społeczne wyrastają z jakichś orientacji kulturowych i preferują takie czy inne funkcje symboliczne, czyli są rzeczywiście w tym sensie „kulturowe”. Jednocześnie bezpośrednio czy pośrednio zajmują określone stanowiska polityczne, wypowiadają się na tematy społeczno-polityczne, próbują wywierać wpływ na różnego rodzaju ośrodki władzy i w tym znaczeniu również są „polityczne”, nawet jeśli dystansują się od tradycyjnego dążenia do przejścia władzy w państwie, regionie, mieście⁶¹. Z tej racji z ich działalnością łączą się także jakies „ukryte” efekty politycznej natury (rozwój świadomości, socjalizacja polityczna, upolitycznienie procesów decyzyjnych itp.)⁶².

Zasygnalizowanych kwestii (zwłaszcza sfery kultury) nie sposób rozpatrywać bez „perspektywy aksjologicznej”, jeśli chodzi o analizę strategii aktywności NRS. Wielu badaczy przekonuje, że charakterystyczne dla omawianych ruchów są wartości

⁵⁹ D. DELLA PORTA, M. DIANI, *Ruchy społeczne*, s. 7.

⁶⁰ A. TOURAINE, *Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych*, w: *Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, t. I, red. J. Szczupaczyński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1995, s. 224.

⁶¹ J. SZYM CZYK, *Nowe ruchy społeczne i moralność*, s. 496-502.

⁶² S.M. BUECHLER, *Teorie nowych ruchów społecznych*, s. 173-175. Jednak nie oznacza to, że należy je traktować – w duchu klasycznego marksizmu – jako homogenicznych aktorów o dużych zdolnościach strategicznych, historycznych.

postmaterialistyczne⁶³. Łączą się one z takimi kwestiami, jak np.: sens życia, godność jednostki, równowaga między człowiekiem a środowiskiem (ochrona środowiska), poczucie wspólnotowości czy autonomii, potrzeba autoekspresji, wolność słowa, demokracja bezpośrednia, tożsamość grupowa, emancypacja kobiet, zapewnienie praw różnym mniejszościom i grupom wyzyskiwanym itp.⁶⁴ Wartości te nie są same w sobie nowe, lecz w ramach ideologii i działalności NRS uzyskują odmienny wyraz i inne akcenty. Postulaty omawianych ruchów dotyczą zmiany elementów w systemie wartości podstawowych określonego społeczeństwa czy w danej dziedzinie (np. praw kobiet, ekologii), lub też mają na celu zapobieżenie przemianom konkretnych kategorii aksjologicznych⁶⁵. Dla obserwatora życia społecznego najważniejszy jest fakt – co jest podkreślane przez pracowników KSMiRS – że założenia programowe i działania niektórych NRS są formułowane i stymulowane z jednej strony wokół celów i wartości uniwersalnych, ponadgrupowych. Z drugiej zaś, charakteryzuje je wąski partykularyzm grupowy oznaczający, że domagają się one zaakceptowania przez ogół społeczeństwa własnej odrębności, np. „odmienności” rozmaitych grup wiekowych, płciowych, religijnych (i preferowanych przez nie wartości) – jako podmiotów przynależących do SORS-u⁶⁶.

W ten sposób zasadniczą kwestię w badaniach nad NRS stanowi problem zgodności między wartościami i celami wyznawanymi indywidualnie, przez ich uczestników, a ideami propagowanymi przez dany ruch. Niektóre ruchy można zatem najlepiej scharakteryzować stosując perspektywę aksjologiczno-teleologiczną. W sumie oznacza to, że nie sposób zrozumieć specyfiki NRS bez wartości postmaterialistycznych. Oczywiście, wartości ekonomiczne, materialistyczne nie przestały się całkowicie liczyć dla uczestników NRS, ale straciły one – mniej czy bardziej – priorytet na rzecz owych wartości „postmaterialistycznych”. Ponadto te dwie orientacje (materialistyczna i postmaterialistyczna) są – w przypadku konkretnych akcji, przedsięwzięć NRS – wewnątrznie wymieszane; współlistnieją ze sobą i trudno jednoznacznie określić opcję aksjologiczną preferowaną przez uczestników danego ruchu społecznego.

W każdym razie aplikowane w badaniach podejście aksjologiczne pozwala skonstatować, że wartości – ich deklarowanie, a zwłaszcza uznawanie i internalizowanie –

---

⁶³ R. INGLEHART, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977, s. 67 nn.

⁶⁴ Por. R. INGLEHART, N. PIPPA, *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change Around the World*, Cambridge University Press, New York 2003, s. 45 nn.

⁶⁵ P. SZTOMPKA, *Socjologia zmian społecznych*, s. 263.

⁶⁶ J. SZYM CZYK, *Specyfika nowych ruchów społecznych*, s. 44 nn.

przesądzają o tym, czy ktoś znajdzie się lub nie w danym SORS-ie. Patrząc jednak z innej strony, afirmowane przez jednostki wartości mogą wiele wyjaśniać, ale wcale nie muszą się automatycznie przekładać na ich zaangażowanie, partycypację czy chęć podjęcia konkretnych działań. Nie ma prostej zależności między poparciem dla jakichś działań zbiorowych – z perspektywy określonych wartości – a decyzją o wzięciu w nich udziału. Ta ostatnia zależy bowiem od wielu innych jeszcze czynników, uwarunkowań, np. od oceny istniejących możliwości (okoliczności sprzyjających) i ograniczeń. Sama perspektywa aksjologiczna, mimo tych uwag, jest jednym z najbardziej istotnych podejść badawczych dotyczących eksploracji i analiz NRS. I dlatego jest ona eksponowana w publikacjach i dydaktyce pracowników KSMiRS. W wielu przypadkach podzielany zbiór wartości przekłada się na styl życia propagowany wewnątrz i na zewnątrz ruchu oraz na określoną tożsamość społeczną jego uczestników, strategię działania.

Według wielu badaczy, sens istnienia i funkcjonowania NRS polega właśnie na wytwarzaniu, poprzez ich działalność, nowych form tożsamości zbiorowej lub na wzmacnianiu istniejących już identyfikacji oraz na kształtowaniu solidarności w ramach danego ruchu wokół kontestowanych, krytykowanych albo aprobowanych przez niego wartości, norm, zjawisk⁶⁷. Nieraz same działania NRS bardziej przyczyniają się do budowania owej tożsamości i solidarności niż cele, które postawił sobie ruch społeczny. Cele te nie są często realizowane przez ruchy; podejmują one działania, nie osiągając swojej zasadniczej teleologii. Dlatego konkretny ruch społeczny często pamięta się nie ze względu na jego cele, ale ze względu na zastosowane metody działania (np. głódówki)⁶⁸.

Poza wspomnianymi wcześniej zagadnieniami, przedmiotem analiz i badań socjologii ruchów społecznych, uprawianej w KSMiRS, są również takie kwestie, jak: struktura i cele ruchu (czyli jak on jest zorganizowany, jakie są jego najważniejsze podmioty, elementy składowe, sieć powiązań); specyfika NRS (pojęcie SORS-u; ruchy 2.0; podstawowe obszary aktywności; pochodzenie i skład uczestników; zjawisko horyzontalizmu w NRS⁶⁹; formy i metody działania); pulsacyjność i globalizm NRS⁷⁰; struktura konfliktu;

---

⁶⁷ J. KUBIK, *Polityka kontestacji, protest, ruchy społeczne. Logika rozwoju teorii*, „Societas/Communitas” 2007, nr 2; 2008, nr 1, s. 75.

⁶⁸ J. WILSON, *Introduction to Social Movements*, Basic Books, New York 1973, s. 226.

⁶⁹ Chodzi o poziomy, niehierarchiczny sposób organizacji NRS, w tym i *modus* komunikacji między uczestnikami ruchu. NRS tkwią na „skrzyżowaniu” partycypacji publicznej i społecznej. Z tej racji niektórzy konstatają istnienie tzw. czwartego sektora, który miałby reprezentować oddolne inicjatywy obywatelskie, niesformalizowane i spontaniczne.

⁷⁰ Pojęcie pulsacyjności oznacza, że zasadniczo aktywność NRS przebiega w pewnych cyklach, fazach,

tożsamość zbiorowa (świadomość wspólnego celu i zaangażowania w daną sprawę); zjawisko protestu (jest ono typową strategią działania ruchów, związaną z tzw. polityką uliczną, realizowaną za pomocą różnych środków, metod); zbiór wartości uznawanych, deklarowanych oraz realizowanych przez uczestników ruchu; zagadnienie skuteczności działania danego ruchu społecznego (ocena jego funkcjonowania)⁷¹.

Wśród wielu tematów urzeczywistnianych przez pracowników Katedry – a dotyczących NRS – znajduje się obecnie taki, który dotyczy najważniejszych teorii i problemów badawczych nowych ruchów społecznych, ich specyfiki. Analizy tego zagadnienia koncentrują się m.in. na preferowanych wartościach, podejmowanych i inspirowanych działaniach zbiorowych, tożsamości społecznej. Tematyka nowych ruchów społecznych, w tym także funkcjonujących w Polsce, posiada istotne znaczenie nie tylko dla socjologicznej teorii, lecz również dla praktyki społecznej. Wymienić tutaj należy podejmowane przez Katedrę studia nad działalnością ruchu „Solidarność”⁷² oraz organizacjami ruchu ekologicznego, konsumenckiego, anty- i alterglobalistycznego, feministycznego, anarchistycznego, pacyfistycznego, animalistycznego i ekoterrorystycznego; skłoterskiego; ruchu obywatelskiego nieposłuszeństwa⁷³; miejskich ruchów społecznych⁷⁴; ruchów społecznych mężczyzn we współczesnej Polsce. Ruchy te w takiej czy innej formie znajdują się w kręgu zainteresowania pracowników KSMiRS, czy też są przedmiotem prac dyplomowych⁷⁵.

---

związanych z określonymi mobilizacjami społecznymi. Mobilizacje te wywoływane są przez jakieś wydarzenia (np. dla antyglobalistów będą to zjazdy, spotkania międzynarodowych instytucji finansowych czy najbogatszych państw, wobec których organizowane są protesty). Z kolei globalizm oznacza, że NRS działają na co dzień w pewnych społecznościach lokalnych, narodowych, a w pewnych sytuacjach przenoszą swoją aktywność na forum globalne, spotykając się podczas różnych protestów, manifestacji.

⁷¹ J. SZYM CZYK, *Specyfika nowych ruchów społecznych*, s. 60 nn.

⁷² M.in. tematem jednej z realizowanych dysertacji doktorskich, pod kierunkiem J. Szymczyka, są funkcje ruchu społecznego „Solidarność” (1980-1981) z perspektywy teorii ładu aksjonormatywnego.

⁷³ Por. A. BIELECKA, *Cele i metody działania ruchu obywatelskiego nieposłuszeństwa. Na podstawie literatury przedmiotu*, mps, Lublin 2011 [praca magisterska napisana pod kierunkiem J. Szymczyka].

⁷⁴ K. LIPIŃSKA, *Pojęcie miejskich ruchów społecznych. Na podstawie literatury przedmiotu*, mps, Lublin 2015 [praca magisterska napisana pod kierunkiem J. Szymczyka].

⁷⁵ Por. M. BOBREK, *Preferowane wartości działaczy podziemnej „Solidarności”*. Na podstawie wybranych tekstów autobiograficznych, mps, Lublin 2009; M. BIERNAT, *Dominujące wartości i formy działania organizacji polskiego ruchu ekologicznego. Na podstawie literatury i stanu badań*, mps, Lublin 2009; D. KWIATKOWSKA, *Naczelne wartości i formy działania organizacji polskiego ruchu konsumenckiego. Na podstawie literatury i stanu badań*, mps, Lublin 2009; O. SZYSZKA, *Nowy feminizm polski w perspektywie społeczno-aksjologicznej*, mps, Lublin 2007; L. STYŚ, *Aktywność społeczno-polityczna kobiet a życie rodzinne we współczesnej polskiej myśli feministycznej*, mps, Lublin 2009; K. Ku-

Uwagi końcowe

Urzeczywistniana w różnych formach partycypacja społeczna pełni istotną rolę w demokracji, jakkolwiek jej realny wpływ na rzeczywistość społeczną w skali regionalnej, krajowej czy międzynarodowej, w kontekście procesów globalizacji bywa kwestionowany. Niezależnie od tych konstatacji oraz od dyskutowanych i perefrowanych wizji społeczeństwa obywatelskiego, aktywna, odpowiedzialna i systematyczna obecność obywateli w życiu społeczności lokalnych, w organizacjach pozarządowych czy działaniach wolontariackich pozostaje – na co wskazują badania pracowników KSGEiSO – przestrzenią urzeczywistniania podmiotowości i obywatelskiego sprawstwa, sposobem realizacji wartości i interesów, zaspokajania potrzeb indywidualnych i społecznych, katalizatorem rozwoju lokalnego, będąc jednocześnie przestrzenią socjalizacji do postaw prospołecznych i solidarności społecznej.

Podobnie, nowe ruchy społeczne postawiły – jak wynika z analiz i badań pracowników KSMiRS – szereg zasadniczych pytań o sens i koszty rozwoju współczesnej demokracji, także tej lokalnej, jak również o uwarunkowania obecnych konfliktów, nierzadko determinowanych relacją: deklarowane wartości a faktycznie realizowane interesy. W działalności NRS poniekąd „spotyka się” przeszłość z teraźniejszością. Stąd należy je, z jednej strony, traktować jako podstawowe przyczyny zmiany społeczno-kulturowej. Natomiast z drugiej strony, jawią się one jako konsekwencje, objawy pewnych wcześniejszych procesów społecznych (np. modernizacji, urbanizacji). Oznacza to, że choć NRS działają w historycznie stworzonych i relatywnie stabilnych ramach, to zarazem uczestniczą również w zmienianiu dyskursów politycznych, układów władzy (wpływów) i symboli kulturowych.

Bibliografia

- BARTKOWSKI J., JASIŃSKA-KANIA A., *Organizacje dobrowolne a rozwój społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, red. A. Jasińska-Kania, M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 69-92.
- BIEŃKOWSKA K., *Aktywność społeczna młodzieży w mieście. Na przykładzie wybranych organizacji młodzieżowych w Lublinie*, mps, Lublin 2017.

BIAK, *Postawy działaczy organizacji katolickich wobec Żydów. Na przykładzie Lublina*, mps, Lublin 2009; A. BIELECKA, *Cele i metody działania ruchu obywatelskiego nieposłuszeństwa. Na podstawie literatury przedmiotu*, mps, Lublin 2011 (są to wybrane tytuły prac magisterskich, napisanych pod kierunkiem J. Szymczyka).

- BRAND K.-W., *Neue soziale Bewegungen*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1982.
- BUECHLER S.M., *Teorie nowych ruchów społecznych*, w: *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, red. K. Gorlach, P.H. Mooney, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 161-188.
- CASTTELS M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, PWN, Warszawa 2013.
- CZABAN M., *Postawy obywatelskie studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Na podstawie badań socjologicznych*, mps, Lublin 2016.
- DELLA PORTA D., DIANI M., *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009.
- DIANI M., *Networks and Social Movements. A Research Programme*, w: *Social Movements Networks*, eds. M. Diani, D. McAdam, Oxford University Press, Oxford–New York 2003, s. 299-318.
- DUDKIEWICZ M., *Technokraci dobroczynności. Samoświadomość społeczna pracowników organizacji pozarządowych*, WUW, Warszawa 2009.
- DZIEWULSKA K., *Aktywność społeczna i obywatelska mieszkańców miejscowości Trawniki*, mps, Lublin 2017.
- EDER K., *The New Politics of Class. Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*, Sage, Newbury Park–London 1993.
- GLIŃKI P., PALSKA H., *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, w: *Elementy nowego ładu*, red. H. Domański, A. Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1997, s. 365-392.
- GLIŃSKI P., *Bariery samoorganizacji obywatelskiej*, w: *Niepokoje polskie*, red. H. Domański, A. Ostrowska, A. Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 227-257.
- GLIŃSKI P., *Polscy Zieloni. Ruch społeczny w okresie przemian*, IFiS PAN, Warszawa 1996.
- INGLEHART R., PIPPA N., *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change Around the World*, Cambridge University Press, New York 2003.
- INGLEHART R., *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- JAŁOWIECKI B., SZCZEPAŃSKI M., *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej. Podręcznik akademicki*, ŚWN, WSZiNS, Tychy 2002.
- KACKA A., *Potencjał organizacji religijnych w zakresie edukacji obywatelskiej na przykładzie działalności Akcji Katolickiej i Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana w Lublinie*, mps, Lublin 2016.
- KLAUS E., *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*, Sage, Newbury Park–London 1993.
- KORALEWICZ J., MALEWSKA-PEYRE H., *Człowiek człowiekowi człowiekiem. Analiza wywiadów biograficznych działaczy społecznych w Polsce i we Francji*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998.
- KOŚCIAŃSKI A., GLIŃSKI P., *Aktywność obywatelska i kapitał społeczny a zróżnicowanie orientacji życiowych w Polsce i wybranych krajach europejskich*, w: *W środku Europy? Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego*, red. H. Domański, A. Ostrowska, P.B. Sztabiński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006.
- KOTLARSKA-MICHALSKA A., *Dobrowolność w działaniu jako forma zachowań prospołecznych*, w: *Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych*, red. B. Kromolicka, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 35-45.
- KOWALEWSKA J., *Współpraca organizacji pozarządowych i biznesowych w ramach koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). Na podstawie literatury przedmiotu*, mps, Lublin 2014.

- KRAJEWSKI M., *Niewidzialne miasto. Analiza pozainstytucjonalnych form społecznej aktywności*, w: *Czy społeczny bezruch? O społeczeństwie obywatelskim i aktywności we współczesnej Polsce*, red. M. Nowak, M. Nowosielski, Instytut Zachodni, Poznań 2006, s. 194-203.
- KRASNODĘBSKI Z., *Rozumienie ludzkiego zachowania. Rozważania o filozoficznych podstawach nauk humanistycznych i społecznych*, PIW, Warszawa 1986.
- KRIESI H., *The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context*, w: *Comparative Perspective in Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures and Cultural Framing*, eds. D. McAdam, J. McCarthy, M.N. Zald, Cambridge University Press, Cambridge–New York 1996, s. 152-184.
- KUBIK J., *Polityka kontestacji, protest, ruchy społeczne. Logika rozwoju teorii*, „Societas/Communitas” 2007, nr 2; 2008, nr 1, s. 41-82.
- KURCZEWSKA J., *Lokalne społeczeństwa obywatelskie w Polsce lat dziewięćdziesiątych*, w: *Rozumienie zmian społecznych*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 111-142.
- KURCZEWSKA J., SARZYŃSKA K., BAJOR H., *Blokady społeczeństwa obywatelskiego: słabe społeczeństwo obywatelskie i słabe państwo*, w: *Społeczeństwo w transformacji*, red. A. Rychard, M. Fedorowicz, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1993, s. 84-96.
- KUŻMA A., *Działalność organizacji pozarządowych na rzecz cudzoziemców przebywających w Polsce. Studium socjologiczne*, mps, Lublin 2017.
- MISZTAŁ W., *Szanse i bariery rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, w: *Społeczeństwo obywatelskie. Modele teoretyczne i praktyka społeczna*, red. E. Balawajder, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 121-128.
- PAŁECCZYNY T., *Nowe ruchy społeczne*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.
- PIETRZYK-REEVES D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, (Monografie FNP. Seria Humanistyczna), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- RUCHT D., *Modernisierung und soziale Bewegungen*, Campus, Frankfurt am Main 1994.
- SAJDAK E., *Wolontariat i jego funkcje w opinii maturzystów. Na podstawie badań socjologicznych w III Liceum Ogólnokształcącym im. Adama Mickiewicza w Tarnowie*, mps, Lublin 2018.
- SCHÜTZ A., *Fenomenologia i nauki społeczne*, w: *Fenomenologia i socjologia. Zbiór tekstów*, red. Z. Krasnodębski, PWN, Warszawa 1989, s. 107-130.
- SICIŃSKI A., *Społeczeństwo obywatelskie a polskie transformacje ustrojowe*, w: *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, t. I, PTS, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995, s. 113-120.
- SIELLAWA-KOLBOWSKA K., *Niezależne inicjatywy społeczne w Polsce końca lat osiemdziesiątych*, w: *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: trzeci sektor*, red. P. Gliński, B. Lewenstein, A. Siciński, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2002, s. 80-91.
- SŁODKOWSKA I., *Społeczeństwo obywatelskie na tle historycznego przełomu. Polska 1980-1989*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2006.
- SZACKI J., *Liberalizm po komunizmie*, Wydawnictwo Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1994.
- SZACKI J., *Wstęp. Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę, ani kupiec, obywatel*, red. J. Szacki, Wydawnictwo Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1997.
- SZTOMPKA P., *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005.
- SZYMCZAK W., *From Experiencing a Subject to the Idea of Action. Social and Civic Activation in the Opinion of Socially Involved People*, „Społeczeństwo i Rodzina” 48(2016), nr 3, s. 26-40.

- SZYMCZAK W., *Nieufność i bierność w społeczeństwie polskim. Analiza socjologiczna*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 243-269.
- SZYMCZAK W., *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- SZYMCZAK W., *Partycypacja społeczna a moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 543-546.
- SZYMCZAK W., *Społeczeństwo obywatelskie a moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 772-777.
- SZYMCZAK W., *Personifikacja praw i uniwersalizm obowiązków. O prawach człowieka w społeczeństwie obywatelskim*, w: *Godność osoby ludzkiej w społeczeństwie i gospodarce. Księga pamiątkowa ku czci śp. Księdza Profesora Franciszka J. Mazurka*, red. ks. S. Fel, M. Wódka OFMConv, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 389-403.
- SZYMCZAK W., *Podmiotowość osoby i społeczeństwa jako wyzwanie dla edukacji obywatelskiej. Perspektywa Centesimus Annus*, w: *Polityka społeczna wobec rzeczy nowych. 25-lecie encykliki Centesimus Annus Jana Pawła II*, red. J. Mazur OSPPE, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2016, s. 311-328.
- SZYMCZAK W., *Pomiędzy liberalizmem a republikanizmem. W poszukiwaniu polskich idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Rozdroża praktyki i idei społeczeństwa obywatelskiego*, red. W. Misztal, A. Kościański, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2011, s. 47-72.
- SZYMCZAK W., *Religijność – aktywność – obywatelskość. O społecznym potencjale organizacji religijnych w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 38(2010), s. 87-118.
- SZYMCZAK W., *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego – społeczeństwo obywatelskie przestrzenią rozwoju*, w: *Społeczeństwo. Gospodarka. Ekologia. Perspektywa encykliki społecznej „Caritas in veritate”*, red. S. Fel, M. Hułas, S.G. Raabe, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 107-124.
- SZYMCZAK W., *Społeczeństwo obywatelskie a uczestnictwo. Pytania o aktywność społeczną*, w: *Współczesne oblicza demokracji*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 283-301.
- SZYMCZAK W., *Uczestnictwo jako fundament społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Rok 1989 – konsekwencje: demokracja – pluralizm – uczestnictwo*, (Społeczeństwo i Kościół, t. IX), Wydział Teologiczny UAM, Poznań 2012, s. 37-63.
- SZYMCZAK W., *Wartości w społeczeństwie obywatelskim*, „Keryks. Międzynarodowy Przegląd Pedagogicznoreligijny” 7(2008), s. 123-145.
- SZYMCZAK W., *Aksjologia liberalnej i komunitarystycznej wizji społeczeństwa obywatelskiego. Z perspektywy Alfreda Schütz’a koncepcji motywów działania*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2013, nr 3, s. 131-152.
- SZYMCZAK W., *Zaufanie społeczne i kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, w: *Społeczeństwo obywatelskie między ideą a praktyką*, red. A. Kościański, W. Misztal, IFiS PAN, Warszawa 2008, s. 151-169.
- SZYMCZYK J., *Nowe ruchy społeczne i moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 496-502.
- SZYMCZYK J., *Socjologia ruchów społecznych*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 502-503.

- SZYMCZYK J., *Specyfika nowych ruchów społecznych*, w: *Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w życiu publicznym*, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010, s. 33-82.
- SZYMCZYK J., *Zamiast wprowadzenia. W stronę socjologii zaufania z perspektywy wartości*, w: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, s. 16-29.
- TARROW S., *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*, Cambridge University Press, New York–Cambridge 1994.
- TOURAINE A., *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- WEBER M., *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, tłum. J. Miziński, Wydawnictwo Test, Lublin 1994.
- WEBER M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. D. Lachowska, Warszawa 2002.
- WILSON J., *Introduction to Social Movements*, Basic Books, New York 1973.
- WNUK-LIPIŃSKI E., *Meandry formowania się społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka” 2007, nr 1(2), s. 7-28.
- WOJTYŁA K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- WOJTYŁA K., *Osoba: podmiot i wspólnota*, w: TENŻE, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 373-414.
- WOJTYŁA K., *Uczestnictwo czy alienacja?*, w: TENŻE, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 447-461.
- WOŹNIAK Z., *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, w: *Czy społeczny bezruch? O społeczeństwie obywatelskim i aktywności we współczesnej Polsce*, red. M. Nowak, M. Nowosielski, Instytut Zachodni, Poznań 2006, s. 23-57.
- Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016.

Justyna Szulich-Kałuża

W trosce o kulturę komunikacji i kulturotwórcze media

Socjologia mediów

Tożsamość społeczno-kulturowa i komunikacja społeczna to wiodące tematy, które wyznaczały podstawowe pola problemowe oraz były kontynuowane w sposób ciągły na przestrzeni kilkudziesięciu lat funkcjonowania Katedry Socjologii Kultury KUL. Każdy podmiot indywidualny i grupowy swoją tożsamość kształtuje w procesach komunikacji z innymi podmiotami i otaczającym środowiskiem¹. Komunikowanie jako czynność naturalna, kreatywna i kulturowa w zakresie treści, celowości, a także funkcji traktowana była jako fundament istnienia kultury i społeczeństwa. W nowoczesnych społeczeństwach w szybkim tempie ukształtował i rozwinął się kolejny podsystem społeczny – system medialny z rozbudowanymi strukturami komunikacji medialnej. Dzięki nowym technologiom, nowatorskim metodom organizacji oraz coraz większej liczbie osób zatrudnionych w sektorze mediów, system medialny szybko wszedł w całość życia społecznego i trwale związał się z istniejącymi w nim systemami². Dziennikarze, jako podmioty systemu medialnego, obecnie stanowią w społeczeństwie znaczącą kategorię społeczną i są powołani do realizacji ważnych zadań³.

W niniejszym szkicu zaprezentowany został obszar zainteresowań i wkład pracowników Katedry Socjologii Kultury w rozwój zagadnień młodej subdyscypliny –

---

¹ L. DYCZEWSKI, *Katedra Socjologii Kultury. Tożsamość społeczno-kulturowa i komunikacja społeczna*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 154-155.

² L. DYCZEWSKI, *Media wobec zmian społecznych*, w: *Rozumienie zmian społecznych*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 146-147.

³ Szerzej: L. DYCZEWSKI, *Zobowiązania i niezależność dziennikarza*, w: *Modele współczesnego dziennikarstwa*, red. K. Wolny-Zmorzyński, P. Urbaniak, K. Bernat, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 17-27.

socjologii komunikacji i mediów. Przedłożono m.in. koncepcje ujęć definicyjnych, cech, funkcji komunikowania społecznego i medialnego w nurcie socjologii humanistycznej, następnie scharakteryzowane zostały paradygmaty metodologiczne i instrumentarium badawcze wykorzystywane w realizowanych projektach badawczych, w końcowej części opisano spektrum podejmowanych tematów badawczych.

Komunikowanie – fundamentem istnienia kultury i społeczeństwa

W refleksji naukowej i pracach zespołu naukowo-dydaktycznego pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Leona Dyczewskiego komunikowanie społeczne, a wraz z szybkim procesem mediatyzowania społeczeństw – komunikowanie medialne były rozpatrywane w modelu funkcjonalnym jako działające (lub mogące tak działać po spełnieniu określonych warunków) na rzecz integracji, ciągłości porządku społecznego, zaś wytworom działalności medialnej, praktykom użytkowników i twórców oraz oddziaływaniu mediów przypisywano istotne znaczenie kulturowe. L. Dyczewski wielokrotnie podkreślał, że dzięki komunikacji poszczególne kultury mogą trwać na przestrzeni wieków i dynamicznie się rozwijać⁴. Semantyczna ewolucja słowa „komunikacja” świadczy o balansowaniu między dwiema zasadniczymi koncepcjami. Wywodzący się z języka łacińskiego termin *communicare* – długo był kojarzony z uczestnictwem w czymś, z łączeniem zarówno w wymiarze duchowym, jak i fizycznym. Idea wspólnego „łączenia” stopniowo zacierała się na korzyść przekazywania komunikatów i sposobów przekazu za pomocą zróżnicowanych środków, doskonalących się wraz z rozwojem technik transportu i technologii, a także z użyciem mechanizmów relacji międzyosobowych i zbiorowych⁵.

Szczególnie cenioną i często przywoływaną w autorskich koncepcjach zespołu pracowników Katedry była semiologiczna definicja kultury Umberto Eco, określająca ją jako system znaków służących międzyosobowej komunikacji⁶. W orbicie zainteresowań nad zjawiskami kultury pojawiły się pytania o socjotwórcze implikacje komunikacji społecznej, nie tylko w kontekście kształtowania tożsamości indywidualnej i społeczno-kulturowej. Spektrum problemowe poszerzono o konsekwencje w wymiarze szans i zagrożeń dla jednostki oraz dla całego społeczeństwa, jakie

⁴ L. DYCZEWSKI, *Kultura w całościowym planie rozwoju*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2011, s. 51.

⁵ E. MAIGRET, *Socjologia komunikacji i mediów*, tłum. I. Piechnik, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 34.

⁶ U. ECO, *Pejzaż semiotyczny*, tłum. A. Weinsberg, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972, s. 29.

nieuchronnie przynoszą przemiany w sferze komunikacji w dobie intensywnego procesu mediatyzacji kultury. Koncepcje łączenia kultury i komunikacji były obecne w stanowiskach teoretycznych innych socjologów kultury. Przykładowo: Tomasz Goban-Klas uważał, że dla kultury podstawą jest komunikowanie, chociaż rozumiane nie tyle jako transmisja konkretnych treści, lecz raczej jako rytuał scalający jego uczestników we wspólnym przeżyciu, które odbywa się przez dziedziczenie i transmisję wartości oraz wzorów kulturowych⁷. W naukach społecznych wypracowane i ugruntowane zostały teorie podkreślające znaczenie komunikacji w przestrzeni społecznej. Najlepszym przykładem jest teoria interakcjonizmu symbolicznego, konceptualizująca m.in. koncepcje tożsamości w połączeniu z zachowaniami komunikacyjnymi. Była ona ceniona i wykorzystywana przez pracowników Katedry w projektach badawczych z zakresu tożsamości społeczno-kulturowej. We wspomnianej koncepcji tożsamość jednostek bardzo ściśle połączona jest z interakcją zdefiniowaną jako swoista sytuacja komunikacyjna, którą wyznacza ujęcie tożsamości człowieka jako projektu i procesu⁸.

W pracach rozwojowych pracowników tożsamość zestawiono z codzienną komunikacją. Z teorii symbolicznego interakcjonizmu przejęto podstawowe założenia, systematycznie je rozwijano rozszerzając o kontekst relacji medialnych. Pozwalają one na stwierdzenie, że działania komunikacyjne są formą relacji społecznych, których wymiar symboliczny stanowi o istotnych komponentach aksjologicznych, behawioralnych i emocjonalnych społeczeństwa w dobie gwałtownej mediatyzacji. L. Dyczewski podkreślał, że dynamiczny rozwój technologiczny mediów spowoduje, że staną się one przedmiotem badań, refleksji, teorii, a także wywołają wiele znaczących zmian kulturowych, zwłaszcza w zakresie szeroko rozumianego społecznego oddziaływania mediów. Zaznaczał, że nowoczesność w komunikacji rozpoczyna się od wejścia w życie codzienne mediów elektronicznych. Zwrócił uwagę, że media elektroniczne na nowo definiują czas, przestrzeń, wydatki i kontakty ludzkie⁹. Przejawy i funkcje medialnej komunikacji elektronicznej interpretowane były z wyko-

---

⁷ T. GOBAN-KLAS, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1999, s. 131.

⁸ Paul Ricoeur określa ten rodzaj tożsamości jako *ipse*, to jest tożsamość konstruowana przez odniesienie do innych; natomiast tożsamość kartezjańskiego *ego* stałego i niezmiennego nazwał *idem* – jednolitą i trwałą świadomością siebie (P. RICOEUR, *Oneself as Another*, tłum. K. Blarney, University of Chicago Press, Chicago 1994, s. 121-122).

⁹ L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, w: *Konieczność i różnorodność kompetencji medialnej*, red. A. Sugier-Szerega, M. Sławek-Czochra, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 9.

rzystaniem socjologicznej terminologii zaczerpniętej z m.in. teorii symbolicznego interakcjonizmu, w szczególności: kategorii komunikacji płytkiej – powierzchniowej i pogłębionej¹⁰. W przypadku powierzchniowych form komunikacji partnerzy komunikacji postrzegają siebie zasadniczo przez skonwencjonalizowane wymogi ról społecznych. Interlokutorzy istotną wagę przywiązują do zachowań komunikacyjnych, do sposobu i form ich realizacji, ponieważ te muszą się zmieścić w formalnej lub konwencjonalnej strukturze roli i tak są odczytywane. Postrzeganie uczestników komunikacji poprzez skonwencjonalizowane wymogi ról społecznych zawsze budziło obawy o szczerość i autentyczność rzeczywistych motywów komunikowania o instrumentalne wykalkulowane lub zwyczajnie obojętne „zaplecze” prawdziwych postaw. Odmiennej rodzaj relacji, a także komunikacji dokonuje się w sytuacji, gdy uczestnicy nie postrzegają siebie przez skonwencjonalizowane role, lecz poprzez rzeczywiste intencje swych działań. Intencjonalny charakter tego doświadczenia angażuje empatię, zdolności rozumienia, imaginację, wyobraźnię, współodczuwanie wspólnie podzielanych przeżyć, doznań, znaczeń i wartości¹¹.

W kulturze społeczeństw współczesnych głębokie formy komunikowania przeżywają wyraźny kryzys, ze względu na rozbicie więzi społecznych, formalizację i instrumentalizację wymogów ról, rozbicie wielu wspólnot i wspólnotowości w organizacji życia społecznego, indywidualizację stylu życia, wielokulturowość o zróżnicowanych systemach wartości i historycznych odniesień¹². Pogłębiona forma komunikacji jest jednocześnie z tych samych przyczyn ogromną potrzebą zagubionego i osamotnionego człowieka, który chce zrozumieć i chce być zrozumiany nie tylko w swych potrzebach o charakterze socjalnym i materialnym, politycznym i obywatelskim, ale także w wymiarze mentalnym i duchowym, wspólnotowym i osobowym¹³.

Powierzchniowe formy komunikacji eksplorują raczej skonkretyzowane obrazy i treści, unikają wieloznaczności i pytań, poszukiwania i redefiniowania znaczeń. Dlatego właśnie takie formy komunikowania są preferowane w mediach, które po-

---

¹⁰ Por. L. KORPOROWICZ, *Komunikacja jako rzeczywistość interakcyjna człowieka*, w: *Kultura – Media – Społeczeństwo. Księga Jubileuszowa ku czci Ojca Profesora Leona Dyczewskiego OFMConv*, red. D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

¹¹ Tamże, s. 71-72.

¹² Por. L. DYCZEWSKI, *Czy media elektroniczne zagrażają więzi rodzinnej*, w: *Filozofia pochylona nad człowiekiem*, red. E. Balawajder, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004; TENŻE, *Więź rodzinna a media elektroniczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, nr 1.

¹³ L. KORPOROWICZ, *Komunikacja jako rzeczywistość interakcyjna człowieka*, s. 73.

sługują się skondensowanymi i szybko konstruowanymi komunikatami, sekwencjami znaczeń dającymi się szybko i możliwie jednoznacznie odczytać. Sekwencje te muszą być proste zarówno w sposobie kompozycji, jak i przekazu, aby można je było łatwo zdekomponować, powielić w jeszcze prostszej i szybszej formie. Głębokie formy komunikacji odwołują się do wielopoziomowych w swej architekturze znaczeniowej, wieloznacznych i czasami nigdy do końca niewyeksplorowanych symboli. Omawiana forma komunikacji wykazuje się komunikacyjną otwartością¹⁴. Człowiek może być traktowany w procesie komunikacji instrumentalnie, jako przedmiot i obiekt do modelowania lub podmiotowo jako wartość. Gdy człowiek jest wartością, staje się podmiotem przekazu, a za tym idzie dbałość o zawartość treściową i sposób komunikacji. L. Dyczewski dostrzegał, że właścicielom i dysponentom mediów chodzi przede wszystkim o pozyskanie jak największej liczby czytających, słuchających i oglądających. Brak u nich dbałości o przekaz odpowiednich treści, bowiem walka o odbiorcę jest podstawą ekonomicznego funkcjonowania mediów¹⁵. Troska o podmiotowe traktowanie człowieka w procesach komunikacji oraz wartościowe treści medialne były przedmiotem wielu opracowań merytoryczno-problemowych pracowników Katedry. Można nawet sformułować tezę o humanistycznym nurcie i personalistycznej orientacji badawczej socjologii komunikacji i mediów na KUL-u.

Paradygmaty metodologiczne i techniki badawcze

W eksploracji zjawisk z obszaru kultury, komunikacji i mediów konieczne było wypracowanie właściwej metodologii i instrumentarium badawczego. Początkowo większość badań nad komunikacją i mediami była prowadzona na wydziałach psychologii i socjologii wyższych uczelni różnego typu. Badacze-komunikolodzy i medioznawcy należeli do rzadkości, bowiem medioznawstwo jako dyscyplina naukowa nie ma bogatej i odległej historii. W latach sześćdziesiątych XX wieku nastąpił gwałtowny rozwój uniwersyteckich kierunków zajmujących się mediami. Obecnie medioznawstwo zdominowane jest przez grupy naukowców rozwijających studia interdyscyplinarne, do których angażowani są socjologowie, politolodzy, filolodzy, psychologowie. Zróżnicowanie strukturalne i gatunkowe świata mediów wymaga stosowania wielu strategii badawczych i różnych sposobów analizy przekazów

---

¹⁴ Tamże, s. 74.

¹⁵ L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, s. 11.

medialnych. Ze względu na swą interdyscyplinarność w analizach medioznawczych korzysta się z dokonań takich nauk, jak: językoznawstwo, literaturoznawstwo, filmoznawstwo, socjologia, psychologia, pedagogika, filozofia, antropologia, semiotyka, estetyka, historia sztuki. Dyscyplina nauki o mediach nie wypracowała swoistych technik badawczych i posiłkuje się w badaniach przejętymi technikami z nauk humanistycznych i społecznych. Rozwój badań przekazów medialnych i systemu medialnego uznano za konieczny, aby uczyć krytycznego spojrzenia na media i rozumieć mechanizmy funkcjonującego w nich marketingu¹⁶. Dzięki projektom empirycznym pracowników wskazano na interesujące wątki badawcze, doskonalono instrumentarium metodologiczne oraz umiejętności analityczne zespołu. Spośród technik badawczych zainteresowaniem zespołu Katedry Socjologii Kultury cieszyły się następujące: analiza zawartości, analiza semiologiczna, analiza pól semantycznych, analiza dyskursu i analiza ramowa.

Analiza zawartości

Analiza zawartości¹⁷ pierwotnie odnosiła się do tekstu utrwalonego na piśmie i była techniką ilościowego zliczania częstotliwości występowania słów, zwrotów, tematów, wątków, wzmianek, ich zestawiania i porównywania. Pozwalała mierzyć „dokładność” środków społecznego przekazu. Analiza zawartości służy zatem wyciąganiu wniosków na podstawie systematycznej i obiektywnej identyfikacji precyzyjnie określonych właściwości tekstu¹⁸. W odróżnieniu od analizy zawartości, analiza treści skupia się bardziej na jakościach treściowych w badanym materiale. W technice analizy zawartości i treści centralne miejsce zajmuje treść, którą w szerokim znaczeniu definiujemy jako zespół znaczeń wyrażanych za pomocą znaków słownych, muzycznych, obrazowych, gestykulacyjnych. Metodologia analizy zawartości pozwala także na opisywanie intencji nadawcy i głębszej, zwykle ukrytej warstwy znaczeniowej prezentowanych przekazów. Obok przekazów tekstowych, obecnie tą techniką bada się

¹⁶ L. DYCZEWSKI, *Media elektroniczne a animacja kulturalna*, w: *Dylematy animacji kulturalnej*, red. J. Gajda, W. Żardecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 49.

¹⁷ Do klasycznych pozycji z analizy zawartości zaliczyć należy: B. BERELSON, *Content Analysis in Communication Research*, Free Press, New York 1952; K. KRIPPENDORFF, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, Sage, London 1980; K.A. NEUENDORF, *The Content Analysis Guidebook*, Sage, London 2002.

¹⁸ O.R. HOLSTI, *Content Analysis for Social Sciences and Humanities*, Addison-Wesley, Reading 1969, cyt. za: M. LISOWSKA-MAGDZIARZ, *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2004, s. 16.

także przekazy wizualne. Za pomocą ilościowej analizy zawartości można je scharakteryzować poprzez zliczanie częstotliwości danych wizualnych, określanie ich intensywności oraz formalnych aspektów przekazów, np. kompozycji formalnej, autorstwa, zróżnicowania gatunkowego, struktury graficznej itp. Podstawowymi obszarami zastosowań analizy zawartości w realizowanych projektach naukowych okazały się następujące: opisywanie właściwości przekazów medialnych, testowanie hipotez dotyczących cech przekazu, charakterystyka gatunków medialnych, porównywanie treści mediów do realnego świata, ocena wizerunków osób, grup i instytucji społecznych.

Analiza semiologiczna

Z uwagi na hybrydyzację przekazów medialnych, ich multimodalność i intertekstualność semiotyka, nazywana także semiologią, jawi się niezwykle pomocną dyscypliną naukową, bowiem odpowiada wprost na pytanie, jak tworzą się znaczenia poprzez wielopostaciowe znaki. Semiologia wypracowała bogaty słownik analityczny służący do opisu sposobów rozumienia znaków, sama analiza semiologiczna pociąga za sobą konieczność posługiwania się precyzyjnym, ale dość skomplikowanym zespołem pojęć, pozwalającym dokładnie wyjaśnić sposoby tworzenia znaczeń, a to stanowi jedną z jej najmocniejszych stron¹⁹. Przekazy medialne są przykładem kompozycji wielu systemów semiotycznych – są polisemiotyczne, na co wcześniej wskazano. Przez system semiotyczny (semiosferę) można rozumieć system znaków słownych, obrazowych, dźwiękowych (są to przykłady systemów monosemiotycznych) lub obrazowo-słownych, obrazowo-dźwiękowo-słownych (przykłady systemów polisemiotycznych) wraz z regułami ich łączenia.

Analiza pól semantycznych

Wśród podejść empirycznych wobec przekazów medialnych zastosowanie znalazła technika badania znaczeń uporządkowanych w pola semantyczne. Pole semantyczne można rozumieć jako zbiór słów pokrywających w danym języku określony zakres znaczeń. Koncepcja pola semantycznego wprowadzona została w latach trzydziestych XX wieku przez niemieckiego lingwistę Josta Triera. Kilkadziesiąt lat później, w latach osiemdziesiątych XX wieku teoretyczne podstawy pól znaczeniowych wykorzystała Regine Robin i opracowała własną wersję metody analizy pól

---

¹⁹ Tamże, s. 102.

semantycznych. Wyszła z założenia, że tekst nie jest przezroczysty – szukanie znaczenia tekstu, zdania, wyrazu wymaga pewnej pracy nad tekstem, pozornego rozłożenia ciągu wypowiedzeniowego i porządku wypowiedzi po to, by złożyć je na powrót zgodnie z czytelnością znaczącą. Leksyki (zasoby słów danego języka) „nie są zwykłym zlepkiem pewnej liczby izolowanych wyrazów, to system, w którym wszystkie jednostki są ze sobą skoordynowane lub przeciwstawione”²⁰. Strukturę każdej leksyki można opisać za pomocą siatek relacji. Robin wymienia kilka takich siatek: opozycje, asocjacje, elementy utożsamiane – ekwiwalenty przybliżone, określenia, czyny podmiotu lub wykonawca czynności („funkcja czyjaś” – działanie wykonywane przez podmiot, „funkcja na” – działania skierowane na podmiot przez inne siły)²¹. Zastosowanie analizy pól semantycznych do badania przekazów prasowych pozwoliło na udoskonalające modyfikacje, m.in. doprecyzowanie i uniwersalizację definicji pola semantycznego, analiza nowych znaczeń słów i ich powiązań skojarzeniowych, badanie wartościowania emocjonalnego wyrażen.

Analiza dyskursu

Potocznie słowo „dyskurs” związane jest częściej z wypowiedzią mówioną, rzadziej z formą wypowiedzi napisanej, co wydaje się uproszczeniem. Jak się okazuje, podział ten nie jest adekwatny do aktualnego stanu badań nad dyskursem²². W realizowanych projektach badawczych wykorzystywano przede wszystkim analizę dyskursu mediów drukowanych oraz analizę dyskursu w nowych mediach. Analiza dyskursu mediów drukowanych pozwoliła wskazać środki językowe o zabarwieniu wartościującym i oceniającym, za pomocą których tworzone są reprezentacje otaczającej rzeczywistości i określonych grup społecznych. Zastosowanie analizy dyskursu do badania nowych mediów odsłoniło pola problemowe w zakresie m.in. sposobów i celów komunikacji użytkowników nowych mediów, nowych konwencji gatunkowych w komunikacji wirtualnej oraz tworzenia wspólnot dyskursu w nowych mediach.

---

²⁰ R. ROBIN, *Badanie pól semantycznych: Doświadczenia Ośrodka Leksykologii Politycznej w Saint-Cloud, w: Język i społeczeństwo*, red. M. Głowiński, Czytelnik, Warszawa 1980, s. 252.

²¹ Tamże, s. 253-255.

²² A. DUSZAK, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 13-14.

Analiza ramowa

Pojęcie „ramy” klasycznie wywodzi się z nurtu badań nad sztuczną inteligencją. Marvin Minsky, twórca tego terminu, próbował wyjaśnić, jak przebiega u człowieka proces postrzegania. Pozornie odbywa się to momentalnie, tak jakbyśmy obejmowali wszystko jednym rzutem oka. Jest to możliwe dzięki temu, że już wcześniej mamy pewne wyobrażenie tego, co możemy zobaczyć, i w sposób ciągły porównujemy nasze wyobrażenie z rzeczywistością. Kategoria ramy i analizy ramowej szybko zdobyła sobie popularność w różnych dziedzinach badawczych, w tym również w analizie przekazów medialnych. Pojęcie ramy w znaczeniu przywoływanym i wykorzystanym w autorskich projektach badawczych, definiowano jako „zasady organizacji rządzące wydarzeniami – przynajmniej społecznymi – i naszym subiektywnym udziałem w tych wydarzeniach”²³.

Ustalono, że ramy interpretacyjne ułatwiają jednostce posługiwanie się informacjami do lokalizowania swojego miejsca, postrzegania świata, utożsamiania się z określonymi zdarzeniami czy też do nazywania określonych sytuacji. Media posługują się ramami, które są utrwalonymi wzorami poznawania, interpretowania i prezentacji rzeczywistości. Przekazy medialne stanowiące zamknięte całości odczytywane są za pomocą ram, które ukazują sposób ich wewnętrznej konstrukcji, a także ukierunkowują odbiorcę w stronę oczekiwanej interpretacji. Analiza ramowa pozwala na uporządkowanie skomplikowanych operacji intelektualnych odbiorców w procesie odczytywania i interpretowania przekazów medialnych. Interesującym zagadnieniem badawczym podejmowanym w realizowanych projektach badawczych jest to, w jaki sposób poszczególne jednostki kształtują swoje opinie i sądy, korzystając ze zbioru posiadanych oraz przechowywanych w świadomości przekonań, które tworzą coś na wzór skryptu czy scenariusza typowych sytuacji.

Różnorodność problematyki badawczej

Intelektualna przestrzeń zagadnień badawczych z obszaru komunikacji i mediów pracowników Katedry Socjologii Kultury KUL umocowana w opublikowanych pracach badawczych i rozwojowych, realizowanych projektach, kontaktach naukowych,

---

²³ H.A. SEMETKO, P.M. VALKENBURG, *Framing European Politics: A content Analysis of Press and Television News*, „Journal of Communication” 5(2000), s. 230.

tematyce seminariów i konferencji naukowych, zogniskowana była na trzech podstawowych zagadnieniach: relacji tożsamość i komunikacja, funkcji mediów w społeczeństwie, potrzebie kształtowania kompetencji medialnej i kompetencji komunikacji medialnej w nowoczesnym społeczeństwie.

Relacja tożsamość i komunikacja²⁴

Interesującym zagadnieniem okazało się poszukiwanie uszczegółowionych aspektów komunikacyjnego wymiaru tożsamości. Współczesny dyskurs tożsamościowy współtworzony jest w paradygmacie komunikacyjnym, przede wszystkim medialnym – stąd szczególna rola mediów i dziennikarzy w tworzeniu ideologii, mitów, świadomości i światopoglądów. Przestrzeń informacyjna wpływa na zakres treści konstytuujących tożsamość, a z drugiej strony tożsamość dzięki niej zyskuje nową możliwość dla prezentacji własnej wielowymiarowości. Sposób komunikowania się ludzi między sobą kształtuje tożsamość jednostki – w sposób świadomy lub nieświadomy przekazuje ona informacje, kreuje obraz siebie i „zdradza” swoją tożsamość. Model formowania się i funkcjonowania tożsamości jednostkowych i zbiorowych (w tym narodowych) rozmywany jest przez globalizację i chaos kulturowy. W umacnianiu tożsamości w przestrzeni komunikacyjnej niezmiennie fundamentalną rolę odgrywa przekaz wartości, szczególnie cenionych, typowych dla danej kultury, a przekazy medialne i dzieła artystyczne są istotnymi czynnikami we współczesnych kreacjach tożsamościowych.

Rola i funkcje mediów w nowoczesnym społeczeństwie

System mediów jest silnie związany z ogólnym systemem społecznym i państwowym. Jest ich swoistym „krwiobiegiem” – niesie obywatelom informacje, przeżycia, idee, wartości, kształtuje ich świadomość. Powinien upowszechniać w społeczeństwie takie treści i formy oraz w taki sposób, aby obywatele coraz lepiej rozumieli siebie i świat, w którym żyją, by był on coraz lepszy, piękniejszy i bezpieczniejszy. Na mediach spoczywa odpowiedzialność za treść i formę obecnej oraz przyszłej kultury²⁵. „Media publiczne powinny zmierzać do wzmocnienia poczucia tożsamości

²⁴ Zob. *Tożsamość i komunikacja*, red. J. Szulich-Kaluża, L. Dyczewski, R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

²⁵ L. DYCZEWSKI, *Wprowadzenie*, w: *Medialne rozdroże*, red. tenże, Wydawnictwo Interpress PAI S.A., Studium Komunikowania Społecznego i Dziennikarstwa KUL, Warszawa 1998, s. 10, 12.

i wspólnoty narodowej, ochrony języka polskiego, polskiej tradycji [...] pełnią rolę kulturotwórczą i kształtują wrażliwość estetyczną²⁶. Rozwój technologii, organizacji i komercjalizacji w dziedzinie mediów sprawia, że nabierają one charakteru globalnego, a jednocześnie w postępującym procesie globalizacji maleje liczba właścicieli mediów. L. Dyczewski dostrzegał dwa zagrożenia towarzyszące globalizacji mediów – nijakość treści i formy oraz imperializm kulturalny kraju rodzimego (hegemonia krajów o rozbudowanej infrastrukturze medialnej)²⁷. Zwracał także uwagę na dwa zjawiska przemocowe mediów wobec ich użytkowników: pierwszym jest uzależnienie czasowe, drugim – uzależnienie treściowe²⁸.

Wraz ze zmianami technologicznymi L. Dyczewski diagnozował przemiany funkcji mediów. W ostatnich dziesięcioleciach osłabła funkcja poznawcza mediów, a rozwinęła się funkcja konatywna (impresywna) – coraz częściej użytkownicy mediów poszukują przez nie kontaktu z drugim podmiotem, przy czym bardziej chodzi o sam kontakt, o jego zaistnienie, przebieg, utrzymanie i trwanie, niż o jego treść. Częściej mówi się o aktywnym i twórczym użytkowaniu mediów, o interaktywności, niż o treści kontaktu. Wyraźnie osłabił także charakter misyjny mediów, nie tylko komercyjnych, ale także publicznych. Nowoczesne państwa, kierowane założeniami neoliberalnymi, traktują media bardziej jako podmiot gospodarczy i medium polityczne, niż jako podmiot tworzenia i przekazu kultury²⁹. Właściciele i dysponenci mediów wkładają wielki wysiłek w to, aby pozyskać jak największą liczbę użytkowników. Stopniowo kształtują w nich potrzebę korzystania z mediów i dyspozycję do trwałego ich stosowania. W ten sposób same media stają się głównym partnerem ich komunikacji medialnej. W tym przypadku komunikacja jest zdepersonalizowana, gdyż drugim jej podmiotem nie jest osoba ludzka, ale samo medium³⁰. Media często ukazują poszczególne dziedziny oraz fragmenty życia indywidualnego i społecznego, a tym samym utrudniają odbiorcom tworzenie jego całościowego obrazu³¹.

---

²⁶ L. DYCZEWSKI, *Jaka powinna być telewizja publiczna?*, w: *Spółeczeństwo wirtualne. Spółeczeństwo informacyjne*, red. R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 226.

²⁷ L. DYCZEWSKI, *Publiczna oraz społeczna telewizja i radiofonia terenowa w Polsce*, w: *Medialne rozdroże*, s. 75.

²⁸ L. DYCZEWSKI, *Media o terroryzmie i terroryzm mediów*, w: *Media masowe wobec przemocy i terroryzmu*, red. A. Koziół, K. Gajlewicz, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 19.

²⁹ L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, s. 11-12.

³⁰ Tamże, s. 12.

³¹ Tamże, s. 14.

Kompetencja medialna i kompetencja komunikacji medialnej

Ponieważ korzystanie z mediów zindywidualizowało się, L. Dyczewski dostrzegał potrzebę przygotowania jednostek w społeczeństwie do indywidualnego i wszechstronnego korzystania z mediów, zarówno teoretycznego, jak i praktycznego. Ważnym postulatem jest, aby korzystanie z mediów wiązać z wszechstronnym rozwojem osoby ludzkiej i powinnością etyczną. Obowiązuje tu żelazna zasada: należy zrezygnować z tego, co w mediach nie służy rozwojowi osoby ludzkiej. L. Dyczewski uwrażliwiał, by rozwijać tzw. kompetencję semiotyczną, tzn. dbać, by słowa, obrazy, muzyka i wszystkie kody symboliczne stosowane w przekazach medialnych, były komunikatywne i jednakowo rozumiane przez nadawców i odbiorców³². Przywoływał teorię kultury wysokiego i niskiego kontekstu zaproponowaną przez Edwarda Halla. Jako kryterium klasyfikacji Hall przyjął ilość informacji, do których społeczeństwo funkcjonujące w danej kulturze może się odwołać jako do wspólnego, powszechnie znanego kontekstu. Na ów kontekst składają się kody, tradycje i powszechnie akceptowane wartości. W kulturach wysokiego kontekstu treści zapisane są w zwyczajach poszczególnych grup, a komunikowanie się w dużym stopniu oparte jest na intuicji, ponieważ w bezpośrednio nadawanym przekazie mieści się tylko nieznaczna część informacji. W kulturach niskiego kontekstu komunikowanie wyrażane jest natomiast w słowach i jednoznacznych gestach – treść nieobecna w kontekście w procesie komunikacji musi bowiem zostać wyrażona wprost³³. Dyczewski zwrócił uwagę, że to konteksty kulturowe różnicują komunikację i decydują o jej jakości³⁴. Rozróżniał także pojęcia: kompetencji medialnej i kompetencji komunikacji medialnej. Kompetencja medialna jest umiejętnością aktywnego i twórczego życia jednostki w społeczeństwie informacyjnym oraz rozwiązywania problemów związanych z mediami; zawiera się w niej wiedza, doświadczenie i wola pozytywnego działania. To swoista dyspozycja do samoorganizowania się w kontekście dzisiejszych mediów, która zdobywa się w procesach formalnego i pozaformalnego kształcenia³⁵.

³² L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnej w rodzinie*, w: *Rodzina, dziecko, media*, red. tenże, Wydawnictwo Gaudium, Lublin 2005, s. 339-340.

³³ E. HALL, *Poza kulturą*, tłum. E. Goździk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984, s. 146.

³⁴ L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, s.16; J. MIKUŁOWSKI-POMORSKI, *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikacji medialnej*, Universitas, Kraków 2006, s. 101.

³⁵ Zob. L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnej w rodzinie*, s. 341; TENŻE, *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, s. 18.

Kompetencja komunikacji medialnej to swoista umiejętność aktywnego i twórczego nawiązywania kontaktu z osobą (osobami) lub instytucją, rozumienia treści i intencji przesyłanych przekazów, określenia tożsamości społeczno-kulturowej i partnera komunikacji medialnej. Umiejętność korzystania z mediów i komunikowania się przez media przejawia się w znajomości programów komputerowych, posługiwania się interfejsem, znajomości tworzenia przekazów medialnych, rozumienia języka (kodu) autora (autorów) przekazu medialnego, umiejętności odróżniania fikcji od świata realnego w wypowiedzi autora przekazów, rozpoznawaniu intencji nadawcy (nadawców), umiejętności odróżniania perswazji od referowania, zdawaniu sobie sprawy z zaciemniania lub fałszowania własnej tożsamości i chęci manipulowania współrozmówcą, znajomości prawa medialnego. Tak rozumiana kompetencja medialna i komunikacyjna chroni tożsamość użytkownika mediów i sprzyja rozwojowi jego osobowości, a także ułatwia twórczy, trwałe i pogłębiony kontakt z innym podmiotem indywidualnym lub zbiorowym. Jest czymś nieodzownym, aby komunikacja mogła być prowadzona i mogła wzbogacać oba podmioty, przy jednoczesnym zachowaniu ich autonomii³⁶. Warto także dodać, że L. Dyczewski jest autorem swoistego programu edukacji medialnej, którą zamknął w formule dekalogu właściwych postaw wobec zawłaszczającej różne wymiary człowieka komunikacji medialnej³⁷.

Od socjologii komunikacji i mediów – do kierunku kształcenia: Dziennikarstwo i komunikacja społeczna na KUL-u

Ożywione zainteresowanie problematyką komunikacji społecznej i medialnej doprowadziło do powstania dwóch inicjatyw kształcenia medialnego w KUL-u, które łączy osoba prof. dr. hab. Leona Dyczewskiego. Wypracował on założenia naukowo-badawcze i formułę programu kształcenia w zakresie komunikacji społecznej i dziennikarstwa. Pierwszym aktem instytucjonalnym było powołanie Podyplomowego Studium Komunikowania Społecznego i Dziennikarstwa KUL, drugim – naukowo-badawcza oraz dydaktyczna działalność Katedry Socjologii Kultury w Instytucie Socjologii KUL. Program kształcenia uwzględniał specjalizacje zawodowe w zakresie prasy, radia, telewizji, reklamy, analizy treści i edytorstwa. W następnych latach

³⁶ L. DYCZEWSKI, *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, s. 18-19.

³⁷ W. ŚWIĄTKIEWICZ, *Ojciec Profesor Leon Dyczewski OFMConv jako nauczyciel i wychowawca; badacz kultury*, w: *Mistrz i przyjaciel: Ojciec Leon Benigny Dyczewski OFMConv*, red. M. Halicka, A. Szafrańek, L. Dakowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2018, s. 255.

w Katedrze Socjologii Kultury Instytutu Socjologii KUL opracowany został autorski program kształcenia dla specjalności komunikowanie społeczne i dziennikarstwo w ramach programu studiów na socjologii. Specjalność ruszyła od 1 października 2003 r. Od początku istnienia cieszyła się zainteresowaniem i ogromną popularnością wśród studentów socjologii. Zajęcia dydaktyczne oraz projekty badawcze realizowane przez pracowników Katedry z dziedziny kultury medialnej (L. Dyczewski, J. Dąbała, A. Sugier-Szerega, D. Wadowski), socjologii komunikowania (R. Szwed, J. Szulich-Kałuża), funkcjonowania mediów w społeczeństwie (S. Jędrzejewski, M. Żurakowska), *public relations*, reklamy, opinii publicznej (A. Duda, R. Szwed), analizy przekazów medialnych (A. Duda, R. Szwed, J. Szulich-Kałuża) stały się ważnym etapem w przygotowaniu wyspecjalizowanej kadry dydaktycznej dla studiów dziennikarskich. Dzięki staraniom L. Dyczewskiego, w dalszej kolejności specjalność komunikowanie społeczne i dziennikarstwo przekształcona została w 2008 r. w kierunkowe dwustopniowe studia dziennikarstwa i komunikacji społecznej w nowo utworzonym Instytucie Dziennikarstwa i Komunikowania Społecznego na Wydziale Nauk Społecznych KUL.

Bibliografia

- DUSZAK A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- DYCZEWSKI L., *Czy media elektroniczne zagrażają więzi rodzinnej*, w: *Filozofia pochylona nad człowiekiem*, red. E. Balawajder, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004, s. 243-262.
- DYCZEWSKI L., *Jaka powinna być telewizja publiczna?*, w: *Społeczeństwo wirtualne. Społeczeństwo informacyjne*, red. R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 217-229.
- DYCZEWSKI L., *Katedra Socjologii Kultury. Tożsamość społeczno-kulturowa i komunikacja społeczna*, w: *Tradycja i współczesność. 90 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. S. Fel, J.P. Gałkowski, J. Zabielska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 153-161.
- DYCZEWSKI L., *Konieczność kompetencji medialnej w rodzinie*, w: *Rodzina, dziecko, media*, red. tenże, Wydawnictwo Gaudium, Lublin 2005, s. 332-349.
- DYCZEWSKI L., *Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności*, w: *Konieczność i różnorodność kompetencji medialnej*, red. A. Sugier-Szerega, M. Sławek-Czochra, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 9-42.
- DYCZEWSKI L., *Kultura w całościowym planie rozwoju*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2011.
- DYCZEWSKI L., *Media elektroniczne a animacja kulturalna*, w: *Dylematy animacji kulturalnej*, red. J. Gajda, W. Żardecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 41-50.
- DYCZEWSKI L., *Media o terroryzmie i terroryzm mediów*, w: *Media masowe wobec przemocy i terroryzmu*, red. A. Kozieł, K. Gajlewicz, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, s. 9-23.

- DYCZEWSKI L., *Media wobec zmian społecznych*, w: *Rozumienie zmian społecznych*, red. E. Hałas, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 141-172.
- DYCZEWSKI L., *Publiczna oraz społeczna telewizja i radiofonia terenowa w Polsce*, w: *Medialne rozdroże*, red. tenże, Wydawnictwo Interpress PAI S.A., Studium Komunikowania Społecznego i Dziennikarstwa KUL, Warszawa 1998 s. 74-82.
- DYCZEWSKI L., *Sacrum w telewizji*, w: *O Bogu w telewizji*, red. tenże, Tygodnik Katolicki „Niedziela”, Częstochowa 1997, s. 98-106.
- DYCZEWSKI L., *Więź rodzinna a media elektroniczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, nr 1, s. 225-242.
- DYCZEWSKI L., *Wprowadzenie*, w: *Medialne rozdroże*, red. tenże, Wydawnictwo Interpress PAI S.A., Studium Komunikowania Społecznego i Dziennikarstwa KUL, Warszawa 1998, s. 9-12.
- DYCZEWSKI L., *Zadania dziennika katolickiego*. w: *Dziennik katolicki czynnikiem rozwoju społeczeństwa polskiego*, red. tenże, Wydawnictwo Civitas Christiana, Warszawa 1996, s. 31-39.
- DYCZEWSKI L., *Zobowiązania i niezależność dziennikarza*, w: *Modele współczesnego dziennikarstwa*, red. K. Wolny-Zmorzyński, P. Urbaniak, K. Bernat, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 17-27.
- ECO U., *Pejzaż semiotyczny*, tłum. A. Weinsberg, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972.
- GOBAN-KLAS T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1999.
- GOFFMAN E., *Frame analysis: An essay on the organisation of experience*, Northeastern University Press, Boston 1974.
- HALL E., *Poza kulturą*, tłum. E. Goździk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984.
- HOLSTI O.R., *Content analysis for social sciences and humanities*, Addison-Wesley, Reading 1969.
- KORPOROWICZ L., *Komunikacja jako rzeczywistość interakcyjna człowieka*, w: *Kultura – Media – Społeczeństwo. Księga Jubileuszowa ku czci Ojca Profesora Leona Dyczewskiego OFMConv*, red. D. Wadowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 69-84.
- LISOWSKA-MAGDZIARZ M., *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2004.
- MAIGRET E., *Socjologia komunikacji i mediów*, tłum. I. Piechnik, Oficyna Naukowa, Warszawa 2012.
- MIKUŁOWSKI-POMORSKI J., *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikacji medialnej*, Universitas, Kraków 2006.
- RICOEUR P., *Oneself as Another*, tłum. K. Blarney, University of Chicago Press, Chicago 1994.
- ROBIN R., *Badanie pól semantycznych: Doświadczenia Ośrodka Leksykologii Politycznej w Saint-Cloud*, w: *Język i społeczeństwo*, red. M. Głowiński, Czytelnik, Warszawa 1980, s. 252-281.
- ŚWIĄTKIEWICZ W., *Ojciec Profesor Leon Dyczewski OFMConv jako nauczyciel i wychowawca; badacz kultury*, w: *Mistrz i przyjaciel: Ojciec Leon Benigny Dyczewski OFMConv*, red. M. Halicka, A. Szafranek, L. Dakowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2018, s. 251-272.
- Tożsamość i komunikacja*, red. J. Szulich-Kałuża, L. Dyczewski, R. Szwed, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

Urszula Soler

Socjologia gospodarki

Socjologia gospodarki jest stosunkowo młodą, choć zdaniem redaktorów *Problemy socjologii gospodarki*: „w wieku co najmniej dojrzałym – zwłaszcza gdy uwzględni się długą tradycję w ujmowaniu jej przedmiotu (tak przez socjologów, jak i wcześniej filozofów i ekonomistów)”¹, i wciąż dyskutowaną subdyscypliną socjologii, zajmującą swym przedmiotem głównych polskich socjologów. Od lat jest także w centrum zainteresowania Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych KUL. I chociaż historycznie ma ona swoich wybitnych przedstawicieli, takich jak M. Weber, E. Durkheim, V. Pareto oraz G. Simmel, F. Simiand, M. Halbwachs, J. Schumpeter i T. Veblen, którzy pomogli zdefiniować w szczególności sposób jej obszar i podejście², to przez prawie trzy ćwierćwiecza XX wieku brak było wymiany poglądów pomiędzy ekonomistami a socjologami. Jasno określona granica między ekonomią a socjologią była zamknięta, a równocześnie brak było zainteresowania jej przekraczaniem.

Dwudziestowieczny rozwój ekonomii skoncentrowany był głównie na coraz bardziej precyzyjnym i rygorystycznym ujęciu problemu alokacji rzadkich zasobów w gospodarce zdecentralizowanej. W gospodarce takiej doskonale racjonalne podmioty podejmują niezależne od siebie decyzje. Rozwój socjologii tamtego okresu szedł w stronę empirycznego opisu szczegółów społecznych zachowań – w różnych kontekstach historycznych, kulturowych i odmiennych instytucjonalnych strukturach. Socjologowie w niewielkim stopniu interesowali się zagadnieniami produkcji, dystrybucji i konsumpcji – pozostawiając je ekonomistom³.

---

¹ *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktór, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008.

² B. CONVERT, J. HEILBRON, *Where did the new economic sociology come from?*, „Theory and Society” 36(2007), z. 1, s. 32.

³ M. BRZEZIŃSKI, M. GORYNIA, Z. HOCKUBA, *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją*, „Ekonomista” 2008, nr 2, s. 222.

To sztywne rozdzielenie perspektyw badawczych ekonomii i socjologii zmieniło się dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku. Jego inicjatorami byli głównie G. Becker i O. Williamson. Becker, wychodząc z założenia, że wszelkie działania ludzkie mają charakter optymalizujący – do zagadnień socjologicznych zastosował teorię mikroekonomiczną. Były to takie kwestie, jak decyzje dotyczące zawierania związków małżeńskich, wychowywania potomstwa, podziału czasu na pracę i odpoczynek, czy zjawisk dyskryminacji społecznej. Becker uważał, że tym, co ustanawia ekonomię jako naukę, nie jest jej przedmiot (gospodarka), lecz metoda – tzw. podejście ekonomiczne. Jego istotą jest kombinacja trzech założeń: maksymalizującego charakteru zachowań człowieka, równowagi rynkowej oraz stałości preferencji⁴. Jego zdaniem ta metoda miała walor powszechności i można ją było stosować do analizy wszystkich zachowań ludzkich.

O. Williamson interesował się zagadnieniami wielkości i granic przedsiębiorstwa. Postawił sobie pytanie o to, które czynniki sprzyjają hierarchicznej integracji procesów gospodarczych w firmie. Tę ostatnią traktował jako pewnego rodzaju przeciwieństwo zdecentralizowanej struktury rynkowej. Zdaniem Williamsona zarówno procesy, jak i transakcje gospodarcze przybierają takie struktury i formy organizacyjne, które przyczyniają się do oszczędności na kosztach transakcyjnych. Jego celem było zreformowanie ekonomii, a tymczasem przy okazji odkrył na nowo znaczenie instytucji, ograniczonej racjonalności i oportunistycznych zachowań – czyli terenu badań socjologicznych. Tym samym sfera instytucji stała się domeną intelektualnego starcia ekonomistów i socjologów⁵.

Socjologia gospodarki czy socjologia ekonomiczna?

Wśród polskich badaczy od wielu lat te dwa pojęcia funkcjonują zamiennie, z tym że wśród uprawiających tę subdyscyplinę socjologii znacznie bardziej popularna jest socjologia ekonomiczna. Świadczą o tym tytuły książek i podręczników akademickich, a także nazwy katedr, zakładów, nazw programów dydaktycznych. Zdaniem J. Tittenbruna sytuacja ta wydaje się wynikiem pomyłki w przekładzie⁶.

⁴ G.S. BECKER, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, tłum. H. Hagemajerowa, K. Hagemajer, PWN, Warszawa 1990, s. 3.

⁵ M. BRZEZIŃSKI, M. GORYNIA, Z. HOCKUBA, *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w.*, s. 222.

⁶ J. TITTENBRUN, *Socjologia gospodarki a socjologia ekonomiczna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 72(2010), z. 2, s. 237.

Analogicznie do nazw *industrial sociology*, *urban sociology*, *rural sociology*, tłumaczonych jako: „socjologia przemysłu”, „socjologia miasta” czy „socjologia wsi”, *economic sociology* powinna być tłumaczona jako raczej „socjologia gospodarki” niż „socjologia ekonomiczna”. Zdaniem tego badacza problem nie ogranicza się jednak jedynie do korekty językowej, ale także do formułowania innych pól dociekań badawczych. Uważa on, że „socjologia gospodarki” mogłaby zostać zdefiniowana jako socjologiczne ujęcie struktury ekonomicznej, a włączyć by do niej można także problematykę, którą zajmuje się socjoekonomia A. Etzioniego, czyli wpływ czynników pozaekonomicznych na zjawiska i procesy gospodarcze⁷.

Socjologia ekonomiczna, w odróżnieniu od socjologii gospodarki, zajmowałaby się badaniem wpływu struktury ekonomicznej na pozagospodarcze sfery życia społecznego, z kluczową tezą o warunkowaniu przez gospodarkę całokształtu życia społecznego. Jednak – jak podkreśla Tittenbrun⁸ – twierdzenie to nie oznacza zakładania jakiejś relacji determinacji, jednoznacznej zależności między strukturą ekonomiczną a zjawiskami pozaekonomicznymi. Oznacza natomiast, że żadnego zjawiska ze sfery pozaekonomicznej nie można naukowo zrozumieć i wyjaśnić bez odniesienia do struktury gospodarczej w danym społeczeństwie. Konieczne jest więc znanie go.

Polscy badacze zamiennie używają obu terminów – „socjologia gospodarki” i „socjologia ekonomiczna”. Zwolennikiem pierwszego jest na przykład Sławomir Partycycki, natomiast drugiego Witold Morawski, zdaniem którego socjologia ekonomiczna jest dyscypliną, która korzysta z analiz socjologicznych do analizy zjawisk ekonomicznych⁹. A ponieważ istnieje wiele typów analiz w ekonomii i socjologii, najważniejszym jest pokazanie różnic teoretyczno-analitycznych między głównymi nurtami tych dwóch dyscyplin. Znając te odmienności można szukać punktów zbieżnych. Zadaniem socjologii ekonomicznej jest natomiast zbliżenie obu tych dyscyplin.

Przedmiot zainteresowań i problemy socjologii gospodarki

Współczesne zacieranie granic pomiędzy dyscyplinami i niezwykle popularna interdyscyplinarność w nauce sprawiły, że wiele obszarów badawczych jest współdzielonych, a wiele kategorii zaczerpniętych z ekonomii stało się narzędziami analizy

---

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 139.

⁹ W. MORAWSKI, *Socjologia ekonomiczna. Problemy, teoria, empiria*, PWN, Warszawa 2001.

socjologicznej lub też weszło do socjologicznego języka opisu rzeczywistości społecznej. Jednym z najlepszych przykładów jest pojęcie kapitału, w różnych jego odmianach¹⁰ (kapitał ludzki, społeczny, relacyjny etc.).

Wyróżnia się trzy podejścia określające przedmiot zainteresowań socjologii gospodarki oraz jej charakterystyczne właściwości:

1. ujęcie przedmiotowe albo obszarowe
2. ujęcie kontekstowo-aspektowe
3. ujęcie relacyjno-procesowe.

W pierwszym ujęciu socjologia ekonomiczna to zastosowanie ogólnego układu odniesienia, zmiennych modeli wyjaśniających socjologii do podstawowych zespołów działań ludzkich w sferze gospodarczej, obejmujących produkcję, wymianę i konsumpcję dóbr i usług. Ujęcie kontekstowo aspektowe nazywane jest także „miękkimi aspektami” systemów i działań ekonomicznych. Do „miękkich aspektów” zalicza się przede wszystkim normy i wartości, mechanizmy funkcjonowania różnych grup, w tym zorganizowanych grup interesu, makrostruktury w wymiarze narodowym i międzynarodowym. Charakteryzując to ujęcie wymienia się: etykę i ideologię, politykę, emocje zbiorowe, przekłamania i szumy informacyjne, ruchy masowe, irracjonalne wybory zbiorowe i indywidualne (wynikające z obyczajów), nieformalne gry i koalicje, struktury organizacyjne itp. Trzecie podejście zorientowane jest na dynamikę zjawisk. Akcentuje ono z jednej strony uwarunkowania instytucjonalne, a z drugiej – dynamikę zjawisk ekonomicznych, i wynikające stąd relacje między głównymi aktorami sfery ekonomicznej. Najważniejsze znaczenie ma w tym ujęciu akcent instytucjonalny¹¹.

Niezależnie jednak od ujęcia przedmiotem zainteresowania tej dyscypliny są przede wszystkim trzy instytucje: państwo, rynek i przedsiębiorstwo, przy silnym akcencie ze strony wielu autorów na instytucje rynku¹², rozumianego bardzo szeroko – z dwoma głównymi elementami: pieniądzem i konkurencją. Traktowane są one jako instytucje społeczne (pieniądz) i stosunki społeczne (konkurencja)¹³. Socjologowie zaś badają ich wzajemne relacje na rynku interpretowanym jako arena społecznych interakcji¹⁴.

---

¹⁰ B. SZACKA, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 30-31.

¹¹ L. GILEJKO, *Społeczeństwo a gospodarka. Socjologia ekonomiczna*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2005, s. 26-27.

¹² Tamże, s. 27.

¹³ Tamże.

¹⁴ J.T. DERAGON, *The Relationship Factors*, w: *The Emergence of The Relationship Economy. The New Order of Things to Come*, eds. S. Allen, J.T. Deragon, M.G. Orem, C.F. Smith, Happy About, Cupertino 2008, s. 40; J. BECKERT, *The Social Order of Markets*, „Theory and Society” 38(2009), z. 3, s. 248.

Problematyka, jaką zajmuje się socjologia gospodarki, jest bardzo rozległa. Za Weberem przyjąć należy, że występują wzajemne relacje między gospodarczymi strukturami nowoczesnych społeczeństw oraz pozagospodarczymi sferami życia społecznego. Od ich siły i charakteru zależy wzajemny kształt. Oskar Lange sytuował ekonomię w ramach socjologii, twierdząc, że jeśli uznamy, iż socjologia jest nauką o społeczeństwie, to ekonomia, jako nauka o gospodarowaniu człowiekiem, jest jej częścią¹⁵. Podkreślić należy fakt społecznego charakteru zjawisk i procesów gospodarczych. Autorzy przywoływanego tu tomu *Problemy socjologii gospodarki* ujmują jej tematykę w trzech zakresach:

1. gospodarka i społeczeństwo
2. funkcjonowanie gospodarek i ich główni aktorzy
3. przedsiębiorstwo w nowoczesnej gospodarce.

Zakres pierwszy zawiera klasyczne rozważania na temat relacji między gospodarką a społeczeństwem, ze szczególnym opisem zmian polityczno-gospodarczych, które zachodziły w Polsce w XX wieku, i społecznymi kosztami transformacji ustrojowej po 1989 r. Wśród kluczowych pojęć znajdują się tu modernizacja czy rynek, który nie może być utożsamiany wyłącznie z popytem i podażą. Zdaniem K. Doktora klóciłoby się to nie tylko z tradycją ujmowania miejsca i roli rynku w gospodarce i społeczeństwie, lecz także z praktyką funkcjonowania rynków w rozmaitych modelach gospodarczych. Dlatego wprowadza on takie pojęcia, jak: więź (między uczestnikami rynkowej wymiany), potrzeby, interesy, moralność, umowa społeczna czy komercjalizacja życia społecznego, które nasycają „rynek” socjologicznie¹⁶.

Zdaniem tego autora rynek stanowi istotny czynnik kształtujący strukturę dawnych i współczesnych społeczeństw, gdyż jest momentem wyznaczającym szanse życiowe jednostek, ich styl życia czy dostęp do władzy, która również jest jednym z istotnych problemów relacji gospodarki i społeczeństwa. Zawierają się w nich także relacje między gospodarką a demokracją. Zwraca na to uwagę w swych rozważaniach J. Sztumski¹⁷, wskazując że nagminnie łączy się kapitalizm, jako system gospodarczy, z demokracją jako typem ustroju politycznego. Jego zdaniem jest to uzasadniane „zasługami”, jakie dla rozwoju demokracji poniósł kapitalizm właśnie, ale niekoniecznie właściwe. Sam kapitalizm (współwystępujący często z demokracją) wytwarza nierówności społeczne, a wraz z pojawieniem się kapitalizmu monopolistycznego obserwuje się systematyczne ograniczanie demokracji.

---

¹⁵ O. LANGE, *Ekonomia polityczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.

¹⁶ K. DOKTÓR, *Rynek*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 61-80.

¹⁷ Tamże, s. 81-92.

Drugim, ważnym zakresem socjologii gospodarki jest funkcjonowanie gospodarek i ich główni aktorzy. Zwraca się tu uwagę na problematykę uspołecznienia człowieka ekonomicznego. A. Suwalski stawia tezę, że człowiek socjologiczny może być równorzędnym konkurentem *homo oeconomicus*¹⁸. Należy więc ujmować gospodarującą jednostkę nie tylko w kategoriach racjonalności wyborów, jakich dokonuje, lecz także jako członka społeczności, który niesie ze sobą określone społecznie wartości.

Dla współczesnego rynku niezwykle ważne jest także zjawisko konsumpcji, rozprzestrzeniające się od XVIII wieku, oraz związane z nim powstanie społeczeństwa konsumpcyjnego¹⁹. Zdaniem F. Byłoka współcześnie to właśnie konsumpcja staje się istotnym czynnikiem zróżnicowania społecznego, natomiast tracą na znaczeniu takie czynniki, jak dochody czy własność. Określa ona także status społeczny jednostki i jej prestiż. Autor ten wprowadza także pojęcie konsumpcji prestiżowej oraz, idących za nią, grup pluralistycznych stanowiących zamiast klas i warstw społecznych podstawowe składniki struktury społecznej²⁰.

Kolejnym, ważnym aspektem rozważań socjologii gospodarki jest miejsce i rola usług w gospodarce opartej na wiedzy. W obrębie rozwiniętych gospodarek następuje przesunięcie ludzkiej aktywności z sektora działalności przemysłowej w kierunku szeroko pojętych usług²¹. Natomiast klasyczny, autorstwa Colina Clarka, podział na trzy sektory gospodarki²² ma obecnie inny wymiar. Współcześnie rola szczególnie przypada sektorowi usług profesjonalnych. Charakteryzuje je wysoka chłonność wiedzy oraz pogłębiająca się specjalizacja. Dodatkowo w społeczeństwie wiedzy szczególnie rola przypada tzw. usługom matriksowym, które dotyczą Internetu, ale ich skutki przebiegają w realnej a nie wirtualnej rzeczywistości²³. Aby tworzenie gospodarki opartej na wiedzy było możliwe, niezbędne jest zaangażowanie w te procesy różnych kategorii społecznych (uczonych, przedsiębiorców czy samorządowców).

---

¹⁸ A. SUWALSKI, *Problematyka uspołecznienia człowieka ekonomicznego*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 153-164.

¹⁹ F. BYŁOK, *Konsumpcja i społeczeństwo*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 165-184.

²⁰ Tamże.

²¹ M. SUCHACKA, M. SZCZEPAŃSKI, W. ŚLĘZAK-TAZBIR, *Pożegnanie robotnika i kopalni? Sektor usług w gospodarce opartej na wiedzy*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 185-212.

²² P. ADAMCZYK, *Regionalne zróżnicowanie przemian w trójsektorowej strukturze osób pracujących w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 99(2012), z. 4, s. 29-37.

²³ M. SUCHACKA, M. SZCZEPAŃSKI, W. ŚLĘZAK-TAZBIR, *Pożegnanie robotnika i kopalni?*, s. 185-212.

Kategorie i struktury społeczne to kolejny ważny element w rozważaniach socjologii gospodarki. Struktury społeczne nazywane grupami interesu to interesariusze, jak i dysfunkcjonalne grupy interesów obejmujące klasycznie rozumianą przestępczość oraz przestępczość ponowoczesną (plagiatyzm, kreatywna księgowość itp.). Zdolność do wywierania wpływu na decyzje gospodarcze i polityczne mają także grupy kontraktualne, środowiskowe i branżowe grupy wpływu²⁴ oraz ich funkcjonalność i dysfunkcjonalność.

Niezwykle ważną kategorią jest także zawód oraz pojęcie podziału pracy jako fundamentalnego zjawiska społecznego. Zawód i zawodowy podział pracy stanowią we współczesnych rozważaniach i badaniach empirycznych istotny wskaźnik położenia społecznego²⁵. Pod koniec XX wieku wyłonił się także nowy zawód – menedżer. Warto prześledzić wzajemne relacje między menedżerami a właścicielami kapitału, między menedżerami a specjalistami, wskazując jednocześnie na wewnętrzne zróżnicowanie samych menedżerów – od kierowników bezpośredniego dozoru, przez średni szczebel zarządzania aż po naczelników dyrektorów korporacji²⁶. Z pojęciem tym związany jest także samorząd gospodarczy, jako instytucja zrzeszająca przedsiębiorców, oraz relacje między strukturą gospodarczą a pozostałymi strukturami życia społecznego.

Analizie warto także poddać miejsce i rolę przedsiębiorstwa w nowoczesnej gospodarce. Przedsiębiorstwo jest tu traktowane jako system społeczny, w którym dokonuje się instytucjonalizacja stosunków gospodarczych. Socjologicznie jest to układ ról i grup społecznych, stosunków społecznych, a także społeczna struktura przedsiębiorstwa, która obejmuje tak funkcjonalne, jak i dysfunkcjonalne grupy o formalnym i nieformalnym charakterze²⁷. Nie bez znaczenia jest także komplementarny charakter „wzrostu gospodarczego” oraz „rozwoju społecznego” – zarówno na poziomie refleksji teoretycznej, jak i na poziomie polityki gospodarczej. Z rolą przedsiębiorstwa związane jest kolejne współczesne pojęcie – społeczna odpowiedzialność biznesu oraz etyka biznesu. Oba te terminy pozostają we wzajemnych relacjach. Jak wskazuje jednak H. Januszek²⁸, pierwszy z nich jest rodzajem długofa-

²⁴ P. RUSZKOWSKI, *Grupy interesów w gospodarce*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 213-236.

²⁵ A. PRZESTALSKI, *Zawód i sposoby jego analizy w dawnej i nowej socjologii*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 237-264.

²⁶ S. BANASZAK, *Menedżerowie w strukturach klasowo-stanowych społeczeństw współczesnych*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 265-282.

²⁷ K. DOKTÓR, *Przedsiębiorstwo*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 333-348.

²⁸ H. JANUSZEK, *Odpowiedzialność społeczna biznesu*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 349-368.

lowej strategii podejmowanej dobrowolnie, a drugi wiąże się z aksjonormatywnym systemem funkcjonowania gospodarki oraz innych sfer życia społecznego. Zdaniem tego autora nadchodzi era przedsiębiorstw zarządzanych w sposób przyjazny dla człowieka, zhumanizowanych – zarówno na poziomie relacji wewnętrznych, jak i relacji z otoczeniem.

Nie bez znaczenia jest także problematyka nadzoru korporacyjnego, którego forma i relacje między akcjonariuszami oraz interesariuszami różnią się w zależności od systemu gospodarczego. W zakresie *corporate governance* mamy do czynienia z opieraniem się ogólnosiwiatowym tendencjom do ujednolicania pewnych wzorców, a nawet opierania się procesom globalizacyjnym²⁹.

Swoją uwagę socjologia gospodarki poświęca także przedsiębiorczości w zarządzaniu, jej uwarunkowaniom i relacji z otoczeniem oraz zarządzaniu talentami. Zdaniem Krzysztofa T. Koneckiego: „osoby posiadające talenty przedsiębiorcze mają największą zdolność do tworzenia w firmach wartości dodanej”³⁰. Ale zarządzanie takimi przedsiębiorczymi talentami wymaga stworzenia odpowiednich warunków – kultury organizacyjnej i klimatu otwartości, współpracy, oraz eliminowania negatywnych stanów emocjonalnych z organizacyjnego życia.

Problemy socjologii gospodarki, zwłaszcza w późniejszym okresie jej istnienia, są wieloaspektowe i obejmujące swym zakresem szerokie spectrum zagadnień ekonomicznych. Subdyscyplina ta ma także pewien dorobek rozwijany na rodzimym gruncie. Przyczyniają się do tego także pracownicy Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych KUL, na czele z jej kierownikiem prof. dr. hab. inż. Sławomirem Partyckim.

Sławomira Partyckiego koncepcja społecznej gospodarki rynkowej

Społeczna gospodarka rynkowa to jedno z zagadnień najchętniej podejmowanych zarówno przez ekonomistów, jak i socjologów, politologów i historyków. Zdaniem Sławomira Partyckiego, którego praca badawcza poświęcona jest w dużym stopniu temu właśnie zagadnieniu, „[...] budowanie związków pomiędzy życiem człowieka a porządkiem gospodarczym należy zaliczyć do podstawowych proble-

---

²⁹ K. KARCZMARCZUK, *Systemy nadzoru korporacyjnego – gospodarki postsocjalistyczne*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 367-384.

³⁰ K. KONECKI, *Zarządzanie talentami – zarządzanie lamentami, czyli jak rozwija się „geniusz”?*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, s. 411-437.

mów teoretycznych i praktycznych ostatnich dwóch wieków³¹. Według niego w rozważaniach na temat systemu gospodarczego powinno się brać pod uwagę motywację, osobowość i postawy człowieka. Natomiast jego działania i zachowania powinny być opisywane w kategoriach jakościowych, czyli uwzględniać elementy psychospołeczne i kulturowe³².

W naukowych rozważaniach S. Partyckiego dotyczących gospodarki rynkowej wyróżnić można trzy podstawowe zagadnienia:

1. Podstawy i założenia społecznej gospodarki rynkowej.
2. Społeczne komponenty gospodarki rynkowej.
3. Relacja społecznej gospodarki rynkowej do rozwoju społecznego i państwa.

Część pierwsza skupiona została na podstawowych pojęciach i założeniach gospodarki rynkowej. Należy do nich m.in. rynek, definiowany przez omawianego autora jako kombinacja czynników ekonomicznych i społecznych na różnych płaszczyznach jego funkcjonowania. Przy czym rynek i życie społeczne to dwa kooperujące obszary życia ludzkiego³³. Zarówno rynek bez czynników społecznych, jak i życie społeczne bez rynku – to dwa wykluczające się obrazy życia³⁴. Jak zauważa Partycki, sam model społecznej gospodarki rynkowej ma różne odmiany na całym świecie, a ich cechami wspólnymi są: budowanie rynku na zasadach wolności, własności prywatnej, konkurencji oraz stabilnym pieniądzu, które zapewniają odpowiedni poziom bezpieczeństwa społecznego i dobrobytu. Podobnie jak wielu innych badaczy, odwołuje się do myśli ordoliberalnej, która akceptowała przesłankę o istnieniu obiektywnego porządku na świecie. Ten porządek jest przeciwieństwem chaosu, zrodzonego przez kryzys³⁵. Według ordoliberalizmu państwo powinno sprawować kontrolę prawną nad porządkiem na rynku, zaś ład gospodarczy powinien pozostawać w określonych związkach z porządkiem społecznym, politycznym i prawnym³⁶. Wyznacznikiem zaś obecnego ładu gospodarczego jest rynek i obowiązująca w jego ramach racjonalność³⁷.

---

³¹ S. PARTYCKI, *Osoba w strukturach sieci*, w: *Religia a gospodarka*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 239.

³² S. PARTYCKI, *Egoizm, altruizm – racjonalność*, w: *Społeczny wymiar rynku*, red. S. Partycki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996, s. 165.

³³ S. PARTYCKI, *Społeczne funkcje rynku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 15.

³⁴ Tamże, s. 21.

³⁵ S. PARTYCKI, *Ideowy rodowód społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce. Model a rzeczywistość*, red. S. Partycki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000, s. 377-380.

³⁶ S. PARTYCKI, *Społeczne funkcje rynku*, s. 53.

³⁷ S. PARTYCKI, *Osoba w strukturach sieci*, s. 239.

W swoich badaniach omawiany autor niejednokrotnie odwołuje się do twórców systemu społecznej gospodarki rynkowej, do których należy m.in. W. Eucken, A. Müller-Armack, A. Rüstow czy W. Röpke, zwłaszcza próbując zinterpretować fundamenty tego systemu³⁸. Jego zdaniem pojawiające się problemy wynikają z wymieszania podstaw ideowych katolickiej nauki społecznej i ordoliberalizmu. Połączenie to było konieczne w czasach, gdy tworzyła się społeczna gospodarka rynkowa. Wyróżnia przy tym kilka etapów formowania się tej koncepcji:

1. Trwał 10 lat i był ukierunkowany na wzrost gospodarczy.
2. Brał pod uwagę pozaekonomiczne czynniki wzrostu, jak sfera badań naukowych czy edukacji.
3. Związany z upadkiem muru berlińskiego³⁹.

Zdaniem Partyckiego społeczna gospodarka rynkowa jest systemem mieszanym, który obejmuje w jedną całość życie gospodarcze i społeczne. Jest ona równocześnie sposobem integracji i koordynacji pomiędzy rynkiem, państwem a interesami różnych grup społecznych. Jego zdaniem omawiana kategoria zawsze musi być ujmowana w sposób integralny, gdyż jest połączeniem porządku gospodarczego i zapewnieniem realizacji potrzeb człowieka, jego interesów i celów⁴⁰. Konieczny jest przy tym interwencjonizm państwowy, za którym jednoznacznie opowiada się ta koncepcja. Przywołuje się tu zasadę sprawiedliwości, która ma za zadanie stabilizować procesy gospodarcze i pokój społeczny. Państwo powinno dążyć do ograniczenia interesów grupowych i zapobiegać wszelkim działaniom naruszającym wolności obywatelskie⁴¹.

Kolejnym, ważnym pojęciem jest proces wymiany, który ma swoje odniesienie do względów społecznych, kulturowych i religijnych. Proces ten w społeczeństwach pierwotnych przyjmował postać wymiany towaru na towar. Odkrycie i zastosowanie pieniądza jako formy wymiany doprowadziło do ukształtowania się gospodarki rynkowej. Sam pieniądz zaś to środek komunikacji w życiu gospodarczym, a jego wartość stanowi jeden z nieodłącznych warunków poprawnego funkcjonowania tego typu gospodarki. Sam pieniądz umożliwia swobodny przepływ dóbr i usług na rynku, a więc możliwość realizacji zasady wolnej konkurencji⁴².

---

³⁸ S. PARTYCKI, *Elementy społeczne w społecznej gospodarce rynkowej*, Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS w Lublinie, Lublin 1996, s. 45-50.

³⁹ Tamże, s. 15.

⁴⁰ S. PARTYCKI, *Ideowy rodowód społecznej gospodarki rynkowej*, s. 377.

⁴¹ Tamże, s. 13-16.

⁴² S. PARTYCKI, *Społeczne funkcje rynku*, s. 14-15.

Jeden z fundamentów gospodarki rynkowej to rzadkość dóbr i usług, a posiadanie własności prywatnej jest jej wyznacznikiem i każdy ma do niej prawo, które jest jednak ograniczone zasadą sprawiedliwości społecznej. Własność prywatna jest zabezpieczeniem człowieka – dzięki niej podejmuje on inicjatywy gospodarcze. Tworzy ona ramy porządkowe dla rynku i harmonizuje życie społeczne. To na niej budowany jest policentryczny ład społeczny i demokratyczny system polityczny⁴³.

W społecznej gospodarce rynkowej szczególne znaczenie mają także zachowania człowieka, jego potrzeby i motywacje. W ekonomii mówi się o dwóch biegunach je wyznaczających – egoizm i altruizm. Egoizm jako część składowa indywidualizmu sprawia, że człowiek koncentruje się na własnym interesie. Zachowania altruistyczne wyzwalane są natomiast przez organizacje życia społecznego (jak służba zdrowia czy organizacje charytatywne) oraz przez mechanizmy solidarności grupowej. Szczególną formą altruizmu jest współpraca, która oznacza inicjatywę, aktywność i zaangażowanie jednostki. Tego typu zachowania psychospołeczne były podstawą ukształtowania się koncepcji *homo oeconomicus*, według której człowiek widziany jest w kategorii kalkulowania korzyści, maksymalizowania zysków i niwelowania strat⁴⁴. Partycki wskazuje, że ważną rolę odgrywa także komunikacja społeczna, oparta na powtarzalnych i wyuczonych znakach⁴⁵. Jeśli ten proces jest zakłócony, to komunikacja powoduje spadek integralności porządku społecznego. Jej objawem może być inflacja, której wysoki stopień sprzyja zniekształceniu struktury informacji niesionej przez pieniądz⁴⁶.

Kolejnym, ważnym pojęciem społecznej gospodarki rynkowej jest konkurencja. Zdaniem Partyckiego rynek może istnieć wtedy, gdy podmioty na rynku mają dużo wolności, a podaż, popyt i ceny mogą się swobodnie kształtować w ramach zmieniających się warunków gospodarczych. Doskonała konkurencja natomiast zakłada stan, w którym nikt na rynku nie wpływa na podaż, a tym samym na cenę towaru. W ramach konkurencji powinna być dostateczna liczba dostawców i odbiorców, a ich wpływ na funkcjonowanie rynku powinien być znikomy⁴⁷. Według teorii ordoliberalnej konkurencja spełnia trzy podstawowe funkcje: minimalizuje koszty

⁴³ Tamże, s. 93-104.

⁴⁴ H. ZBOROŃ, *Koncepcje podmiotu gospodarującego w teoriach ekonomicznych*, w: *Gospodarka a społeczeństwo*, red. J. Sikora, Wydawnictwo i Drukarnia UNI-DRUK, Poznań 2010, s. 40.

⁴⁵ S. PARTYCKI, *Racjonalność zachowań gospodarczych*, w: *Człowiek a rynek*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, s. 58.

⁴⁶ S. PARTYCKI, *Spoleczne funkcje rynku*, s. 25.

⁴⁷ Tamże, s. 70.

wytwarzania i dystrybucji; wymusza na przedsiębiorcach inwestowanie uzyskanych zysków; podwyższanie zysków, a przez to poprawę jakości produktów. Tym samym konkurencja staje się siłą motoryczną postępu i rozwoju. Omawiany autor podkreśla, że teoria ta łączy konkurencję z celami społecznymi, gdyż pełna konkurencja oznacza rozwijanie wolności i dobrobytu oraz umożliwia realizację zasady sprawiedliwości i polityki bezpieczeństwa socjalnego⁴⁸. Działania na rynku natomiast podlegają procesom samoregulacji i samoorganizacji ze strony sił rynkowych⁴⁹.

Drugim, istotnym zagadnieniem, któremu Partycki poświęcił znaczną część swojej pracy badawczej, są społeczne komponenty społecznej gospodarki rynkowej. Jego zdaniem funkcjonowanie zasad sprawiedliwości społecznej, dobra wspólnego, solidarności czy pomocniczości jest stymulatorem ładu społecznego⁵⁰. W społecznej gospodarce rynkowej związku pomiędzy rynkiem a solidarnością opierają się głównie na katolickiej nauce społecznej. Solidarność oznacza jedność ludzi i zgodę w dążeniu do dobra wspólnego. Jest to swego rodzaju odpowiedzialność jednostki za wspólnotę. Społeczeństwo oparte na solidarności składa się ze zorganizowanych grup skłonnych do dialogu, porozumienia i kompromisów⁵¹, a zadaniem państwa jest pomoc oraz wskazywanie odpowiedniego toru, by przywrócić jednostkom prawidłową równowagę życiową.

Sprawiedliwość natomiast wywodzi się z prawa naturalnego i obejmuje racje dobra wspólnego i prawa osoby ludzkiej. W omawianym tu typie gospodarki funkcjonują obok siebie sprawiedliwość zamienna (odwołuje się do ekwiwalentności świadczeń ocenianych przez rynek) i rozdzielcza (oznacza rozdzielanie świadczeń między obywateli według kryteriów dobra wspólnego). To dzięki niej jest możliwe utrzymanie poprawnych stosunków między ludźmi⁵². Istnieje jeszcze sprawiedliwość prawna, która jest formą stosunków nie tylko między jednostkami i grupami społecznymi, lecz także między państwem i mniejszymi strukturami społecznymi⁵³.

Kolejną, związaną z pozostałymi, jest zasada dobra wspólnego oraz zasada pomocniczości. Zdaniem tego autora udział poszczególnych jednostek w realizowaniu dobra wspólnego jest możliwy dzięki określonym obowiązkom państwa, a zgodne

---

⁴⁸ Tamże, s. 79-85.

⁴⁹ Tamże, s. 105.

⁵⁰ Tamże, s. 62.

⁵¹ S. PARTYCKI, *Ideowy rodowód społecznej gospodarki rynkowej*, s. 381.

⁵² S. PARTYCKI, *Katolickie korzenie społecznej gospodarki rynkowej*, „Zeszyty Społeczne” 2000, nr 8, s. 26-27.

⁵³ S. PARTYCKI, *Społeczne funkcje rynku*, s. 139.

dążenie podmiotów życia społecznego do dobra wspólnego jest źródłem rozwoju solidarności. Dobro wspólne powinno być celem całego społeczeństwa⁵⁴. Zasada pomocniczości jest natomiast urzeczywistnieniem zasady sprawiedliwości⁵⁵. Jej celem jest całościowa organizacja społeczeństwa w wielu funkcjach, a zadaniem – niesienie pomocy i troska o społeczności słabsze i mniejsze przez społeczności silniejsze i większe. Celem państwa pomocniczego nie jest jednak dążenie do socjalnej równości – byłoby to sprzeczne z zasadami społecznej gospodarki rynkowej⁵⁶.

Kolejnym, wskazywanym przez autora, komponentem przywoływanej tu koncepcji jest społeczny wymiar współzawodnictwa – rozumiany jako dążenie poszczególnych podmiotów życia gospodarczego do uzyskania jak największych korzyści. Istotny jest bowiem podział uzyskanych dochodów. Większy stopień równości w jego podziale jest ważny dla rozwoju gospodarczego⁵⁷. Koniecznym warunkiem funkcjonowania zasady współzawodnictwa na rynku jest stabilna wartość pieniądza. Przedsiębiorca, chcąc osiągnąć zysk, musi uwzględnić potrzeby nabywców⁵⁸. Przestrzeganie wcześniej wymienionych zasad jest warunkiem urzeczywistnienia sprawiedliwości społecznej⁵⁹.

Trzecim, głównym nurtem badań S. Partyckiego jest społeczna gospodarka rynkowa w relacji do rozwoju społecznego i państwa. Jego zdaniem koncepcja silnego państwa jest jednym z fundamentów społecznej gospodarki rynkowej. Państwo ma być przede wszystkim organem, który strzeże dobra wspólnego⁶⁰. Równocześnie społeczna gospodarka rynkowa akceptuje interwencjonizm państwowy, rozumiany jako stopień ingerencji państwa w życie gospodarcze i społeczne⁶¹. Socjologicznie rzecz biorąc, celem działań interwencyjnych państwa jest wyrównywanie szans poszczególnych podmiotów, zarówno małych firm, jak i całych gałęzi gospodarki. Interwencyjne mechanizmy państwa mogą przybierać różne formy, zarówno cenowe, jak i pozacenowe: subwencje, instrumenty finansowe, kwoty produkcji etc. Jednym z najważniejszych celów interwencyjnych państwa jest zwalczanie bezrobocia. Przy

---

⁵⁴ S. PARTYCKI, *Elementy społeczne w społecznej gospodarce rynkowej*, s. 80.

⁵⁵ Tamże, s. 83.

⁵⁶ S. PARTYCKI, *Společne funkcje rynku*, s. 30.

⁵⁷ S. PARTYCKI, *Elementy społeczne w społecznej gospodarce rynkowej*, s. 67.

⁵⁸ Tamże, s. 71.

⁵⁹ Tamże, s. 76.

⁶⁰ S. PARTYCKI, *Ideowy rodowód społecznej gospodarki rynkowej*, s. 380.

⁶¹ S. PARTYCKI, *Společne funkcje rynku*, s. 53.

czym społeczna gospodarka rynkowa nie gwarantuje pełnego zatrudnienia, gdyż mogłaby się przekształcić w państwo opiekuńcze lub nawet nadopiekuńcze. Dodatkowo do zadań państwa należy budowanie i finansowanie infrastruktury technicznej, organizowanie robót publicznych oraz stymulowanie polityki regionalnej i ekologicznej. Są to działania uzupełniające do działań rynku⁶².

W ich skład wchodzi także działania instytucji, które, w przypadku zdarzeń losowych, przyznają obywatelom określone świadczenia. System ten odwołuje się do zasady pomocniczości i solidarności. Ma do niego prawo każdy obywatel. Aktualnie duży wpływ na jego kształtowanie ma także Unia Europejska⁶³. Ale biorą w nim udział także przedsiębiorstwa, opiekując się emerytami, zapewniając opiekę dzieciom i młodzieży, czy proponując dodatkowe systemy ubezpieczeniowe⁶⁴.

Bardzo istotną kategorią w rozwoju społecznym jest postęp, który w wymiarze gospodarczym dąży do poprawy warunków życia. Przywoływany tu autor podkreśla, że „[...] w wymiarze technicznym i gospodarczym nośnikiem zmian [postępu – przyp. własny] jest innowacja oraz ryzyko”⁶⁵. Rynek wyznacza tor postępu, a zmiany rynkowe przenoszone są na życie społeczne. Zdaniem Partyckiego mechanizmy rynkowe są drogą wyzwalania innowacyjności oraz ułatwiają przemieszczanie się ich w przestrzeni społecznej⁶⁶. Jednak uważa on, że rynek nie jest jedyną siłą kreującą postęp społeczny, gdyż rozwój nie zachodzi tylko w jednej dziedzinie życia człowieka, ale musi uwzględniać również inne dziedziny (religia, natura, kultura) – integralny obraz życia człowieka. Rozwój więc może nastąpić wtedy, gdy czynnik gospodarczy i życie społeczne osiągną stan równowagi⁶⁷. Nakładanie się wzajemne procesów gospodarczych i społecznych powoduje, iż strukturalne zmiany w sferze gospodarczej są jednocześnie czynnikiem zmian społecznych. W rezultacie działania gospodarcze mimowolnie rzutują na inne sfery życia człowieka, także społeczną⁶⁸.

Wieloletnie badania nad społeczną gospodarką rynkową Sławomira Partyckiego są kompleksowe i wnoszą istotny wkład w subdyscyplinę socjologia gospodarki w Polsce. Tematyce tej swoje naukowe rozważania częściowo poświęcają także

---

⁶² Tamże, s. 142-147.

⁶³ Tamże, s. 105-107.

⁶⁴ Tamże, s. 143.

⁶⁵ Tamże, s. 157.

⁶⁶ Tamże, s. 175.

⁶⁷ Tamże, s. 154.

⁶⁸ Tamże, s. 167.

pozostali pracownicy Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych KUL.

Alina Betlej, zajmująca się przede wszystkim rolą Internetu i nowych technologii w gospodarce, swoją uwagę koncentruje na innowacyjności w gospodarce sieciowej, prognozując możliwe nowe modele wzrostu w nowoczesnych gospodarkach opartych na współpracy wielu podmiotów⁶⁹ oraz możliwości ich zastosowania w regionalnych strategiach rozwoju⁷⁰. Proces usieciowienia definiuje w kategoriach uniwersalnych. Sieciowość staje się – jej zdaniem – cechą charakterystyczną współczesnej cywilizacji, której znakiem rozpoznawalnym jest bezsprzeczne i wielowymiarowe połączenie świata społecznego i technologicznego, narodziny specyficznego *cywilizacyjnego interfejsu* umożliwiającego wymianę sygnałów pomiędzy różnymi podłączonymi do sieci urządzeniami, węzłami. Szczególnie dużą uwagę przywiązuje do sieciowości przedsiębiorstw, zwłaszcza w dobie niezwykle szybko postępującej globalizacji⁷¹, wskazując przy tym na to, że współczesna gospodarka oparta jest na sieciach relacji⁷², które praktycznie są również kreatorami kontekstu instytucjonalnego, np. terenów przygranicznych⁷³ czy regionalnych sieci rozwoju, jak Lubelski Klaster⁷⁴. Podkreśla przy tym, jak ważne w tworzeniu gospodarki sieciowej jest pojęcie kapitału, zarówno intelektualnego⁷⁵, jak i społecznego⁷⁶, oraz rozwój nowoczesnych

---

⁶⁹ A. BETLEJ, K. GRABCZUK, *Innowacyjność i rozwój lokalny w gospodarce sieciowej. Nowe modele wzrostu*, w: *Przedsiębiorstwo w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. G. Główka, R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 379-385.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ A. BETLEJ, *Sieciowość organizacji przedsiębiorstw w dobie globalizacji*, w: *Podnikowa ekonomika a management*, Zilinska Univerzita w Zilinie, Slovakia 2012, s. 46-59.

⁷² A. BETLEJ, *Gospodarka w sieciach relacji*, „Transformacje”. Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. An Interdisciplinary Journal 2010, nr 1-2, s. 250-261; TAŻ, *Przedsiębiorstwo sieciowe – mit czy rzeczywistość?*, w: *Kultura a rynek*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 489-494.

⁷³ A. BETLEJ, *Sieci gospodarcze jako kreatorzy kontekstu instytucjonalnego terenów przygranicznych*, w: *Problemy rozwoju terenów przygranicznych oraz ich udział w procesach integracyjnych*, red. I.R. Kocan, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki, Łuck 2008, s. 177-180; TAŻ, *Współpraca transgraniczna w gospodarce sieciowej*, w: tamże, s. 333-336.

⁷⁴ A. BETLEJ, K. GRABCZUK, *Networks and regional Development on the example of the Lubelskie Region*, w: *Meandry współpracy sieciowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 261-270; A. BETLEJ, *Opracowanie modelu organizacyjnego klastra bioenergetycznego*, Projekt „Nauka Transfer Rozwój”, Laos, Lublin 2012, s. 139-152.

⁷⁵ A. BETLEJ, *Pracownicy jako agenci wiedzy. Zarządzanie kapitałem intelektualnym przedsiębiorstw sieciowych*, w: *Kalejdoskop Naukowy 2*, red. S.B. Krajewski, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2009, s. 21-32.

⁷⁶ A. BETLEJ, *Zaufanie społeczne a kapitał społeczny przedsiębiorstwa sieciowego*, w: *E-gospodarka – E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 343-348.

technologii⁷⁷. Nie mniej uwagi poświęca aspektowi edukacyjnemu w tworzeniu i funkcjonowaniu nowoczesnych gospodarek opartych na sieci, podkreślając zarówno rolę uniwersytetów, zwłaszcza we współpracy B+R⁷⁸, jak i przy tworzeniu projektów spin-off⁷⁹, oraz problemy, z jakimi się w tej współpracy obie strony spotykają⁸⁰. Dużo miejsca poświęca także kategorii ryzyka⁸¹. W połączonym świecie zmienia się nie tylko struktura władzy, ale także sposób konstrukcji i dystrybucji wiedzy⁸². Digitalizacja zasobów informacyjnych i potencjał kreatywny nowych technologii osiągnęły współcześnie bardzo zaawansowany poziom. Implikacje tegoż procesu wydają się mieć niezwykle ważne dla przyszłości naszej cywilizacji skutki. Technologia staje się jednym z aktorów procesu naznaczania symbolicznych pól władzy w usieciowionej rzeczywistości. Insigniami władzy symbolicznej są kody dostępu do określonych sieci i umiejętność dyskursywnego legitymizowania odtwarzanych w aktach komunikacji społecznych porządków.

Ostatnim, nie mniej ważnym aspektem socjologii gospodarki, któremu przedstawiana tu autorka poświęca znaczną część swoich badań, jest bezpieczeństwo w gospodarce sieciowej, z perspektywy zarówno teoretycznej⁸³, jak i praktycznej,

---

⁷⁷ A. BETLEJ, *Non-knowledge, Risk and Technology in Networked World-Towards the Future*, "Transformacje". Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. An Interdisciplinary Journal 2014, nr 3-4 (82-83), s. 2-17; TAŻ, *Virtual City in the Abstract: Changing the Nature of Urban Space*, w: *Peripheral Metropolitan Areas in the European Union. The Case of Lublin*, eds. Z. Pastuszak, M. Sagan, K. Żuk, ToKnow Press, Bangkok–Celje–Lublin 2015, s. 261-269; A. BETLEJ, K. GRABCZUK, *IT Technologies in Regional Development. The Case Study of the Lubelskie Voivodeship*, w: *E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 486-494.

⁷⁸ A. BETLEJ, *Zarządzanie wiedzą w projektach spin-off*, w: *ABC przedsiębiorczości akademickiej*, Polska Fundacja Upowszechniania Nauki, Warszawa 2011, s. 80-151.

⁷⁹ Tamże; A. BETLEJ, *Znaczenie badań naukowych w gospodarce sieciowej*, w: *Społeczeństwo sieci – gospodarka sieciowa w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 489-501.

⁸⁰ A. BETLEJ, *Perspectives and Barriers of Academic Entrepreneurship Development in the Lublin Region*, w: *Innowacyjność i przedsiębiorczość w warunkach kryzysu*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 449-459.

⁸¹ A. BETLEJ, *Ryzyko w społeczeństwie sieciowym. Aspekty edukacyjne*, w: *Społeczny wymiar obronności*, red. J. Walczak, Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa 2014, s. 127-135.

⁸² Por. L.W. ZACHER, *Transformacje i perspektywy społeczeństw informacyjnych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2013, nr 32, s. 534-551; TENŻE, *Utechnicznienie człowieka i marketing jego działalności a kultura przyszłości*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2015, z. 85, s. 617-641; E. SIAPERA, *Understanding New Media*, Dublin City University, Sage Publications, Dublin 2012.

⁸³ A. BETLEJ, *Bezpieczeństwo w gospodarce sieciowej – przykład Polski i Ukrainy. Analiza teoretyczna*

od ochrony wiedzy w przedsiębiorstwie sieciowym⁸⁴, aż po wywiad gospodarczy⁸⁵. Sieciowe pola władzy są niejawne, ze względu na polimorficzny charakter samej władzy. Zakres oddziaływania relacji sił kształtowanych w ramach sieci ma totalny charakter. W usieciowionym świecie niezwykle interesujący jest sposób zapośredniczonej wirtualnie konstrukcji niewiedzy i wiedzy na temat technologii, jej funkcji i gospodarczych implikacji, który oddziaływać może na sposób oceny techniki. W usieciowionym społeczeństwie będą krystalizowały się coraz to nowe obszary ryzyka technologicznego i niewiedzy. Przyszłość technologiczna jest stale produkowana i reprodukowana w wirtualnym, połączonym świecie. Ryzyko ma także coraz bardziej produktywny charakter, wytwarza pewną rzeczywistość, narrację i normalizuje ją.

Tą problematyką w swoich badaniach zajmuje się także inny pracownik Katedry – Urszula Soler, koncentrując się przede wszystkim na znaczeniu bezpieczeństwa w gospodarce, z perspektywy zarówno teoretycznej⁸⁶, jak i praktycznej⁸⁷. Wiele uwagi poświęca przy tym *technology assessment* i jej roli w tworzeniu nowoczesnych technologii zmieniających gospodarkę⁸⁸, jak Internet⁸⁹ czy rzeczywistość rozszerzona⁹⁰.

---

problemu, w: *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. T. Kubaczyk, H. Binkowski, Krasieczyn 2008, s. 385-391.

⁸⁴ A. WINOGRODZKA, R. KISIELEWSKI, *Protection and Transfer of Knowledge in the Organization's security system*, w: *Modern tendencies of management*, ed. A. Makštutis, Vilnius 2008, s. 352-357; A. BETLEJ, *Ochrona wiedzy w gospodarce sieciowej*, w: *Nowoczesność – ponowoczesność – społeczeństwo obywatelskie w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 434-437.

⁸⁵ A. BETLEJ, *Gospodarka w sieciach relacji*, s. 250-261.

⁸⁶ U. LULKIEWICZ, *Nimby Effect in rational choice theory perspective*, w: *Modern tendencies of management*, ed. A. Makštutis, MAL, Vilnius 2008, s. 363-368.

⁸⁷ U. LULKIEWICZ, A. SZROMEK, *Socioeconomic problems of the Polish spas: history and contemporary situation*, w: *Modern tendencies of management*, s. 369-377.

⁸⁸ U. SOLER, *Rola nowoczesnych technologii w cyberwojnie*, w: *E-gospodarka w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 373-382; TAŻ, *Redefinicja społecznej roli nauki w kontekście rozwoju metod wartościowania technologii*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 489-498.

⁸⁹ U. SOLER, *Bezpieczeństwo społeczne versus Internet – jaka przyszłość?*, w: *Zagrożenia i wyzwania bezpieczeństwa współczesnego świata. Wymiar ekonomiczno-społeczny*, red. I. Oleksiewicz, K. Stępień, Rambler Press, Warszawa 2016, s. 625-640.

⁹⁰ U. SOLER, *Rzeczywistość rozszerzona a social security*, w: *Społeczeństwo, technologia, gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 423-438; TAŻ, *Ethnographic island in cyberspace*, w: *Organizacja społeczna*

Stara się odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu technologie sieciowe mogą być społecznie szkodliwe, gdy są wykorzystywane w niewłaściwy sposób, np. przez grupy terrorystyczne⁹¹.

Innym elementem socjologii gospodarki, którym interesuje się Soler, jest bezpieczeństwo żywnościowe, które w ostatnich latach stało się centrum debaty politycznej, społecznej i gospodarczej⁹². Kraje o wysokim dochodzie uważały, że nie dotyczy ich ubóstwo żywnościowe (przynajmniej w przypadku większości populacji). Jednak niedawny kryzys gospodarczy i finansowy podważyły takie założenie i spowodowały problemy żywnościowe nie tylko w krajach o niskich i średnich dochodach, ale także tych o wysokim stopniu rozwoju. Co więcej to, co zaczęło wzbudzać zainteresowanie opinii publicznej i decydentów politycznych w krajach o wysokim dochodzie, to swowolność, pozorny paradoks sprzeczności – z jednej strony poszerza się liczba osób, które cierpią głód, a równocześnie ogromna ilość żywności jest marnowana każdego dnia⁹³.

---

w strukturach sieci. *Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. A. Betlej, S. Partycki, M. Parzyszek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 243-249.

⁹¹ U. SOLER, *Technologie sieciowe vs. terroryzm – czy mogą być społecznie szkodliwe?*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2015, nr 1943, z. 85, s. 495-506.

⁹² J.E. DUFFY, *Biodiversity and ecosystem function: the consumer connection*, „Oikos” 99(2002), nr 2, s. 201-219; R. ENGLER-STRINGER, J. HARDER with the SASKATOON FOOD COALITION, *Toward implementation of the Saskatoon Food Charter: A Report*, Community-University Institute for Social Research, University of Saskatchewan 2007; S. PEERS, *EU Justice and Home affairs legislation under the 2009-14 term of the European Parliament*, University of Essex, Colchester 2009; T. LANG, D. BARLING, *Food security and food sustainability: reformulating the debate*, „The Geographical Journal” 2012, vol. 178, z. 4, s. 313-326; G. RICHES, *Food Banks and Food Security, Welfare Reform, Human Rights and Social Policy. Lessons from Canada?*, „Social Policy & Administration” 36(2002), z. 6, s. 648-663; A. TAGHREED, D. DE SAVIGNY, *Systems thinking for strengthening health systems in LMICs: need for a paradigm*, World Health Organization 2012, „Health Policy and Planning” 27(2012), 4, s. iv1-iv3; *World Disasters Report 2013*, <http://www.ifrc.org/en/publications-and-reports/world-disasters-report/world-disasters-report-2013/>; BCFN 2012, <https://www.barillacfn.com/it/forum/>; *European Economic Forecast*, „European Economy” 2014, No. 7, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee7_en.pdf; FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS, *Global food losses and food waste*, Germany 2011; P. GARRONE, M. MELACINI, A. PEREGO, *Surplus food recovery and donation in Italy: the upstream process*, „British Food Journal” 2014, nr 116(9), s. 1460-1477; J. PARFITT, M. BARTHEL, S. MACNAUGHTON, *Food waste within food supply chains: quantification and potential for change to 2050*, Phil. Trans. R. Soc. B. 2010, vol. 365, s. 3065-3081; F. SCHNEIDER, *The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?*, Johannes Kepler University of Linz and IZA, Discussion Paper No. 6423, March 2012.

⁹³ BCFN 2012, <https://www.barillacfn.com/it/forum/>; *European Economic Forecast*, „European Economy” 2014, No. 7, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee7_en.pdf; FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS, *Global food losses and food waste*, Germany 2011; P. GARRONE, M. MELACINI, A. PEREGO, *Surplus food recovery and*

Chociaż odzyskiwanie nadwyżek żywności i jej redystrybucja nie mogą być jedynym sposobem na osiągnięcie bezpieczeństwa żywnościowego, to wciąż są one jedną z możliwych odpowiedzi na rosnącą potrzebę zapewnienia wystarczającej i zdrowej żywności w bogatych społeczeństwach. W celu zmniejszenia marnotrawstwa żywności i poprawy ogólnych wzorców konsumpcji, a także po to, by przywrócić na rynek to, co wciąż jest jeszcze przydatne do konsumpcji, ale nie zostało sprzedawane, kraje te przyjęły regulacje i przepisy zachęcające do zmiany zachowań zarówno na poziomie obywateli, jak i przedsiębiorstw⁹⁴. W swoich pracach autorka omawia polityki odnoszące się do odzyskiwania i redystrybucji żywności w krajach europejskich i na poziomie Unii Europejskiej⁹⁵. Skupia się także na skuteczności polityk dotyczących opracowania skutecznego i efektywnego łańcucha odzyskiwania żywności⁹⁶.

Soler wiele uwagi poświęciła także kryzysowi początku XXI wieku, który ogarnął swym zasięgiem większość rozwiniętego świata, z jednej strony przynosząc ogromne straty, z drugiej – tworząc nowe perspektywy⁹⁷. Czy kryzys może być szansą, czy zawsze jest społecznym i gospodarczym zagrożeniem?⁹⁸ Jakie modele rozwoju po kryzysie nadadzą nowy kształt i sens życiu osobistemu i społecznemu przedsiębiorców?

---

donation in Italy, s. 1460-1477; J. PARFITT, M. BARTHEL, S. MACNAUGHTON, *Food waste within food supply chains*, s. 3065-3081; F. SCHNEIDER, *The Shadow Economy and Work in the Shadow*.

⁹⁴ J. PARFITT, M. BARTHEL, S. MACNAUGHTON, *Food waste within food supply chains*.

⁹⁵ B. DE PIERI, T. TALLARICO, S. BAGLIONI, U. SOLER, E. RICCIUTI, *European Policy for Food Security: The Surplus Food Redistribution Option*, w: *Foodsaving in Europe: At the crossroad of social innovation*, eds. S. Baglioni, F. Calò, P. Garrone, M. Molteni, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 13-36; S. BAGLIONI, B. DE PIERI, U. SOLER, J. ROSELL, T. TALLARICO, *Public Policy Interventions in Surplus Food Recovery in France, Germany, Italy and Spain*, w: *Foodsaving in Europe: At the crossroad of social innovation*, eds. S. Baglioni, F. Calò, P. Garrone, M. Molteni, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 37-48.

⁹⁶ U. SOLER, *Europejskie bezpieczeństwo żywnościowe – najlepsze praktyki*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2016, nr 1961, z. 95, s. 467-480; TAŻ, *Odzyskiwanie nadwyżek żywności a bezpieczeństwo żywnościowe. Casus – Francja*, w: *W trosce o bezpieczne jutro. Reminiscencje i zamierzenia*, red. M. Michalski, A. Bolewski, t. I, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2017, s. 295-308.

⁹⁷ U. SOLER, *Economical Crisis – the new life or the end of the culture? The example of Italy*, w: *Kryzys finansowy – przebieg i skutki społeczno-gospodarcze w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2012, s. 433-450.

⁹⁸ U. LULKIEWICZ, *Last Minute Market – odpowiedzią na społeczne potrzeby czy reakcją na kryzys*, w: *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Lublin 2010, s. 403-414; U. SOLER, *Kryzys jako szansa? W stronę nowych modeli biznesu*, w: *Innowacyjność i przedsiębiorczość w warunkach kryzysu*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 59-71.

W jakim stopniu zjednoczenie Europy ma wpływ na polską gospodarkę i rozwój regionalnych kompetencji, infrastruktury i edukacji?⁹⁹ Próby odpowiedzi na te i wiele innych pytań podejmuje autorka w swoich badaniach.

Zakończenie

Badania polskich socjologów pokazują, że między strukturami gospodarczymi nowoczesnych społeczeństw i pozagospodarczymi sferami życia społecznego występują wzajemne relacje. Od ich siły i charakteru zależy ich wzajemny kształt. Niewątpliwie współczesne gospodarki oraz działania gospodarcze mają społeczny charakter, a socjologia gospodarki stała się ważną subdyscypliną socjologii. Jej rozwijaniu swoje badania poświęcili także pracownicy Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jak będzie wyglądała przyszłość socjologii gospodarki oraz wzajemne relacje ekonomii i społeczeństwa? Jakie nowe wyzwania staną jeszcze przed badaczami tej subdyscypliny? Dynamiczny rozwój socjologii związany z niezwykle szybkimi przemianami społecznymi, zwłaszcza w zakresie rozwoju nowych technologii przyniesie jeszcze niewątpliwie wiele interesujących tematów badawczych.

Bibliografia

- ADAMCZYK P., *Regionalne zróżnicowanie przemian w trójsektorowej strukturze osób pracujących w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 99(2012), z. 4, s. 29-37.
- BANASZAK S., *Menedżerowie w strukturach klasowo-stanowych społeczeństw współczesnych*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 265-282.
- BAGLIONI S., DE PIERI B., SOLER U., ROSELL J., TALLARICO T., *Public Policy Interventions in Surplus Food Recovery in France, Germany, Italy and Spain*, w: *Foodsaving in Europe: At the crossroad of social innovation*, eds. S. Baglioni, F. Calò, P. Garrone, M. Molteni, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 37-48.

---

⁹⁹ U. SOLER, *European programs of human capital and their role in the development of regional competitiveness. On the example of Poland*, „Social Sciences Bulletin” (Daugavpils Universitates) 2015, nr 2, s. 57-63; U. SOLER, *Rozwój sieci dróg elementem polityki bezpieczeństwa lokalnego*, w: *Globalne i lokalne problemy polityki bezpieczeństwa. Polska i świat*, red. M. Górka, U. Soler, t. II, Media-Expo, Poznań 2017; U. SOLER, *Bezrobotni absolwenci – niewykorzystany potencjał Lubelszczyzny?*, „Roczniki Nauk Społecznych” 6(42)2014, nr 4, s. 179-200.

- BCFN 2012, <https://www.barillacfn.com/it/forum/>; *European Economic Forecast*, „European Economy” 2014, No. 7, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee7_en.pdf.
- BECKER G.S., *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, tłum. H. Hagemajerowa, K. Hagemajer, PWN, Warszawa 1990.
- BECKERT J., *The social order of markets*, „Theory and Society” 38(2009), z. 3, s. 245-269.
- BETLEJ A., *Bezpieczeństwo w gospodarce sieciowej – przykład Polski i Ukrainy. Analiza teoretyczna problemu*, w: *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. T. Kubaczyk, H. Binkowski, Krasicyzn 2008, s. 385-391.
- BETLEJ A., *Gospodarka w sieciach relacji*, „Transformacje”. Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. An Interdisciplinary Journal 2010, nr 1-2, s. 250-261.
- BETLEJ A., *Non-knowledge, Risk and Technology in Networked World-Towards the Future*, „Transformacje”. Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. An Interdisciplinary Journal 2014, nr 3-4 (82-83), s. 2-17.
- BETLEJ A., *Ochrona wiedzy w gospodarce sieciowej*, w: *Nowoczesność – ponowoczesność – społeczeństwo obywatelskie w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 434- 437.
- BETLEJ A., *Opracowanie modelu organizacyjnego klastra bioenergetycznego*, Projekt „Nauka Transfer Rozwój”, Laos, Lublin 2012, s. 139-152.
- BETLEJ A., *Perspectives and Barriers of Academic Entrepreneurship Development in the Lublin Region*, w: *Innowacyjność i przedsiębiorczość w warunkach kryzysu*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 449-459.
- BETLEJ A., *Ryzyko w społeczeństwie sieciowym. Aspekty edukacyjne*, w: *Społeczny wymiar obronności*, red. J. Walczak, Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa 2014, s. 127-135.
- BETLEJ A., *Pracownicy jako agenci wiedzy. Zarządzanie kapitałem intelektualnym przedsiębiorstw sieciowych*, w: *Kalejdoskop Naukowy 2*, red. S.B. Krajewski, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2009, s. 21-32.
- BETLEJ A., *Przedsiębiorstwo sieciowe – mit czy rzeczywistość?*, w: *Kultura a rynek*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 489-494.
- BETLEJ A., *Sieci gospodarcze jako kreatorzy kontekstu instytucjonalnego terenów przygranicznych*, w: *Problemy rozwoju terenów przygranicznych oraz ich udział w procesach integracyjnych*, red. I.R. Kocan, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki, Łuck 2008, s. 177-180.
- BETLEJ A., *Sieciowość organizacji przedsiębiorstw w dobie globalizacji*, w: *Podnikova ekonomika a manazment*, Zilinska Univerzita w Zilinie, Slovakia 2012, s. 46-59.
- BETLEJ A., *Virtual City in the Abstract: Changing the Nature of Urban Space*, w: *Peripheral Metropolitan Areas in the European Union. The Case of Lublin*, eds. Z. Pastuszak, M. Sagan, K. Żuk, ToKnow Press, Bangkok–Celje–Lublin 2015, s. 261-269.
- BETLEJ A., *Współpraca transgraniczna w gospodarce sieciowej*, w: *Problemy rozwoju terenów przygranicznych oraz ich udział w procesach integracyjnych*, red. I.R. Kocan, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki, Łuck 2007, s. 333-336.
- BETLEJ A., *Zarządzanie wiedzą w projektach spin-off*, w: *ABC Przedsiębiorczości akademickiej*, Polska Fundacja Upowszechniania Nauki, Warszawa 2011, s. 80-151.

- BETLEJ A., *Znaczenie badań naukowych w gospodarce sieciowej*, w: *Społeczeństwo sieci – gospodarka sieciowa w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 489-501.
- BETLEJ A., *Zaufanie społeczne a kapitał społeczny przedsiębiorstwa sieciowego*, w: *E-gospodarka – E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 343-348.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *Clusters Development in the Lubelskie Region. Towards Networked Growth*, w: *Gospodarka w sieciach relacji*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 223-230.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *Innowacyjność i rozwój lokalny w gospodarce sieciowej. Nowe modele wzrostu*, w: *Przedsiębiorstwo w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. G. Główką, R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 379-385.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *IT Technologies in Regional Development. The Case Study of the Lubelskie Voivodeship*, w: *E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 486-494.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *Networks and regional Development on the example of the Lubelskie Region*, w: *Meandry współpracy sieciowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 261-270.
- BRZEZIŃSKI M., GORYNIA M., HOCKUBA Z., *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją*, „*Ekonomista*” 2008, nr 2, s. 201-232.
- BYŁOK F., *Konsumpcja i społeczeństwo*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 165-184.
- CONVERT B., HEILBRON J., *Where did the new economic sociology come from?*, „*Theory and Society*” 36(2007), z. 1, s. 31-54.
- DE PIERI B., TALLARICO T., BAGLIONI S., SOLER U., RICCIUTI E., *European Policy for Food Security: The Surplus Food Redistribution Option*, w: *Foodsaving in Europe: At the crossroad of social innovation*, eds. S. Baglioni, F. Calò, P. Garrone, M. Molteni, Palgrave Macmillan, London 2017, s. 13-36.
- DERAGON J.T., *The Relationship Factors*, w: *The Emergence of The Relationship Economy. The New Order of Things to Come*, eds. S. Allen, J.T. Deragon, M.G. Orem, C.F. Smith, Happy About, Cupertino 2008.
- DOKTÓR K., *Rynek*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 61-80.
- DOKTÓR K., *Przedsiębiorstwo*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 333-348.
- DUFFY J.E., *Biodiversity and ecosystem function: the consumer connection*, „*Oikos*” 99(2002), nr 2, s. 201-219.
- ENGLER-STRINGER R., HARDER J. with the SASKATOON FOOD COALITION, *Toward implementation of the Saskatoon Food Charter: A Report*, Community-University Institute for Social Research, University of Saskatchewan 2007.
- European Economic Forecast*. „*European Economy*” 2014, No. 7, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee7_en.pdf.
- FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS, *Global food losses and food waste*, Germany 2011.

- GARRONE P., MELACINI M., PEREGO A., *Surplus food recovery and donation in Italy: the upstream process*, „British Food Journal” 2014, nr 116 (9), s. 1460-1477.
- GILEJKO L., *Spoleczeństwo a gospodarka. Socjologia ekonomiczna*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2005, s. 26-27.
- JANUSZEK H., *Odpowiedzialność społeczna biznesu*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 349-368.
- KARCZMARCZUK K., *Systemy nadzoru korporacyjnego – gospodarki postsocjalistyczne*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 367-384.
- KONECKI K., *Zarządzanie talentami – zarządzanie lamentami, czyli jak rozwija się „geniusz”?*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 411-437.
- LANGE O., *Ekonomia polityczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- LANG T., BARLING D., *Food security and food sustainability: reformulating the debate*, „The Geographical Journal” 2012, vol. 178, z. 4, s. 313-326.
- LULKIEWICZ U., *Last Minute Market – odpowiedzi na społeczne potrzeby czy reakcją na kryzys*, w: *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 403-414.
- LULKIEWICZ U., *Nimby Effect in rational choice theory perspective*, w: *Modern tendencies of management*, ed. A. Makštutis, MAL, Vilnius 2008, s. 363-368.
- LULKIEWICZ U., SZROMEK A., *Socioeconomic problems of the Polish spas: history and contemporary situation*, w: *Modern tendencies of management*, ed. A. Makštutis, MAL, Vilnius 2008, s. 369-377.
- MORAWSKI W., *Socjologia ekonomiczna. Problemy, teoria, empiria*, PWN, Warszawa 2001.
- PARFITT J., BARTHEL M., MACNAUGHTON S., *Food waste within food supply chains: quantification and potential for change to 2050*, „Philosophical Transactions R. Soc.” B 2010, vol. 365, s. 3065-3081.
- PARTYCKI S., *Elementy społeczne w społecznej gospodarce rynkowej*, Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS w Lublinie, Lublin 1996, s. 45-50.
- PARTYCKI S., *Egoizm, altruizm – racjonalność*, w: *Społeczny wymiar rynku*, red. S. Partycki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996, s. 164-170.
- PARTYCKI S., *Ideowy rodowód społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce. Model a rzeczywistość*, red. S. Partycki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000, s. 377-380.
- PARTYCKI S., *Katolickie korzenie społecznej gospodarki rynkowej*, „Zeszyty Społeczne” 2000, nr 8, s. 26-27.
- PARTYCKI S., *Osoba w strukturach sieci*, w: *Religia a gospodarka*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 239-243.
- PARTYCKI S., *Racjonalność zachowań gospodarczych*, w: *Człowiek a rynek*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, s. 57-62.
- PARTYCKI S., *Społeczne funkcje rynku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
- PEERS S., *EU Justice and Home affairs legislation under the 2009-14 term of the European Parliament*, University of Essex, Colchester 2009.

- Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008.
- PRZESTALSKI A., *Zawód i sposoby jego analizy w dawnej i nowej socjologii*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 237-264.
- RICHES G., *Food Banks and Food Security, Welfare Reform, Human Rights and Social Policy. Lessons from Canada?*, „Social Policy & Administration” 36(2002), z. 6, s. 648-663.
- RUSZKOWSKI P., *Grupy interesów w gospodarce*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 213-236.
- SCHNEIDER F., *The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?*, Johannes Kepler University of Linz and IZA, March 2012, Discussion Paper No. 6423.
- SOLER U., *Bezpieczeństwo społeczne versus Internet – jaka przyszłość?*, w: *Zagrożenia i wyzwania bezpieczeństwa współczesnego świata. Wymiar ekonomiczno-społeczny*, red. I. Oleksiewicz, K. Stępień, Rambler Press, Warszawa 2016, s. 625-640.
- SOLER U., *Bezrobotni absolwenci – niewykorzystany potencjał Lubelszczyzny?*, „Roczniki Nauk Społecznych” 6(42)2014, nr 4, s. 179-200.
- SOLER U., *Economical Crisis – the new life or the end of the culture? The example of Italy*, w: *Kryzys finansowy – przebieg i skutki społeczno-gospodarcze w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2012, s. 433-450.
- SOLER U., *Europejskie bezpieczeństwo żywnościowe – najlepsze praktyki*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2016, nr 1961, z. 95, s. 467-480.
- SOLER U., *Ethnographic island in cyberspace*, w: *Organizacja społeczna w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. A. Betlej, S. Partycki, M. Parzyszek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 243-249.
- SOLER U., *European programs of human capital and their role in the development of regional competitiveness. On the example of Poland*, „Social Sciences Bulletin” (Daugavpils Universitates) 2015, nr 2, s. 57-63.
- SOLER U., *Kryzys jako szansa? W stronę nowych modeli biznesu*, w: *Innowacyjność i przedsiębiorczość w warunkach kryzysu*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 59-71.
- SOLER U., *Odzyskiwanie nadwyżek żywności a bezpieczeństwo żywnościowe. Casus – Francja*, w: *W trosce o bezpieczne jutro. Reminiscencje i zamierzenia*, red. M. Michalski, A. Bolewski, t. I, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2017, s. 295-308.
- SOLER U., *Redefinicja społecznej roli nauki w kontekście rozwoju metod wartościowania technologii*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 489-498.
- SOLER U., *Rola nowoczesnych technologii w cyberwojnie*, w: *E-gospodarka w Europie Środkowej i Wschodniej. Terażniejszość i perspektywy rozwoju*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 373-382.
- SOLER U., *Rozwój sieci dróg elementem polityki bezpieczeństwa lokalnego*, w: *Globalne i lokalne problemy polityki bezpieczeństwa. Polska i świat*, red. M. Górka, U. Soler, t. II, Media-Expo, Poznań 2017, s. 213-229.
- SOLER U., *Rzeczywistość rozszerzona a social security*, w: *Społeczeństwo, technologia, gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 423-438.

- SOLER U., *Technologie sieciowe vs. terroryzm – czy mogą być społecznie szkodliwe?*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2015, nr 1943, z. 85, s. 495-506.
- SUCHACKA M., SZCZEPAŃSKI M., ŚLĘZAK-TAZBIR W., *Pożegnanie robotnika i kopalni? Sektor usług w gospodarce opartej na wiedzy*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 185-212.
- SUWALSKI A., *Problematyka uspołecznienia człowieka ekonomicznego*, w: *Problemy socjologii gospodarki*, red. S. Banaszak, K. Doktor, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2008, s. 153-164.
- SZACKA B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 30-31.
- TAGHREED A., DE SAVIGNY D., *Systems thinking for strengthening health systems in LMICs: need for a paradigm*, World Health Organization 2012, „Health Policy and Planning” 27(2012), 4, s. iv1-iv3.
- TITTENBRUN J., *Socjologia gospodarki a socjologia ekonomiczna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 72(2010), z. 2, s. 237-255.
- WINOGRODZKA A., KISIELEWSKI R., *Protection and Transfer of Knowledge in the Organization's security system*, w: *Modern tendencies of management*, ed. A. Makštutis, MAL, Vilnius 2008, s. 352-357.
- World Disasters Report 2013*, <http://www.ifrc.org/en/publications-and-reports/world-disasters-report/world-disasters-report-2013/>
- ZBOROŃ H., *Koncepcje podmiotu gospodarującego w teoriach ekonomicznych*, w: *Gospodarka a społeczeństwo*, red. J. Sikora, Wydawnictwo i Drukarnia UNI-DRUK, Poznań 2010, s. 13-45.

Alina Betlej

Socjologia Internetu

Wprowadzenie

Socjologia Internetu (ang. *Sociology of Internet, Sociology of Cyberspace*) jest stosunkowo młodą subdyscypliną socjologii, będącą przedmiotem zainteresowania coraz większego grona socjologów na świecie i w Polsce¹. Od wielu lat znajduje się w centrum zainteresowania Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, która jako pierwsza w Polsce wprowadziła na studiach socjologicznych taką specjalność. Historyczna analiza koncepcyjnych losów tego specyficznego podejścia do badania i opisywania problemów społecznych, pojawiających się wraz z gwałtownym rozwojem technologicznym, ma bardzo długą tradycję. Najbardziej znane prognozy dotyczące oddziaływania technologii na człowieka i jego relacje ze społeczeństwem, które nie pozostały bez wpływu na badania socjologiczne, powstały już w latach trzydziestych XX wieku. Przykładami tychże koncepcji są technokratyzm utopijny Aldousa Huxleya², Thorsteina Veblena³ idea ogólnoswiatowego społeczeństwa technokratycznego. Wiara w moc techniki, uznanie jej za przykład doskonałego społecznego produktu imitującego prawa przyrody i służącego człowiekowi, na wiele lat zdominowała naukowy sposób myślenia o relacji człowiek–technika. Z idei

---

¹ Por. M. CASTELLS, *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody, PWN, Warszawa 2010; L.W. ZACHER, *Transformacje i perspektywy społeczeństw informacyjnych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2013, z. 32, s. 534-551; Th. OBERDAN, *Google and Góddel*, „Bulletin of Science, Technology and Society” 2009, nr 29 (6), s. 464-469; R. GORDON, *Learning from fiction: Applications in Emerging Technologies*, „Bulletin of Science, Technology and Society” 2009, nr 29 (6), s. 470-475.

² A. HUXLEY, *Nowy wspomniały świat*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2011.

³ Th. VEBLER, *Teoria klasy próżniaczej*, tłum. J. Zagórska, K. Zagórski, PWN, Warszawa 1971.

technokratyzmu wyrosła myśl Daniela Bella⁴ (technologia intelektualna) i Zbigniewa Brzezińskiego (era technotroniczna).

W roku 1964 Marshall McLuhan wydał jedną ze swoich najbardziej znanych książek – *Zrozumieć media. Przedłużenie człowieka*, w której dokonał charakterystyki zmiany technologicznej nowych mediów. Stwierdził on, że przekaz nadawany przez nową technikę, sam jest przekazem i jednocześnie formą społecznej organizacji i interakcji. McLuhan podkreślał, że technika jest dużo potężniejszym środkiem przekazu niż jakakolwiek treść, do przenoszenia której może on zostać wykorzystany. W latach osiemdziesiątych XX wieku John Naisbitt opublikował swoją najbardziej znaną książkę *Megatrendy. Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, która wyznaczyła na kolejnych dziesięć lat sposób identyfikacji, opisywania i interpretacji procesów będących skutkami stale przyspieszającej rewolucji naukowej i technicznej. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku, obok utopijnych wizji kierunkowości rozwoju techniki, zgodnie z którymi wynalazki techniczne uznawane były za autonomiczne i potężne siły działające poza zasięgiem społecznej kontroli, pojawiać się zaczęły alternatywne interpretacje technologicznej przyszłości gatunku ludzkiego⁵. Swoiste antyutopie opierały się na założeniu o konieczności rozdzielenia świata społecznego i technologicznego, które są sferami od siebie oddalonymi i niepowiązаныmi. W latach dziewięćdziesiątych społeczne badania nauki i technologii stanowiły ważną pozycję w socjologicznych badaniach na świecie i w Polsce⁶.

Znaczącą zmianę w sposobie badania i opisu relacji człowiek–technika–społeczeństwo na całym świecie przyniósł gwałtowny rozwój jednej kluczowej nowinki technologicznej – Internetu. Internet jest ogólnoswiatową siecią komputerową, łączącą tysiące sieci lokalnych z całego świata. W literaturze przedmiotu możemy odnaleźć wiele alternatywnych definicji tejże technologii. Internet może być definiowany w kategoriach technicznych – jako połączone sieci oparte o protokoły TCP/IP, a także społecznych – jako społeczność, która używa i rozwija tę sieć, a także zbiór zasobów, które znajdują się w sieci. Ten sposób definiowania nowej technologii jest

---

⁴ D. BELL, *Nadejście społeczeństwa postindustrialnego. Próba prognozowania społecznego*, tłum. M. Tanańska, Instytut Badania Współczesnych Problemów Kapitalizmu, Warszawa 1975.

⁵ R. BARBROOK, *Przyszłości wyobrażone. Od myślącej maszyny do globalnej wioski*, tłum. J. Dzieżgowski, Muza SA, Warszawa 2009; K. KRZYSZTOFEK, *Okno na e-świat*, w: *Wielka sieć. E-seje z socjologii Internetu*, red. J. Kurczewski, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 25-72.

⁶ L.W. ZACHER, *Cywilizacja techniczna – społeczeństwo informacyjne w perspektywie wiedzy*, w: *Społeczeństwo – technologia – gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 87-104.

bardzo archaiczny i pochodzi z lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Wprowadził on jednak znaczące rozróżnienia pomiędzy aspektami technicznymi, społecznymi i informacyjnymi działania Internetu. Współczesne techniczne definicje Internetu wskazują na istnienie trzech kluczowych cech nowej technologii: otwartości, nieograniczonej komunikacji między sieciami, braku globalnej kontroli.

Spółeczna definicja Internetu jest znacznie trudniejsza. W literaturze przedmiotu znajdujemy co najmniej dwa definicyjne podejścia. W pierwszym ujęciu jest to nowy, multimedialny sposób komunikacji między ludźmi i instytucjami (Castells, Bargh, McKenna). Tak jak telewizja, Internet jest medium globalnym, pozwala na przekaz tekstu, obrazu i dźwięku, umożliwia komunikację dwustronną, powoli zastępuje pozostałe sposoby komunikacji. W drugim ujęciu Internet jest traktowany jako nowe społeczeństwo (Andrzej Nowak, Krzysztof Kreutz, Barry Wellman), istniejące w przestrzeni wirtualnej⁷. Ma własne instytucje, normy i kulturę. Sieć kontaktów w nim przypomina tkankę społeczną. Ma on strukturę, elity kulturowe, grupy władzy.

Silne powiązanie aktywności społecznej z wymiarem technicznym – swoiste *pośrednictwo* technologicznych reguł w procesie konstruowania relacji społecznych w tak interpretowanym społeczeństwie, skierowało uwagę badaczy w XXI wieku ku implikacji procesu zanikania granic pomiędzy światem społecznym i technicznym. Widoczna stała się zmiana sposobu opisu społecznego świata zmieniającego się pod wpływem dokonującej się rewolucji technologicznej i rozwoju sieciowego metamedium – Internetu.

Przedmiot badań socjologii Internetu

Przedmiotem badań socjologii Internetu jest oddziaływanie nowych technologii na relacje międzyludzkie, świat społeczny, gospodarkę, a także teoretyczne implikacje tego wielokierunkowego procesu dla redefinicji wielu klasycznych socjologicznych pojęć. Analiza procesu przemian współczesnej organizacji społecznej, która dokonuje się pod wpływem postępującego procesu wirtualizacji przestrzeni społecznej, politycznej i gospodarczej, tworzących podstawy do funkcjonowania społeczeństwa XXI wieku, niesie wiele interpretacyjnych wyzwań. Cyfryzacja współczesnego społeczeństwa i gospodarki przyciąga uwagę szerokiego grona naukowców, zainteresowa-

---

⁷ B. WELLMAN, *Men in Networks, Private Community, Domestic Friendships*, w: *Men's Friendships*, ed. P.M. Nardi, Sage Publications, London 1992, s. 74-114.

nych opisem i wyjaśnianiem nowej, hybrydalnej przestrzeni społecznej. Socjologie Internetu bardzo mocno podkreślają, że Internet i powiązane z nim rozwiązania technologiczne w znaczący sposób wpłynęły na kształt wielu procesów społecznych⁸.

Obok technologii internetowej, w znaczeniu technicznym powstało szereg technologii społecznych, które w istotny sposób zmieniają sposób organizacji społeczeństwa funkcjonującego w technologicznie zapośredniczonej przestrzeni. Dawne podziały na kategorie stare/nowe, offline/online, tracą dla badaczy Internetu na znaczeniu. Reprezentujący różnorodne szkoły naukowe socjolodzy posługują się różnymi definicjami terminu „Internet”, „technika”, „technologia”, od klasycznego ujęcia analizy relacji człowiek–technika–społeczeństwo, przez definicje na gruncie teorii sieci, po ujęcia ideologiczne. Tym samym dokonują się próby umiejscowienia współczesnego, niezwykle złożonego zjawiska, jakim jest Internet, w kontekście historycznej analizy na temat znaczenia techniki w procesie cywilizacyjnego rozwoju społeczeństw.

Społeczne konsekwencje korzystania z Internetu w sposób szczególny uwzględniają dynamikę przemian wzorów uspołecznienia, jako bezpośrednich implikacji procesu informatyzacji współczesnych społeczeństw. W ramach głównych bloków tematycznych socjologów analizie poddawane są liczne zagadnienia teoretyczne. Internet badany jest jako przykład technologii i cyberprzestrzeni. Metafora przestrzeni społecznej przeciwstawiana jest w ramach tejże problematyki metaforze przestrzeni wirtualnej⁹. Analizowane są różne konceptualizacje przestrzeni wirtualnej, pojęcie rzeczywistości wirtualnej Internetu jako narzędzie i medium komunikacji. Społeczne przestrzenie Internetu są przykładem wirtualnych miejsc, w których ulokowane są prawdziwe dane, informacje i wiedza, a także portalami wiedzy zgromadzonej przez wszystkich podłączonych użytkowników. Bramą prowadzącą do cyberprzestrzeni, stającej się coraz bardziej wielosensorycznym i responsywnym środowiskiem, są technologie wirtualnej rzeczywistości, pozwalające na interakcję z symulowanym światem. Cyberprzestrzeń (ang. *Cyberspace*) oddziałuje na realne zachowania człowieka w świecie rzeczywistym, a zależność ta jest dwukierunkowa.

Socjologicznej analizie poddawane są także w tym kontekście techniczne urządzenia, platformy, narzędzia wykorzystywane w procesie kreacji nowych jakościowo zjawisk. Rzeczywistość wirtualna definiowana jest w ramach dwóch alternatywnych podejść, jako kategoria i jako realne spoiwo sieci. Społeczne wartościowanie tech-

---

⁸ J.F. COATES, *Wartościowanie techniki – próba agendy na XXI wiek*, w: *Nauka. Technika. Społeczeństwo. Podejścia i koncepcje metodologiczne, wyzwania innowacyjne i ewaluacyjne*, red. L.W. Zacher, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2012, s. 409-416.

⁹ L.W. ZACHER, *Cywilizacja techniczna – społeczeństwo informacyjne w perspektywie wiedzy*, s. 87-104.

nologii (ang. *technology assessment*) zyskuje współcześnie na znaczeniu, czego przejawem jest liczba powstających socjologicznych prac, lokująca się w tym obszarze problemowym. Ciekawym przedmiotem badań jest także interaktywność.

Socjolodzy badają także kwestię przemian tożsamości i relacji społecznych w Internecie. Więzy społeczne, kontakty społeczne, role społeczne, interakcje, status społeczny, relacje interpersonalne on-line i off-line, kapitał społeczny, kapitał symboliczny, sieci społeczne, indywidualizm sieciowy, konstruowanie tożsamości w sieci – to przykłady zagadnień tematycznych podejmowanych współcześnie przez socjologów Internetu¹⁰. Internet nie jest światem samoreferencyjnym, odnoszącym się tylko do siebie, lecz częścią realnego świata. W życiu każdej jednostki obszary on-line i off-line integrują się w sposób mniej lub bardziej spójny¹¹. Zdaniem Wellmana ludzie nie określają już siebie jako członków pewnej terytorialnie określonej wspólnoty społecznej, używają natomiast różnorodnych sieci. Ta wyjątkowa zdolność ludzi do tworzenia sieci on-line i off-line staje się nowym zasobem kapitału społecznego. Tożsamość staje się głównym, a czasem jedynym, źródłem sensu w tych okresach historycznych, które cechuje powszechna destrukuralizacja organizacji, delegitymizacja instytucji (Castells), dlatego niezwykle istotnym zadaniem jest próba odpowiedzi na pytanie o kwestię tożsamości i relacji społecznych w utecnicznionej przestrzeni społecznej.

Kolejnym ważnym obszarem badawczym jest e-komunikacja. Rozwój Internetu odegrał znaczącą rolę w procesie zmiany zachowań komunikacyjnych użytkowników nowych technologii. Socjologów interesują zmiany komunikacji zapośredniczonej w Internecie, nowe zachowania językowe, zmiana struktury przekazu, struktury temporalnej komunikacji, istota hipertekstu¹². Przedmiotem badań socjologicznych jest także zjawisko immersji, multimedialności i werbalności. Innymi przykładami podejmowanych tematów badawczych są ikonizacja języka w sieci, rozwój wirtualnej ikonosfery definiowanej w kategoriach nowej przestrzeni wymiany symbolicznej i konsumpcji w sieci, analiza prajęzyka w sieci¹³.

---

¹⁰ M. GLADWELL, *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*, USA, Little Brown and Company, Boston 2000.

¹¹ POR. M. CASTELLS, *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford 1997; M. HALTER, *Shopping for Identity: The Marketing of Ethnicity*, Schocken Books, New York 2000.

¹² PH. HOWARD, *Castells and the Media*, Polity Press, Cambridge 2011.

¹³ L. MANOVICH, *Ku archeologii ekranu komputerowego*, tłum. A. Piskorz, w: *Widzieć, myśleć, być. Technologie mediów*, red. A. Gwóźdź, Universitas, Kraków 2001.

Socjologów interesują przemiany wspólnot wirtualnych i powstanie swoistej cyberkultury. Społeczne przestrzenie Internetu, wspólnoty wirtualne, społeczności wirtualne i ich mieszkańcy są współcześnie jednym z najbardziej popularnych przedmiotów badań socjologicznych. Socjolodzy starają się odpowiedzieć na pytania o praktyczne implikacje procesu wirtualizacji i usieciowienia dla przemian współczesnych grup społecznych i wspólnot¹⁴. Stawiają pytania o stopień oddziaływania cyberprzestrzeni na społeczne interakcje, zmianę charakteru kontroli i norm społecznych w Internecie, sposób integracji wspólnot w sieci i charakter nowych powiązań społecznych. Bardzo ważnym obszarem zainteresowań są szeroko pojęte przemiany kultury w sieci i kultury sieci we współczesnym społeczeństwie¹⁵.

Nierówności społeczne i wykluczenie cyfrowe są kolejnymi tematami podejmowanymi przez socjologów Internetu. Współczesne systemy społeczno-gospodarcze, społeczeństwa, państwa są uzależnione od technologii. Pełnowartościowe uczestnictwo w utechniczonym otoczeniu społeczno-gospodarczym jest możliwe tylko dla osób posiadających określone kompetencje techniczne, społeczne i psychologiczne. Umiejętność korzystania z nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych staje się dziejową koniecznością. Konsekwencją postępującego rozwoju technologicznego jest powstanie nowych obszarów wykluczenia społecznego¹⁶. Wśród jego negatywnych konsekwencji wymieniane jest zjawisko wykluczenia cyfrowego i cyfrowych podziałów społecznych, które podejmowane jest w pracach socjologów Internetu.

Socjolodzy Internetu zajmują się także analizą wpływu techniki na zmiany gospodarcze. W sposób szczególny interesuje ich w tym przypadku istota nowych technologii, sytuacyjny kontekst ich powstania, a także ich kulturowy kontekst aplikacji¹⁷.

Nowymi zjawiskami pojawiającymi się w pracach socjologów Internetu są cyberterrorizm, cyberkonflikty i rozwój nowych form przestępczości. Socjolodzy Internetu podejmują także w swoich pracach problematykę przemian bezpieczeństwa i powstania nowych obszarów zagrożeń dla stabilnego rozwoju porządku społecznego w społeczeństwie, związanych z powstaniem i rozwojem Internetu. Szczegól-

---

¹⁴ J.V. DIJK, *The Network Society*, Sage Publications, London 2012, s. 336.

¹⁵ A. KEEN, *Kult amatora. Jak Internet niszczy kulturę*, tłum. M. Bernatowicz, K. Topolska-Ghariani, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

¹⁶ Ch. KADUSHIN, *Networks and Small Groups. Structure and Dynamics*: „eJournal of Anthropological and Related Sciences” 1(2005), nr 1.

¹⁷ Por. K. KELLY, *Nowe reguły nowej gospodarki*, tłum. K. Środa, WIG-Press, Warszawa 2001; J. KLEINBERG, *Navigation in a Small World*, „Nature” 2000, nr 406.

nie interesującymi zagadnieniami są rozwój cyberterroryzmu, cyberzagrożeń¹⁸, The Dark Web i nowych form samoorganizacji struktur przestępczych w świecie sieci.

W tradycji amerykańskiej bardzo popularną subdyscypliną powiązaną z socjologią Internetu, która zasługuje na jej wymienienie w tym miejscu, jest socjologia cyfrowa (ang. *Digital Sociology*). Niektórzy badacze uważają nawet, że jest ona swoistą subdyscypliną socjologii Internetu, która wyłoniła się wraz z jej specjalizacją. Przedmiotem badań socjologii cyfrowej jest tak zwany Internet Rzeczy (ang. *The Internet of Things*). Socjologowie zajmują się badaniem i analizą różnorodnych urządzeń ICT (smartfony, komputery, tablety, urządzenia przenośne i wszystkie inteligentne urządzenia) oraz sposobem ich wykorzystania (komunikacja i tworzenie sieci, dokumentacja, produkcja kulturalna i intelektualna, dzielenie się treściami, konsumowanie treści / rozrywki, edukacja, organizacja i zarządzanie produktywnością).

Wśród najbardziej znanych przedstawicieli socjologii cyfrowej wymienia się nazwiska: Marka Carrigana (University of Warwick, badania w obszarze: edukacja, kapitalizm, big data), Deborah Lupton (University of Canberra, badania w obszarze: społeczeństwo cyfrowe, instytucjonalizacja cyfrowego społeczeństwa), Mary Ingram-Waters (Arizona State University, badania w obszarze: fantasy football, tożsamość, etyka), C.J. Pascoe (University of Oregon, badania w obszarze: wykorzystanie mediów społecznościowych przez nastolatki), Jennifer Earl (Arizona State University, badania w obszarze: polityka i aktywizm), Juliet Schor (Boston College, badania w obszarze: komunikacja peer-to-peer i konsumpcja w sieci), Alison Dahl Crossley (Stanford University, badania w obszarze: aktywizm społeczny).

Nowe technologie i Internet

Socjologia Internetu i socjologia cyfrowa wpisują się w obszar zainteresowań pracowników Katedry Mikrostruktur Społecznych i Współczesnych Teorii Socjologicznych. Specjalizacja ta jest w sposób szczególny rozwijana w pracach Aliny Betlej, która od początku swej naukowej drogi zajmuje się badaniem społeczno-gospodarczych implikacji gwałtownego rozwoju technologicznego. W jej pracach rozwijana jest systematycznie koncepcja sieciowości w naukach społecznych¹⁹. Proces ten, jej

---

¹⁸ A. BETLEJ, *Peril and Promise of Internet Technology for Future Social Order*, „Technology, Society and Sustainability” 2014, springer, s. 117-128.

¹⁹ A. BETLEJ, *Społeczeństwo sieciowe – relacje siły*, w: *Potencjały i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy*, red. L.W. ZACHER, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2018, s. 37-54.

zdaniem, ma kluczowe znaczenie w charakterystyce współczesnej cywilizacji. Betlej stawia w swoich pracach pytania o rolę *pierwiastka humanistycznego* w cyfrowym świecie, o siłę oddziaływania utecnicznionej sieci na świat społeczny, o potencjał sieci, o relacje siły w społeczeństwie określanym mianem sieciowego²⁰.

W swoich pracach autorka ta podkreśla, że w społeczeństwie sieciowym największy wpływ na przeobrażenia zapośredniczonych cyfrowo struktur ma sama sieć, jej układ, konfiguracja, siła nacisku, struktura władzy komunikacyjnej i narracyjnej, nie zaś informacja i wiedza. Społeczeństwo sieciowe jest strukturą składającą się z wielu rozproszonych, trudnych do identyfikacji i opisu sieci społecznych, gospodarczych, technologicznych powiązanych ze sobą przenikającymi się na różnych płaszczyznach wpływami, oddziaływaniami, przepływami²¹.

Betlej zajmuje się także analizą społecznej konstrukcji ryzyka w cyberprzestrzeni. W usieciowionym świecie niezwykle interesujący jest, jej zdaniem, sposób zapośredniczonej wirtualnie konstrukcji niewiedzy i wiedzy na temat technologii, jej funkcji i gospodarczych implikacji, który oddziaływać może na sposób oceny techniki. Rozwój nauki uzależniony jest w coraz większym stopniu od procesów zachodzących w zewnętrznej wobec niej rzeczywistości społecznej, gospodarczej, politycznej etc.

Szczególnie dużą uwagę Betlej przywiązuje do sieciowości przedsiębiorstw, zwłaszcza w dobie niezwykle szybko postępującej globalizacji²². Podkreśla przy tym, jak ważne w tworzeniu gospodarki sieciowej jest pojęcie kapitału, zarówno intelektualnego²³, jak i społecznego²⁴, oraz rozwój nowoczesnych technologii²⁵.

---

²⁰ A. BETLEJ, *Peril and Promise of Internet Technology for Future Social Order*, s. 117-128.

²¹ Por. Ph. HOWARD, *Castells and the Media*.

²² A. BETLEJ, *Sieciowość organizacji przedsiębiorstw w dobie globalizacji*, w: *Podnikova ekonomika a management*, Zilinsk Univerzita w Zilinie, Slovakia 2012, s. 46-59; A. BETLEJ, K. GRABCZUK, *Clusters Development in the Lubelskie Region. Towards Networked Growth*, w: *Gospodarka w sieciach relacji*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014; A. BETLEJ, K. GRABCZUK, *Networks and regional Development on the example of the Lubelskie Region*, w: *Meandry współpracy sieciowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014; A. BETLEJ, *Opracowanie modelu organizacyjnego klastra bioenergetycznego*, Projekt „Nauka Transfer Rozwój”, Laos, Lublin 2012, s. 139-152.

²³ A. BETLEJ, *Pracownicy jako agenci wiedzy. Zarządzanie kapitałem intelektualnym przedsiębiorstw sieciowych*, w: *Kalejdoskop Naukowy 2*, red. S.B. Krajewski, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2009, s. 21-32.

²⁴ A. BETLEJ, *Zaufanie społeczne a kapitał społeczny przedsiębiorstwa sieciowego*, w: *E-gospodarka – E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 343-348.

²⁵ A. BETLEJ, *Non-knowledge, Risk and Technology in Networked World-Towards the Future*, „Transformacje”. Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. An Interdisciplinary Journal 2014, z. 3-4(82-83), s. 2-17; A. BETLEJ, *Virtual City in the Abstract: Changing the Nature of Urban Space*, w: *Peri-*

Internet i cyberprzestrzeń transformują w ciekawe, wielowymiarowe laboratoria władzy w dyskursie o ryzyku. Nie mniej uwagi poświęca aspektowi bezpieczeństwa w usieciowionej przestrzeni z perspektywy zarówno teoretycznej²⁶, jak i praktycznej, od ochrony wiedzy w przedsiębiorstwie sieciowym²⁷ aż po wywiad gospodarczy²⁸. Sieciowe pola władzy są niejawne, ze względu na polimorficzny charakter samej władzy. Zakres oddziaływania relacji sił kształtowanych w ramach sieci ma totalny charakter. Betlej analizuje także proces transformacji współczesnej organizacji społecznej, który dokonuje się pod wpływem postępującego procesu wirtualizacji przestrzeni społecznej, politycznej i gospodarczej. Wartościowanie nowych technologii (ang. *technology assessment*) jest kolejnym obszarem zainteresowań Betlej, rozwijanym w ramach socjologii Internetu i socjologii cyfrowej. Jej zdaniem ocena technologii stanowi nie tylko wyzwanie dla przedstawicieli nauk społecznych, ale także jest ich cywilizacyjnym obowiązkiem.

Problematyka socjologii Internetu jest także podejmowana w pracach Urszuli Soler, która zajmuje się badaniem redefinicji pojęcia bezpieczeństwa we współczesnym społeczeństwie i gospodarce, z perspektywy teoretycznej²⁹ i praktycznej³⁰. Autorka koncentruje się na podkreśleniu roli oceny technologii w procesie kreacji nowoczesnych technologii wyznaczających kierunek rozwoju społecznego i gospodarczego³¹,

---

pheral Metropolitan Areas in the European Union. The Case of Lublin, eds. Z. Pastuszek, M. Sagan, K. Żuk, ToKnow Press, Bangkok–Celje–Lublin 2015, s. 261-269; A. BETLEJ, K. GRABCZUK, *IT Technologies in Regional Development. The Case Study of the Lubelskie Voivodeship*, w: *E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 486-494.

²⁶ A. BETLEJ, *Bezpieczeństwo w gospodarce sieciowej – przykład Polski i Ukrainy. Analiza teoretyczna problemu*, w: *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. T. Kubaczyk, H. Binkowski, Krasiczyn 2008, s. 385-391.

²⁷ A. WINOGRODZKA, R. KISIELEWSKI, *Protection and Transfer of Knowledge in the Organization's security system*, w: *Modern tendencies of management*, ed. A. Makštutis, MAL, Vilnius 2008, s. 352-357; A. BETLEJ, *Ochrona wiedzy w gospodarce sieciowej*, w: *Nowoczesność – Ponowoczesność – Społeczeństwo obywatelskie w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 434-437.

²⁸ A. BETLEJ, *Wywiad gospodarczy w zarządzaniu wiedzą*, w: *Nowa ekonomia a społeczeństwo*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.

²⁹ U. LULKIEWICZ, *Nimby Effect in rational choice theory perspective*, w: *Modern tendencies of management*, s. 363-368.

³⁰ U. LULKIEWICZ, A. SZROMEK, *Socioeconomic problems of the Polish spas: history and contemporary situation*, w: *Modern tendencies of management*, s. 369-377.

³¹ U. SOLER, *Rola nowoczesnych technologii w cyberwojnie*, w: *E-gospodarka w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin

jak Internet³² i rzeczywistość rozszerzona³³. Soler w swoich pracach stawia pytania o społeczną celowość stosowania określonych rozwiązań technologicznych³⁴.

Innym elementem socjologii Internetu, któremu Soler poświęca wiele uwagi, jest sposób wykorzystania nowych technologii przez młodzieżowe organizacje proobronne, proces tworzenia tożsamości przez wspólnoty wirtualne, tworzenie wizerunku w sieci, samoorganizacja różnego typu ugrupowań, od harcerstwa po grupy terrorystyczne.

Badanie Internetu i próba oceny skutków rozwoju technologicznego podejmowane są także w pracach Sławomira Partyckiego³⁵, który interesuje się, przede wszystkim, procesem wirtualizacji gospodarki, pieniądza, rozwojem nowej hybrydowej przestrzeni, przemianami życia społecznego w świecie liczb. Autor zajmuje się także badaniem procesu digitalizacji zasobów kulturowych, rozwojem cyberkultury, wykorzystaniem Internetu przez twórców ludowych i przemianami współczesnych instytucji kultury.

Bibliografia

- BARBROOK R., *Przyszłości wyobrażone. Od myślącej maszyny do globalnej wioski*, tłum. J. Dzieżgowski, Muza SA, Warszawa 2009.
- BELL D., *Nadejście społeczeństwa postindustrialnego. Próba prognozowania społecznego*, tłum. M. Tanalska, Instytut Badania Współczesnych Problemów Kapitalizmu, Warszawa 1975.

2015, s. 373-382; U. SOLER, *Redefinicja społecznej roli nauki w kontekście rozwoju metod wartościowania technologii*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Lublin 2014, s. 489-498.

- ³² U. SOLER, *Bezpieczeństwo społeczne versus Internet – jaka przyszłość?*, w: *Zagrożenia i wyzwania bezpieczeństwa współczesnego świata. Wymiar ekonomiczno-społeczny*, red. I. Oleksiewicz, K. Stępień, Rambler Press, Warszawa 2016, s. 625-640.
- ³³ U. SOLER, *Rzeczywistość rozszerzona a social security*, w: *Społeczeństwo, technologia, gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 423-438; TAŻ, *Ethnographicisland in cyberspace*, w: *Organizacja społeczna w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. A. Betlej, S. Partycki, M. Parzyszek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 243-249.
- ³⁴ U. SOLER, *Technologie sieciowe vs. terrorizm – czy mogą być społecznie szkodliwe?*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2015, nr 1943, z. 85, s. 495-506.
- ³⁵ Por. S. PARTYCKI, *Życie społeczne w krainie liczb*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2016; TENŻE, *Kilka uwag o nowej socjologii*, w: *E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*; TENŻE, *Relational Bonds in Cyberculture*, [wykład na konferencji] „Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2014”, Daugavpils 2015; TENŻE, *Matematyczne Symptomy Społeczeństwa Sieci*, w: *Organizacja społeczna w strukturach sieci*, s. 9-14; TENŻE, *Ład Sieciowy pod Znakiem Nieladu*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 87-94.

- BETLEJ A., *Spółeczeństwo sieciowe – relacje siły*, w: *Potencjały i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy*, red. L.W. Zacher, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2018, s. 37-54.
- BETLEJ A., *Peril and Promise of Internet Technology for Future Social Order*, „Technology”, *Society and Sustainability* 2014, Springer, s. 117-128.
- BETLEJ A., *Sięciowość organizacji przedsiębiorstw w dobie globalizacji*, w: *Podnikowa ekonomika a zarządzanie*, Zilinska Univerzita w Zilinie, Slovakia 2012, s. 46-59.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *Clusters Development in the Lubelskie Region. Towards Networked Growth*, w: *Gospodarka w sieciach relacji*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *Networks and regional Development on the example of the Lubelskie Region*, w: *Meandry współpracy sieciowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- BETLEJ A., *Opracowanie modelu organizacyjnego klastra bioenergetycznego*, Projekt „Nauka Transfer Rozwój”, Laos, Lublin 2012, s. 139-152.
- BETLEJ A., *Pracownicy jako agenci wiedzy. Zarządzanie kapitałem intelektualnym przedsiębiorstw sieciowych*, w: *Kalejdoskop Naukowy 2*, red. S.B. Krajewski, Wydawnictwo WSPA, Lublin 2009, s. 21-32.
- BETLEJ A., *Zaufanie społeczne a kapitał społeczny przedsiębiorstwa sieciowego*, w: *E-gospodarka – E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 343-348.
- BETLEJ A., *Non-knowledge, Risk and Technology in Networked World-Towards the Future*, „Transformacje”. Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. *An Interdisciplinary Journal* 2014, nr 3-4 (82-83), s. 2-17.
- BETLEJ A., *Virtual City in the Abstract: Changing the Nature of Urban Space*, w: *Peripheral Metropolitan Areas in the European Union. The Case of Lublin*, eds. Z. Pastuszek, M. Sagan, K. Żuk, ToKnow Press, Bangkok–Celje–Lublin 2015, s. 261-269.
- BETLEJ A., GRABCZUK K., *IT Technologies in Regional Development. The Case Study of the Lubelskie Voivodeship*, w: *E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Terazniejszość i perspektywy rozwoju*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 486-494.
- BETLEJ A., *Bezpieczeństwo w gospodarce sieciowej – przykład Polski i Ukrainy. Analiza teoretyczna problemu*, w: *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. T. Kubaczyk, H. Binkowski, Krasiczyn 2008, s. 385-391.
- BETLEJ A., *Ochrona wiedzy w gospodarce sieciowej*, w: *Nowoczesność – Ponowoczesność – Społeczeństwo obywatelskie w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, t. II, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 434-437.
- BETLEJ A., *Wywiad gospodarczy w zarządzaniu wiedzą*, w: *Nowa ekonomia a społeczeństwo*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- CASTELLS M., *Communication power*, Oxford University Press, Oxford–New York 2009.
- CASTELLS M., *Aftermath: the cultures of the economic crisis*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- CASTELLS M., *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age*, Polity Press, Cambridge, MA 2012.
- CASTELLS M., *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody, PWN, Warszawa 2010.
- CASTELLS M., *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford 1997.

- COATES J.F., *Wartościowanie techniki – próba agendy na XXI wiek*, w: *Nauka. Technika. Społeczeństwo. Podejścia i koncepcje metodologiczne, wyzwania innowacyjne i ewaluacyjne*, red. L.W. Zacher, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2012, s. 409-416.
- DIJK J.V., *The Network Society*, Sage Publications, London 2012.
- GLADWELL M., *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*, Little Brown and Company, Boston 2000.
- GORDON R., *Learning from fiction: Applications in Emerging Technologies*, „Bulletin of Science, Technology and Society” 2009, nr 29(6), s. 470-475.
- HALTER M., *Shopping for Identity: The Marketing of Ethnicity*, Schocken Books, New York 2000.
- HOWARD Ph., *Castells and the Media*, Polity Press, Cambridge 2011.
- HUXLEY A., *Nowy wspaniały świat*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2011.
- KADUSHIN Ch., *Networks and Small Groups. Structure and Dynamics*, „eJournal of Anthropological and Related Sciences” 1(2005), nr 1.
- KEEN A., *Kult amatora. Jak Internet niszczy kulturę*, tłum. M. Bernatowicz, K. Topolska-Ghariani, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- KELLY K., *Nowe reguły nowej gospodarki*, tłum. K. Środa, WIG-Press, Warszawa 2001.
- KLEINBERG J., *Navigation in a Small World*, „Nature” 2000, nr 406.
- KRZYSZTOFEK K., *Okno na e-świat*, w: *Wielka sieć. E-seje z socjologii Internetu*, red. J. Kurczewski, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 25-72.
- MANOVICH L., *Ku archeologii ekranu komputerowego*, w: *Widzieć, myśleć, być. Technologie mediów*, red. A. Gwóźdź, Universitas, Kraków 2001.
- OBERDAN Th., *Google and Góddel*, „Bulletin of Science, Technology and Society” 2009, nr 29(6), s. 464-469.
- PARTYCKI S., *Życie społeczne w krainie liczb*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2016.
- PARTYCKI S., *Kilka uwag o nowej socjologii*, w: *E-społeczeństwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. R. Sobiecki, Lublin 2015.
- PARTYCKI S., *Relational Bonds in Cyberculture*, [wykład na konferencji] „Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2014”, Daugavpils 2015.
- PARTYCKI S., *Matematyczne Symptomy Społeczeństwa Sieci*, w: *Organizacja społeczna w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. A. Betlej, S. Partycki, M. Parzyszek, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2016, s. 9-14.
- PARTYCKI S., *Ład Sieciowy pod Znakiem Nietładu*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. tenże, Lublin 2014, s. 87-94.
- SOLER U., *Rola nowoczesnych technologii w cyberwojnie*, w: *E-gospodarka w Europie Środkowej i Wschodniej. Teraźniejszość i perspektywy rozwoju*, red. R. Sobiecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 373-382.
- SOLER U., *Redefinicja społecznej roli nauki w kontekście rozwoju metod wartościowania technologii*, w: *Perspektywy rozwoju społeczeństwa sieciowego w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Partycki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 489-498.
- SOLER U., *Bezpieczeństwo społeczne versus Internet – jaka przyszłość?*, w: *Zagrożenia i wyzwania bezpieczeństwa współczesnego świata. Wymiar ekonomiczno-społeczny*, red. I. Oleksiewicz, K. Stępień, Rambler Press, Warszawa 2016, s. 625-640.
- SOLER U., *Rzeczywistość rozszerzona a social security*, w: *Społeczeństwo, technologia, gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 423-438.

- SOLER U., *Ethnographicisland in cyberspace*, w: *Organizacja społeczna w strukturach sieci. Doświadczenia i perspektywy rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. A. Betlej, S. Partycki, M. Parzyszek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 243-249.
- SOLER U., *Technologie sieciowe vs. terroryzm – czy mogą być społecznie szkodliwe?*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2015, nr 1943, z. 85, s. 495-506.
- WELLMAN B., *Men in Networks: Private Community, Domestic Friendships*, w: *Men's Friendships*, ed. P.M. Nardi, Sage Publications, London 1992, s. 74-114.
- VEBLEN Th., *Teoria klasy próżniaczej*, tłum. J. Zagórska, K. Zagórski, PWN, Warszawa 1971.
- ZACHER L.W., *Cywilizacja techniczna – społeczeństwo informacyjne w perspektywie wiedzy, w: Społeczeństwo – technologia – gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości*, red. A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 87-104.
- ZACHER L.W., *Utechnicznienie człowieka i marketyzacja jego działalności a kultura przyszłości*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”. Organizacja i Zarządzanie 2015, nr 1943, z. 85, s. 617-641.
- ZACHER L.W., *Transformacje i perspektywy społeczeństw informacyjnych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2013, nr 32, s. 534-551.
- ZACHER L.W., *Reconfigurations in the World System – Between the Old Driving Forces and New Networks*, „Transformacje”. Pismo interdyscyplinarne – „Transformations”. An Interdisciplinary Journal 2013, nr 3-4 (78-79), s.182-198.

Jan Szymczyk

Elementy aktywności fizycznej Socjologia ciała, sportu i turystyki

Na terenie socjologii istnieje kilka jej subdyscyplin, mniej czy bardziej ze sobą powiązanych i współpracujących. Należą do nich niewątpliwie: socjologia ciała, sportu i turystyki. Przy czym podstawą interdyscyplinarnej kooperacji owych dyscyplin jest kategoria aktywności fizycznej. Przez aktywność fizyczną (nazywaną zamiennie aktywnością ruchową) rozumiemy wszelką działalność człowieka związaną z wykonywaniem dowolnego ruchu czy wysiłku ciała, czynności motorycznych¹. Łączy się ona z właściwym, zbilansowanym odżywianiem, prozdrowotnym stylem życia, podejmowaniem regularnie umiarkowanych wysiłków wytrzymałościowych (aerobowych), takich jak: chód, bieg, pływanie, jazda na rowerze, na nartach, aerobik, gry itp. Wprawdzie odnosi się ona bezpośrednio do biologicznego wymiaru człowieka, do jego różnych układów (np. strukturalno-ruchowego, krążeniowo-oddechowego, nerwowego), to jednak ma wpływ i na *psyche* osoby. Omawiana aktywność spełnia w życiu człowieka rolę zarówno profilaktyczną, jak i w pewnych sytuacjach – leczniczą. Systematycznie uprawiana dostarcza ludzkiemu organizmowi bodźców niezbędnych do jego prawidłowego rozwoju i funkcjonowania, wpływa pozytywnie na stan naszego zdrowia, jakość życia, jak i przeciwdziała procesowi starzenia się. Formami aktywności fizycznej są m.in.: sprawność i wydolność fizyczna (somatyczna), sport, rekreacja, turystyka². Z tej racji również w Katedrze Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych (KSMiRS), jaka istnieje w Instytucie Socjologii KUL, aprobowana jest tego rodzaju perspektywa teoretyczna, aplikowana następnie w różnych eksploracjach.

---

¹ W. OSIŃSKI, *Antropomotoryka*, AWF, Poznań 2003, s. 45.

² J. SZYMCZYK, *Elementy interdyscyplinarnej kooperacji socjologii ciała, sportu i turystyki*, w: *Podstawy interdyscyplinarności w naukach o zdrowiu. Poznawcza tożsamość dyscyplin badających socjokulturowy wymiar zdrowia i choroby*, red. M. Skrzypek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 113-136.

Problematyka socjologii ciała

Socjologia ciała – jako subdyscyplina socjologii – oznacza zinstytucjonalizowane i usystematyzowane zainteresowania ludzką somatycznością. Zajmuje się ona m.in. oddziaływaniem czynników społeczno-kulturowych na biologiczny wymiar człowieka, a także kwestią konwersji atrakcyjności fizycznej jednostki na różne formy kapitału (np. materialnego, społecznego, kulturowego)³. Za początek światowej socjologii ciała, jako odrębnej subdyscypliny naukowej, można uznać lata osiemdziesiąte XX wieku⁴. Zasadnicze próby tworzenia polskiej wersji socjologii ciała mają miejsce w połowie lat dziewięćdziesiątych, a w miarę wyraźne symptomy jej systematycznego rozwoju nastąpiły dopiero po 2000 r.⁵ Przykładem zainteresowania się cielesnością i również komunikacją niewerbalną wśród polskich socjologów są organizowane konferencje naukowe dotyczące tej problematyki, a także pierwsze próby obecności owych treści w programach studiów na różnych uczelniach (w tym i w Instytucie Socjologii KUL)⁶.

Ciało traktowane jest przez socjologów jako swoisty kapitał fizyczny (biologiczny). Pojęcie to wprowadził do literatury przedmiotu Pierre Bourdieu. Kategoria ta łączy się nie tylko z fenomenem klasycznego „utowarowienia” ciała, sprzedawania i kupowania siły roboczej, ale również ze sposobami, za pomocą których ludzka *soma* staje się nośnikiem władzy (wpływu), statusu, różnych postaci symbolicznych dystynkcji przydatnych w procesie akumulacji rozmaitych zasobów, przywilejów⁷. Bourdieu zajmował się ciałem w kontekście zróżnicowania społecznego oraz jego rangowaniem dokonującym się na społeczno-kulturowych „rynkach”, na których

---

³ J. SZYMCZYK, *Elementy socjologii ciała*, w: *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 197-222; TENŻE, *Socjologia ciała jako nauka*, w: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015 s. 721-726; TENŻE, *Socjologia ciała*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, kol. 504-505.

⁴ S. NETTLETON, *The Sociology of Health and Illness*, Polity Press, Cambridge 1996; B.S. TURNER, *The Body and Society: Explorations in Social Theory*, Sage Publications, London 1996; Ch. SHILLING, *Socjologia ciała*, PWN, Warszawa 2010.

⁵ H. JAKUBOWSKA, *Socjologia ciała*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2009.

⁶ J. SZYMCZYK, *Ciało jako wartość*, w: *Leksykon socjologii moralności*, s. 79-86; TENŻE, *Cielesność, kultura ciała*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, PWE, Radom 2016, s. 157-163.

⁷ P. BOURDIEU, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzenia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 44 nn.

walorem obdarzane są prestiżowe formy somatyczności⁸. Formy te waloryzowane są w rozmaity sposób i odgrywają istotną rolę w procesie tworzenia się nierówności społecznych, np. w zakresie różnic dotyczących jakości owego kapitału fizycznego⁹.

Z tej racji biologiczne zasoby jednostki (piękno ciała, atletyczna budowa, siła) mogą być, jak wynika z różnych badań pracowników KSMiRS, konwertowane w inne formy kapitału, np. materialnego, społecznego czy kulturowego¹⁰. Traktowanie ciała jako kapitału fizycznego oznacza zatem, że naturalne walory osoby, tzw. dobre geny (związane z np. młodym wiekiem, sprawnością i atrakcyjnością fizyczną, urodą) mogą stanowić predyspozycje do rozwijania jej różnych talentów, zdolności (np. w sferze sportu, na rynku pracy, w życiu uczuciowym, towarzyskim). Choć mamy też do czynienia z odwrotną sytuacją: konwersją np. kapitału finansowego na rzecz kapitału fizycznego. Polega to na tym, że im wyższa pozycja jednostki w stratyfikacji społecznej, z którą z reguły łączą się większe zasoby kapitału materialnego (pieniądze), kulturowego (wiedza, czas wolny), tym znacznie większe posiada ona możliwości podejmowania różnych zabiegów dotyczących swej cielesności, jej przekształcania (modelowania), ulepszania czy przywracania do optymalnej formy, zgodnie z nowymi trendami i społecznymi wymaganiami, oczekiwaniami¹¹. W tym celu korzysta się z licznych ćwiczeń, praktyk (operacji plastycznych, stosowania kosmetyków, aktywności fizycznej). A zatem ciało jako rodzaj kapitału biologicznego stanowi sferę, w którą inwestuje się czas, pieniądze i w konsekwencji czerpie się ewentualne korzyści¹².

Traktowanie ciała jako kapitału fizycznego przejawia się, jak wynika z różnych analiz pracowników rzeczonoj Katedry, w różnych formach, np. w postaci urody. Atrakcyjność fizyczna człowieka, korespondująca ze społecznymi kanonami piękna, stanowi nierzadko kryterium jego szans życiowych, sukcesów osobistych i zawodowych oraz podstawę budowania i eksponowania własnej tożsamości, manifestowania swojego „ja”. Osobie obdarzonej tego typu przymiotami przypisuje się np. inteligencję, zaradność, przedsiębiorczość, swobodę w kontaktach z innymi, pewność siebie. Jednocześnie uroda w wielu sytuacjach jest przedmiotem społecznej rywalizacji,

⁸ Tamże, s. 44 nn.

⁹ J. SZYMCZYK, *Elementy socjologii ciała*, s. 204.

¹⁰ J. SZYMCZYK, *Ciało jako wartość*, s. 83 nn.

¹¹ Np. posiadanie kapitału materialnego umożliwia lepsze dbanie o swoje zdrowie, uprawianie ekskluzywnych rodzajów sportu, upiększanie swojego ciała.

¹² J. BAUDRILLARD, *Spółczesność konsumpcyjna. Jego mity i struktury*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, s. 69-170.

„urynkowienia” (dla niektórych istotne jest, aby ładnie wyglądać i umieć się dobrze „sprzedać”)¹³.

Biologiczny (fizyczny) kapitał może odnosić się również do płci. Ona nierzadko jest naszym walorem w życiu publicznym, decyduje o miejscu w stratyfikacji społecznej, ale może także ograniczać aktywność społeczną, karierę (np. na rynku pracy). Z płcią łączą się „naturalne” różnicowania (z tej racji od kobiet oczekujemy innych rodzajów aktywności niż od mężczyzn), ale i niestety pewne kategorie nierówności (np. niechęć ze strony niektórych pracodawców do zatrudniania młodych kobiet jako potencjalnych matek). Elementem omawianego kapitału może być także wiek człowieka. W sensie pozytywnym chodzi tu np. o wieloletnie doświadczenia życiowe jednostki, działające na jej korzyść. A zwłaszcza walor bycia młodym (zdrowie, aktywność, witalność) daje jednostce istotne możliwości, szanse w różnych dziedzinach jej życia¹⁴. W zakres kapitału fizycznego (biologicznego) wchodzi również kategoria sprawności fizycznej (określana także jako zdolności motoryczne). Oznacza ona możliwości wykonywania czynności ruchowych, wymagających zaangażowania siły, szybkości, wytrzymałości, koordynacji ruchowej (zwinności), gibkości¹⁵.

Można wyróżnić pewne segmenty zagadnień, stanowiących przedmiot analiz i eksploracji socjologii ciała uprawianej w KSMiRS, m.in. takich jak: kwestia jedności psychosomatycznej człowieka (ontologiczny status ludzkiego ciała i jego epistemologia); podstawowe nurty, perspektywy i kwestie badawcze aplikowane w omawianej subdyscyplinie; rola *somy* w życiu człowieka (np. jej funkcja komunikacyjno-dialogiczna, zdrowotno-terapeutyczna, pragmatyczno-egzystencjonalna czy religijna); skutki atrakcyjności fizycznej w interakcjach społecznych; wizerunek ciała człowieka i jego zaburzenia (przyczyny, objawy i skutki niezadowolienia z obrazu własnego ciała)¹⁶;

---

¹³ Jednakże, gdy stan i kondycja naszej fizyczności odbiega od społecznie akceptowanych norm – to w grę wchodzi pewne dysfunkcje cielesności (ograniczenia aktywności i partycypacji społecznej, fenomen społecznej marginalizacji, wykluczenia, stygmatyzacji). A. WOŹNIAK-KRAKOWIAN, I. MAJTA, *Niepełnosprawni, starzy, grubi, brzydki – psychologiczne i socjologiczne aspekty atrakcyjności*, w: *Osoby z niepełnosprawnością w systemie pomocy społecznej*, red. M. Mirowska, Wydawnictwo AJD, Częstochowa 2009, 129 nn.

¹⁴ Ale i z kategorią wieku łączą się pewne dysfunkcje. Chodzi tu o przejawy dyskryminacji, deprecjacji kompetencji niektórych osób ze względu na wiek, co w sumie oznacza dla danej jednostki: trudności na rynku pracy (brak zatrudnienia), poczucie społecznej ekskluzji (rynek matrymonialny, sfera sportu zawodowego), spadek społecznego znaczenia ludzi starszych.

¹⁵ E. WIDAWSKA, *Edukacja nieustająca a wykluczenie społeczne. Przyczynek do refleksji nad sytuacją osób z niepełnosprawnością*, w: *Edukacja nieustająca wyzwaniem społeczeństwa informacyjnego*, Wydawnictwo WSB, Poznań 2009, s. 174 nn.

¹⁶ J. SZYM CZYK, *Dysfunkcjonalna recepcja wizerunku ciała człowieka i jej społeczne skutki*, w: *Na kra-*

pojęcie, uwarunkowania i funkcje komunikacji niewerbalnej czy mowy ciała¹⁷; pojęcie somatyzacji tożsamości; ciało jako „ośrodek” kreowania interakcji społecznych i obiekt społecznej kontroli; zagadnienie „własności” i „utowarowienia” cielesności w różnych kontekstach i sytuacjach (np. w sferze pracy, medycyny, prostytutce, sportu, kultury konsumpcyjnej); *soma* jako źródło cierpienia i przyjemności, np. w kontekście starości (procesu starzenia się), zdrowia, choroby, samopoczucia, seksu czy także uprawiania aktywności sportowej; fenomen śmierci (wokół martwego ciała ogniskują się religijne, medyczne i społeczne dyskursy)¹⁸. Tematyka socjologii ciała, jak i też elementy komunikacji niewerbalnej są realizowane przez pracowników KSMiRS w ramach publikacji, zajęć dydaktycznych oraz napisanych prac dyplomowych podczas różnych seminariów¹⁹.

Aktywność sportowa w ujęciu socjologicznym

Celem socjologii sportu jest ukazanie specyfiki sportu jako fenomenu społeczno-kulturowego. Sport dla socjologa, także dla pracowników rzeczonyj Katedry, jest kreatywną aktywnością ruchową człowieka, realizowaną zgodnie z przyjętymi regułami, zawierającą elementy gry (zabawy) i rywalizacji, będącą czasem także pracą (w sporcie profesjonalnym), mającą na celu spotęgowanie somatycznych doskonałości i możliwości człowieka oraz wszechstronny rozwój jego osobowości. Z tej definicji wynika zatem, że konstytutywnymi czynnikami sportu, zwłaszcza zawodowego (kwalifikowanego), są: rywalizacjonizm (współzawodnictwo, agonizm) – w stosunku do drugiego człowieka jako przeciwnika czy rywala w grze o zwycięstwo, świata przyrody, przestrzeni, czasu oraz kreatywność i perfekcjonizm (dążenie do osiągnięcia maksymalnego poziomu w danym rodzaju aktywności czy dyscyplinie)²⁰.

---

wędzi. Reperkusje zachowań ryzykownych w relacji do ciała, red. P. Prüfer, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2016, s. 25-47.

¹⁷ J. SZYM CZYK, *Funkcje mowy ciała w procesie kreowania wizerunku publicznego polityków*, „Roczniki Nauk Społecznych” 10(46)2018, nr 2, s. 131-161.

¹⁸ J. SZYM CZYK, *Elementy socjologii ciała*, s. 210 nn.

¹⁹ Jeden z tematów realizowanych prac doktorskich na moim seminarium doktoranckim dotyczy postaw seniorów wobec własnego ciała w procesie starzenia się. Z kolei powstałe już prace magisterskie odnoszące się do owej problematyki to np.: M. HORBACZEWSKA, *Ponowoczesna koncepcja ludzkiej cielesności w perspektywie socjologiczno-aksjologicznej*, mps, Lublin 2008; P. ŁEMPICKI, *Motywy i funkcje modelowania ciała w opinii osób korzystających z lubelskich klubów fitness i salonów masażu*, mps, Lublin 2011.

²⁰ J. SZYM CZYK, *Socjologia sportu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 505; TENŻE, *Sport i moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności*, s. 787-792.

Przedmiotem zainteresowania socjologii sportu, również tej uprawianej w KSMiRS, są następujące elementy strukturalne sportu: psychofizyczne (podkreślanie roli ciała, rozumienie sprawności i wydolności fizycznej, ale i uwzględnianie sensu *psyche* czy nawet integralnego rozwoju osoby²¹); podmiotowo-personalne (zawodnicy, menedżerowie, kibice); ideowo-normatywne (preferowane wartości, role i normy społeczne, stosunki panujące w organizacjach i instytucjach sportowych, symbole, ceremonie); materialne (obiekty sportowe, ubiory, firmy sportowe); typy sportu (np. powszechny, rekreacyjny, kwalifikowany); procesy komercjalizacji i profesjonalizacji sportu; fenomen socjotechniki sportu (warunki, motywy, stymulacje i bariery w sferze aktywności sportowej); dewiacje w sporcie kwalifikowanym (np. sztuczny doping); wpływ sportu, zawodników i organizacji sportowych na inne sfery życia społecznego; przemiany we współczesnym sporcie²².

Aktywność sportowa motywowana jest – co eksponowane jest w teorii i praktyce badawczej pracowników Katedry, jak i w dysertacjach doktorantów – przez określone wartości i normy²³. Dlatego również w sferze sportu aplikowana jest, przez KSMiRS, do jego oglądu podczas badań perspektywa aksjologiczna. Wynika z niej, że nie sposób zrozumieć istoty aktywności sportowej bez uwzględnienia choćby takich wartości, jak: witalne (zdrowie, zwinność ciała, płynność ruchu, zręczność, tężyzna fizyczna); prospołeczne (przejawiają się w postaci współpracy zaangażowanych aktorów w grach zespołowych, ale i w dyscyplinach solowych, gdzie sportowiec współdziała z trenerem, lekarzem, sponsorem, oraz związane są w taki czy inny sposób z życiem np. narodu, państwa, czy funkcjami patriotyzmu); etyczno-moralne (np. roztropność, sprawiedliwość, prawdomówność, umiarkowanie, zasada *fair*

---

²¹ Różne koncepcje sportu akcentują związek: *soma – psyche*, zakładając w tym względzie „proces samodoskonalenia przez praktykę”, m.in. aktywność ruchowo-fizyczną (W.J. CYNARSKI, *Sztuki walki budō w kulturze Zachodu*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 2000, s. 21 nn). Personalistyczna koncepcja sportu odwołuje się m.in. do aktywności sensorywno-intelektualnej oraz emotywno-wolitywnej osoby. Poznanie zmysłowe daje o sobie znać w takich sytuacjach, jak: umiejętność oceny odległości, wysokości, wyobrażenia przestrzenna itp. Wyposażenie intelektualne człowieka przejawia się choćby w postaci umiejętności aplikowania regulaminu poszczególnych dyscyplin sportowych, władzy oceniającej, odkrywczą, twórczą. Współdziałał sfery wolitywnej w sporcie dotyczy mobilizacji psychicznej, chęci podejmowania ryzyka, rywalizacji, umiejętności przezwyciężania stresów, trudności (S. KOWALCZYK, *Elementy filozofii i teologii sportu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 44).

²² J. SZYMCHYK, *Elementy kultury i sportu z perspektywy aksjologii. W kręgu myśli Stanisława Kowalczyka*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4(40)2012, nr 1, s. 81-106.

²³ J. KUBIŃSKA, *Aktywność sportowa jako wartość w świadomości studentów. Na przykładzie Klubów Uczelnianych Akademickiego Związku Sportowego w Lublinie*, mps, Lublin 2013 [praca doktorska napisana pod moim kierunkiem]. Obecnie realizowana jest na moim seminarium doktoranckim dysertacja dotycząca wartości futbolu amerykańskiego.

play²⁴); ekonomiczno-socjalne (sport stał się pewnym produktem na rynku, który w mniejszym lub większym stopniu podlega prawom popytu i podaży); estetyczne (piękno ciała, jego dynamika, oraz dramaturgia widowiska sportowego); religijne (sakralne) – *implicite* czy *explicite* – determinują zachowania, postawy zawodników (autentyczna wiara religijna może pomagać sportowcom w ich wysiłku, treningach, relacjach rodzinnych i zawodowych, a z drugiej strony, ów parareligijny wymiar sportu może oznaczać, że w świadomości zawodników, ale i kibiców, przypisywane są mu prerogatywy „wartości najwyższej”, następuje poniekąd jego apoteoza; staje się on tzw. religią cywilną)²⁵.

Niewątpliwie stan i kondycję obecnej polskiej socjologii sportu charakteryzują pojedyncze wydarzenia i postacie niż jej stały i systematyczny rozwój. Nierzadko eksponowane są przez niektórych autorów tematy poboczne czy marginalne w sferze sportu. Z drugiej jednak strony, sport jako przedmiot refleksji naukowej z perspektywy socjologii obecny jest na wielu polskich uczelniach, w ramach wykładów i ćwiczeń, czy rozwijania nowych kierunków studiów czy specjalności, łączących problematykę z zakresu turystyki, rekreacji, krajoznawstwa i właśnie sportu. Przykładem tego jest przygotowanie przez KSMiRS w Instytucie Socjologii KUL programu studiów specjalności: Animacja sportu rekreacyjnego i turystyki. Tematyka socjologii sportu, rekreacji jest realizowana przez pracowników KSMiRS w postaci publikacji, zajęć dydaktycznych oraz napisanych na różnych seminariach prac dyplomowych²⁶. Niektóre z tych prac zostały nagrodzone przez Polską Akademię Olimpijską (istniejącą przy Polskim Komitecie Olimpijskim)²⁷.

---

²⁴ Por. R. ŻUKOWSKI, *Sport – fair play – oczekiwania i rzeczywistość*, w: *Fair play w sporcie i olimpiźmie. Szansa czy utopia*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, PKOKEP, Warszawa 2010, s. 102-103.

²⁵ J. SZYMZYK, *Elementy interdyscyplinarnej kooperacji socjologii ciała, sportu i turystyki*, s. 120 nn.

²⁶ Wśród napisanych – pod moim kierunkiem – prac magisterskich z zakresu socjologii sportu należy wymienić m.in.: M. RYMARZ, *Fenomen agresji we współczesnym sporcie zawodowym w perspektywie socjologicznej. Na podstawie literatury i stanu badań*, mps, Lublin 2009; G. WRÓBLEWSKI, *Preferowane wartości i motywy uprawiania karate w opinii zawodników. Na przykładzie Akademii Karate w Lublinie*, mps, Lublin 2010; P. WIĘCEK, *Orientacje wartościujące reprezentantów sportu kwalifikowanego. Na przykładzie klubu „Korona Kielce”*, mps, Lublin 2010; G. ZIĘBA, *Funkcje zasady fair play we współczesnym sporcie kwalifikowanym w ujęciu polskich autorów*, mps, Lublin 2010; D. PTASZEK, *Orientacje wartościujące osób uprawiających futbol amerykański. Na podstawie badań socjologicznych w Lublinie*, mps, Lublin 2014.

²⁷ Chodzi tu o pracę licencjacką Agnieszki BANICKIEJ: *Naczelne wartości sportu w ujęciu Zbigniewa Krawczyka*, która została nagrodzona w 2012 r., a z kolei w 2015 r. przyznano nagrodę tej samej autorce za pracę magisterską: *Dysfunkcje współczesnego sportu w kontekście zasady fair play. Na podstawie literatury przedmiotu*.

Aktywność turystyczna w perspektywie socjologicznej

Celem analiz i eksploracji socjologii turystyki, także tej uprawianej w rzeczonyj Katedrze, jest ukazanie osobliwości turystyki jako fenomenu społeczno-kulturowego, stanowiącego całość relacji i zjawisk ruchliwości przestrzennej, związanych z dobrowolną, czasową zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia oraz wejściem w styczność ze środowiskiem odwiedzanym. W ten sposób turystyka jawi się jako spotkanie zbiorowości przyjmującej, czyli gospodarzy, ze zbiorowością osób przyjezdnych, czyli turystów, określanych także mianem przybyszów²⁸. Wynika z tej definicji, że turystyka jest, w sensie socjologicznym, pewną relacją społeczną, specyficznym rodzajem spotkania wielu podmiotów.

Przedmiotem badań socjologii turystyki, uprawianej w KSMiRS²⁹, są m.in. takie zagadnienia, jak: społeczny wymiar turystyki i jej funkcje; typologia turystyki i turystów w świetle badań socjologii; motywy i przyczyny wyjazdów turystów, ich zachowania i przemiany osobowości pod wpływem uprawiania turystyki; społeczne czynniki rozwoju turystyki; relacje w ruchu turystycznym; instytucje turystyczne (przedsiębiorstwa, organizacje, stowarzyszenia, biura podróży); społeczny wizerunek miejscowości turystycznych na podstawie badań socjologicznych (np. pojęcie i funkcje uzdrowisk, agroturystyki, atrakcyjność turystyczna polskich regionów); turystyka na świecie i w Polsce na podstawie eksploracji socjologicznych; pojęcie turystyki holistycznej (jako współpracy wielu możliwych podmiotów w ruchu turystycznym oraz rozpatrywanej w kontekście integralnego rozwoju człowieka); turystyka religijno-pielgrzymkowa w ujęciu socjologicznym; formy relacji zachodzących między turystyką i sportem (pojęcie turystyki kwalifikowanej i aktywnej oraz sportowej); turystyka jako spotkanie kultur i środek dialogu (turystyka a globalizacja, uwarunkowania i bariery komunikacji międzykulturowej)³⁰. Tematykę socjologii turystyki pracownicy KSMiRS realizują również poprzez napisane pod ich kierunkiem prace dyplomowe³¹.

²⁸ J. SZYM CZYK, *Socjologia turystyki*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, kol. 506-507.

²⁹ Zajęcia z socjologii turystyki prowadzone są przez pracowników Katedry w Instytucie Socjologii KUL, jak i na Wydziale Humanistycznym (kierunek studiów: Krajoznawstwo i turystyka kulturowa).

³⁰ J. SZYM CZYK, *Elementy interdyscyplinarnej kooperacji socjologii ciała, sportu i turystyki*, s. 125 nn.

³¹ Np. M. LIBIK, *Funkcje i zadania instytucji turystycznych w perspektywie socjologicznej. Na przykładzie wybranych biur podróży w Lublinie*, mps, Lublin 2010; A. KŁOŚ, *Preferowane wartości i funkcje wypraw wysokogórskich. Na podstawie wybranych tekstów autobiograficznych alpinistów*, mps, Lublin 2011.

Turystyka jest obecnie, jak wynika z naszych badań, w przypadku niektórych jednostek, istotnym składnikiem nowoczesnego stylu życia. Ponadto do istotnych cech turystyki można zaliczyć, iż jest ona – po pierwsze – pewną ruchliwością przede wszystkim ludzi, ale także pieniędzy, przedmiotów, wartości kulturowych. Po drugie – stanowi ona dobrowolny i czasowo określony pobyt turysty poza jego stałym miejscem zamieszkania. Po trzecie – turystyka obejmuje także waloryzację określonej przestrzeni. Oznacza to, że jej uprawianie spowodowało, iż określone miejsca obdarzane są pewnymi walorami: estetycznymi, zdrowotnymi, przyrodniczymi, kulturowymi itp.

Turystyka jawi się również, na co zwracają uwagę pracownicy Katedry, jako zamierzona, celowo dobrana do potrzeb człowieka aktywność, przejawiająca się w różnych formach wykorzystujących poruszanie się w przestrzeni za pomocą naturalnych ruchów lokomocyjnych (np. piesza turystyka nizinna, górską) lub sprzętu i technik sportowych służących przemieszczaniu się w terenie (turystyka kajakowa, żeglarska, rowerowa, motorowa, konna, narciarska itp.)³². Turystyka wiąże się zatem w sposób naturalny ze sferą kondycji fizycznej i psychicznej człowieka, z jego zdrowiem. Ruch i wysiłek fizyczny jest integralną częścią turystyki i rekreacji oraz stanowi podstawową formę wypoczynku i czynnej regeneracji sił, a także do pewnego stopnia dobrostanu osoby³³.

Jedną z form turystyki, która jest przedmiotem refleksji pracowników Katedry, a jednocześnie szczególnie ściśle koresponduje z aktywnością fizyczną – to turystyka aktywna. Jej celem jest uczestnictwo, w ramach podróży turystycznej, w różnych formach rekreacji ruchowej, ukierunkowanych na rozwój sprawności fizycznej, ale i intelektualnej³⁴. Odmiany turystyki aktywnej (np. kolarska, wodna, żeglarska, kajakowa, narciarska) kojarzone są z nazwami określonych dyscyplin sportu³⁵. Z turystyką aktywną punkty styczne posiada turystyka kwalifikowana³⁶ (np. nurkowanie,

³² T. WOLAŃSKA, *Leksykon. Sport dla wszystkich – rekreacja ruchowa*, AWF, Warszawa 1997, s. 68.

³³ Z. RYN, *Medycyna w turystyce*, w: *Nauki o turystyce*, red. R. Winiarski, AWF, Kraków 2004, s. 185.

³⁴ T. ŁOBOŻEWICZ, G. BIEŃCZYK, *Podstawy turystyki*, WSE, Warszawa 2001, s. 132.

³⁵ Z. JAWORSKI, *Imperium sportu – kreator podróży*, w: *Aksjologia podróży*, red. Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J.W. Sienkiewicz, Almamer, Warszawa 2012, s. 345; zob. M. LEWAN, *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2004, s. 24.

³⁶ Por. J. MERSKI, *Turystyka kwalifikowana*, WSE, Warszawa 2002. Z kolei turystyka niekwalifikowana to zwykłe wycieczkowanie, czyli wyjazdy poza miejsce stałego zamieszkania dla rozrywki, odpoczynku. Niektórzy termin „turystyka kwalifikowana” próbują zastąpić jednak przez określenie „turystyka aktywna”. Wydaje się jednak, że trudno stawiać znak równości pomiędzy nimi. W definicji tej ostatniej nie podkreśla się konieczności posiadania określonej kondycji psychofizycznej oraz

kajakarstwo, żeglarstwo, narciarstwo, kolarstwo, speleologia, wspinaczki, jeździectwo, tramping, trekking, *survival*). Nosi ona nazwę „kwalifikowanej” dlatego, że wymaga od uczestników pewnych fizycznych sprawności i umiejętności (kwalifikacji). Do jej uprawiania konieczne jest odpowiednie przygotowanie kondycyjne (ze względu na większy wysiłek fizyczny), posiadanie umiejętności posługiwania się specjalistycznym sprzętem, a często także legitymowanie się określonymi uprawnieniami (np. kartą pływacką, żeglarską czy rowerową)³⁷. Uznaje się ją za kwintesencję współczesnej turystyki; za „matkę” turystyki w ogóle. A ludzi ją uprawiających określa się mianem prawdziwych, autentycznych turystów³⁸. Jest ona zatem nowoczesną formą wypoczynku, regeneracji sił fizycznych i psychicznych³⁹. A gdy wzbogacona jest o czynnik rywalizacji, to wykazuje analogię z aktem sportowym, czy też posiada wiele cech zbliżających ją do sportu zawodowego, choćby w zakresie celów perfekcjonistyczno-sprawnościowych.

W publikacjach, jak i dydaktyce pracowników Katedry akcentuje się fakt, że mówiąc o roli turystyki w dzisiejszym globalnym świecie, należy zauważyć, że jest ona fenomenem społeczno-kulturowym. Niewątpliwie podróże turystyczne odgrywają kulturotwórczą rolę jako rodzaj spotkania przybyszów i gospodarzy w miejscowościach recepcyjnych oraz środek dialogu interreligijnego czy międzykulturowego, „prostowania” stereotypów. A zarazem w naszych tekstach zwracamy uwagę na rolę mowy ciała czy komunikacji niewerbalnej podczas tego rodzaju spotkań turystycznych⁴⁰. Turystyka międzynarodowa jest, podobnie jak Internet, telefonia komórkowa czy telewizja, jednym z najważniejszych zjawisk kształtujących relacje międzyludzkie. Ze względu na znaczący wpływ turystyki na różne segmenty życia publicznego, niektórzy współczesną epokę określają mianem „turystyfikacji”⁴¹.

---

umiejętności posługiwania się specjalistycznym sprzętem turystycznym (jak w kwalifikowanej). Turystyka aktywna jest adresowana do szerszego kręgu odbiorców, którzy nie zawsze muszą się odznaczać doskonałym przygotowaniem kondycyjnym i technicznym.

³⁷ R. SEWERYN, *Turystyka aktywna w przyjazdach do Małopolski*, w: *Turystyka i sport dla wszystkich w promocji zdrowego stylu życia*, red. W.W. Gaworecki, Z. Mroczynski, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2008, s. 182; por. K. MILLINGTON, T. LOCKE, A. LOCKE, *Occasional Studies: Adventure Travel*, „Travel Tourist Analyst” 2001, nr 4, s. 65-97.

³⁸ W Polsce uznanym powszechnie specjalistą i aktywnym propagatorem różnych rodzajów turystyki aktywnej czy kwalifikowanej był Tadeusz Łobożewicz (1955-2002), autor wielu publikacji z zakresu tej problematyki.

³⁹ W.W. GAWORECKI, *Turystyka*, PWE, Warszawa 2010, s. 27-28.

⁴⁰ J. SZYMCZYK, *Socjologia turystyki*, s. 506-507.

⁴¹ K. PRZECLAWSKI, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wydawnictwo Albis, Kraków 2001, s. 20.

Omawiana kategoria jest także zjawiskiem ekonomicznym, dziedziną gospodarki⁴². Różne formy turystyki, eksponujące aktywność fizyczną, stały się rodzajem produktu, w postaci monotematycznych i skumulowanych usług, w tym także sportowych, rekreacyjnych. W konsekwencji nastąpił rozwój gospodarczy wielu regionów, wzrosła ich atrakcyjność i konkurencyjność. Fenomeny te stanowią treść kategorii, określanej mianem „gospodarki turystycznej”, która jawi się jako zespół działań, mających na celu zaspokojenie potrzeb turystów, realizowanych przez powołane do tego instytucje i organizacje (hotelarstwo, gastronomia, biura podróży, obiekty muzealne, parki rozrywki, obiekty sportowo-rekreacyjne, transport związany z przewozami turystycznymi, a także sektor bankowy, ubezpieczenia, poczta i telekomunikacja itp.). Zjawiska te determinują proces ekonomizacji turystyki. Z tej racji preferowane są, jak wynika z naszych analiz i badań, te jej formy, które zapewniają najszybszy zwrot kapitału (np. podróże wakacyjne, turystyka biznesowa, rozrywkowa, weekendowa). To pociąga za sobą ograniczanie wyboru turysty i kształtowanie wąskich jego oczekiwań. Znaczące w przeszłości funkcje turystyki (bardziej humanistyczne, społeczno-kulturowe, przyjazne środowisku naturalnemu) są nierzadko marginalizowane⁴³. Choć pewną odpowiedzią na proces ekonomizacji turystyki jest idea wspomnianej turystyki holistycznej czy zrównoważonej. Podstawę jej koncepcji stanowi osiągnięcie harmonii między potrzebami turystów, środowiska naturalnego i lokalnych społeczności (gospodarzy).

Uwagi końcowe: interdyscyplinarna kooperacja

Korelacje między sportem i turystyką istnieją już od dawna, współcześnie zaś stają się coraz bardziej wyraziste, przybierające różne formy. Przykładem płaszczyzny, na której idea ciała jako kapitału biologicznego bywa urzeczywistniana, w ramach różnych postaci aktywności fizycznej, jest – jak wynika z analiz pracowników KSMiRS – m.in. turystyka sportowa. Niektórzy uważają, że jej zaistnienie wynika z dominacji we współczesnym zmediatyzowanym świecie fenomenu sportu i podporządkowaniu mu wszelkiej aktywności ruchowej, w tym i turystycznej, somatycznej.

⁴² Por. D. BUHALIS, D. UJMA, *Pośrednicy turystyczni a tworzenie wartości*, w: *Turystyka w badaniach naukowych*, red. R. Winiarski, W. Alejziak, AWF-WSIZ, Kraków-Rzeszów 2005, s. 163-176; E. RÓŻYCKI, *Zarys wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2006, s. 25.

⁴³ J. WYSOKIŃSKI, *Ekonomizacja turystyki – jej negatywne skutki*, w: *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*, red. Z. Dziubiński, SOSRP, Warszawa 2007, s. 262.

Turystyka w takim ujęciu jest częścią sportu, który jednocześnie pełni funkcję kreatora podróży turystycznej, wpływa na zwiększenie dochodów pochodzących z podróży zawodników, kibiców, zwiedzania słynnych stadionów itp.

Ponadto związek sportu i turystyki jest widoczny w aspekcie teleologiczno-funkcjonalnym. Aktywność sportowa i turystyczna, rozsądnie uprawiana, jest dobrym środkiem kształtowania wartościowych cech charakteru człowieka, jak i prospołecznych kategorii aksjologicznych (kreatywności, lojalności, inicjatywy, pomysłowości, przyjaźni itp.). Dobrym przykładem owej współzależności (sportu i turystyki) mogą być kraje alpejskie, w stosunku do których można mówić o komplementarnym rozwoju omawianych kategorii, choć w pewnym zakresie sport stał się tu filarem rozwoju turystyki⁴⁴. Analogiczne korelacje można dostrzec w przypadku wielkich imprez sportowych, które nierzadko organizowane są w regionach turystycznych, przyczyniając się do ich rozwoju, promocji⁴⁵.

Zależności aktywności fizycznej (somatycznej), turystycznej i sportowo-rekreacyjnej są widoczne również w ramach urzeczywistniania różnych form prozdrowotnego stylu życia. Współczesne rozumienie zdrowia nie oznacza tylko braku choroby, lecz sprowadza się do ogólnego dobrostanu człowieka, umożliwiającego mu spełnianie z wigorem czynności życia codziennego, realizowanie aspiracji i radzenie sobie ze zmiennymi warunkami środowiska. Kategoria zdrowia człowieka dotyczy zatem sfery somatycznej, psychicznej i społecznej. A wśród czynników determinujących jej stan znaczący ich odsetek przypisuje się właściwemu trybowi życia, którego współcześnie istotnym elementem jest aktywność fizyczna. Jedną z jej form jest turystyka zdrowotna (*health tourism, medical tourism*), ukierunkowana na cele związane z nabywaniem, utrzymywaniem oraz przywracaniem zdrowia fizycznego i psychicznego człowieka. A zatem aktywny turystyczny wypoczynek urlopowy oraz sport uprawiany z umiarem i rozsądkiem – można uznać za istotne remedium dla współczesnego człowieka: zestresowanego i przemęczonego fizycznie, psychicznie⁴⁶.

Pomiędzy sportem a turystyką można zatem zakreślić pewną wspólną płaszczyznę zachowań, w których realizowane są jednocześnie funkcje oraz założenia i cele

---

⁴⁴ W.W. GAWORECKI, *Związki turystyki ze sportem*, w: *Aksjologia turystyki*, red. Z. Dziubiński, SOSRP, Warszawa 2006, s. 415.

⁴⁵ W.W. GAWORECKI, *Turystyka*, s. 184. Również turystyka sportowa dzięki swoim ekonomicznym, społecznym i przestrzennym walorom może wpływać na rozwój miast, ożywiać ich pewne funkcje, aktywizować gospodarkę lokalną, poprawiać jakość życia mieszkańców, wzbogacać ich wizerunek, przestrzeń. Tamże, s. 96.

⁴⁶ Z turystyką zdrowotną koresponduje turystyka SPA i *wellness*.

uprawiania jednej i drugiej kategorii. Choć jednocześnie nie można ich utożsamiać ze sobą. Píše o tym m.in. Krzysztof Przeclawski, który zauważa, że „turystyka może wiązać się ze sportem i kulturą fizyczną, ale nie musi. [...] Zakres tych dwu pojęć można by przedstawić raczej w formie dwu okręgów przecinających się niż pokrywających”⁴⁷. Przyjmując takie uwarunkowanie czy zastrzeżenie, należy stwierdzić, że turystyka i sport (jego konkretne dyscypliny) są ze sobą „kompatybilne” czy komplementarne (np. mogą się wzajemnie uzupełniać ze względu na różne pory roku). Mogą też być względem siebie alternatywne (np. turystyka może zastępować sport, gdy jest uprawiana we wszystkich sezonach). Poza tym im wyższy jest poziom nasylenia aktywności turystycznej – wspomnianymi powyżej konstytutywnymi czynnikami sportu, tj. rywalizacją czy perfekcjonizmem – tym bardziej posiada ona równocześnie turystyczny i sportowy profil⁴⁸. Również pewne rodzaje turystyki (kwalifikowana, aktywna, ekstremalna) czy też formy aktywności wysokogórskiej (taternictwo, alpinizm, himalaizm) korespondują z treściowo odpowiadającymi im dyscyplinami sportu zawodowego⁴⁹. Podobne zjawisko można zaobserwować w przypadku i innych jeszcze form turystyki (pieszej, rowerowej, narciarskiej itp.), które łączą się z analogicznym wysiłkiem fizycznym, co dyscypliny formalnie zaliczane do sportowych (chód, kolarstwo, narciarstwo)⁵⁰. Z kolei profesjonalnym sportowcom różne formy turystyki mogą umożliwiać – po zakończeniu ich kariery zawodowej – zachowanie odpowiedniej kondycji i aktywności fizycznej⁵¹.

Z kolei traktowanie ciała człowieka jako kapitału fizycznego, stało się we współczesnym społeczeństwie elementem kreacji tożsamości jednostki. Proces ten polega m.in. na dyscyplinowaniu, modelowaniu kategorii somatyczności. Związki ludzkiej cielesności z formami aktywności fizycznej (turystyką i sportem) są postrzegane zarówno w teorii, jak i praktyce badawczej pracowników KSMiRS. Rzetelna znajomość tych wzajemnych uwarunkowań może być źródłem wielorakich korzyści społecznych, kulturalnych i ekonomicznych. Prognozuje się bowiem, iż w rozwoju turystyki światowej w najbliższych latach wyraźnie zaznaczy się wzrost podróży

⁴⁷ K. PRZECLAWSKI, *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1979, s. 39.

⁴⁸ B. SZCZECHOWICZ, *Kultura fizyczna jako źródło wartości produktu turystycznego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2012, s. 23.

⁴⁹ Tamże, s. 24.

⁵⁰ M. MYLIK, *Filozoficzne podstawy sportu*, Wydawnictwo Kolegium Pijarów, Warszawa 1997, s. 49.

⁵¹ A. MATUSZYK, *Wyższość dźwigania plecaka nad podnoszeniem sztangi. O niektórych trudnych do zastąpienia wartościach turystyki w szkolnym wychowaniu fizycznym (Tezy)*, w: *Turystyka i podróżowanie w aksjologicznej perspektywie*, red. M. Kazimierzczak, AWF, Warszawa 2007, s. 238.

turystycznych motywowanych elementami sportowymi, zwłaszcza chodzi tu o narciarstwo, żeglarstwo i golf.

Oczywiście, obie te kategorie: sport i turystyka, są bytami zachowującymi swoją „suwerenność”; nie sposób ich zredukować do siebie nawzajem, utożsamiać. Funkcjonują one w pewnej symbiozie, choć zarazem istnieją pomiędzy nimi różnice. Zróżnicowania te wynikają m.in. z odmiennych teleologii czy motywacji dotyczących podejmowania danej aktywności. I tak dla uprawiających turystykę (zwłaszcza niektóre jej typy) charakterystyczne jest jej postrzeganie, jak i nieraz całej aktywności fizycznej, w kategoriach autotelicznych. Choć zarazem istotne są w tym segmencie cele wypoczynkowe, rekreacyjne, zdrowotne, poznawcze itp. Z kolei dla sportu, zwłaszcza kwalifikowanego, wiodące znaczenie posiada traktowanie go jako profesji, biznesu, chęć uzyskania jak najlepszych wyników, „bicie” rekordów oraz dążenie do perfekcjonizmu, psychosomatycznej doskonałości w zakresie wykonywania właściwych danej dyscyplinie czynności.

W naszych publikacjach podkreślamy, że niewątpliwie dziedziny: socjologii ciała, sportu i turystyki, w polskich realiach wciąż wymagają usystematyzowania tematyki oraz aktualizacji. Jednak kategorie te, m.in. ujmowane przez pryzmat wartości, dostarczają i innym subdyscyplinom socjologii cennego materiału poznawczego, m.in. w zakresie: więzi społecznych, funkcjonowania wspólnot (rodziny), organizacji, ruchów społecznych czy różnych odmian identyfikacji, interakcji społecznych itp.

Bibliografia

- BAUDRILLARD J., *Spółczesność konsumpcyjna. Jego mity i struktury*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006.
- BOURDIEU P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzona*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- CONNELL R.W., *Gender and Power*, Polity Press, Cambridge 1987.
- GAWORECKI W.W., *Turystyka*, PWE, Warszawa 2010.
- JAKUBOWSKA H., *Socjologia ciała*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2009.
- KOWALCZYK S., *Elementy filozofii i teologii sportu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- KUBIŃSKA J., *Aktywność sportowa jako wartość w świadomości studentów. Na przykładzie Klubów Uczelnianych Akademickiego Związku Sportowego w Lublinie*, mps, Lublin 2013.
- KURCZEWSKI J., *Praktyki cielesne*, w: *Praktyki cielesne*, red. J. Kurczewski, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 15-68.
- LEWAN M., *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2004.
- MERSKI J., *Turystyka kwalifikowana*, WSE, Warszawa 2002.
- NETTLETON S., *The Sociology of Health and Illness*, Polity Press, Cambridge 1996.
- OSIŃSKI W., *Antropomotoryka*, AWF, Poznań 2003.

- PRZECLAWSKI K., *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wydawnictwo Albis, Kraków 2001.
- PRZECLAWSKI K., *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1979.
- RÓŻYCKI E., *Zarys wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2006.
- SHILLING Ch., *Socjologia ciała*, PWN, Warszawa 2010.
- SZCZECHOWICZ B., *Kultura fizyczna jako źródło wartości produktu turystycznego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2012.
- SZYMCZYK J., *Ciało jako wartość*, w: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 79-86.
- SZYMCZYK J., *Cielesność, kult ciała*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, PWE, Radom 2016, s. 157-163.
- SZYMCZYK J., *Dysfunkcjonalna recepcja wizerunku ciała człowieka i jej społeczne skutki*, w: *Na krawędzi. Reperkusje zachowań ryzykownych w relacji do ciała*, red. P. Prüfer, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2016, s. 25-47.
- SZYMCZYK J., *Elementy interdyscyplinarnej kooperacji socjologii ciała, sportu i turystyki*, w: *Podstawy interdyscyplinarności w naukach o zdrowiu. Poznawcza tożsamość dyscyplin badających socjokulturowy wymiar zdrowia i choroby*, red. M. Skrzypek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 113-136.
- SZYMCZYK J., *Elementy kultury i sportu z perspektywy aksjologii. W kręgu myśli Stanisława Kowalczyka*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4(40)2012, nr 1, s. 81-106.
- SZYMCZYK J., *Elementy socjologii ciała*, w: *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 197-222.
- SZYMCZYK J., *Funkcje mowy ciała w procesie kreowania wizerunku publicznego polityków*, „Roczniki Nauk Społecznych” 10(46)2018, nr 2, s. 131-161.
- SZYMCZYK J., *Socjologia ciała jako nauka*, w: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 721-726.
- SZYMCZYK J., *Socjologia ciała*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 504-505.
- SZYMCZYK J., *Socjologia sportu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 505.
- SZYMCZYK J., *Socjologia turystyki*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 506-507.
- SZYMCZYK J., *Sport i moralność*, w: *Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy*, red. J. Mariański, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2015, s. 787-792.
- TURNER B.S., *The Body and Society: Explorations in Social Theory*, Sage Publications, London 1996.

Indeks osób*

- Adamczyk Grzegorz 9, 17, 185
Adamczyk Monika 173
Adamczyk Tomasz, ks. 172-173, 222
Adamski Franciszek 107, 126, 159-163, 192
Adamski Walerian 141
Adler Franz 78
Arato Andrew 57
Archer Margaret S. 37
Arendt Hannah 57
Arystoteles 26
Asad Talal 245
Augustyn z Hippony, św. 27
- Bachofen Johann 229
Baniak Józef 165
Bargh John 361
Bastian Adolf 229
Bauman Zygmunt 190
Becker Gary S. 46, 53, 334
Beethoven Ludwig van 243
Bell Daniel 360
Berchtold Alfred 47
Berger Peter L. 176-177, 197, 205, 277
Bernstein Basil 277
Betlej Alina 12, 20, 347, 359, 365-367
Bloch Marc 239
Blumer Herbert 91-92, 94
Boas Franz 241
Bocheński Józef Maria Innocenty OP 33-35
Boczkowski Andrzej 287
- Borowik Irena 153, 168
Borucka-Arctowa Maria 10, 18, 256, 259, 266
Bourdieu Pierre 277, 285, 374
Bowne Bordon F. 31
Brzeziński Zbigniew 360
Bujak Franciszek 141
Burawoy Michael 58
Burnham James 50
Burszta Józef 109
Byłok Felicjan 338
Bystron Jan Stanisław 141
- Carrigan Mark 365
Castells Manuel 361, 363
Chałasiński Józef 109, 141, 148
Chernilo Daniel 37
Chmielewski Adam 280
Chrząstek Robert 127
Cieśliński Jan 287
Clark Colin 338
Cohen Jean 57
Cooley Charles 90, 91
Crozier Michel 50
Cyceron 27
Czarnowski Stefan 109, 141
Czyżewski Marek 287
- Dahl Crossley Alison 365
Dąbała Jacek 330
Desqueyrat André 142

---

* Indeks nie obejmuje nazwisk zamieszczonych w przypisach i Bibliografii.

- Dobrowolski Kazimierz W. 109
 Doktor Anielski *zob.* Tomasz z Akwinu, św.
 Doktor Kazimierz 337
 Douglas Mary 239-240
 Duda Aneta 118, 330
 Duda-Dziewierz Krystyna 141
 Dupréel Eugène 190
 Durkheim Émile 9, 17, 39, 90-91, 164, 186-187, 228, 230, 237, 264, 333
 Dutkiewicz Henryk 280
 Dyczewski Leon OFMConv 8, 16, 107-116, 118-121, 126, 128-130, 136, 138, 217, 318-319, 321, 327-330
 Dzieniszewska-Naroska Katarzyna 263
 Dzwonkowski Roman SAC 9, 18, 210-211, 213

 Earl Jennifer 365
 Eco Umberto 318
 Eliade Mircea 237
 Elias Norbert 65
 Engelke Matthew 241
 Erhard Ludwig 49
 Esland Geoff 277
 Esping-Andersen Gøsta 48
 Etzioni Amitai 335
 Eucken Walter 49, 342
 Evans-Pritchard Edward E. 228, 236-239
 Federowski Michał 141

 Fel Stanisław, ks. 5, 7, 13, 15, 45, 51, 56, 59
 Fleck Ludwik 279, 281
 Frazer James G. 229
 Freud Sigmund 240, 246
 Frieske Kazimierz 261, 263
 Fuszara Małgorzata 263

 Gałkowski Jan P. 5, 13
 Geertz Clifford 228, 235, 241-248

 Gennep Arnold van 240
 Giddens Anthony 65
 Giedroyc Jerzy 211
 Gizicka Dorota 8, 16, 125, 127-128, 132, 221
 Gloger Zygmunt 141
 Goban-Klas Tomasz 319
 Goćkowski Janusz 280
 Goddard J. 102
 Gorbaniuk Julia 213, 221
 Gorbaniuk Oleg 213
 Górecki Jan 256, 265
 Grabowska Mirosława 153
 Guardini Romano, ks. 31
 Gurvitch Georges 10, 18, 190

 Habermas Jürgen 57-58
 Halbwachs Maurice 190, 333
 Hall Edward 328
 Hałas Elżbieta 5, 13, 22, 88, 90-91, 93-94, 98-99, 108
 Hegel Georg W.F. 57
 Herman Aleksandra 263
 Hetmański Marek 287
 Hofstede Geert 284
 Horton Robin 239
 Hułas Maciej, ks. 7, 15, 45, 57, 120
 Huxley Aldous 359

 Ingram-Waters Mary 365

 Jabłoński Arkadiusz 6, 15, 21, 278, 281, 286
 Jakubowska-Branicka Iwona 263
 Jan Paweł II, św. 28
 Januszek Henryk 339
 Jarocki Stanisław *zob.* Strzeszewski Czesław
 Jasińska-Kania Aleksandra 192
 Jaspers Karl 31
 Jędrzejewski Stanisław 330

- Joubert D. 159
Jurek Krzysztof 113, 120
- Kant Immanuel 31, 56-57
Karłowicz Jan 141
Kaufmann Franz-Xaver 50
Kediee Nell 277
Kiciński Krzysztof 193, 195
Kierkegaard Søren 31
Klauza Karol 120
Kluckhohn Clyde 79, 158
Kłoskowska Antonina 109
Kmieciak Błażej 266
Knoblauch Hubert 289
Kojder Andrzej 261, 263, 279
Kolberg Oskar 141
Kondrat Kazimierz 287
Kondziela Joachim, ks. 28-29, 56, 254
Konecki Krzysztof T. 340
Kowalczyk Stanisław, ks. 21, 28, 30-32, 108
Kreutz Krzysztof 361
Kryczka Piotr 89, 126-131, 134, 139, 251
Krzywicki Ludwik 141
Kuhn Manfred 92, 94
Kuper Adam 233
Kurczewski Jacek 261, 263-265
Kuszyk-Bytniewska Mariola 280
Kwaśniewski Jerzy 261, 263
- Lacroix Jacques 31
Lande Jerzy 10, 18, 254, 256-260, 279
Lange Oskar 337
Lang Wiesław 256
Latour Brunon 281
Le Bras Gabriel 190
Levinger George 135
Levi-Strauss Claude 92
Lévy-Bruhl Lucien 190, 244
- Libiszowska-Żółtkowska Maria 165-166, 170, 172
Lida Paweł *zob.* Dzwonkowski Roman SAC
Lienhardt Godfrey 239
Linton Ralph 282
Lubbock John 229
Luckmann Thomas 176-177, 277
Luhmann Niklas 190
Lupton Deborah 365
Luter Marcin (właśc. Luther Martin) 190
- Ładna Agnieszka 284
- Mach Ernst 233
Maciąg Anna 127
Main H. 229
Maj-Golianek Monika 284
Majka Józef, ks. 28-29, 142-147, 155, 163, 253
Makarewicz Tadeusz 141
Malinowski Bronisław 92, 141, 190, 227-228, 231-236, 240-242, 244, 248
Mannheim Karl 276, 278, 282
Marcel Gabriel 31
Mariański Janusz, ks. 8-9, 16-17, 108, 130-131, 141, 163-172, 175, 193-194, 276
Maritain Jacques IPFI 27, 31
Marks Karl 57, 264
Martyniak Czesław 253
Mauss Marcel 190
Mazurek Franciszek J., ks. 51-53, 56, 254
McIver Robert M. 89, 94
McKenna Katelyn 361
McLennan John F. 229
McLuhan Marshall 360
Mead George H. 277
Messner Johannes, ks. 51
Minsky Marvin 325
Mirek Franciszek, ks. 39, 125, 141, 148

- Mirski Józef *zob.* Dzwonkowski Roman SAC
- Mizińska Jadwiga 287
- Morawski Witold 335
- Morgan Lewis 229
- Moszyński Kazimierz 141
- Motyka Krzysztof 10, 18, 127, 251, 254
- Mounier Emmanuel 31
- Mulkay Michael 281
- Müller-Armack Alfred 49, 342
- Naisbitt John 360
- Narkiewicz-Niedbalec Ewa 287
- Nell-Breuning Oswald van SI 49-50
- Niżnik Józef 280
- Niżyńska Aleksandra 263
- Nowak Andrzej 361
- Opalek Kazimierz 256, 258
- Ossowska Maria 9, 17, 185, 190-192
- Ossowski Stanisław 65, 94, 109
- Page Charles 89
- Pareto Vilfredo 333
- Parsons Talcott 92, 143, 190
- Partycki Sławomir 7, 15, 97, 99-101, 104, 335, 340-346, 368
- Pascoe C.J. 365
- Pawelczyńska Anna 193
- Pawlik Wojciech 193
- Peciakowski Tomasz 285
- Pesch Heinrich SI 51
- Petrażycki Leon 10, 18, 190, 251, 253-265, 267, 279
- Piętka Henryk 259
- Piwowarski Władysław, ks. 8, 16, 141, 148-155, 163, 165, 167, 193, 254
- Platon 25
- Plewko Jadwiga 9, 17, 173, 201, 222
- Podgórecki Adam 10, 18, 193, 251, 256, 259-267
- Poleszczuk Jan 287
- Popper Karl R. 33, 35-36, 278
- Przeclawski Krzysztof 385
- Radcliffe-Brown Alfred R. 92, 228, 232
- Radzewicz Edyta 263
- Radziszewski Idzi, ks. 142
- Renouvier Charles 30
- Rink Edmund, ks. 254
- Robin Regine 323
- Rodziński Adam 254
- Romaniszyn Krystyna 220, 287
- Röpke Wilhelm 49, 342
- Rorty Richard 190
- Rosenau James 48
- Rüstow Alexander 49, 342
- Rybicki Paweł 26, 281
- Ryczan Kazimierz, bp 154-159
- Rydzewski Paweł 127, 134-135
- Scheler Max 31, 190, 279
- Schleiermacher Friedrich, ks. [duchowny kalwiński] 30
- Schneider Lothar 48
- Schor Juliet 365
- Schulz Theodore W. 46, 53
- Schumpeter Joseph 333
- Schütz Alfred 277
- Seidler Grzegorz L. 256
- Sikora-Chołody Ewa 6-7, 14-15, 97, 104-105
- Šik Ota 47
- Simiand François 333
- Simmel Georg 9, 17, 68, 186-187, 333
- Sison Alejo J.G. 54
- Sitek Wojciech 280
- Sławek-Czochra Małgorzata 113, 120

- Soini Anna 284
Soler Urszula 11, 20, 333, 349-351, 367-368
Sorokin Pitirim A. 10, 18
Spiro Melford 246, 247
Stagiryta *zob.* Arystoteles
Stern Wilhelm 31
Strzeszewski Czesław 24, 33, 51, 53, 253
Studnicki Franciszek 256
Sugier-Szerega Anna 111, 117, 120, 330
Suwalski Andrzej 338
Szafrński Adam A. 10, 18, 108
Szczepański Jan 148
Szegda Joanna 120
Sztumski Janusz 337
Szulich-Kałuża Justyna 6, 11, 14, 19, 111, 113, 120, 317, 330
Szwed Robert 111, 113, 330
Szyfman Ewa 285
Szymański Antoni, ks. 22, 24, 142, 253
Szymczak Wioletta 8, 11, 16, 19, 141, 173-174, 176, 222, 291
Szymczyk Jan, ks. 7, 11-12, 15, 19, 20, 63, 286, 291, 295, 373
Szyszka Małgorzata 8, 16, 125, 127-128, 137-138, 221

Świątkiewicz Wojciech 164
Świda-Ziemia Hanna 193
Święt Kazimierz 6, 8, 14, 16, 141

Taranowicz Iwona 127
Taras Piotr SAC 209
Tarczyński Andrzej 287
Timasheff Nicholas S. 10, 18
Tittenbrun Jacek 334, 335
Toennies Ferdinand 90-91
Tomasz z Akwinu, św. 22-23, 27
Trier Jost 323

Turner Victor 240
Turowski Jan 66-67, 88-90, 92-94, 97, 99, 125, 148, 251
Turska Anna 266
Tylor Edward B. 229, 238, 246
Tynna Czesław *zob.* Dzwonkowski Roman SAC

Vašák Karel 52
Veblen Thorstein 333, 359

Wadowski Dariusz 6, 8, 14, 16, 107, 112, 118, 330
Waśkiewicz Hanna 10, 18, 252-254, 257-258, 264-265
Weber Max 9, 17, 50, 69, 177, 186, 188-189, 264, 278, 333
Wellman Barry 361, 363
Westermarck Edvard A. 190
Whitty Geoff 277
Williamson Oliver 334
Willke Helmut 48
Winch Peter 33
Wojtyła Karol, kard. *zob.* Jan Paweł II, św.
Woolgar Steve 281
Woroniecki Adam M.T.P.L. Jacek OP 21-22, 27, 142
Wódka Marek OFMConv 7, 15, 45, 52, 54, 56
Wóycicki Aleksander, ks. 125, 142
Wróblewski Jerzy 256, 267
Wundt Wilhelm 190
Wyszyński Stefan, kard. 142

Yinger John M. 149
Young Michael 277

Zabielska Janina 5, 7, 13, 15, 87
Zacher Lech 287
Zakrzewski Paweł 104-105

Zemło Mariusz 10, 19, 176-178, 275, 277,
281-283, 286

Zeus 25

Ziegert Klaus A. 262, 267

Zimoń Henryk SVD 228

Znaniński Florian 89, 92, 94, 99, 108-109,
141, 143, 148, 190, 280-281, 285

Zybertowicz Andrzej 287

Żurakowska Małgorzata 330

Table of contents

Introduction	13
ARKADIUSZ JABŁOŃSKI	
From social philosophy to philosophical sociology	21
STANISŁAW FEL, MACIEJ HUŁAS, MAREK WÓDKA	
Society – economy – ethics.	
Perspective of Catholic social teaching	45
JAN SZYMCZYK	
Institutions, processes and social systems. Macrosociology	63
JANINA ZABIELSKA	
Microstructures in the works	
of the Department of Sociology	
of the John Paul II Catholic University of Lublin (1968-2003)	87
SŁAWOMIR PARTYCKI, EWA SIKORA-CHOŁODY	
History and development	
of the Department of Social Microstructures and Modern Sociological Theories	
of the John Paul II Catholic University of Lublin	97
DARIUSZ WADOWSKI	
Sociology of culture at the John Paul II Catholic University of Lublin	107
DOROTA GIZICKA, MAŁGORZATA SZYSZKA	
Contexts of family life. Research areas in family sociology	125
JANUSZ MARIAŃSKI, WIOLETTA SZYMCZAK, KAZIMIERZ ŚWIĘS	
Sociology of religion	141

GRZEGORZ ADAMCZYK	
Morality and society.	
The research area of sociology of morality	185
JADWIGA PLEWKO	
In the west and in the east –	
Polish, ethnic and migrational communities in a research perspective.	
Sociology of ethnic groups	201
ADAM A. SZAFRAŃSKI	
Social anthropology	227
KRZYSZTOF MOTYKA	
Sociology of law. From Petrażycki to Podgórecki	251
MARIUSZ ZEMŁO	
Succession, empiricalizing, consolidation.	
Towards strengthening the sociology of knowledge	275
WIOLETTA SZYMCZAK, JAN SZYMCZYK	
Sociology of social participation and new social movements	291
JUSTYNA SZULICH-KAŁUŻA	
Caring for the culture of communication and culture-forming media.	
Sociology of media	317
URSZULA SOLER	
Sociology of the economy	333
ALINA BETLEJ	
Sociology of the Internet	359
JAN SZYMCZYK	
Elements of physical activity. Sociology of the body, sport and tourism	373
Index of persons	389

Spis treści

Wprowadzenie	5
Introduction	13
ARKADIUSZ JABŁOŃSKI	
Od filozofii społecznej do socjologii filozoficznej	21
STANISŁAW FEL, MACIEJ HUŁAS, MAREK WÓDKA	
Społeczeństwo – gospodarka – etyka.	
Perspektywa katolickiej nauki społecznej	45
JAN SZYMCZYK	
Instytucje, procesy i systemy społeczne. Makrosocjologia	63
JANINA ZABIELSKA	
Mikrostruktury w pracach Katedry Socjologii KUL (1968-2003)	87
SŁAWOMIR PARTYCKI, EWA SIKORA-CHOŁODY	
Historia i rozwój Katedry Mikrostruktur Społecznych	
i Współczesnych Teorii Socjologicznych KUL	97
DARIUSZ WADOWSKI	
Socjologia kultury w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II	107
DOROTA GIZICKA, MAŁGORZATA SZYSZKA	
Konteksty życia rodzinnego. Obszary badawcze w socjologii rodziny	125
JANUSZ MARIAŃSKI, WIOLETTA SZYMCZAK, KAZIMIERZ ŚWIĘŚ	
Socjologia religii	141

GRZEGORZ ADAMCZYK	
Moralność i społeczeństwo.	
Pola badawcze socjologii moralności	185
JADWIGA PLEWKO	
Na zachodzie i na wschodzie –	
polonijne, etniczne i migracyjne zbiorowości w perspektywie badawczej.	
Socjologia grup etnicznych	201
ADAM A. SZAFRAŃSKI	
Antropologia społeczna	227
KRZYSZTOF MOTYKA	
Socjologia prawa. Od Petrażyckiego do Podgóreckiego	251
MARIUSZ ZEMŁO	
Sukcesja, uempirycznienie, konsolidacja.	
Ku wzmocnieniu socjologii wiedzy	275
WIOLETTA SZYMCZAK, JAN SZYMCZYK	
Socjologia partycypacji społecznej i Nowych Ruchów Społecznych	291
JUSTYNA SZULICH-KAŁUŻA	
W trosce o kulturę komunikacji i kulturotwórcze media.	
Socjologia mediów	317
URSZULA SOLER	
Socjologia gospodarki	333
ALINA BETLEJ	
Socjologia Internetu	359
JAN SZYMCZYK	
Elementy aktywności fizycznej. Socjologia ciała, sportu i turystyki	373
Indeks osób	389
Table of contents	395

